

R. PATRIS
CHRISTOPHORI
CASTRI OCANIENSIS
E SOCIETATE IESV

THEOLOGI, ET IN COMPLVTENSI

olim, nunc in Salmanticensi collegio eiusdem So-
cietatis sacrarum literarum Professoris

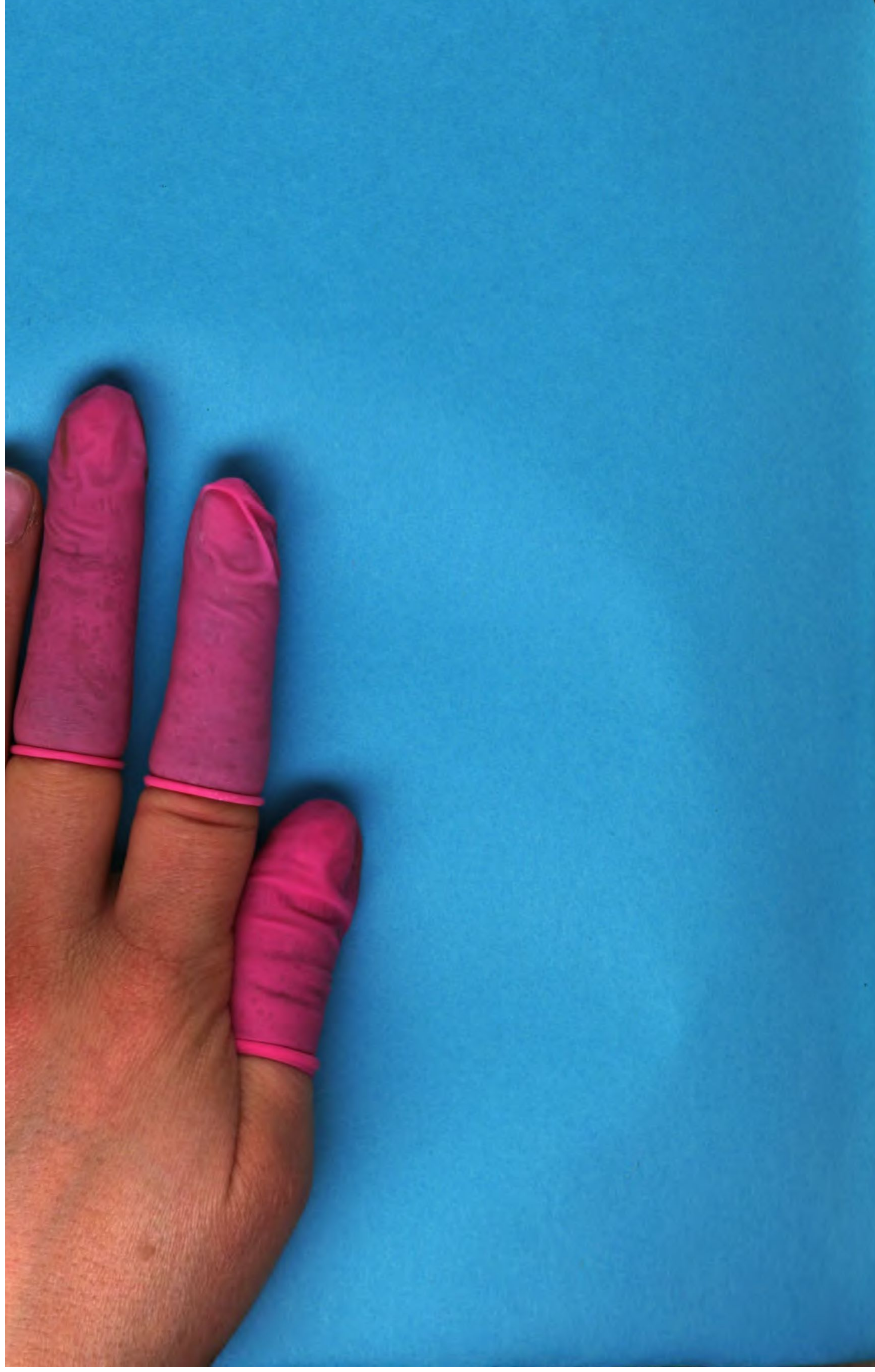
IN SAPIENTIAM SALOMONIS
BREVIS, AC DILVCIDVS
COMMENTARIVS.

*Iam primum in lucem emissus, & suis INDICIBVS
pernecessariis, ac vtilissimis illustratus.*

LVGDVNI,
Sumptibus Horatij Cardon.

M. DCXIII.
CVM PRIVILEGIO RE GIS.

R. PATRIS
CHRISTOPHORI
CASTRI OCANIENSIS
E SOCIETATE IESV

THEOLOGI, ET IN COMPLVTENSI

olim, nunc in Salmanticensi collegio eiusdem So-
cietatis sacrarum literarum Professoris

IN SAPIENTIAM SALOMONIS
BREVIS, AC DILVCIDVS
COMMENTARIVS.

*Iam primum in lucem emissus, & suis INDICIBVS
pernecessariis, ac utilissimis illustratus.*

LVGDVNI,
Sumptibus Horatij Cardon.

M. DCXIII.
CVM PRIVILEGIO RE GIS.

R. PATRIS

CHRISTOPHORI

CASTRI OCCAMENSIS

E SOCIETATE

THEOLOGICA IN COMPLETIS

ORDINIS IN SAPIENTIA SALOMONIS

IN SAPIENTIAM SALOMONIS

IN SAPIENTIAM SALOMONIS

BREVIS AC PRACTICVS

COMMENTARIVS

AVTHORIS SIGNEI

PRINCIPALIS AC PRACTICVS

IN EDVND

Sumptibus Horti

M. D. C. C.

CVM PRIVILEGIO

ILLVSTRISSIMO,

AC REVERENDISSIMO

D. D. DIDACO GVZMANIO

PHILIPPI III. CAPELLANO

primario, simul & Eleemosynario; ac

serenissimæ Infantis eius filia

Magistro meritissimo,

CHRISTOPHORVS CASTRVS

è Societate IESV, S. P. D.

*T*Ria sunt (vir clarissime) quibus obsequium alteri, & cultum debemus, officia ab illo ad nos profecta, merita virtutis eximia, honores summi. Quibus nos, Societatemq; nostram officiorum generibus deuinxeris, stultus qui nesciat, amens qui neget. Patet per te aditus nostris Confessariis in Regiam familiam; Concionatoribus ad statas, solennésque conciones in ade Principis. Quid si studium considerem, quo hac à te fiunt? quid si eleemo-

EPISTOLA.

synas, quibus nostram inopiam subleuas? Ea est natura tuae bonitas, ut de nostris semper honestissime loquaris, atque iis verbis, quae satis animum tuum indicent, fauorem aperiant. O quoties te inter procellas malorum, quibus interdum obruimur, felici aura perflantem sentimus! Debes aliquid (verum hoc certe) nostris animis; sed aliquid cum debeas, multa cumulatissime, non animo solum, sed opere exsoluis. Iam quae tuarum virtutum merita? vis dicam uno verbo? Non te humanus fauor, sed virtus extulit. quantum est hoc? nulum est auum, in quo non corruptissimi mores, & ambitio perditæ; atque adeo nihil maiore laude dignius, quam aliquem inueniri; qui summos honoris gradus obtineat per excellentem virtutem. Sapit verè qui tantum hoc fulcro honores consequitur, ad quos cum non nitatur, tantum virtutem amat, ipsi illum consequuntur. Honores sileo qui omnium oculis conspicui. Tu Philippi III. mortalium Regum maximi primarius Capellanus, & reliquorum Princeps: tu eiusdem Eleemosynarius, quod munus naturæ tuæ congruum: tu serenissime Infantis Magister meritissimus, ad mores optimos infantili animo ingenerandos, ut loqui cum nesciat, virtutem iam à te discat. Hæc, inquam, sileo, & multa alia, quæ sciunt omnes, & audire ipse abnuis. Nemini enim, qui verè virtutem sapit, grata sunt virtutum suarum, & honorum præconia. Iste me rationes commouerunt, ut hoc opus nomini tuo adscriberem: & duplex
alia,

DEDICATORIA

alia, quam silere non patiar, me natum eodem, quo tu oppido, unde & mihi, & meo, ac tuo pariter oppido eximia laus accedit, & egregium decus: deinde his meis Commentariis librum Salomonis illustrari, qui de sapientia inscribitur. Ad quem ergo nisi ad sapientissimum confugerem in hoc opere dedicando? Habes itaque, vir clarissime, testatam amoris mei ergate voluntatem, qua hanc operam, quo possum animi obsequio, tuo nomini offero. Vale.

★

3

Ad

Ad studiosum Lectorem.

Cce tibi , Lector studiose , in Sapiientiam Salomonis breues. Commentarios, in quibus prima cura fuit veterem Interpretem cum Græco textu, qui cum longo interuallo multis dissidere videbatur, conciliare; deinde in non paucis obscurum, dilucidum facere, non absque necessaria eruditione: quod si affecutus fuero , gratum habeam ; sin minùs, dummodo intelligas quidquid diligentia adhibuerim, in tuam fuisse præstitum vtilitatem , id mihi satis fuerit. Interim de Libri ratione te sequens Isagoge docebit , in qua de eius auctore, de auctoritate , de nomine , de argumento , & cæteris, quæ scire iuuabit, certior fies. Vale.

INDEX

INDEX

QVÆSTIONVM

PRÆCIPVARVM, QVÆ

IN HOC COMMENTARIO

tractantur.

Quæstio I.

*Um Deus creauerit
omnia sine vene-
no? Cap.1. Num.25.
pag.32.*

Quæstio II.

*Num Deus dicendus sit creas-
se hominem inextermi-
nabilem quoad animam, an
quoad corpus? Cap.2. Num.
31. 59*

Quæstio III.

*Num homo dicatur imago Dei
quoad animum, an quoad
corpus? Cap.2. Num.31. 60*

Quæstio IV.

*Num regni celorum sit aliqua
mentio in veteri lege? Cap.
3. Num.3. 70*

Quæstio V.

*Num Deus zelaturus sit iustos
in die iudicij, vel quando?
Cap.5. Num.30. 107*

Quæstio VI.

*Num attributa Sapientiae, crea-
tae competant, an increatae?
Cap.7. Num.27. 130*

Quæstio VII.

*Num Adam salutem fuerit
consecutus? Cap.10. Num.2.
166.*

Quæstio VIII.

*Num Israël in Ægypto idolo-
latriæ studuerit? Cap. 10.
Num.26. 177*

Quæstio IX.

*De origine idololatriæ? Cap.14.
Num.12. 226*

Quæ

Quæstio X.

Num Israël fuerit idololatra?
Cap. 15. Num. 5. 237

Quæstio XI.

Vnde saporis diuersitas in ve-
scentibus Manna? Cap. 16.
Num. 21. 253

Quæstio XII.

De ratione tenebrarum Ægy-
pti? Cap. 17. Numer. 20.
268

Quæstio XIII.

Quæ natura nubis, quæ popu-
lum per desertum ducebat?
Cap. 18. Num. 5. 279

Quæstio XIV.

In qua tunica Sacerdos habe-
bat orbem terrarum descri-
ptum? Cap. 18. Num. 30. 288

Quæstio XV.

Qua ratione in tunica erat ex-
pressus totus orbis terra-
rum? Cap. 18. Num. 30. 289

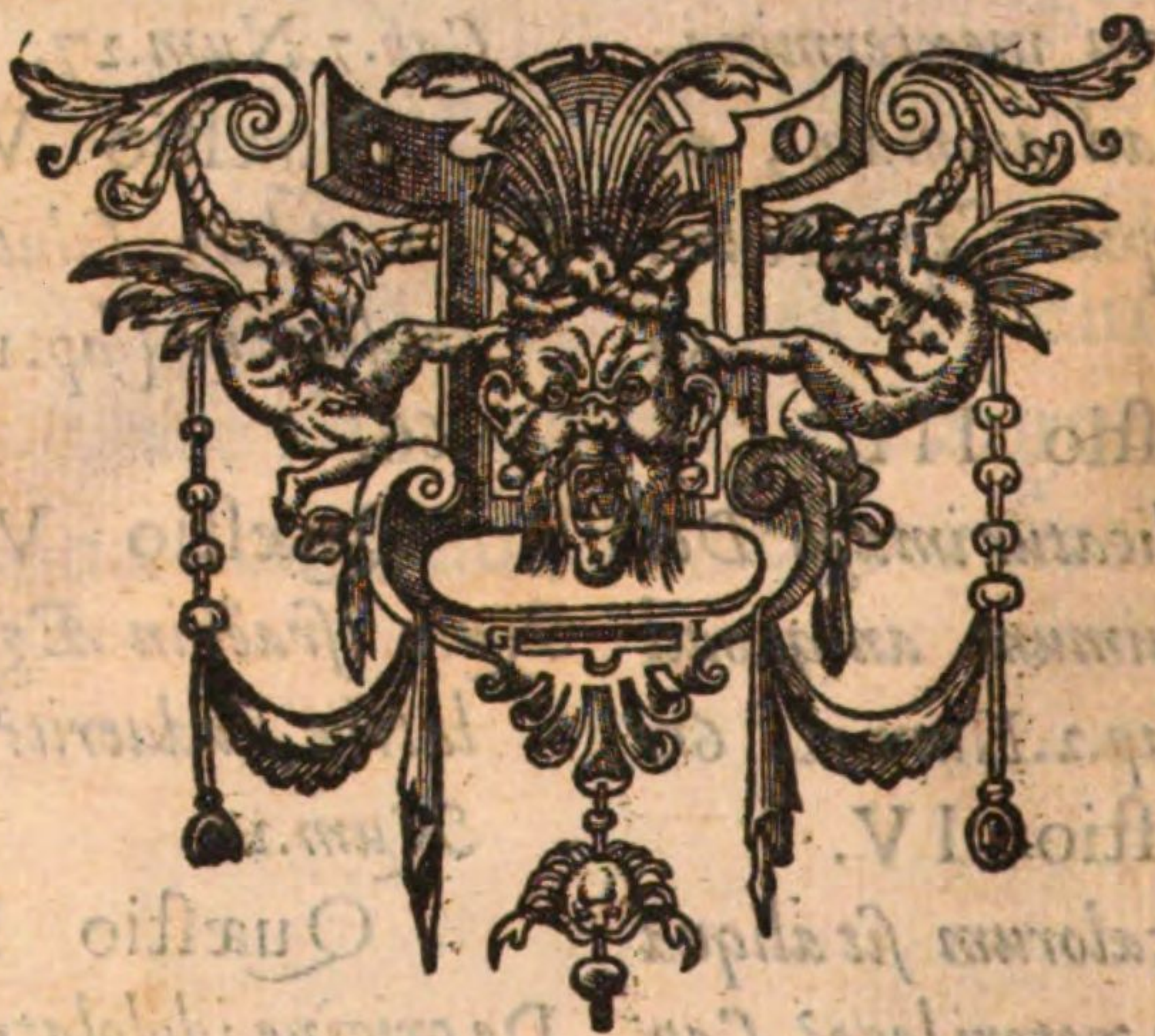
Quæstio XVI.

Cui cessit Angelus extermina-
tor? Cap. 18. Num. 32. 292

Quæstio XVII.

An via maris rubri reipsa
germinauerit? Cap. 19.
Num. 8. 298

INDEX

I N D E X
A V C T O R V M
O M N I V M, T A M S A C R O -
R V M, Q V A M P R O F A N O R V M,
qui hoc in Commentario
citantur.

A

Burchardus.

Bulensis.
Ambrosius.
Anacletus Papa.
Anastasius.

Anastaius Sinaita.
Andreas Archiep. Cæsareæ.
Antherus.
Aquila.
Aristoteles.
Arrapanus.
Athanasius.
Athenagoras.
Augustinus.

B

Basilus.
Bernardus.

C

Caius Iuriconsultus.
Cantacuzenus.
Chaldaeus Interpres.
Chrysologus.
Chrysostomus.
Cicero.
Clemens Alexandrinus.
Clemens Romanus.
Complutensis codex.

Concilia

{ Carthaginense III.
Florentinum.
Laodicenum.
Sardicense.
Toletanum II. &
XVII.
Tridentinum.

**

Cypria

Cyprianus.
Cyrillus Alexandrinus.

D

Damasceus.
Diodorus.
Diodorus Tharsensis.
Diogenes Laërtius.
Dionysius Areopagita.

E

Egesippus.
Epiphanius.
Euaristus.
Eusebius.
Euthymius.

F

Felix I. & II.
Festus.
Fulgentius.

G

Gelasius.
Gellius.
Gregorius Papa.
Gregorius Nazianzenus.
Gregorius Nyssenus.

H

Herodotus.
Hieronymus.
Homerus.
Horatius.
Hugo.

Iacobus Edessenus.

Iansenius.
Innocentius I.

Iosephus.

Irenæus.

Isidorus.

Iustinus Martyr.

L

Lactantius.

Leo Papa.

Liuius.

Lucianus.

Lucifer.

Lyranus.

M

Marcellinus.

Melito.

Metaphrastes.

Methodius.

Moses Barcephas.

N

Nicephorus.

O

Origenes.

Ouidius.

P

Pagninus.

Paulinus.

Paulus Orosius.

Philastrius.

Philetas.

Philo Academicus.

Philo Alexandrinus.

Philo Biblius.

Philo

Philo Carpathiorum Episcopus.

Philo Iudæus.

Plato.

Plinius.

Plutarchus.

Pomponius Mela.

Porphyrius.

Procopius.

Prudentius.

Q

Quintilianus.

R

Rabi Moses.

Regius codex.

Rupertus.

S

Seneca.

Sixtus II.

Solinus.

Strabo.

Suetonius.

Suidas.

T

Tacitus.

Tatianus.

Tertullianus.

Theodoretus.

Theodorus Abucara.

Theophylactus.

V

Vatablus.

Varicanus codex.

Virgilius.

Victor Vticensis.

Vulgatus codex.

2 * v APPRO

R.D.D.

APPROBATIO.

IOANNES CLAVDIVS DEVILLE,
in sacra Theologia Magister, &
diuini verbi Prædicator, in san-
cti Pauli huiusce Ciuitatis Ca-
nonicus, atque in hac Lugdunensi
Diœcesi Librorum Censor designatus: fidem fa-
cimus, nos hunc *R. Patris Christophori Castri Oca-
niensis è Societate IESV Theologi, & in Complutensi
olim, nunc in Salmanticensi collegio eiusdem Societa-
tis sacrarum literarum Professoris, in Sapientiam Sa-
lomonis breuem, ac dilucidum Commentarium perle-
gisse; omniâque in illo iuxta orthodoxam Ca-
tholicæ Apostolicæ ac Romanæ Ecclesiæ, &
sanctorum Patrum sanam doctrinam, summa
cum eruditione & pietate exponi. Lugduni
apud sanctum Paulum 1. die Augusti 1613.*

IOANNES CLAVDIVS DEVILLE.

R. D. D.

R. D. D. Thomæ de Mescha-
tin la Faye, huius libri im-
primendi facultas.

 THOMAS DE MESCHATIN-LA
FAYE, Comes, Canonicus & Ca-
merarius Ecclesiæ Lugdunensis,
& Vicarius Generalis in Archie-
piscopatu Lugdunensi : Opus,
quod inscribitur, *R. Patris Christophori Castri Oca-
niensis è Societate IESV Theologi, & in Complutensi
olim, nunc in Salmanticensi collegio eiusdem Societatis
sacrarum literarum Professoris, in Sapientiam Salò-
monis brevis, ac dilucidus Commentarius, vt in lu-
cem edatur, facultatem concedo. Lugduni vi-
gesimâ die Augusti 1613.*

MESCHATIN-LA FAYE.

3

Facultas

Facultas R. P. Prouincialis
Societatis IESV, in Pro-
uincia Lugdunensi.

ANTONIUS SVFFREN Prouincialis
Collegiorum Societatis IESV, in Pro-
uincia Lugdunensi, iuxta Priuilegium
eidem Societati à Regibus Christia-
nissimis Henrico III. 10. Maij 1583.
& Henrico IV. 20. Decembris 1606. &
Ludouico XIII. nunc regnante, 14. Febr. 1611. con-
cessum, quo Bibliopolis omnibus prohibetur, ne libros
ab eiusdem Societatis hominibus compositos, absque
superiorum permissione imprimant: permittit Horatio
Cardon Lugdunensi Bibliopolæ, vt R. Patris Christophori
Castri Ocaniensis è Societate IESV Theologi, & in Complutensi
olim, nunc in Salmanticensi collegio eiusdem Societatis sacrarum
literarum Professoris, in Sapientiam Salomonis breuem, ac dilu-
cidum Commentarium, ad sex proximos annos imprime-
re, ac liberè diuendere possit. Datum Lugduni die 5.
Nouemb. 1613.

SVFFREN.

Summa

Summa Privilegii à Chri- stianissimo Galliarum Rege concessi.

V DOVICI XIII. Galliaë & Na-
uarræ Regis auctoritate sanc-
tum est, atque patentibus Literis
cautum, ne quis in Regno suo,
aliisve locis ditioni suæ subie-
ctis, intra proximos annos decem, à die impres-
sionis primæ inchoandos, ac numerandos, ex-
cudat, vendat, excudendum, vendendūque
quouis modo & ratione conetur librum, qui in-
scribitur, *R. Patris Christophori Castri Ocaniensis
è Societate IESV Theologi, & in Complutensi olim,
nunc in Salmanticensi collegio eiusdem Societatis sa-
crarum literarum Professoris in Sapientiam Salomo-
nis brevis, ac dilucidus Commentarius*, præter
HORATIVM CARDON Bibliopolam Lugdu-
nensem, aut illos, quibus ipsemet concesserit.
Prohibitum insuper eadem auctoritate Regiâ
omnibus suis subditis, eundem librum extra
Regni sui limites imprimendum curare, vel
quem

quempiam, vbicunque fuerit, ad id agendum
impellere, ac instigare, sine consensu dicti H O-
RATII CARDON. Idque omne sub confiscatio-
ne librorum, aliisque poenis originali Diploma-
te contra delinquentes expressis. Datum in
Fonte-bellaqueo, die vigesimatertiâ Octobris,
anno millesimo sexcentesimo decimotertio.

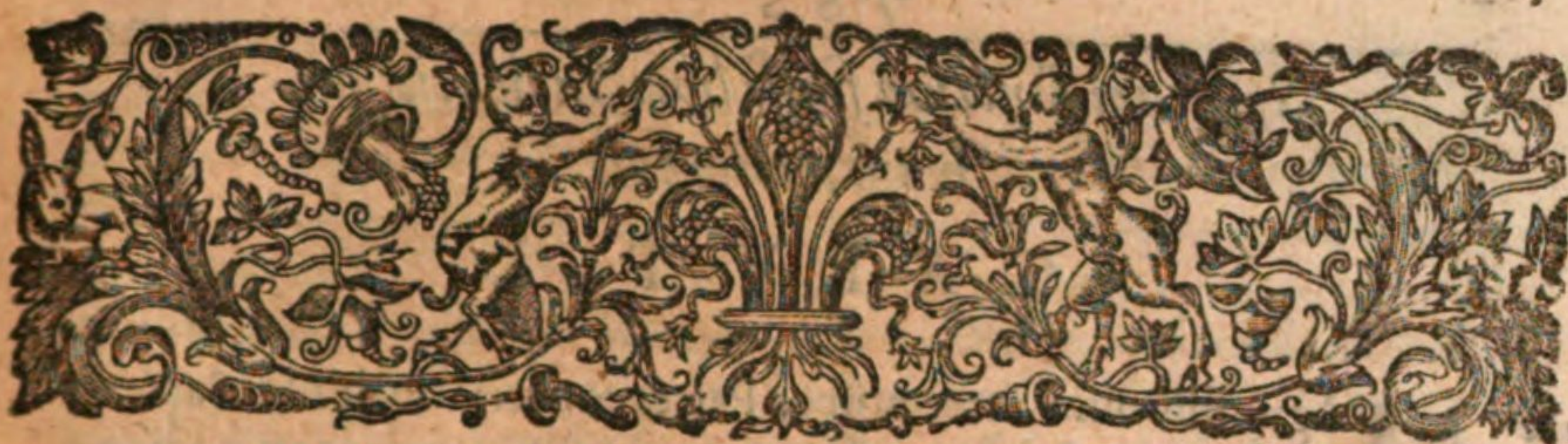
De mandato Regis,

Signatum.

BRVLART.

PHILIPPI III. Hispaniarum Regis licen-
tiâ, datâ Madriti vigesima septimâ die men-
sis Ianuarij, anno millesimo sexcentesimo de-
cimotertio, & signatâ, IORGE DE
TOVAR, concessum est Reuerendo Patri
Christophoro Castro Ocaniensi è Societate IESV Theologo, ut
Commentarium suum in Sapientiam Salomonis extraneo Bi-
bliopola cui voluerit tradat manuscriptum, qui excudatur, at-
que in lucem emissus, virtute istius Licentie in omnibus terris
sue potestati subiectis, liberè diuendatur.

ISAGOGE

ISAGOGE AD SAPIENTIAM SALOMONIS.

P R Æ F A T I O.

R R O G A N T I S , ac multum sibi tribuentis videatur fortasse, è suggestu veluti, Sapientiam loquentem, seque ipsam vt magistram explanantem vel le elucidare, ac commentariis nostris docentem interpretari: cum discipulorum sit, ex ore magistri pendere, & parvulorum lac ex matris ubere sugere, atque potare. At cum in alienam linguam, ex Hebraica, quæ illi propria fuit, in Græcam videlicet, & Latinam, fuerit translata, non per omnia primum sermonem comprehendentem, nec explicantem, non abs re visum fuerit & explanare loquentem, & commentariis nostris præcepta tradentem elucidare: præsertim cum elucidanti se vitam polliceatur æternam. Audemus igitur quæ ignoramus percontari: & quæ sub verborum inuolucris mysteria continentur inuestigare; ne è Sapientiae gymnasio tanquam ignavi auditores, & otiosi discipuli repellamur. Statim igitur in limine domus hæreamus, inquirentes quis Sapientiae auctor? quid eo nomine præ se ferat? quo utatur idiomate? quid doceat? quos demum accersat discipulos? Vt his de rebus prius edocti Sapientiae foribus pulsatis, in internam domum admittamur.

A

Spiri

Spiritum sanctum fuisse libri Sapientiae primum auctorem.

C A P V T I.

Sapientiae
librum non
esse cano-
nicum, qui
asserant.

Iosephus.

Origenes.

Nazian.

Eusebius.

Isidorus.

Conc. Lao-
dic.

Athanasius.

Epiphanius

Hierony-
mus.

Damasce-
nus.

Sapientiae
librum esse
canonicū,

fides docet.

Christus, &

Apostoli ex

illo sumunt

testimonia.

Patres tan-
quā ex diui-
na Scriptu-
ra, sumunt

ex eo testi-
monia.

Clemens

Rom.

Dionys.

Anacletus.

Euaristus.

Antherus.

Cyprianus.

Magna fuit olim inter priscos Patres concertatio de libri Sapientiae diuina auctoritate, essetne canonicis Scripturis annumerandus? Nam illorum plurimi, qui catalogum librorum canonicorum suis scriptis inseruerunt, secuti Iosephum libro primo contra Apionem, Origenes, Nazianzenus, Eusebius, Isidorus, & Laodicensi concilij Patres cap. 59. vt non sacrum praterierunt. Multi alij, nempe Athanasius in Synopsi, Epiphanius libro de ponderibus, & mensuris, Hieronymus in epist. 115. in prologo Galeato, & in 8. & 11. Zachariae, & Damascenus lib. 4. fidei orthod. cap. 18. vt non canonicum recensuerunt, ad aedificationem plebis legendum tantum in Ecclesia, non ad auctoritatem Ecclesiasticorum dogmatum confirmandam. Quinimò Iudaei ipsi, auctoribus Epiphanio, & Damasceno, librum hunc à canonicis Scripturis repellentes in arca minimè reposuerunt: quare multò minùs ab Ecclesia recipiendus est.

Verum auctorem huius libri primum fuisse Spiritum sanctum, ac proinde canonicis aliis adscribendum, diuina fide certum nobis est: quod ex antiquioribus pluribus ita fuerit persuasum. Et quidem à Christo, & Apostolis fuisse ex hoc libro testimonia desumpta, similiter ac ex aliis sacris, non difficile demonstratur. Siquidem ex Sapientiae 3. 7. *Fulgebunt iusti*, retulit illud Matth. 13. 42. *Tunc iusti fulgebunt sicut Sol in regno Patris eorum*. Deinde Matthaeus cap. 27. 42. refert id quod habetur Sap. 2. 13. & 18. *Filium Dei se nominat: si enim est verè Filius Dei, suscipiet illum, & liberabit de manibus contrariorum*. Paulus quoque ad Rom. 11. v. 34 adducit id quod legitur Sap. 9. 13. *Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus?* & ad Ephes. 6. 13. & 17. desumit id quod habetur Sap. 5. 18. 19. *Accipiet armaturam zelus illius, & induet pro thorace iustitiam, & accipiet pro galea iudicium certum, sumet scutum inexpugnabile aequitatem*. Sunt huiusmodi alia, quae referre necesse non est.

Præterea viri Apostolici, ac sancti Patres testimonia ex hoc libro desumpta, vt Scripturam sacram referre consueuere. Clemens Roma. in 1. sua epistola, Dionysius Areopagita libro de Diuinis Nom. cap. 4. Et in primis, inquit, Scripturae sanctae institutionibus inuenies quendam hæc dicentem de diuina Sapientia, *Amator factus sum pulchritudinis eius*. Anacletus Papa in 2. sua epistola, Euaristus in prima, Antherus in Decretali, Cyprianus epist. 81. Et iterum, ait, vbi loquitur Scriptura diuina de tormentis, quae Martyres Dei consecrant, & in ipsa passionis

passionis probatione sanctificant; & si coram hominibus tormenta passi sunt, spes illorum immortalitate plena est. Et libro de mortalitate, cap. 8. Sed & per Salomonem docet Spiritus sanctus eos, qui Deo placeant, maturius istinc eximi. *Raptus est*, inquit, *ne malitia mutaret intellectum eius*, & lib. de exhortatione Martyrum, cap. 11. Quæ spes, & merces maneat iustos, & Martyres post conflictationes huius temporis, & passiones, per Salomonem Spiritus sanctus ostendit, & præcauit, dicens, *Et si coram hominibus tormenta passi sunt, &c.* Et libro de habitu virginum. Cùm dicat, inquit, Scriptura diuina, *quid vobis profuit superbia?* Gregorius Nazian. orat. 2. de Theologia. Quomodo, inquit, illud tueri poterimus, quod ait Scriptura, *Spiritus Domini repleuit orbem terrarum?* Cyrillus etiam Alexan. libro 2. in Iulianum, ultra medium, Scripturam vocat diuinam, & Concilium Sardicense in epistola ad omnes Episcopos, probans filium genitum à Patre, vt refert Theodoretus lib. 2. histor. cap. 8. Vt facit similiter Concilium II. Toletanum cap. 1. sic inquires. Nam si attendamus illud quod Scriptura sancta dicit de Sapientia, *Splendor est lucis eterne*. Suffragatur his omnibus Augustinus lib. 2. de Doctrina Christiana, cap. 8. cùm inquit: Illi duo libri, vnus qui Sapientia, & alius qui Ecclesiasticus inscribitur, quoniam in auctoritatem recipi meruerunt, inter Prophetas numerandi sunt. Et lib. de Prædestinatione Sanctorum, cap. 14. Sed qui sententiis tractatorum, ait, instrui volunt, oportet, vt istum librum Sapientiæ, vbi legitur, *Raptus est, ne malitia immutaret cor eius*, omnibus tractationibus anteponant: quem sibi anteposuerunt, etiam temporibus proximi Apostolorum egregij tractatores, qui eum testem adhibentes, nihil se adhibere nisi diuinum testimonium crediderunt.

Gregorius
Nazian.
Cyrill. Alex.
Conci. Sardic.
Theodoretus.
Conc. Tolet. II.
Augustinus.

Demum id definitum est in Concilio Carthagin. III. cap. 47. & ab Innocentio I. in epist. ad Exuperiũ Tolosanum Episcopũ, & in Conc. Florentino, in vnione Armenorum, & Tridentino in decreto de libris Canonicis, ses. 4. Quare meritò Gelasius in catalogo, & Melito Asianus in epistola ad Onesimum in numero sanctarum Scripturarum Sapientiam ponunt. Quòd verò nec Hebræi, nec multi ex Patribus hũc librum inter canonicos reposuerint, mirum non est, cùm Ecclesia ab Spiritu sancto illustrata, de hac veritate prius non omnibus comperta, cum tempore tandem edocta fuerit.

Sapientiæ
liber cano-
nicus defi-
nitur ab Ec-
clesia.
Conc. Carthag.
Innoc. I.
Conc. Florent.
Conc. Trident.
Gelasius.
Melito.

Salomonem fuisse libri huius auctorem.

C A P V T I I.

DE auctore huius libri, quo ministro vsus est Spiritus sanctus, difficile est rationem reddere: etenim Augustinus pro certo ha-

Prima de
auctore li-
bri senten-
tia.
Augustinus,

A 2 buir

buit libro 2. de Doctrina Christiana, cap. 8. & libro 17. de ciuitate Dei, cap. 20. non esse Salomonem. Quod si ex Augustino perconteris, quem ergo illi auctorem assignabimus? respondet illo priori loco, Iesum filium Syrach, qui fuit quoque auctor Ecclesiastici. Sed quia hoc absque auctoritate protulerat, libro Retractationum 2. cap. 4. retractauit.

Secunda
sententia.
Hierony-
mus.

Isidorus lib.
6. Etymo-
log. c. 2.

Philo Alex.
non fuit
auctor libri
Sapientiae.

Tertia sen-
tentia.

Philo se-
nior non
fuit libri
auctor.

Hieronymus in epistola 115. quæ præfationem continet libro-
rum Salomonis, ex multorum sui temporis Doctorum sententia, af-
firmavit huius libri auctorem fuisse Philonem Iudæum Alexandri-
num, Græcè eloquentissimū; ei quæ suffragantur Lyranus, Hugo, Dio-
nysius, & Iansenius in præfatione Prouerbiorum; cum hac tamen mo-
deratione, vt asserant, sententias quidem Salomonis esse, à Philone
autem in hunc librum Græcè collectas. Sed huic assero multa vi-
dentur aduersari. Primum, quod hic liber veteris Testamenti libris
annumeratur: at Philo post Christum vixit, vsque ad annum sexa-
gesimum sextum ab eius natiuitate. Deinde quia Christus & Apo-
stoli, vt iam ostendimus, ex hoc libro testimonium desumpsere; vi-
ri quæ Apostolici Clemens Romanus, & Dionysius Areopagita, qui
vel Philonem præcesserunt, vel synchroni eius fuerunt. Ante Phi-
lonem igitur iam liber Sapientiae in lucem editus legebatur. Tertiò,
quia vel illæ Salomonis sententiæ collectæ iam habebantur in aliquo
libro; ex quo eas referebant Christus, Apostoli, viri quæ Apostolici,
vel non. Si non, vnde ergo eas collegit Philo? Si iam collectæ erant,
vel Hebraicè scriptæ, vel Græcè? Non Hebraicè, quia propterea in ca-
nonem non admittebant hunc librum Hebræi; nec est vllus, qui id
affirmet. Græcè igitur. Iam ergo ante Philonem, imò ante Christum
erant Græcè traditæ hæ primæ Scripturæ sanctæ institutiones, vt vo-
cauit Dionysius. Itaque non fuere à Philone collectæ.

Recentiores nonnulli dictis rationibus persuasi librum non fuis-
se editum à Salomone, neque à Philone Alexandrino conscriptum,
Philonem seniore excogitarunt, qui sub Onia Pontifice Ptolomæo
Philadelphio has institutiones Græcis Græcas tradidit. Vel certè sen-
tentias Salomonis collectas hoc libro complexus est Spiritu sancto
dictante, vt Prou. 25. parabola quædam Salomonis dicuntur in li-
brum translata à viris Ezechiae regis Iuda, cum antea in schedulis
dispersæ fortè haberentur. Hunc dicendi modum securi sunt Driedo
libro 1. de Dogmatibus, Bellarminus tomo 1. controu. lib. 1. de ver-
bo Dei, cap. 13. & Genebrardus lib. 2. Chronologiae, ad annum
mundi 3830. qui quoque putat fuisse vnum ex septuaginta duobus
Interpretibus, vt fuit Iesus auctor Ecclesiastici. Sed cum antiquiorum
nullus senioris illius Philonis vllam fecerit mentionem; neque è se-
ptuaginta duobus Interpretibus aliquis reperiatur eo nomine voca-
tus in historia, quam de illis scripsit Aristeas, & veteres illi iuniore Phi-
lonem

lonem auctorem fecerint huius libri, fingunt certè hi boni Doctores seniore Philonem, quo faciliùs bona coniectura difficultatem euadant. Nisi velint sacri libri auctorem facere Biblium Philonem, hominem Phœnicem, & à lege Dei extraneum, qui victoriam Phœnicum Sachoniatonis Græcè traduxit, vt meminere Iosephus in libro 1. contra Apionem, & Eusebius lib. 1. de Præparatione Euangelica, cap. 6. & 7. aut Philonem Academicum, Ciceronis præceptorem. Alius enim ante Christum nullus agnoscitur.

Salomoni potiùs vt proprium fœtum hunc librum tribuamus, vt olim tribuit vniuersa penè Ecclesia. Sic enim affirmat Eusebius lib. 4. Ecclesiasticæ historiæ, cap. 22. Verùm, inquiens, & hic ipse Egesippus, & Irenæus, & omnis antiquorum chorus librum, qui intitulatur Sapientia, Salomonis esse dixerunt, sicut & Prouerbia. Longiores essemus, si vniuersa Patrum testimonia vellemus afferre Salomoni librum hunc tribuentium: selectiora non prætereamus. Tertullianus lib. de Præscriptio. cap. 7. Nostra, ait, institutio de porticu Salomonis est; qui & ipse tradiderat Dominum in simplicitate cordis esse quærendum. Idem libro aduersus Valentinum, cap. 2. Porro facies Dei expectat in simplicitate quærentes, vt docet ipsa Sophia, non quidem Valentini, sed Salomonis. Cyprianus nunquam testimonium ex hoc libro refert, refert autem frequentissimè, quin auctorem faciat Salomonem; præsertim in tribus libris Testimoniorum ad Quirinum, & lib. de exhortatione Martyrum, cap. 12. & libro de singularitate clericorum. Origenes lib. 1. Periarchon, cap. 2. Athanasius in Synopsi, Ambrosius lib. de Paradiso, cap. 12. & libro de quadraginta duobus mansionibus, mansio. 27. Lactantius Firmianus lib. 4. de vera Sapientia, cap. 16. sic loquitur. Et Salomon in libro Sapientiæ his verbis usus est: *Circumueniamus iustum, quoniam insuauis est nobis*, & reliqua. Atqui à Salomone, qui hæc cecinit, vsque ad id tempus quo gesta res, mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos effingimus, nihil addimus: habebant hæc, qui fecerunt: legebant in quos hæc dicta sunt. Sic Euaristus in epistola 1. Felix primus, & secundus in suis epistolis decretalibus, Basilii lib. 5. contra Eunom. cap. penultimo, Epiphani. hæres. 76. & libro de ponderibus, & mensuris, Isidorus lib. 1. de officiis, cap. 12. Damascenus lib. 4. fidei, cap. 18. & innumeris alijs. Quauis autem aliqui ex his Patribus intelligi possint locuti, quemadmodum illi, qui ex Ecclesiastico testimonia citant nomine Salomonis, videlicet concilium Carthag. III. Innocentius I. qui quinque libros Salomoni ascribunt, Sapientiam addentes, & Ecclesiasticum, & Sixtus II. in epistola ad Gratum Episcopum, & Marcellinus in epistola ad Salomonem Episcopum, & concil. Tolet. XVII. cap. 5. nempe, vt dixit Augustinus lib. 2. de Doctrina Christiana, cap. 8. de quadam similitudine Salomonis esse dictos, quod sententias referant sententiis Salomonis con-

Philo Biblius.

Iosephus.
Eusebius.
Philo Academicus.Salomon,
libri Sapientiae auctor fuit.
Eusebius.
Egesippus.
Irenæus.
Tertullianus.

Cyprianus.

Origenes.
Athanasius.
Ambrosius.
Lactantius.Euaristus.
Felix.
Basilii.
Epiphanius.
Isidorus.
Damascenus.Salomon
auctor Ecclesiastici
cur dictus.
Concilium
Carthag.
III. Innocentius I.
Sixtus II.
Marcellinus.
Conc.
Tolet. XVII.
Augustinus.

similes, & documenta illis maximè consentanea. Nemo tamen poterit inficiari multos ex prædictis Patribus ita existimasse, Egesippum præsertim, Irenæum, Athanasium, Eusebium, Lactantium, Epiphanium, & Damascenum.

Sed quod omnino persuadet, librum hunc esse Salomonis, eius verba sunt; quæ nulli alij, præterquam illi possunt convenire, quæ sic legimus cap. 9. v. 7. *Tu elegisti me regem populo tuo, & iudicem filiorum tuorum, & filiarum: & dixisti me edificare templum in monte sancto tuo, & in civitate habitationis tue altare.* Salomon ergo habeatur huius libri sapientissimi auctor.

Quotupliciter Sapientia nomen soleat usurpari.

C A P V T III.

Sapientia
acceptio
prima.

QUò faciliùs intelligamus de quo Sapientia genere in hoc libro Salomon sermonem instituat, varia huius nominis, *Sapientia*, significata oportet explicare. Atque in primis multiplici, ac variae rerum cognitioni solet hoc nomen accommodari; nam sapientem illum existimamus, ac dicimus, auctore Aristotele in 1. lib. *Metaphys.* cap. 2. qui omnigenam rerum cognitionem comparauerit, ac res omnes nouerit, quoad eius fieri possit, non quidem speciatim, sed vniuersè: sciuerit quoque difficillima quæque, & occultissima; & habeat demum non popularem, & adumbratam notitiam rerum, sed exquisitam, & omnibus numeris suis absolutam; quam & ipse quàm rectissimè teneat, & alios ritè docere valeat.

Sapientia
acceptio
secunda.

Deinde Sapientia in vnoquoque genere artis dicitur cognitio altissimæ causæ illius generis, secundum quam de cæteris iudicatur, & ad illam ea ordinantur. Ita Phydiam sapientem marmorarium, Polyclerum sapientem statuarium solitum appellari notauit Philosophus lib. 6. *Ethic.* cap. 3. Et in genere ædificij, qui disponit formam domus sapiens dicitur architectus respectu inferiorum artificum, qui ligna dolant & parant lapides: vt docet S. Thomas 1. p. q. 1. ar. 6. & sapientia humana, aut sapiens in rebus humanis ille dicitur, qui bonam æstimationem habens de fine vitæ humanæ, secundum eam ordinat totam humanam vitam, quod facit prudentia: nam sapientia est viro prudentia, vt dicitur *Prou.* 1. sic sapientiam carnis, sapientiam huius seculi, & alias similes nominamus, quæ in finem præstitutum, media inquirunt, consultat, ac iudicat, ac præcipiendo ordinat, vt rectè docet nos Doctor Angelicus super cap. 8. epistolæ Pauli ad Romanos. lectio. 2. & super 5. ad Ephesios, lectione 6. Verùm hæ appellationes communem sapientia rationem sequuntur.

Tertiò

Tertiò propriè, ac perfectè Sapientia nomen illi vni scientia conuenit, quæ est cognitio altissimæ, & vniuersalissimæ causæ, eius videlicet, quod in omni natura optimum est, ob quod, quodque agendum sit; & ad quod sapiēs cetera ordinat, & secundum quod de ceteris iudicat: hoc est enim maximè scibile; maximè autem scibilia, vt tradit Aristot. lib. 1. Metaphys. cap. 2. sunt ipsa prima, & causa: propter hæc enim, & ex his cetera cognoscuntur: hanc vocant Philosophi Metaphysicam. Quia tamen huius generis sapientia considerat altissimam causam ex communibus solo naturali lumine cognitis; aut ex iis, quæ per communia sciri possunt: nam omnes rationes, quas de Deo Metaphysica docet, aut sunt communes, si simplices sint, vt quod sit ens, verum, bonum; aut ex communibus compositæ, quæ sunt propriæ Deo, vt primum ens, actus purus, causa prima. Est autem supra hanc alia Dei exactissima cognitio ex Deo maximè propriis desumpta; idcirco strictiori ratione eiusmodi cognitio sapientia nomen sibi vsurpabit.

Sapientia
tertia acce-
ptio pro
Metaphy-
sica.

Quartò igitur nomen Sapientia simpliciter, maximè, & propriissimè Theologia conuenit, quæ causam altissimam considerat, ex maximè propriis, siquidem non tantum id contemplatur, quod potest per naturam de Deo cognosci; sed id maximè, quod ipsi Deo soli de seipso notum est, & aliis per reuelationem communicatur. Ita definit S. Thomas 1. p. q. 1. arti. 6. Vnde tamquam magistra omnium aliarum scientiarum docet eas ordinare sua obiecta ad Deum supremum omnium finem: & tamquam omnium princeps iudicat de omnibus per suam altissimam cognitionem; falsas reiiciens, si suæ minimè consentiant, ambiguas elucidans, & altissimæ causæ conformes corroborans, ac confirmans existimationes.

Sapientia
quarta ac-
ceptio pro
Theologia.

Quia verò tota ratio, ob quam sacra Theologia verissimè, ac propriissimè Sapientia dicatur, & sit, ea est, quod sit cognitio certissima humano studio comparata ex cognitione infallibili altissimæ causæ, quam tribuit fides ex reuelatis desumpta; inde factum est, vt vera Dei summi, ac gloriosi cognitio, quam diuina fides inserit fidelium mentibus, cum vero eius cultu coniuncta, multò veriùs, ac propriùs Sapientia sit absolutè, & simpliciter, & à sanctis Patribus habeatur. Si quidem omnium altissima summæ Triadis causæ altissimæ cognitio est: & per eam fidelis quisque iudicat de omni quacumque alia cognitione, & actione, vtrum vera sit, & suæ veritati conformis: docetque res omnes, & humanas actiones ordinare per regulam diuinam, quæ est Dei voluntas, iuxta illud Augustini lib. 12. de Trinit. cap. 7. Sapientia intendit rationibus supernis, & conspiciendis, & consulendis: conspiciendis quidem, secundum quod diuina in seipsis contemplatur; consulendis autem, secundum quod per diuina, tamquam per diuinas regulas iudicat de humanis actibus, easque ad Deum ordinat.

Sapientia
quinta ac-
ceptio pro
fide Christi.

Augustinus.

Nam

Clemens
Alexand.

Plato.

Philo.

Lactantius.

Seneca.

Nam contemplando Deum altissimam rerum omnium causam, & finem, ita ei afficitur Sapiens, ut iuxta illum affectum, Deum præferat rebus omnibus vera æstimatione: & iudicet nihil cum illo æquè diligendum, vel æstimandum, & nullius respectu à diuina regula, quæ est Dei voluntas, umquam recedendum. Deinde res præfert, & æstimat iuxta cognitionem, quam de illis habet, collatis cum altissima causa. dum qua ratione propius accedunt ad Deum, & ad eum promerendum magis conducunt, magis eas æstimat; quo verò longius impediunt, magis contemnit. Ideo virtutem omnibus aliis præfert, honores autem, diuitias, & voluptates, quæ homines insipientes tanti faciunt, vir sapiens pro nihilo habet: quia iuxta regulas diuinas virtus Deo proximior, similiorque reddit hominem. Fidem autem diuinam sapientiam esse existimandam probauit Clemens Alexandrinus lib. Stromat. 2. ex dicto Salomonis, *Sapientia est in ore fidelium.* & ex Xenocrate, qui in libro de prudentia, sapientiam dixit esse scientiam primarum causarum, & essentiae, quæ percipitur intelligentia. Ostensum est autem, inquit Clemens, principij vniuersorum esse eam, quæ fide habetur scientiam, non quæ demonstratione: nam & Pythagoras fide suos auditores ad sapientiam instruebat. Hinc Plato, & sectatores eius Sapientiam esse dicebant perfectam Dei cognitionem, cum puro eius cultu, & religione coniunctam. Idcirco Philo lib. de congressu quærendæ eruditionis gratia, quem videtur referre Clemens lib. 1. Stromatum, Philosophia, inquit, docet nos continere linguam, ventrem, & ea, quæ sub ventre sunt. hæc quamuis per se expetenda, augustiora tamen fiunt, quando in honorem Dei, & causa religionis exercentur, quod facit Sapientia. His conformis Lactantius lib. 3. de vera Sapientia, cap. 11. & lib. 4. cap. 3. dixit, Sapientiam, & religionem segregari non posse: quòd sapere nihil aliud sit, quàm Deum verum iustis, ac piis cultibus honorare. Vbi ergo Sapientia cum religione coniungitur, ibi scilicet, vbi Deus colitur vnus, & actus omnis ad vnum caput, & ad vnam summam refertur, ibi vera Sapientia est. Quod cum in religione Christiana reperiatur, vera, nisi cum Christiana religione coniuncta, Sapientia non est, ex diuina fide promanans. Quid est autem, dixit Seneca in epist. 88. ad Lucilium, quare existimem non futurum sapientem eum, qui literas nescit, cum Sapientia non sit in literis? res tradit, non verba. Ideo populus Hebræus olim populus sapiens, & modò Christianus meritò dicitur, quòd Deum verum, altissimam causam, solus cognoscat, & vera religione colat; & secundum eam de humanis iudicet, eaque moderetur, & ordinet. Hos igitur quinque modos Sapientiae distinxisse sit satis; sed duobus prioribus tamquam diminutis, & imperfectis, tres posteriores eo ordine, quo sunt explicati, præferendi.

De quo Sapientiae genere sermonem instituat
Salomon?

CAPVT IV.

EX omnibus creatæ Sapientiae modis, quem Salomon elegerit ad differendum, vnde suam parænesim Sapientiam nominauit, videndum est. Alicui non immerito in mentem venerit de eo genere Sapientiae in hoc libro sermonem institui, quæ communis est, & pro omnigena eruditione, & varia rerum cognitione vsurpatur, quod capite septimo omnem scientiam cum Sapientia tributam sibi, ita refert Salomon. Ipse enim dedit mihi horum, quæ sunt, scientiam veram, vt sciam dispositionem orbis terrarum, & virtutes elementorum: initium, & consummationem, & medietatem temporum: vicissitudinum permutationes, & commutationes temporum: anni cursus, & stellarum dispositiones: naturas animalium, & iras bestiarum: vim ventorum, & cogitationes hominum: differentias virgultorum, & virtutes radicum: & quæcumque sunt absconsa, & improuisa didici: omnium enim artifex docuit me Sapientia.

De Sapientia omnigena nū agat Salomon?

Rursus de increata Dei sapientia fieri sermonem à Salomone existimari potest, quod quamplurima encomia Sapientiae tractet, quæ nisi increata, qua Deus seipsum supremum omnium finem & altissimam causam cognoscit, & cetera omnia operatur, ordinat sua prouidentia, & moderatur, ac conseruat sua gubernatione, non possunt conuenire. Nam de qua Sapientia creata dici potest, quod sit omnium artifex, quod vna cum sit, omnia possit, & in se permanens omnia innouet, & quod attingat à fine vsque ad finem fortiter, & disponat omnia suauiter? Deinde quod sciat præterita, & de futuris æstimet; signa, & monstra sciat antequam fiant, & euentus temporum, & seculorum? & demum, à capite nono Sapientiae Dei admiranda opera prosequitur auctor, qua creauerit hominem, qua sanctos illos Patres à periculis eripuerit, custodierit, & gubernauerit, hostibus vndique profligatis, ac deuictis: quæ profectò in nullam creatam Sapientiam possunt conuenire.

De Sapientia increata num sermo sit Salomoni?

Verumtamen in libro Sapientiae, de ea differi Sapientia, quæ verissima est Dei gloriosi cognitio, cum pietate, & vera religione coniuncta, & omnem virtutum chorum se comitantem asciscit, tamquam certum habendum est. Id satis illa verba ostendunt capitis 7. v. 18. *Initium enim illius verissima est disciplina concupiscentia: cura ergo discipline dilectio est: & dilectio custodia legum illius est: custoditio autem legum consummatio incorruptionis est: incorruptio autem facit esse proximum*

De cognitione Dei cum vera religione coniuncta differit Salomon.

mm Deo concupiscentia itaque Sapientia deducit ad regnum perpetuum.
 In quibus verbis vides Sapientiam vsurpari pro disciplina, & custodia legis Dei; quemadmodum vbique in Scriptura sacra accipitur: de hac enim locutus Moses Deuteron. 4. 5. *Scitis, ait, quod docuerim vos precepta, atque institutas, sicut mandauit mihi Dominus Deus meus: sic facietis ea in terra, quam possessuri estis: & obseruabitis, & implebitis opere. hac est enim vestra sapientia, & intellectus coram populis, ut audientes uniuersa precepta hac dicant, En populus Sapiens, & intelligens, gens magna.* hanc, nihil frequentius, commendat Salomon in Prouerbiis, & Iesus filius Syrach in Ecclesiastico, eam, tamquam matrem, inducentes, ad sua monita suscipienda, paruulos inuitantem, & ad legis Dei custodiam exhortantem, & vti magistram docentem vias vitæ, ut eas ingrediantur, & vias mortis, ut fugiant.

Ad priora
 duo quæsi-
 ta respon-
 sio.

Consueuere nihilominus viri sapientissimi, quo amorem sapientiae excitarent, & augerent in animis audientium, & eos appetentiores illius apprehensionis redderent. Non contenti humanis commendationibus, ad diuinæ sapientiae magnalia explicanda suum efferre sermonem, ut illius origine manifestata, celsitudine, conditione, operibus, fructibus, aliisque eius encomiis auditoribus palam factis, humanam sapientiam, quæ Dei est cognitio, & legis eius custodia; per quam diuina seipsam magna ex parte exerit, & communicat, expectant, quærant, & amplectantur. Cum autem neminem diligat Deus, nisi eum, qui cum Sapietia inhabitat: quæ per nationes in animas sanctas se transfert, amicos Dei, & Prophetas constituit, ut dicitur cap. 7. 27. non mirum videri debet, si Deus sapientiae pater, & fons, iis, qui cum sapientia conuersantur, fontes aperiat eloquentiae, & naturæ secreta, scientiarum cognitionem, & artium facultates, & omnia sapientiae mysteria, largiatur, ac detegat. Rectè profectò Clemens Alexandrinus sexto libro Stromat. dixit, fontem disciplinarum manare è sapientia. In manu enim eius, & nos, & verba nostra, & omnis doctrina, & operum scientia. Nam qui est cognitione præditus, per scripturam nouit antiqua, & coniicit futura: scit strophas orationum, & ænigmatum solutiones: præscit signa, & prodigia, & euentus temporum, & demum Salomoni omnia venerunt pariter cum ea.

Clemens
 Alex.

Sapientia nomine cur liber inscriptus?

CAPVT V.

Libri Sa-
 pientiae va-
 ria nomina.
 Dionysius.
 Epiphanius.

CUm alij Patres diuersa nomina huic libro indiderint, nam Dionysius Areopagita 4. cap. de Diuinis nominibus, Scripturæ sanctæ institutiones nominauit, Epiphanius verò libro de ponderibus, & mensuris,

mensuris, & Damascenus lib. 4. fidei orthod. cap. 18. Paneretur, ab omni virtute, quod omni virtutum genere refertus sit; Auctor eius idcirco Sapientiam appellasse existimandus est, quod perpetuam contineat parænesim, & laudum congeriem; quo ad eam capeffendam inducat auditores. Tria namque, ut vniuersè loquamur, de sapientia differit. In primis duo genera discipulorum à sua repellit schola, vnum eorum, qui fide non accedunt ad illam; alterum eorum, qui nimium seipfos amâtes, quod voluptuosam vitam, & in vitia quæque præcipitem præferant, modico sapientiæ studio, & labori quasi inutili, quod existimant omnia cum morte finire; ad eius fores accedere contemnant. In quos grauitur inuehitur tertio, quarto, & quinto capitibus, ostendens quàm diuersa obtingat sors, quàm dispar exitus iis, qui sapientiæ scholas frequentarint, & eius doctrinam fuerint amplexi: ac illis, qui eam despexerint, & errori se tradiderint.

Damascenus.

Libri Sapientiae distributio. Discipulorum duplex genus repellitur ab schola Sapientiae.

Deinde hortatur Iudices, & Reipublicæ moderatores ad eam capeffendam, si velint suum munus rectè obire; & Deo, cui sunt rationem reddituri, placere. Ostendit facilem eius adeptionem, in sexto capite: & magnificandam uti dignam, quod nulla res sit, quæ cum illa possit comparari cap. 7. & quærendam flagranti studio, ac diligentia, propter infinita bona, quæ secum affert coniuncta, capite octauo: & demum à Deo postulandam docet, qui pater eius est, & origo: & formam precationis, qua Salomon ipse usus est, nobis proponit, ut ea & nos utamur, capite nono.

Exhortatio ad Sapientiam.

Denique in reliquo opere Sapientiæ curam depingit, in bonis cumulando, & à periculis liberando eos, qui ei adhæserant, eiusque doctrinam amplexi fuerant; Adam videlicet, Noam, Abraham, Loth, Iacob, Ioseph, & Mosem. Tum etiam populum Israëliticum, cui innumera, ac summa enumerat à Sapientia beneficia collata siue in Ægypto, siue in deserto: horrendaque in ipsorum gratiam, eorum hostibus, ob scelus idololatriæ, & cetera, quæ ex illa secuta sunt, illata supplicia. Ut illis profligatis, ac mille modis peremptis, populum suum in Sapientiæ doctrina bene instructum, erueret, & ad domicilium, quod illi parauerat, induceret. horum sanè exemplo desides, ac remissos excitat ad capeffendam Sapientiam; ut similiter ac illi, eius fructibus, bonisque potiantur. Atque hæc ratio certa habeatur nominis Sapientiæ libro huic impositi.

Sapientiae in discipulos officia.

Quos sibi accersat discipulos Sapientia?

C A P V T VI.

QUOSNAM ad suam scholam admittat Sapientia discipulos, multi & Philosophorum, & virorum Ecclesiasticorum longè, lateque

Pythagoras
primus phi-
losophus.

Sapientiae
discipulo-
rum prima
conditio,
fides.

Clemens
Alex.
Pythago-
reorum fi-
des.

Conditio
secunda, ve-
ritas.
Plato.
Clemens
Alex.

Conditio
tertia, pax.

Democri-
tus.
Clemens
Alex.
Cicero.
Philo.

nobis tradiderunt. Pythagoras primus omnium, ad comprimendam veterum arrogantiam, qui imaginem, & umbram Sapientiae adepti, non ipsam veritatem, sapientum nomen sibi arrogabant, se Philosophum, hoc est, studiosum, seu discipulum sapientiae voluit appellari. Quo nomine hominem significavit ita docilem, & veritatis, ac virtutis amatorem, ut quo melius sapientiam adipisceretur, totum se converteret ad exercitationem, qua animum liberum redderet à perturbationibus: & omni genere virtutis imbueret, & exornaret. Prima igitur conditio discipuli Sapientiae ea est, ut instar paruuli, & aetate, & ingenio, qui fide potius, quam ratione ducatur, se tradat erudiendum: huiusmodi enim vocat Sapientia Prou. 9. 4. *Si quis est paruulus, veniat ad me*, & Christus Math. 11. 25. gratias Deo agit, quod hi admittantur ad mysteria Sapientiae rimanda. *Confiteor*, ait, *tibi Pater, quia abscondisti haec à sapientibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis*. qui omni abiecta curiositate, captiuant intellectum in obsequium Sapientiae, omnibus eius dictis fidem habentes, nec rationes perscrutantes. Absurdum enim fuerit, inquit Clemens Alex. 2. Strom. Pythagorae quidem Samij sectatores, recusatis eorum, quae querebantur demonstrationibus, illud, ipse dixit, fidem facere arbitrari; & ad ea, quae audierant confirmanda, hanc vocem satis esse ducere: eos autem, qui contemplandae veritatis tenentur desiderio, fide digno magistro soli seruatori Deo fidem non habere, aggredientes eorum, quae dicuntur, probationes ab eo exigere.

Hanc deinde secundam exigit in discipulo suo conditionem Sapientia, ut oderit mendacium, amet autem, ac diligat veritatem; ita Plato docuit informatum debere esse Philosophum in 5. & 6. libro de Republica; & Clemens Alex. lib. 2. Strom. eo quod sit verus, ac germanus famulus, iam propter charitatem existimatus esse amicus, cum futurus sit defensor, magister, & interpret veritatis. Vnde & ipsa Sapientia eos, qui se concupiscunt, sapientius inuitat, & vocat. *Transite*, ait, Eccl. 24. 26. *ad me omnes, qui concupiscitis me, & à generationibus meis adimplemini*. & Sap. 6. 13. *Facile videtur ab his, qui diligunt eam, & inuenitur ab his, qui quaerunt illam. Praeoccupat qui se concupiscunt, ut illis se prior ostendat*.

Tertiò, habere debet sedatas omnes perturbationes, & appetitum rationi obedientem; qui nisi perdomitus fuerit, & veluti iniecto freno in gyrum ductus, magnam partem animi saepe detorquet, & à contemplatione, cognitioneque veritatis abducit. Hoc enim Philosophiae munus est, ut dixit Democritus apud Clem. Alex. lib. 1. Pædagogi. cap. 2. animam à perturbationibus liberare, quemadmodum medicina medetur morbis corporis: nam illae animi sunt aegritudines, ut docet Cicero in Tusculanis, quarum solus verbum Pæonius medicus est, & sanctus aegrotæ animæ incantator. Philosophia, inquit Philo lib. de congressu

congressu quærendæ eruditionis gratia, docet nos continere linguam, ventrem, & ea, quæ sub ventre sunt.

Quartò, oportet Sapientiæ discipulum esse amantem temperantiæ, liberalitatis, iustitiæ, ceterarumque virtutum: nam qui est vitiorum sordibus inquinatus, indignus est, qui in purissimum Sapientiæ domicilium admittatur. nam *in maleuolam animam non introibit sapientia; nec habitabit in corpore subdito peccatis.* Sap. 1. Idcirco Plato Philosophiam nunc definit solutionem animi à corpore, seu mortis commentationem: interdum conuersionem animi ad ea, quæ vera sunt & diuina. Stoici verò, auctore Plutarcho in lib. 1. de Placitis Philosophorum, c. 1. definerunt Philosophiam, accommodatæ ad vitam artis meditationem; atque hanc esse vnam, eandemque summam virtutem, quæ per Dei imitationem, vt ex Platone adducit Eusebius lib. 12. de Præpar. cap. 20. quantum homini possibile est, transitum facit, & fugam terrenorum: imitatur autem Deum iustitia, sanctitate, prudentia. est autem iustitia, vt docet Clemens Stromat. lib. 4. concentus partium animæ; sanctitas verò Dei cultus.

Conditio quarta, studium virtutum.

Plato. Philosophia quid.

Plutarchus.

Eusebius.

Clemens Alex.

His satis explicatæ sunt discipulorum sapientiæ conditiones, quæ ad duas referuntur; ad animi puritatem, & ad Dei imitationem: nam animas prius purgari à malis, & improbis dogmatibus per rectam rationem, vt sic veris imbuantur; tum etiam virtutum adeptione similes Deo fieri; ad sapientiam capeSSendam parat auditores. In quibus duobus tota consistit Christiana Philosophia, quam qui à mundo abstracti vitam cœlitibus degunt similem, exercent; quo mente, & affectu purgati, diuinæ contemplationi sese aptiores, & propinquiores Deo reddant. Licet autem vnicuique fidelium philosophari, & ad sapientiam amplectendam admittit, vt sapienter ostendit Clemens in lib. 3. Pædogogi. cap. 11. At non omnes, inquis, philosophamur? Quid tu dicis? Quomodo ergo credidisti? Quomodo autem iam Deum amas, & proximum, si non philosopharis? Literas, inquis, non didici. Sed si non didicisti legere, non est quòd de auditu te possis excusare, quod non possit doceri. Fides autem non sapientum secundum mundum, sed eorum, qui secundum Deum sunt sapientes, possessio est, illa autem etiam absque literis discitur. eius autem scriptura, quæ ad rudes, ignarosque homines pertinet, & est diuina, vocata est charitas, quæ est decretum spirituale.

Philosophia Christiana duobus constat. Philosophari licet etiam illiteratis.

Quosnam Salomon instituat ad Sapientiam in libro

hoc, & quo idiomate?

CAPVT VII.

Quamuis domus Sapientiæ aditus omnibus pateat, cuiuscumque tandem conditionis, & status sint: quemadmodum Christiana

B 3 sapientia

Magistra-
tus instruit
Sapientia.

Stoici.

Plato.
Clemens
Alex.
Cicero.
Sapiens so-
lus Rex.

Philo.

Clemens
Alex.

Lactantius.
Platonis
sententia.

sapientia neminem excludit, qui velit tamen spontaneo, & concupiscenti animo ad fores eius vigilare, & in philosophia exerceri, etiam si literas non didicerit, ut ostendimus. At Salomon in hoc libro Reges, & Magistratus, & qui Reipublicæ curam gerunt solos alloquitur, & ad Sapientiam capessendam instituit. *Diligite, inquit, iustitiam, qui indicatis terram; & rursus: Audite ergo Reges, & intelligite, discite indices finium terra. Præbete aures vos, qui continetis multitudines, & placetis vobis in turbis nationum*: quod fuerit arbitratus ex bona Regum, & Magistratum gubernatione, totam Reipublicæ, & subditorum pendere incolumitatem, & salutem: bonam autem gubernationem absque Sapientiæ disciplina nemini contigisse. Id quod suo satis probat exemplo; qui cum puer, & rudis à natura videretur, & ad gubernandum ineptus, Sapientiam postulavit, & impetravit: & regnum suum sapientissimè administravit. Idcirco pater eius David in Psalmo 2. 10. *Et nunc, ait, Reges intelligite, & erudimini, qui indicatis terram. Servite Domino in timore, & exultate ei cum tremore. Apprehendite disciplinam, ne quando irascatur Dominus, & pereatis de via iusta.* Fuit autem Stoicorum placitum dignum admiratione, solum sapientem esse regem, legistatorem, imperatorem, iustum, sanctum, Deo amicum, solum diuitem, liberum, honoratum, pulchrum. Ita ex Platone in Phædro, Clemens in fine adhortatoriæ ad gentes, & lib. 1. Stromatum asseruit, & prius Cicero in orat. pro Muræna: Fuit, inquit, summo ingenio vir, cuius inuentorum æmuli, Stoici nominantur. Huius sententiæ sunt, & præcepta huiusmodi: sapientem gratia nunquam moveri: nunquam cuiusque delicto ignoscere: solos sapientes esse: si distortissimi sint, formosos: si mendicissimi, diuites: si servitutem serviant, Reges. Et Philo in libro de agricultura, Tanta, ait, curæ pastoralis honestas creditur, & utilitas, ut Poëtarum gens Reges soleat vocare pastores populi: sicut legislator sapientes dignatur hoc nomine, qui soli veri Reges sunt. Hoc, duce natura, gentes secutæ documentum, Reipublicæ administratores, & Magistratus ex sapientioribus, deligebant. Hinc ad imaginem Domini eligebantur Pontifices, apud Hebræos, qui erant probatissimi: & qui ad regnam, & qui ad prophetiam erant electi, ungebantur. Unde etiam Ægyptij non quibuslibet ea, quæ erant apud ipsos, committebant mysteria, neque rerum diuinarum cognitionem deferrebant ad profanos; sed ad eos solos, qui erant ad regnum perventuri: & ex sacerdotibus iis, qui iudicati fuerant probatissimi, & educatione, & doctrina, & genere; uti notat Clemens Stromateus lib. 5. Strom. ex Magis Persæ: ex Gymnosophistis Indi, vel Reges, vel Iudices statuebant; quo significabant Sapientiam, vel Regibus, & Magistratibus fore pernecessariam; & sapientes solos Reges esse debere. Commendat lib. 3. de falsa sapientia, cap. 21. illam Platonis sententiam Lactantius: beatas civitates futuras fuisse, si aut philosophi regnarent,

rent, aut Reges philosopharentur, quod est idem ac dicere; si ad sapientiam capessendam sese exercerent, & insutuerent.

Est hoc tandem præcedentibus subiiciendum assertum, non debere dubitari, librum hunc Sapientiae Hebraicè primùm scriptum, sicut & ceteros Salomonis, cùm ipsius factus sit, vt suo loco probauimus, qui Hebraicè scripsit, vti fuit locutus: ac tunc, vt ait Isidorus lib. 1. de Officiis, cap. 12. hoc opus Hebræi (vt quidam sapientium meminit) inter canonicas Scripturas recipiebant. attamen postquam in Græcam linguam translatus est, nusquam apparuit; quapropter ab Hebræis non est in canonem relatus: est autem ab Ecclesia Christi receptus, quod magnam illi parit auctoritatem. Accidit enim huic libro, quod libris Baruch, & Ecclesiastici, qui cùm Hebraicè primùm scripti fuerint, postquam in alienam Græcorum linguam transierunt, suam amiserunt: & idcirco Iudæi, qui tanta cura ceteros conseruare studuerunt, hos neglexerunt. Videtur sanè Septuaginta virorum interpretationem redolere; iuxta quam nonnullæ in hoc libro referuntur historiae.

Sapientiae liber Hebraicè scriptus.

His utcumque in limine cognitis à Sapientiae discipulis, qui ad eius fores vigilant, & pulsant, iam ad eius intima adyta vocati ingrediamur.

Illud pium lectorem, ac Sapientiae studiosum præmonitum volo, consueuisse nos textum vulgati paraphrasi quadam elucidare; in hoc tamen libro pro paraphrasi nouam è Græco translationem adiecisse, vt nonnullam inter vtramque diuersitatem à multis non sine admiratione animaduersam, & explicemus, & ratione reddita ad eundem sensum respicere ostendamus.

Admonitio.

SAPIEN

SAPIENTIAE SALOMONIS

CAPVT PRIMVM.

V E T V S.

N O V A.

1. **D**iligite iustitiam
2. qui iudicatis
terram : 3. Sen-
tite de Domino

in bonitate, 4. & in simplici-
tate cordis quærite illum.

5. Quoniam inuenitur ab his,
qui non tentant illum : 6. ap-
paret autem eis, qui fidem ha-
bent in illum :

7. Peruersæ enim cogitationes
separant à Deo : 8. probata
autem virtus corripit insipien-
tes.

9. Quoniam in maleuolam
animam non introibit Sapien-
tia, 10. nec habitabit in corpo-
re subdito peccatis.

11. Spiritus enim sanctus dis-
ciplinæ effugiet fictum, & aufe-
ret se à cogitationibus, quæ sunt
sine intellectu, 12. & corripie-
tur à superueniente iniquitate.

13. Be

Diligite iustitiam
qui iudicatis ter-
ram, sentite de
Domino in boni-
tate, atque in simplicitate
cordis quærite illum.

Quoniam inuenitur ab
his, qui non tentant illum :
patefit autem non diffiden-
tibus illi.

Peruersæ enim cogita-
tiones separant à Deo : ten-
tata autem potentia (eius)
arguit insipientes.

Quoniam in maleficam
animam non introibit Sa-
pientia, nec habitabit in
corpore obærato peccato.

Sanctus enim Spiritus dis-
ciplinæ fugit quod fictum
est, & recedit à cogitationi-
bus stultis, & perspicitur
adueniente iniquitate.

Huma

13. *Benignus est enim spiritus sapientiae, & non liberabit maledicum à labiis suis: 14. quoniam renum illius testis est Deus, & cordis illius scrutator est verus, & linguae eius auditor.*

15. *Quoniam spiritus Domini replevit orbem terrarum: 16. & hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis.*

17. *Propter hoc qui loquitur iniqua non potest latere, nec praeteriet illum corripiens iudicium.*

18. *In cogitationibus enim impij interrogatio erit: sermonum autem illius auditio ad Deum veniet, ad correptionem iniquitatum illius.*

19. *Quoniam auris zeli audit omnia, & tumultus murmurationum non abscondetur.*

20. *Custodite ergo vos à murmuratione, quae nihil prodest, & à detractiōe parcite linguae, quoniam sermo obscurus in vacuum non ibit; 21. os autem, quod mentitur, occidit animam.*

22. *Nolite zelare mortem in errore vitae vestrae: neque acquiratis perditionem in operibus manuum vestrarum.*

23. *Quoniam Deus mortem non fecit, nec letatur in perditione viuorum.*

24. Crea

Humanus enim est spiritus Sapientiae, neque innocentem habebit blasphemum à labiis suis, cum renum ipsius testis sit Deus, & cordis ipsius inspector verus, & linguae auditor.

Etenim spiritus Domini replet orbem terrarum, & continens omnia cognitionem habet vocis.

Quapropter loquens iniusta nūquam sanè latebit, neque praeteribit ipsum redarguens iudicium.

Nam in consilia impij inquisitio fiet; sermonum autem ipsius rumor ad Dominum deferetur, ad redargutionem iniquitatum eius.

Quoniam auris indignationis audit omnia; & rumor fremituum non absconditur.

Cauete inutilem murmurationem, & à maledicentia parcite linguae, quoniam sermo obscurus impunitus non abibit; os verò mentiens animam interimit.

Ne expetatis mortem in errore vitae vestrae: neque operibus manuum vestrarum exitiū vobis accersatis.

Deus enim mortem non fecit, neque viuorum interitu delectatur.

C Quippe

24. Creauit enim, ut essent, omnia: & sanabiles fecit nationes orbis terrarum: 25. & non est in illis medicamentum exterminij, 26. nec inferorum regnum in terra.

27. Iustitia enim perpetua est, & immortalis.

28. Impij autem manibus, & verbis accersierunt illam: 29. & aestimantes illam amicam defluerunt, 30. & sponsiones posuerunt ad illam: 31. quoniam digni sunt, qui sint ex parte eius.

Quippe qui, omnia ut essent, creauit, & salutare origines mundi, necesse in eis pharmacum exitiosum, nec inferorum regnum in terra.

Iustitia autem immortalis est.

Impij verò manibus, ac verbis accersuerunt illam, & contabuerunt eam amicam arbitrati, & cum ea fœdus inierunt, planè digni, qui illius sint participes.

ARGUMENTVM.

Inuitat Sapiens terræ quotquot sunt rectores ad Sapientiam capeffendam, ea lege seruata, ut synceros, ac simplices se illi præstent auditores, cum nihil sit, quod magis oderit magister Sapientie Deus, quàm cor simulatum, os obmurmurans, & opera iniusta, quibus homines mortem, quam Deus nequaquam fecit, sibi ipsi accersierunt.

COMMENTARIVS.

1. **D**iligite iustitiam. Quoniam cum Regibus loquitur, & rerum-publicarum Magistratibus videri posset alicui de iustitia propriè accepta diligenda sermonem institui, quam Anaxarchus, apud Plutarchum in comment. ad principem indoctum, assessorem Iouis esse, Deorumque asseruit. siquidem prisci loqui ad hunc modum solebant, citra iustitiam dominari ne Iouem quidem posse retè. At virtutem vniuersam intelligit, quæ cum Sapientia coniuncta est, & sine ea, si vera est, non inuenitur; imò eo nomine ad Sapientiam amplectendam hortatur rectores orbis. ut cap. 6. 10. *Ad vos ergo, inquit, Reges, sunt hi sermones mei, ut discatis Sapientiam, & non excidatis.* vnde quidam hoc loco pro, *diligite iustitiam*, vertit, *diligite sapientiam*, qua princeps efficitur cuncta ordinantis simulacrum Dei: qui non Phidiam requirat fingentem, ut ait eo loco Plutarchus, nec Polycle-tum, vel Myronem, sed semetipse ad effigiem Dei per virtutem componat,
- Anaxarchus
Plutarchus.
Iustitia Io-
uis assessor.
Iustitia, pro
virtute.
- Princeps si-
mulacrum
Dei.
Plutarchus.

ponat, & moliatur omnium signorum visu iucundissimum, atque augustissimum. Qualem cœlo Solem Deus supra modum venustam illigavit sui effigiem; eiusmodi enim in vrbibus simulacrum, & lumen est princeps, qui religiosus iustitiam colat, id est, Dei sermonem obtineat mente.

Sol orbis princeps.

Qui iudicatis terram. Rectores, ac Reges hac periphrasi vocat ex cap. 6. 10. per synecdochen, vno præcipuo officio iudicandi, seu componendi lites, & cuius parti rem suam lata sententia adiudicandi, accepto pro toto genere administrandi rempublicam. Terram autem metonymicōs accipit pro incolentibus terram; quasi dixerit, Rectores hominum, à quibus pendet totius populi salus, diligite virtutem, & sapientiam sectamini, de qua mihi sermo instituitur: & actiones vestras, iuxta præcepta illius, ad pietatem componite.

2. Regum exhortatio.

Sentite de Domino. Sapientiæ præceptorem, & magistrum Dominum ob oculos ponit, vt ad studium eius inuitet. Est autem omnium maximum, & primum instituendis pueris adiumentum magistrum inuenisse. Præceptor pueris quærendus est vita probata, moribus inculpatis, & rerum vsu excellentissimus, quando fons, & radix est probitatis, recta imbutum esse institutione. Atque vt adiungunt plantis agricolæ pedamenta, ita iusti magistri affigunt pueris, quo mores horum recti pullulascant, accuratas præceptiones, & præscriptiones, vt docet Plut. lib. de instituendis pueris. Primus discendi ardor nobilitas est magistri. quid nobilius Dei verbo? quid inculpatius? quid sapientius? cuius verba vita æterna sunt, cuius præceptiones salutiferæ, & præscriptiones sapientiam adferunt. huius excellentiam magistri sub nomine pædagogi persecutus est eruditissimè Clemens Alexandrinus in tribus libris, nec nostræ potestatis est, eam pro dignitate explicare. quare à tanto onere portando supersedemus. Nunc tantum discipuli conditiones, quas magister in ipso desiderat, consideremus.

3. Præceptor qualis.

Probitatis fons, recta institutio.

Plutarchus.

Clem. Alex.

Sentite de Domino in bonitate. Hæc est prima instituendi pueri ad sapientiam conditio, vt præceptorem magni faciat, & in bonitate sentiat de illo. Idcirco pueri, ac infantes vocantur, qui auditores futuri sunt huius scholæ, vt ostendit latè Clemens lib. 1. Pædagog. cap. 1. qui propterea inscij natura sunt, nam *stultitia colligata est in corde pueri*, Prou. 22. 15. Est autem inscitia res mala, temerariâque, vt inquit Philo in lib. *Quis rerum diuinarum heres sit*: cuius primum remedium est auditoris silentium; secundum attentio ad ea, quæ auditu digna sunt; iuxta illud, *Tace, & audi*: quod non solum linguæ silentium postulat, & auditum aurium, sed vtrumque ab anima exigit. Nam multi aures non mentem afferunt in auditorium; ipsi foris interim vagantur, & multa de multis apud seipso agitant, quæ præstaret ad tempus missa facere. Idcirco Pythagoras quinquennale silentium suis auditoribus indicebat, vt toti ab ore magistri penderent à sensilibus abstracti. Et

Conditio prima pueri discantis.

Clem. Alex. Insicitia pueri. Philo.

Plato.
Philoso-
phia quid.
Clem.Alex.

Aristoteles.
Pythagoras
Silentiū in-
doctorum
est.
Lactantius.

Verbi Græ-
ci significa-
tum.
Hierony-
mus.
Prudentia
carnis vel
spiritus.

Paulus.

Discipulus
fidat magi-
stro.

4.

Plato philosophiam mortis commentationem definiebat, quod à vi-
su, & cæteris sensibus alienatum, Deique cognitioni tantum intentum
philosophum Sapientiae auditorem postularet, ut docet Clemens in
5. Stromatum. Oportet autem addiscentem credere, ut dixit Aristote-
les; & nullis probationibus postulatis contentum esse illo Pythagoræ
auditorum dicto, *ipse dixit*, multò melius; nam indoctos decet silen-
tium. Cum enim discendæ sapientiae gratia veniamus, inquit Lactan-
tius lib. 3. de falsa sapientia, cap. 7. qui possimus iudicare qui nondum
sapere cœperimus, nisi quis præstò adsit Academicus, qui nos pallio re-
trahat, ac veter cuiquam credere: nec tamen afferat ipse, quod sequa-
mur. Idcirco opus est auditorem sapientiae tanquam puerum, imò in-
fantem, qui fari nesciat, se totum magistro tradere erudiendum, ei ut
omni digno fide fidem præstando. Hoc est, *Sentite de Domino in boni-
tate*. Vbi Græcum verbum *σπονδίζετε*, quod vulgatus vertit, *sentite*, &
Hierony. in 55. Isaia, *sapite*, ad iudicium pertinet, sed magis ad affe-
ctum: nam est ita affici alicui rei, ut omnes curas, cogitationes, & ani-
mum in eam intendas vi quadam, & acrimonia ingenij. Vnde ex eo
verbo Paulus ad Rom. 8. & sæpe aliàs phronisim deducit; & pruden-
tiam, seu sapientiam carnis, vel spiritus vulgatus transfert: hoc est, stu-
dium, & vim tam intelligentiae, quàm affectus inuestigandi, experen-
di, & comparandi quæ sunt commoda carni, aut spiritui. *Sentite ergo,
de Domino in bonitate*, idem erit quod, studete mente probas de Do-
mino Sapientiae datore opiniones, eoque dignas cogitationes concipi-
te, & voluntate ita illi afficiamini, ut bono, ac beneuolo animo erga
eum sitis. Et quia voluntas bona efficit ut bene sentias, & bonam ha-
beas de illo, quem amas, existimationem: cum *charitas omnia credat,
omnia speret, omnia sustineat*, ut ait Paulus 1. ad Cor. 13. hinc fiet, ut qui
bono animo sit erga Dominum Sapientiae largitorem, quæcunque ex-
cellentia credat de illo, confidat illi in omnibus, etiam difficillimis,
sustineat eum, etiam si mala inferat. Itaque sentiet de eo in bonitate,
dum illi tanquam optimo parenti se credit; tãquam omnipotenti, qui
possit ad summum sapientiae fastigium euehere; & tãquam omniscien-
ti, qui sciat eius utilitati prospicere. Huc enim tendit hæc parænesis, ut
suadeat, Domino sapientiae præceptoris fidere; ne ex diffidentia, fide
in magistrum abiecta, falsis adhæreat vel deceptoribus, vel opinionibus,
existimans Dominum sapientiam postulantibus vel subuenire
non posse; aut nescire præceptiones salutare tradere; aut certè nolle.
Quæ cogitare de Deo optimo maximo, summè est contumeliosum, &
ipsi homini exitiosum. Hunc esse prædictorum verborum sensum, ex
rationibus, quas Sapiens subiicit, constabit.

Et in simplicitate cordis querite illum. Ex eadem bonitate, seu bona
existimatione Domini, quam concipit accedens ad seruitutem Dei,
& ad veram sapientiam addiscendam, nascitur, ut integra voluntate, &
corde

corde syncero quærat illum, eique se ad pietatem totum informandum tradat; non aliter quam pueri bonæ indolis, qui pædagogi curæ, & institutioni bene subiecti, simplici mente absque vilo dolo illi adherent. Est autem hæc discipulorum Domini iocunda conditio; nam *simplicibus sermocinatio eius, & abominatur omnem illusorem*, Prou. 3. 32. Simplicitas duplicitati opponitur, quæ aliud ostendit exterius, & aliud habet in corde; & ideo simulatè quærit Dominum, & deceptorie, exterius se ouem simulans, & discipulum Sapientiæ verbis, & factis ostentans; in corde autem est lupo rapax, & mentem aliò diuertit. Nam populus est labiis Deum honorans, cor autem eius longè est ab eo; nec illi se credit. Ille ergo simplici corde quærit virtutem, sapientiam, & eius auctorem Dominum, qui toto corde, vero, & integro, vno oculo respiciente, quærit, ita vt exterius agat, quod cor intendit interiùs; & non tantum ceram faui largitur Deo, nempe quod apparet hominibus, sed etiam mel, scilicet quod in corde fingitur Deo. Hoc est enim syncerum cor, quod non diuidit mel à cera, sed vtrumque in Domino quærendo insumit. Ille verò duplici corde quærit, qui diuiso corde: nam exterius ostendit se quærere sapientiam, & interiùs prætendit stultitiam voluptatis, aut commoditatis. Et dum indicat aliis se quærere quæ sunt Iesu Christi, quærit quæ sua sunt: & duobus respicit oculis. Vnde efficitur, vt nequaquam Deo se credat, nequaquam illi fidat, sed partim Deo, partim idolo, & rei, quam concupiscit, tribuit, & quidem potissimam: nam ceram Deo, sibi autem mel assumit cordis; atque inde etiam euenit, vt frigide quærat Deum, & inconstanter; nam leuis est, & inconstans malitia, mater duplicitatis, & sæpe mutatur non in melius, sed in aliud, vt aduertit Seneca lib. 6. epistol. in epistola 47. At constans, & feruens bonitas, quæ parit simplicitatem confidentem; *qui enim ambulat simpliciter, ambulat confidenter*. Prou. 10. 9. Hac ratione contra incredulos, & diffidentes solere loqui Scripturam, ex his manifestabitur. Ecclesiastici 1. 36. dicitur: *Non sis incredibilis timori Domini, & ne accesseris ad eum duplici corde*. Hoc est, confide te à Domino protegendum, quòd timeas eum, & opem ab eo postulaturus ne accesseris nutabundus in fide illius, partim confidens te impetraturum, & partim diffidens. & cap. 2. 15. *Va dissolutis corde, qui non credunt Deo, & ideo non protegentur ab eo: nam qui timet Dominum, non erunt incredibiles*. hoc est, increduli, vel diffidentes. Hi dicuntur Osee 10. 2. diuisum habere cor. *Diuisum est cor eorum, nunc interibunt*. quia videlicet Deo vero vnà cum simulacris adhærebant, ac fidebant. Dicuntur etiam ingredi duabus viis, & claudicare; vt Elias 3. Reg. 18. 20. *Vsquequo, inquit, claudicatis in duas partes: si Dominus est Deus, sequimini eum; si autem Baal, sequimini illum*. Vt gentes Samaritanæ 4. Reg. 17. quæ metu leonum cultum Domino præstabant, & nihilominus idolis suis simul seruiebant. Dicuntur quoque à Iacobo in sua cano-

Simplicitas
in discipu-
lo.
Duplicita-
tis vitium.

Syncerum
quid.

Malitia in-
constas est.
Seneca.

Cor duplex
quid.

Vir incon-
flans.

Deus qui
quærendus.

Tentare,
quid.

Homo qui
tentet Deū
verbis, aut
factis.

nica, cap. 1. 6. inconstātes. *Si quis, ait, indiget sapiētia, postulet à Deo: postulet autē in fide nihil hesitans: qui enim hesitat, similis est fluctui maris, qui à vento mouetur, & circumfertur. Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis.* quia videlicet caret anchora spei, seu fiduciæ, qua cor hominis affigitur Deo; quemadmodum nauis anchora terræ affixa firmatur, ne à ventis, huc illucque circumferatur. Præmittit autem hanc exhortationem Salomon, quò Regibus persuadeat firma fide, & integro corde quærere Deum, eiusque sapientiam implorare, & virtuti, ac pietati se totos dedere; quemadmodum ipse cap. 7. affirmat quæsiuisse, & postulasse, & obtinuisse.

5.

Quoniam inuenitur ab his, qui non tentant illum. Aut, vt legit Hieronymus in 8. Zachariæ: *Appropinquat Dominus iis, qui non tentant illum.* Rationem reddit eius, quod dictum est, Dominum simplici corde, & sincero animo quærendum, ac maximè fideli, credendo absque dubitatione vlla quòd possit, sciat, velitque largiri quod postulatur. Nam qui accedunt ad eum diffisi, potius exploraturi eius potentiam, sapiētiā, & bonitatem, quòd de ea dubitent, vel non habeant illam compertam, hi tentant Deum, & grauissimè delinquunt; & non solum non inuenient quod quærunt, sed tāquam Deo contumeliosi, longiùs repellentur. Est autem tentare idem quod explorare, & experimentum sumere, vt id, quod occultum est, & incertum, innotescat, vt cum magister interrogando, & disputando tentat discipulum quantum profecerit. Sic Deus tentat homines, vt eorum virtus, non ipsi, cui omnia sunt aperta, sed aliis nota sit. Ita dicitur Tobia 2. 12. *Hanc autem tentationem cecitatis ideo permisit Dominus euenire illi, vt posteris daretur exemplum patientiæ eius, sicut & sancti Iob.* Tum etiam vt suæ ipsi imbecillitatis conscij, quam ignorabant ceruicem deprimant, quemadmodum Nume. 21. immixtis serpentibus tentati sunt Iudæi, vt dolore cor-

repti Deo se submitterent. Dicitur præterea in Scriptura homo tentare Deum, idque cum magno scelere, vel verbis quidem postulando aliquid à Deo, quo exploret an possit, vel sciat, vel velit illud facere. Qua ratione Israëlita in Psalmo 77. 18. *tentauerunt Deum in cordibus suis, vt peterent escas animabus suis; & male locuti sunt de Deo.* Dixērunt, *nunquid poterit Deus parare mensam in deserto? Nunquid & panem poterit dare, aut parare mensam populo suo? Quia non crediderunt in eo, nec sperauerunt in salutare eius.* Aut factis, cum quis eo animo aliquid facit, quod sine Deo fieri nequit, vt exploret Dei potentiam, scientiam, bonitatem, aut fidelitatem, num stet promissis, vt si quis in apertum se projiciat periculum, vt experiatur an eum seruet Deus ostendendo suam potentiam, scientiam, vel bonitatem. Qua ratione diabolus excitabat Christum, Matth. 4. tentare Deum, eiusque potentiam, & fidelitatem, qua promiserat, *Angelis suis mandauit de te, vt custodiant te in omnibus viis tuis; cum posset ille sine miraculo famem depellere, & de*

pinna-

pinnaculo via consueta descendere; nullaque vel necessitas, vel utilitas intercederet illa miracula faciendi. Ita qui fide hæsitans postulat à Deo sapientiam, vel quidpiam aliud, cum dubius accedet an possit illam tribuere, vel sciat, vel adeò bonus, ut velit, vel ita fidelis, ut præstet promissionem suam, tentat Deum, & exploraturus accedit excellentiam eius; magis quam impetraturus, quod ingentem Deo contumeliam infert. Propterea rectè admonuit Iacobus, ut *postulet in fide nihil hesitans*; & Ecclesiasticus cap. 18. 20. *Ante orationem, inquit, prepara animam tuam, & noli esse quasi homo tentans Deum.* quia videlicet non præparavit fide non hæsitante, & firma. Idem ergo est simplici corde quærere Deum, illique per omnia fidenti, ac credenti, quod non tentante, animo explorandi, ac propterea dubio. Et qui hoc corde petit, accipit, qui hoc animo quærat, inuenit, & pulsanti aperitur.

Simplex cor
non tentat.

Apparet autem eis qui fidem habent in illum. Vel iis, qui non sunt ei increduli, ut legit Hierony. in 55. Isaia, & in 8. Zacharia. Est autem epexægesis frequens in Scriptura, dum obscure dictum statim clarius reddit. Quod ergo dixerat; Non inuenitur ab his, qui tentant illum, explicat hoc hemistichio, *Apparet, seu manifestat se iis, qui fidem habent in illum.* Vnde idem est, sentire de Domino in bonitate, & simplici corde quærere illum, non tentare, ac fidem habere in ipsum. Quia verò particula Græca δὲ, & Latina, *autem*, diuersitatem denotat sententiarum, quæ hîc nulla est, Interpretes accipiunt pro coniunctione, & dicentes, & patefit, vel manifestat se eis, qui illi non diffidunt; quemadmodum Christus dixit Ioan. 14. 2. *& manifestabo ei meipsum.*

6.

Ostendit faciem Hieronymus.
Cor fidens.

Peruersæ enim cogitationes separant à Deo. Rationem reddit præcedentis sententiæ. Idcirco inquit, Deus celat se, nec se manifestat illis, qui sua diffidentia tentant illum, quia prauæ, ac peruersæ cogitationes, quales sunt explorantium Dei conditiones, ac propterea dubitantium utrum possit illis subuenire, utrum bonus, ut velit, utrum ita misericors, ut suam misericordiam exerciturus sit in eos, qui malorum onere premuntur: denique utrum ita liberalis, & beneuolus, ut largiturus sit illis sapientiam, & iustitiam, tamquàm illi maximè contumeliosæ, magnum statuunt interstitium inter Deum, & hominem, & longissimè eum à Deo optimo, & maximo repellunt.

7.

Diffidentis
cogitatio
contumeliosa Deo

Probata autem virtus corripit insipientes. Virtutem vno consensu Interpretes ferè omnes accipiunt pro opposita vitio, quæ Græcè dicitur ἀρετή, quod illa multis rationibus probata, & fortis ostensa, apta sit ad corripiendum insipientes. Roborat hanc intelligentiam Isidorus, qui de vi animi in via Dei bene exercitata explicat. Sed quorsum sermo hic de virtute immisceretur ad corripiendum accommodat? Virtus ergo hoc loco idè est quod Dei potètia: nam Græcè est δύναμις, vnde dynastæ dicuntur potentes; & dynastice potentatus. & vulgatus solet hoc nomen virtutis nomine explicare non infrequenter. Atque

8.

Virtus, pro
potentia.

ita

Prior sen-
sus.

Posterior
verior.

ita rectè dicetur: *Probata autem Dei potentia corripit vel arguit insipientes.* Potestque duplicem habere sensum. Potentia Dei probata, & spectata multis exemplis, & experimentis in superioribus ætatibus, inquantis scilicet occasionibus subuenerit periclitantibus, quàm potenter ac mirabiliter eos eripuerit. Cui rei comprobandæ sacræ deferuiunt historiæ. Arguit insipientiæ eos, qui Deo non fidunt. Nam diffidentes, & incredulos vocat hîc meritò insipientes. Est & alter sensus commodior rei qua de agitur. Dei potentia dum probatur ac tentatur ab his, qui ex infidelitate dubij accedunt an præstare possit quod petunt, corripit ipsos diffidentes vt insipientes, dum non tantùm non impetrant quod postulant, sed supplicio immisso ipsam Dei potentiam aduersam, vlciscentemque experiuntur, qui negabant misericordem. Ita accidit populo Israëlítico in deserto, cùm dubitaret an posset Deus illis parare mensam in deserto. Psalmo 77. 21. *Ideo, ait, audiuit Dominus, & distulit, & ignis accensus est in Iacob, & ira ascendit in Israël. Adhuc esca eorum erant in ore ipsorum, & ira Dei ascendit super eos: & occidit pingues eorum, & electos Israël impedauit.* Non solùm ergo fugit eos Deus, qui diffidunt, ac dubitant de potentia illius, aut de aliis eius proprietatibus, imò dum ita tentatur, ac probatur, suam ipsam potentiam exerit, & bonitatem, & misericordiam abscondit quasi vlciscentem se de eiusmodi insipientibus probatoribus, quos in sua miseria prætermittit.

9.

Sapientia
quæ fugiat.

Quoniam in maleuolam animam non introibit Sapientia. Græcum nomen κακότηχρον, malorum artificem, inuentricem, seu fabricatricem significat, vt Paulus ad Roma. 1. 30. vocauit *inuentores malorum.* Reddit prædictorum vltiorem rationem. Deus non conuersatur cum diffidentibus, nec vnquam illis se præbet, imò fugit eos, & grauiter punit, quoniam in anima malitiosa, malefica, quæ malum molitur ac fabricetur, non dignum paratur sapientiæ domicilium. Nam homo, qui accedit ad Deum sapientiam quæsiturus, & ab eo exoraturus, vt probet illum an eam dare possit, sciat, aut velit, malitiosè accedit, & malum molitur Deo, contumeliàmque illi infert, quasi impotenti, nescienti, aut maleuolo, & immisericordi, & eo ipso ineptum se reddit sapientiæ capeffendæ; quæ non patietur non solùm in eo permanere, sed nec pedem in illum immittere: quia non potest simul esse sapientia cum insipientia peccati. Vnde ait:

10.

Diffidentia
Deo con-
traria cur.

Nec habitabit in corpore subdito peccatis. Græcè, in corpore obærato peccato, aut ære peccati obstricto, atque implicato, sumpta metaphora à debitoribus, qui sunt implicati atque oppressi ære alieno; qua ratione Paulus ad Rom. 7. 30. se dixit venundatum sub peccato. Vsurpat autem corpus pro homine per synechocchen; & in singulari legitur in omnibus Græcis codicibus, ἀμαρτίας, peccato; vulgatus autem ad vitandam cacophoniam per pluralem vertit, peccatis. Neque loquitur

loquitur in vniuersum de peccatis ex malitia siue carnalibus, siue spiritualibus, quæ alioqui summè obstant Sapientiæ inducendæ, vt putant communiter expositores; sed de peccato diffidentia, ex malitia, aut ex arte, vel studiosè tentantium Deum. Nam totus est sapiens in refellenda diffidentia inquirentium Sapientiam. Ait ergo, in homine huiusmodi peccatorum generi obnoxio, quæ potissimum opponuntur disciplinæ Sapientiæ, ei locum non dari, nec in eum aditum ad Sapientiam patere, quæ eiusmodi fictiones summè fugit. ideo adiicitur,

Spiritus enim sanctus disciplina effugiet fictum. Spiritus sanctus disciplinæ, Hebraismus est, pro Spiritus, hoc est, Deus: nam Spiritus est Deus instruens, informans, aut tradens disciplinam sapientiæ. fugit dolum, legit Hierony. in 63. Isaia, id est, quod fictum est, dolum, aut simulatum in homine, nempe quod opponitur simplicitati, integritati, ac veritati. Illum enim, qui accedit ad Sapientiæ gymnasium ficto animo, tentandi potius, quàm ex veritate, & simplicitate, discendi gratia, vt euadat sapiens, & in virtute perfectus, non instruet Spiritus sanctus informator, ac magister sapientiæ, eiusque gymnasij dignus moderator.

Et auferet se à cogitationibus, quæ sunt sine intellectu. hoc est, migrabit, recedet, eripiet se Spiritus disciplinæ ab eiusmodi, vt ibi legit Hieronymus, stultis cogitationibus, & imprudentibus. Statim enim ac animaduertit in discipulo animum ancipitem, ac diffidentem, & adnitentem magis tentare magistrum, emigrat inde, & terra, marique longius recedit; non aliter ac auis dum sentit laqueum euolat in altum; & fera dum animaduertit muscipulam profilit; & hostis dum videt insidias effugit, & eò timet redire vnde recesserat. Est enim summè infensa illi Spiritui veritatis, & simplicitatis amatori eiusmodi fictio, ac diffidentia: & tantum se adspici patitur ab oculis columbarum.

Et corripietur à superueniente iniquitate. Suppositum verbi, *corripietur*, expositores communiter assignant hominem fictum, qui à suo scelere corripietur, in quod labi permittetur propter suam fictionem. Sed verius est suppositum esse, Spiritum sanctum discipline. Verbum autem Græcum ἐλέγχειν, significat vel arguere, demonstrare, seu argumento conuincere, vel coërcere, refellere, aut reprimere. nec est in Græco præpositio, à, cum dicitur, à superueniente iniquitate. Et erit sensus, cum aduenit iniquitas in hominem, tunc Spiritus sanctus arguitur, declaratur, perspicitur, cognosciturve. Quia sicut

Degeneres animos timor arguit,
vt Poëta dixit 4. Aeneidos, ita iniquitas superueniens arguit, vel declarat spiritum, qui in homine est, verusne sit, an fictus, quia statim se profert, seseque exerit resistendo iniquitati: & ita perspicitur, vt cernitur virtus in periculo. Est alter sensus verior & conformior præcedenti

D sententiæ.

11.

Hieronymus.

Hieronymus.

Diffidentia infensa Deo.

12.

Sensus verior prior.

Virgilius.

Posterior verior.

sententiæ. Spiritus sanctus disciplinæ statim ac senserit iniquitatē fī-
ctiōnis, & tētationis diffidētis ingredi in cor hominis, cōfutabitur, re-
primeretur, ac refelletur, & quasi probro affectus cū mœrore abscedet,
iuxta illam Pauli phrasim ad Ephe. 4. 30. *Nolite cōtristare Spiritum san-*
ctum: quem sensum vulgatus significauit verbo, *corripietur*. nam corri-
pere propriè celeriter rapere est, vt ostendit illud Virgilij 1. Aeneidos:

Virgilius.

—*arcumq; manu, celereq; sagittas*

Corripit. —

Discipulus
sapientiæ
qualis.
Plutarchus.

Silentium
Pythagoræ.

13.

Augustinus.

Academici
auditoris
mos.

Accepto ergo futuro pro præsenti ex cōsuetudine linguæ Hebrææ, erit
hic totius versus sēsus: Spiritus sãctus disciplinæ institutor fugit quod
videt fictum in discipulo, & abscedit à cogitationibus eiusmodi dolo-
ris, & celeriter corripit sese ab animo eius, mox vt animaduertit similē
iniquitatem sese in illum insinuare. His variis dicendi modis ostendit
Salomon odium, quo spiritus sapientiæ insectatur discipulos, qui ten-
tandi gratia ad eum accedunt, magis quàm simpliciter discendi. Nam
est ornamentum vbique adolescenti silentiū securum, vt dixit Plutar-
chus in libro de audiendo; qui tribuat dicenti commendationē can-
didè, verbis verò fidē religiosè, dictionisq; & actionis declamantium
beneuolum se, & simplicem præstet auditorem: quales se præstabant
Pythagoræ in audiendo discipulo, quinquennali obligati silentio.

Benignus est enim Spiritus sapientiæ, & non liberabit maledicum à la-
biis suis. φιλάνθρωπος, hoc est, humanus, aut amator hominum est Spiritus.
σοφία sapientiæ in nominandi casu legunt codices Complutensis,
Regius, & Vaticanus. Ita quoque Augustinus libro ad Consentium
de mendacio, cap. 16. *Humanus est enim*, inquit, *Spiritus sapientiæ*. Ve-
rùm ceteri commodiùs cum vulgato legunt in genitiuo σοφίας sapien-
tiæ. Inducit rursus Salomon Sapientiæ instructorem Spiritum sese
efferentem, & acriter inuehentem in infidum auditorem, qui non
contentus interna sua diffidentia, vlteriùs progressus formam induat
increduli Academici, qui ad omnia obstreperit, omnia dubitat, omnia
tenebris obruit, ac disputationibus, & contentionibus incerta reddit,
in sapientiam insurgit, obscura tradit documenta, inutiles præce-
ptiones clamat, præceptorem insequitur maledictis, quasi nesciat ra-
tionem reddere de sapientia sua: denique interturbat omnia sapien-
tiæ hostis infensus. Contra hunc ergo ita Sapientiæ Spiritus insurgit.
Quòd si vltrà progrediaris ad maledicentiam in Deum, vt non con-
tentus prauè de illo cogitasse, tuas rursus cogitationes sermone male-
dico manifestes, impotentem illum, inscium, maleuolum, aut immi-
sericordem inclamans, scias te meritò ab eo supplicio afficiendum.
Quia Spiritus Sapientiæ, licet sit hominum amantissimus, & in deli-
ciis habeat cum illis agere, & se illis communicare: at tam graui odio
prosequitur huiusmodi cogitationes, & maximè maledicentiam, &
diuinæ maiestatis detractionem, vt nequaquàm maledicum liberum à
culpa labiis suis cōmissa patiatur abire, quin illum puniat grauissimè.

Gracè

Græcè dicitur, Neque innocentem habebit blasphemum à labiis suis, Pœna maledici.
hoc est, non relinquet impunitum tamquam infontem, vel innocentem, blasphemum illum, & contumeliosum in Deum, qui audet ea loqui, quibus Dei gloria, eiusque potentia, & bonitas extenuatur, & obscuratur: quinimò graues luet pœnas propter blasphemias, quas labiis effutiit suis.

Quoniam renum illius testis est Deus. Hanc rationem adiicit, ut excusationem refellat, quam infideles illi blasphemi possent causari, asserentes nihil esse timendum, quòd Deo nulla sit de homine cura, nulla prouidentia; ut illi apud Iob. 22. 14. qui dicebant: *Nubes latibulum eius, nec nostra considerat, & circa cardines cœli perambulat.* Ait ergo, Non relinquet impunitum Deus eiusmodi blasphemum, nec celari ei poterit, quia adeò perspecta sunt omnia quantumcunque intima hominis Deo, ut concupiscentiarum eius, & affectuum, qui sedem habent in renibus, testis si tipse Deus, qui cum iudex sederit pro tribunali, suomet testimonio tamquam omni exceptione dignissimo, sententiam feret.

14.

Et cordis illius scrutator. Græcè ὁμιονεπτος, id est, inspector cogitationum, quæ prodeunt ex corde. *Omnia enim munda sunt, & aperta oculis Dei Episcopi animarum nostrarum,* ad Hebræ. 4. 13. Diximus de his loquendi formis super vndecimum Ieremiæ. *Et lingue eius auditor.* instrumentum, nempe linguam accepit pro verbis per eam prolatis, per metonymiam. Nullum enim verbum est, quod Deum prætereat, non minùs quàm interna cogitatio. Quare ex hac parte non effugiet Dei manus quicumque maledicus. Deum nil latet.

Quoniam Spiritus Domini repleuit orbem terrarum. Confirmat quod dixerat, nihil celari posse Deo quantumuis intimum, & absconditum: quia Spiritus Domini orbem replet vniuersum, & omnia sunt Deo plena. Siquidem, ut rectè dixit Athenagoras in oratio. de Resurrectione mortuorum, nihil neque terrestrium, neque cælestium rerum cura, & prouidentia destitutum est: sed in omnia æquè, tum quæ in aperto sunt, tum quæ latent, in magna item, & parua penetrat creatoris sollicitudo. Nam Deus, ut ait Philo lib. 2. Allegoriarum legis, implet omnia, penetrat omnia, nihil omnino relinquens seipso vacuum; & quem locum occupabis, in quo non sit Deus? itaque nemo potest se ab eo abscondere. 15. Athenagor. Philo.

Et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis. Græcismum seruauit, ut sæpe aliàs: nam genus Græci nominis *ωνόμα*, quod neutrum est, retinuit. Latine dicendum erat, Et hic, qui continet omnia, nempe, Spiritus, ut legit Augustinus in Speculo, c. 2. de Symbolo ad Catechum. c. 4. & Interpres Origenis in 7. libro epistolæ ad Roma. cap. 9. qui continet, sustentat, & conseruat omnia, & sine quo statim in nihilum abirent, scientiam, vel clariùs cognitionem vocis habet. 16. Augustinus.

Sensus de
mundo im-
proprius.

hoc est, non potest non cognoscere hominis orationem, & sermonem quantumvis occultum. Nam qui plantauit aurem non audiet? Quare non conuenit rei qua de agitur sensus ille, Spiritum sanctum repleuisse vniuersum orbem supernarum rerum cognitione; *Et hoc quod continet omnia*, nempe mundum ipsum, cuius ambitu continentur omnia, scientiam vocis habere, id est, magistri vices gerere ad inducendum nos in Dei laudes, iuxta illud Psalmi 18. 2. *Celi enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum*. Qui sensus sub illis verbis non continetur de Dei cognitione prolatis, qua percipit discipuli maledici maledicta, & probra: vt versus sequens satis ostendit. Accommodauit hæc verba Ecclesia aduentui Spiritus sancti in die Pentecostes super Apostolos: *Et repleti sunt omnes Spiritu sancto*; & is ipse, qui cōtinet omnia, communicauit illis; vel is, nempe homo, qui omnes rerum continet gradus, consecutus est scientiam vocis, nempe varia genera linguarum: nam *cœperunt loqui variis linguis, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis*: dedit quoque intelligentiam vocum sanctarum Scripturarum. Qui de Spiritu sancto Patres hunc locum intellexêre, ex eo eius probant diuinitatem simul & immensitatem.

17.

Propter hoc qui loquitur iniqua non potest latere. Concludit ex ratione præmissa certum statui hominem impia in Deum effutientem, ei celari non posse. Quare, ait, qui loquitur iniusta, numquam sanè latebit; ac si dicat: Ne existimet qui loquitur de Deo quæ illi minimè conueniunt, nihil esse verendum, quòd Deus sua cognoscat maledicta: cū ex ratione prædicta satis colligatur, certum nullo modo posse latere Deum.

Nec prateriet illum iudicium corripientis; vel redarguens, aut castigans, non abibit impunitus ex iudicio diuino, in quo redarguntur, & puniuntur peccatores.

18.

Interrogatio
quid.

In cogitationibus enim impij interrogatio erit. Rationem adiicit cur impius non sit abiturus impunitus ex diuino iudicio. Quia, inquit, in consilia impij inquisitio fiet, vel quæstio habebitur de prauis impij consiliis, seu de improbis, & perplexis impij cogitationibus: nam *διὰ βέλιον* aliquando significat improbum, & perplexum consilium. Vulgatus solet, sicut verbum, interrogare, pro inquirere, aut examinare, usurpare. vt Psalmo 10. v. 5. 6. *Palpebræ eius interrogant*, hoc est, explorant, vel examinant, *filios hominum*. *Dominus interrogat*, id est, examinat, *iustum, & impium*. Ita nomine interrogationis vtitur pro quæstione seu interrogatione iudiciali, vt Ecclesiastici 16. 22. *Et interrogatio omnium in consummatione erit*. hoc est, ergo de cogitationibus impij interrogatio erit; cogitationes impij inquirentur, & examinabuntur.

Sermonum autem illius auditio ad Deum veniet, ad correptionem iniquitatum illius. id est, Rumor, & fama sermonum eius deferetur ad Deum, vt delicta eius coarguantur, corripiantur, & puniantur. Itaque
& im

& impij cogitationes, & sermones à Deo examinabuntur, & expendentur, vt plectantur iuxta malitiam suam.

Quoniam auris zeli audit omnia. Nullus sermonum impij occultatur Deo, quia auris, quæ tanta cura, & solitudine zelat salutem hominum, nihil potest negligere, quod in eis non obseruet, & inspiciat. vel potius, quia auris zelosa, indignabunda, quæ indignatur qualibet culpa, & sceleratis impiorum verbis offenditur, prouocatur, & exacerbatur, nihil præterit, quod non auscultet, & audiat, instar hominis suspiciosi, qui in angulis, & in obscuris locis auscultat an de re sua agatur. 19. Suspiciosi conditio.

Et tumultus murmurationũ non abscondetur. Nomen *γογγυσμῶν*, quod hîc vertitur, *murmurationum*, propriè est tumultus seu rumor sonuum vehementium, & asperorum, vt sunt grunnius, & fremitus, quo verbo, vnde id nomen deriuatur, vsus est Paulus 1. ad Corint. 10. v. 10. cùm dixit, *Neque murmuraueritis, sicut quidam eorum murmurauerunt*, id est, grunniuerunt, & perierunt ab exterminatore. Nam sui murmuris grauissimas pœnas dederunt, vt dicitur Numer. 14. 29. *Omnes, qui murmurastis contra me, non intrabitis terram, super quam leuaui manum meam, vt darem eam vobis.* Est autem eiusmodi murmur, seu grunnius propriè, seruorum pigrorum. Ait ergo. Rumor contumeliosarum vocum, & querelarum impiorum, quibus ipsi secum inuicem Deum accusant, eiusque aures, etiam si tantum mullitent, vehementer feriunt, atque offendunt, instar grunniuum porcorum, quibus hominum aures offenduntur, non abscondetur, pro, non absconditur, vel occultatur Deo. Ponitur enim & hoc loco futurum pro præsentî, quemadmodum legit Augustinus in libro de Essentia diuinitatis. Grunnius seruorum.

Custodite ergo vos à murmuratione, quæ nihil prodest. Ne igitur incidatis in manus Domini, cuius aures vestra murmuratione offendistis, caute eam tamquam inutilem, vel abstinete vos ab eiusmodi contra Deum murmuratione, fremitu, seu grunniu inutili. Inutilem dixit murmurationem, seu quæ nihil prodest, per Miosin, pro, maximè noxiam, & quam grauissimo supplicio solet vlciſci Deus, vt vltus est Numero. 11. in loco incensionis, & in sepulcris concupiscentiæ, & sæpe aliàs. *Et à detractiõne*, quæ denigrat famam absentis, hoc est, à maledicentia, & contumeliosa oratione, quæ alio nomine dicitur blasphemia, qua Dei læditis maiestatem, *parcite linguæ*, seu continete linguam: vel continete vos à verbis blasphemis, & contumeliosis in Deum. Nam de hac murmuratione est hîc sermo. Augustinus. 20. Miosis.

Quoniam sermo obscurus in vacuum non ibit. Sermo obscurus, id est, occultus, clàm licet prolatus, vacuus à pœna, vel impunitus non abit, per Miosin, sed multis onustus suppliciis, & calamitatibus: nam impiæ orationis pœna comes erit. Miosis.

Os autem, quod mentitur, occidit animam. Os mentiens in Deum, 21.

eiúsque detrahens potentiã, aut bonitati, animam interimit. Itaque non euadet pœnam, quantumuis occultè mentiatur, sed graui scelere irretit animam ad interitum æternum. Sic Augustinus lib. de mendacio ad Consentium, cap. 6. & libro de natura, & gratia contra Pelagianos, cap. 15. Quòd si velis hîc sermonem esse de animæ interitu, acceptæ pro vita, quia sibi adimit vitam blasphemus, vel est causa cur à Deo vita illi adimatur, ob suam blasphemiam, & omni exitio subiiciatur: non omnino aberrabis. Non quòd mortis animæ in veteri Testamento non fiat mentio, vt quibusdam videri potuit. Nam dixit Augustinus libr. 13. de Ciuit. Dei, cap. 23. Cùm Deus, & dicendo, *Adam, ubi es*, mortem significauerit animæ, quæ facta est illo deferente: & cetera inferius repetenda. Cùm enim mors animæ sit separatio animæ à Deo (sicut mors corporis, separatio animæ à corpore) per quam anima obnoxia fit æterno interitui, addiciturque æternis cruciatibus: & in veteri Testamento illius mortis animæ factam mentionem constet ex his, quæ dicta sunt versu 7. peruersas cogitationes separare à Deo, & si nulla fiat tam aperta mentio mortis secundæ, de qua in fine huius capituli redibit sermo, intelligi hic locus posset de morte animæ. Sed maximè de morte corporis, seu quouis exitio à Deo immisso, quòd in sequentibus de sola morte corporis agatur, ex hoc loco sumpta occasione. Scitum est enim quærere animam aut occidere, pro occidi, aut quæri hominem in Scriptura usurpari. Nam Genes. 37. 22. dicitur, *Non interficiatis animam eius, nec effundatis sanguinem.* & Exod. 12. 15. *Peribit anima eius de Israël.* Nume. 25. 10. *Moriatur anima mea morte iustorum.* Deuter. 19. 6. *Et percutiat animam eius, qui non est reus mortis.* & 22. 26. *Et occidit animam eius.* Quibus in locis, anima, pro homo, dicitur percuti, aut occidi. Manebat autem graue supplicium hominem blasphemum, & maledicentem Deo: nam morti, seu lapidationi ex lege subiacebat, Leuit. 24. 11. & Deus ipse ærumnis ingentibus, & calamitatibus affligebat. Vnde verè hîc dicitur, hominem eiusmodi se in exitium coniecisse, & suæ vitæ interitum adduxisse.

22. *Nolite zelare mortem in errore vitæ vestræ.* Verbum Græcum ζηλεῖτε, quod interpretes solet verbo zelare, aut æmulari transferre, vt P salmo 36. 1. *Noli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatem,* est vehementer diligere, & cupidè aliquid affectare. Igitur cùm dixisset, os in Deum mentiens suæ vitæ mortem moliri, aut sibi mortem afferre, dehortatur nunc ab ea ipsa ratione viuendi, quæ certam affert perniciem: qualis est illorum hominum, qui cupidè faciunt ea, quæ certam apportant mortem: hi enim ex consequenti dicuntur zelare mortem, seu cupidè eam sectari. Ait itaque: Ne magna æmulatione, & zelo, ne vehementi desiderio expetatis, ingentique studio quæratís, ac persequamini rationem vitæ à via recta decerrantem, remotam

motam à timore Dei, & à disciplina Spiritus sancti, quam certa mortis perniciēs comitatur; ne eodem zelo, desiderio, studioque videamini mortem ipsam vobis accersere. *Neque acquiratis perditionem in operibus manuum vestrarum.* Hæc sententia explicat præcedentem; nempe, Neque per opera vestra, vel, neque operibus vestris exitium vobis attrahatis, vel adducatis. Aut ne lotis, ut aiunt, manibus in ipsum exitium vos coniiciatis, in Deum maledicta iacentes. Præpositio, in, dum dicit, in errore, & in operibus, superfluit per Hebraismum.

Deus mortem non fecit, nec latatur in perditione viuorum. Ne arbitramini, inquit, Deum vestro interitu, maloque lætari, quando vos afficit supplicio; sed vos ipsos mortem vobis accersere vestris sceleribus: compertum esto vobis, ac persuasum, mortem non esse creatam à Deo, cum inuidia diaboli mors introierit in orbem terrarum: neque delectari ipsum perditione, seu interitu viuorum: Deus enim prima intentione ad vitam, & bonum creauit hominem. at quia ipse sponte peccauit, consecuta est pœna mortis culpam, quam Deus instituit ad puniendum hominem peccatorem, ut inquit Paulus ad Roma. 5. 11. *Per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccauerunt.*

Creauit enim, ut essent, omnia. quippe qui omnia creauit ut essent, non ut in nihilum redigerentur: non ergo ipse creauit mortem. Rectè probat mortem non fuisse creatam à Deo: nam creatoris officium est ex nihilo educere omnia ad esse; at per mortem deperdunt id quod habent esse, ergo Deus creator bonus mortem non fecit. At quia mors boni creaturæ priuatio est, ex consequenti Deus rectus Iudex creaturam, quæ Deum priuauit bono suo per peccatum, priuauit ipsam bono vitæ suæ per mortem. Sic igitur mortem non creauit ut esset, tamquam bonum aliquod, sed ut esset pœna culpæ.

Et sanabiles fecit nationes orbis terrarum. Interpretes Hugo, Lyra, Dionysius cū ceteris, intelligunt hinc factos homines præditos libero arbitrio, ut sanari possent; cum reuera non sit hic sermo de animæ salute cōsequenda: Græcè enim in recto leguntur hæc nomina, & salutare generationes mundi, ut legit Hieronymus in 12. Zachariæ. Accepit autem vulgatus sanabiles, pro salutare, seu salutiferæ, ut sanare solet aliquando pro saluare usurpare. & nationes pro rebus natis in mundo. & est sensus, & res omnes natæ, aut productæ in mundo salutiferæ sunt: nam tales creauit Deus, ut essent homini salubres. Vel accipit geneses, vel nationes, pro natales, origines, vel ortus mundi, quemadmodum Genes. 2. 4. dictum est, *Hæ sunt generationes cæli, & terre;* hoc est, hæ sunt natales, seu dies natalitij, quibus in lucem editi sunt cæli, & terra. & erit sensus, Mundus initio ita creatus fuit, ut nihil in eo esset mali. Nam vidit Deus cuncta, quæ fecerat, & erant valde bona. Gene. 1. 31.

23.

24.

Deus mortis factor quip

Hieronym

Natales mundi.

Et

25.
Hieronymus.
Pharmacū,
mediū vo-
cabulum.
Caius.

Homerus.

Gellius,

Sensus ve-
rus.

Quæstio.

Deus qui
venefica fe-
cit.

Hominis
status felix.

Hominis
statum in-
felice poena
secuta.

Natura nō
damnanda.

Et non est in illis medicamentum exterminij. Græcè, & non est in eis pharmacum exitij. Hieronymus in 12. Zachariæ legit, & non erit eis venenum mortiferum. Græcum nomen φάρμακον, pharmacum, & Latinum medicamentum, vt etiam venenum, medium vocabulum est, quod tam pro toxico, quàm pro salutifero medicamento potest accipi. Ita Caius Iureconsultus in l. qui venenum, ff. de verborum significatione, asseruit, cum dixit: Qui venenum dicit, adiicere debet an malum, an bonum sit. Nam & medicamenta venena sunt, quia eo nomine omne continetur, quod naturam eius, cui adhibitum sit, mutat. Cum id apud nos venenum appellamus, Græci φάρμακον dicunt; apud illos quoque tam medicamenta, quàm quæ nocent, hoc nomine continentur. Vnde adiectione alterius nominis admonet nos summus apud eos Poëtarum Homerus, qui sic ait, φάρμακα πολλὰ μὲν ἰσθλὰ μὲν γὰρ μὲν, πολλὰ δὲ λυγρὰ. Hæc ille. Sic etiam de veneno affirmat Gellius lib. 12. Noctium Atticarum, cap. 9. quamuis vsu factum est, vt pro medicamento mortifero vsurpetur. Igitur Interpretes exponunt hunc locum, nullum esse hominibus medicamentum in terra, quo euadant mortem corporis, & animæ, quia hoc Dei munus est. Verum sensus germanus est, in rebus creatis nullum fuisse factum venenum exitiosum, aut mortiferum. Vel in mundi originibus, atque natalibus nullum fuit malum mortiferum; siquidem omnes fuere, vt dixerat, salutare. Sed percontaberis forsitan, qua ratione hoc verum comprobetur, nullam creaturam veneficam aut cum veneno factam fuisse, cum serpenti omnis generis venenum naturale fuerit, & herbæ nonnullæ natura sua noceant, animalia quoque aliqua morfu, aut percussione inficiant corpora? At inficiari non debemus, Deum in mundi conditione, rebus singulis suas condonasse naturas, suas indidisse virtutes, & facultates. Sed vt cætera, quæ homini natura noxia erant, in felici illo Paradisi statu singulari Dei prouidentia repressa sunt, potentiæque cohibita, cohibenda pariter omni tempore, quo status ille felicissimus permansisset: ita & serpentes cohibiti ne erumperent in odium aduersus hominem, & ne nocendi studio, atque conatu infundendi venenum ei insidiarētur, arbores quoque, herbæ & alia quæque animalia ita à Deo temperata sunt, vt nequaquam homini nocerent, nec homo ea exhorresceret. At postquam homo in Deum peccauit, sublata illa singulari Dei protectione, omnia libera relicta sunt, & naturæ suæ reddita, vt tanquam in hostem, in hominem insurgerent, eique insidiarentur, & nocere conarentur; ac si ex eo tempore bellum indictum fuerit, & publicatum inter animalia noxia, & res alias veneficas, & hominem, contra quem armavit se orbis terrarum. Nec propterea damnanda natura, quòd cum vtilibus etiam perniciofa generarit: nam quæ tibi inutilia, perniciofaque videntur, vtilibus aliis proficua sunt, & tibi ipsi alio tempore salubria.

re salubria, ut ostendit rectè Ambrosius lib. 3. in Hexameron, cap. 9. & lib. 6. cap. 6. Quemadmodum ergo Deus in principio mortem non fecit, sed singulari beneficio illam aliàs homini naturalem ab homine propulsabat, & arcebat, ita & omnia, quæ ei mortem, exitiumque afferre possent, immisso veneno, continebat, & temperabat, donec per peccatum aditus morti patuit, & iis quæ mortem illi adueherent, & hoc est, non fuisse in vlla creatura in initio, medicamentum exitij, quod exitium, interitumque homini afferre posset; quamuis esset quidem medicamentum salutare, & innoxium.

Nec inferorum regnum in terra. Græcè dicitur iocundiùs, Nec Orci, vel inferi regia, seu palatium in terra. Hunc locum sunt qui ita explicent, ut mortis regiam inferorum ima loca existiment, quasi dixerit Sapiens; Mors in mundum non est inuecta à Deo, quinimò, si quid ille ad mortem pertinens in mundo constituit, in viscera abdidit terræ; ubi amplissimum quoddam fabricauit sepulcrum, quod æternæ morti damnatos exciperet, quod regia mortis, seu palatium meritò appellatur: *ubi umbra mortis, & nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat*, ut dixit Iob cap. 10. 21. Sed quid quod Sapiens non dicit: Nec mortis regnum, seu regia in terra, sed inferorum regia: non enim de mortis regia loquitur, sed inferorum: nam mortis regia domus potius dicitur sepulcrum, quod est omni mortali constitutum domicilium, ut dixit Iob cap. 30. 23. *Scio quia morti trades me, ubi constituta est domus omni viventi; & cap. 17. 13. Si sustinuero, inquit, infernus domus mea est, & in tenebris stravi lectulum meum. Putredini dixi, Pater meus es, mater mea, & soror mea vermicibus*, ut intelligatur loqui de sepulcro. Psalmo 48. 12. *Et sepulcra eorum domus illorum in æternum.* Illud verius præsentī loco explicando videri, egregia quadam hypotyposi describi à Salomone inferni dominatum in omnes homines super terram habitantes, à tempore, quo in Adam peccauerunt. Sicut enim ex quo peccauit Adam, peccatum suum regnum erexit in mundo, & mors quoque regnavit ab Adam usque ad Moysen, ut ait Paulus ad Roma. 5. 12. ita etiam regnavit infernus: nam quemadmodum peccatum dicitur regnare in mundo, quia omnes obnoxij peccato nascuntur; & mors itidem, quia omnes morti obstricti sunt, sic ab Adam usque ad Christum omnes infernis tenebris obnoxij decedebant, cum nemini tunc aditus pateret in cælum; ita infernus suum imperium exercebat in homines media morte, ut hac forma loquendi Ioannes Apocal. 6. 8. inuitatur ut videat. *Et ecce, ait, equus pallidus: & qui sedebat super eum nomen illi mors, & infernus sequebatur eum, & data est illi potestas super quatuor partes terræ, interficere gladio, fame, & morte, & bestias terræ.*

Erat quoque Ethnicis huius rei non inconcinna adumbratio

E adeo.

Ambrosius.

26.

Sensus prior.

Regia mortis apud inferos.

Refutatur.

Regia mortis sepulcrum.

Sensus verus.

Infernus dominatus homini per mortem.

Inferorū regnū quod Poëtis. Tertullianus. Plato. Iouis tribunal. Plutarchus. Pluto inferni rex. *Ἅδης* cur dictus. Plutarchus. Lucianus. Festus. Orcus ab vrgendo. Osiris. Infernus homini cœpit dominari per culpam. Iustitia liber homo.

adeò communis, vt & Philosophi, & Poëtæ, infernorum regnum non semel descripserint. Tertullianus lib. de anima, cap. 54. inquit, Inferos Plato velut gremium terræ describit in Phædone, quò omnes labe mundialium sordium confluunt: tribunal constitutum à Ioue ad homines decedentes iudicandos describit in Gorgia latè, quem refert Plutar. in oratione cōsolatoria ad Apollonium, vbi multos alios Græcos affert Poëtæ, quibus & Latinus Poëta in li. 6. *Æneidos* suffragatur. Inferorum regnum, quod suum in terram extendebat imperium, Pluto, seu Orcus obtinuit, *Ἅδης* alio nomine appellatus, quasi *ἄειδης*, quòd oculis non pateat, propter obscuritatem, & colore vacet, vt Plutarchus existimat in lib. de Adulatoris, & amici discordia; & lib. de primo frigido. Nam illo in loco sic ait: At qui sortem obtinet diuersam, siue Deus is est, siue dæmon, *Ἅδης*, id est, Orcum appellant, quòd mortui in locum tenebrosū, & obscurum demigremus, ad densæ noctis, somniquè inertis regem; nempe ad Plutonis ædes, vt ait Lucianus in Dialogo de luctu. Hunc in homines terram incolentes exercuisse potestatem ostendit in primis nomen Orcus, quod Festus ab vrgendo dictum putat, quòd ad mortem homines vrgat. Deinde Plutarchus in lib. de Iside, & Osiride, ad finem, sic loquens: Et hoc, quod huius seculi sacerdotes obiter cum reuerentia, & religiosè subindicant, Deum hunc imperium, & regnum in mortuos habere; neque diuersum esse ab eo, qui apud Græcos *Ἅδης*, id est, Orcus, & Pluto dicitur; vulgus quod ignorat quid id verum sit, obturbat, suspicans in, & sub terra, vbi defunctorum corpora delitescere videntur, sacrosanctum reuera Osirim domicilium habere. At hoc loco, qui à nobis explicatur, Græcum hoc nomen ponitur, cū dicatur, *ἐν δὲ ἁδὲ βασιλεῖν*, in terra, hoc est, Nec Hadu, Orci, Ditis, Plutonis, aut Osiridis regia in terra. Perstat in probando Deum in prima hominis conditione mortem non fecisse, sed ipsum peccando in mundum eam inuexisse; quod alia iocunda periphrasi id ostendit. infernus quidem locus, vbi ignis ardet æternus, primū quidem diabolo paratus est, & Angelis eius, vt dixit Christus Matth. 25. 41. & necdū cū homo in prima sua iustitia perseuerabat, potestatem vllam *Ἅδης*, seu princeps, aut rex inferni exercebat ad mortem. At postquā peccauit, & morti, & diabolo principi mortis, & infernorum regi sese subiecit. Vnde ex eo tempore *Ἅδης*, Orcus, Pluto, seu certè diabolus suam regiam constituit in terra, & homines suæ subdidit potestati: iustitia enim liberum eum faciebat, sicut à peccati iure, sic & à mortis, inferniq̃ reatu.

27.

Iustitia enim perpetua est, & immortalis. In Græcis ferè omnibus codicibus, Regio etiam & Vaticano, coniunctio, *enim*, rationalis ponitur, cū in solo Cōplutensi, aduerbium diuersitatis *δὲ*, *autem*, adiciatur. Vnūque nomen *ἀθάνατος*, sine morte, aut immortalis, duplici

plici exposuit vulgatus, cum Græcè tantum dicatur: Iustitia enim immortalis est. Reddit rationem Sapiens eius quod dixerat, Deum in principio non fuisse mortis auctorem, nec fuisse in prima mundi creatione, venenum malumve aliud, quod homini exitium, vel mortem in ferret, nec inferni rectorem in eum suam ostendisse potestatem; quia videlicet iustitia, quam servat Deus, dum tribuit rebus iuxta iustitiam naturam, quod illis proprium est, ad earum perpetuitatem; vel iustitia, eadem quæ virtus, ex se perpetuitatem inducens. Verius iustitia, in qua creati sunt homines, quæ non sinebat possessorem suum venire sub mortis imperium, sed perpetuæ vitæ illi causa erat, nisi ille se decipi, atque in barathrum peccati coniici pateretur.

Iustitia servabat à morte.

28.

Impij autem manibus, & verbis accersierunt illam. Non iustitiam, quæ feminei generis est, etiam Græcis δικαιοσύνη, sed mortem, quæ est masculini generis θάνατος, quam refert masculinum relatiuum αὐτὸν, dixerat in hominibus à Deo creatis nullam fuisse mortis necessariam causam, imò verò fuisse iustitiam immortalitatis effectricem. Declarat modò id quod quæri posset, vndenam homines mortem incurrissent? Inde, respondet, quòd à iustitia, in qua creati fuerunt ad iniustitiam reciderint, & tum iam iniustitiæ dediti, adeò celeriter indiuisa comes adfuit illi mors, ac si manibus, & voce eam adsciuisent, aduocassent, seu accersiuissent, per illius transgressionem præcepti Gen. 2.17. *In quocunque die comederis, morte morieris.*

Mortem impij adsciuerunt.

29.

Et estimantes illam amicam, defluerunt. Vel illam amicam arbitrati contabuerunt: ardenti eius scilicet amore, & cupidine, eo modo, quo suprà dixerat v.12. *Nolite zelare mortem in errore vite vestre.* Potest & hac ratione accipi. Arbitrati non sibi nocituram accersitam mortem propter illam Serpentis promissionem, *Nequaquam moriemini*, aliter accidisse experti sunt, quàm putarant: nam continuo mortis stimulo puncti tabescere, atque in modum labentis vndæ ad mortem defluere, ac properare cœperunt, atque sic tandem perierunt. Vel defluerunt, id est, ad fluxam, instabilémque iniustitiam, mandatum transgressi, à iustitiæ stabilitate transierunt. Sed primus sensus verus, & rei, qua de agitur, magis consonus: nam ostendit, quanta cupiditate mortem quasi amicam ad se traxerunt, & pacto inito illi adhæserunt. In eo autem amicam mortem sunt arbitrati, quòd existimarent cum ea omnia consummari, atque finiri: & nihil post eam calamitatis superesse, & ideo defluerunt, in vitia quæque præcipites euntes.

Mors amica finis omnium.

Et sponsiones posuerunt ad illam. Vel fœdus inierunt cum ea, tanquam cum socia, & amica, quæ ipsos non tangat, & ita securi-vivant, quasi nunquam morituri, aut certè morte suavi. Sed verius, iuxta præcedentem sententiam, fœdus cum ea inierunt, diligentes ea, quæ morti coniuncta sunt, eamque afferunt: nam iniquitati adhærere statuerunt. Vel cum serpente mortis præductore, & falso pollicitatore, *Eritis si-*

Fœdus im-
piorum.

31.

Peccatum,
malorum
fons.

Augustinus.

Mortis se-
cundæ nul-
la mentio
in lege.

Facta certè.

De morte
corporis est
sermo.

cut Dij, scientes bonum, & malum, fœdus percutientes, à Dei mandato recesserunt, mortique quasi cum ea confœderati, sese addixerunt: nam secuti, ut diximus, eam sententiam, quòd omnia cum morte finiantur, secum inuicem pacti sunt voluptati indulgendum, & violentiam in omnes exercendam, ut in tertio capite dicent.

Quoniam digni sunt qui sint ex parte eius. Græcè, quoniam digni sunt partis illius esse, id est, qui mortem accersierunt, & cum ea fœdus inierunt, digni sunt certè, qui illius sint participes, & morte moriantur, ut illis fuerat Dominus comminatus. Etenim quàm certo impij suis actionibus iniquis sibi mortem apportent, manifestius est, quàm ut oporteat explicari: quos enim morbos, quàm turpes, putridos, & ad mortem ducentes, libidinosi, & luxuriæ mancipia non incurrunt? quibus necibus, qui iracundia concitati, lites mouent, rixas & contentiones, non sunt subiecti? Quid de inuidis dicendum? qui seipsum interimunt, tabe se inficiunt, dentibus suis se corrodunt, & misère pereunt: hi omnes cum ceteris operibus suis, ac verbis mortem accersunt, quasi amicam, quod cum voluptate, & cupiditatis satietate coniuncta sit; & cum illa fœdus inierunt, quasi cum dilecta sponsa, nihil malum existimantes, quod voluptatem comitetur, aut insequatur. digni qui non solum corpoream mortem, sed æternam incurrant. Existimant Hugo, Lyra, & Dionysius, ceterique nonnulli interpretes, illis verbis, *quoniam digni sunt qui sint ex parte eius*, mortem æternam intelligi. Sanè, inquit, morte sunt æterna digni, in quam tandem deuenient, ut in æternum puniantur. At Augustino lib. 13. de ciuita. Dei, cap. 23. visum est in vniuersum nullam factam fuisse in veteri Testamento mortis æternæ mentionem. Cum Deus, inquit, & dicendo, *Adam ubi es?* mortem significauerit animæ, quæ facta est, illo deferente; & dicendo, *Terra es, & in terram ibis*, mortem significauerit corporis, quæ fit anima decedente, propterea de morte secunda nihil dixisse credendum est, quia occultam esse voluit propter dispensationem Testamenti noui, ubi secunda mors apertissimè declaratur. Verum multa sunt, quæ in veteri Scriptura locum damnatorum non obscurè tradunt, sub nomine Gehinnon, Topheth, aut Seol, ut probat optimè Genebrardus lib. 3. de Trinita. in expositione Symboli Athanasij num. 38. Nam ethnici vetusti eius loci multam mentionem fecerunt; cur illius meminisse priscos Synagogæ patres inficiabimur? Nihilominus hoc loco non de æterna morte, sed de morte corporis, quæ per peccatum in mundum inuecta est, sermonem institui, & quæ præcesserunt, & quæ sequuntur manifestant: nam de ea morte constanter locutus est Sapiens, quam dixerat Deum non fecisse: & de qua falsa ratione, quòd post mortem corporis nulla sit futura vita, atq; adeò nec mors æterna, sibi inuicem improbi persuadent, genio indulgere, & de futuro nullam curam gerere; nec de præmio, aut supplicio sollicitari.

SAPIEN

SAPIENTIAE

SALOMONIS

CAPVT II.

VETVS.

I. **D**ixerunt enim cogitantes apud se non rectè: 2. exiguum, & cum tadio est iēpus nostrum. 3. Et non est refrigerium in fine hominis, & non est, qui agnitus sit reuersus ab inferis.

4. Quia ex nihilo nati sumus, & post hoc erimus tanquā non fuerimus: quoniam 5. fumus flatus est in naribus nostris: 6. & sermo scintilla ad commouendum cor nostrum.

7. Qua extincta, cinis erit corpus nostrum, & spiritus diffundetur tanquā mollis aēr, 8. & transibit vita nostra tanquā vestigium nubis, & sicut nebula dissoluetur, quæ fugata est à radiis Solis, & à calore illius aggrauata.

9. Et nomen nostrum obliuionem accipiet per tempus, & nemo memoriam habebit operum nostrorum.

10. Vm

NOVA.

Dixerunt enim intra se cogitantes non rectè: exigua est, & molesta vita nostra, nec est remedium contra obitum hominis, nec est agnitus qui redierit ex inferno.

Quia temerè nati sumus, & posthac erimus quasi non fuerimus: quoniam fumus est spiritus in naribus nostris: & sermo scintilla in motu cordis nostri.

Qua extincta, cinis euadet corpus nostrum, & spiritus quasi mollis aēr diffluet, & nomē nostrum obliuioni mandabitur in tempore, nec quisquam gestorum nostrorum memoriam usurpabit, sed sicut vestigiū nubis præteribit vita nostra, & quasi nebula à radiis Solis profligata, eiusque calore compressa, dissoluetur.

E 3

Vm

10. *Vmbra enim transitus est tempus nostrum, 11. & non est reuersio finis nostri: 12. quoniam consignata est, & nemo reuertitur.*

13. *Venite ergo, & fruamur bonis quæ sunt, & utamur creatura, tanquam in iuuentute celeriter.*

14. *Vino precioso, & unguentis nos impleamus: & non prætereant nos flos temporis.*

15. *Coronemus nos rosis antequam marcescant: nullum pratum sit, quod non pertranseat luxuria nostra.*

16. *Nemo nostrum exors sit luxuriæ nostræ: ubique relinquamus signa lætitiæ: quoniam hæc est pars nostra, & hæc est sors.*

17. *Opprimamus pauperem iustum, & non parcamus viduæ; nec veterani reuereamur canos multi temporis.*

18. *Sit autem fortitudo nostra lex iustitiæ: quod enim infirmum est, inutile inuenitur.*

19. *Circumueniamus ergo iustum, quoniam inutilis est nobis, 20. & contrarius est operibus nostris, & improperat nobis peccata legis; & infamat in nos peccata disciplina nostræ.*

Vmbra enim transitus instar est tempus nostrum, nec est reuocatio pedum à morte, quoniam consignata est, nec inde quisquā reuertitur.

Adeste igitur, & bonis fruamur præsētibus, & creatura utamur sicut adolescētia studiosè.

Vino precioso, & unguentis nos repleamus; neque prætereant nos flos aëris.

Coronemur rosarum calyculis priusquam marcescant.

Nemo nostrum expers sit nostræ petulantia: ubique signa lætitiæ relinquamus: quoniam hæc portio nostra est, hæc hæreditas nostra.

Opprimamus pauperem iustum, nec parcamus viduæ, nec senis reuereamur canos longæuos.

Vires nostræ sint lex iustitiæ: quoniam quod imbecillum est, inutile deprehenditur.

Insidiemur ergo iusto, quoniam incommodus est nobis, operibusque nostris aduersatur, & exprobrat nobis peccata legis, delictaque nostræ disciplinæ cum infamia nostra diuulgat.

21. Promittit se scientiam Dei habere, & Filium Dei se nominat.

22. Factus est nobis in translationem cogitationum nostrarum.

23. Grauis est nobis, etiam ad videndum; quoniam dissimilis est aliis vita illius, & immutata sunt via eius.

24. Tanquam nugaces estimati sumus ab illo, & abstinet se à viis nostris tanquam ab immunditiis, 25. & præfert nouissima iustorum, & gloriatur patrem se habere Deum.

26. Videamus ergo si sermones illius veri sunt; & tentemus quæ ventura sunt illi, & sciemus quæ erunt nouissima illius.

Si enim est verus Filius Dei, suscipiet illum, & liberabit eum de manibus contrariorum.

27. Contumelia & tormento interrogemus eum, ut sciamus reuerentiam eius, & probemus patientiam illius.

28. Morte turpissima condemnemus eum, erit enim ei respectus ex sermonibus illius.

29. Hæc cogitauerunt, & errauerunt: excæcavit enim illos malitia eorum.

30. Et nescierunt Sacramenta Dei, neque mercedem sperauerunt

Profitetur se habere cognitionem Dei, ac seipsum Filium Dei nominat.

Factus est nobis ad reductionem cogitationum nostrarum.

Grauis est nobis, etiam vel aspectus, quoniam dissimilis est aliorum vita illius, & diuersæ vitæ eius rationes.

Quasi spurij existimati sumus ab eo, & abstinet à viis nostris quasi à quibusdam immunditiis; beatum prædicat exitum iustorum, Deumque Patrem iactitat.

Videamus an verba eius vera sint, & experiemur ea, quæ in eius exitu erunt.

Nam si iustus est Filius Dei, suscipiet illum, atque eum de manu aduersariorum liberabit.

Contumelia & tormento eum torqueamus, ut ita cognoscamus modestiam eius, & iudicemus patientiâ eius.

Morte infamem condemnemus, erit enim eius visitatio ex ipsius sermonibus.

Hæc cogitauerunt, & errauerunt: excæcavit enim illos malitia ipsorum.

Neque Dei cognouerunt mysteria, nec mercedem san-

ctita

runt iustitia, neque iudicauerunt
honorem animarum sanctarum.

31. Quoniam Deus creauit
hominem inexterminabilem, &
ad imaginem similitudinis suæ
fecit illum.

32. Inuidia autem diaboli
mors introiuit in orbem terrarū.

33. Imitantur autem illum,
qui sunt ex parte illius.

etatis sperauerunt, nec iu-
dicarunt futurum præmium
animarum inculpatarum.

Quoniam Deus creauit
hominem ad immortalita-
tem, & ad imaginem suæ
proprietas fecit eum.

Inuidia autem diaboli mors
introiuit in mundum.

Eamque experiuntur, qui
sunt à parte eius.

ARGUMENTVM.

Alterum hominum genus, tanquam penitus ineptum à sua re-
pellit disciplina Sapiencia præceptor; qui quòd opinentur omnia cum
morte finire, studio sapientie despecto, voluptati esse indulgendum de-
finiant, & iustum quemque eis aduersantem de medio tollendum. Sa-
nè ignorantes hominem à Deo creatum ad immortalitatem, mortem
verò diaboli inuidia in mundum inuectam, quam eius sectatores ex-
periuntur.

COMMENTARIVS.

1.

In volupta-
rios inuehi-
tur.

Ratio im-
piorum.

Voluptas
malorum
quorum
fons.

Dixerunt enim cogitantes apud se non rectè. Rationalem particu-
lam, enim, adiecit, qua ostendit reddi rationem eius, quod di-
ctum est, cupidè ab impiis mortem accersitam, & fœdus cum ea ini-
tum, dignis, qui omnino perirent. Atque hinc sumpta occasione dispu-
tationem aggreditur contra illud alterum genus hominum impio-
rum, qui sapientie disciplinam nihili ducunt, vt voluptati dent ope-
ram, & in primis rationem eorum multis similibus conflata præ-
mittit, qua ducti impie opinionem adhæserunt, vt postea eam refellat.
Est autem ratio, seu syllogismus, quem inter se inuicem formabant,
huiusmodi: Omnia nostra, anima etiam ipsa, cum morte finiuntur, &
nihil est futurum, quod nos sollicitet, ergo vitæ præsentis bonum cu-
randum, & soli indulgendum voluptati, etiam si ad eam potiundam
vis sit aliis inferenda. In hoc barathrum impij corruerunt ab ipsa de-
uicti, possessique voluptate. Nam dum eam, quam possident, renunt
deserere, quo securius ei adhærescant, impunitatem sibi promittunt.

& na.

& naturæ suæ, eiûsque auctori parant insidias, immortalitatis gloriam sibi denegantes, & Deo humanarum rerum curam, & cognitionem contempnentes. Quæ calliditas omnes hæreticos occupauit, & hæc omnes voluptarios impietas; *qui euauerunt in cogitationibus suis, & obscuratum est insipiens cor eorum*, ut ad Rom. 1. dixit Paulus, *quorum finis interitus, quorum Deus venter est*, ad Philip. 3. 19. Et sanè ferè nulla ætas fuit, in qua non fuerint aliqui reperti, etiam ex populo Dei, qui prædicto syllogismo non sibi persuaserint vitam voluptariam amplectendam, & ex eius amore impiam illam opinionem sui quoad animam interitus, & Dei incuriam non susceperint, vel mente quoque, vel factis; cum sint multi, qui dicunt se nosse Deum, factis autem negant, ita viuentes, ac si anima interiret. Sic vitam traduxisse Caim impium ostendit Iosephus lib. 1. Antiq. cap. 3. nam in fide illum defecisse docet Philo in libro, Quod deterius potiori insidietur; & Ambrosius lib. de Caim, & Abel, cap. 9. Deinde omnes posteros Caim, qui voluptatibus & rapinis dediti corruerant vias suas; tum deinde Nembroth tyrannum, qui Deo bellum, quasi impotenti indixit. Multi erant tempore Iob, qui putabant Deo res humanas non fuisse curæ. *Qui dicebant Deo, recede à nobis, & quasi nihil posset facere omnipotens, aestimabant eum.* Iob. 22. 17. David quoque in hos insipientes inuectus Psal. 13. ita cecinit: *Dixit insipiens in corde suo, non est Deus: corrupti sunt, & abominabiles facti sunt in studiis suis, &c.* Et Salomon filius eius in 3. cap. Ecclesiastes v. 19. impiorum sententiam, de animi hominis interitu, sic enarrat: *Vnus interitus est hominis, & iumentorum, & aqua vtriusque conditio: sicut moritur homo, sic & illa moriuntur: similiter spirant omnia: & nihil habet homo iumento amplius. Quis nouit, si spiritus filiorum Adam ascendat sursum, & si spiritus iumentorum descendat deorsum?* Post hos manifesta Samaritanorum hæresis exorta est in Samaria, inducta in populum Israël ab his gentibus, quas Salmanasar rex Assyriorum, destructo regno Israël anno 6. Ezechiae, adduxit in Samariam, & cum idolis suis Deum terræ colebant, ut dicitur 4. Reg. 17. 24. Hi enim cum morte omnia finiri putabant, nec ullam mortuorum credebant resurrectionem; ut notant Epiphanius hæresi 9. Philastrius hæresi 7. & Damascenus lib. de hæresibus. Quam promouit Manasses gener Sanabalat ad 6. annum Alexandri magni, ad Olymp. 112. ut colligitur ex Iosepho 11. Antiq. cap. 8. Demum Sadoc, & Baiethos discipuli viri Catholici Antigoni Sochæi, qui fuit discipulus Simonis iusti summi Pontificis, de quo loquitur Iesus Syrach Ecclesiastici 50. cap. eam hæresim reuocarunt, & instaurarunt, quæ à Sadoc dicta est Sadducæorum, sub Ionathæ Machabæi Rōtificatu, quem cœpit anno 153. Seleucidorum, quo occisus est Iudas 1. Mach. 9. Atque ita asserit Iosephus lib. 13. Antiq. cap. 9. ad annum 4. Olymp. 155. & V. C. 198. Hi enim animam asseriebant mortalem, negabantque mortuorum resurrectionem, ut scribit Iosephus

Voluptas animi interitū, & Dei iniuriam suadet.

Caim impius.
Iosephus.
Philo.
Ambrosius.
Nembroth.

Providentiam negantes.

Samaritanorum hæresis.
Resurrectionem negabant.
Epiphanius
Philastrius.
Damascenus.
Manasses hæreticus.
Iosephus.
Sadoc.
Baiethos.
Iesus Syrach.
Sadducæorum hæresis.
Iosephus.

Epiphanius
Philastrius.
Damasce-
nus.

Philosophi
voluptarij.
Democri-
tus.
Eusebius.
Plutarchus.
Epicurus.
Gellius.

Vitæ mole-
stia brevis.

Seneca.
De vitæ bre-
uitate sen-
tentia.

Aristotelis
de homine
sententia.

phus lib. Antiq. 18. cap. 2. & lib. 2. de bello Iudaico, cap. 7. Epiphanius hæresi 14. Philastrius hæresi 5. & Damascenus in lib. de hæresibus, & contra hos locutus est Christus Matth. 22. v. 13. Marci 12. 18. & Lucæ 20. 27. & confutauit eo testimonio Exod. 3. 6. *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob; non est Deus mortuorum, sed viuorum.*

Ex Græcis Philosophis hanc opinionem primus in scholas inuexit Democritus, qui florebat Olymp. 69. & mortuus est Olymp. 94. vt refert Eusebius in Chronico. Sic asserit Plutarchus lib. 4. de Placitis Philosophorum, cap. 7. anno 354. V. C. Post eum Epicurus celebriorem fecit, vt ait ibi Plutarchus, ad annum 4. Olymp. 112. hoc est, V. C. 426. auctore Eusebio; quanuis Gellius lib. 17. Noctium Atticarum, cap. 21. in annum V. C. 470. referat: qui propterea summum hominis bonum in animi voluptate constituit, vt omnes affirmant. Hi ergo sunt impij, qui fertilibus rationibus secum inuicem collatis, dixerunt non rectè, animum hominis cum morte corporis interire.

Exiguum, & cum radio est tempus nostrum. Aut brevis est, & molesta vita nostra. Duo ponunt ad rationem stabiliendam humanæ vitæ communia epitheta, quæ duas eius notissimas, ac celebratissimas condiciones manifestant; sed quarum vna alteri commoda est, & adhibet medicinam: nam cum molesta sit, breuitas efficit, vt molestia sit brevis, ac exigua; atque ita licet molestia vitæ malum afferat breuitas, quod eam extenuet, ac minuat, tanquam bonum à Deo homini datum, amplectenda est, & commendanda. Multa, eaque admodum præclara, Poëtæ, ac Philosophi de humanæ vitæ breuitate, ac molestia tradiderunt, quæ longum esset recensere. Non grauabor tamen vnum, aut alterum referre; illud ex Seneca in epistol. 100. libri 16. epistolarum. Hoc, inquit, quod inter primum diem, & vltimum iacet, varium, & incertum est. Si molestias æstimas, etiam puero longum, si velocitatem, etiam seni angustum. Nil non lubricum, & fallax, & omni tempestate mobilius. Iactantur cuncta, & in contrarium transeunt, & in tanta volutatione rerum humanarum, nil cuiquam nisi mors, certum. Tamen de eo queruntur omnes, in quo vno nemo decipitur. Sed puer decessit. Nondum dico meliùs agi cum eo, qui vita defungitur. Adeum transeamus, qui consenuit, quando vincit infantem? Propone profundi temporis vastitatem, & vniuersum complectere: deinde hoc, quod ætatem vocamus humanam, compara vniuersè. videbis quàm exiguum sit quod optamus, quod extendimus. ex hoc quantum lacrymæ, quantum sollicitudines occupant, quantum mors, antequam veniat optata, quantum valetudo, quantum timor, quantum teneri, aut rudes, aut inutiles anni. Dimidium ex hoc edormitur. Adiiice labores, luctus, pericula, & intelliges etiam in longissima vita minimum esse quod viuatur. Alterum addamus ex Aristotele, quem refert Stobæus, dicente: *Quidnam est homo? Imbecillitatis exemplum,*

exemplum, temporis spoliū, fortunæ lusus, inconstantiae imago, inuidiæ, & calamitatis trutina: reliquum verò pituita, & bilis.

Et non est refrigerium in fine hominis. Gracè, & non est curatio, vel medela in obitu hominis, hoc est, contra obitum hominis. Nulla enim curatione, nullo remedio potest quis morti subtrahi aduenienti, cum sit inuitabilis. Nam quisquis aliquem queritur mortuum esse, queritur hominem fuisse, ut dixit eo loco Seneca. Nemo etiam, ut habetur Psalm. 48.8. fratrem suum vlla ratione redimere potest, quin moriatur, nec impetrare vitam longiorem pecuniis.

Et non est qui agnitus sit reuersus ab inferis. Ut scilicet ex eo cognosceremus aliam esse vitam: hoc enim volunt impij sibi persuadere, non esse futuram aliam post hanc vitam, quam traducant, qui ex hac emigrant ad inferos. Brevis ergo, & exigua est vita, quæ morte inuitabili finitur. est autem vel ex hoc molestissima, quòd referta cum sit calamitatibus, alia non supersit vita, in qua molestias huius vitæ effugiat.

Quatuor assumunt impij, ut suam postea falsam colligant opinionem; tria & cipiis etiam concessa utpote vera. nempe vitam humanam breuem esse; esse molestis plenam; mortem quoque esse inuitabilem. quæ cum multis in locis Scriptura fateatur, tum maximè apud Iob. 14.1. ita ait: *Homo natus de muliere breui viuens tempore, repletur multis miseriis. & v. 5. Breues dies hominis sunt, numerus mensium eius apud te est: constituisti terminos eius, qui prateriri non poterunt.* Quartum addunt, quod dubium est, & indiget explicatione. Nec est agnitus, qui redierit ex inferno. Quod piorum est axioma, si ex communi lege accipiat, neminem, qui iam decesserit, resumpsisse corpus, & mortalem hanc vitam iterum traduxisse. nam ita Iob accepit cap. 7.7. *Memento, inquiens, quia ventus est vita mea, & non reuertetur oculus meus, ut videat bona: nec aspiciet me visus hominis. sicut consumitur nubes, & pertransit: sic qui descenderit ad inferos non ascendet. Nec reuertetur ultra in domum suam, neque cognoscet eum amplius locus eius.* & nihilominus ex peculiari Dei munere nouimus & diuina fide, & humana, multos surrexisse, & multis quoque apparuisse. Plutarchus in fine libri de sera Numinis vindicta, ad probandam animi hominis immortalitatem, adducit admirandam Solei Tespessij resurrectionem, & transmutationem, eiusque de iis, quæ in alia vita adspexisset, relationem, tam quæ ad improborum supplicia, quàm quæ ad proborum præmia attinent. At impij eam sententiam impiè intelligunt, ut colligi potest ex conglobatis similibus, & multiplicibus rationibus, quas ad eam comprobandam subiiciunt: nempe, nihil hominis superesse post mortem, siquidem post hominis obitum, nulla ad nos deducta est de eo cognitio, nulla de eius viuendi ratione memoria; sed in omnimoda obliuione est, quasi omnia quæ sunt, ho-

3.

Mors in-
uitabilis.

Homo ho-
minem non
redimet.

Vitæ mole-
stia vnde.

Quatuor
impiorum
principia.
Tria vera.

Quantum
verum cõ-
muni lege.

Resurrectio
multorum.
Plutarchus,

Solei Te-
spessij resur-
rectio.
Impia in-
telligentia.

mini perspecta sint, nihilque esse possit, quod ipse ignorauerit.

4.

Quia ex nihilo nati sumus, & post hoc erimus tanquam non fuerimus. Reddit rationem eius, quod dixerant impij, non esse inferos, nec esse posse, cum nullus eorum, qui decesserunt, redierit ad nos certos de ea re faciendos.

Casu omnia
facta sen-
tientes.

Quia ex nihilo nati sumus. Pro, *ex nihilo*, est Græca dictio *αὐτοσχέδιως*, quæ idem est, quod ultro, temere, casu, fortuito, absque vlla Dei prouidentia, aut consilio. Quæ fuit multorum opinio Philosophorum, Democriti, Chrysippi, Epicuri, eorumque sectatorum, qui omnia casu, aut necessitate quadam, quam himarmenem vocabant, fieri dixerunt, absque vlllo Dei consilio & prouidentia: cum ex libro Genesis pateat, quanto cum consilio creauerit hominem Deus ad imaginem, & similitudinem suam, eumque omni creaturæ præferit tanquam digniorem, & excellentiorem, & ipsa se diuina prouidentia multis argumentis prodit; ut valde sint impij, qui Deum à mundi gubernatione repellunt. Si ergo, inquiunt, casu, aut necessitate ipsa nati sumus, non vlllo Dei consilio nostras res curantis, sequitur casu, aut necessitate quadam mortem nobis accidere, non Dei consilio, ac proinde nihil nostri superesse, quod Deo curæ sit; sed eodem prorsus modo in nihilum redigemur, quo eramus antequam fuisset nati. Verum errant toto cælo, cum ex nihilo natus sit homo, sed Dei summo consilio, & certa prouidentia, gubernetur, & obeat, & post animæ à corpore separationem, in Dei ipsius potestate sit, ut iuxta vitæ illius merita, vel præmio afficiat, vel supplicio; ut sapientissimi viri libris etiam confectis aduersus Philosophos longo sermone, & disertis rationibus comprobarunt.

Refutatur.

5.

Anima æ-
rea.
Pythagoras
Plutarchus.
Stoici.
Heraclitus.
Flatus na-
rium, ani-
ma.
Herodorus.
Animus in
auribus
cur?
Refutatio.

Fumus flatus est in naribus nostris. Animæ nostræ vis, quæ est flatus, seu spiratio in naribus, vel è naribus nostris emissæ, nihil est aliud quam quidam fumus, qui statim dissipatus euanescit. Fuit multorum Philosophorum placitum, Animam hominis æream esse, sic Pythagoræ asseclæ, ut refert Plutar. lib. 4. de placitis Philosophorum, cap. 3. Spiritum calidum Stoici putauerunt. Heraclitus humorum respirationem; quæ quia in naribus maximè apparet, vnde Isa. 2. 22. *Cauete ab homine, cuius spiritus*, vel flatus, *in naribus eius est*, idcirco flatum narium animam vocauerunt. Quemadmodum Herodotus hominum animum in auribus dixit habitare, quod bonis auditis corpus recreetur, contrà malis ad iram concitetur. Sicut ergo fumi euanescentis nihil superest; ita flatus seu respirationis nihil post mortem reliquum est, ac proinde anima cum corpore perit. At si respirationem animam esse negemus, & nihil aliud esse nisi indicem præsentis animæ corpus inhabitantis, quæ separata ea à corpore, desinit esse, anima permanente, impiorum tota corruet oratio.

6.

Et sermo scintilla ad commouendum cor nostrum. Græcè, & ὁ λόγος scintilla in motu cordis nostri. In quibusdam Græcis codicibus pro

ὁ λόγος,

ὁ λόγος, legitur αὖτος parua, seu modica scintilla in motu cordis nostri, vel dum mouetur cor nostrum; vt sit sensus. Spiritus nihil aliud est, quàm quidā naturalis calor, tamdiu durans, quamdiu durat motus cordis nostri: vel qua mouetur, & viuit cor nostrum. Verùm omnes veriores, & correctiores codices habent λόγος, quod nomen, si pro ratione acciperetur, hic sensus optimus eliceretur. Dixerat: spiritus in naribus nostris nihil aliud est, quàm fumus, addit modò, & ratio, seu anima, qua homines sumus rationis participes, nihil aliud est quàm scintilla in motu cordis nostri, aut in corde nostro moto con-
furgens, & emicans; insinuatur Stoicorum sententia multò ante eorum ætatem palàm facta, asserentium animam esse calidum spiritum, vt Plutarchus refert lib. 4. de Placitis Philosophorum, cap. 3. tum Heracliti, qui, vt asserit Aristoteles lib. 1. de Anima, cap. 2. sentiebat, animam esse calidam exhalationem semper fluentem ē corde, cū in eo vigeat natiui caloris officina; in eoq̃ue procreentur spiritus vitales; sine quorum ope nec vllus motus fieri, nec vlla sensuum functio obiri potest. Sed si nomen λόγος pro sermone seu oratione accipiamus, vt accepit vulgatus cum aliis Interpretibus, ita primū exponemus cum Iansenio: Vita nostra nihil aliud est quàm igniculus viuax in corde nostro existens, quod cū mouetur, à se emittit, iaculaturq̃ue scintillas, nempe verba, quæ loquimur; & fumum, nempe spirationem, quam per nares spiramus: non aliter quàm excirus ignis scintillas euomit, & fumum. Commodius tamen ad lectionem vulgati sic exponemus, & sermo oris nostri, index vitæ nostræ, est veluti scintilla aut exhalatio calida excita, quæ permouet ipsum cor, & viuere ostendit, facileq̃ue extinguitur. Siue ergo animam aërem, seu flatum esse asseras, vt Diogenes, & Pythagorei asseruerunt, siue igneam exhalationem, seu calidum spiritum, vt Heraclitus, sanè statim euanesceat, vt fumus, & vt exhalatio quælibet dissipatur. Et hoc est quod subiicitur:

Qua extincta, cinis erit corpus nostrum. Relatiuum, *qua*, in Græco masculini generis est οὗ, & tam sermonem, quàm scintillam referre potest, cū vtrumque sit etiam generis masculini. Si scintillam referat, erit sensus: Qua scintilla extincta, nempe naturali calore, vel calida exhalatione, sermone indicata, in cinerem redigitur corpus nostrum. Si sermonem, vt aliqui ex Interpretibus referre volunt, ita exponetur: Qua scintilla, nempe sermone, qui est veluti scintilla cordis commoti, vel qua sermonis, vel loquendi facultate nobis erepta, in cinerem redigitur corpus nostrum, id est, extinctum, & sine vita manebit: conseruata enim metaphora, quia extincto igni manet cinis; sic extincto animo, & sermonis scintilla ex illo emicante, corpus dicitur incinerari, aut redigi in cinerem. Aliàs autem igneam animam putauerunt Philosophi, & Hebræi hominem *שׂר* is, vocauerunt ab

Lectionis
ratio.

Anima
quid.
Stoicorum
sententia.
Plutarchus.
Heracliti
sententia.
Aristoteles.
Cor caloris
& spirituum
officina.
Sensus prior.

Vita ignis
cordis.

Sensus po-
sterior.
Sermo, scin-
tilla cordis.

7.
Corporis
extincti in-
dex.

ut ignis, qui animum notent igneum; sicut $\Delta\Gamma\Lambda$ Adam, terreum notat corpus.

Et spiritus diffundetur tanquam mollis aer. Hoc est, quasi laxus, mollis, & liquidus aer diffluet, & in aëra euanesceat. Huic hemistichio subiiciuntur in omnibus Græcis codicibus verba illa quarti versus [*Et nomen nostrum oblivionem accipiet per tempus, & nemo memoriam habebit operum nostrorum:*] quæ, ut melius sermones cohererent, eo in loco à vulgato collocata sunt.

Quod si obiicias, hanc impiorum sententiam, similibus piorum, ac sacrorum Auctorum dictis confirmari: siquidem Iob cap. 7. 7. dixit, *Memento quod ventus est vita mea, & non reuertetur oculus meus, ut videat bona.* & David Psalm. 101. 4. cecinit, *Defecerunt sicut fumus dies mei.* & v. 11. *Dies mei sicut umbra declinauerunt, & ego sicut fœnum arui.* & Iacobus in 4. cap. suæ epistolæ, v. 15. *Quæ est, ait, vita vestra? vapor ad modicum parens, & deinceps exterminabitur.* Quæ sententia in locis aliis facile inuenietur. Respondetur, nequaquam confirmari, cum Scriptura de vitæ nostræ corporeæ loquatur breuitate. Impij verò eandem volunt corpori, & animæ vitam tribuere, vnaque utramque finiri, quod animi deprimant dignitatem, & mortalem faciant eum, qui ad immortalitatem creatus est. Si verò ad spiritus utilitatem conuertamus hunc impiorum sermonem, cum in corde hominis diuini caloris officinam constituerit Spiritus sanctus: nam, ut ait Paulus ad Rom. 5. 5. *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis.* & 1. ad Cor. 1. 22. *Dedit pignus Spiritus in cordibus nostris;* & inde, tanquam ex fonte, in omnes humanas actiones deriuatur calor spiritualis, qui tanquam scintilla quædam emicat in verbis, in factis, & in cogitationibus. Vnde David Psalm. 38. 4. inquit, *Concaluit cor meum intra me, & in meditatione mea exardescit ignis.* & Lucæ 24. 22. Discipuli dicebant, *Nonne cor nostrum ardens erat, dum loqueretur nobis in via?* Certò constabit, scintilla cordis extincta, spiritum hominis simul extingui, & in nihilum redigi: siquidem sine charitate, quæ vita est animæ, ipsa friget, & omnes facultates in tempore sunt, & omnes actiones viuaci calore destituuntur: & spiritus tanquam mollis quidam aer diffluit, & in varia vitia se diffundit, non habens calorem, quo retineatur.

8.

Et transibit vita nostra tanquam vestigium nubis. Multis, iisque elegantibus formis, ac similitudinibus explicant impij vitæ ereptæ oblivionem. Ut Iob quoque cap. 7. 9. *Sicut consumitur nubes, & pertransit: sic qui descenderit ad inferos, non ascendet.* Quo significant, humanam vitam nubi merito comparari, quæ cum non sit aliud quam vapor humidus calore Solis è terra eductus, & per aërem extensus, rectè vitam hominis adumbrat, quæ vanitate plena cum sit, & instar aërei vaporis se extendat, Solem ipsum sua magnitudine videtur obumbrare,

Discrimen
sententiæ
impiorum,
& piorum.

Officina
charitatis,
cor.

Charitas
emicat in
omni actione.
Animæ charitate destituta mors.

Vita nubi
similis.

brare, & oculos insipientium decipere, & tandem in nihilum flatu, disiciatur, & euanesceat: nam *in imagine pertransit homo*. Psal. 38. 7. *Et sicut nubecula dissoluetur, qua fugata est à radiis Solis, & à calore illius aggrauata*; hoc est, sicut nubecula, quæ profligata est, seu perpulsa radiis Solis, & eiusdem calore compressa, & consumpta, dissipabitur. Ozeas cap. 13. 3. similibus comparationibus usus est. *Erunt quasi nubes, matutina, & sicut ros matutinus prateriens, sicut pulvis turbine raptus ex area, & sicut fumus de fumaris*. Similiter enim transit vita hominis fluxa, & momentanea, uti folia æstiuo tempore prouenientia, & mox emarcescentia.

Et nomen nostrum obliuionem accipiet per tempus. Vel in tempore, hoc est, progressu temporis; cuius vetustate oblitterantur omnia. & nulla erit operum nostrorum memoria. Nullus enim hominum fidus est amicus tumultu, & tempus obscurat omnia, & obliuione inuoluit, ut dixit Euripides. Et si impiorum memoria aliqua sit apud posteros, sed illa uindictibilis, inutilis, & vituperationis plena. Aut certè id agunt impij, ut doceant, extincto cum corpore spiritu, nomen quoque tandem extinctum iri, cum in memoria æterna sit iustus futurus.

Vmbra enim transitus est tempus nostrum. id est, instar vmbrae transeuntis est spatium vitæ nostræ, vel vita nostra; ut Psalmo 143. 4. *Homo vanitati similis factus est; dies eius sicut umbra prateriunt*, & Pindarus, homo, dixit, vmbrae est somnium. Superiectione usus sanè quàm illustri, inquit Plutar. oratio. consolat. ad Apollonium, & præstanti, vitam mortalium declarauit. Quid namque vmbra debilius? At huius somnium ne explicare quidem alius dilucidè queat. totum vmbrae robur corporis obiectus est; ita vita tota ex alio pendens, quasi illius vmbra existit.

Et non est reuersio finis nostri. Ἀναποδοσμός impedimentum solet significare, ut verbū vnde deducitur impedire: & ita codex Complutensis legit hîc, & non est impedimentum finis nostri; hoc est, nemo est, qui possit impedire, seu auertere finem seu mortem nostram. Sed commodiùs Interpretes accipiunt pro retrogressionem, seu reuocationem, aut reductionem pedum: ut Ecclesiastici 48. 26. verbum transtulit vulgatus, *In diebus ipsius retrò rediit Sol*. & ita è Græco sic legemus, & non est reductio, aut reuocatio pedum à morte. hoc est, non est reditus à morte ad vitam. vel, non datur à mortis obitu pedem referre. Similiter locuti sunt Poëtæ; Homerus Iliad. 9.

*Obnoxij præda sunt bonæ, & pingua pecora,
Et tripodes acquiri possunt, & equorum flauicomæ capita;
At hominis anima ut redeat neque per prædam,
Nec aliter capi potest, ubi semel emigrauerit è vallo dentium.* & Philetas:
Iter feci ad inferos,

Per

Vita quibus
cōparetur.

9.

10.

Vita, vmbra

Plutarchus.

11.

A morte ad
vitam non
est reditus.

Homerus.

Philetas.

- Virgilius. *Per quod nullus retrorsum viarum rediit. & Virgilius: — facilis descensus Avernus, Sed reuocare gradum, superasque euadere ad auras, Hoc opus, hic labor est.*
12. *Quoniam consignata est, & nemo reuertitur.* Consignata cum fine concordat, aliquando sceminei generis. & quia frequentius masculini est, ceteri Interpretes, consignatus est, transferunt, vt legit Paulinus in epistol. 3. ad Alethium; seu obsignatus est finis noster. Sumpta metaphora ab iis, quæ vt rata, firmæque habeantur, obsignantur. Finis noster, inquit, seu mors nostra, tanquam definita, & certò ineuitabilis, & à qua nullus speretur reditus, Dei sententia irreuocabili, tanquam sigillo obsignata est: nam *Statutum est hominibus semel mori*, ad Hebræos 9.27. Nisi mauis sumptam metaphoram à sigillo custodiente, vt quemadmodum quæ custodita volumus, & conseruata signari solent: vt Darius os foueæ, in quam Daniel coniectus fuit, lapide occlusum suo optimatumque annulo obsignauit. Daniel. 6. 17. Et Iudæi Christi sepulcrum obsignarunt, quasi nūquam redituri, Matth. 27. 66. ita mors obsignata dicatur, & custodita, adeò vt necessitas moriendi nequeat amplius immutari, nec vllus reditus ad vitam dari, sed verum perseueret illud Psalmi 48. 12. *Sepulcra eorum domus illorum in aeternum.*
13. *Venite ergo, & fruamur bonis, quæ sunt.* Hoc est, bonis præsentibus. Ex errore suo, multis modis repetito, quòd omnia pereant cum morte, concludunt impij, auidissimè voluptatem, & omnem turpitudinem consecretandam, neque de futuro statu curandum. Ita versibus Vlyssis apud Alcinoem detenti, in Homero Odyss. 1. quos affert Plutarchus in libro de Homero, seductus Epicurus, voluptatem summum esse bonum statuit: eamque virtuti, quæ mentis bonum est, impiè præposuit. Sic videlicet impij ex veris positionibus impiè colligunt: at pij salutariùs, *tempus breue est, ergo qui habent uxores tanquam non habentes sint*, 1. ad Cor. 2. 12. ergo omnia huius mundi despicienda.
- Et utamur creatura tanquam in iuuentute celeriter.* Aduerbiu *ὥς*, quidam Interpretes accipiunt pro, *simul ac*, vel pro, *utique*, *maximè*, ad hunc sensum communioem, potiamur rebus huius mundi, quæ in nostra sunt potestate, & nostri sunt iuris, simul ac sumus, vel maximè dum sumus in iuuentute: dum per adolescentiam licet, quæ potiundis voluptatibus ætas idonea est. Alij accipiunt pro nota similitudinis. Utamur creatura vti in iuuentute, videlicet, est, vel tanquam in adolescentia existente; ne sinamus præterire creaturam, dum viget, floret, dum in sua est adolescentia, antequam senio confecta marcescat, quin ea fruamur. Aduerbiu autem *ὡς*, idem est quod gnauiter, studiosè, nempe, vt in eam perfruitionem toto studio, ac cupiditate incumbatur. Et hic sensus potior est, tum quia impij non tantum adolescentiam suam, sed & vitam vniuersam, senio quoque miserè
- Virgilius. *Per quod nullus retrorsum viarum rediit. & Virgilius: — facilis descensus Avernus, Sed reuocare gradum, superasque euadere ad auras, Hoc opus, hic labor est.*
12. *Quoniam consignata est, & nemo reuertitur.* Consignata cum fine concordat, aliquando sceminei generis. & quia frequentius masculini est, ceteri Interpretes, consignatus est, transferunt, vt legit Paulinus in epistol. 3. ad Alethium; seu obsignatus est finis noster. Sumpta metaphora ab iis, quæ vt rata, firmæque habeantur, obsignantur. Finis noster, inquit, seu mors nostra, tanquam definita, & certò ineuitabilis, & à qua nullus speretur reditus, Dei sententia irreuocabili, tanquam sigillo obsignata est: nam *Statutum est hominibus semel mori*, ad Hebræos 9.27. Nisi mauis sumptam metaphoram à sigillo custodiente, vt quemadmodum quæ custodita volumus, & conseruata signari solent: vt Darius os foueæ, in quam Daniel coniectus fuit, lapide occlusum suo optimatumque annulo obsignauit. Daniel. 6. 17. Et Iudæi Christi sepulcrum obsignarunt, quasi nūquam redituri, Matth. 27. 66. ita mors obsignata dicatur, & custodita, adeò vt necessitas moriendi nequeat amplius immutari, nec vllus reditus ad vitam dari, sed verum perseueret illud Psalmi 48. 12. *Sepulcra eorum domus illorum in aeternum.*
13. *Venite ergo, & fruamur bonis, quæ sunt.* Hoc est, bonis præsentibus. Ex errore suo, multis modis repetito, quòd omnia pereant cum morte, concludunt impij, auidissimè voluptatem, & omnem turpitudinem consecretandam, neque de futuro statu curandum. Ita versibus Vlyssis apud Alcinoem detenti, in Homero Odyss. 1. quos affert Plutarchus in libro de Homero, seductus Epicurus, voluptatem summum esse bonum statuit: eamque virtuti, quæ mentis bonum est, impiè præposuit. Sic videlicet impij ex veris positionibus impiè colligunt: at pij salutariùs, *tempus breue est, ergo qui habent uxores tanquam non habentes sint*, 1. ad Cor. 2. 12. ergo omnia huius mundi despicienda.
- Et utamur creatura tanquam in iuuentute celeriter.* Aduerbiu *ὥς*, quidam Interpretes accipiunt pro, *simul ac*, vel pro, *utique*, *maximè*, ad hunc sensum communioem, potiamur rebus huius mundi, quæ in nostra sunt potestate, & nostri sunt iuris, simul ac sumus, vel maximè dum sumus in iuuentute: dum per adolescentiam licet, quæ potiundis voluptatibus ætas idonea est. Alij accipiunt pro nota similitudinis. Utamur creatura vti in iuuentute, videlicet, est, vel tanquam in adolescentia existente; ne sinamus præterire creaturam, dum viget, floret, dum in sua est adolescentia, antequam senio confecta marcescat, quin ea fruamur. Aduerbiu autem *ὡς*, idem est quod gnauiter, studiosè, nempe, vt in eam perfruitionem toto studio, ac cupiditate incumbatur. Et hic sensus potior est, tum quia impij non tantum adolescentiam suam, sed & vitam vniuersam, senio quoque miserè
- Impia impiorum collectio. Plutarchus. Epicurus.
- Studium voluptatis quantum impiis.

serè confectam, voluptati capiendæ dicauere, antequam morte repellantur; tum quia ex sequentibus constabit impios sese excitare, ac inuitare, ut omni studio, & cupiditate præripiant creaturam omnem, dum viget, florétque; ne per negligentiam, quidpiam voluptatis, quod capi possit, eorum auiditatem effugiat, prætereat, aut insciis elabatur. Quod si homines, & Christiani homines, qui diuinis præceptis, minis, precibus, consilio, pollicitis, exemplis ob oculos positis, cum horum, qui per libidinem grauissima naufragia fecerunt, tum illorum, qui ex continentia laudem, & gloriam insignem comparauere, arcantur, & refrænantur, tam auidè in voluptatem præcipientes eunt; quid si impunè voluptati se dederent? quid si licitè, & honestè? quid si ut summum bonum expetenda esset? quàm auidè omnes vires contenderent, ne vnquam elaberetur è manibus, ne summum bonum, omnium malorum sentinam, labi paterentur, & perirent?

Voluptas
quàm ca-
uenda.

Vino precioso, & vnguentis nos impleamus. Enumerant omnia, quæ delicias afferunt, & voluptatem generant, qualia sunt vina preciosa, & vnguentorū diuersa genera, quæ in lautis conuiujs adhibebantur.

14.

Et non prætereat nos flos temporis. αἶψος aëris, vel auræ vitalis, ut alij transferunt. Posset putari debere legi, ἔαρως, veris, cum facilis fuerit literarum transpositio, & hortentur se ad fruendum florido vere. Rectè vulgatus, *flos temporis*, vertit, ut legit Ambrosius sermo. 8. in Psalmum 118. & codex Vaticanus; sicut alij, *flos vitæ, aut ætatis*, verterunt: nam aërem, quo viuimus, pro tempore vitæ acceperunt, ut sit sensus: Non prætereat nos flos vitæ, nempe adolescentia, quin deliciis, quæ ei conueniunt ætati, perfruamur. Sed arbitror per florem temporis, aut vitæ potius debere accipi quicquid in tempore deliciosum, floridumque offendatur, ne scilicet vlla occasio labi sinatur, nulla opportunitas prætereatur, in qua voluptate frui concedatur: siquidem etiam Senibus voluptas, summum bonum est, quam ne ampliùs senescant, insequuntur. Nam, ut dixit quidam,

Flos tēporis
quis.

Ambrosius.

Nequitia est, quæ te non finit esse senem,

Quid. Fast. 1.

quam quærunt in rebus alijs, dum vino precioso, & vnguentis se repleri optant, & rosis coronari, dum vigent, etiam senes, quamuis in adolescentia auiditas voluptatis viuidiore sit, sicut modestia in senibus, nisi consuetudo improba pueros eos reddiderit.

Coronemus nos rosis antequam marcescant. Græcè, coronemur rosarum calyculis. Est autem καλὺξ, ut Hierony. super locum Isaïæ 25. *florabit quasi lilium*, & significantius Aquila, *sicut calyx*: tumens rosa, necdum folijs dilatatis. Sunt ergo calyces, seu calyculi, inuolucra florum, quibus dehiscantibus in sua se rosæ, aliique flores pandunt. Idcirco autem rosis coronari oblectat, ut in conuiujs vsu fiebat, non quòd futuræ memoriæ ex odore rectè factorum perseverante signum sit: nam propterea corona ex rosis sacra Musis fuit, ut docet Plutar. lib. 2.

15.
Calyx quid.
Hieronym.

Rosa core-
nari cur.

G. Quæstio.

Plutarchus.

Rosa contra
crapulam
valet.Rosa Veneri
apta.Rosa breuitatis
symbolum.

Plutarchus.

Horatius.

Basilius.

Rosa sine
spinis non
capitur.

Ambrosius.

Basilius.

Sensus re-
iectus.Rosa virginitatis
symbolum.

Hieronymus.

Quæstio. conuiual. cap. 1. cùm suprà impij illi doluerint, quòd nemo futurus sit, qui meminerit operum eorum. Non quòd defunctorum statum referat, in quem tam celeriter vita commutata sit, vnde manibus inferis in sepulcris rosæ offerebantur: nam post mortem quicquam permanere negant. Non causa medicinæ, quo vini euaporationes, & grauedines in conuiuiis epoti suo suffitu coronæ ex rosis, ex capite, quasi ex arce repellant, & sistant, aduersus crapulam, vt eo loco ait Plutarchus: nam hoc modestorum est, non voluptariorum. Igitur rosas se coronant, quòd Veneri dicatæ sint, & amorem, gratiamque concilient, ad captandam voluptatem valde idoneam. Vel certè quoniam rosa breuitatis, ac imbecillitatis vitæ symbolum est: nam quòd excitatissimi odoris sit, citissimè marcescit, vt dixit eo loco Plutar. & Horat. lib. 2. Carmi. ode 3. Huc vina, ait, & vnguenta, & nimium breuis flores amœnæ ferre iube rosæ. & Basilius homil. 11. in Hexameron. Transitoria, inquit, ac breuis momenti vernorum florum gratia adhuc desiderantes destituit. Tum etiam breuitatis voluptatis, quæ citò transit, vt breuissimè rosa marcescit, impij illi fertis rosarum se coronari voluere; ne hac breui voluptatis captandæ occasio præteriret, & momentanea vita, fluxa quæ voluptas, non gustata fugeret. Quam celerem curam, & præmissam diligentiam præcipiendi voluptatem, ne è manibus elaberetur, significarunt, cùm non rosas, sed rosarum calyculis, adhuc circumseptis spinis se coronarunt. Nam idcirco rosam spinis sepiuit Deus, ne vita breuis, & oblectatio fluxa nisi per pungentes spinas captanti tribueretur; quæ enim vitæ ratio est, quæ oblectatio sine curarum stimulis, sine periculis, sine timore, vt rectè Ambrosius lib. 3. Hexame. cap. 11. philosophatur, & Basilius homil. 5. & 11. in Hexameron, & in epistol. 149. Impij igitur omnia pericula superanda arbitrantur, omnia adeunda, quo voluptate perfruantur; & opportunè complectenda, etiam cùm punit suis spinis, ne prætereant, & inanes permaneant, summo suo bono priuati.

Ille verò sensus etsi iocundus, quia quibusdam verbis prædictis adiciatur, non adeò verus est, vt is sit communi præferendus, per rosas puellulas virgines intelligentibus, quibus per summam voluptatem redimici optant impij: aiunt enim, Coronemus nos rosarum calyculis, seu vasculis: hoc est, virginum amplexu foueamur, antequam decorem ætatis, floremque deponant. Nam pudoris, ac virginitatis symbolum rosam esse, præter profanos, qui id insinuant, affirmat Hieronymus in epistola 8. ad Demetriadem, cap. 5. & Ioel. 3. in illa verba, *Et fons de domo Domini*, in verbis extremis.

Nullum pratum sit, quod non pertranseat luxuria nostra. aut quod non peruadat. Nullus locus amœnior, in quo lætitiæ, ac voluptati non vacemus. hæc sententia in nullo codice Græco reperitur, bene tamen in scriptis antiquissimis, & ferè in vulgatis omnibus: quare existimandum est

est, codicem Græcum inuentum fuisse à vulgato interprete, ex quo eam transtulit.

Nemo nostrum exors sit luxuria nostra. *Nostrum*, legunt omnes Græci codices, & vulgati; correctiores expositores tamen huius loci *quoniam, vestrum*, legi volunt, quasi non contenti impij sua voluptate, ad illius complementum, alios sibi socios adhibere curent. Et hac voluntate viam parant ad renuentes opprimendos, ut mox ostendent. Pro *luxuria*, Græcè legimus *ἀγρωχίας*, quod nomen non libidinis voluptatem, si quidem luxuria omnium voluptatum, deliciarumque usus est immodicus, significat, sed petulantiam dissolutam, insolentem intemperantiam, & strenuitatem, ac fortitudinem in conquirendis voluptatibus, & superandis impedimentis. Ostendunt igitur hac sententia voluptarij suam diligentiam & audacem strenuitatem, qua ubique signa lætitiæ velint relinquere.

16.

Strenuitas voluptariorum.

Socios si adsciscunt.

Vbi que relinquamus signa lætitiæ. vel liberalitatis. Participes faciamus omnes huius nostri gaudij, ita ut neminem offendamus, quem non allexerimus ad captandam nobiscum voluptatem: nec locum ad eam, in quo non inueniamus occasionem nos lætificandi, & nostræ lætitiæ signa, seu vestigia relinquamus, quibus inspectis, in notitiam veniant prætereuntes nostri gaudij, nostrorum conuiuiorum, ludorum, & similium oblectationum.

Quoniam hac est pars nostra, & hac est fors. hoc est, Nihil aliud referemus fructus ex hac vita, cum nullum in alia vita speremus. Hanc impiorum cohortationem breui Isaias proloquio cap. 22. 13. comprehendit, & Paulus 1. ad Cor. 15. 32. *Comedamus, & bibamus, cras enim moriemur.* Nam qui diuturniorem vitam morti successuram sperant, habentes quibus alantur, & induantur, parum de hac vita curant, futuram inquirentes.

17.

Opprimamus pauperem iustum, & non parcamus viduæ, nec veterani reueremur annos multi temporis. Græcè, Nec senis reueremur canos longæuos, vel annosos, qui sunt indices ætatis longæ, ac diuturnæ, summaque testes senectutis. Ex illo vno principio, quod animus hominis cum corpore extinguitur, in illud barathrum se proiciunt impij nullam virtutis habendam rationem, sed voluptatem commodaque sectanda; atque adeo eos, qui iusti sunt, & sancti, iniustos exilimandos, miseros quoque, & impotentes sua potentia opprimendos. Sunt autem tria hominum genera, ad quos se opprimendos cohortantur; pauperes, quibus debetur miseratio; viduæ, quibus præsidium; senes, quibus reuerentia defertur; ut frequentissime docet nos Scriptura sacra. Hanc velanam collectionem & persuasionem eleganter, ut alia, sic ponit ante oculos Lactantius Firmianus de falsa Sapientia, lib. 3. cap. 17. dum Epicuri sapientiam refellit. Verum ille, inquit, impunitatem vitiis suis spopondit: fuit enim turpissimæ voluptatis asser-

Voluptariorum crudelitas.

Tria miserrorum genera.

Lactantius.

Vtilitatis
causa faciē-
da omnia
dixit Epi-
curus.
Scelus om-
ne patran-
dum.
Epicuri o-
ratio.

Impiā sen-
tentiam se-
quitur im-
pia vita.
Caim vita.
Iosephus.

Sadducæo-
rum vita.
Iosephus.

Seneca.

18.
Ius in ar-
mis.
Plato.

19.

tor, cuius capiendæ causa nasci hominem putauit. Quis, cum hoc af-
firmari audiat, vitiis, & sceleribus abstineat? Nam si peritura sunt ani-
mæ, appetamus diuitias, vt omnes suauitates capere possimus. Quæ si
nobis defunt, ab iis, qui habent, auferamus clam, dolo, vi. Voluptatibus
igitur quomodo possumus seruiamus: breui enim tempore nulli eri-
mus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum
fluere nobis sine voluptate patiamur, ne quia ipsi quandoque perituri
sumus, id ipsum, quod viximus, pereat. hoc ille licet non dicit verbo,
re tamen ipsa docet. Nam cum disputat omnia sapientem sua causa
facere, ad vtilitatem suam refert omnia, quæ agit. Itaque qui audit hæc
flagitia, nec boni quicquam faciendum putabit; quoniam benefacere
ad vtilitatem spectat alienam: nec à scelere abstinendum, quia malefi-
cio præda coniuncta est. Archipyrata quisquam, vel latronum ductor,
si suos ad grassandum cohortetur, quo alio sermone vti potest, quam
vt eadem dicat, quæ dicit Epicurus? Deos nihil curare, non ira, non
gratia tangi: inferorum pœnas non esse metuendas, quod animæ post
mortem occidant, nec vlli omnino sint inferi. voluptatem esse maxi-
mum bonum: nullam esse humanam societatem, sibi quemque con-
sulere; neminem esse, qui alterum diligat nisi sua causa. Hæc ille. Quæ
quàm verè consequantur ex dicto principio, impiorum vita plus satis
nobis ostendit. Nam in primis de Caim ita asserit Iosephus lib. 1. An-
tiq. cap. 3. Ceterum tantum abfuit, vt hac castigatione in melius vitam
mutauerit, vt peior etiam sit factus, suis voluptatibus, vel cum aliorum
iniuria indulgens: & facultates domesticas per vim, ac rapinam accu-
mulans, accitis vndecunque latrociniorum, & nequitiae sociis, magi-
ster illis ad facinorosam vitam est effectus. De Sadducæis similiter lo-
quitur præsertim lib. 2. de Bello Iudaico, cap. 7. Nam inter se feris mo-
ribus discrepabant, & conuersatio circa externos inhumana, eam enim
vitam degunt hi, cuius imaginem depingit Seneca lib. 7. de Beneficiis,
27. capite.

Sit autem fortitudo nostra lex iustitiæ. Pro lege iustitiæ volumus ha-
bere robur corporis, tyrannidem, & potentiam: in viribus ius poni-
mus: id licitum æquumque ducimus, quod est in armis, vt Callicles
apud Platonem in Gorgia.

Quod enim infirmum est, inutile esse inuenitur. vel, deprehenditur:
imbecillitas enim maximis patet iniuriis. Describuntur optimè ho-
rum flagitia, & supplicia Iob. 20. & 21.

Circumueniamus ergo iustum, quoniam inutilis est nobis. Græcè dicitur,
insidiemur autem iusto, quoniam incommodus est nobis. Sed con-
iunctio, δὲ, autem, habet hîc vim inferendi, aut hortandi, & pro ergo,
aut igitur, accipiunt omnes ferè Interpretes. Nomen verò δὲ ὄφρα, quod
uersum est, *inutilis*, ampliorem habet significationem: est enim
incommodus, qui obsit, & obsistat, & nolit conuiuere: nam statim di-
citur,

citur, *contrarius est*, seu *aduersatur operibus nostris*. In *suavis* legunt nonnulli ex Patribus iam referendi, vt Cyprianus, Lactantius, Augustinus. Locum hunc tanquam insigne quoddam vaticinium de odio Pharisæorum aduersus Christum, & de illius causis referunt, Tertullia. lib. 3. aduersus Marcio. cap. 22. vbi legit, *Auferamus iustum, quia inutilis est nobis*, & lib. de patientia, cap. 5. Cyprianus lib. 2. contra Iudæos, cap. 14. Clemens Alex. lib. 5. Stromat. c. 6. Lactantius lib. 4. de vera Sapientia, cap. 16. Cyrillus in c. 58. Isaia. Tum etiam Ambrosius lib. 2. officio. c. 7. & Hierony. in 3. Isaia, qui legunt, *Alligemus iustum, quia inutilis est nobis*. vt habent Isaia 3. Septuaginta. & Augustinus lib. 17. de ciuit. Dei, cap. 20. ac Isidor. lib. 1. de officiis, c. 12. & commentatores de Christo ferè exponunt. Verùm Salomonem in vniuersum graphicè depingere impiorum animum, & capitale odium, quo accensi sunt aduersus quemque iustum, eumque persequuntur, asserunt Hugo, Lyra, Iansenius, & nonnulli alij expositores, quorum nos tanquam magis coherentem explanationem sequemur. Id quod verissimè videmus completum in odio, & audacia impiissimorum Iudæorum contra Christum, hominum iustorum, atque Angelorum omnium iustissimum, & sanctissimum. Nam si odium Caim in Abel adeò fuit acerbum Gen. 4. vt eum occiderit, *quia opera eius mala erant, fratris autem iusti*, vt dixit Ioan. in episto. sua 1. cap. 3. 12. & nefandorum illorum, qui iustum Loth aspectu, & auditu, iniuria afficiebant, & iniquis operibus cruciabant, vt ait Petrus 2. epistola, cap. 2. 7. ex Genesi 19. 25. Esau etiam profanus, vt vocat Apostolus ad H. bræ. 12. tanto odio persecutus est fratrem Iacob virum innocentem, & sanctum, vt etiam de illo occidendo cogitauerit. Gen. 27. quod ipsum verum inuenimus in odio fratrum contra Ioseph Gen. 37. Achab impiissimi contra Eliam 3. Reg. 18. & contra Michæam 3. Reg. vlt. Iudæorum aduersus Isaiam, vt refert Hierony. in 1. cap. illius, qui sectus, & occisus est ab impio Rege Manasse, vt scribit B. Augustinus lib. 18. de Ciuit. Dei, cap. 24. & infinitorum aliorum. At nullum fuit vnquam odium acerbius, atque funestius, atque Pharisæorum in Christum, quòd eorum vitia inlectaretur. Cùm ergo Spiritus sanctus generatim differat in hoc loco de odio, quo omnes impij iustos prosequantur, peculiariter tamen loquitur de odio Pharisæorum in Christum, eiusq; causis, vt diximus.

Et contrarius est operibus nostris. vel factis nostris aduersatur. *Et impropere nobis peccata legis*. hoc est, exprobrat nobis peccata in legem Dei commissa, vt communiter exponunt Doctores. At veriùs de peccatis alij intelligunt ex ea lege profectis, de qua dixerat, *Sit fortitudo nostra lex iustitia*. Exprobrat, inquit, nobis delicta crudelitatis plena, ex lege hac profecta, nempe ex potentia illorum, ac violentia, qua omnes opprimunt, omnes pessundant. Constat autem hic sensus verus ex sequenti sententia.

Tertullian.
Cyprianus.
Clem. Alex.
Lactantius.
Cyrillus.
Ambrosius.
Hieronym.
Augustin.
Isidorus.
De Christo.

De quocumque iusto.

Odium impiorum in pios.

Isaias sectus.
Hieronym.
Augustin.
Odium in Christum.

Peccata legis quæ.

Reprehen-
sio infensū
facit iu-
stum.

Et diffamat in nos peccata disciplina nostra. nempe ea maleficia diffamat, hoc est, cum infamia nostra euulgat, ac celebrat, quæ à ratione, & consuetudine vitæ, quam instituimus, proficiscuntur; vel, ut volunt alij, obiicit nobis peccata, quæ ob neglectum disciplinæ in nobis deprehendit. Ira aduersus iustum conspirant impij, quòd verbo, & exemplo eis suam impiam viuendi rationem exprobrat, ut accidit Noë, & Ieremiæ, & Christo ipsi, qui Phariseis, & aliis suas traditiones, & hypocrisim obiiciebat sæpe, & impias cordis cogitationes detegebat, & mandatorum Dei, id est, eius disciplinæ despectum, & idcirco coniurarunt aduersus Dominum, & aduersus Christum eius, Psalmo 2. & ut vituli circumdederunt eum, ut tauri pingues obsederunt eum: aperuerunt super eum os suum sicut leo rapiens, & rugiens. Psalmo 21.

21.

Promittit se scientiam Dei habere. Prædicat, seu proferretur se veram Dei cognitionem habere, quæ est scientia Sanctorum, informans hominem ad verum Deo cultum exhibendum, & omni pietate colendum; quam utique habuit Christus, & docuit ex potestate.

Christus
Dei filius.

Et filium Dei se nominat. sic omnes transferunt, quamuis in Græco legamus, *ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ*, puerum, seu seruum Domini, qua ratione omnes iusti, & Prophetæ se Dei seruos nuncupabant. Sed Christus præcipue se Dei Filium nominabat, uti erat, ut Pater suus gloriabundus nominat super Iordane Matth. 3. 17. & in monte Tabor, c. 17. 5. unde impij Iudæi Matth. 27. 42. ita insultabant ei: *Confidit in Deo, liberet nunc, si vult, eum: dixit enim quia filius Dei sum.*

22.

Traducere
quid.
Lux mundi,
iustus.

Factus est nobis in translationem cogitationum nostrarum. εἰς ἐλ. εἰς ἔλ. in redargutionem: nam coram iusto intimæ impiorum cogitationes redarguuntur, & malæ esse, & contra legem deteguntur; qua phrasi dixit Ioannes cap. 3. 10. *Et non venit ad lucem, ut non redarguantur opera eius.* & Paulus ad Ephes. 5. 13. *Omnia autem, quæ redarguuntur, à lumine proferuntur, vel manifestantur.* Solet vulgatus traducere, vsurpare, pro, in publicum ducere, aut proferre, aut omnibus reprehendendum exponere. Est ergo iustus lux mundi; non solum quòd sua iustitia tanquam luce Solis illustrem faciat mundum, & ad virtutem inducat; sed quia virtus eius, ac iustitia coram impijs tanquam lux quædam proposita, eorum malefacta manifestet, & oculis omnium palam faciat: quin impio ipsi inuito licet, detegit suarum cogitationum turpitudinem, & prauitatem: easque malas esse reipsa iudicat, iuxta aliam versionem dicentem: *Hic cogitationum nostrarum index exstitit.* Idcirco impius, qui malè agit, odit lucem, iustum videlicet ipsum, qui oculos illius perstringit, & offendit. Ideo subditur,

23.

Differentia
vitæ, odij
causa.

Gratis est nobis etiam ad videndum. vel cum aspicitur, aspicere illum, inquiunt, graue est nobis: nam est in vultu piorum auctoritas, & reuerentia, qua offenduntur impij. & ratio huius est,

Quoniam dissimilis est alijs, pro aliorum, vita illius; non consonat vita iusti cum vita aliorum.

Et immutata sunt via eius. Hoc est, differentes, ac diuersæ sunt vitæ rationes, & discrepantes ab aliis, quibus ita adhæret, vt mutari non possit, vel adduci, vt paululùm mutet suam viuendi rationem, & con- niueat, aut morem gerat aliis. Grauis fuit Abel Caino; grauis Iacob Esau; grauis suis fratribus Ioseph, *neque rectis oculis aspiciebat Saul Da- uidem.* 1. Reg. 18. 9. vt neque Iudæi Christum, quòd vita dissimili illo- rum viuendi rationem coarguerent, & improbam esse manifestarent. Nam vel ob hoc Iacob & Esau, Isaac & Ismaël diffidebant; & Nero Se- natorem Thraseam virum optimum, videre non poterat, quousque eum sustulit de medio, vt refert Tacitus 16. Annalium.

Thraseas.
Tacitus.

Tanquam nugaces æstimati sumus ab illo. Græcè in spurium. Hoc est, vt res quædam spuria, & adulterina, nempe vt adulterini, & separati à communionem filiorum Dei, quique nugis, as rebus leuiculis vacare so- leant, existimati sumus ab illo. Se filium Dei iactitat, & nos filios ex a- dultério natos, quòd simus ex patre diabolo orti.

24.

Et abstinet se à viis nostris, tanquam ab immunditiis. Hoc est, refugit ab institutis, rationibusque vitæ nostræ, quasi à quibusdam inquina- mentis, seu spurcitiis. Vias vocant Græci instituta, seu vitæ rationes bonas, vel malas. Hanc formam secutus Moyses Numer. 16. 26. dixit ad turbam: *Recedite à tabernaculis hominum impiorum, & nolite tangere quæ ad eos pertinent, ne inuoluamini in peccatis eorum.* Et Gregorius Na- zian. in oratione in laudem Basilij, sic ait: Nec cum flagitiosissimis so- dalium consuetudinem habebamus, sed cum optimis, & honestissi- mis: nec cum pugnacissimis, sed cum tranquillissimis, iisque quorum consuetudo magnos fructus afferebat: illud exploratum habentes, multò faciliùs vitium contrahi, quàm virtutem communicari: quem- admodum faciliùs quoque morbus contrahitur, quàm sanitas imper- titur.

Vitæ institu-
ta viuendi.

Consuetu-
do cauenda
impiorum.
Gregorius
Naz.
Vitiū fa-
ciliùs con-
trahitur.

Et præfert nouissima iustorum. Græcè, beatificat extrema iustorum. Hoc est, beatum dicit exitum iustorum. Vt facit Ecclesiasticus à cap. 44. laudans viros gloriosos Israël, de quibus ait ver. 14. *Quorum corpo- ra in pace sepulta sunt, & nomen eorum vixit in generationem, & genera- tionem.* Psalm. 115. 15. *Preciosa, dicitur, in conspectu Domini mors Sancto- rum eius.* & Apocal. 14. 13. *Vox è cælo audita est, Beati mortui, qui in Do- mino moriuntur.* Rationem affert Nazian. orat. in funere patris, quia mors, quæ non solùm nos à præsentibus malis vindicat, verùm ad su- pernam quoque vitam sæpe traducit, an scio, ait, an propriè mors ap- pellari queat, vtpote nomine magis, quàm re formidabilis: vna vita est oculos ad vitam coniectos habere, vna mors peccatum; animæ enim est interitus.

25.

Iustorum
mors pre-
ciosa.

Gregor.
Naz.

Peccatum,
mors.

Et gloriatur Patrem se habere Deum. vt Christus Ioan. 8. 54. *Est Pater meus, qui glorificat me, quem vos dicitis, quia Deus noster est, & non cogno- uistis eum:* cum tamen impij gloriantur se patrem habere diabolum. O
quanta

quanta gloria, patrem habere Deum, & cum eo omnia bona.

26.

Videamus ergo si sermones illius veri sunt. Videlicet quibus iactat se esse Filium Dei.

Et tentemus quæ ventura sunt illi. Græcè, & experiamur quæ in euentu, seu in exitu eius, supple, erunt. hoc est, Videamus quomodo exitus, atque euentus eius sit orationi responsurus. Vt, scilicet, à Deo Patre suo eripiat de aduersariorum manibus; vt dicitur in sequenti versu.

Augusti-
nus.
Exitus in-
spiciendus.

Et sciemus quæ erunt nouissima illius. Hæc verba in nullo codice Græco modò leguntur, nec in Cypriano, vel Lactantio; legit tamen Augustinus cum vulgato, qui ea addidisse videtur, vt explicatiùs ostenderet quæ dicta erant de exitu iusti: nam exitus acta probant.

Augusti-
nus.

Si enim est verus Filius Dei, suscipiet illum. Græcè, Si enim iustus est Filius Dei, suscipiet eum, vel opitulabitur illi, vt legit quoque Augustinus lib. 17. de Ciuit. Dei, cap. 22. & de manibus aduersariorum eripiet.

27.
Lactantius.

Contumelia, & tormento, vel contumeliis & tormentis, vt Lactantius legit, *interrogemus eum,* seu exploremus, examinemus, probemusve eum, aut torqueamus eum. Nam crux ignominiosa est, & cruciat.

Mansuetu-
do reueren-
dum facit.

Vt sciamus reuerentiam eius. ὁμιλῆται, modestiam eius sic Paulus ad Philip. 4. 5. τὸ ὁμιλῆσαι, *modestia vestra sit omnibus hominibus.* Huiusmodi vocauit Christus Matth. 5. 5. mites, seu mansuetos. Mansuetudinem ergo intelligit, quæ hominem mirè facit reuerendum, & omnibus amabilem. *Vt sciamus,* inquit, *mansuetudinem eius.*

Pij duobus
exercentur.

Et probemus patientiam illius; id est, malorum tolerantiam, & perpeffionem. His duobus modis, contumelia, & tormento, filij Dei in hoc mundo exercentur, opprobrio videlicet, & cruciamento. Ait enim 1. ad Timoth. 4. 10. Paulus: *In hoc & laboramus seu persecutionem patimur, & maledicimur, seu probris afficimur, quoniam speramus in Deo viuentem.* Rectè autem ad probandam iusti iustitiam, patientiam eius explorant: nam, vt dixit Paulus ad Rom. 5. 3. *tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio verò spem:* &, vt ait Iacobus cap. 1. 4. *Patientia opus perfectum habet.* Patientia ergo est, quæ ostendit perfectam, & in summo fastigio collocatam iusti iustitiam, ac summam virtutem.

Patientia,
iustitiæ pro-
batio.

28.

Morte turpissima condemnemus eum. Græcè, morte turpi, vel infami, nempe ignominioso mortis genere, in quo cruciatus cum ignominia coniungatur. *Erit enim ei respectus ex sermonibus illius.* Ad verbum, eius inspectio erit ex ipsius sermonibus; hoc est, vt locutus est, ita visitatio eius erit, ita visitabitur, vel explorabitur, vt videamus an patientia eius, & constantia ipsius respondeat orationi. Tractabitur iuxta dicta sua, vel dum affligetur à nobis, considerabimus, & inspiciemus qui sit, vel per ironiam, Deus respiciet illum, scilicet, vt prædicabat. Quàm verè autem hæc fuerint impleta in Christo, ex cap.

26. & 27.

26. & 27. Matthæi satis constat, vbi illudentes Scribæ, & Pharisei dicebant: *Confidit in Deo, liberet nunc eum si vult: dixit enim, quia filius Dei sum.*

*Hæc cogitauerunt, & errauerunt: hoc est, hæc cogitantes in grauissimos semetipsos præcipitauerunt errores: excæcauit enim illos malitia eorum: non enim ex animi perturbatione, aut ex ignorantia, sed ex industria, ac scientes errabant; tantam autem affert menti cæcitate hæc malitia, vt dicat Iob 34. 25. Eliæ. *Nouit enim opera eorum, & idcirco inducet noctem, & conterentur. Quasi impios percussit eos in loco videntium. Qui quasi de industria recesserunt ab eo, & omnes vias eius intelligere noluerunt;* vbi Gregorius lib. 25. Moral. c. 11. accommodat illa Christi verba Matth. 22. 13. *Ligatis manibus, & pedibus mittite eum in tenebras exteriores: tunc, ait, coactus in tenebras exteriores mittitur, quia nunc in interioribus cæcatur voluntariè.**

29.

Cæcitas impiorum.

Et nescierunt sacramenta Dei. Græcè, mysteria Dei, vt vulgatus sæpe Latinè reliquit, sæpe etiam nomine sacramenti transtulit, vt Tobia 12. 7. *Etenim sacramentum, pro mysterium, regis abscondere bonum est.* & in nouo Testamento frequentissimè, ad Ephes. 1. 9. *Vt notum fieret Sacramentum, pro mysterium, voluntatis suæ, & c. 3. 3. notum mihi factum est sacramentum, pro mysterium, in mysterio.* Sunt autem mysteria, arcana, à quibus, quod diuini quidpiam continere putarentur, tanquam prophanus populus arceretur illis verbis,

30.

Mysterium quid.

Procul hinc, procul esse prophani.

Soli mystæ, vti sacrorum discipuli, mysteriis initiati ad ea admittebantur, sed indicto silentio, ne cui manifestarent. Ideo Tertullia. in Apologetico c. 7. dixit, cum vel ex forma, omnibus mysteriis silentij fides debeatur; cum semper etiam impiæ initiationes arceant prophanos, & arbitros caueant. Idcirco Harpocrates in aditu collocabatur, simulachrum id erat, quod digito labiis impresso admonere videretur, vt silentium fieret, auctore etiam Augustino lib. 18. de ciuit. Dei, cap. 5. Eam ob rem inhumanis his, quia indigni erant, quibus, soluto silentio, referarentur, celata sunt mysteria Dei, quæ discipulis, & mystis, seu initiatis reuelare solita est Sapientia, iuxta illud Psalmi 24. 14. *Arcanum Domini timentibus eum, & testamentum ipsius, vt manifestetur illis.* Prou. 3. 32. *Abominatio Domini est omnis illusor, & cum rectis secretum eius.* & Christus Lucæ 10. 21. *Confiteor tibi Pater, Domine cæli, & terra, quia abscondisti hæc à Sapientibus, & prudentibus, & reuelasti ea paruulis.*

Tertullianus.

Silentium in mysteriis.

Harpocrates in aditu.

Augustinus.

Cui mysteria patent.

Nescierunt igitur mysteria Dei, res sanctiores in vniuersum quidam intelligunt. Alij diuina oracula, quæ in scripturis diuinis continentur: Nam duorum, quæ hic dicit ignota impiis, & mysteria Dei, & præmium sanctitatis, de hoc cum agat cap. 3. de illis agit in residuo huius capitis; cum refert, ex orbis conditione, hominem creatum ad immortalitatem, Deo similem, at quod intereat id euenisse diaboli inuidia; &

Mysteria oracula despiciebant.

H ministro

Myſteria,
ſacrificia.

Senſus ve-
rus.

Myſteria in
cruce laten-
tia.

Iuſtorum
mors igno-
ta impiis.

Spem &
metunt tol-
lunt impij.

miniſtrorum eius, qui iuſtos perire ſatagunt, hæc, inquit, oracula neſcierunt, ſed deſpexerunt potiùs, & illis illuſerunt, vt conſueuere oraculis illudere Epicurei, vt refert Plutarchus lib. de oraculorum defe-
ctu, vnde nullam de Deo, nullam de eius cultu rationem habendam colligebant, apud eundem in lib. contra Epicuri ſententiam. Aliis vi-
deri poſſet per myſteria ſignificari ſacrificia variis, ac abſconditis per-
acta cæremoniis, diis notis: nam iuſti, dum ab impiis vt carnificibus
occiduntur, gratiſſima Deo fiunt ſacrificia, & holocauſta, etſi impij
ipſi id ignorent, arbitantes, iuſtis nihil ſuperſeſſe boni, nihil ſpei apud
Deum, ſed ipſos omnino perire. Verius aliis, explicatiuſque videtur
myſteriorum Dei nomine ſignificari Dei arcana conſilia, quæ cùm
homines lateant impioſ, piis hominibus, tanquam initiatis reſerantur,
in quibus vnum, & maximè reconditum eſt, & quod pios ipſos ali-
quando perturbet, conuiuere Deum, ac permittere iuſtos poteſtati
impiorum, vt ærumnis conficiant, affligant, crucient, & interficiant;
quaſi nulla Deo ſit cùra de illis, cùm tamen gaudium, ſalus, vita im-
mortalis, & innumera bona ſub illis recondita malis claudantur, quæ
impioſ latent, neſcientes myſteria Dei. Nam quemadmodum ſub
ignominia crucis Chriſti multa latebat gloria, & ſub morte eius im-
mortalitas, vnde & Paulus ad Galal. 6. 14. *Mihi, ait, abſit gloriari niſi in
cruce Domini noſtri Jeſu Chriſti: nam in ea eſt ſalus, vita, & reſurrectio no-
ſtra.* Et ſi eſſet gentibus ſtultitia, imò diſcipuli huius doctrinæ tyro-
nes Chriſtum ab ea retrahebant, cùm aſcendens Ieroſolymam Lucæ.
19. 34. dicebat, *ecce aſcendimus Ieroſolymam, & filius hominis tradetur
principibus ſacerdotum, &c.* & tamen latens myſterium ipſi nihil intel-
lexerunt, & erat verbum iſtud abſconditum ab eis, & non intelligebant quæ
dicebantur. ita impij in iuſtos crudeles, eos vt ſibi aduerſantes de me-
dio tollebant, quaſi nihil ſuperſeſſet boni, aut mali, & neſciebant arca-
na Dei conſilia, permittentis iuſtos occidi, non quaſi perituros, ſed
quaſi in æternum victuros: nam adeò curæ ſunt illi, vt licèt manibus
impiorum permittat, non eiiciat tamen è manu ſua; ſiquidem *iuſto-
rum anime in manu Dei ſunt, & non tanget illos cruciatus ullus, viſi ſunt
oculis inſipientium mori,* Dei conſilia neſcientium, ipſi autem ſunt in pa-
ce, & immortalitate perfruentur: nam à Deo creatus eſt ad immor-
talitatem homo; peccato autem inuecta mors eſt, diabolo adigente,
cum miſiſtris eius.

Nec mercedem ſperauerunt iuſtitie ὁσιότητος ſanctitatis: nam qui
vitam poſt mortem negat animorum; nec remunerationem pro reli-
gioſis in Deum officiis ſperat; nec pro eorum deſpectu timet ſuppli-
cium, quæ duo ſi auferas, Deum tibi eripis, & omne virtutis ſtu-
dium reiicis.

Nec iudicauerunt honorem animarum ſanctarum. Græcè, præmium
animarum inculpatarum, vel irreprehenſibilem. Nam Paulus ad
Philip.

Philip. 2. 15. hoc nomine vsus, fideles appellat irreprehensibiles. Ait ergo. Nec rationem habuerunt præmij inculpatis animis propositi, vel quo afficiuntur animæ virtute præcellentes.

Quoniam Deus creauit hominem inexterminabilem. Græcè, ὅτι ἀφθαρσία, in integritate, in sumpto pro ad, integritatem, ad incorruptionem, ad immortalitatem, ad naturam non interituram. Vulgatus dixit, inexterminabilem, id est, qui non esset à vita exterminandus. Reddit autem rationem summæ cæcitatæ, qua capti impij illi errauerant, dum nullam mercedem, nullumque præmium existimabant manere iustos in futura vita, in qua oportet illos esse incorruptibiles, & immortales, vt gloria, & honore digno cumulentur, excæcati sunt, inquit, dum ex errore immortalitatis, in tam profundum præcipitium deciderunt, cùm Deus ab initio creauerit hominem vt esset immortalis.

31.

Deus creauit hominē ad immortalem vitā.

Et ad imaginem similitudinis suæ fecit illum. Græcè, & imaginem suæ proprietatis fecit eum, hoc est, propriæ naturæ, vt sicut ipse est suæ nature immortalis, ita eadem homo gloria ornaretur, quæ cùm sit propria ipsius Dei, singulari eius munere homini est communicata.

Vt intelligentiam dilucidiorē huius versus habeamus duo dubia soluenda sunt, ex quorum explicatione pender vis argumenti, quo Sapiens inuehitur in impios illos, qui omnia cum corpore finire existimabant.

Dubium prius sit utrū priora illa verba, Deus creauit hominem inexterminabilem, seu ad immortalitatem, sint accipienda de corporis immortalitate, qualem habuit Adam in statu innocentie, cùm inerat illi facultas, aut potentia ne vnquam moreretur, sicut ne vnquam peccaret: an de animi hominis immortalitate, quæ illi à sua prouenit natura? Existimare posset quispiam sermonem hic esse de humani animi immortalitate. Tum quia statim subditur; *Et ad imaginem similitudinis suæ fecit illum*, quod de hominis animo, non de corpore posteriori dubio exponemus: tum quia Sapiens impiorum illam principem sententiam præsentī refellere nititur; at illi asserebant animam cum corpore interire; ergo Salomon sua sententia illis se opponit, affirmans animam hominis cum corpore non interire, quod Deus illum creauerit ad immortalitatem.

Quæstio. De qua immortalitate sit sermo, corporis, an animi?

De animo loqui putatur.

Verum tamen certum debet est sententiam hanc Salomonis de corporis immortalitate esse accipiendam, qualem habuisset homo ne moreretur, si non peccasset, in statu innocentie. Idque in primis constat, quia hic refert historiam conditionis hominis, in qua homo conditus in integritate, & incorruptione corporis, vt ostendunt illa verba Genesis. 2. 17. *De ligno autem scientiæ boni, & mali ne comedas, in quo-cumque enim die comederis ex eo, morte morieris*: quod repetit Eua cap. 3. v. 3. in his autem verbis sermonem esse de morte corporis commu-

De corpore verius.

Mors cor-
pori pœna
inflicta.

nis habet sanctorum patrum intelligentia, quos retulimus lib. 2. Quæ-
stionum in Genes. q. 13. & super caput. 5. episto. Pauli ad Roma. idque
satis colligitur ex sententia, quam tulit Deus Gen. 3. 19. contra Adam
iam sui præcepti transgressorem, scilicet, *in sudore vultus tui vesceris pa-
ne tuo, donec reuertaris in terram, de qua sumptus es, quia pulvis es, & in
pulverem reuerteris.* & Sapiens cap. 1. sap. 13. mortem corpoream in-
tellexit, cum dixit, *Quoniam Deus mortem non fecit, nec letatur in per-
ditione viuorum,* & Ecclesiasticus cap. 25. 33. *A muliere initium factum
est peccati, & per illam omnes morimur.* Denique Apostolus ad Roman.
5. 12. sic definit. *sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum in-
trauit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertransiit.* At-
que ita decernunt de morte corporis concilia Arausica. can. 1. Africa-
num cap. 76. & Tridentinum sessio. 5. in Decreto de peccato originali,
vt iam tot, ac tantorum expositorum calculo, pœna adiecta à Deo,
morte morieris; nemini liceat, nisi de morte corporis intelligere, cui ob
peccatum homo obnoxius remansit. Vnde necesse est, & hunc Sa-
pientis locum, in cuius expositione versamur, non nisi de incorruptio-
ne, seu immortalitate corporis intelligere siquidem id largitus est
Deus corpori hominis, quo sua conditione carebat, vt non moreretur
si non peccaret: cum animæ natura sua immortalis, id beneficium non
contulerit; quod ipsa non haberet.

Quæstio.
vtrum ho-
mo sit ima-
go Dei ani-
mo, an cor-
pore?

Dubium posterius est vtrum illis verbis. *Ad imaginem similitudinis
sue fecit illum,* intelligendus sit homo ratione corporis, an ratione ani-
mi factus ad imaginem similitudinis Dei? Quia verò Sancti patres, &
expositores multis, variisque modis intelligunt illa similia Genesis
verba cap. 1. 26. *faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem no-
stram,* vt nos adduximus lib. 1. Quæstio. in Genesim q. 35. qui videri
possent accommodari his Sapientiae verbis. at omnes illi faciliè refel-
luntur, si attendamus ad horum verborum proprietatem, quæ viæ
commentarij erunt illorum Geneseos. sic enim habent ex Græco. &
in imaginem propriæ, vel suæ proprietatis fecit eum. quod est, fecit ho-
minem imaginem suæ propriæ naturæ, & substantiæ. Vnde colligi-
tur hominem non dici factum imaginem illius formæ, quam assump-
sit Deus in orbis conditione, vt cum homine sermonem consereret,
vt putarunt Eugubinus, & Oleaster. Nec humanæ naturæ à filio Dei
assumendæ, vt visum est Casario Nysseni fratri in 3. Dialogo. Nec
Ideæ, & prototypo hominis, ad cuius imaginem Philo asseruit in lib.
de opificio Dei, & in lib. legis Allegoriarum, factum Adam. Nec filij
Dei, qui est imago patris, vt dixerunt Origenes, & Rupertus lib. 2. de
Trinit. & operibus eius cap. 2. quia hoc loco Sapiens affirmat homi-
nem factum imaginem diuinæ proprietatis.

Homo qui
fit imago.
Varij modi
loquendi.

Cæsarius.
Philo.
Origenes.
Rupertus.

Audianorū
hæresis.

His præmissis dubitatur vtrum homo dicatur factus imago diuinæ
naturæ quoad corpus, an quoad animam tantum? Audiani existima-

run

tunt hominem factum imaginem Dei quoad corpus; quia putabant Deum corporeum esse, nec speciosiore ei formam affingi posse quàm humanam. Refert hanc hæresim Augustinus ex Philastrio, lib. de hæresibus ad Quodvult Deum cap. 76. quos secuti sunt Anthropolomorphitæ, quos Epiphanius, ceterique patres tamquam in re manifesta errantes, confutant.

Aliis posset videri verba Sapientis, quæ explicamus, esse intelligenda de homine quoad corpus, quòd sit imago Dei; non quidem, quòd existiment Deum corporeum; sed quod putent in homine quoad corpus etiam exprimi aliquam effigiem Dei, secundum quam, habeat vitam corpoream perpetuam, & corpus immortale: & probatur vera hæc intelligentia; quia hoc loco Sapiens conatur refutare sententiam impiorum asserentium omnia cum corporis morte perire. at nullo firmiori argumento se illi opponit quàm ostendendo à Deo factum hominem immortalem etiam quoad corpus. Deinde quia in verbis præcedentibus, *Deus creauit hominem inextermabilem*, de homine quoad corpus locutus est, ergo similiter cum ait, & *imaginem suæ proprietatis fecit illum*, de eius corpore loquitur; cuius interitum statim diabolo attribuit & peccato, ne de Deo queratur genus humanum.

Certum nihilominus debet esse hominem à Deo factum imaginem diuinæ proprietatis, seu naturæ, non quoad corpus, sed quoad mentem. Sic asserunt Sancti Patres communiter. Basil. homil. 10. in Genesim, Ambrosius lib. 6. exame. cap. 8. Chrysostomus super Genesim Gregorius, Nyssenus, homil. de creatione hominis. Augustinus. lib. 6. de Genesi ad lite. c. 12. & 1. lib. de Genesi contra Manichæos cap. 17. Damascenus lib. 2. fidei orthodo, cap. 12. & ceteri similiter. Quin Apostolus ad Colos. 3. 9. satis id exprimit cum ait, *expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum, eum, qui renouatur in agnitionem secundum imaginem eius, qui creauit illum*. Sed & diuinus Plato hanc veritatem ex Mose desumpsisse asserit. Eusebius lib. 11. de Præparat. Euangelica cap. 14. in Alcibiade, habemusne, inquit, aliud melius, atque diuinius in anima quàm illud quod sapit, atque intelligit? Nihil prorsus, hoc ergo illud est quod Deo simile est, & in lib. de Anima, concludens manifestum esse Deo animam similem esse; addit, Nonne ut corpori conuenit mori, atque dissolui, sic animæ conueniet nunquam mori, atque dissolui? & Porphyrius in 1. ad Boëthum commendat rationem Platonis à similitudine ductam firmam, inquit, certamque rationem eam Plato putauit, quæ à similitudine aliquorum vim accipit. Nam si Deo immortali similis anima est, quomodo etiam ipsa, sicut exemplar suum immortalis non erit?

Est ergo homo factus imago proprietatis diuinæ in eo, quod sit ratio, & intelligentiæ capax sua natura, sicut Deus est, licet infinitis spatiis ab eo distet. Quam naturam statim consequuntur sue proprietates humanæ.

Augustinus.
Philastrius.
Anthropo-
morphitæ.
Epiphanius.

De corpore
alij acci-
piunt.
Ratio pri-
ma.

Ratio secū-
da.

Vera sen-
tentia de
animo.
Basilius.
Ambrosius.
Chrysosto-
mus.
Gregor.
Nyssc.
Augusti-
nus.
Damasce-
nus.
Paulus.
Plato.
Eusebius.

Porphy-
rius.

Homo na-
tura Deo si-
milis in ra-
tione.
Proprieta-
tes humanæ.

Homo
paruus mū-
dus.

Rationis
Salomonis
vis.

32.
Diaboli a-
ctu homo
cū cecidit,
perdidit im-
mortalita-
tem.
Cui bono
inuidit dia-
bolus.
Bernardus.

Ambrosius.

Inuidit
imagini Dei
diabolus.
Irenæus.
Tertullia-
nus.
Cyprianus.
Methodius.
Basilus.
Prudentius.
Gregor.
Nyffe.
Augustinus.

modi, ex eo quòd homo secundum mentem sit intellectualis, sequitur in primis esse illum spiritualem, & incorporeum, deinde immortalem, præterea intellectu, memoria, & voluntate, ac libero arbitrio præditum, quartò esse capacem sapientiæ, virtutis, diuinæ gratiæ, & æternæ felicitatis. Denique fit ut cunctis animantibus & dignitate præsit, & potestate dominetur. Vnde fit ut quia in homine sunt omnes gradus rerū: nam est ut lapides, viuit ut stirpes, sentit ut animalia, intelligens est, ut Angeli, & Deus, sicut in Deo omnia sunt eminentiori quodam modo tamquam in magno mundo, sic in homine res omnes contineantur quasi in microcosmo paruo mundo.

His ita constitutis Salomon ita impiorum illam opinionem refutat, ut nihil restet quod opponant. Vos dicitis, inquit, animum cum corpore interire; ego contrà dico corpus cum animo immortale esse, quod probo ex historia conditionis hominis, in qua & homo quoad corpus factus est ad immortalitatem; & quoad animum factus est imago naturæ diuinæ: est igitur quoad animum natura immortalis sicut Deus, quamuis inferiori gradu, & quoad corpus factus immortalis sicut animus, cuius erat corpus. Quòd vero modo intereat id non ex Deo, sed ex diaboli promanauit inuidia, ut statim dicit.

Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum. Respondet obiectioni, si Deus corpus hominis incorruptibile, & immortale cum eius animo condidit, vnde ergo prouenit ut intereat, quemadmodū quotidie experimur? Respondet id ex inuidia diaboli euenisse mali; nam dolens de aliena felicitate, actu suo protoparentē euertit, mortique subiecit. Nemo est ex patribus hunc locum attigentibus, qui inuidiæ diaboli non tribuat casum Adæ. Sed cui hominis bono inuiderit inter se decertant. Bernardus sermone 17. in Cantica existimat diabolum doluisse, ac inuidisse, quòd ad tantam dignitatem euexerit Deus hominem assumpta eius humanitate, ut socium illum sibi, & æqualem fecerit, qui erat inferior. Ambrosius lib. de Paradiso cap. 12. inuidisse ait diabolum quòd homo se inferior ad felicitatem illam eueheretur in cælo quam ipse perdiderat: & idcirco per serpentem illi est insidiatus.

Complures alij putant inuidiam inde ortam, quòd doluisset hominem ad eam euectum dignitatem, ut fuerit factus imago Dei, sic Irenæus lib. 4. aduersus hæreses cap. 78. Tertullia. lib. de Patientia cap. 5. Cyprianus in libro de Bono patientiæ cap. 8. & in Epistola de Zelo, & Liure cap. 2. Methodius sermo. de Resurrectione apud Epiphanium. Basilus homil. 11. de Inuidia, & homil. 21. in aliquot scripturæ locos. Prudentius in Hamartigenia, aduersus Marcionem post initium, versu. Inuentor vitij non est Deus. Angelus illud degener infami conceptum mente creauit. Gregor. Nyssen. oratio. Catechetica cap. 6. & in vita Moysi. Augustinus lib. 4. de Baptismo con-

tra

tra Donat. cap. 8. referens verba Cypriani in epistola de Zelo, & Liuore, & lib. 11. de Genesi ad literam cap. 14. & Chrysologus sermo. 48. Atque iidem ipsi ferè primum diaboli peccatum faciunt hanc inuidiam, qua hominis inuidit dignitati, quæ non potuit non ex propriæ excellentiæ oriri appetitu: vt dixit Augustinus.

Quàm infensum malum inuidia sit multa nos docent: & in primis inuido est infensissimum, idcirco Philosophi hoc vitium iustum vocauerunt, quòd primum de ipso inuido pœnas sumat, vt rectè Nazianzenus orat. de cathedra Cōstantini, sic explicat. Vtinam ex hominum vita sublata, atque extincta esset inuidia, tabes possessorum, virus, ac rubigo eorum, qui ea exagitantur: sola ex omnibus animi perturbationibus æquissima simul, & iniquissima: illud quia bonis omnibus infesta est, hoc quia dominos suos exedit, & conficit. hæc Luciferum obscurauit; hæc Adamum de Paradiso expulit: hæc Sodomitas, Dathan, & Abiron, Salomonem, furciferum Iudam hinc Augustinus sermo. 1. Dominica 3. Quadragesimæ, inuidiam comparat cum vipera, sicut ærugo, inquit, ferrum, ita inuidia illam ipsam animam, in qua est, interimit, & consumit, & sicut aiunt, viperas dilacerato, & dirupto illo ipso materno vtero, in quo conceptæ sunt, nasci, ita & inuidiæ natura illam ipsam animam, à qua concepta est, consumit, & perdit, & quia superbus non potest non esse inuidus, vt ait idem sermo. 13. de verbis Domini secundum Ioannem, cùm inuidia superbiæ, quæ nescit esse sterilis, filia sit, ideo diabolus, qui est rex super omnes filios superbiæ Iob. 41. 25. continuò inuidit primiparentis felicitatem, illumque per mulierem, nos autem per ipsum euertit.

Diaboli autè nomine Luciferum intelligi, qui Græcè diabolos, id est, calumniator, Hebraicè autem Sathan, quod est aduersarius, dicitur, constat ex illis Domini verbis Math. 25. 41. *Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo, & Angelis eius,* & Apocal. 12. 9. *Proiectus est ille draco serpens antiquus, qui vocatur diabolus. & Sathanas, & proiectus est in terram,* & 2. ad Cor. 12. 7. *datus est mihi Angelus Sathana, qui me colaphizet,* id est, dæmon minister, & satelles Sathana: nam Angeli Sathanae dæmones appellantur. Vnde colligitur à Lucifero tentatum Adam veterem, & Christum nouissimum Adam, sed dissimili euentu: nam Matth. 4. caput eius contriuit Christus, vt fuerat prædictum Gene. 3.

Imitantur autem illum, qui sunt ex parte eius. Verbum *περπαζον* recentiores omnes vertunt, experiuntur: nam verbum *περπαζω* hoc habet significatum; & cùm relatiuum *αὐτὸν* possit referre & diabolum, & *θάνατον* mortem, quæ in Græco masculini quoque generis est: illi mortem referre putant, ac vertunt, experiuntur autem eam, qui sunt partis illius, hoc est, qui Deo derelicto diaboli factionem sequuntur, incurrunt in mortem. Ergo idcirco homo, licet ad incorruptionem

Chrysologus.
Inuidia Angeli peccatum.

Inuidiæ malum.

Inuidum punit.

Gregor. Nazian.

Inuidia æquissima.

Augustinus.

Inuidia viperae similis.

Inuidia superbiæ filia.

Lucifer, diabolus.

Adam à Lucifero tentatus.

33.

Sequaces diabolimortem incurrunt.

Prior sensus.

nem

Posterior
sensus ve-
rus.

Diaboli se-
quaces ne-
cem inue-
hant.

Tertullia-
nus.
Cyprianus.

Inuidorum
exempla.

Basilus.

Augusti-
nus.
Filij diabo-
li inuidi.

nem creatus, moritur, quia diaboli partes secutus est. Probat hunc sensum verum, quod statim adiicitur sub particula diuersitatis: *Iustorum autem animae in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum*. Quasi dicat: illos, qui factionem diaboli sequuntur mors inuadit, at iustos, qui curae Deo sunt, nullus attinget cruciatus. Verum illud verbum tentare, seu explorare quoque significat, & inaniter conari, ut solent aues alis immateris volare gestientes, ut vulgatus accepit, & codices Complutensis, Regius, & Vaticanus cum omnibus Patribus, apud quos relatiuum *αὐτῶν* refert diabolum, sic transferentes. Tentant autem illum, vel imitantur, aut conantur imitari illum, qui sunt à parte eius. Hoc est, Diabolus inuidia motus mortem inuexit in mundum, & protoparentes nostros interemit, & omnes, quotquot eius sequuntur factionem, conantur illum imitari, occidendo filios Dei, sicut ille occidit Adam, Deo filium charissimum. Sed frustra id tentabunt, aut conabuntur, quia *Iustorum animae in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum*. Placuit hic sensus Patribus, Tertulliano lib. de bono patientiae, cap. 5. Quod enim, inquit, ipsum Adam, & Euam morri immerferat, docuit & filium ab homicidio incipere. Cypriano in Epistol. de Zelo, & Liure, dum, ait, Exinde inuidia grassatur in terris, dum liure periturus magistro perditionis obsequitur, dum diabolum, qui zelat, imitatur; sicut scriptum est, *Inuidia autem diaboli mors introiuit in orbem terrarum*. Imitantur ergo illum, qui sunt ex parte eius. Hinc denique nouae fraternitatis prima odia, hinc parricidia nefanda coeperunt, dum Abel iustum Caim zelat iniustus, & quod Esau fratri suo Iacob inimicus extitit, zelus fuit, & quod Ioseph fratres sui vendiderunt, causa vendendi de æmulatione descendit. Saul quoque rex, ut David odisset quid aliud quam zeli stimulus prouocauit? & ne longum faciam singulos recensendo, Iudaei nonne inde perierunt, dum Christo malunt inuidere, quam credere? In eadem sententia est Basilus homil. 11. de Inuidia, eadem ferè referens exempla. Quid principem malorum daemone ad bellum aduersus hominem internecinum impulit? Nonne inuidia? Eadem & Caim visus est admittere primus diaboli discipulus, inuidiam, & caedem ab eo edoctus, quas & Paulus simul iunxit, inquiens, *Plenos inuidia, cede*. Adde his Augustinum lib. 4. de Baptismo contra Donatistas, cap. 8. qui refert locum Cypriani. Rectè igitur hi filij diaboli vocantur, non natura, sed imitatione: sicut Dominus dixit Phariseis Ioann. 8. 44. *Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere: ille homicidia erat ab initio*, interfecto nimirum primo homine Adam: nam diabolus illi mortem propinauit; deinde occiso filio eius Abel: siquidem ipse fecit fratrem eius Caim in ipsum insurgere, cum prius illum ad inuidiam concitauisset. Atque hic verus, & genuinus sensus habendus est.

Quod si perconteris quodnam genus mortis diabolus inuexit in orbem.

orbem, violentumne, an naturale, vel utrumque? Respondeo uti-
que inuexisse, dum ad transgressionem Adam induxit, cui poena mor-
tis erat definita: mortalis enim factus est homo, & cuicumque obno-
xius morti, qui prius immortalis esse poterat. Quomodo igitur dices,
imitantur illum filij eius, dum ex invidia mortem inferunt violentam?
Respondeo, extrema verba addita fuisse à Sapiente, ut illis per-
celleret impios, qui non contenti omni se voluptati tradidisse, belua-
rum instar, ad truculentam mortem iustis, filiisque Dei inferendam,
audacter sese adigebant, ut patet à versu 10. vsque ad 20. quasi di-
ceret: Deus hominem ad immortalitatem fecit, at diabolus invidus
illi mortem intentauit ad culpam inducens. Et hoc ipsum vos faci-
tis, ô impij, qui filij eius estis, dum conamini iustos de medio tollere.
Sed frustra id tentatis, scilicet, *quia iustorum anima in manu Dei sunt.*
Quo argumēto videtur inuectus fuisse Christus Ioannis. 8. 44. in Scri-
bas, & Phariseos, qui necem illi parabant, cum dixit: *Vos ex patre dia-
bolo estis, & desideria patris vestri vultis facere; ille homicida erat ab ini-
tio.* Vos ergo uti talis patris filij, Dei filij vultis esse interfectores, &
Deicidæ: sed non cedit vobis prosperè, ut putatis.

Diabolus
mortem o-
mnem in-
uexit.

Filij diabo-
li mortem
inferunt iu-
stis.

Christi ra-
tio.

I SAPIEN

SAPIENTIAE

SALOMONIS

CAPVT III.

VETVS.

1. **I**ustorum autem animæ in manu Dei sunt, & non tanget illos tormentum mortis.

2. Visi sunt oculis insipientium mori: & æstimata est afflictio exitus illorum.

3. Et quod à nobis est iter exterminium: illi autem sunt in pace.

4. Et si coram hominibus tormenta passi sunt, spes illorum immortalitate plena est.

5. In paucis Venati, in multis bene disponentur: quoniam Deus tentauit eos, & inuenit illos dignos se.

6. Tanquam aurum in fornace probauit illos, 7. & quasi holocausti hostiam accepit illos, 8. & in tempore erit respectus illorum.

Fulgebunt iusti, 9. & tanquam scintillæ in arundinetis discurrent.

indi

NOVA.

Iustorum autem animæ in manu Dei, nec tanget illos cruciatus.

Visi sunt in oculis insipientium mori: & existimata est ærumna exitus illorum.

Et à nobis discessus, contritio: Hi Verò sunt in pace.

Etenim in conspectu hominum si cruciatur, spes illorum plena est immortalitatis.

Paucis castigati, multis beneficiis afficientur: quoniam Deus tentauit eos, & se ipso dignos inuenit.

Tanquam aurum in fornace probauit illos; & ut integram hostiam sacrificij suscepit: & in tempore visitationis suæ splendent.

Et ut scintillæ in stipula discurrent.

iudi

10. Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis, 11. & regnabit Dominus illorum in perpetuum.

12. Qui confidunt in illo, intelligent veritatem: & fideles in dilectione acquiescent illi. 13. quoniam donum, & pax est electis eius.

14. Impij autem secundum quæ cogitauerunt correptionem habebunt: qui neglexerunt iustum, & à Domino recesserunt.

15. Sapientiam & disciplinam qui abiicit, infelix est: & vacua est spes illorum, & labores sine fructu, & inutilia opera eorum.

16. Mulieres eorum insensate sunt, & nequissimi filij eorum.

17. Maledicta creatura eorum, quoniam felix est sterilis: & incoinquinata, quæ nesciuit thorum in delicto, habebit fructum in respectione animarum sanctarum.

18. Et spado qui non operatus est per manus suas iniquitatem, nec cogitauit aduersus Deum nequissima, dabitur enim illi fidei donum electum, 19. & fors in templo Dei acceptissima.

20. Bonorum enim laborum gloriosus est fructus, & quæ non concidat radix sapientie.

Filij

Iudicabunt gentes, dominabunturque populis & regnabit in eis Dominus in perpetuum.

Qui confidunt in eo, intelligent veritatem, & fideles in charitate permanebunt in eo: quoniam gratia, & misericordia erga Sanctos eius, & ratio electorum eius habebitur.

Impij verò sicut cogitarunt, luent poenam, ut qui neglexerint iustum, & à Domino defecerint.

Nam qui sapientiam, disciplinamque pro nihilo ducit, miser est: spesque talium vana, & labores infructuosi, atque opera eorum inutilia.

Mulieres eorum insipientes, improbi que liberi eorum.

Execrabilis progenies eorum: quoniam beata sterilis impolluta: quæ non nouit thorum in delicto: in visitatione animarum fructum capiet.

Et Eunuchus, qui non operatus est manu iniquitatem, nec quidquam improbè contra Dominum cogitauit, dabitur enim ei gratia fidei electa, & fors in templo Domini pergrata.

Bonorum enim laborum gloriosus est fructus, & indecidua radix prudentiæ.

I 1

Filij

21. *Filij autem adulterorum in consummatione erunt, & ab iniquo thoro semen exterminabitur.*

22. *Et siquidem longæ vitæ erunt, in nihilum computabuntur, & sine honore eorum nouissima senectus illorum.*

23. *Et si celerius defuncti fuerint, non habebunt spem; nec in die agnitionis allocationem.*

24. *Nationis enim iniquæ ira sunt consummationes.*

Filij autem adulterorum profani erunt, & ex illegitimo thoro semen abolebitur.

Siue enim diuturnæ sunt vitæ, nullo in pretio habebuntur, & ingloria in vltimis senectus illorum.

Siue celeriter ex vita decesserint, nullam habebunt spem, nec in die diiudicationis solatium.

Generationis enim iniquæ diri sunt exitus.

ARGVMENTVM.

In truculentam impiorum aduersus iustos mentem inuehitur Sapiens, ostendens inanem fore illorum conatum cum licet periri videantur, at gloriosè viuant Deo: ipsos verò impios, qui sibi omnia ad metam euenire iactabant, & hic vitam ærumnosam agere, & futuram absque ullo solatio, simulque probat, & iustos præmium, & impios manere supplicium contra ac putarant.

COMMENTARIVS.

I.
Manus tutela.

Iustorum autem anima in manu Dei sunt. In manu hoc est, in patrocinio, in tutela Dei sunt; ne putent impij, cum morte corporis & ipsos perire, nec esse Deo curæ.

Andreas.

Et non tanget illos tormentum mortis. Genitius mortis, non est in Græco: nam tantum legitur, & non attinget eos cruciatus; sed vulgatus, dum adiecit mortis, ut legit etiam Andreas Archiepiscopus Cæsareæ in Apoc. cap. 63. explicauit de quo cruciatu esset sermo, cum iusti etiam crucientur, & intereant; de eo nempe qui mortifer sit, id est, qui iustos interimat, non corpore tantum, sed etiam animo, quod existimabant impij. Et ex subiectis sententiis constabit. Augustinus libr. 19. contra Faustum, capitul. 31. legit, *tormentum malitiæ* Sacramenta illa, seu abditæ mysteria, ignota impijs

Augustinus.

impiis, de quibus præcedenti capite locutus est, versi. 22. explicat in hoc capite Sapiens: detegit enim bona, quæ calamitates, cruciatus, & mors iustorum afferunt, & quàm felicius obeant, quàm impij viuant. Agnouerunt qui sapientiores fuerunt inter gentes vitam nec bonum, nec malum esse, boni, ac mali locum esse: in quo ad aleam luditur, & optandum, vt commodissima iacias, & iacta alea, iis quæ ceciderint, rectè vtendum. Si rectè iactus ceciderit, lucratus es, tuum est lucro rectè vti, sin malè, perdidisti, & tunc forte amissa, tuum quoque est æquo animo vti, nisi aleam perdere vis in dānum certius. Sic ex Platone Plutarchus, in lib. de Tranquillitate, & serenitate animi, & Seneca epistol. 100. Alius quidam theatro vitam comparauit, in quo sæpius pessimi quique honoratissimum inter homines locum obtinent. Quapropter miserum iudicabant huic addictum vitæ, nisi mors cuiusque fortunam, aut potius vitæ rationem manifestaret, quasi animus è corpore liber ad Dei societatem transiret, vt dicemus: nam iustorum animæ non ita sunt à Deo neglectæ, vt impii existimant, qui se impunè posse gloriantur in eas insurgere, & vnà cum corpore interimere, Deo non curante; siquidem ita sunt in manu Dei ac tutela, vt nemo possit eas rapere de manu sua, vt dixit apud Ioannem cap. 10. 28.

Celebre valdè fuit, & huic loco satis accommodum Anaxarchi dictum, tam Græcis, quàm Latinis, quod refert Laërtius lib. 9. de vita Philosophorum, & memorat Tullius in sua secunda Tusculana: qui cum à Nicocreonte Cypri Tyranno iussus esset in pilam coniici saxeam, & malleis ferreis contundi: ille pœnæ suæ negligens, illud memorandum ingeminauit: Tunde, tunde Anaxarchi follem, seu vasculum; Anaxarchum enim non tundis. Quidni celebrassent iustorum fidelium tolerantiam, quorum vascula contunduntur, & corpora concutiuntur, ipsi verò intacti manent, vt pote qui in manu Dei sunt, Dei verò tabernaculo non appropinquat flagellum?

Visi sunt oculis insipientium mori, & æstimata est. Afflictio Græcè κακωσις, malitia, vt legūt Lucifer pro Athanasio, & Augustinus q. 143. in Exodum. Sed pro pœna, aut ærumna accipitur, vt solet accipi in Scriptura, vt cum Math. 6. dixit Christus: *Sufficit diei malitia sua*, id est, afflictio, aut calamitas sua. Sic modò legemus, *Existimata est malitia*, vel ærumna exitus illorum. Sed est in his verbis Hebraismus, pro, malitiosus, vel calamitosus, seu ærumnosus existimatus, habitusque est ab impijs exitus, seu obitus illorum.

Et quod à nobis est iter, exterminium, Græcè, contritio. hoc est, & eorum à nobis profectio, seu discessus existimatus est esse quædam contritio, vel exitium, pro exitialis.

Illi autem sunt in pace. hoc est, cum illi fruuntur felicitate, seu sint felices, ac planè beati, Nam pax Hebræis omnem felicitatem significat.

Quæstio hoc loco sese offert non contemnenda. Num reuera sub

Augustinus.

Calamitas bonorum quæ bona eis apponet.

Vita hominis alea.

Plato.

Plutarchus.

Seneca.

Vita, theatrum.

Animæ iustorum curæ sunt Deo.

Anaxarchus. Laërtius. Tullius.

Dictum memorandum.

2.

Lucifer. Augustinus. malitia, pro pœna.

Pax, felicitas.

Quæstio.

Num regni
cælorum sit
mentio in
veteri lege.
Sententia
negans.
Chryso-
stomus.

Moses Bar-
cephas.
Hierony-
mus.

Augustinus.

Theophy-
lactus.

Pax post
bellum.

Mors, ma-
lorum finis.

Iusti in pa-
ce degunt
ærumnis vi-
tæ trans-
actis.

his verbis, *illi autem sunt in pace*, & similibus huius capituli, regnum cæ-
lorum intelligatur, an quicquam aliud?

Sententia multorum Patrum fuit, nullam in veteri lege factam
mentionem regni cælorum. hoc enim proprium Euangelij esse, ac
proinde nec sub dictis verbis illud intelligi consequitur, vt asserunt.
Ita Chrysostomus homil. 4. in Marcum, in illa verba, *Prædicans Evan-
gelium regni Dei*. Quantum in meo corde est, inquit, legens legem, le-
gens Prophetas, legens Psalterium, nunquam regnum cælorum au-
dij nisi in Euangelio. Ante enim aduentum Saluatoris, & Euangelij
charitatem, antequam Christus aperiret Paradisi ianuam cum latro-
ne, omnium Sanctorum animæ ad inferos deducebantur. Idem asse-
rit Moses Barcephas in Comment. de Paradiso, 1. cap. 11. loquens de
Genesi Moïsi. Hieronymus quoque lib. 1. aduersus Pelagianos, versus
finem cap. 23. cum Pelagiano sermonem conferens, sic ait: Addis præ-
terea regnum cælorum etiam in testamento veteri repromitti, ponis-
que testimonia de Apocryphis, cum perspicuum sit, regnum cælorum
primùm in Euangelio prædicari per Ioannem Baptistam, & Domi-
num Saluatorem, & Apostolos: lege Euangelia. Adde Augustinum
lib. 19. contra Faustum, cap. 31. sic loquentem: Denique, quod non te-
mere dixerim, nescio vtrum quisquam in illis libris inuenit nomen re-
gni cælorum, quod tam crebrò nominat Dominus. Demum Theo-
phylactus in illa Lucæ verba cap. 16. *lex, & Prophetæ usque ad Ioannem*.
Quoniam Prophetæ, & lex, inquit, mentionem non faciebant regni
cælorum, meritò bona terræ promittebant imperfectioribus, & nihil
virile, vel magnum intelligere valentibus. Et in illa verba capit. 17.
Interrogatus autem à Phariseis quando venturum esset regnum Dei. Nul-
lus, ait, ex Doctoribus & Prophetis, qui superioribus temporibus fue-
runt, eius mentionem fecit. Similiter loquitur super 3. caput Ioannis
in illa verba: *sic Deus dilexit mundum*. Hæc est horum Patrum senten-
tia, secundum quam oportet modum adinuenire, quo varia huius capituli
de æterna felicitate dicta exponamus. Iuxta hanc sententiã omnia de
regno cælorum, aut pace adducta testimonia, exponenda sunt de pace
comparata post diuturnum vitæ bellum: nam quod hanc pacem, &
tranquillitatem adducat mors felicissimam, existimarunt vel ipsi Phi-
losophi: nam mortem maximum dicebant malorum omnium reme-
dium, & omnium mortalium portum, quod malis incurabilibus me-
deatur, & nullus dolor sequatur mortuos, imò pace, tranquillitatēque
perpetua fruantur, cum iam sint extra aleam, & in ænum conquies-
cant. Rectè igitur dicitur, iustos esse in pace post vitæ pericula supera-
ta, post calamitates deuictas, post exantlatos labores, post ea denique
quæ mortalem vitam comitantur mala repulsa, iam amplius nun-
quam sentienda. Nam vel ob hoc solum quod finis malorum sit, me-
ritò felicissima est mors habenda. At certè minis arcta, angustaque est
hæc

hæc explicatio, cum iustorum mortem spem immortalitatis, & pacis ingenerare satis in hoc libro dicatur, & ipsi Philosophi fateantur.

Nihilominus inficiari in primis potest nemo æternam vitam sub typis, & figuris temporalis felicitatis inuolutam, agnitam fuisse veteris legis patribus, quemadmodum & cetera fidei nostræ mysteria. Sic sentiunt Hieronymus in episto. 129. ad Dardanum, & Augustinus lib. 19. contra Faustum, cap. 31. & in epistola 120. ad Honoratum, de gratia noui Testamenti. cap. 2. Vbi quando temporalem, inquit, felicitatem agebant, æternam, veram, & præferendam intelligebant, & istam ministrabant in mysterio, ut illam consequerentur in præmio. Constat hoc assertum, primum Pauli auctoritate in epistola ad Hebræos, cap. 11. quem profert eo loco Hieronymus: nam de Abraham loquens ver. 9. *Fide, ait, demoratus est in terra repromissionis tanquam in aliena, in casudis habitando, cum Isaac, & Iacob coheredibus repromissionis eiusdem: expe etabat enim fundamenta habentem ciuitatem: cuius artifex, & conditor Deus.* & ver. 13. *Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis repromissionibus, sed à longè eas aspicientes, & salutantes, & confitentes quia peregrini, & hospites sunt super terram. Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere; & si quidem illius meminissent, de qua exierunt, habebant utique tempus reuertendi, nunc autem meliorem appetunt, id est, caelestem. Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum: parauit enim illis ciuitatem.* Et concludit caput: *Et hi omnes testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur.* Et cap. 12. 22. de qua ciuitate loquebatur ostendens, subdit: *sed accessistis ad Sion montem, & ciuitatem Dei uiuentis, Ierusalem caelestem, & multorum millium Angelorum frequentiam, & Ecclesiam primitiuorum, qui conscripti sunt in calis.* Hinc iam perspicuum fit priscis illis patribus caelestem patriam creditam, & expectatam, & in spe eius labores pertulisse, & vitam transegisse.

Profectò cum Dauid canebat Ps. 26. 13. *Credo videre bona Domini in terra uiuentium;* & Ps. 41. *Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus;* & Ps. 85. *Quàm dilecta tabernacula tua Domine virtutum, &c.* & huius modi alia, mysticum etiam sensum ibi reconditum respiciebat, caelestem simul patriam desiderans.

Secundò dicendum est, certam fuisse fidelibus illis fidem resurrectionis mortuorum: at quorsum resurrectionem credidissent, nisi ad vitam æternam ducentem? Ita asserit Augustinus loco citato contra Faustum, & Theodorus Abucara in lib. contra hæreses, Actio. 1. & constat Exodi. 3. 6. *Dixit Deus, Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob.* & Christus subsumpsit: *Non est Deus mortuorum, sed uiuorum.* Math. 22. 32. Iob. 19. 25. *Scio quòd Redemptor meus uiuit, & in nouissimo die de terra surrecturus sum: & rursum circumdabo-*

Sententiæ
huius reie-
ctio.

Vita æterna
sub typis
nota olim.

Hierony-
mus.
Augustinus.

Paulus.

Sensus
mysticus.

Augustinus.
Theodo-
rus.

bor

bor pelle mea, & in carne mea videbo Deum meum. Quem visurus sum ego ipse, & oculi mei conspecturi sunt, & non alius: reposita est hac spes mea in sinu meo. Isaia 26. 19. *Viuent mortui tui, interfecti mei resurgent: expergiscimini, & laudate qui habitatis in pulvere: quia ros lucis ros tuus.* Daniel 12. cap. 1. *Et in tempore illo saluabitur populus tuus omnis, qui inuentus fuerit scriptus in libro, & multi de his, qui dormiunt in terra puluere, euigilabunt: alij in vitam aeternam, & alij in opprobrium, ut videant semper: Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stelle in perpetuas aeternitates.* & ver. 12. *Beatus qui expectat, & peruenit usque ad dies mille trecentos trigintaquinque. Tu autem vade ad praefinitum: & requiesces, & stabis in sorte tua in finem dierum.* & 2. Machab. 7. 9. *dixit secundus ex septem fratribus. Tu quidem scelestissime in praesenti vita nos perdis: sed rex mundi defunctos nos pro suis legibus in aeterna vita resurrectione suscitabit.* & quartus ver. 14. *Potius est ab hominibus morti datos spem expectare à Deo, iterum ab ipso resuscitandos: tibi enim resurrectio ad vitam non erit.* & v. 23. *mater: Sed enim mundi creator, qui formauit hominis natiuitatem, quiq; omnium inuenit origenem, & spiritum vobis iterum cum misericordia reddet & vitam, sicut nunc vosmetipsos despicitis propter leges eius.* Manifesta fuit ergo, & certa in illa veteri Ecclesia fides resurrectionis, praemij quoque aeterni, & supplicij. Ac iuxta hanc explicatam fidem locutus est Salomon in hoc libro Sapientiae, quaecunque de iustorum praemio, & impiorum post mortem supplicio locutus est, ut explicabimus.

Certa de resurrectione fides fuit in lege.

Nomen regni caelorum ignotum veteri legi. Augustinus.

Christum regem lex parturiebat. Sancti qui intelligendi.

Tertiò demum & hoc adiiciendum: nomen hoc regni caelorum nusquam reperiri in veteri lege, sed proprium esse noui testamenti; licet res ipsa inueniatur, ut diximus. Hoc est, quod dixit Augustinus lib. 19. contra Faustum, cap. 31. Denique quod non temere dixerim, nescio vtrum quisquam in illis libris inuenit nomen regni caelorum, quod tam crebrò nominat Dominus. Et inferiùs: Proinde testimoniis vitae aeternae, & resurrectionis mortuorum abundat illa Scriptura: sed hoc nomen, id est, regnum caelorum de nullo inde loco mihi occurrit: hoc enim propriè pertinet ad reuelationem noui Testamenti: Quod ori eius etiam nominandum seruabatur, quem regem ad regendos, & sacerdotem ad sanctificandos fideles suos vniversus ille apparatus veteris Testamenti parturiebat esse venturum. Sancti verò patres initio adducti, quatenus indicant nullam in veteri Testamento regni caelestis re ipsa factam mentionem, intelligendi sunt locuti de crebra, & manifestiori regni caelestis praedicatione; quae illi tempori seruata est, in quo per Christum fores ad patriam caelestem reueratae sunt; quae illuc usque iustis omnibus veteris Testamenti occlusae fuerunt.

4.

Et si coram hominibus tormenta passi sunt. hoc est, si in conspectu hominis crucientur, & torqueantur, spes illorum immortalitate plena est. id est,

id est, spem tamen secum alunt plenam beatissimæ immortalitatis. Nam, vt dixit Paulus ad Roma. 5. 3. *tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio verò spem, spes autem non confundit.* qualem habuit Iob, & fratres illi, quos paulò antè retulimus, & omnes Martyres.

In paucis vexati, in multis bene disponentur. Præpositio, *in*, superfluit more Hebræo. Paucis, inquit, castigati, aut correpti, multis ac magnis beneficiis afficiuntur, quoniam Deus probatos inuenit eos se dignos. dixit Apoc. 3. 4. *Ambulabunt mecum in albis, quia digni sunt.* Non enim sunt cōdignæ passionēs huius temporis, quæ cum futura gloria comparantur, vt dixit Paulus ad Roma. 8. 18. & *quod momentaneum est, & leue tribulationis nostræ supra modum æternæ gloriæ pondus operatur*, vel parit nobis. 2. ad Cor. 4. 17. vt sic fideles iusti pro exiguis malis amplissima bona, & æternæ gaudia adipiscantur. Profectò si vel solas Philosophorum rationes, quas ex communi sensu desumunt, pensitemus, intelligemus diem hominis cuiusque natalitium principium esse certaminum, & laborum multorum, vitæ animi vincula, corpus carcerem, ac ligamentum, at mortem ab his omnibus liberationem, & à corporis custodia solutionem, & in meliorem statum mutationem. Sic enim vnus ex ipsis Themistius doctè philosophatus est. Quòd hæc vocabula, quibus hominē defunctum discedere, migrare, vel obiisse dicimus, nihil simpliciter graue, sed mutationem solum, & trāsītum insinuent, non est obscurum. Vbi autem ista mutatio è vita migrantibus & quorsum, & an deteriore in statum, aut meliorem contingat, ex aliis nominibus consideremus. Primū igitur videtur ipsum τὸ θανάτου, id est mortis nomen hominem è vita migrantem non ad locum aliquem sub terram referre, sed extollere ἀνω εἰς θεόν, hoc est, sursum ad diuinam sedem: sic enim probabile est, animam veluti à vinculo corporis, quod expirauit, solutam, tum demum verè respirantem, seque recreantem, Deo sociari, & ab eo pendere. Deinde morti oppositum τὴν γένεσιν, id est, generationem, contemplare quomodo contrarium quid indicat, nempe inclinationem quandā deorsum, & νέουσιν ἐπὶ γῆν, id est, mutationem in terram, cū rursū descendit illa pars, quæ moriente homine ascēdit. vnde genethlium, hoc est natalitium diem vocant, ὡς ἀρχὴν γενομένην ἀθλῶν, id est, eo quòd principium sit certaminum, & laborum multorum. Sed potius ab altera parte, & manifestius hoc idem perspiciemus. Morientem enim solui dicunt, & mortem vocant solutionem, & corpus Græci δέμας nominant, tanquam anima ab eo, hoc in loco, præter naturam δεδεμένῃ, id est, ligata sit. nihil enim vbi naturaliter versari solet vi aut vinculis, ibi retineri opus habet. Hinc & vocabulo à vi deducto vitam nominarunt. Græci autem βίον, ἀπὸ τῆς βίαν. Quamobrem contrario violentiæ sensu defunctum quiescere vnlgò dicunt, vt qui ab ingenti, & præter naturam neces-

5.
Iustorum
præmium.

Mortis bonum.

Themistius.

Mors è vita
in meliorem
mutationem.
Mors sursum euehit.

Nasci homini quid afferat.

Corpus, ligamen animi.

Mors, animi solutio.

Cicero. sitate liberatus sit. Haecenus ille. Vnde Cicero, iuxta sapientiorum mentem. i. lib. Tuscula. A malis, inquit, mors abducit, non à bonis, & mors quid, mors non est interitus omnia tollens, atque delens, sed quædam quasi migratio, commutatioque vitæ, quæ in claris viris, & fœminis dux in cælum solet esse.

6. *Tanquam aurum in fornace probavit illos.* Metaphora est ab aurificibus sumpta, qui probant, & explorant aurum igni num purum sit, & si quam impuritatem vilioris metalli reperiunt, purgant. Ita Deus tentationum igni purgat suos, ut Iob. cap. 23. 10. *Probavit me*, inquit *quasi aurum, quod per ignem transit.* Et Angelus Tobiae cap. 12. 13. dixit, *quia acceptus eras Deo, necesse fuit ut tentatio probaret te.* & David Psalm. 25. 2. *precabatur: Proba me Domine, & tenta me, ut renes meos, & cor meum.* & de suis amicis dicit Deus Zachar. 13. 9. *Et ducam tertiam partem per ignem, & uram eos sicut uritur argentum, & probabo eos sicut probatur aurum.* Denique Eccle. 2. 4. *In dolore sustine, & in humilitate patientiam habe: quoniam in igne probatur aurum, & argentum: homines verò receptibiles, vel commendabiles, in camino, seu fornace humiliationis.*

7. *Et quasi holocausti hostiam accepit illos.* Ita legit Cyprianus in epistol. 81. & in lib. de laude Martyrij. Sed idem lib. de exhortatione Martyrum, & lib. 3. Testimoniorum ad Ouirinum cap. 15. & Lucifer pro Athanasio legunt, *holocausta hostia;* & conformius Græco: nam ubique habetur, tanquam ὁλοκαύτωμα θυσίας, *holocaustum hostia,* vel, ut integram, ac solidam oblationem sacrificij suscepit eos. Est autem discrimen inter holocarpoma, & holocaustoma, licet utrumque perfectam sacrificij oblationem significet; quod holocarpoma oblatio erat, qua frugum manipulus integer offerebatur; holocaustoma, qua pecudes, aut bestia igne consumeantur: nam id est totum combustum, ut aiunt Hierony. in 57. cap. Isaia, & Augustinus q. 53. in lib. Iudicum, & B. Gregor. homil. 21. in Ezechiel. pulchrè describit eos, qui se totos, perinde atque holocaustum, Domino immolant. Deus ergo excepit iustos tanquam frugum maturarum integram oblationem. Themistius apud Stobæum sermo. 120. mortis affectum subire simile esse dixit initiationi in magnis aliquibus sacris. Quocirca ut ipsa vocabula, sic etiam res inter se consimiles sunt τελευτᾷ enim mori est, τελευτᾷ sacra, τελευτᾷ initiari. Primum errores vitam occupant, & discursus fatigantes, ac veluti per tenebras itinera suspecta, & inutilia fiunt. Deinde finem vitæ nihil non graue superuenit, horror, tremor, sudor, ac stupor. Post mortem verò mirabilis quædam lux occurrit, aut loci puri, & amœna prata defunctos excipiunt, in quibus voces, choreæ, & venerabiles de rebus sacris narrationes resonant. Illic homo iam perfectus initiatus sui iuris factus, & liber, coronatus obambulans sacra celebrat: & conuersatur viris sanctis, purisque, prophanam in terra, & impuram turbam inspiciens, quæ in cæno, & caligine à seipsa conculcatur,

Holocarpoma, quid.

Holocaustoma, quid.

Hieronymus.

Gregorius.

Themistius.

Mors initiatio.

catur, & compellitur. Itaque iustos suos, seipsum tanquam holocausta, uti sacerdotes sacrificantes, Deus in suo templo excipit.

Vti sacer-
dotes exci-
pit iustos
Deus.
8.

Et in tempore erit respectus illorum. Respectus, seu inspectio, hoc est, visitatio eorum ut cap. 2. ver. 20. & hoc cap. ver. 13. *Habebit fructum in respectu animarum sanctarum.* Cum vulgato legunt Cyprianus in epistol. 81. & in lib. de exhortatione Martyrum, & lib. 3. Testimoniorum ad Quirinum, cap. 15. & Lucifer. Sed omnes Græci codices ita legunt, ac distinguunt, *Et in tempore respectus seu visitationis sue refulgebunt.* Coniunctio verò, & cum apud Hebræos habeat quandoque inferendi vim, hoc loco Interpretes aliqui vertunt, *Itaque tempore visitationis sue splendent.* Atque iuxta Græcam lectionem præter recentiores alios, Complutensis, Regius, & Vaticanus codices legunt, eique lectioni potest vulgatus accommodari, si suppleatur relatiuum, quo: ut non semel suppleri aliàs solet in Scriptura, *Et in tempore, quo erit respectus eorum, fulgebunt iusti:* hoc est, quando tempus visitationis ipsorum aduenerit, quo sunt diiudicandi, fulgebunt iusti, ut dixit Christus Matth. 13. 43. *Fulgebunt iusti sicut sol in regno patris eorum.*

Cyprianus.

Lucifer.

In die iudi-
cij iusti ful-
gebunt.

Fulgebunt iusti. Diximus verbum, *fulgebunt*, ad præcedentem sententiam pertinere, & nomen *iusti* non esse in Græco, sed è proximo ab Interprete cum ratione adiectum. Cyprianus tamen in epistol. 81. & Gregor. lib. 33. Moral. cap. 3. legunt ut habet vulgatus. Quauis in lib. de laude Martyrij, Cyprianus cap. 5. non nihil variet, ait enim: *Fulgebunt iusti tanquam scintilla in arundinetis discurrentes.*

Cyprianus.
Gregorius.

Et tanquam scintilla in arundinetis discurrent. ἐν καλάρῃ, in stipula discurrent. emicabunt propter gloriæ splendorem, & propter agilitatis dotem discurrent, non secus ac scintillæ emicant ex stipula sicca, & ex arundinetis arido. Stipula enim materia igni apta, facilè ardet, & scintillas ex se emittit, ac vnà cum illis euolat, ut dixit 1. Georg. Virgilius.

9.

Virgilius.
Ovidius.

Culmumq; leuem, stipulasq; volantes. & Ovidius. 4. Fastorum,

Moxque per arduas stipula crepitantis aceruos

Traicias celeri strenua membra pede.

Quemadmodum ergo stipula ab igni prehensa, vel ignis in stipula arida prehensus, in scintillas abiens summa celeritate euolat & emicat in omnem partem: ita corpora iustorum fulgida, uti quædam fulgetra, huc illucque pro suo arbitrio, summa celeritate discurrent, ac veluti scintillæ emicabunt, & volabunt. è quatuor dotibus, quibus Beatorum corpora donabuntur post resurrectionem, duæ claritatis, & agilitatis, huius sententiæ auctoritate cōprobantur, satis perspicuè.

Corpus re-
surgentium
emicabit ut
scintilla.
Dotes cla-
ritatis, & a-
gilitatis.

Iudicabunt nationes, & dominabuntur populis. Iudicare alium dupliciter usurpatur in scriptura sacra; ac primùm, & propriissimè, pro exercere iudicium absoluendo, & damnando ex potestate, & auctoritate iudiciaria, quemadmodum Christus constitutus est Iudex viuorum,

10.

Iudicare ex
potestate.

Augustinus. & mortuorum. Et hoc modo Augustinus in Psalm. 49. & lib. eo. de
 Gregorius. ciuit. Dei, cap. 5. & Gregorius lib. 10. Moral. cap. 30. & Theologi com-
 muniter sedes iudiciarias constituunt cum Christo, Apostolis, & viris
 Apostolicis; qua ratione si omnes iustos intelligeremus iudicatu-
 ros gentes, & populos: omnes iusti essent Iudices, & nihil peculiare tri-
 bueretur Apostolis, virisque Apostolicis: & impij & infideles tantum
 essent iudicandi, cum *qui non credit iam iudicatus est*; & ipsi iusti non
 iudicarentur: si ergo iudiciaria potestas tam in condemnando, quam
 in absoluendo perficitur, & solus Christus condemnabit, cum dicet:
Discedite à me maledicti in ignem eternum; & solus ipse absoluet, cum
 iustis dicet; *Venite benedicti Patris mei, percipite regnum*; solus ergo ipse
 tanquam Iudex ex auctoritate sedens iudicabit. *Cui Pater omne iudi-
 cium dedit, ut omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem*, Ioan.
 5. 23. Atque ita accipit Chrysostomus homil. 48. & 49. in Ioannem, &
 eius sectatores. Cum ergo iusti nullam habituri sint potestatem ab-
 soluendi, ne seiplos dicamus absoluturos, cuius absolutionis gentes
 impiæ non erunt capaces, nullam quoque habebunt condemnandi,
 sicut nec cognoscendi, aut inquirendi gentium mores, & vitam; quod
 eiusdem potestatis est.

Iudicare,
 pro redar-
 guere.

Sic iusti
 impios iu-
 dicant.

Iudicium
 Sanctorum
 redarguen-
 guendo fiet.

Altero modo accipitur improprie iudicare, pro redarguere alte-
 rum, aut verbo, aut potius exemplo: nam iustus redarguendo verbo
 vitam impij, illam damnat, & suo exemplo, etiam lingua tacente, ve-
 rius redarguit, & condemnat, dum suis moribus collatis cum moribus
 impij, omnes impium reprehendunt, & damnant, dignumque iudi-
 cant supplicio. Hac ratione dicebant impij supra cap. 2. 12. *Circumue-
 niamus iustum, quoniam inutilis est nobis, & contrarius est operibus nostris,
 & improperat nobis peccata legis. Factus est nobis in translationem seu re-
 dargutionem cogitationum nostrarum. Grauis est etiam nobis ad viden-
 dum, quoniam dissimilis est alius vita illius.* & cap. 4. 16. dicitur: *Iudicat,
 seu condemnat autem iustus mortuos viuos impios: & inuentus celerius
 consummata longam vitam iniusti.* Christus quoque dixit Ioan. 12. 48.
Sermo, quem locutus sum, ille iudicabit vos in nouissimo die. & Luca 11. 19.
*Si ego in Beelzebub eiicio demonia, filij vestri in quo eiiciunt? ideo Iudices
 vestri erunt.* & ver. 31. *Regina Austri surget in iudicio cum viris generatio-
 nis huius, & condemnabit illos, quia venit a finibus terra audire sapien-
 tiam Salomonis: & ecce plusquam Salomon hic: viri Niniuitæ surgent in
 iudicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia poenitentiam
 egerunt ad predicationem Ionæ, & ecce plusquam Ionas hic.* Hac ratione
 multi ex Patribus acceperunt iudicium Sanctorum, ut Hieronym. in
 50. Isaia. Iudicat, inquit, quis cum Domino, non auctoritate regnantis,
 sed comparatione virtutum, quomodo & Apostoli iudicant duode-
 cim tribus Israël, & Niniuitæ, & Regina Saba populum Iudæorum.
 Atque hoc modo iusti in die iudicij iudicabunt gentes, sua virtute, &
 constantia,

constantia, quod ut illi noluerunt sectari iustitiam, per quam consequerentur beatam felicitatem, & imperium in populos, tanquam Reges.

Et Regnabit Dominus illorum in perpetuum. Genitius, illorum, non regitur à *Dominus*, sed à verbo *regnabit*; quomodo legit Cyprianus in episto. 81. *Et regnabit eorum Dominus in perpetuum.* & Græco more dixit, *regnabit eorum*, pro *regnabit super eos*, vel, *in eis Dominus*, pro, *Dominus rex eorum erit in perpetuum*, cum Deus erit omnia in omnibus. Quod auget cumulum felicitatis talem sortiri Regem in perpetuum; cum in hac vita multi domini nobis dominantur: nempe illam in eos sempiternum habere imperium, qui eos diligit, & *quicquid voluit fecit in celo, & in terra, & in omnibus abyssis.* Psal. 134. 6. *Vnde regnum & potestas dabitur populo Sanctorum altissimi.* Daniel. 7. 27.

Versus præcedentes, ita ut diximus, intelligunt communiter Interpretes, cum Clem. Alex. lib. 4. Stromatum cap. 6. Cypriano epistol. 81. & lib. de exhortatione Martyrum, cap. 12. & auctore epistolæ. 7. de viro perfecto apud Hieronymum, tom. 9. & aliis. Verum si alios Patres consulamus, inueniemus de his tantum, quæ in hac vita iustis accidunt bona, exponere veriùs. Certè Athanasius lib. de fuga sua, locum hunc interpretatur de iustis persecutiones fugientibus. Gregorius quoque lib. 33. Moral. cap. 3. Per calamum, inquit, vel arundinem nitor gloriæ temporalis exprimitur, sicut de iustis per Sapientiam dicitur: *Fulgebunt iusti, & tanquam scintilla in arundinetis discurrent.* Arundinetum namque vitam sæcularium appellat, qui more arundinum per temporalem gloriam foris, quasi ad alta proficiunt, sed intus à soliditate veritatis inanescunt. Erit ergo sensus, quoniam dixerat, non eo ipso, quo corpora cruciantur, & in cruciatibus ipsis deficiunt, animos iustorum interire, quos nullus cruciatus potest attingere, nec à sua iustitia, & virtute dimouere, iuxta illud Pauli ad Rom. 8. *Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia, &c.* id modò alio sermone declarat. In tempore, quo erit respectus, seu visitatio eorum, hoc est, cum tribulatione probabuntur, ut aurum in igne, fulgebunt clariores euadentes, ut aurum ex igne, erutum refulget: nam virtus eorum, summaque constantia elucescit, & celebris, & admirabilis omnibus fit. Et sicut scintillæprehendunt paleas, & facile discurrent inter arundines, ita illi inter improbos leues, & inconstantes attollunt caput, & tangunt inuidia sui excellentia eorum, & silentium iniiciunt illis: sic condemnabunt sua virtute infirmitatem nationum, & sua constantia leuitatem cruciantium eos; & efferent caput super omnes populos, quantum effert ciuitas supra montem posita, & lucerna super candelabrum collocata. Erunt igitur Reges populorum, & Dominus Rex illorum erit. Hunc sensum verum esse experimento comprobatur subiectis illis verbis: *Nam qui fiduciam habent in illum, intelligent,*

II.
Cyprianus.

Clemens
Alex.
Cyprianus.

Sensualius.
Athanasius.
Gregorius.

Sensus.

Iusti con-
stantia.

Veritas,
quod Deo
curæ sit iu-
stus.

experienturque hanc, quam diximus, veritatem.

Qui confidunt in illo, intelligent veritatem, hanc videlicet, de qua locuti sumus contra impiorum opinionem. Nam qui fiduciam habent in Domino, eum tanquam verum Deum habentes, & colentes, experientur quam verum sit se Deo curæ esse, & quamcunque afflictionem non hominem interimere, sed in aternitatem conseruare ingenti præmio remunerandam, præter illud, quo afficiuntur iusti in hac vita. De hac ergo veritate loquitur, de qua est sermo in præsentī, ex fiducia in cruciatibus toleratis profecta, non de veritate fidei in vniuersum: nam quorsum de hac sermo nunc institueretur?

Et fideles in dilectione, fideles amici, acquiescent illi, vel permanebunt in eo, non deficient, aut retrocedent dum cruciantur, vel affliguntur, sed continuo adhærebunt illi, & constanter perseuerabunt, totique pendebunt ex illo. Vnde vnus ex illis dicebat ad Roma. 8. 35. *Qui nos separabit à charitate Christi: tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, &c.*

13. *Quoniam donum, & pax est electis eius*. Duas sententias in Græco distinctas sub vna vulgatus comprehendit, Vna est, *Quoniam gratia, & misericordia in Sanctis eius*; altera, & *visitatio in electis eius*; quæ reperiuntur cap. sequenti versu 15. ex quibus vulgatus prætermisiss illis [*in Sanctis eius, & visitatio*] reliqua sub vna coniunxit serie; & cum vulgato legit Augustinus in Speculo, & codex Vaticanus: verum in omnibus aliis codicibus Græcis, & Interpretibus legimus hæc verba integra, *quoniam χάρις καὶ ἐλεος, gratia, & misericordia, in Sanctis eius*. Reddit rationem constantiæ iustorum fidelium in cruciatibus, quod scilicet gratia, & misericordia Dei præmuniti Sancti non infirmabuntur, neque deficient in cruciatibus. *Et inspectio seu visitatio in electis eius*, vbi visitatio in bonam partem accipitur pro misericordi Dei inspectione, & cura eorum, quos elegit: quasi dicat, & rationem electorum suorum habebit; eo scilicet modo, quem tradit Paulus ad Roma. 8. 29. *Nam quos præsciuit, & prædestinavit conformes fieri imaginis Filij sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem prædestinavit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iustificauit: quos autem & iustificauit hos & glorificauit. quid ergo dicemus ad hæc si Deus pro nobis, quis contra nos?*

14. *Impij autem secundum quæ cogitauerunt correptionem habebunt*. Pœnam, vel mulctam habebunt. hoc est, At impiis non accidet vt iustis, sed iuxta sua praua consilia, & cogitata, quæ suprâ retulimus, dabunt pœnas suis improbis dignas cogitationibus: vel iuxta id quod conscientia stimulante verebantur *Nam timor quem timebant eueniet eis*.

Qui neglexerunt iustum, & à Domino recesserunt. Iustum substantiue accipit, quod iustum est, seu iustitiam, vnde explicandi gratia subiicitur, *& à Domino recesserunt*, vt ferè omnes interpretantur. Possumus & iustum quemque intelligere in vniuersum, in quem impij præcedenti

cedenti capite tanta violentia insurrexerunt, quod velit Deus ostendere curam, quam habet eripiendi suos è manibus impiorum, & iniurias eis illatas vlciscendi.

Sapientiam enim, & disciplinam qui abiicit, infelix est. Huc usque Sapientiae commoda, eiusque erga suos discipulos iustos curam, & patrociniū, aut Dei potius Sapientiae auctoris enumeravit, nunc incipit recensere mala, quae accidunt iis, qui eam negligunt, ab eiusque disciplina recedunt. Felix, ait, iustus, Sapientiae obediens discipulus; at impius, qui Sapientiam negligit, & eius disciplinam abiicit, miser est, & infelicissimus tam in vita hac, quam in futura. Sapientiam videlicet, ad quam amplectendam hortatur Salomon in hoc libro, quae est veri Dei cognitio cum pietate, & vero cultu coniuncta. Disciplina autem est eruditio, seu vitae institutio ad Dei cognitionem cum virtute comparandam inducens, quam Philosophiam vocant prophanī, sicut Sapientiae discipulum Philosophum. Est autem duplex disciplina, altera est eruditionis, & ingenij, quales sunt artes liberales, quae in prophanis literis celebrantur, altera est institutio vitae, & morum, quae exercitatione virtutum, & Dei per res aduersas probatione comparatur, vnde Augustinus in ver. 66. Psalmi 118. *bonitatem, & disciplinam, & scientiam doce me*, nomine disciplinae ait, in Scripturis intelligi per molestias eruditionem, secundum illud Prou. 31.11. *Disciplinam Domini fili mi ne abiicias: nec deficias cum ab eo corripieris. quem enim diligit Dominus, corripit, & quasi pater in filio complacet sibi.* Et Theodoretus ibi, Disciplina, inquit, est, cum à Deo castigamur, & rebus aduersis erudimur, quod multis Scripturae testimoniis posset confirmari, sed sat sit illud Pauli ad Hebraeos. 12.5. *Fili mi noli negligere disciplinam Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris. Quem enim diligit Deus castigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit. quis enim filius, quem non corripit pater? Omnis autem disciplina in presenti quidem videtur non esse gaudij, sed mœroris: postea autem fructum pacatissimum. exercitatis per eam reddet iustitiae.* Huc usque Paulus. De vtraque autem Sapientia, & disciplina ita egregie Leo sermo. 7. de Epiphania. Tota Sapientiae, ait, Christianae disciplina, non in abundantia verbi, non in astutia disputandi, nec in appetitu laudis, & gloriae, sed in vera, & voluntaria humilitate consistit.

Et vacua est spes illorum, & labores sine fructu, & inutilia opera eorum. Miseria, & infelicitas impiorum, qui Sapientiam contemnunt, & abiiciunt disciplinam, in eo ostenditur, quod spes illorum vana est, quia nullam mercedem accipient: vel spem sumit pro re sperata: nullum enim habent praeium, quod sperent, cum praeium virtuti debeatur, at illi negligunt iustitiam, & disciplinam virtutis abiiciunt. Vnde addit, labores eorum infructuosos esse, futes, nullo pretio, aut praeio dignos, & opera inutilia. Concedit quidem labores impiorum, quos certè quidem grauissimos perferunt, at non sunt similes iustorum

15.
Discipuli
negligentis
incommo-
da.

Sapientia
quid.
Disciplina
quid.

Disciplina
duplex.

Augustinus.

Theodore-
tus.

Leo.
Disciplina
Christiana,
humilitas.

Labores
impiorum
ac piorum
qui differat.

rum

rum laboribus fructuosus, & æternum gloriæ pondus operantibus in eis: & propterea multò sunt leuiiores, etiam si aliàs impiorum superent cruciatus, & ærumnas.

16.
Vxores insipientum
insipientes.

Mulieres
pro adulteris.

Infidelis
Deo, & homini
infidelis.

Hieronymus.
Augustinus.

Hystorologia.

Mulieres eorum insensate sunt, & nequissimi filij eorum. Vxores communiter intelligunt Interpretes, quæ secutæ virorum mores impiorum, insipientes fiunt, sicut sunt viri insipientes, & stulti: si enim Sapientiam non sectentur, necesse est, ut vxores, & filij ab insipientibus gubernati insipientes quoque euadant. Quòd autem de vxoribus loquatur, inde probatur, quòd si de pellicibus, aut de adulteris vxoribus loqueretur, non dixisset mulieres eorum, cum alienæ essent, non eorum; nec eorum filios, quos ex aliena genuissent. Sed de adulteris sermonem esse videtur Iansenio, & ex iis, quæ in sequentibus dicuntur, probatur. Vult ergo ostendere hac pœna solere à Deo impios mulctari in hoc mundo, ut vxores eorum permittantur ad eam stultitiam peruenire, ut extraneos admittant, & filios non suos suo annumerent viro; ac proinde ait, stultas esse impiorum vxores, & malas proles eorum, vel nequam filios eorum. Constat hic sensus ex antithesi versusum sequentium. Ex hoc loco hoc colligitur propter fidem non seruata Deo, & cultum ei non præstitum, & propter neglectam Sapientiam, ab vxoribus non seruari fidem viris, nec à filiis honorem. Quòd indicat Paulus ad Roma. 1. 21. *cum cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt. Propterea tradidit eos Deus in passionem ignominie. Nam fœmina eorum immutauerunt naturalem usum in eum, qui est contra naturam.*

17.

Maledicta creatura eorum. Progenies, seu generatio eorum, aut posteritas execrabilis, utpote ex adulterio habita.

Quoniam felix est sterilis, & incoinquinata, quæ nesciuit thorum in delicto: ὅτι, sicut ἵνα Hebræum, & Latinum *quoniam*, sæpe superfluit, aut causa affirmandi ponitur, pro *Sanè*, aut *etenim*, beata, seu felix incoinquinata, quæ non nouit thorum in delicto. Ita absque coniunctione legunt Græci codices omnes, & Hierony. in cap. 56. Isaïæ, ubi sic transfert: Beata sterilis immaculata, quæ non cognouit stratum in delicto. Augustinus tamē in Speculo legit cum cōiunctione, ut vulgatus; & est sensus per antithesim. Infelix illa vxor, quæ quòd non generet ex viro suo, & ipsa flagitium committit maculando thorum viri sui, & filios generat execrandos. Sanè multò felicior est infœcunda, quæ contenta orbitate filiorum, non est passa maculare, aut coinquinare lectum suum delicto; nempe, quæ non cognouit thorum, seu lectum in delicto, pro non cognouit delictum in thoro, per hysteron proteron, hoc est, concubitus flagitiosum: Deum enim prætulit filiis.

Habebit fructum in refectione animarum sanctarum. Pro in visitatione, inspectione, vel in remuneratione animarum; cum Deus causam animarum cognoscet, earumque rationem habebit, ut remuneret Sanctas;

Sanctas; tunc enim præmio suo non priuabitur. Sanctarum, non est in Græco, nec in Hieronymo Isa. 56. nec in Augustino in Speculo. Addit tamen vulgatus ad contrahendum nomen respectiois, ut significet remunerationem sanctitatis.

Hieronymus.
Augustinus.

Et spado, qui non operatus est per manus suas iniquitatem: nec cogitauit aduersus Deum nequissima. Ita quoque legit Augustinus in Speculo. At Hieronymus in 56. Isa. ut habetur in Græco: *Et eunuchus, qui non est operatus manu iniquitatem;* ἀνόμια scelus improbè, ac malitiosè contra legem commissum. Nec cogitauit aduersus Dominum nequissima, Græcè mala. Nomine spadonis aut eunuchi intelligit orbem liberis, ut seruetur antithesis ad impium liberis auctum, de quo mox. & est sensus. Est quoque beatus, ac felix vir liberis orbus, qui nec opere, nec cogitatu in Deum peccauit, contra fidem matrimonij, qui se ab opere nefario, & impia cogitatione contra Deum abstinet.

18.
Augustinus.
Hieronymus.
Spado, orbus liberis.

Dabitur enim illi fidei donum electum, & sors in templo Dei acceptissima. Græcè dicitur, *Dabitur enim ei fidei gratia electa, & sors in templo Domini acceptior, iocundior, vel gratior.* Quomodo legit quoque Hieronymus in 56. Isaia. Dabitur, inquit, fidei eius electa gratia, & pars in templo Domini delectabilis. Ait ergo, quod eiusmodi homo ea fuerit in Dominum fide, vel tam fuerit fidelis, ut liberis carere maluerit, quàm illos habere cum offensa Dei, ex adulterio generando, idcirco hoc præmio afficietur, ut eius tam insigni fidei, seu fidelitati adsignetur electum quoddam, & exquisitum gratiæ donum, ut scilicet insignis eius fides coronetur insigni, & exquisita gratia Dei: quænam verò hæc gratia sit, sequenti hemistichio explicatur.

Hieronymus.

Et sors in templo Dei acceptissima. seu in templo Domini iocunda, pergrata, a ut delectabilis. Quod ut explicemus, aduertendum est triplex esse genus eunuchorum, ut dixit Christus Matth. 19. 12. *sunt enim eunuchi, qui de matris utero sic nati sunt: & sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi, qui se castrauerunt propter regnum cælorum.* Et primùm duplex genus eunuchorum, qui propriè eunuchi dicuntur, repellitur ab Ecclesia Dei Deutero. 23. cum dicitur: *Non intrabit eunuchus attritus, vel amputatis testiculis, & abscisso veretro Ecclesiam Dei.* Quod si ad Ecclesiam non admittebatur, multò minùs ad templum admitteretur. De his ergo eunuchis non loquitur in hoc loco Sapiens, cum nulla esset illis sors in templo Dei. Vel ergo loquitur de sterilibus, & infœcundis, vel de his, qui se castrauerunt propter regnum cælorum, qui metaphoricè dicuntur eunuchi. Hieronymus in 56. caput Isaia hunc locum intelligit de eunuchis Euangelicis, qui se castrauerunt propter regnum cælorum, quibus iocundissima sors est designata in Ecclesia Christiana, quæ est templum Domini, ut dixit quoque Isaia illo cap. versi. 3. *Et non dicat eunuchus, ecce ego lignum aridum. Quia hæc dicit Dominus eunuchis, qui custodierint sabbata mea, & elegerint quæ ego volui, & tenuerint fœdus mœe. Dabo eis in domo mea,*

19.
Eunuchorum genus triplex.

Verus eunuchus nō fuit admif. sus in Ecclesiam.
De eunuchis Euangelicis.
Hieronymus.

Eunuchus
dicitur ca-
stus coniu-
gatus.

Eunuchis
quæ sors
promitta-
tur.
Sensus pri-
mus in eu-
nuchis Euā-
gelicis.

Refutatio.

Sensus se-
cundus.
Sors pro
patrocínio
Dei.
Sensus ter-
tius verus,
pro mini-
sterio tem-
pli.
Nechabi-
tæ sortem
habebant
in templo.

20.

*Et in muris meis locum, & nomen melius à filiis, & filiabus: nomen sem-
piternum dabo eis, quod non peribit.* At ex contextu huius capitis con-
stat Sapientem loqui de viro coniugato, sed orbo liberis, propter
vixoris fortasse sterilitatem; qui ita fidelis est legi Dei, ut superet filio-
rum cupidinem, quæ adeò populum illum occupabat, ut multi non
vererentur ex alienis vxoribus filios sibi procreare contra Dei præce-
ptum. Ille ergo eunuchi nomine hîc commendatur, qui ita adhære-
bat diuino præcepto, ut ne illud transgrederetur, sua fidelitate vin-
ceret amorem filiorum, & opprobrium, quod sterilibus eo tempore
oriebatur. Nam id ostendit, quod dicit, *Felix sterilis immaculata, quæ
nesciuit thorum in delicto, & felix eunuchus, qui non est operatus iniqui-
tatem.* At infelices impij, qui ex adulterio filios procreant: nam eius-
modi filij prophani erût, & delebuntur tanquam ex iniquo thoro na-
ti, de eiusmodi ergo eunuchis loquitur. Quibus quæ gratia electa
promittatur, & quæ sors gratissima in templo Domini, videndum est.

Videri posset alicui promissum hoc in Ecclesia Christi impletum,
in his, qui ex religione, & instituto conjugalem amplexi sunt castita-
tem: nam hi, etiam si steriles sint, & liberos non generent, ex fide
seruata diuino præcepto, malunt carere liberis, quàm eos ex delicto
habere; dicitur autem sors hæc in templo Domini, quia ad cultum
Domini pertinet. Quemadmodum promissum Isaïæ cap. 56. quod
daturus sit eunuchis nomen, & locum insignem in domo Domini,
impletum est in viris Deo dicatis, & tribus votis illi deuinctis. Sed
quid quòd promissum etiam sit reliquis coniugatis æquè ferentibus
filiorum orbitatē, ne Diuinū præceptum transgredieretur? & sors dan-
da dicitur in tēplo illo Ierosolymitano ab ipso Salomone ædificato.

Alij existimant ex bonis, quæ Deus in templo suo precantibus com-
municabat, illorum eunuchorum potiorem partem fuisse: nam ut ma-
gis familiaribus præclarior, ac iocundior obtingebat sors, ita peculia-
ris cura, & singulare Dei patrocinium hoc loco illis promittitur.

Verùm ex antithesi subiecta videtur sermo esse de sorte aliqua illis
eunuchis designanda in templo Domini, ad quam initiabantur, etiam
si non essent ex tribu Leui: erāt enim multa in templo ministeria, præ-
ter Leuitica, ad quæ etiam ex aliis tribubus admittebantur initiati;
quemadmodum ex simili promissione Nechabitas admissos fuisse,
diximus in commentarijs Prophetiarum Ieremiæ cap. 35. & hunc esse
verum sensum constat ex illis huius capitis verbis: *Filij autem adulte-
rorum in inconsummatione erunt*, quod alij explicant ininitiati erunt,
vel à sacris arcebuntur. Ostendit ergo hæc antithesis, eunuchos prio-
res admittendos ad sacra, & initiandos; de quo eo versu dicemus. Sed
& ex sequenti versu alium sensum eliciemus non absolum.

*Bonorum enim laborum gloriosus est fructus, & quæ non concidat ra-
dix sapientiæ.* Vel, & indecidua radix sapientiæ, aut non excidit radix
Sapientiæ, ut sit sensus: Bonis piorum laboribus gloriosus fructus spe-
randus

randus, natus ex Sapientiae radice, quæ nunquam deperit, decidit, aut emarcescit: nam sapientia firma, & stabilis, quæ firma est infixæ radice, quæ scilicet animo infixæ est, non deperit, sed ramos profert, flores, & fructus, tam profunda radice dignos. Sapientia ergo tanquam radix viuuda, non emarcescens adeò felix est, ut nunquam pereat, quin fructus ferat gloriosos. Ex quo loco videtur sensus præcedentium verborum explicari, quòd egregij præmij nomine filius promittatur viro orbo liberis, qui quò fidelitatem seruaret in Deum, & pactum legis Dei non transgrederetur, noluit filios quærere ex adulterio. Ideo eius fidelitati dabitur electa quædam, & insignis gratia, nempe gratissima sors in templo Domini, ut scilicet habeat filium, quem Deo offerat. quemadmodum mater Samson sterilis habuit Iudic. 13. 3. & Anna Samuelem 1. Reg. 1. & Elizabeth Ioannem Lucæ 1. Nam qui bene laborauit suæ cupiditati repugnando, meretur habere fructum, id est, filium gloriosum à Deo datum, ne radix Sapientiae, aut ne radix sapiens, hoc est, ne pater sapiens pereat, & emarcescat, fructu Sapientiae eius debito priuatus. Probat hunc sensum aduersatiua particula sequentis versus, *autem. Filij autem adulterorum in inconsummatione erunt.* quasi dixisset sapientis viri gloriosus est fructus à Deo filius datus, at filij adulterorum inglorij erunt. Deinde quia non est infrequens in Scriptura metaphora sumpta ab arbore, ad significandam proles propagationem, id constat primùm ex sequenti cap. v. 3. *Multigena impiorum multitudo non erit utilis, & spuria vitulamina non dabunt radices altæ: etsi in ramis in tempore germinauerint, à nimietate ventorum eradicabuntur. Ecclesiastici 23. 34. Hæc in Ecclesiam adducetur, & in filiis eius respicietur. Non tradent filij eius radices, & rami eius non dabunt fructum.* Vnde arbori comparatur vir Isa. 56. *Ecce ego lignum aridum: & radici pater, & ramis & fructibus filij, ad Roman. 11. 16. Si radix sancta, & rami, & fructus ventris vocatur filius, Gen. 30. 2. Deutero. 7. 13. 28. 4. 11. & sæpe alias. & Psalm. 126. 3. Cum dederit dilectis suis somnum, ecce hereditas Domini filij, merces, fructus ventris.*

Sensus verus priorū verborum.

Sors filius.

Fructus, est filius.

Radix, pater.

Ab arbore metaphora propagationis filiorum.

Filij autem adulterorum in inconsummatione erunt. ἀτέλεια, inconsummata, vel imperfecta erit proles adulterorum, aut filij adulterorum inconsummati aut imperfecti erunt. Verbum τελεῖν, unde nomen illud est deductum, duas habet præcipuas significationes: nam & consummare significat, seu perficere, & sacris initiari. Sic Oseæ 4. 14. *Cum initiatis sacrificabant*, ubi vulgatus legit, *cum effæminatis*. In priori significato accepit vulgatus, & Vaticanus interpres, & alij ex recentioribus, ut Pagninus. Ad hunc sensum. Sapiens eunuchus non priuabitur fructu glorioso, cum sapientia in ipso radicata hoc insigni præmio digna sit: At adulteri filios habebunt inconsummatos, & imperfectos, qui nequeant perfici, ut tanquam execrabiles ex iniquo orti concubitu, repellendi sint, ne sors illis in templo Domini vlla contingat. Hoc voluit significare vulgatus, cum vertit, *in inconsummatione*.

2 II.

Τελεῖν duo significat.

Prior sensus, pro nõ perfici, non maturari, accipit.

Posterior
sensus pro
initiari.

Impius fi-
lius à sacris
arcebitur.

De initiatis
ad sacra.

Baptizati
initiati sūt.
Filij adul-
terini à sa-
cris arcebā-
tur.

Imperfecti
moribus.
Verus sen-
sus.
Nothi ar-
cebantur
ab Ecclesia.
Philo.

ne erunt, pro in imperfectione : nam cap. sequenti versu 5. idem no-
men vertit *inconsummati*, cum ait, *confringentur enim rami inconsu-
mati*. filij ergo, qui nunquam ad maturitatem perueniunt, quam tri-
buit prudentia, seu sapientia, dicuntur suum finem non assequi, &
non consummari, nec perfici : sed potius præripi, ut filium Davidis ex
Bersabea habitum, & filium Augustini, & similes. In posteriori signi-
ficato initiandi acceperunt nomen illud interpretes Complutenses,
Vatablus, & Robertus, cum α priuatiua præfixa, filij autem adultero-
rum ininitiati erunt, aut non erunt initiati, vel à sacris arcebuntur, &
est sensus: vir orbus filiis, quod se ab adulterio continuerit Deo confi-
dens, habebit suæ fidelitatis gloriosum fructum, Dei munere ele-
ctum, & cui fors contingat pergrata in templo Domini. At adulteri,
filios licet habeant ex flagitio ortos, illi tamen ininitiati erunt, nun-
quam initiabuntur tanquam indigni sacrorum religione, imò tan-
quam prophani, cum prodierint ex iniquo thoro, à sacris arcebuntur,
vel exterminabuntur, diceturque illis procul hinc, procul esse prophani:
nam erant irregulares. Initiatos autem vocant, non eos tantum,
qui templi ministeriis sacro ritu dicabantur, ex tribu Leui, cum Sa-
piens hinc loquatur de filio ex patre sapiente cuiuscumque tribus exor-
to & de filiis quorumcunque adulterorum: sed eos omnes qui ad my-
steria, aut sacra admitterentur, ut qui apud Gentiles initiabantur Eleu-
siniis ad celebranda Eleusinia, & omnes qui aderat sacris Cereris, ini-
tiabantur: denique quicumque ritu aliquo deputabantur, aut para-
bantur ut adessent sacris, eaque participarent, ut modò Christiani
omnes baptizati, initiati merito dicuntur, quia Baptismi susceptione
fiunt idonei ad cetera sacramenta suscipienda, & ut possint sacris
adesse mysteriis. At contra ininitiati, prophani erant, ut filij adultero-
rum à sacris arcebantur tanquam prophani. Sensus bonus est, & non
alienus à lectione vulgati: nam qui erant inconsummati, & imperfe-
cti, non venerant ad eam perfectionem, ut idonei essent, qui myste-
riis initiarentur, ut adessent sacris, quare ut imperfecti, & prophani à sa-
cris repellebantur. Hanc imperfectiorem quidam ad mores referunt,
quod nothorum filiorum educationem plerumque parentes negli-
gant. Vnde Paulus cap. 12. Epistolæ ad Hebræos: *si extra disciplinam
estis, ergo adulteri estis, & non filij*. Sed veriùs referimus ad legem, qua
caueretur Deuteron. 23. 2. *Non ingreditur manzer, hoc est, de scorto na-
tus in Ecclesiam Domini usque ad decimam generationem*. Quam legem
notauit Philo in lib. de confusione linguarum, cum dixit, Nati è scor-
to à diuina cōcione arcetur, lege dicente, Non intrabit natus è mere-
trice in Ecclesiā Domini. Atque hac sorte priuatur nothi filij, sicut le-
gitimi ea potiuntur. Vnde subditur. *Et ab iniquo thoro semen extermina-
bitur*, hoc est, ex illegitimo cōcubitu natus abolebitur ex Ecclesia Do-
mini, ad quam admitti non potest, usque ad decimam generationem.

22.

Et siquidem longe vitæ erunt, in nihilum computabuntur. De filiis
adulte

adulterorum loquitur, qui etiam si diutissime vixerint, in nihilum computabuntur, vel nullo in pretio erunt. Hierony. in cap. Osee sic legit, cum longi fuerint temporis reputabuntur in nihilum: & ignobilis in nouissimis erit senectus eorum: *& sine honore erit nouissima senectus illorum*; hoc est & extrema senectus eorum inhonorata erit. Hoc dicit, quia patrum suorum imitatores, pietati non vacabunt, cuius est comes honos, ideo quod longior fuerit eorum vita, qui gloria virtutis fuerint destituti, eò erit miserior, & turpior. Sed verior ratio sumitur ex lege, quia enim filij adulterorum ad sacram concionem ex lege Deutero. 23. non admittebatur, imò tanquam prophani, & excommunicati repellebantur à commercio aliorum, quod diuturnius vixerint, grauius ferent opprobrium, & senectus ipsa, quæ per se ipsa venerabilis est, & honore digna, probro illo affecta, despicietur, & ingloria erit, & sine honore.

Hieronymus.

Longior
vita impij
turpior.
Ex lege in
honorata
vita nothi.

Etsi celerius defuncti fuerint, non habebunt spem, salutem à iustis speratam non obtinebunt: non habebunt bona, quibus innitantur, vt possint sperare remunerationem. Nam locutus est Sapiens de his, qui Sapientiam contemnunt, & abiiciunt disciplinam: quorum recensuit pœnas, & opprobria.

23.
pœna abii-
cientiũ sa-
pientiam.

Nec in die agnitionis allocutionem. In die agnitionis, diiudicationis, aut discretionis, vel examinis, est enim *ἡμέρα κρίσεως* iudicium, quo ratio habetur bonorum, & malorum: aut quo cognoscitur causa, & fit animaduersio, à verbo *ἡμέρα κρίσεως*, quod est, pro potestate, arbitrioque statuere, decernere, atque in re controuersa diiudicare, quod est munus Iudicis. Allocutionem, *παράμυθιον*, solatium, seu consolationem vocat: nam ita solet vulgaris transferre nomen hoc cum eius verbo, quod consolationem afferre verbo adhortationis, vel suasionis significat; vt apud Oseam cap. 2. 14. *Dicam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius.* & Isa. 40. 2. *Loquimini ad cor Ierusalem.* Quin & apud prophanos frequens est alloquiij vsurpatio pro doloris leuamine. Et est sensus: Non habebunt in die iudicij vllum consolatorem, qui eos verbis consolatorijs alloquatur; nec ipsi habebunt pium aliquod opus, quo se consolentur. Communis expositio sic habet: Deficiet illis excusatio, aut defensio: nullus enim erit, qui pro eis loquatur, ne ipsi quidem pro se; verum nulla fulta ratione, quam proferant, obmutescunt.

Iudicij dies.

Allocutio
à solatoria.

Nullum in
iudicio le-
uamen.

Nationis enim impia diræ sunt consummationes. vel, generationis enim iniquæ diri sunt exitus, diri fines, diræ consummationes; siquidem *via impiorum complanata lapidibus, & in fine eorum inferi, tenebra, & pœna.* Eccle. 2. 1. 11. Concludit Salomon diro exitu acta improba impiorum filiorum, qui ex adulterio sunt geniti: habent enim diros fines, insipidos, ingratos, acidos, vt de pomis, aut malis dicere solemus, quod de-sonant in gustum insipidum, vel in fine sint gustus insipidi, & acerbi.

24.

Dirus finis
impiorum.

SAPIENTIAE SALOMONIS

CAPVT IV.

V E T V S.

N O V A.

1.

*Quàm pulchra
est casta gene-
artio cum clari-
tate :*

*2. im-
mortalis est enim memoria il-
lius ; quoniam & apud Deum
nota est, & apud homines.*

*3. Cùm præsens est, imitantur
illam : & desiderant eam, cùm
se eduxerit , 4. & in perpe-
tuum coronata triumphat in-
coinquinatorum certaminum
premiū vincens.*

*5. Multigena autem impio-
rum multitudo non erit uti-
lis, 6. & spuria vitulina
non dabūt radices altas, 7. nec
stabile firmamentum colloca-
bunt.*

*8. Et si in ramis in tempore
germinauerint, infirmiter posi-
ta, à vento commouebuntur, &
à nimietate ventorum eradica-
buntur.*

Con

*Otior orbitas li-
berorū cum vir-
tute : immortalitas enim est in*

*memoria eius : quoniam &
apud Deum nota est, &
apud homines.*

*Eam & præsentem imi-
tantur, & desiderant absen-
tem, & in perpetuum coro-
nata triumphat incoinqui-
natorum præmiorum cer-
tamen vincens.*

*Copiosa autem liberis
impiorum multitudo non
proficiet : & ex adulterinis
stolonibus non dabit radi-
cem in profundum, nec sta-
bile firmamentū collocabit.*

*Nam etsi ad tempus in ra-
mis effrondescat, leuiter fir-
mata à vento commouebi-
tur, ac à violentia ventorum
eradicabitur.*

Con

9. Confringentur enim rami inconsummati, & fructus illorum inutiles, & acerbi ad manducandum, & ad nihilum apti.

10. Ex iniquis enim somniis filij, qui nascuntur, testes sunt nequitiae aduersus parentes in interrogatione sua.

Iustus autem 11. si morte præoccupatus fuerit, in refrigerio erit.

12. Senectus enim venerabilis est, non diuturna, neque annorum numero computata: 13. cani autem sunt sensus hominis.

Et ætas senectutis 14. vita immaculata.

15. Placens Deo factus est dilectus, & viuens inter peccatores translatus est.

Raptus est ne malitia mutaret 16. intellectum eius, aut ne fictio deciperet animam illius.

Fascinatio enim 17. nugacitatis obscurat bona, 18. & inconstantia concupiscentiae transfert sensum sine malitia.

19. Consummatus in breui expleuit tempora multa.

Placita enim erat Deo anima illius: 20. propter hoc prosperauit

Confringentur rami imperfecti, eorumque fructus inutilis, ad esum intempestius, ad nullamque rem accommodus.

Ex illegitimis enim somniis filij nati testes sunt prauitatis aduersus parentes in iniquitate ipsorum.

Iustus autem si præoccupatus fuerit morte, in quiete erit.

Senectus enim honorata, non longæua, neque numero annorum definitur: cana autem prudentia hominibus.

Et ætas senectutis vita nulla labe maculata.

Cum gratus Deo fuisset (in vita) dilectus est, & cum inter peccatores viueret, transpositus est.

Raptus est ne prauitas intellectum eius mutaret, aut dolus eius animum deciperet.

Fascinum improbitatis obscurat bona, & inconstantia concupiscentiae peruertit mentem malitiæ expertem.

Consummatus in breui diuturnitatem expleuit vitæ.

Nam placebat Domino anima ipsius: quapropter festinauit

perauit educere illum de medio iniquitatum: populi autem videntes, & non intelligentes, 21. nec ponentes in praeordiis talia.

Quoniam gratia Dei; & misericordia est in Sanctos eius, 22. & respectus in electos illius.

23. Condemnat autem iustus mortuus viuos impios, & iuuentus celerius consummata longam vitam iniusti.

Videbunt enim finem sapientis, & non intelligent, 24. quid cogitauerit de illo Deus, & quare munierit illum Dominus.

25. Videbunt, & contemnunt eum, illis autem Dominus irridebit.

26. Et erunt post haec decedentes sine honore, & in contumelia inter mortuos in perpetuum: quoniam dirumpet illos

27. inflatos sine voce, & commouebit illos à fundamentis, & vsque ad supremum desolabuntur: 28. & erunt gementes, & memoria illorum peribit.

29. Venient in cogitatione peccatorum suorum timidi, & traducent illos ex aduerso iniquitates ipsorum.

stinavit de medio improbitatis. Populi autem cum vidissent, non intellexerunt, nec in cogitatione posuerunt hoc tale.

Quod gratia, & misericordia in Sanctis eius, & visitatio est in electis illius.

Ceterum condemnat iustus mortuus viuos impios, & iuuentus citò consummata longæuam iniusti senectutem.

Sapientis enim obitum videbunt quidem; sed quid de eo statuerit Dominus, & ad quid tutum eum conseruauerit, non intelligent.

Videbunt (inquam) eumque despicient, Dominus autem illos irridebit.

Et erunt post hoc in ruinam ignominiosam, & in contumeliam in mortuis per saeculum: quoniam dirumpet illos sine voce prono capite praecipitados, & commouebit eos à fundamentis, & vsq; ad extremum vastabuntur; atque erunt in dolore, & memoria eorum interibit.

Venient in reputatione peccatorum suorum timidi, contraque conuincunt illos peccata ipsorum contra legem commissa.

A R G V M E N T V M.

Confert iustos continentes Sapientia discipulos cum adultera prole, quæ abiicit eam. Nam illi siue diu vixerint, prosperè agent; siue celerius recesserint, singulari Dei munere id fiet: ne à virtute recedant, sed premio digno afficientur. At impiorum vita, diuturna non est: multisq; circumsepta calamitatibus, obibuntque inhonorati, & inter mortuos suis iniquitatibus timidi cruciabuntur.

C O M M E N T A R I V S.

O *Quàm pulchra casta generatio cum claritate.* Græcè, potior orbitas filiorum cum virtute. vt interpretes Complutenses, Regius, Vaticanus, & omnes recentiores transferunt, & Cyprianus lib. de singularitate clericorum, legit, *Melius est esse sine filiis cum claritate.* & Hieron. in 9. cap. Osee, *Melius est filios non habere cum virtute.* & Ambrosius lib. 1. de virginibus. *Melior est virginitas.* Et autem antithesis, qua Salomon confert viros filiis orbos, sed virtute præditos, cum improbis, multis ex adulterio auctis filiis absque illa de quibus in præcedenti capite dictum est. Nam carere filiis si ex virtute promanet, ne te polluas illicito concubitu contra Dei legem, melius, ac præstantius est, quàm sobolem habere copiosam, & improbam. Et hoc est quod dixit vulgatus, *O quàm pulchra est casta generatio cum claritate:* id est, multò pulchrior est, potior, ac melior generatio sterilis, & orba filiis, casta tamen, quæ nulla se adulterij labe polluat, & virtutis splendore clara, & illustris, quàm supradicta copia filiorum adulterinorum, ac improborum.

Immortalis est enim memoria illius; nempe virtutis, cuius æterna memoria illi opponitur caducæ, & fluxæ liberorum propagationi: idque ex Græco patet, quanuis Hugo cum ceteris expositoribus, generationem castam non virtutem referre putent pronomen illius. Nam & Deo est nota, cum in memoria aterna sit iustus; & hominibus, quia, vt ait Eccles. cap. 44. 14. *Nomina iustorum viuent in generatione, & generationem: Sapientiam eorum narrant populi, & laudes eorum nunciat Ecclesia.* & cap. 49. 1. *Memoria iosa in compositione odoris, facta, opus pigmentarij, in omni ore quasi mel indulcabitur, & vt musica in conuiuio.*

Cum præsens est, imitantur illam, & desiderant eam cum se eduxerit; cum se abduxerit, habet Cyprianus; Græcè est, desiderant absentem; nam absentia, & quibus indigemus, desideramus ac requirimus: Diuerso iudicio dixit Horatius lib. 3. Carm. Ode 24. virtutem incolu- mem odimus, sublatam ex oculis quærimus inuidis, vitis tamen bonis virtus & cum adest mirabilis est, & cum abest desiderabilis.

1.

Cyprianus.
Hieronym.
Ambrosius.Virtus præ-
ferenda so-
boli.

2.

3.

Cyprianus.
Horatius.

4. *Et in perpetuum coronata triumphat incoinquinatorum certaminum premium vincens.* Græcè, *incoinquinatorum premiorum certamen vincens.* Cyprianus legit, *incoinquinatorum certaminum praelium vincens.* Diuersitas hæc nata est ex diuerso genitiui ἀθλων significatu : nam à masculino ἀθλος, quod est certamen, versum est à vulgato certaminum, vt habet quoque Cyprianus: à neutro verò ἀθλον, quod est præmium certaminis, alij omnes verterunt, præmiorum, quod sequeretur agona, quod est certamen, aut praelium, vt legit Cyprianus, ne verteretur, *impollutorum certaminum certamen, seu praelium vincens.* Nam quæ essent illa impolluta certamina, quæ cum vitiis, ac dæmonibus sustinebantur, è quibus mirum est si quis omnino euadat impollutus.
- Sensus 1. Erit ergo sensus lectionis Cypriani: inter certamina impolluta, in quibus, nulli virtus vnquam cedit, nec vllius ictu læditur, aut polluitur, victrix in praelio euadit ipsa virtus, ac de suis hostibus coronata triumphat. Secundum verò vulgati lectionem sic accipiendus: Virtus triumphat perpetuò coronata vincens præmia præstantissimis humanis certaminibus proposita: nam quantumuis præstent ceteris, quod ritus, & leges certaminum in eis obseruentur, & hoc modo impolluta dici possint, at illa corruptibilia sunt, virtutis verò præmia incorrupta, vt dixit Paulus 1. ad Corin. 9. 25. *Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.* Iuxta Græcam lectionem hic est sensus. Virtus coronata triumphat, victrix in certamine, in quo qui superat, habet præmia constituta, impolluta, & incoinquinata, nulli mœrori subiecta, nulli timori, quo polluantur, longè diuersa à corona fluxa hominum, & caduca; qualis 1. Petri 1. 4. dicitur *hereditas incorrupta, impolluta & immarcessibilis.* Atque hunc eundem sensum potest habere vulgatus, si dicamus locutum eum fuisse histerologicè, *incoinquinatorum certaminum premium vincens.* pro, incoinquinatorum præmiorum certamen vincens, quemadmodum dictum est Psalm. 18. 6. *In sole posuit tabernaculum suum,* pro in tabernaculo suo posuit Solè. & Psalm. 32. 7. *Ponens in thesauris abyssos,* pro, ponens in abyssis thesauros.
- S. *Multigena autem impiorum multitudo non erit utilis.* Antithesi ludit, qua πολυτεκνία, multiplicitas filiorum opponitur orbitati eorum, quæ dicitur ἀτεκνία. quasi dicat: Melior est sterilitas, seu orbitas filiorum cum virtute; at multigena, id est, sobolescens, fœcunda, liberis copiosa multitudo, & propagatio filiorum non erit utilis, non proficiet, vel non prosperabitur. Sed admirabilis Dei bonitas, & sapientia facit, vt impij aliàs perniciosi, aliquam iustis vtilitatem apportent, cum per eos exercentur, & purgantur, ac proficiunt; vt Iacob per Esau, Hebræi per Ægyptios, Dauid per Saulem. ita B. August. ser. 52. in Euang. Ioan. Præclare, inquit, videtis ergo, quia & mali necessarij sunt bonis. In fornace quodammodo aurificis sumus, hoc est, in hoc mundo. Si autem non es, simul ardes; si autem es, palea tua est malus; si & tu palea es, simul eritis
- Cyprianus.
- Virtus triūphat.
- Sensus 2.
- Præmia virtutis incorrupta.
- Sensus 3.
- Malus prodest bonis.
- Augustinus.

eritis fumus, & in illa verba Psal. 51. *Sicut nouacula acuta fecisti dolum:* ecce, ait, quid faciunt bonis mali, capillos radunt, & postea ablaturus est malus bona temporalia. Proficiunt ergo mali bonis, ut bonos eos efficiant sua exercitatione: tum etiam suis laboribus, & aueritate conquirendi commodi sunt bonis varia officia exercendo.

6.

Augustinus.

Et spuria vitulamina non dabunt radices altas. Hunc locum erratum putat Augustinus lib. 2. de Doctrina Christiana, cap. 12. quod nomen, *vitulamen*, Latinis sit inauditum, & pro *vitulamina*, legendum putat, adulterinæ plantationes. quem secuti sunt Interpretes, & expositores, quia ita ut Augustinus hunc locum legunt. Rationem erroris fuisse, ait Augustinus, quod *μύχες* nomen Græcum, vitulum, seu iuuentam significat, & inde nomen *μυχέματα* deductum vulgatus ficto nomine per vitulamina transtulit, quo significaret impiorum sobolem instar vitulorum auctam non prosperari. Sed non est in vulgato erratum, siquidem iam correctus, ita similiter legit, ut legit quoque olim Optatus Mileuitanus lib. 4. contra Parmenianum, deduxitque nomen in eo significato, quem habet etiam Græcum nomen *μύχες*, quod significat stolonem, viuiradicem, aut nouellam plantam; & inde *μυχέματα* eosdem illos stolones notant, seu plantas teneras, ad quas significandas usurpauit nomen vetustum, aut potius finxit, aut de nouo inuenit, ut licuit aliis grauibz Auctoribus. Aut fortè deduxit nomen, ut quidā putant, à vite, fortasse, ut viticulæ, quæ sunt flagella herbarum, seu clauiculi, sic vitulamina sint herbarum germina, plantæ teneræ instar vitium, aut viticularum. E Græco ergo sic legitur hic locus, & ex adulterinis plantis, seu stolonibus non dabit radicem in profundum, nempe, multigena impiorum multitudo non aget altas radices; unde leuiter innixa facilè elidetur, & euellitur, ut similes stolidæ plantæ solent euelli, ita hi stolones spurij, aut adulterinæ plantationes tanquam leuiter fixæ euellentur facilè.

Lectio-
ratio.Vulgati le-
ctio.
Optatus.Filij ad-
ulteri-
ni nō pro-
sperantur.

Nec stabile firmamentum collocabunt. Græcè, Neque firmum, aut tutum fundamentum locabit, multigena scilicet multitudo impiorum. Transit ad aliam similitudinem; quemadmodum Paulus ad Ephes. 3. 17. fideles vult in Christi charitate radices agere, atque firmum fundamentum habere ne aliò transferantur, cum impij leues ideo sint, quod Deo derelicto rebus caducis fidant, eisque innitantur. Idcirco Iudas in sua canonica ver. 12. sic ait. *Arbores autumnales, infructuose, bis mortuæ, eradicatæ.* bis mortuas vocat impios, quod fructu, & folio mutantur, & spolientur; hoc est, quod nec verbis, nec operibus iustis ornentur; cum iustus sit sicut *arbor plantata secus decursus aquarum*, Psalm. 1. *qua fructum suum dabit in tempore suo.*

Impij arbo-
res bis mor-
tuæ.

8.

Et si in ramis. Pro leuiter firmata, seu posita in multis Græcis codicibus ponitur genitiuus *βεληνός* absolutè positus; quanuis sint qui corrigant, arbitantes legendum pro illo genitiuo rectum *βεληνός*, ut

M 2

sic.

Lectio-
ratio.

Sensus.

Cicero.

Filiorum
adulterorū
perditio.

sic conueniat cum *πλῆθος* multitudo, sicut & verba omnia collocan-
da in singulari, nempe, non dabit, collocabit, germinauerit, à vento
commouebitur, & eradicabitur. Verùm in codice Græco Complu-
tensi, Regio, & Vaticano legimus in plurali *βεβηκότα*, vt referatur ad
μοχέυματα, stolones, plantationes, aut vitulamina; sic vulgatus, &
ex Interpretibus nonnulli omnia verba transferunt in plurali, spuria
vitulamina non dabunt radices altas, nec stabile fundamentum col-
locabunt, & si in ramis ad tempus germinauerint leuiter *βεβηκότα* fun-
data à vento commouebuntur, & radicitus euellentur; cùm tamen
verba omnia reuera singularis sint numeri; & si postrema duo pro
supposito habeant neutrum plurale *βεβηκότα* in plurale conuertenda
sunt more Græcorum. Verùm cùm tantum sermo hîc fiat de filiorum
copiosa multitudine ex spuriiis plantationibus, seu vitulaminibus pro-
pagata, de ea tantum verba sunt intelligenda ad hunc modum. Mul-
tudo impiorum filiis copiosa non prosperabitur: & ex plantationi-
bus adulterinis orta non aget altas radices, neque stabile fundamen-
tum collocabit. Et licet ad tempus in ramis euirescat, eo quòd leuiter
ascenderint, vel fundauerint adulterinæ illæ plantationes, facile à ven-
to commouebitur, & eradicabitur. Sic *βεβηκότα* in accusatiuo locanda
cum subintellecta præpositione *κατά*, quæ Latinè, hac circuitione ex-
plicatur: eo quòd *μοχέυματα* vitulamina infirmiter, aut leuiter firma-
uerint aut fundauerint arborem impiorum filiorum, à vento nihilo-
minus propulsabitur arbor, & euelletur. Deriuatur nomen illud à
βίβω, vnde *βασίς* fulcimentum, aut fundamentum alicuius ponderis
in fabrica dicitur, & per metaphoram pro radice arboris hîc ponitur,
cùm dictum est, *nec stabile firmamentum collocabit*. Perstat enim in si-
militudine stirpis, atque arboris, in qua viriditas ramorum, ac fron-
dium non est perpetua, sed temporaria, fluxa, ac caduca; quamuis ex
fabrica sumantur translationes. Cicero pro Cælio sic est eandem pro-
secutus. Nolite hunc nunc primùm florentem firmata iam stirpe
virtutis, tanquam turbine aliquo, aut subita tempestate peruertere.
vulgatus rectè prosecutus est sensum.

9.

Confringentur enim rami inconsūmati. ἀτέλεστοι, imperfecti, qui ad suū
perfectum scilicet incrementū non peruenient, sed ante tempus cum
radice, & arbore confringentur. Alij vertunt, *imperfecti circum rami*
confringentur. Persequitur similitudinem, in qua summa vastitas stir-
pis, atque arboris, frondium, ac ramorum ipsius fructus denunciatur.

Et fructus illorum inutiles, & acerbi ad manducandum, & ad nihi-
lum apti. Fructus numeri singularis est in Græco, vnde & inutilis, &
acerbus, & ad nihilum aptus dicitur. Acerbus Græcè ἀώρεος intempe-
stius, qui adhuc crudus, & acerbus est, nondum coctus, ac maturatus
à calore Solis. Sic liberi impiorum ante maturitatem, quasi fructus
acerbi præripiuntur, ac euelluntur.

Ex

Ex iniquis enim somniis. Ex illegitimis enim somniis, pro, ex illegitimo concubitu filij nati. per metonymiam, aut catechresim, in qua res proxima sumatur, nempe somnus, pro concubitu, vt cap. 3. 16. *iniquus thor* pro nefaria, & flagitiosa coniunctione, & consuetudine. & cap. 7. 2. *delectamento somni conueniente*, dictum est, pro voluptate concubitus.

10.
Somnus pro
concubitu.

Testes sunt nequitia aduersus parentes in interrogatione sua pro, in inquisitione ipsorum, cum quaestio de ipsis habebitur, & vitæ actæ ratio reposcetur, tunc filij nefarij producentur in testimonium prauitatis suorum parentum; nempe illegitimi concubitus, ex quo nati sunt; vel improbæ vitæ, quam sunt imitati: fructus enim mali indices sunt arboris malæ.

Filij patrū
imitatores.

Si morte præoccupatus fuerit. Hoc est, ante tempus naturæ debitum abreptus, & quasi acerbus quidam fructus præreptus, ac præcerptus: quæ mors præmatura, aut immatura dici solet. Dictum est impiorum filios quamcitissimè euanescere; quod quia iustis aliquando accidit, vt morte immatura, florecente ætate rapiantur, docet Sapiens quantum intersit in hoc inter utrosque. Etsi enim immatura ætate præripiantur, sed non moribus in tempore certè moritur, quem mors paratum inuenit, cum impij non in suo tempore decedant.

11.
Mors im-
matura iu-
stis, & iniu-
stis diuersa.

In refrigerio erit. in quiete erit, omnibus videlicet huius vitæ molestiis ac periculis liberatus, sicut in Apocalypsi dicitur cap. 14. 13. *A modo iam dicit spiritus ut requiescant à laboribus suis.* Atque hoc est primum, in quo mors iustorum immatura superat mortem impiorum, quod protinus suauissima beatæ vitæ quiete fruuntur.

Senectus enim venerabilis est. Senectus honorata, non multæ, seu prouectæ ætatis, neque annorum numero computatur, aut definitur; vel, vt legit Hierony. in 8. Zachariæ, Senectus honorabilis non multi temporis, nec numero annorum æstimabilis. Hoc alterum est, quo à morte iustorum superatur mors impiorum immatura. Quod si quis rectè rationes subducatur, inueniet non eam dicendam senectutem, quæ honorata non est: illa autem honorifica est, non quæ longo tempore constat, aut quam annorum numero metiaris: nam huiusmodi longissima ætas infantia quandoque est, & puer centum annorum reprobatum ab Scriptura sacra; sed quæ prudentia, & integritate vitæ est ornata: in his enim illius ætatis ornamentum est constitutum, & si in adolescentibus inueniantur, senes proculdubio sunt; quales multos legimus, Samuelem, Ieremiam, Tobiam, Danielelem, & similes.

12.
Hierony-
mus.
Senectus
honestæ
quæ.

Senex ado-
lescens.

Canis autem sunt sensus hominis. Græcè, *Cana autem prudentia hominibus*, *παιδιά*. Iansenius vult esse nomen substantiuum, & ita vertit, *Canities autem est prudentia hominibus*, quod mox sequatur, & *ætas senectutis vita immaculata.* sed reliqui vt adiectiuum accipiunt, *Cana est prudentia*, vel, *canis sunt sensus*, singularis numeri, quia Græ-

13.
Prudentia
senem
facit.

Hierony-
mus.

cè est *φρόνσις*, vt transfert vulgatus & Hierony. in 25. Isaiaë, inquit: *Canis enim hominis sapientia eius*, & in 8. Zachariaë, *Canis autem sunt hominum prudentia*. Est autem metonymia, qua canities signum senectutis, ponitur pro ipsa senectute, siue ætate deuexa, atque admodum grandi. Nam canos, hoc est, ætatem canam hominibus sapientia, siue prudentia conciliat. Vnde seniores seu senatores consilio præstant, non ætate.

14.

Vita sine la-
be senilis.

Vita immaculata, siue, nulla macula deformata, hoc est, pura, atque integra, siue purè, & castè acta. Est autem inuertenda oratio: Prudentia hominibus locum habet canitei, & vita pura, & sine labe, in quacunque ætate sit, est quasi quædam ætas senilis, cui honor ab omnibus exhibetur: nam sapientia, & virtus eam prudentiam, ac grauitatem affert, quam ætas prouecta solet afferre. Illa autem ex obseruantia Legis Dei proficiscuntur. Quicumque ergo iuuenes his adornati, senes meritò habendi sunt, vt Tobias cap. 1. *Qui cum esset in iuor omnibus in tribu Nephtali, nihil tamen puerile gessit in opere*, & puer Daniel cap. 13. qui senes iudicauit, & similes alij, qui quod ætati deerat, virtutibus compensabant.

15.

Mors præ-
properea
amoris si-
gnum.
Enoch
exemplo
probat.

Placens Deo factus, est dilectus. Sic hæc verba distinguenda sunt: nam ex Græco ad hunc modum habent: Qui fuit Deo acceptus, dilectus est ab eo, vel, cum gratus Deo fuisset nempe in vita, charus fuit ei. Fuit autem amoris signum præproperea euocatio ex ista vita, non sine Dei arcano consilio: cuius causa sequentibus membris exponitur. Ostendit exemplo, quo consilio Deus ante maturam ætatem iustos suos præripiat, & ad se transferat, ne impiorum consortio maculentur. Est autem exemplum desumptum ex Enoch, qui, vt dicitur Genes. 5. 21. *cum trecentis sexaginta quinque annis vixisset ambulauit cum Deo, & non apparuit, quia tulit eum Deus*. Quæ verba Septuaginta sic transtulerunt: *Et placuit Enoch Deo, & non inueniebatur, quia transtulit eum Deus*. Quam lectionem secutus Ecclesiasticus dicit cap. 44. 16. *Enoch placuit Deo, & translatus est in paradysum, vt det gentibus penitentiam*. Et Paulus ad Hebræ. 11. 5. *Enoch translatus est ne videret mortem, & non inueniebatur, quia transtulit illum Deus: ante translationem enim testimonium habuit, placuisse Deo*. Propius ad hunc huius loci sensum B. Cyprianus in libro de Mortalitate, cap. 8. ait: sic denique inuenimus, & Enoch translatum esse, qui Deo placuit, sicut in Genesi restatur, & loquitur Scriptura diuina: *Et placuit Enoch Deo, & non est inuentus postmodum, quia Deus illum transtulit*. Hoc fuit placuisse in conspectu Dei, de hoc contagio sæculi meruisse transferri. Iuxta quam rationem non ineptè Sapiens exemplum Enoch adduxit, qui quod placuit sua vita Deo, in hoc ab eo dilectus est, vt eum transtulerit, ne impiorum consortio læderetur. Ita de Enoch intelligit hunc locum Ambrosius in orat. de obitu fratris, & super Psalms

Cyprianus.

Ambro-
sius.

Psalmos 40. & 45. & Iansenius eum secutus.

Quæ licet sint verosimilia, at Sapientem loqui de quocumque iusto in vniuersum, qui immatura morte præripitur, ostendunt Cyprianus eo loco: nam post dictum testimonium ex Genesi, affert tanquam diuersum locum hunc, Augustinus quoque, & alij Patres, nulla facta de Enoch mentione. Deinde quia non ita immaturus translatus est Enoch, licet in ætate eo tempore breuiori, cum ab anno sexagesimo quinto per trecentos annos genuerit filios & filias. Demum quia ille translatus est ne videret mortem, hinc autem fit sermo de iustis immatura morte præreptis: siquidem versu 15. dicitur, *Condemnat autem iustus mortuus viuos impios, & iuuentus celerius consummata longam vitam iniusti.*

De quocūque iusto sermo est. Cyprianus. Augustinus.

Enoch non est mortuus.

Et viuens inter peccatores translatus est. Cum inter peccatores viueret translatus, siue transpositus est, hoc est, euocatus ab hac mortali, corruptaque vita, ad alteram, quæ luce purissima splendet, & absque vllis tenebris degitur.

Intellectum eius. Synesim, mentem, seu intelligentiam eius. Ambrosius dictis locis legit, *cor eius.* sed cum vulgato legunt, Cyprianus lib. 3. Testimonio, ad Quirinum, cap. 58. & lib. de Mortalitate, cap. 8. & Augustinus lib. 1. de prædestinatione Sanctorum, cap. 14. & lib. de vita Christiana, cap. 4. *intellectum eius*, hoc est, ne prauis opinionibus prauitas corrumperet, aut deprauaret eius intelligentiam; aut ne prauis prauæ generationis consiliis consentiret, aut ne vlllo dolo deciperetur animus eius.

16. Ambrosius. Cyprianus. Augustinus.

Nugacitatis obscurat bona. Malitiæ, seu improbitatis fascinum obscurat bona, hoc est, lædit, ac corrumpit, quemadmodum fascinator oculis, aspectuque speciem infantis, quem aspicit, ita inficit, ut quandoque enecet. Sic prauitas, vel potius improbus homo lædit, ac corrumpit prauis suis opinionibus quæ bona sunt, ut simplex vir mala putet, & contra bona, quæ verè mala sunt. Paulus ad Galat. 3. hac metaphora vsus est.

17. Consiliator malus fascinator est.

Et inconstantia concupiscentia. περιβασις, à verbo περιβαίνω, quod est, circumuerto, circumroto, vagor, unde περιβας, funda, est circumrotatio, aut perpetua circumuersio, aut vagatio concupiscentiæ, quæ semper alia, & alia desiderat vaga, & effrænata, nunquam vni rei inhærens: nam in circuitu impij ambulant, ut suo desiderio, & concupiscentiæ satisfaciant, Psalmo 1. instar illius, qui circuit quærens quem deuoret. 1. Petri 5. 8. Duo hinc vitia notat, quæ animum corrumpunt, ea sunt prauitas opinionum, quasi quædam fascinatio, & cupiditatum intemperantia.

18.

Cupiditatis rotatio.

Transuertit sensum sine malitia. μεταλλέει, mentem synceram, malitiæ expertem peruertit, quasi metallū effodit, ac eruit: sic enim motus animi leues, & intemperantes mentem tentant, & agitant, ut ex ea sim

ea sim

ea simplicitatem innatam, & puritatem insitam eruant, planéque peruertant.

19.

Consummatus in breui expleuit tempora multa, non consumptus, sed breui perfectus euadens. Nam quæ alij ex longissima ætate absoluis-
sent, hic paucis annis peregit; ad eam sanctitatem breui deductus,
quam alij longa ætate vix adepti fuissent.

20.

Cyprianus.
Augusti-
nus.

Iustus festi-
nat exire de
vita.

Propter hoc properauit edicere illum de medio iniquitatum. In Græco non est, *educere illum*, vt legit Cyprianus lib. de Mortalitate, cap. 18. seu, eripere eum, vt Augustinus lib. de vita Christiana, cap. 4. quod verbum vulgatus addidit, vt designaret Deum suppositum verbi, *properauit*. At ex Græco suppositum est, *iustus properauit*, seu festina-
uit de medio improbitatis, hoc est, celeriter discessit iustus, & prope-
rauit ipse exire, ne læderetur ab improbis, sua festina sanctitate, suis-
que precibus, quoniam placebat Deo id assecutus, vt qui in periculis
versatur apud aliquam gentem, citò se à negotiis expedit, & fugit, vt
Abraham exiuit de Vr Chaldæorum, & Loth de Sodomis, & filij
Israël ex Aegypto, & Babylone.

21.

Mors præ-
propera Dei
beneficium.

Nec ponentes in precordiis talia. pro, *in cogitatione tale hoc*, nempe
quod sequitur, *quod gratia, & misericordia in Sanctis eius, & visitatio
in electis eius.* Est autem addendum, *videntes fuerunt*, hoc est, at vul-
gus cum vidissent properè iustum raptum, non intellexerunt, nec ani-
maduerterunt huiusmodi insigne beneficium, quod hoc fuerit gra-
tia, & misericordia Dei in Sanctos eius exercita, & quod electorum
suorum ratio sit habita, in eo præpropere raptu.

22.

Stultitia
mundano-
rum.

Et respectus in electos illius. pro visitatio, & ratio habita electorum
eius. Homines stulti cum vident iuuenem sapientem, qui se totum
neglectis voluptatibus virtuti addixit, in flore ætatis mori, aut mun-
do despecto, mundo ipsi mori, & vitam amplecti religiosam, deri-
dent, quia non intelligunt quid cogitauerit de huiusmodi iuvene
Deus, & quanta gloria velit illum cumulare.

23.

Condemnat autem. Condemnat sui cum illis comparatione: nam
adolescens celerius ereptus, celeri perfunctus fato, collatus cum im-
pio sene, ac longæ ætatis, ostendit damnandum esse. Nónne pueri è
mundo erepti, & famulatui Dei addicti condemnant, & condemna-
bunt in die extremo innumeros senes, qui legi Dei aduersati sunt, &
vitiis, & affectibus superati, vitam improbam traduxerunt?

24.

Dei con-
siliu de
iustis.

Quid cogitauerit de illo Deus. Quid statuerit de eo, hoc est, quomo-
do ei consuluerit, periculisque liberauerit ex hac vita eripiens, &
quanta velit eum gloria cumulare. Quod Dei consiliu, curamque,
quam de electis habet, impij non intelligunt, aut animaduertunt, hu-
ius vitæ amore ebrij.

Et quare munierit illum Dominus. In Complutensi, & Regio codi-
ce legimus, *quare munierit*, ἐαυτὸν, *seipsum Dominus*, dum liberauit,
eripuitque

eripuitque suum militem opportunè, ut decretum suum de ipso tutum redderet. Sed Græci alij meliùs habent, αὐτὸν, *ipsum munierit iustum*, tutumque conseruauerit: Nam ἀσφαλίζειν est ita cauere alicui, ut tutum, tectumque ab omni malo eum reddas.

Deustutum
se, suumque
iustum ser-
uat.

Videbunt. Videbunt inquam. Repetit verbum, *videbunt*, ut doceat quorsum viderint, ut despiciant eum scilicet, sed Deum habebunt irrisorem.

25.

Et erunt post hac desidentes sine honore. Græcè, *ἔσονται post hoc in ruinam ignominiosam*, εἰς πλῶμα, *in casum turpem.* Iansenius vertit, *in cadauer vile*, quòd id quoque nomen significet, vnde subditur, *ἔσονται contumelia perpetua laborabunt inter mortuos*, quia nulla ratio habebitur cadauerum illorum, ut anima viuificante glorificentur, cum semper in ignominia sint futuri. Sed de ipsis iniustis, non de eorum cadaueribus sermonem esse, ex sequentibus constabit, qui non solum corruent ruina turpissima, sed perpetua contumelia inter mortuos ceteros iniusti iacebunt Vnde Lucifer pro Athan. legit, *in contumelia mortis in perpetuo.*

26.

Cadauer
impiorum
vile.
Lucifer.

Inflatos sine voce. Græcè, *mutos, pronos, aut sine voce prono capite, precipites.* Significat impios in Dei iudicio conscientia suorum scelerum conuictos, ne mutire quidem ausuros, sed præ rubore, & tremore voce interclusa vultum in terram demissuros; ut ille, qui intrauit ad nuptias non habens vestem nuptialem. Matth. 22.12. *obmutuit.* Interpres ὀφθαλμοὺς inflatos vertit, à verbo ὀφθαλμίζω, quod significat inflare, ut cum verbo, *dirumpet*, cohæreret: nam inflatos dirumpet, & obmutescere faciet. Ceteri deduxerunt à verbo ὀφθαλμίζω, quod est, præcipito, aut in caput propendeo.

27.

Pudor in
iudicio in-
iustorum.

Et usque ad supremum desolabuntur. Extremè vastabuntur, ut nihil eorum saluū remaneat; magnā illorū ruinam, euerfionemque significat.

28.

Lucifer.

Et erunt gementes. Atque erunt in dolore, ut legit Lucifer pro Athanasio, qualis parturientium, qui est acerrimus cruciatus, & sæpe in Scriptura vsurpatus ad significandam pœnam impiis infligendam.

Venient in cogitatione peccatorum, ἐν συλλογισμῶ in syllogismo, in re-putatione, & collectione præteritorum peccatorum: nam colligent, ac repetent peccata præterita, & rationem illorum inibunt syllogizantes, ac colligentes se malè vitam transigisse: & ita timidi venient. Paulus ad Roma. 2.15. λογισμὸς vocat cogitationes accusantes inter se, ac defendentes, hîc verò syllogismus dicitur collectio culparum vitæ antea-actæ.

29.

Memoria
peccatorū
inutilis.

Et traducent illos. Et redarguent, vel conuincant eos peccata eorum contra legem commissa; vel suis sceleribus coram conuincantur.

SAPIENTIAE

SALOMONIS

CAPVT V.

VETVS.

NOVA.

1. **I**unc stabunt iusti in magna constantia 2. aduersus eos, qui se angustiauerunt, 3. & qui abstulerunt labores eorum.

4. Videntes turbabuntur timore horribili, 5. & mirabuntur in subitatione insperatae salutis.

6. Dicentes intra se, pœnitentiam agentes, & prae angustia spiritus gementes: Hi sunt, quos habuimus aliquando in derisum, 7. & in similitudinem improperij.

8. Nos insensati vitam illorum aestimabamus insaniam, & finem illorum sine honore:

Ecce 9. quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos fors illorum est.

Ergo errauimus à via veritatis, 10. & iustitia lumen non luxit nobis, & sol intelligentiae non est ortus nobis.

lassari

Iunc stabit in confidentia multa iustus, contra faciem eorum, qui affligerunt eum, & qui eius labores reprobarunt.

Videntes graui timore turbabuntur, & stupefcent propter illius salutem inexpectatam.

Dicent ipsi secum pœnitentia tacti, ac propter angustiam Spiritus gement: hic est quem in derisum quondam habuimus, & in prouerbium opprobrij.

Stulti vitam eius existimabamus insaniam, atque exitum eiusdem ignominiosum:

Quomodo ascriptus est in filiis Dei, & in Sanctis fors eius est?

Certè errauimus à via veritatis, neque lux iustitiae nobis illuxit, & Sol non est ortus nobis.

In viis

11. Lassati sumus in via iniquitatis & perditionis, 12. & ambulauimus vias difficiles, viam autem Domini ignorauimus.

Quid nobis profuit superbia? aut 13. diuitiarum iactantia quid contulit nobis?

Transierunt omnia illa tanquam umbra, 14. & tanquam nuncius percurrentes.

Et tanquam nauis, quæ pertransit fluctuantem aquam: cuius, cum præterierit, non est vestigium inuenire, neque semitam carina illius in fluctibus.

Aut tanquã auis, quæ transuolat in aëre, cuius nullũ inuenitur argumentũ itineris, 15. sed tantũ sonitus alarum verberans leuem ventum: & scindens per vim itineris aërem: commotis alis transuolauit: & post hoc nullum signum inuenitur itineris illius.

16. Aut tanquam sagitta emissa in locum destinatum, diuisus aër continuò in se reclusus est, vt ignoretur transitus illius:

Sic & nos nati continuò defecimus esse: 17. & virtutis quidem nullum signum valuimus ostendere: in malignitate autem nostra consumpti sumus.

18. Talia dixerunt in inferno hi, qui peccauerunt:

Quoniam 19. spes impij tanquam lanugo est, quæ à vento tollitur

In viis iniquitatis, ac perditionis lassati fuimus, & deserta inaccessa paruafimus, viam verò Domini ignorauimus.

Quid nobis profuit superbia? & diuitiæ cū iactantia nobis quid contulerunt?

Tanquam umbra, nunciũque transcurrentes illa præterierunt omnia.

Et vt nauis transiens fluctuantem aquam, cuius transitus vestigij non est inueniri, nec inter fluctus meatus eius iter.

Aut vt aue peruolante aërem, nullum inuenitur indicium progressus: ictu autem turbans verberatum aërem leuem, & scissum, vi stridoris motis alis pertransit, vt in eo postea nullum meatus vestigium reperiatur.

Aut vt telo ad scopum misso diuisus aër illicò in seipsum resolutus est, vt ignoretur transitus eius.

Ita & nos posteaquam sumus nati defecimus, & nullum quidem virtutis signum potuimus ostendere: in malitia autem nostra penitus consumpti fuimus.

Quoniam spes impij vt lanugo à vento sublata, & vt

litur: & tanquam spuma gracilis, quæ à procella dispergitur: & tanquam fumus, qui à vento diffusus est: & tanquam memoria hospitis vnius diei prætereuntis.

20. Iusti autem in perpetuum viuent, & apud Dominum est merces eorum, & cogitatio eorum apud Altissimum.

Ideo accipient 21. regnum decoris, & diadema speciei de manu Domini: 22. quoniam dextera sua teget eos, & brachio sancto suo defendet illos.

23. Accipiet armaturam Zelus illius, & armabit creaturam ad ultionem inimicorum.

Iuduet pro thorace iustitiam, & 24. accipiet pro galea iudicium certum.

25. Sumet scutum inexpugnabile æquitatem:

26. Acuet autem duram iram in lanceam, 27. & pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos.

28. Ibunt directè emissiones fulgurum, & tanquam à bene curuato arcu nubium exterminabuntur, & ad certum locum insilient.

29. Et à petrosa ira plenæ mittentur, grandines, excandescet in illos aqua maris, & flumina concurrent duriter.

Contra illos stabit 30. spiritus
tus

spuma tenuis à procella iactata, & vt fumus à vento dissipatus, & quasi memoria hospitis vnius diei præterit.

Iusti verò viuent in perpetuum, & in Domino merces eorum est, & cura eorum apud Altissimum.

Ideo accipient regnum decoris, & diadema pulchritudinis à manu Domini, quoniam manu proteget eos, & brachio illos defendet.

Accipiet totā armaturam zelum suum, ad ultionemque inimicorū creaturā armabit.

Pro thorace induet iustitiam, ac circumponet galeam iudicium non fictum.

Sumet scutum inexpugnabile sanctitatem:

Acuet duram iram in lanceam, vna autem bellū cum eo mundus geret aduersus amentes.

Venient directā iacula fulgurum, & quasi ab intentissimo arcu nubium, ad scopum insilient.

Grandinēsque cōfertim è furore lapidante vibrabūtur, excandescetque aduersus illos aqua maris, flumina verò præcipitāter simul inūdabūt.

Spiritus potentiaē eis obfi-
stet,

tus virtutis, & tanquam turbo
venti diuidet illos: & ad ere-
mum perducet omnem terram
iniquitas illorum, 31. & ma-
lignitas euertet sedes potentiū.

stet, & quasi turbo iactabit
eos; totam terram iniquitas
desolabit, sedesque poten-
tium maleficientia euer-
tet.

A R G V M E N T V M.

*Quod in calce precedentis capitis breuiter, nunc latius prose-
quitur Salomon, ostendens quanto interuallo superandi sint in
statu iudicij futuro à iustis impij, cum repentinam illorum felici-
tatem admirantes, & cum sua summa miseria conferentes dolore
tabescent, Deo pro suis iustis pugnante contra impios.*

C O M M E N T A R I V S.

Tunc stabunt iusti in magna constantia. Græca omnia in singulari
loquuntur de iusto vsque ad versum quintum, de quo in sin-
gulari etiam sermo habitus est in præcedenti capite. Sed interpres in-
telligens ab vno omnes, vertit numero plurali, *Tunc stabunt iusti*, pro,
Tunc stabit iustus, & eum secuti sunt Cyprianus lib. ad Demetrianum,
& lib. de exhortatione Martyrum, cap. 12. & lib. 3. Testimoniorum ad
Quirinum, cap. 15 Paulinus in epistol. 27. ad Aprum, & Augustinus
in epistola 50. ad Bonifacium, & lib. 2. contra duas epistolas Gauden-
tij, cap. 27. & ceteri communiter. Stabit ergo iustus in magna constan-
tia, *καὶ ἀπαρνοίει* in audacia, confidentia multa, & loquendi libertate: nam
opponitur ei, quod dictum fuerat, impios futuros mutos ac timidos.
Et sanè si imperatorem stantem excedere terris decet, vt dixit Vespas-
ianus, stantem quoque iustum depugnare decet.

Aduersus eos qui se angustiauerunt. Contra faciem eorum, qui eum
affixerunt, hoc est, coram eis: nam cogentur impij iusti gloriam in-
tueri, dissimilemque vitæ exitum videre. Vt diues Lucae 16. 23. Lazari
felicitatem intuebatur, quam non poterat attingere, vt Tantalus
aquas, & poma capiti impendentia nequibat fugientia capere. Non
est autem, stare aduersus impios, illos ultionis animo persequi, implo-
rando iudicem, vt digno eos afficiat supplicio; sed oculis eorum
obiici subitam iusti gloriam.

Et qui abstulerant labores eorum. Et spernentium, improbantium, ir-
ritantium, aut vituperantium labores eius, quia, quod ad se attinet, la-
bores iusti, qui eis poterant esse salutare, ita vituperabant, obscura-

1.

Cyprianus.

Paulinus.
Augusti-
nus.

2.

Sueton. in
Vespasi- c.
24. Sextus
Aurelius.
Iniusti iusti
gloriam vi-
debunt,
inuidi.

3.

Labores iu-
sti vilipen-
dunt iniusti.

bant, & irritos volebant facere, ut in nihilum redigerent, Deo honorem, & aliis exemplum eripientes, dum iustum habebant derisui.

4.
Impiorum
pavor in
iudicio.

Videntes turbabuntur timore horribili. Græcis est præteritum quo viso, vel quod postquam viderint impij vehementi pauore percellentur, & extra se rapti obstupeſcēt: *nā horribile est incidere in manus Dei viventis,* ad Hebr. 10. 31. Vnde Actuum 24. 26. cum Paulus disputaret apud Felicem præsidem Iudææ hominem paganum de die iudicij stupefactus ille est,

5.
Stupor subitus iniustorum.

Et mirabuntur in subitatione insperata salutis. Græcè, & stupeſcent præ inopinatione salutis, hoc est, propter iusti salutem inexpectatam, & inopinatam, quem miserum, perditum iudicauerant. Exitus ergo inexpectatus illis admirationem, ac stuporem afferet, non secus ac fratres Ioseph. Genes. 45. 3. cum cognouerunt sortem Ioseph, quem perditum putabant, *non poterant respondere nimio terrore perterriti.* & Iacob in eodem cap. ver. 26. cum audiuit filium suum viuere, & dominari in terra Ægypti, quem iam mortuum defleuerat, quasi de graui somno euigilans, non credebat.

6.
Cyprianus.
Angor iniustorum in iudicio.

Dicentes intra se pœnitentiam agentes, & præ angustia spiritus gementes. In codice Græco, Complutensi, & Regio sic habetur. *Dicent inter se sera pœnitentia tacti, & præ angustia spiritus ingemiscunt, ac dicent.* Cyprianus habet, *Dicentes inter se.* In codice Vaticano, & aliis legimus, *Dicent sibi inuicem pœnitentes, & propter angorem spiritus gementes, hi sunt, &c.* Serò ergo sapientes præ angore spiritus gement, qui animum ægritudine premet. Christus Matth. 22. 13. Fletum & stridorem dicit in impiis futurum.

7.

Et in similitudinem improprij. in parabolam, seu in fabulam probrosam, vel contumeliosam: hoc est, Hic est, quem quondam derisimus, & de quo sumus contumeliosè locuti, ut in Psalm. 43. 14. dicunt iusti: *Posuisti nos opprobrium vicinis nostris, subsannationem, & derisum iis, qui in circuitu nostro sunt: posuisti nos in similitudinem gentibus, commotionem capitis in populis.*

8.

Iusti insani habiti.

Nos insentati vitam illorum estimabamus insaniam, & finem illorum sine honore. Ita mortem Martyrum existimabant tyranni: cum beati mortui sint, qui in Domino moriuntur, Apocal. 14. 11. Nam similes Deo erunt, quia videbunt eum sicuti est, ut ait Ioannes 1. sua epistol. c. 3.

Quàm sit autem verum, iustos ab impiis pro insanis habitos, probat id quod principes 4. Reg. 9. 11. dixerunt Iehu de filio Prophetarum misso ab Eliseo, *quid venit insanus iste ad te?* & Christus tanquam insanus ab Herode spretus est Lucæ 27. 11. & Præses Iudææ coram rege Agrippa dixit magna voce Paulo, post habitam diuinam de Christo concionem, Acto. 26. *Insanis Paule;* multæ literæ te ad insaniam conuertunt. & 1. ad Cor. 4. de se, & aliis Apostolis Paulus asseruit: *Tanquam purgamenta huius mundi, facti sumus omnium peripsema usque adhuc.*

huc. Nec mirum, cum Christi crux Iudæis fuerit scandalum, gentibus autem stultitia.

Quomodo computati sunt inter filios Dei, Ecce, non reperitur in ullo codice Græco, neque in Cypriano, Paulino, & Augustino locis supracitatis, sed tantum, *Quomodo computatus est*, relatus, siue ascriptus in filiis Dei, & inter Sanctos sors eius, id est, sortem adeptus est, ut Apostolus dicit ad Colos. 1. 12. *Dignos nos fecit in partem sortis Sanctorum in lumine*: gratiam Dei sortem vocat, ait Augustinus concio. 2. in Psal. 30. quod gratis detur, sed hoc loco pro gratuita hereditate capitur.

9.
Cyprianus.
Paulinus.
Augustinus.
Sors iustorum.
Augustinus.

Et iustitia lumen non luxit nobis: & Sol intelligentia non est ortus nobis. In Græcis codicibus nullus genitiuus additur, sed tantum legitur: *& Sol non est ortus nobis*, ut legunt Cyprianus locis supra dictis, Ambrosius sermo. 1. & 16. Philo Carpathiorum Episcopus in Cantica, in illa verba cap. 41. *Capilli tui, sicut greges caprarum, quæ apparuerunt è Galaad.* Tum etiam Gregorius lib. 34. Moral. cap. 12. Sed Vatabli interpres legit cum vulgato, *Sol intelligentia*, In codice Complutensi, & Regio Græco reperitur, *Sol iustitia non est ortus nobis*. Videtur genitiuus additus ad explicationem metaphoræ Solis. Se stultitiæ damnant, quod ita insipientes fuerint, ut neque mente illustrari à Deo se desuerint, neque voluntate, à virtute affici aut inflammari: omnes quippe impij, ut ait ibi Gregorius, in die iudicij extremi, cognita sua damnatione, dicturi sunt; *Errauimus à via veritatis, & lumen iustitiæ non luxit nobis, & Sol non est ortus nobis*; ac si apertè dicant, interni nobis luminis radius non refulsit: illis enim, qui de industria scelera sceleribus cumulant, quodammodo contingit illud Isaia. 6. 9. *Dedit illis Dominus spiritum compunctionis, seu soporis, aut grauis somnij, oculos ut non videant, & aures ut non videant.* Quod testimonium citauit Dominus Ioan. 12. & Apostolus ad Roma. 11. & Actuum ultimo.

10.
Cyprianus.
Ambrosius.
Philo Carpat.
Gregorius.

Cæci serò videbunt.

Lassati sumus in via iniquitatis, & perditionis, Græcè, *impleti, expleti*, aut *satiati sumus viis iniquitatis, & perditionis*. Sed quia viarum satietas defatigatio est ex itinere saxoso consurgens, ideò rectè dixit, *lassati sumus*, vel fuimus: nam sequitur, & *ambulauimus vias difficiles*.

11.

Et ambulauimus vias difficiles. Græcè, eremos inuias, aut deserta inuia peruasimus, ad quæ nullus est aditus, vel accessus. Lucifer legit, *eremias*. Cyprianus in tribus illis locis, & Augustinus lib. 2. contra duas Gaudentij episto. cap. 29. & ambulauimus solitudines difficiles, quia mille periculis, molestiis mille circumseptas, & à salute longè remotas, quas tamen sua impij audacia pertruxerunt, atque penetrarunt. Cum autem vitia contra naturam hominis sint, & primo aspectu iocunda, maximas tamen secum afferunt molestias, cum contra incredibilem sit dulcedo, quam abscondit Deus timentibus se, Psal. 30. Nam Isai. 57. dicitur, *Cor impij quasi mare feruens*, cum contrariis sæpe agitur cupiditatibus: *secura verò mens quasi iuge conuulsum*, Prou. 15. Za-

12.
Lucifer.
Cyprianus.
Augustinus.

Iusti, & iniusti differentia.

char.

char. 5. Peccatum cum talento plumbi comparatur, de quo Dauid queritur Psal. 37. *Iniquitates meae supergressae sunt caput meum, & sicut onus graue grauatae sunt super me*; cum iugum Domini suaue sit, Matth. 11. & onus leue. Deinde Isa. 48. dicitur, *Non est pax impiis dicit Dominus: at pax Dei exuperat omnem sensum*, ad Philip. 3. & *Qui facit peccatum, ad Roma. 6. seruus est peccati: ubi verò spiritus Domini, ibi libertas, & stipendia peccati mors*. Itaque peccatum quicquid est graue tanquam umbra corpus consequitur, at virtutem bonum quodouis.

13.
Cyprianus.
Augustinus.
Diuitiarum
usus.

Diuitiarum iactantia quid contulit nobis? vel, diuitiarum iactatio, ut legunt Cyprianus, & Augustinus. Græcè distinctè habetur, & diuitiæ cum iactantia quid contulerunt nobis? nam diuitiæ sine iactantia conferunt plurimum ad felicitatem adipiscendam, si miserorum subseruiant subsidio; at iactatio de diuitiis non solum non prodest, sed obest multum.

14.

Symbola
breuis vite.

Et tanquam nuncius percurrēs. Nuncius, non legatus est, sed rumor, fama, nuncium; nam & Græcum nomen ἀγγελία, id significat, & Latinum *nuncius*. Vide autem quàm eloquentes dolor efficiat impios, & quàm verè dictum sit, *Pexatio dat intellectum*: nam qui dum hinc viuerent, bona caduca omnia perpetuò duratura existimabant, nunc eorum breuitatem, & fugacitatem cum his rebus comparant, quæ nullo vestigio relicto celeriter transeunt, cuiusmodi sunt umbra, nuncius transcurrent, naus secundis lata ventis, volatus auis, & sagitta in scopum iaculata. Nec mirum, si alia omnia sic transeant, cum vita hominis, cui innituntur similiter, prætereat: nam Isaias cap. 40. 6. visus est clamare, *Omnis caro fenum, & omnis gloria eius quasi flos agri, exiccatum est fœnum, & cecidit flos*: quod pulchrè applicuit Iacobus cap. 1. diuitibus, & Petrus epistol. 1. c. 1. & Ecclesiastices cap. 14.

Neque semitam carina illius in fluctibus. πορείας, itineris illius in fluctibus, vel ingressus, aut meatus eius inter fluctus, Carinæ dixit per metonymiam pro gressu aut meatu, quòd naus carina intra aquas permeet nusquam apparente.

15.

Sed tantum sonitus alarum verberans leuem ventum. Græcè clariùs dicitur. Percussione verò, seu ictu turbans verberatum aërem leuem, & scissum vi stridoris, motis alis pertransiit, & post hoc non est inuentum signum meatus in eo. ὡληγῆ in dandi casu habent multi codices, cum Vaticano, quod vertitur, *ictu*, aut *percussione*, ut auis sit suppositum verbi pertransiit, at in Complutensi, & Regio legitur in recto ὡληγῆ, *ictus*, vel *percussio*. Vulgatus sensum rectè explicuit.

16.

Aut tanquam sagitta emissa in locum destinatum. Sagitta emissa auferendi casus est: nam in Græco est genitiuus absolutus, ad hunc modum, Aut ut telo ad scopum misso diuisus aër illicò in seipsum resolutus est, ut ignoretur transitus, vel traiectus eius.

17.

Et virtutis quidem nullum signum valuimus ostendere, aut nullum documen

documentum, aut specimen exhibere. Omnes prædictæ similitudines eò tendunt ut probent adimpletarum cupiditatem nihil penitus reliquum fuisse: neque ullam utilitatem apportasse; ac proinde vitam impiorum, non vitam censendam, in qua nihil vita dignum gestum est, sed nasci, & mori non sanè, ut Philosophi sunt arbitrati, quòd nihil vitæ præter momentum teneamus, quod & piis & impiis commune est.

Talia dixerunt in inferno hi, qui peccauerunt. Totus hic versiculus in nullo codice Græco reperitur, nec in Complutensi, Regia, & Vaticana interpretatione. Habent tamen illum vulgatus correctus interpres, Vatablus, Pagninus, & Isidorus, tum etiam expositores. Quia autem, ut notat Dionysius, quæ in hoc capite proponuntur, cum impiis agenda, ac dicenda ad iustorum patrocinium, & honorem, in die iudicii transigenda prædicuntur, necessum est nomine inferni intelligere locum inferiorem, in quo impij inferno destinati in die iudicij sunt coniiciendi, ut perpetuis cruciatibus afficiantur.

18.

Inferni locus.

Spes impij tanquam lanugo est. *χνεύς*, Hebraicè, *יין* mots ut Psalm. 1. 5. *Sed tanquam pulvis* seu quisquiliæ, ut gluma, palea, seu tegumentum tritici, quod proiicit ventus à facie terra. Significat ergo nomen quodcumque reticulamentum aut quascumque sordes. Vulgatus, & nonnulli alij vertūt, *lanugo*. Senetio herba Plinio dicitur l. 25. c. 13. quòd in pappos fabeat, & lanuginem carduorum floribus similem habeat. His verò similitudinibus, non solùm breuitas, sed vitæ impiorum vanitas demonstratur. Potest autem suppositum verbi *præteriit* esse spes, si ita legamus: Quoniam spes impij, tanquam lanugo, quæ à vento tollitur, & tanquam spuma gracilis, quæ à procella dispergitur, & tanquam fumus, qui à vento diffusus est, & tanquam memoria hospitis vnus diei, præteriit. At Vulgatus supplendo aliqua, aliam coordinationem rectè est prosecutus. Quoniam spes impij tanquam lanugo est à vento sublata, & ut spuma tenuis à procella iactata, ut fumus, qui à vento diffusus est, aut dissipatus, & tanquam hospitis vnus diei memoria, (qui, vel quæ) præteriit.

19.

Vitæ vanitas.

Iusti autem in perpetuum viuunt. Iusti spe certa innixi, quæ non confundit, vitam beatam, quæ perpetua est, consequentur: nam in manu est Domini eorum, & cogitatio, cura, sollicitudo, seu cogitatio providendi, seu tuendi aliquem: id enim significat nomen *φρόντισις*. Potest autem & actiue accipi, ut putant communiter expositores, quòd iusti suam curam suam habeant in Altissimo. Aut verius passiuè, quòd cura de iustis sit penes Altissimum: quoniam sicut de mercede dictum est, quòd in Domino merces eorum, supple, asseruata est, & reposita; ita & cura eorum, vel de eis, suscepta est apud Altissimum; & sollicitudo de bono illorum, ut nemo rapere possit eos de manu illius.

20.

Regnum decoris, & diadema speciei. Phrasi Hebraica dictum est, *regnum decoris*, pro, regnum decentissimum, & ornatissimum. Et *diadema*,

21.

ma, seu corona speciei, pro speciosissima, & pulcherrima quam de manu Domini suscipient; cum dicet illis Matth. 25. 34. *Venite benedicti Patris mei percipite regnum, quod paratum est vobis à constitutione mundi.* De quo sic ait Augustinus sermo. 1. de verbis Apostoli: Qualis sit gloria futura, & quibus diuitiis floreat, laudare possumus, explicare non possumus, quia legimus: *nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Dominus diligentibus se.* Quis est igitur ipse Deus, qui talia, & tanta præparauit? quid nisi inæstimabilis, ineffabilis, incomprehensibilis, ultra omnia, extra omnia, præter omnia. Si quæras magnitudinem maior est, si pulchritudinem pulchrior, si dulcedinem dulcior, si splendorem fulgidior, si iustitiam iustior, si fortitudinem fortior, si pietatem clementior. Sic Augustinus.

22. *Quoniam dextera teget eos.* Summum promittit honorem iustis, & summam protectionem, & de impiorum manibus liberationem, si quidem dextera proteget eos: nam iusti latus obsidebit, vtri latere & brachio defendet illos. Nam qui habitat in adiutorio Altissimi. Psalm. 90. 1. *in protectione Dei cæli commorabitur.* In Græcis deest illud, *sancto suo*, additum ad reuerentiam.

23. *Accipiet armaturam zelus illius.* Postquam exposuit summam Dei in iustos beneficentiam, nunc exponit iram, & seueritatem in ultione de impiis sumenda, propter quam vocatur in Psalmo 93. *Deus ultionum Dominus.* Describit autem Deum more humano tanquam regem potentissimum armatum procedentem cum exercitu ad sumendam ultionem de hostibus suis, à quibus magnis est iniuriis lacessitus. Attribuit autem Deo πανοπλίαν vniuersam armaturam, zelum, seu indignationem suam; quæ illi est pro vniuersa armatura, quo armorum genere omnes quoque armabit creaturas. Eodem prorsus modo in membris sequentibus dicit suas Deum virtutes exorturum loco armorum.

Vltio Dei, Vltio Dei, Dei imperatoris munus.

24. *Accipiet pro galea iudicium certum.* vel, circumponet galeam κρίσις ἀποδέκτωρ iudicium syncerum, integrum, summæ plenum æquitatis, non fictum. Nam Deus æquus iudex appellatur in Scriptura, qui nesciat simulare, vel perpetuò dissimulare, & personarum acceptor non sit. Est autem in Græcis vocabulis allusio non inuocunda, κρίσις ἀποδέκτωρ.

25. *Sumet scutum inexpugnabile æquitatem.* ἁγιότητα, sanctitatem, vel sanctimoniam, qua Deus indutus à nullo poterit expugnari: nemo enim iudicem tanquam indignum poterit recusare, vt qui non sanctè causam agat singulorum. Vnde se poterit hostibus iudicandum exponere, vt Christus Ioan. 8. 46. *Quis ex vobis arguet me de peccato?*

Iudicis scutum, sanctitas.

26. *Acuet duram iram in lanceam.* Romphæam, hoc est, gladium ferientem, ac vehementer vulnerantem. Similem descriptionem affert Isaias cap.

cap. 59. 17. *Indutus, inquit, est iustitia ut lorica, & galea salutis in capite eius: indutus est vestimentis ultionis, & operius est quasi pallio zeli.* Atque eandem similitudinem accommodat Paulus fidelibus, ut ad Ephes. 6. 17. *Induite vos armaturam Dei, ut possitis stare aduersus insidias diaboli. State ergo succincti lumbos vestros in veritate, & indui lorica iustitie. in omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere, & galeam salutis assumite, & gladium Spiritus, quod est verbum Dei.* & 1. ad Thessalon. 5. 8. *Nos autem, qui diei sumus, sobrii simus, indui lorica fidei, & charitati, & galeam spem salutis.*

Vltoris Dei
hypotypo-
sis.

Et pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos. Vel, vnà verò cum eo mundus bellum geret aduersus amentes. Iam describit exercitum, quem armaturus est Deus contra impios, omnes scilicet creaturas, ut vlciscantur suas, & Domini iniurias; siquidem ipsis peccatores abutuntur ad suas voluptates contra Domini voluntatem.

27.

Dei exerci-
tus.

Ibunt directè emissiones fulgurum. Græcè, ferentur directà iacula fulgurum, & tanquam ab intensissimo arcu nubium, ad scopum defilient. Directa vocat directè contorta, & collimata, quæ non aberrant. Iacula *βολίδες* hastæ sunt missiles, vel iacula missilia, quæ quòd emittantur à Deo, Vulgatus vocauit emissiones. Intensissimum arcum vocat, adductum, & vehementer inflexum, ut remissus postea maiore torqueat, & feriat vi. Huiusmodi ergo iacula defilient in insensatos, ut perdant eos, tanquam in scopum, nec aberrabunt. Addidit Vulgatus, *exterminabuntur*, nempe iacula, cum verbum illud non legatur in Græco, ad vim significandam iaculorum, quæ extra nubium terminos eicientur ex arcu nubium contra impios. Psalmo 17. & aliàs describitur Deus iratus hoc modo, *Et ascendit fumus ab ira eius, & ignis à facie eius exarsit.* ver. 14. *Et intonuit de calo Dominus, & Altissimus dedit vocem suam.* grando, & carbones ignis; & misit sagittas suas, & dissipauit eos; fulgura multiplicauit, & conturbauit eos.

28.

Iacula Dei
recta.

Irati Dei
hypotypo-
sis.

Et à petrosa ira plena mittentur grandines. Et à petras iacente ira plenæ mittentur grandines, vel à lapidante furore confertim vibrabuntur grandines. Atrocem significat tempestatem, in qua lapidibus pluitur.

29.

Et flumina concurrent duriter. Simul inundabunt præruptè, violenter, aut præcipitanter, quasi quoddam diluuium præruptis alueis.

Spiritus virtutis. Ventus potentia, hoc est, ventus potens, ac vehemens obsistet illis. *Et tanquam turbo venti diuidet illos: venti,* non est in Græco, sed in turbine subintelligitur. & tanquam turbo diuidet, pro disperget, euentilabit, & iactabit eos.

30.

Et malignitas euertet sedes potentium. *Κακοπραγία* malitia, vel maleficientia, cui apposita est *εὐπραγία* beneficentia. Est & infelicitas, aduersitas, quæ euertet potentium sedes, ut Plal. 106. 34. *Terram fructiferam in salsuginem à malitia inhabitantium in ea.* Quali epiphonemate ex omnibus dictis concludit. Itaque iniquitas hominum est, quæ vni-

31.

Iniquitas
omnia sub-
uertit.

Iniquitas
malorum
omniū fōs.

uersam terram diruit, & sedes, seu thronos potentium euertit, ne impij de sua impietate glorientur.

Quæstio,
quo tēpore
hæc fient?

A versu decimosexto iusti describitur beata sors sorti impiorum opposita, per miram antithesim. Nam impij nihil commodi è vita sua tulerunt: at iusti & in vita habuere Deum propugnatorem, & curatorem; & mortui perpetuò viuent apud Altissimum. Quæstio tamen est, utrùm hæc futura referantur in extremo iudicio, an dum iusti vitam hanc ducunt, in qua protegantur à Deo, & liberentur ab impiis: vt sanè contigit cum iustum suum populum in Ægypto existentem, Deus ipse liberauit suo munitus zelo, & omnem parans creaturam aduersus Ægyptios, quando fulmina cœlitus iaciebantur, & grandines simul cum lapidibus: quando aquæ fluminum, & maris rubri fluctus eos obruerunt, & venti præcipites euentilabant illos: quando propter incolarum iniquitatem omnis terra Ægypti in solitudinem est redacta, & potentium sedes euersa?

Ante diem
iudicij.

Hæc omnia in die iudicij euentura omnes ferè interpretes exponunt. Sed quidam ante diem iudicij, aut ante generalem resurrectionem futura putant, in signis eam præcedentibus significata: per stellas de cœlo cadentes vniuersum orbem conflagrandum. Ita Deus zelo armatus potestatem exeret, & proiectis fulminibus, & grandinibus, & aquis maris fluminumque, ac turbinibus exæstuantibus, in solitudi-

Refutatio.

nem rediget, quæ hominum sunt; etiam potentium sedes. At neque in signis diem iudicij præcessuris vlla conflagrationis mentio: phasmatum, ac cometarum visa ad terrorem incutiendum ostendenda: hæcque dici stellas de cœlo casuras: eaque signa æquè pios, ac impios ter-ritura: nec enim ad solos impios deterrendos accident. Quare verius videtur loqui hoc loco Salomonem de satellitibus præcessuris Christum ad iudicium venientem, qui illius præferant maiestatem, & impiis metum incutiant. Huiusmodi est ipse iudicis vultus iracundus, & omnium ministrorum ipsius: tum & ignis, quem ante se præmittet, fulguribus, fulminibus, lapidibusque intermixtum, vnà cum turbine vehementi, qui obuios in omnem partem disperget: denique ignis, qui in impios irruet, & comburet. Ita fiet, vt eorum iniquitas causa sit, cur in solitudinem sit terra vniuersa redigenda: & throni, quos perpetuos existimabant, potentes sint euertendi. Rectè quippe Lactantius lib. 7. c. 19. existimat è superiore regione ignem illum demittendum, vt cum venientem iudicem præueniat, illius sæuitiam, & maiestatem melius possit oculis intuentium manifestare.

De Christi
aduēu po-
steriore.

SAPIEN

SAPIENTIAE SALOMONIS

CAPVT IV.

V E T V S.

Melior est Sapien-
tia, quàm vires:
& vir prudens,
quàm fortis.

Audite ergo reges, & in-
telligite, 2. discite iudices fi-
nium terræ.

Præbete aures vos, 3. qui
continetis multitudines, & pla-
cetis vobis in turbis nationum.

Quoniam data est à Domino
potestas vobis, 4. & virtus ab
Altissimo, qui interrogabit ope-
ra vestra, & cogitationes scru-
tabitur.

Quoniam cùm essetis mini-
stri regni illius, non rectè iudi-
castis, 5. nec custodistis legem
iustitiæ, neque secundum vo-
luntatem Dei ambulastis.

Horrendè, & citò 6. appa-
rebit vobis: quoniam iudicium
durissimum his, qui præsumunt,
fiet.

7. Exi

N O V A.

Audite ergo reges, & in-
telligite, discite iudices fi-
nium terræ.

Aures præbete, qui impera-
tis multitudini, & qui natio-
nū multitudine gloriamini.

Quoniam à Domino vo-
bis dominatio data est, &
potestas ab Altissimo, qui in
opera vestra inquiret, &
consilia perscrutabitur.

Quoniam cùm essetis mi-
nistri regni eius, non rectè
iudicastis, neque legem
conseruastis, neque iuxta
consilium Dei ambulastis.

Horribiliter superueniet
vobis, & repentè, quoniam
iudicium durum in emi-
nentes fit.

O

3

Exi

7. Exiguo enim conceditur misericordia: potentes autem potenter tormenta patientur.

Non enim 8. subtrahet personam cuiusquam Deus, nec verebitur magnitudinem cuiusquam: quoniam pusillum, & magnum ipse fecit, 9. & equaliter cura est illi de omnibus.

10. Fortioribus autem fortior instat cruciatio.

11. Ad vos ergo reges sunt hi sermones mei, ut discatis sapientiam, & non excidatis.

12. Qui enim custodierint iusta iuste, iustificabuntur: & qui didicerint ista, inuenient quid respondeant.

13. Concupiscite ergo sermones meos, diligite illos, & habebitis disciplinam.

Clara est, & quae nunquam marcescit, Sapientia, & facile videtur ab his, qui diligunt eam, & inuenitur ab his, qui quaerunt illam.

14. Praeoccupat qui se concupiscunt, ut illis se prior ostendat.

15. Qui de luce vigilauerit ad illam, non laborabit: assidentem enim foribus suis inueniet.

16. Cogitare ergo de illa sensus est consummatus: & qui vi-
gila

Exiguus enim dignus est, cui misericordia tribuatur, in potentes verò potenter inquiretur.

Non enim personae cuiusquam rationem habebit gratia adductus omnium Dominus, nec magnitudinem verebitur: quoniam paruum, & magnum ipse fecit, & pariter curam habet omnium.

Validis verò valida instat inquisitio.

Ad vos igitur, o tyranni, sermones mei, ut discatis sapientiam, neque excidatis.

Qui enim custodierint sanctè Sancta Sancti habebuntur, & his eruditi habebunt defensionem.

Expetite itaque sermones meos, ac desiderate, & eruditionem consequemini.

Illustris est, & immarcescibilis sapientia: facileque perspicitur ab his, qui eam diligunt, & inuenitur ab his, qui illam quaerunt.

Anticipat cupidos sui, ut prænoscatur.

Qui manè ad illam surrexerit, non laborabit, assidentem enim suis foribus eam inueniet.

Nam cogitare de ipsa prudentiae perfectio est, & qui

gilauerit propter illam, citò securus erit.

17. Quoniam dignos seipsa circuit quærens, & in viis ostendit se illis hilariter, & in omni prouidentia occurrit illis.

18. Initium enim illius verissima est disciplina concupiscentia.

19. Cura ergo disciplina dilectio est: & dilectio custodia legum illius est: 20. custoditio autem legum 21. consummatio incorruptionis est:

Incorruptio autem facit esse 22. proximum Deo.

Concupiscentia itaque Sapientiae deducit 23. ad regnum perpetuum.

24. Si ergo delectamini sedibus, & sceptris, o reges populi, diligite Sapientiam, ut in perpetuum regnetis.

25. Diligite lumen sapientiae omnes qui praeestis populis.

Quid est autem sapientia, 26. & quemadmodum facta sit, referam: & non abscondam à vobis sacramenta Dei: sed ab initio natiuitatis inuestigabo, & ponam in lucem scientiam illius, & nō prateribo veritatē.

27. Neque cum inuidia tabescente iter habebō: quoniam talis homo non erit particeps sapientiae.

28. Mul

qui propter illam vigilaue- rit, continuo securus erit.

Quia se dignos ipsa circuit quærens, & in viis apparet eis benignè, in omni- que cogitatione illis occur- rit.

Initium enim ipsius est verissima eruditionis cupi- ditas.

Cura verò eruditionis amor, amor autem obserua- tio legum ipsius: rursus le- gum observatio, immortalitatis est confirmatio.

Immortalitas autem pro- ximum Deo esse facit.

Cupiditas ergo sapientiae adducit ad regnum.

Si itaque foliis sceptrisque delectamini, tyranni popu- lorum, honorate sapiētiam, ut in perpetuum regnetis.

Quid autem sit sapientia, & quemadmodū orta fue- rit, annuntiabo, nec celabo vos mysteria; sed à prima origine inuestigabo cogni- tionem eius, & ponam in apertum, neque veritatem prateribo.

Nec verò cum eo qui in- uidia tabescit iter habebō; quoniam huiusmodi non erit sapientiae particeps.

Sa

28. *Multitudo autem sapientium sanitas est orbis terrarum: & rex sapiens stabilimentum populi est.*

29. *Ergo accipite disciplinam per sermones meos, & proderit vobis.*

Sapientium autem multitudo, est salus mundi: & rex prudens firmamentum populi.

Quapropter sermonibus meis erudimini, & vobis proderit.

ARGUMENTVM.

Præstituto longo inter sapientia discipulos, id est, iustos, & eius contemptores impios, discrimine, redit ad hortandum reges, ut sapientiam amplectantur, quò rectè suo munere fungantur, & regnum ipsorum stabiliatur; alioquin Deum seuerum iudicem expecturos comminatur: deinde promittit se modum ostensurum, quo sapientiam adipiscantur.

COMMENTARIVS.

1. **M**elior est sapientia, quàm vires: & vir prudens, quàm fortis. Hic versus in nullo codice Græco reperitur: habent tamen illum vulgaris Interpres, Vatabli, Pagninus, Hugo, & Lyra, & Dionysius, videturque utcumque desumptus ex versu 32. Prou. 16. vbi dicitur: *Melior est patiens viro forti: & qui dominatur animo suo expugnatore urbium.* & ex Ecclesiastes 9. 16. *Et dicebam ego meliorem esse sapientiam fortitudine.* Est itaque certum, meliorem esse ac præstantiorem sapientiam robore virium, & virum prudentem forti. Sed quorsum hæc sententia hoc in loco præfixa est? Quia Reges, & magistratus inducere nititur ad complexum Sapientiæ, ne putarent regnum viribus communiri, & militum strenuorum virtute magis indigere, quàm re quauis alia, tacitæ respondens obiectioni, ostendit, munimen regni, cum strenuitate in eo administrando, magis positum in sapientia Regis, quàm in militum copia, & virium fortitudine.

Sapientia
præstat vi-
ribus.

2. *Discedite indices finium terra.* Iudices, rectores, siue gubernatores orbis, per synecdochen. nam iudicium præcipua gubernationis pars accipitur pro vniuerso munere gubernandi, ut 1. cap. versu 1. dictum est. Hos monet ut morigeros discipulos, & dociles se præstent: nam docilitas prudentiæ, sapientiæque pars præcipua. Vnde Salomon 3. Reg. 3. 9. *cor docile*, aut *cor audiens* postulabat; & Iacobus c. 3. 17. Sapientiæ cælestis conditionem ponit esse *suasibilem*, & Episcopum vult Paulus 2. ad Timot. 2. 24. esse *docibilem*, non tantum Deo, sed & hominibus, sanis ut consiliis obtemperet.

Qui

Qui continetis multitudinem, continentes multitudinem: κρατεῖν enim est continere, & potestatem, ac imperium in aliquos habere, in qua significatione dicit hīc, *imperantes, aut moderantes multitudini*, hoc est, populi, aut vulgi moderatores, & qui gentium multitudine subdita gloriamini, & tyrannico, seu quoque imperio dominamini.

Et virtus ab Altissimo. Non virtus opposita vitio, sed dynastia, hoc est, potentatus: nam vt Apostolus ait ad Roma. 13.1. *Non est potestas nisi à Deo*.

Qui interrogabit opera vestra. examinabit, exquiret, vel inquiret in opera vestra.

Et cogitationes scrutabitur. βελας consilia perscrutabitur. quod nomen versu 5. vertit, *voluntatem*, cum ait, *secundum βελὴν, voluntatem, seu consilium ambulastis*. Qua cogitatione nulla magis in officio continet Principes, & Magistratus, sibi de omnibus reposcendam rationem.

Nec custodistis legem iustitiae. genitiuus *iustitiae*, licet legatur ab Augustino in Speculo, in nullo tamen est codice Græco, videtur additus explicationis gratia. Et quanuis tribus verbis tria Iudicis vitia notari putetur, nempe corruptum iudicium, iniustum quod non secundum legem & neglectus cultus Dei: at ad idem tria hæc spectare videntur iudicis officium.

Apparebit vobis, instabit, superueniet citò, vel repente Deus.

Quoniam iudicium durum his, qui præsunt fiet. Iudicium durum in eminentes, vel in procures fiet, in eos scilicet, qui sunt in potestate, ac dignitate constituti, quos opponit infimis plebeiis. Si autem *horrendum est, quempiam incidere in manus Domini*, vt dixit Paulus ad Hebræos, quid fiet de ministris Domini iudicibus? Psalm. 81. *Deus stetit in synagoga Deorum, vel in cœtu iudicum, in medio autem Deos diiudicat*, hoc est, facta, & consilia Iudicum inquitit. vt 2. Paral. 19. 6. dixit Iosaphat iudicibus à se delectis. *Videte ait, quid faciatis: non enim hominis exercetis iudicium, sed Domini: & quodcumque iudicaueritis, in vos redundabit*. Quod verò exemplo suo debeat præsens suis subditis præire, ne incidat in manus Domini, ostendit Gregorius lib. Moral. 24. cap. 15.

Exiguo enim conceditur misericordia. Minimus enim, seu plebeius dignus est misericordia, siue cui misericordia tribuatur; & multò facilius eam consequitur, quam magni. *Nam cui plus datum est, plus ab eo requiretur*.

Potentes autem potenter tormenta patientur Græcè, inquirentur, & examinabuntur, hoc est, acriter, seuerè, ac vehementer ratio commissæ potestatis ab illis reposcetur.

Subtrahet personam cuiusquam Deus, vel Dominus, vt habent Lucifer pro Athanasio, & Augustinus in Speculo, subtrahet, Græcè, ὑπεσάληται, cedit personæ, aut parcat gratia ductus, aut metu: non enim formidabit, reueretur, aut dissimulabit personam omnium Domi-

3.

4.

5.

6.

Duriter iudicabitur iudex.

7.

Exigui misericordetur Deus.

8.

Deus iudex æquus.

nus, hoc est, non personæ aliquam rationem habebit gratia adductus, ut eximat à suo iudicio.

9.
Paulinus.
Augusti-
nus.

Et equaliter cura est illi de omnibus. Et similiter, vel pariter prouidet omnibus, aut curam habet omnium; vel, *de omnibus*, pro *omnibus*, legit Paulinus in Epistola. 4. ad Seuerum Sulpitium: tum & Augustinus in Speculo.

10.
Validiorū
est crucia-
tus grauior.

Fortioribus autem fortior instat cruciatio. ἐπεὶ αὖτε scrutatio, inquisitio, validis, inquit, valida instat inquisitio: & quia ex inquisitione sequitur cognitio delictorum, ex cognitione fertur sententia, & pœna infligitur, inde factum est, ut vulgatus per effectum cruciationis voluerit explicare causam inquisitionem, vel sapiens per eiusmodi causam voluerit supplicium intelligere, per metonymiam.

11.

Ad vos ergo reges sunt hi sermones mei. Ad vos, ô Tyranni. Tyrannos vocat reges, ac principes in bonam partem: nam apud veteres nomen tyrannorum non minùs fuit honorificum, quàm regum; atque ita quoque vocauit initio capitis: postea eorum crudelitas fecit, ut hoc nomen malè audierit. Vnde videtur colligi, vetustum fuisse libri huius interpretem.

Et non excidatis. Ne delinquatis, ne labamini, aut ne offendatis. E Græco verbo ἁμαρτάνετε, hîc posito deriuatur nomen ἁμαρτία delictum, aut peccatum, aut ne de regno decidatis, aut de statu vestro.

12.
Cyprianus.
Augusti-
nus.

Qui enim custodierint iusta iustè iustificabuntur. ita legunt Cyprianus in libro de singularitate clericorum, & Augustinus in Speculo, iusta pro sancta accipientes, ut Græcè habetur, qui custodierint sanctè sancta sancti habebuntur: sic enim ait Cyprianus, Non bene succedit quicquid agitur passim, & sanctum non est quod geritur sanctum, nisi sanctè quod sanctum est peragatur, sicut Salomon asserit dicens: *Qui enim custodierint iustè iusta iustificabuntur.* Et est sensus, qui iustitiam, sanctitatemque sanctè, iusteque coluerint, sancti, & iusti censebuntur. Vbi perspicitur sapientiæ nomine iustitiam, & sanctitatem accipi à Salomone.

Sapientia
iustitia est
Salomoni.

Et qui didicerint ista, inuenient quid respondeant. Et qui docti fuerint hæc, vel his docti, & eruditi inuenient apologiam, defensionem, qua in rebus aduersis, vel in Dei iudicio se tueantur: quando impij obmutescences non habebunt excusationem, qua se defendant & sua delicta extenuent.

13.
Disciplina
via ad sa-
pientiam.

Concupiscite ergo sermones meos. diligite illos ἀποθήσατε, opstate, vel desiderate & erudiemini, vel eruditionem consequemini: qua sapientes efficiamini: nam ut Philosophia studium est sapientiæ apud Philosophos; ita eruditio, seu disciplina diuinæ sapientiæ est adeptio.

14.

Preoccupat, qui se concupiscunt. vel Anticipat cupidos sui ut prænoscat; id est, primas partes occupat in studio sapientiæ cognoscendæ, cum ultro se illis cognoscendam offert, qui cupiunt præcognoscere

gnoscere, vel sese prior ostendit, ut sic cognita in sui concupiscentiam excitet ardentiorē cupidos sui.

Qui de luce vigilauerit ad illam. Qui manicauerit. Qui manē, qui diluculo vigilauerit, aut surrexerit ad illam, non laborabit foribus enim suis assidentem inueniet. Nemo enim illa diligentior, nemo sollicitior, ut apprehendatur, & discatur, cum sua nihil referat; ac omnis utilitas in hominem refundatur. Hanc Dei sapientiæ auctoris erga homines liberalitatem, & inuitamentum, sic Isaias nobis depinxit cap. 55. 1. *Omnes sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum properate, emite, & comedite: venite, emite absque argento, & absque ulla commutatione vinum & lac. Quare appenditis argentum non in panibus, & laborem vestrum non in saturitate.* Et Christus Ioan. 4. 14. sic de sapientia loquitur Samaritanæ sub aquæ nomine: *Aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam eternam.* & Ioan. 7. 3. clamans in templo, *Si quis sitit, ait, veniat ad me; & qui biberit de aqua, quam ego dederō ei, flumina de ventre eius fluent aqua viua.*

Deus sponte se offert.

Cogitare ergo de illa, sensus est consummatus. Nam cogitare de illa, prudentiæ perfectio, vel prudentia est perfecta, aut consummata, vel ad prudentiam perfectam pertinet de illa vel solum cogitasse: aut perfectè prudens est, qui cogitat de illa adipiscenda, qui adhibet medium certum ad eam acquirendam, nempe cogitare, curare, aut sollicitū esse de illa. Solet Vulgatus sensum vertere Græcum nomen *φρόνησις*, quod est prudentia. *Et qui vigilauerit, qui studiosè quaerit, sine cura erit, sine labore:* nam aderit illi, ut in sequenti versu.

Quoniam dignos seipsa circuit querens. hoc est, circumeundo, vel circumquaque quaerit, ut eius solitudinem, & studium erga sui amatores significet.

Et in viis ostendit se illis hilariter: seu, & in viis apparet eis benignè *παρὰ τὴν* plus significat quàm simplex apparet, nempe, informare mentem, seu cogitationem, ita ut sapientia in viis, id est, in omnibus negotiis, præsertim grauioribus, & mirabilioribus, consiliis, & cogitationibus se obiciat, & in eorum mentibus obuerferet, ut amicè se illis ostendat, & communicet, ut alliciat ad suum ducatum in omnibus sequendum.

Sapientia occurrit omnibus.

Et in omni prouidentia. *πρὸς* cogitatione, excogitatione, seu consilio occurrit illis. Nam sapientia ad quodcumque negotium aggrediendum, & quodcumque capiendum consilium, præstò adest mentem informans, ut rectè aggrediatur, certòque provideat quod ad rem conducatur: hoc enim est prudentiæ munus, faciliè media inuenire, & offerre, & consilia dare necessaria ad rem qua de agitur. Certè Gregor. lib. 26. Moral. c. 8. & alij, ad sapientiam referunt, quod omni prudentia, & omni studio occurrat quaerentibus se.

Omnibus autem his metaphoris id agitur, ut intelligamus Deum

Oblatio
grata sa-
pientiae.

sapientiae auctorem libenter, & gratis sapientiam impetiri his, qui habere illam cupiunt. Itaque B. Iacobus cap. 1. 5. inquit, *Si quis indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non impropere.* Et Dominus Lucæ 11. 9. ait, *Petite, & accipietis, querite, & inuenietis, pulsate, & aperietur vobis.* Et Apocal. 3. 20. *Ego sto ad ostium, & pulso.* Et Prou. 8. 2. *Sapientia in summis, excelsisq; verticibus, in mediis semitis stans, & iuxta portas ciuitatis, in ipsis foribus omnes magnis clamoribus vocat.* & cap. 9. 1. ad conuiuium lautissimum inuitat.

18.

Cupiditas
sapientiae
ostium.

Initium enim illius verissima est disciplina concupiscentia. Nomen ἀρχὴ cum adiectiuum foemineum sit, potest & cum ἀρχὴ foemineo item conuenire, & cum sequenti ἀποστολή, & ita verti. *Initium enim ipsius verissimum disciplina cupiditas est, ut ostendat, aditum certum ad sapientiam esse cupere discere, aut erudiri.* vel, *Initium enim ipsius verissima est disciplina cupiditas, non simulata, aut incerta, & ad alia desideranda distrahens: postulat enim totum hominem.* Et hoc modo acceperunt omnes Interpretes. Docuerat sapientiam libenter se communicare cum his qui eius sunt cupidi, nunc ostendit quanta sit vis, quantaque utilitas huius cupiditatis, idque iocunda gradatione.

19.

Gradatio
ad sapien-
tiam.

Cura ergo disciplina. In Græco est ἀσκήσις, autem, aut verò, *Cura verò eruditionis amor:* nam prosequitur coeptam gradationem, nisi velis eam ab hoc loco exordiri.

20.

Custoditio autem legum. Non repetiuit nomen membri præcedentis, ut ratio gradationis postulabat, nisi quoad significatum: nam ubi dictum est. *Et dilectio custodia legum illius est,* Græcum nomen ponitur τήρησις, quod est custodia: at mox cum dicitur, *custoditio autem legum,* est προσοχή, quod est attentio, & diligens auditio, & obseruantia: qui autem audiunt quæ præcepta sunt à Deo, hi eius legibus obtemperant. Rectè ergo Vulgatus, vertit, *Custoditio,* ut gratia seruetur gradationis in Latino sermone, quæ insinuebatur in Græco.

21.

Augusti-
nus.

Consummatio incorruptionis est. ἀσβασίας constitutio, ut legit in Speculo Augustinus confirmatio incorruptionis, ut sit quædam quasi certificatio, hoc est, persuasio, ac certissima spes incorruptionis, quam ostendit vel excitat obseruantia legum, ut in ad Timoth. 4. 10. dicitur, *fidelis sermo, vel, certus sermo, quod opprobrium, & persecutionem patimur, quoniam speramus in Deo uiuente.* *Incorruptionis,* ἀσβασίας, incorruptionis, integritatis, aut ab interitu immunitatis, ita legitur communiter in Græcis codicibus, ut in Complutensi, Regio, & Vaticano hîo, & in sequenti versu. Pauci autem habent, ἀθάνασις, immortalitatis, sed in idem recidit: obseruantia enim legis Dei certos nos reddit incorruptionis æternæ consequendæ. De hac fanè est sermo, de qua concludit, quod ducit ad regnum, & proximos facit Deo.

Obseruan-
tia legis dux
ad immor-
talitatem.

Proximum Deo, facit in immortalitate: nam cum Deus sit æternus, & immortalis, in accepta immortalitate, seu incorruptione ei

homo

homo similis fit. Sic Hugo explicat. At Lyra, & Dionysius in puritate proximum Deo fieri intelligunt: nam obseruantia mandatorum reddit hominem purum, & immaculatum, vt dicitur in Psalmo 18. 8. *Lex Domini immaculata conuertens animas.* Et in hac puritate Deo purissimo, & sanctissimo similis homo fit; sed ex sequenti versu constare, videri posset alicui, idem esse ad regnum perducere, quod proximum Deo facere, ac proinde sermonem esse de futura incorruptione. Verum de quo regno fiat mentio, mox dicamus.

Ad regnum perpetuum. Perpetuum, non est in Græco, sed satis implicatur in regno futuro. Est autem hæc conclusio ex coaceruatione causarum syllogismi qui aceruus dicitur, per gradationem deductarum, ad hunc modum. Verissimum initium sapientiæ est eius cupiditas: cupiditas curam auget, cura amorem, amor ad obseruantiam legis animum accendit: porro obseruantia diuinæ legis certum reddit hominem de futura incorruptione; incorruptio verò ad Deo fruendum perducit; cupiditas ergo sapientiæ deducit ad Dei regnum. Verum enim vero sermonem hîc non esse de regno cælorum in futuro adipiscendo; sed de regno terreno, ad quod consequendum iuuat maximè sapientia, ostendit in primis, quòd superius cap. 3. num. 3. probauimus, in veteri instrumento nunquam regni cælorum mentionem factam inueniri. Deinde maximè quod in sequenti versu ostendit Sapiens, de quo regno loquatur, cum ait: *Si ergo delectamini sedibus, & sceptris, o reges, populi, diligite sapientiam, vt in perpetuum regnatis.* Vnde in seipso subiicit exemplum cap. 7.

23.
Gradatio
ex coacer-
uatione.

Sapientia
terrenum
regnū dat.

Si delectamini sedibus, soliis, aut thronis, si throni vos delectant, & sceptri. *o Reges, o tyranni populorum, honorate sapientiam,* vel in summo pretio habete sapientiam. Tyranni dicebantur, non infenso nomine, qui summam obtinebant potestatem.

24.

Diligite lumen. hic versus in nullo codice Græco reperitur, licet habeant enarratores.

25.

Et quemadmodum facta sit. extiterit, vel orta fuerit: nam statim ortum eius genesim appellat.

26.

Sacramenta. nam, *Dei,* non est in Græco; sacramenta autem vocat mysteria, siue arcana sapientiæ, nulli, aut paucis peruia.

Ab initio natiuitatis, vel conceptionis ipsius Salomonis, vt Hugo declarat, non ipsius sapientiæ, cum nihil aliud sit, quàm ab origine inuestigabo.

Ponam in lucem. in apertum, hoc est, palàm faciam, vel declarabo scientiam, pro, cognitionem eius.

Neque cum inuidia tabescente iter habebo. hoc est, non imitabor inuidia tactum, vt ne communicem sapientiam. Non versabor, nihil commune habebo nec cum eo, qui inuidia tabescit, quo verbo natura liuoris & inuidiæ significatur: nam liuor tabificum malis vene-

27.
Inuidiæ na-
tura.

Musarum
fores patēt.

28.
Augusti-
nus.

29.

num, intactis vorat passibus medullas: sapientia enim se omnibus communicat, quia *sapientia absconsa, & thesaurus inuisus quæ utilitas in virisque* Eccl. 20. 32. & veteres apertas dixerunt musarum fores, quoniam dona Dei candidè, ac liberaliter sunt communicanda.

Multitudo autem sapientium, mundo est salus. Non ait Scriptura, inquit Augustinus lib. 4. de Doctrina Christiana, cap. 5. *multitudo eloquentium, sed sapientium sanitas est orbis terrarum, stabilimentum*; hoc est, stabilis, ac firmus populi status consistit in prudentia regis.

Ergo. ως, quapropter. Conclusio est ex omnibus dictis. Erudimini sermonibus meis, & adiuuabimini, siue, & *proderit vobis.* Misericors est, nam multa, & infinita bona, quæ confert sapientia, illo verbo *proderit*, indicauit. Hunc versum sequenti capiti præfigit Hugo.

SAPIEN

SAPIENTIAE SALOMONIS

CAPVT VII.

V E T V S.

*Um quidem & ego
mortalis homo, 1. si-
milis omnibus, & ex
genere terreni illius,
qui prior factus est, & in ven-
tre matris figuratus sum caro.*

*Decem mensium tempore
coagulatus sum in sanguine, ex
semine hominis, 2. & dele-
ctamento somni conueniente.*

*Et ego natus accepi commu-
nem aërem, 3. & in similiter
factam decidi terram, & pri-
mam vocem similem omnibus
emisi plorans.*

*4. In inuolumentis nutritus
sum, & curis magnis.*

*Nemo enim ex regibus aliud
habuit 5. natiuitatis initium,*

*6. Vnus ergo introitus est
omnibus*

N O V A.

*Um equidem &
ego mortalis ho-
mo, æqualis o-
mnibus, & terri-
gena prognatus protopla-
sto, & in vtero matris caro
formatus sum.*

*Decem mensium tempo-
re in sanguine coagulatus,
ex semine viri, & voluptate
vnà cum somno venien-
te.*

*Et ego autem natus tra-
xi communē aërem, atque
in terram iisdem passioni-
bus obnoxiam decidi, ac
primam vocem similem o-
mnibus flens emisi.*

*In pannis, quibus infan-
tes inuoluuntur, curisque
sum educatus.*

*Nullus enim rex aliud
habuit ortus initium.*

*Sed vnus in vitam est
omnium*

omnibus ad vitam, & similis exitus.

7. Propter hoc optavi, & datus est mihi sensus: & inuocaui, & venit in me spiritus sapientie:

Et preposui illam 8. regnis, & sedibus, & diuitias nihil esse duxi in comparatione illius.

Nec comparaui illi lapidem 9. preciosum: quoniam omne aurum in comparatione illius, arena est exigua, & tamquam lutum existimabitur argentum in conspectu illius.

Super salutem, 10. & speciem dilexi illam, & proposui pro luce habere illam: quoniam 11. inextinguibile est lumen illius.

12. Venerunt autem mihi omnia bona pariter cum illa, & innumerabilis 13. honestas per manus illius.

Et letatus sum in omnibus: quoniam 14. antecedebat me ista sapientia, & ignorabam, quoniam horum omnium mater est.

Quam 15. sine fictione didici, & sine inuidia communico, & honestatem illius non abscondo.

16. Infinitus enim thesaurus est hominibus, quo qui vsi sunt, participes facti sunt amicitie Dei,

omnium introitus, & idem exitus.

Propter hoc oraui, & prudentia mihi data est: inuocaui, & spiritus sapientie obuenit mihi.

Scepbris, ac thronis illam anteposui, & diuitias nihil putaui in cōparatione eius.

Nec verò ei lapidem preciosum cōparaui, quoniam omne aurum cum ea collatum arena pauca, & lutum existimabitur argētum cum illa comparatum.

Supra sanitatem, ac formæ pulchritudinem dilexi illam, & elegi eam habere magis quàm lucem, ut cuius splendor suppressi non potest.

Accesserunt autem mihi bona simul omnia cum illa; diuitiæque per manus illius innumerabiles.

Lætatus autem sum in omnibus, quoniam eorum dux est Sapientia: ego verò ignorabam eorum ipsam esse matrem.

Eam sine frustratione didici, & sine inuidia communico; diuitiāsque eius non abscondo.

Est enim thesaurus non deficiens hominibus, quo qui sunt vsi, amicitiam cum

Dei, propter disciplina dona
commendati.

Mihi autem dedit Deus di-
cere 17. ex sententia, 18. præ-
sumere digna horum, quæ mihi
dantur: quoniam ipse sapientiæ
dux est, & sapientiū 19. emen-
dator:

In manu enim illius & nos,
20. & sermones nostri, & o-
mnis sapiētia, & operum scien-
tia, & disciplina.

Ipse enim dedit mihi horum,
quæ sunt, scientiam 21. veram;
ut sciam dispositionem orbis
terrarum, & virtutes elemen-
torum.

22. Initium, & consumma-
tionem, & medietatē temporū,
23. vicissitudinū permutatio-
nes & cornutationes tēporum.

Anni 24. cursus, & stella-
rum dispositiones.

Naturas animalium, & 25.
iras bestiarum, vim ventorum,
& cogitationes hominum, dif-
ferentias virgultorum, & vir-
tutes radicum.

Et quacunque sunt absconsa,
& 26. improvisa, didici: omnium
enim artifex docuit me sapien-
tia.

27. Est exim in illa 28. spiritus
intelligentiæ, 29. Sanctus, 30.
unicus, 31. multiplex, 32. sub-
tilis,

Deo contraxerunt, propter
dona disciplinæ commen-
dati.

Mihi verò dedit Deus ex
sententia dicere, & cogitare
dignè his, quæ dantur, quo-
niam ipse & sapientiæ dire-
ctor est, & sapientum mo-
derator.

Nam in manu ipsius su-
mus & nos, & sermones no-
stri, omnis etiam prudentia,
scientiæque opificiorum.

Ipse enim dedit mihi eo-
rum, quæ sunt, cognitionem
non falsam, ut mundi con-
stitutionem, vimque ele-
mentorum intelligam.

Principium, finem, ac me-
dietatem temporum, ver-
sionum mutationes, & com-
mutationes temporum.

Annorum circulos, ac sy-
derum positiones.

Naturas animalium, im-
petusque ferarum iracun-
dos, spirituum violentias, &
cogitationes hominum, dif-
ferentias plantarum, & ra-
dicum facultates.

Et quæcumque sunt oc-
cultæ, & perspicua cognoui:
nam omnium artifex sa-
pientia me docuit.

Est enim in ea spiritus in-
telligens, sanctus, vnigenus,
multiplex, levis, mobilis,
splen

tilis, 33. disertus, 34. mobilis
 35. incoinquinatus, 36. certus,
 37. suavis, 38. amans bonum,
 39. acutus, 40. quem nihil ve-
 tat, 41. benefaciens,
 42. Humanus, benignus, 43.
 stabilis, 44. certus, 45. secu-
 rus, 46. omnem habens vir-
 tutem, 47. omnia prospiciens,
 48. & qui capiat omnes spiri-
 tus: intelligibilis, mundus, sub-
 tilis.
 49. Omnibus enim mobilibus
 mobilior est sapientia: 50. at-
 tingit autem ubique propter
 suam munditiam.
 51. Vapor est enim virtutis
 Dei, 52. & emanatio quædam
 est claritatis omnipotentis Dei
 syncera; & ideo nihil inquina-
 tum in eam incurrit.
 53. Candor est enim lucis æ-
 ternæ, 54. & speculum sine
 macula Dei maiestatis, 55. &
 imago bonitatis illius.

Et cum sit vna, 56. omnia
 potest: & in se permanēs omnia
 innouat, 57. & per nationes
 in animas sanctas se transfert,
 amicos Dei, & Prophetas con-
 stituit.

Neminē enim diligit Deus,
 nisi eum, qui cum sapientia 58.
 inhabitat.

Est enim hæc speciosior Sole,
 & super omnem 59. dispositio-
 nem

splendidus, incontamina-
 tus, perspicuus, innoxius,
 boni studiosus, acutus, pro-
 hiberi nescius, beneficus.

Humanus, stabilis, tutus,
 sollicitudine vacuus, omni-
 potentia præditus, omnia
 perspicies, atque per omnes
 spiritus intelligentes, puros,
 subtilissimosque permeans.

Omnī enim motu mobi-
 lior sapientia, quæ pertingit,
 ac vadit per omnia propter
 suam puritatem.

Est enim vapor virtutis
 Dei, & defluxus gloriæ o-
 mnipotentis syncerus: qua-
 propter nihil in eam cadit
 impolluti.

Etenim lucis æternæ splē-
 dor est, atque speculum vir-
 tutis Dei, nulla aspersum
 macula, eiusque imago bo-
 nitatis.

Cum autem vnica sit,
 omnia potest; in seipsa que
 manens innouat omnia, &
 per ætates in animas sanctas
 transcendens, amicos Dei
 efficit, & Prophetas.

Neminem enim diligit
 Deus, nisi cum sapientia ha-
 bitantem.

Est enim ipsa speciosior
 Sole, supraque omnē astro-
 rum

nem stellarum, luci comparata
inuenitur prior.

Illi enim succedit nox, sa-
pientiam autem 60. non vin-
cit malitia.

rum situm collocata, & luci
comparata prior inuenitur.

Hanc enim nox excipit,
sapientiam autem non vin-
cit malitia.

ARGUMENTVM.

Pollicitus Salomon dicere quis sit sapientia ortus, & qua ratio-
ne querenda sit, & inuenienda, suo nunc id demonstrat exemplo:
qui cum esset eadem conditione cum ceteris mortalibus in lucem
editus, nimirum fragili, misera, & abiecta, tamen ad summum sa-
pientia fastigium est euectus, quod eius possessionem omnibus an-
teposuerit, & summopere illam à Deo expetierit: simul autem ac
eam consecutus est, eius pulchritudinem, & ingentem vsum ex-
pertus rebus omnibus praelulit.

COMMENTARIVS.

Similis. Ioc., æqualis omnibus, hoc est, eadem, qua ceteri lege na-
tus, ac conditione, vt scilicet moriar.

Ex genere. Græcè, & terrigena prognatus protoplasto. id est, ex Adam,
qui primus formatus est non, vt habent Codices Complutensis, Re-
gius, & Ambro. in Psal. 118. *ex genere terreno. figuratus sum caro:* vel
formatus, aut sculptus, vt notetur artificium Dei in formanda seorsim
carne, quod spatio fit decem mensium, cum coagulatio in sanguine, ex
semine viri breuiori fiat tempore: vnde sic videtur hæc periodus di-
stinguenda, & in ventre matris figuratus sum caro decem mensium tem-
pore; deinde sequatur, in sanguine coagulatus ex semine viri.

Hominis
fragilitas.

Et delectamento somni conueniente. somno conueniente, vel vnâ
cum somno veniente: nam somnum comitatur, dum noctu in lecto,
eo tempore, quo solent homines somno indulgere, voluptati opera-
datur. Non ergo sermo est, vt volunt Lyra, & Isidorus de dulci infan-
tium somno, quo perpetuò absorpti in vtero matris decem transigunt
menses. Nocte conceptio conuenientior, quam somnus sequitur
conceptui salutaris, eamque nocti Philosophi tribuunt & Medici &
Iob dixit c. 8. *Pereat dies, in qua natus sum, & nox, in qua dictum est, con-*
ceptus est homo.

Conceptio
nocte sala-
rior.

Et in similitudinem factam decidi terram. *ἐπεὶ ὅτι*, similiter paribilem,
similiter affectam, vel iisdem, aut similibus passionibus obnoxiam ter-
ram, hoc est, in terram iisdem incommodis, malis que obnoxiam de-

3.

credi. Terram autem accipit pro vita huius mundi, quæ super terram transigitur, cuius consimilis quædam conditio & patiendi, & moriendi omnibus proponitur. Eodem vocabulo vsi sunt Barnabas, & Paulus Actuum 14. 14. cum volentibus ipsis sacrificare Lycaonibus, dixerunt, *Viri, quid hæc facitis? & nos mortales sumus* ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν, *similes vobis homines*, hoc est, nos quoque iisdem, quibus vos obnoxij malis sumus homines, aut, natura nos iisdem, quibus vos, rebus afficimur. Et Iacobus, c. 5. 17. cum dixit de Elia, *similis nobis passibilis*.

Fletus homini naturalis.

Emisi plorans. Edidi flens, hoc est, edidi flebilem: nam id dat homo principium imbecillitatis suæ. Plinius in procemio lib. 7. naturalis historiæ, eleganter hoc tractans argumentum, queritur hominem ad vagitum statim, ac ploratum nasci, nec scire quicquam sine doctrina: non fari, non ingredi, non vesci, breuiter non aliud naturæ sponte quàm flere.

4. Nutritio fragilis infantium, & molesta.

In inuolumentis. in fasciis, siue in pannis, quibus inuoluuntur infantes, in cunis quoque, siue in cunabulis, quibus infantes inuoluti nutriuntur. Verbo, ex quo hoc nomen deriuatur, vsus est Lucas cap. 2. 7. cum de Maria Deipara dixit, ἐσπαργάνωσεν, & *pannis inuoluit eum*.

Homo natus omnibus destitutus.

Et curis magnis. Adiectiuum, *magnis*, in nullo est codice Græco, quamuis satis certum sit, magna, & perpetua sollicitudine nutriri infantes, & educari pueros, quod natura nudi, impotentes, ignorantésque nascantur, cum cetera animalia exiguo tempore parentum indigeant cura: quippe quæ vel plumis, vel pellibus natura mater induerit, instinctumque ad quærenda sibi necessaria indiderit.

5. *Natiuitatis*, γενέσεως, generationis initium, vt comprehendat conceptionis modum, & ortus, vel ortus initium, vt simul loquatur de nutriendi infantes cura, & sollicitudine.

6. *Vnus ergo*. Non est, ergo, in Græco, sed δὲ, *autem*, verò, aut sed: siquidem respondet præcedenti membro, Nullus rex aliud habuit nascendi initium; Sed idem, inquit, omnium est & introitus in vitam, & exitus. Quamuis ex prædictis omnibus videatur habere formam collectionis, quasi dixerit: Itaque concludimus, vel, Igitur colligimus æqualem esse omnium in vitam introitum, & æqualem exitum, quo parat sibi Salomon viam ad expetendam, consequendamque sapientiam.

Æqualis in vitam introitus, & exitus.

7. *Propter hoc*. Quia æquam mihi esse cum aliis fortunam, & conditionem vidi, & in summa miseria, & rerum ignoratione me natum: nec posse meis viribus, ac industria sapientiam comparare, in hoc volui præferri aliis, quòd confugi ad sapientiæ auctorem, & largitorem; cognita ergo infirmitate mea, & Dei summam potentiam, & liberalitatem optaui.

Infirmitas cognita quid faciat.

Optaui. ἐὺχαῖμην, verbum εὐχομαι & orare, seu precari, & optare seu vota nuncupare significat. Vnde Psalm. 21. 26. *Vota mea reddam in conspectu timèntium eum*, nomen εὐχὴ, ab illo verbo deductum, promissiones

fiones, seu preces notat. Sed huic loco magis conuenit optandi significatum, in quo accepit Paulus Actuum 26.29. cum dixit, *Opto apud Deum & in modico, & in magno.* Vt primum animi desiderium sit, deinde sequatur inuocatio, seu precatio, quauis ipsum inferioris desiderium superiori ostensum oratio, seu precatio sit: atque ita Psal. 10. 17. dicitur, *Desiderium pauperum exaudivit Dominus, preparationem cordis eorum audiuit auris tua.* Existimo autem huc verbum optandi, significare precationem Salomonis expetentis Sapientiam: nam 3. Reg. 3. eam expetiuit, & sequens oratio, *& inuocani & venit in me Spiritus sapientie*, explicatio est præcedentis repetitæ. quæ supplicatio gratissima Deo fuit, ut ex dicto constat loco.

Sensus. ὁ πόνοίς prudentia data est mihi: nam eo nomine solet Græcum vertere Vulgatus.

Regnis, & sedibus. Græcè, septris, & solis seu thronis. Per sceptrum autem, & solia, metonymicè intelligit regna, quorum illa sunt insignia, ut Vulgatus explicuit.

Pretiosum. τιμὸν, pretiosum, honorarium. Sunt qui legant ἀτίμητον, vilem, in honorabilem, despectum, quo velit significare, quemuis lapidem pretiosum sine honore, ac sine pretio esse, si cum sapientia comparetur. Vnde sic legunt: Non comparaui ei lapidem, tanquam despectui habitum præ sapientia; sed communis lectio habet, *pretiosum.*

Et speciem & formam, seu formæ pulchritudinem. Præposuit sapientiam bonis fortunæ: iam illam præfert bonis corporis, saluti, & formæ, quibus tantum præstat, quantum corpori animus, cuius ipsa est sanitas, & pulchritudo. Similiter Iob cap. 28. 11. ita Sapientiam rebus omnibus anteponebat. *Sapientia, inquit, ubi inuenitur? & quis est locus intelligentia? Nescit homo pretium eius, nec inuenitur in terra suauiter uiuentium. Abyssus dicit, non est in me; & mare loquitur, non est mecum. Non dabitur aurum obrisum pro ea, nec appendetur argentum in commutatione eius. Non conferetur tinctis India coloribus, nec lapidi Sardonycho pretiosissimo, vel saphiro. Non adequabitur ei aurum, vel vitrum, nec commutabuntur pro ea vasa auri. Excelsa, & eminentia non memorabuntur comparatione eius. Et Salomon Prou. 3. 14. Melior est, ait, acquisitio eius negotiatione argenti, & auri primi, & purissimi fructus eius: pretiosior est cunctis opibus, & omnia, quæ desiderantur huic non valent comparari.* Huc spectant duæ Saluatoris parabolæ, de thesauro abscondito in agro Matth. 13. 44. quem qui inuenit homo, abscondit, & præ gaudio illius vadit, & vendit uniuersa, quæ habet, & emit agrum illum. Et de pretiosa margarita inuenta, ibidem 46. quam ut compararet industrius negotiator, abiit, & vendidit omnia, quæ habuit, & emit eam. Nam Sapientia thesaurus est, & margarita vnica. Quod si in Christo sunt omnes thesauri Sapientie, & scientie Dei absconditi; ad Colos. 2. 3. iure optimo Apostolus ad Philipp. 3. 8. existimo, ait, omnia detrimentum esse propter eminentem

8.
Sapientie
precium.

9.

10.
Sapientia
bonis cor-
poris pre-
tiosior.

Sapientia
quanti fa-
cienda.

Christus
auctor sa-
pientiæ om-
nibus præ-
ferendus.

tem scientiam Iesu Christi Domini mei : propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror ut stercora, ut Christum lucrificiam.

Et proposui. Et elegi eam magis quam lucem habere, hoc est, illam lucianteposui, aut vsum eius luci præoptavi.

11.

Sapientiae
lumen inextinctum.

Gregorius.
Amor laboriosus.

Inextinguibile ἀσβήντων, peruigil, insomne, irrequietum, non dormiens, laboris studiosum, quod ex hac lumen, hoc est, huic luci ex Sole mananti noctium successione accidit quies, & nox, ut ait versu ultimo huius capituli, in qua nocte quiescit homo à labore, & somnum capit : at lumen Sapientiae nullo somno intermittitur, nunquam quiescit, semper in vigilia est, & in continuum laborem inducit : nam diu, noctuque, per somnium, & per vigiliam ita affulget homini, ut eum ad laborandum in animi cultura excitet, & accendat. Et hac ratione lumen Sapientiae dicitur inextinguibile, quia ubi est, nunquam non illuminat : quemadmodum de amore dixit Gregorius homil. 30. in Euangelia, quod nunquam sit otiosus, sed magna operetur si est, quia semper vrget ad operandum.

12.

Sapientia
bona affert
omnia.

Venerunt mihi omnia cum ea. Id patet ex verbis Domini 3. Reg. 3. 11. dicentis Salomoni, *quia postulasti verbum hoc, & non petisti tibi dies multos, nec diuitias, aut animas inimicorum tuorum : sed postulasti tibi sapientiam ad discernendum iudicium : ecce feci tibi secundum sermones tuos : & dedi tibi cor sapiens, & intelligens ; In tantum ut nullus ante te similis tui fuerit, nec post te surrecturus sit. Sed & hac, qua non postulasti dedi tibi, diuitias scilicet, & gloriam, ut nemo fuerit similis tui in regibus cunctis retrò diebus.* vnde Christus Matth. 6. adducto exemplo ex gloria Salomonis, concludit versu 33. *Quarite ergo primum regnum Dei, & iustitiam eius, & haec omnia adicientur vobis.* Adicientur, dixit, non sine emphasi, quia exteriora bona, etiam non petentibus, & suis quoque inimicis largitur Deus, siquidem Solem suum oriri facit super bonos, & malos. Matth. 5. 45. & pluit super iustos, & iniustos.

13.

Honos, pro
subsidio.

Honestas ὁλότης, opulencia, diuitiae. Consuevit Interpres Graecum illud nomen, quod diuitias significat, nomine honestatis transferre, ab honore, quod homines reddant honorabiles, ut facit etiam versu 13. cum ait, & honestatem illius non abscondo. Consuetudine Hebraeorum, qui donare aliquem dono vocant honorare, & honorem donum honorarium : nam Hebraeum nomen כבוד *cabod* ita solet usurpari, ut Num. 24. 21. *decreueram quidem magnifice honorare te, sed Dominus priuauit te honore disposito*, id est, dono honorario, ut ex sequentibus intelligitur. Ita quoque Ecclesiasticus dixit cap. 18. 1. *Honora Medicum propter necessitatem*, quemadmodum Cicero lib. 11. epistol. famil. in episto. 44. ad Tyronem. Curio misi, ait, ut medico honos haberetur, id est, subsidium præstaretur. Et Paulus non semel ita accepit : ad Colos. 2. 23. *Non in honore aliquo ad saturitatem.* & 1. ad Timoth. 5. 3. *Viduas honora, quae verè viduae sunt.* quod ver. 16. explicatur, dum dicitur,

tur,

tur, si quis fidelis habet viduas, subministret illis, ut non grauetur Ecclesia, ut iis, quæ verè viduæ sunt, sufficiat, & ver. 17. Qui bene præsumunt presbyteri, duplici honore digni habeantur. Imò Christus Matth. 15. 5. ita intellexit mandatum Dei, *Honora patrem & matrem. Vos autem, inquit, dicitis, Quicumque dixerit patri vel matri, munus quodcumque est ex me tibi proderit, & non honorificauit patrem suum, aut matrem suam, & irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem vestram.*

Antecedebat. ἡγεῖται, dux est sapientia, hoc est, quoniam sapientia dux est, auctor, caput, fons, ac mater omnium bonorum: hoc enim sequenti hemistichio explicat, cum dicit, quod eorum omnium origo, & mater sit sapiētia, cum Deus ea omnia largiatur studiosis sapientiæ.

Sine fictione. ἀδολῶς, sine dolo, sine fraude didici, quia sincero corde illam ex animo, & fiducia quærendo: ut enim 1. cap. v. 5. dictum est, *Spiritus Sanctus disciplina effugiet fictum.* Sunt qui non ineptè passivè interpretentur, sine fraude, quia non sum fraudatus opinione, quam de Sapientia conceperam; unde Vatablus vertit, *Sine frustratione didici*, quod non fuerit falsus, aut frustratus opinione quam de Sapientia habuerat, & commodis, quæ promittebat, quodque doctrinam eius veram, atque utilem sit expertus, quapropter lætitia exultabat, quæ sapientiam comitatur, & iustitiam. Unde David frequentius iustos hortatur, *ut exultent in Domino*, cum tamen insipientium cor felle, & amaritudine plenum sit.

Et honestatem. Pro diuitias eius non abscondo, ut ver. 11. expositum est, ut Ecclesiastes 11. dicitur, *facile est in oculis Dei subito honestare pauperem*, id est, locupletare.

Ininitus ἀνεκχεῖ πῆς, inexhaustus, indeficiens Nam Christus Lucæ 12. 33. eodem vocabulo dixisse refertur, *thesaurus indeficiens in celo.*

Participes. ἐσείλαντο, contraxerunt, vel iunxerunt amicitiam cum Deo, docet nempe Sapientiam conciliatricem esse amicitiae cum Deo instituendæ propter dona ex disciplina illis profecta *Deo commendati.*

Ex sententia. sponte, liberè dicere, hoc est, dedit facultatem commodam orationis, qua concepta, ac cogitata animi facillimè exprimam, quæ facundia, seu eloquentia appellatur. Mihi autem det Deus, legit codex Vaticanus, & Gregor. 23. Moral. c. 17. Ex sententia ergo dicere, non est sententiosè loqui, sed facilè, & pro facultate ac voluntate de re proposita dicere.

Et præsumere ἐνθυμηθῆναι cogitare vel præconcupere digna datis, vel iis quæ dantur. Hoc pertinet ad grauitatem sententiarum, cui illa orationis facultas respondet: nam sunt, ut ait Cicero de Oratore, qui rectè sentiant, cum tamen id, quod sentiunt non possint ornatè, distinctèque dicere. Duo ergo sibi à Deo data gratulatur Salomon, & in loquendo facundiam: & præeligere, quod Vulgatus dixit, præsumere, ex cogitatis ea, quæ dicturus esset grauias, & digna tantis donis, id est, talia,

14.

15.

16.

17.

Ex sententia dicere, quid sit. Gregorius.

18.

Facundia. Seria dicere.

Gregorius.

lia, qualia decet dona à Deo data, & datorem eorum Deum, non leuia, ac ludicra, & inutilia; sed graua, seria, & multæ utilitatis, utpote ex sapientia profecta. Gregorius lib. 23. Moral. cap. 17. ita circa hunc locum philosophatur. Sit, inquit, plerumque ut fortiter dicant, sed tamen iuxta ea, quæ dicunt viuere nesciant. Vnde bene quidam Sapiens dixit, *Mibi autem Deus det hæc dicere ex sententia.* Sententia quippe à sensu vocata est: & recta quæ intelligit non ex sola scientia, sed ex sententia dicere appetit, qui nequaquam tantummodo sciendo dicere, sed sentiendo desiderat experiri quod dicit. Hæc ille.

Dicere sentiendo.

19.

Deus eloquentiæ, & sapientiæ auctor.

Emendator. διορθωτῆς director, conformator, moderator, benedipositor; nam idem Deus tribuit hominibus, & sapientiam cordis, qua cogitent, & eligant quæ sint dicturi, & eloquentiam, siue moderationem orationis. Nam corrigit, disponit, & moderatur quæ dicenda sunt. Vnde subdit, quod in manu eius sunt tum nos, tum sermones nostri.

20.

Et sermones. λόγοι. Quidam hîc interpretantur, & rationes, seu & ratio nostra, qua dicenda cogitamus, & simul moderamur; sed veriùs sermones intelliguntur, quia de eloquentia Sapiens loquitur.

Ambrosius.

Eloquentiæ partes Salomoni datæ.

Et operum ἐργασιῶν, opificiorum scientia, hoc est, artes. Licet autem in Græco hæc tantum legamus, & omnis prudentia, & opificiorum scientia, Vulgatus tamen addidit, & disciplina. & cum eo Ambrosius lib. 1. de vocatione gentium, cap. 9. Profectò breui sermone perfectæ eloquentiæ partes sibi à Deo tributas ostendit Salomon. Inuenire quæ esset dicturus; cui maximè deserviebat scientia vera rerum naturalium, quam sibi datam statim dicit. Disponere, dum datum est illi præeligere digniora, & eloqui, dum sermones ministrantur ad exco-gitata, & disposita rectè proferenda.

21.

Philosophia data Salomoni.

Veram. ἀψαδῆ, non falsam, hoc, est, scientiam physicorum, quæ sunt à natura, aut rerum naturalium, à mendacio, erroreque remotam, quorum hîc certa capita proponit. Largitus est ergo Deus Salomoni gratias illas, quas Theologi gratis datas appellant, & idcirco scientiam veram eorum, quæ sunt à natura; nam quæ humano studio acquiruntur, multa falsa veris habent permista.

Ambrosius. Origenes.

Dispositionem οὐσασιν constructionem, seu constitutionem mundi, ut intelligam qua ratione constitutus sit mundus, quibûsque partibus constet, & quo ordine dispositis. Ambro. lib. de fide resurrectionis, legit *compositionem*, Origenes homil. 21. in Lucam, *rationem mundi.*

Et virtutes. ἐνεργίαν, energiam, vim, efficacitatem elementorum hoc est, quam vim habeant in agendo singula elementa.

22.

Philosophus quis.

Initium. De toto temporum cursu loquitur, in quo series continuata à primordiis per media ad finem usque à sapiente observatur: is enim verè Philosophus habendus est, qui rerum principia, progressus, incrementa, & exitus potest perspicere.

Consummationem. Vocat annorū circuitum, Græci periodum nuncupant, quem Deus rebus à se conditis destinavit; sicuti de homine ait Iob cap. 14. *Constitisti terminos eius, qui præteriri non poterunt.* Videntur hoc ad Chronographiam spectare.

Chronographia.

Vicissitudinem. τροπῶν versionum mutationes, hoc est, Solis conuerfiones duas, hybernā, qua ad nos accedere incipit, & æstiuā, qua non ultra progreditur, sed incipit recedere ad inferiores circulos, Solstitia hæc appellantur, & duo tropici. Vnde quidam hîc vertunt, *Solstitiorum mutationes, seu vicissitudines.*

23.

Solstitia.

Commutationes temporum. nempe quatuor illas, hyemis, veris, æstatis, & autumnī, quas similiter vocat Cicero lib. 1. Tusculanarum quæstionum, vicissitudines dierum, & noctium, commutationesque temporum quadripartitas, ad maturitatem frugum, & ad temperationem corporum aptas.

Temporis partes.

Cursus. κύκλος, cyclos, circulos, hoc est, Solis conuerfionem, quæ annum conficit, & vulgus vocat reuolutionem.

24.

Dispositiones. θέσεις, theses, positiones, & situs stellarum, seu syderum, quæ tradit Astronomia.

Astronomia.

Iræ bestiarum. θυμῶν, iracundos impetus ferarum, seu vim irascibilem bestiarum.

25.

Vim ventorum. βίας violentias spirituum, hoc est, ventorum impetus, & flatus illorum videntes.

Cogitationes. διαλογισμοί, non singulorum hominū mentis cogitata; sed in vniuersum, dialogismos, discursus, seu ratiocinationes hominū.

Virgultorum. φυτόν, plantarum. Ambrosius lib. de Abraham legit, *herbarum*, & lib. de Salomone, arborum.

Ambrosius.

Improuisa. ἐμφανῆ, perspicua, aperta, & manifesta. Conclusio est ex superioribus deducta. Et demum, inquit, quæcumque siue occulta, siue aperta, siue clara, siue obscura, mihi nota facta sunt à sapientia. Improuisa dixit Vulgatus, quæ adeò peruia erāt, & manifesta, vt præuideri minimè egerent. Cū ergo Dauid gratias Deo agat Psalm. 50. 8. dicens, *Incerta, & occulta Sapientia tua manifestasti mihi*, Salomon filius eius vlteriùs gloriatur, quòd ea, quæ facili negotio humano studio haberi possent, sapientia tamquam mater, & magistra ei exposuerit, & docuerit.

26.

Ex quibus omnibus satis colligitur, Deum bonorum largitorem affluentius, & abundantius donare, quàm postuletur: siquidem Salomoni sapientiam ad gubernandum postulanti adiecit scientiam omnium rerum naturalium, tam affluenter, vt solo primo parente fuerit hac in parte inferior. Nam in primis largitur est summam eloquentiam, scientiam de moribus, omnes artes, Philosophiam naturalem, Astrologiam, Chronologiam, Historiam naturalem, Logicam, & demum alia quæcumque nosci possunt. Vnde 3. Regum

Deus supra postulata dat.

Solo Adamo Salomō inferior.

Scientiæ inditæ Salomoni.

gum 4.29. dicitur: Dedit quoque Deus sapientiam Salomoni, & prudentiam multam nimis, & latitudinem cordis, sicut arenam, quæ est in littore maris: & disputavit super lignis à cedro, quæ est in Libano, usque ad hyssopum, quæ egreditur de pariete: & differuit de iumentis, & volucribus, & reptilibus, & piscibus. & 3. Reg. 4. 32. Locutus est quoque Salomon tria milia parabolæ, & fuerunt carmina eius quinque & mille. & denique Ecclesiasticus cap. 47. 16. Impletus est quasi flumen sapientia, & replevit in comparationibus enigmata, in cantilenis, & proverbiis, & comparationibus, & interpretationibus eius mirata sunt terræ.

Est enim in illa. Sapientia videlicet. Enumerat omnia sapientiæ attributa ad eius commendationem. Verum graue dubium est, num hæc dicta sint intelligenda de sapientia increata, an de creata solum, quæ Salomon fuit communicata? Videri posset de illa tantum sapientia sermonem hinc institui, quæ hominibus communicatur; quæ est sapientia creata, & probatur, de illa sapientia loquitur Salomon, quam cap. 8. & 9. efflagitat à Deo sibi communicari ad rectè suum regis munus obeundum; sed afflagitat creatam, & infusam, ergo de ea prius locutus fuerat. Deinde quia sapientiam sibi tamquam donum Dei efflagitat; sed sapientia increata non donatur, nisi quoad aliquem effectum, at proprius increatæ sapientiæ effectus à Salomone postulatus, est creata sapientia: de hac ergo sola sermonem habet.

Expositores tamen omnes cum Origene, Ambrosio, & Augustino, cum aliis Patribus, de sapientia increata hunc locum explicant. Quod multa hinc conglobentur eius attributa, quæ nisi illi conuenire nequaquam possunt. Nam quod sit omnium artifex, quod omnipotens, quod omnia prospiciens, quod per omnes permeet spiritus intelligentes, puros, subtilissimos, & quod attingat ubique, & quod adfuit tunc cum Deus orbem terrarum faceret, creatæ sapientiæ, finitæ, & terminum habenti minimè possunt conuenire. Sed cum tripliciter intelligi possit increata sapientia, aut Dei Verbum æternum, aut Spiritus sanctus, aut summum Dei attributum, quod sapientiam vocamus, ut iustitiam, bonitatem, & eiusmodi, adhuc quæstio est, de qua harum sit hic locus exponendus.

Origenes lib. 1. Periarchon, cap. 2. & Augustinus libro de natura boni, cap. 29. & lib. de Incarnatione cap. 13. & sequentibus, de sapientia Patris, quæ est Verbum Dei, volunt intelligi, quod Verbum, quod per intelligentiam producat, dicatur sapientia, 1. ad Cor. 1. 24. *Christus Dei virtus, & Dei sapientia*, & notat Augustinus lib. 7. de Trinit. cap. 2. per appropriationem quandam. Vnde de verbo Dei explicant id quod dicitur, quod sit vapor virtutis Dei, candor lucis æternæ, speculum sine macula, & imago bonitatis illius.

Ambrosius tamen lib. de Incarnationis dominicæ mysterio, cap. 10. & lib. 3. de Spiritu sancto, cap. 19. & 23. & Gregorius Nazian. orat. 5. de

27.
Quæstio.
Num hæc
attributa
sapientiæ
creatæ an
increatæ
sint?
De creata
loqui pro-
batur.

De sapiētia
increata.
Origenes.
Ambrosius.
Augustin.

De sapiētia
Patris.
Origenes.
Augustin.

De Spiritu
sancto.
Ambrosius.

de Theologia, & omnes fere huius loci Interpretes, de Spiritu sancto hæc omnia intelligunt, quod is sit, qui suis amicis sapientiam affluenter largiatur: nam 1. Cor. 12. cum Apostolus multa pumerasset charismata, sapientiæ, scientiæ, prophetiæ, discretionis spirituum, linguarum, interpretationis sermonum, subdit versu 11. *Hæc autem omnia operatur unus, atque idem Spiritus, diuidens singulis prout vult.* & Christus Ioan. 14. 26. de Spiritu sancto dixit: *Paracletus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia, quaecumque dixerō vobis.* & cap. 16. 13. *Cum autem venerit Spiritus ille veritatis, docebit vos omnem veritatem.* Et omnia quidem ornamenta, quæ hîc enumerantur, rectè Spiritui sancto conueniunt, vel suapte natura, vt quæ suprâ retulimus, vel tamquam auctori, ac causæ, vt quod sit Spiritus intelligens, sanctus, vnicus, multiplex, & cetera: nam hæc in hominibus operatur.

Nihilominus verius videtur hîc non esse sermonem de sola creata sapientia, cum multa hîc dicantur attributa, quæ ei non possunt conuenire; & omnia vel tamquam auctori, & fonti conueniant increatæ. Sed hoc nomine, nullam Trinitatis personam accipit Salomon, sed diuinum attributum Sapientiæ, quod Deo attribuitur, de quo Augustinus lib. 7. de Trinit. cap. 2. & 3. per hanc enim Deus & creauit mundum, & eum conseruat, & prouidet, ac prospicit omnibus rebus dum Diuinis sedibus assistit. In hac est Spiritus intelligens: hoc est, hæc diuina sapientia spiritum cælitus demittit, in sui amatores, qui mentem eorum excitat ad intelligendum, sanctitate dedicat, atque cetera donat, ac præstat, quæ hominum saluti, & diuinæ gloriæ conducentia sunt. Hæc autem omnia, cum Deus homini tribuat, & non tantum Filius, aut Spiritus sanctus, cumque aptius de diuino sapientiæ attributo exponantur, quæ artifex omnium est, & sedium diuinarum assistrix; quæ Filio, & Spiritui sancto non aptè conueniunt, meritò de ea hæc explicanda sunt, ex qua omnia ornamenta, & charismata sibi tribui postulabat Salomon. Ita enim tam ingentibus sapientiæ propositis encomiis ab increata petitis, facile homines, ad sapientiam querendam excitabit; & Deum gloriosum promerebitur, ac inducet, vt eius charismata, quæ cum creata sapientia coniuncta sunt, eis communice, quemadmodum charitatis munia excellentiora reddimus, enumeratis diuinæ charitatis magnificis ornamentis, & attributis.

Spiritus intelligentiæ. Spiritus, cum per metaphoram à vento sumptam corpus impellente, sit amor veri boni, quo Deus sua summa sapientia impellit, agitque volentem hominem ad verum bonum; idcirco Salomon dicit in Sapientia esse Spiritum: hoc est, sapientiam indere homini spiritum ad Deum verum supremum bonum impellentem multiplicibus officiis, variisque virtutibus: nam licet diuisiones gratiarum sint, at idem est Spiritus, omnes illas ad vnicum Deum

zuni flugua

zuni flugua

zuni flugua

zuni flugua

zuni flugua

zuni flugua

De attributo sapientiæ.

Deo dedit

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

Augustinus

exercens, & promouens. Refert autem illis in locis Ambrosius hæc
 Augustinus. omnia officia, licet in paucis variet, quæ sunt à nobis sigillatim expli-
 canda.

Ambrosius. *Spiritus intelligentia.* Vt legit quoque Ambrosius. In Græco dicitur
 νοερόν, *intelligens*, quidam vertunt, *Sagax*, alij intelligentem dictum
 Spiritum hunc putant, vt intelligatur esse Spiritus, non crassus, & ma-
 teriæ immersus, sed abstractus à materia, & separatus; qua ratione spi-
 ritus cælestes intelligentiæ dicuntur. Verius est, id primum quod ope-
 ratur diuina sapientia in sui studiosis esse, indere spiritum, siue impul-

Intelligentiā
 indit salu-
 tarium.

Nazianzen.

sum, aut amorem intelligendi quæcumque Deo grata, & spiritali pro-
 fectui conducentia sunt. siquidem amare, ac sollicitari studio intelli-
 gendi necessaria, initium est salutis; ostiumque boni spiritualis, per
 quod qui non intrat, in deum ibit præcep. Gregor. Nazian. orat. 5. de
 Theologia referens hunc locum, vocat Spiritum intellectilem, hoc
 est sapientissimum.

29.

Deo deuo-
 uet.
 Cultui Dei
 dicata, San-
 cta.

Sanctus. ἅγιος; quia sanctos, ac Deo deuotos reddat habentes: est
 enim præcipuè sanctitas, veneranda quædam dignitas eorum, qui vitæ
 continentia ad Deum quàm proximè accedunt: vt eorum, qui diuino
 cultui sancti, ac dicati sunt. Vnde & quæcumque illi subseruiunt, san-
 cta dicuntur, templum, vasa, ministri, & huiusmodi. Idcirco Iacobus
 cap. 3. suæ epistolæ v. 17. *Quæ de sursum est*, inquit, *sapientia, primum*
quidem pudica est: nam statim spiritus ille intelligens hanc mentem
 indit, vt se quis Deo famulando dedicet, sanctæque deuoueat. hoc at-

Ambrosius.

30.

Ad vnum fi-
 nem omnia
 refert.
 Ex unitate
 pacifica est
 sapientia.

Vnicus. μονογενὴς, vnicus, simplex, vel vnigenus, quòd quemadmo-
 dum diuina sapientia vna cùm sit, tam diuersas virtutes, & opera, ad
 vnâ Dei gloriam omnia in mundo operatur, ac refert: ita hic spiritus
 ex illa profectus, omnia hominis munia, & omnia officia, vnus gene-
 ris efficit, dum vnum omnibus finem præstituit, ad hoc ea omnia di-
 rigens, vt voluntati diuinæ subseruiant, eamque tamquam regulam
 sequantur; & vno amoris vinculo omnia colligantur: & tamquam
 pretioso auro exornentur. Atque ex hac parte habet spiritus sapientiæ
 vt sit pacificus: nam ita Iacobus eo loco vocauit sapientiam, quæ de
 sursum est, pacificam; & Paulus ad Ephes. 4. 3. scribit, *Solaciti seruare*
unitatem Spiritus in vinculo pacis: vnum corpus, & vnus spiritus, sicut vo-
cati estis in vna spe vocationis vestræ, vnus Dominus, vna fides, vnum bap-
tisma, vnus Deus, & Pater omnium, qui est super omnes, & per omnia, &
in omnibus nobis.

31.

Greg. Naz.
 Multorum
 operum au-
 ctor.

Multiplex. πολυμερὴς, multimembris, multarum partium, multis
 constans partibus, vt mundum vocat Aristoteles. Gregor. Nazianz.
 orat. 5. de Theologia, hunc locum referens de Spiritu sancto, multi-
 plex explicat, agendi facultate varius, ac multiplex, vel, quod vnus
 cùm sit per singulas mundi partes, se quasi per ramos diffundat, &
 mul

multiplicet, ac varios sapientiæ modos in eis efficiendis, ac conseruandis operetur. Vel potius, vt videtur Nazianzeno, propter varias gratias, diuersaque dona, & multiplicia officia, quæ, vnus cum sit, exercet, vel in Ecclesia vniuersa, vel in hominibus singulis. Ita Cicero lib. 1. de legibus, multiplex vocauit hominis ingenium, illis verbis: Animal hoc prouidum, sagax, multiplex, acutum, memor plenum rationis, & consilij, quem vocamus hominem. Multiplex vocat, & quasi varium, quod multas, & diuersas res comprehendere potest, easque ratiocinatione colligere.

Cicero.

Subtilis. λεπτός tenuis, vel quod in omnia penetret, etiam profunda Dei, vt dixit Apostolus. 1. ad Cor. 2. nam vt mens dici solet subtilis, quod arguta sit, & in intelligendo exacta: ita Spiritus sapientiæ subtiliter, & argutè intelligit quæ Dei sunt, & animo salutaria. Quidam subtilem, aut tennem exponunt, quod nulla mole, corporeaque crassitie grauatius sit, sed leuis, agilis, & expeditus: nam propterea statim dicitur mobilis.

32.

Agilis.

Disertus. τρανός. Græci codices hoc loco post *mobilis*, statuunt hoc attributum, & Ambrosius, Gregoriusque Nazianzenus; Vulgatus tamen inuerso ordine posuit. Est autem τρανός clarus, apertus, illustris, perspicuus, ac disertus, qui omnia explicet, ac illustret, vt declarat Nazianzenus: quod ad sermonem pertinet, qui verba aliunde suppeditat ad mentis sententiam aperiendam, & perspicuam faciendam: & expeditus sit in discernendo, & referendo quæ oporteat. Vnde infra c. 10. 21. eodem Græco vocabulo dicitur, quod *sapientia linguas infantium fecit disertas*. Et Isa. c. 35. 6. prædixit, quod *aperta erit lingua mutorum*; vt Apostolorum, qui Actuum 2. 4. Spiritu sancto edocti *cœperunt loqui variis linguis magnalia Dei, prout Spiritus Sanctus dabat eloqui illis*. Et Actuum. 6. 10. Iudæi disputantes cum Stephano, non poterant resistere sapientiæ, & Spiritui qui loquebatur.

33.

Ambrosius.
Nazianze.

Aperit mentem.

Sunt qui hoc nomen ad splendorem referant, quod Spiritus sapientiæ splendidus sit, ac lucidus. Alij ad vigorem, quod sit integer, solidus, adultus, non diminutus in operando, vacuus, ac puerilis; idque sentiunt quod in priori significato statim additur, quod sit manifestus; & vt hæc duo attributa distinguantur, diuersa eorum significata sunt distinguenda: sed ex vtriusque explicatione patebit, quàm diuersum habeant significatum; vt non sit necesse in alio ab eo, quod vulgatus indicabit, accipere.

Mobilis. ευκίνητος Ante præcedens constituunt Græci codices hoc attributum, & Ambrosius, qui lib. de Incarnationis Dominicæ sacramento, c. 10. vertit, *bonus mobilis*; sed melius lib. 3. de spiritu sancto, c. 19. *benemobilis*. Vulgatus transtulit *mobilis*, vt Vatabli interpres, *uagetus*, quod in omnes partes celeriter moueatur; vel quod in omnibus negotiis facillè occurrat, ac præstò adsit, vt bene gerantur: nam Sa-

34.

Ambrosius.

Sēsus alius.

Facile mobilis ad bonum.

piencia celeriter ingerit bona consilia, & conducentia media ad bene præstandum quod menti est. Potest & sic accipi, ut Spiritus, quem indit homini sapientia, benemobilis sit, quia hominem facilem reddit, & benemobilem ab Spiritu sancto ad quodcumque bonum opus, & ad excellentiora quædam peragēda: nam qui facile Spiritu Dei aguntur, & à sapientia bene mouentur, illi se dociles, faciles, subiectosque præstantes, hi sunt filij Dei, & studiosi amici sapientiæ, ut animalia, ac rotæ ad motum Spiritus ferebantur, Ezech. 1. 20.

35.
Ambrosius.
Nazianze.

Purus ab omni labe.

Incoinquinatus. Ἀμόλυντες, *incontaminatus*, vel *immaculatus*, ut legit Ambrosius, *impollutus*, *purus ab omni inquinamento*, ut explicat Nazian. *omni labe, maculæque vacuus*: habet enim splendorem purum, & lucem absque ullis tenebris, ut Deus, qui, ut 1. Ioan. 1. 5. dicitur, *lux est, & tenebræ in eo non sunt ulla*: vel tantam puritatem, ut neque labe peccati, neque corporis sorde aliqua infectus sit; ut de Christo dicitur 1. Petri 2. 22. *Qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius*. Ita purus est ab omni sorde spiritus sapientiæ.

36.
Ambrosius.
Nazianzenus.

Disertus, & certus qui differant.

Certus. σαφής, *certus, manifestus*, legit Ambrosius, *perspicuus, indubitatus, & euidentis*; *expeditum* vertunt alij. Nazianzenus pro eodem accipit disertum, & certum, quod ille explicat, perapertus, & clarus, quod omnia explicet, ac declaret. Verum σαφής propriè est, ita certus, & exploratus, ac euidentis, ut neque erret ipse, nec in errorem inducat habentem. Differt igitur à τρανόν quod significat perspicuum in sermone; qui facile suam sententiam proferat; à σαφής, qui ita certus, est de veritate, ut in sentiendo non erret.

37.
Ambrosius.
se suosque illisos feruat.

Suauius ἀπῆμενεν, *illesus, innocuus, innoxius*, aut, *incolumis*. vertunt alij; *inviolabilis*, Ambrosius, & rectè: nam is est Spiritus sapientiæ, cui nocumentum nemo inferat, nec possit inferre; cumque suos inoffensos reddat, ac incolumes, nec permittat ab aliquo lædi, aut violari, suauem se eis proculdubio præstat, ut vertit Vulgatus.

38.
Ambrosius.

Amans bonum. φιλαγαθόν, *amans bonum*, ut Ambrosius cum Vulgato legit: vel, *boni studiosus*, quia ad quodcumque bonum inducit habentem, & ad id facit propensum.

39.

Acutus. ὀξύς, quod celeri transit motu, & sensum penetrat; quod instar acus in omnia penetret, & faciat de quacumque re acutè differere.

40.

Sapientia non impeditur.
Nazianze.
Ambrosius.

Quem nihil vetat. ἀνώλυνται, *expeditus, cui agenti nihil obstat, prohiberi nescius, nullius imperio addictus, qui non possit prohiberi*: ita enim vi sua peruadit omnia, ut impedimenta quæque perumpat. Gregorius Nazian. explicuit, *minimè impeditus*, hoc est, liberam habens potestatem. Ambrosius his duobus Græcum nomen exposuit, *providus, possibilis*, nisi aliud sapientiæ officium legerit in Græco, ut significet, ita sapientiæ Spiritum providere salutem hominis, ut possit præstare quod prouidet, & sub nullius redigi potestatem.

Benefaciens

Benefaciens. ἐνεργητικὸν, *beneficus*. Ambrosius legit, *munificus*: nam dona confert, & beneficia largissimè præstat, tum ipsi habenti, tum in alios facit ipsum liberalem. *Dat omnibus affluenter, nec improperat.* Iacobi 1.5.

41.

Humanus. φιλάνθρωπον, *benignus* dixit Ambrosius; duobus explicuit Vulgatus, *humanus*, *benignus*; est autem humanus, aut amans homines; quorum saluti totus incumbit.

42.

Ambrosius.

Stabilis. βέβαιον, qui in fide perstat, qui idem constat in omnibus, nec leuiter mutatur.

43.

Certus. ἀσφαλὲς, *firmus*, *tutus*, *munitus ab aduerso casu*, qui non fallatur, aut labatur. *Certus*, dixit Vulgatus in alio sensu, quàm suprà dixerat. Ambrosius, *integer*, quòd certum faciat habentem se nihil detrimenti passurum, quòd tutus, rectèque munitus sit; vnde sequitur securitas.

44.

Ambrosius.
Tutum facit.

Securus. ἀμέριμνον, *tranquillus*, *sine cura*. Rectè dixit Ambrosius, *sine solitudine*, quòd quietum reddat, ac tranquillum, vacuumque solitudine, ex eo, quòd tutus sit, ac bene munitus.

45.

Ambrosius.

Omniem habens virtutem. πάντες ὑνάμειν, qui omnia potest, dixit Ambrosius, & Gregorius Nazianzenus orat. 5. de Theologia, *omnipotens*, vel, *omnipotentia præditus*, vt dixit quoque idem Ambrosius lib. 3. de Spiritu sancto, cap. 23. nihil est enim, in quod non possit Sapientia diuina suam exercere potestatem; & eius virtute creata sapientia in omnia potest hominum saluti conducentia: quemadmodum Apostolus dicebat ad Philip. 4.13. *Omnia possum in eo, qui me confortat.*

46.

Ambrosius.
Nazianzenus.
Omnipotens.

Omnia prospiciens. πανεπισκοπὸν, *omnia lustrans*, vt habet Gregorius, vel, *qui omnia spectat*, vel, *qui speculator sit omnium*, vt dixit in duobus illis locis Ambrosius: aut, *omnium Episcopus*, quòd instar episcopi omnia circumspiciat, omnia scrutetur, ac visitet, vtrum suo munere rectè fungantur.

47.

Gregorius.
Ambrosius.
Episcopus omnium.

Et qui capiat omnes spiritus intelligibilis, mundus, subtilis. καὶ ὅς τις πᾶντων χωρὶν πνευμάτων νοερῶν καθαρῶν λεπτοτάτων. Ad vnum spiritus sapientiæ officium referunt hæc omnia ceteri interpretes, & Complutensis, Reginus, ac Vaticanus: tum etiam Nazianzenus, cum ait: Per omnes spiritus penetrans, intellectuales, puros, tenuissimos; hoc est, per angelicas, vt opinor, copias; quemadmodum & per propheticas, & apostolicas. Et Ambrosius: & per omnia, ait, penetrans spirituum intelligibilium. Alij vertunt, *Et ad omnes capax spiritus intelligentes, mundos, subtilissimos*. hoc est & per omnes permeans, aut penetrans spiritus intelligentes, puros, subtilissimos: nam omnes spiritus, siue hominum, siue Angelorum sapientia penetrat, & comprehendit. Cum autem in omnibus Græcis codicibus, quos licuit videre illa omnia Græca vocabula in genitiuo plurali sint, vt acceperet Gregorius, Ambrosius, & omnes interpretes, mirum est, quomodo solus Vulgatus tran-

48.

Penetrans omnia.
Nazianzenus.

Ambrosius.

Lectio-
ratio.
Nazianze.
Ambrosius.

stulerit

Spiritus sa-
pientiae pe-
netrat o-
mnia.

stulerit tria illa, ac si in singulari fuerint posita, *intelligibilis, mundas, subtilis*, praesertim cum tria haec Spiritus sapientiae ornamenta supra iam posita sunt. Nam primum huius Spiritus attributum fuit *νοερὸν*, intelligens, octauum, *incontaminatus*, seu purus; quintum verò *λεπτόν*, *subtilis*. Videtur legisse Vulgatus Codicem Graecum tria haec in singulari habentem absque *ω* mega, & ita est interpretatus, ut sit spiritus intelligibilis qui se facile cognoscendum praebeat, & purus, ac subtilissimus.

49.
Augusti-
nus.
Fulgentius.

*Omni-
bus mobilibus mobilis est Sapientia.* Graecè, omni enim motu mobilior est sapientia: nam celeritate motus sui omnem motum vincit, cum motus sapientiae sit agilior ac celerior omnibus motibus celeribus. Ut ex hoc loco asserit Augustinus lib. 4. de Genesi ad literam, cap. 12. Fulgentius in responsione ad 6. contra Arianos legit, *omnium mobilitantium mobilior est sapientia*. Porro particula rationalis enim, ostendit hic reddi rationem cur Spiritus sapientiae permeet, ac penetret spiritus hominum, & Angelorum, quantumvis puros, & subriles; quia videlicet celerrimè, imò in instanti pervadit omnia non minùs quàm spiritus subtilissimus, & tenuissimus penetrat intima quæque domus; & Sol sua luce abdita quæque ingreditur, & illustrat: nam à sapientia habent quod intelligant, & sapiant. Sic accepit Gregorius Nazianzenus orat. illa 5. de Theologia, dum explicans illam sapientiae virtutem, quando per omnes spiritus penetrat per Angelicas copias, quemadmodum & per Prophetias, & Apostolicas, eodem temporis momento, nec tamen eisdem locis (alii enim eorum alibi fusi ac sparsi erant) quod quidem perspicuè ostendit, eum nullius loci circumscriptione definiri, loquitur de Spiritu sancto, de quo hunc locum intelligit.

50.
Augusti-
nus.

Attingit autem ubique. Graecè, *peruenit autem, & vadit per omnia* propter puritatem. Augustinus lib. de natura boni, cap. 29. legit, ut etiam Fulgentius loco citato, *attingit autem omnia per suam munditiam*, hoc est. omnia pervadit, ac penetrat nec impeditur ullis rerum sordibus, quin eas penetret, ne coïnquinetur: adeò enim pura est, & munda sapientia ut à nulla re inficiatur. Videtur autem & haec sententia ad eandem praedictam rationem spectare, ut Nazianzenus indicavit. Quemadmodum ergo Sol in cælo cum sit, progredi dicitur usque ad terram quousque ad illam eius radij perveniant, & luce sua omnia permeat, etiam loca sordida, nec tantum maculatur, ita quatenus divina sapientiae similitudo gradatim progreditur per effecta, à supremis ad infima, dicitur moveri, & omnia pervadere, nec tamen in aliquo à rebus sordidis, in quibus ipsa quoque relucet, inquinatur, propter suam puritatem. Quod perspicuum fit in peccatis permittendis, è quibus quàm sapienter multa eruat bona, multa hominibus commoda, & Deo multam pariat gloriam divina sapientia, certius est, quàm ut à me oportet

Nazianze-
nus.
Solis, & sa-
pientiae si-
militudo.

me oporteat explicari. Quod autem diuina sapientia in Deo ipso permanens ad hæc infima se dimittat, eleganter nos docuit Dionysius Areopagita in lib. de cælesti Hierarchia, cap. 1. his verbis: Neque enim vnquam ipsa sua illa intima coniunctio deserit, sed cum ad excitandas in cælum hominum mentes, coniunctionemque eorum, quæ prouidentia reguntur, largè benignèque augeatur, & progrediatur, manet tamen ipsum secum firmum ac stabile, in eodémque statu immobili fixum permanet. Videtur autem hoc loco per quandam pro-

Dionysius.

Sapientia
omniū ma-
gistra spiri-
tuum.

Vapor est. Videtur reddere rationem eius, quod dixerat, propter suam puritatem peruadere omnia sapientiam, sine eo quod inquinetur: quia *vapor est*, inquit, *virtutis Dei*, seu potentiae eius: nam quemadmodum ex aquarum respiratione, ut inquit Cicero lib. 2. de Natura deorum, solis calore oritur vapor, tenuis quædam exhalatio, quæ deinde in terram defluens, illam fecundat; ita ex omnipotentia Dei operante in rebus omnibus, easque producente, statim subtilissima, ac purissima prodit sapientia, quæ res omnes Dei factas potentia, distinguit, ornat, & pulchras facit, intelligenti cognoscendas, & miris modis fecundas. Supponit igitur potentiam Dei omnia operantis sapientiam, ut rem speciosam species, & ut dispositio orationis inuentionem, & ut orbis inuisi conditionem, ipse ornatus eius, ac dispositio, & distinctio. Et ut ex proportionem partium corporis, & mundi prodit pulchritudo, & species, ita ex operibus Dei omnipotentiae prodit sapientiae eius pulchritudo instar vaporis cuiusdam. Origenes lib. 1. Periarcho, cap. 2. & Augustinus ex eo lib. 1. de Incarnatione Verbi, cap. 13. de diuino verbo hunc locum explicant: quod sit vapor, seu vigor in propria subsistentia effectus, virtutis Dei, qua viget, qua omnia visibilia, & inuisibilia, vel instituit, vel continet, vel gubernat, quia ad omnia sufficiens est, quorum prouidentiam gerit, quia velut vnita omnibus adest. Verum existimo de ipsa diuina sapientia, quæ instar vaporis in omnia decurrit, eaque pulchra facit, & exornat, ac fecundat, debere intelligi hunc locum: nam his similibus ratio redditur eius, quod dictum fuerat, sapientiam permeare omnia, nec tamen coinquinari propter suam puritatem, quod habet vapor decisus in terram.

§ 1.

Cicero,
Vaporis, &
& sapientiae
similitudo.Ex potent
Dei prod
Sapientia.Origenes.
Augustinus.
De verbo
Dei.De Sapien
tia quæ om
nia permea
ut vapor.

Et emanatio. ἀπόρροια, emanatio, seu defluxus omnipotentis gloriae syncerus seu purissimus: nam defluit, vel emanat sapientia quasi riuus purissimus ex purissimo fonte gloriae, aut maiestatis Dei: quomodo enim non pura prodiret ex fonte tam puro? idcirco nihil polluti in eam cadit, propter suam puritatem, ut dictum fuerat. Origenes, &

§ 2.

Pura ex pu-
ro fonte
gloriae Dei
prodit.
Origenes.

S Augu

Augustinus.
De Filio
Dei.

Augustinus dictis locis de Filio Dei & hoc intelligunt: nam Dei Filius aporræa est gloriæ purissimæ, ac limpidissimæ omnipotentis Dei, quia emanat omnipotens ab omnipotente, & gloriosus à glorioso, non gloria mutabili, ac caduca, sed purissima, ac limpidissima, quæ ex bono prodit immutabili, & quod Deo conuenit natura sua.

53.

Sapientia
ex Deo ut
candor pro-
dit è Sole.

Origenes.
Augustinus.
De Filio
Dei.

Candor ἀπαύγασμα. Candor, legit Augustinus sermo. 38. de verbis Domini, & lib. 4. de Trinit. cap. 20. & Ambrosius lib. de Filij diuinitate, c. 5. quamuis ille lib. de Incarnatione verbi, legat, *splendor est lucis æternæ*, ut etiam Ambrosius lib. 1. de fide, cap. 4. & de Paradiso, c. 1. concilium quoque Toletanum XI. ita dicta Sapientia, quod quemadmodum, quod purissimum ex luce Solis prodit, est candor, seu splendor, qui omnia penetrat absque eo quod ab vlla re inquinetur, aut obscuretur, ita ex luce Solis intelligibilis Dei prodit purissima sapientia omnia illustrans, omnia ut splendor penetrans, atque ita elucet in omnibus, ut nihil sit, quod eam coinquinet, aut obscuret. Rursus Origenes, & Augustinus de Filio Dei & hoc exponunt, quod emanet lumen de lumine, & sempiternus splendor de luce Patris, quemadmodum Solis splendor cum eo ita coniunctus est, ut nunquam sine eo possit reperiri, nec ab eo semoueri.

54.

Augustinus.
Origenes.
Sapientia
efficacem
reddit po-
tentiā Dei.

Origenes.
Augustinus.
De Filio
Dei.

Et speculum. Ita legit cum Vulgato Augustinus sermone supradicto. At in lib. de Incarnatione verbi, cap. illo 13. ut etiam Origenes, ita legit, *speculum immaculatum inoperationis*, vel *virtutis Dei*, pro Græco, ἐνεργείας, *energiam*, seu *efficacitatis Dei*, quod Sapientia diuina nihil sit aliud, quàm limpidissimum speculum, in quo intuemur vim operantem, energiam, & efficacitatem Dei, quia ipsa sapientia exierit, & palàm facit vim efficacem, qua Deus operatur omnia in hoc mundo, quæ nisi sapientia præstò esset, omnino non in opus prodirent, ac ita efficacia potentia Dei operantis non ostenderetur. De Filio Dei Origenes, & Augustinus ita explicant, quod quemadmodum in speculo omnes actus, & motus illud intuentis exprimuntur, ita in Dei verbo exprimantur perfectissimè Patris bonitas, & alia omnia eius ornamenta, & in virtute operandi nihil differt à Patre, siquidem ipse Filius dixit Ioan. 6. *Opera quæ facit Pater, hæc & Filius similiter facit.* Demum sapientia in creatis rebus diuinas exercet operationes, quod similes efficiat, vel in sapientibus, aut per sapientes, quatenus probus quisque imitatur Deum; & quò magis exprimit Dei virtutes, & operationes, eò magis probus est, ac sapiens.

55.

Dei bonitas
in rebus
elucet.
Sapientes,
Dei imagi-
nes.

Et imago. Sapientia dicitur imago bonitatis Dei, quatenus in rebus omnibus, miris modis Dei bonitatem facit elucere: ipsa enim rerum diuersitas cum consonantia coniuncta, & concors rerum ornatus à sapientia præstitus Dei bonitatem elucere facit. Vel certè, quia quo gradu facit homines sapientes, facit Dei amicos, & Deiformes, & eius bonitatis imitatores, adeò ut Dij esse videantur, Dei conditiones exprimentes.

primentes. De Filio Dei ita Origenes, & Augustinus lib. de Incarnatione Verbi, cap. 10. & 15. exponunt, qua ratione filius quisque dicitur patris imago, ut Seth fuit imago Adæ, quod referret patris delineamenta, & conditiones: ita Dei Filius imago est Patris sui bonitatis: siquidem nullam aliam habet bonitatem, quam Patris sui. Apostolus ad Colos. 1. 15. similiter de Filio dixit, quod sit *imago Dei invisibilis*. & ad Hebræ. 1. 3. quod sit *figura*, seu *character substantiæ eius*. At cur imago bonitatis Dei dicatur, & non veritatis, iustitiæ, sanctitatis? cum Filius omnia attributa referat, quemadmodum & substantiam accepit à Patre? Profectò hoc magis sapientiæ conuenit, quæ veluti imago refert, & exprimit vultum, & conditiones eius, cuius est imago. Ita Sapientia, quæ per res creatas diffusa est, refert, & exprimit diuinam bonitatem, ratione cuius se Deus communicat, & diffundit in rebus omnibus, dans illis quod sint, & quod bonæ, ac pulchræ sint.

Omnia potest. Est vnigena sapientia increata, sed multiplex in officiis, ut supra est dictum; & ita vnica cum sit, potest omnia, quia sine sapientia nihil fit.

Omnia innouat. Cum ipsa sapientia nihil admittat noui, quia ipsa met in se perseuerat; noua semper operatur, dum diuersa facit, & cum res omnes diuersis modis eam participant, & per diuersa effecta in rebus omnibus tanta cum varietate eluceat, eadem ipsa permanet.

Et per nationes. per γενεαις, per generationes, hoc est, per sæcula, vel ætates, in quo significato multi hoc nomen acceperunt; ut sit sensus: Per singulas ætates in animas sanctas se transferens, amicos Dei efficit, & Prophetas, quasi dicat, nulla fuit vnquam ætas, nullum sæculum, in quo sapientia non aliquos habuerit, quos Deo amicos constitueret, & Prophetas consecraret. Vel per γενεαις genera, vel nationes hominum, qui in terra aliqua nascuntur; quomodo accepit Vulgatus, ad hunc sensum, quod in singulis nationibus aliquos habuerit amicos, & Prophetas; vel nulla fuerit natio, in qua non habuerit aliquos Dei amicos, & Prophetas, Deo acquisitos.

Inhabitat. Nisi Sapientiæ cohabitantem, tanquam vxori suæ; nam id significat verbum συνοικέω. Et statim cap. sequenti ver. 2. dicit Salomon, *Quæsi mihi sponsam assumere*. Et Ambrosius in libro de viduis, sic legit: *Proposui ergo hanc adducere mihi in coniugium*. Ait itaque neminem diligi à Deo nisi studiosum sapientiæ, & omnes, qui cum ea habent consuetudinem, eo ipso diligi à Deo, eiusque amicos esse. Nam hoc versu redditur ratio, cur sapientia amicos Dei constituat, & Prophetas; siue quibus reuelentur futura; siue qui Dei celebrent laudes.

Dispositionem. Præfert sapientiam Soli in pulchritudine, stellis in dispositione, quia super omnem dispositionem stellarum, hoc est

Origenes.
Augustinus.
De Filio
Dei.
Filius Dei
bonitatem
solam ha-
bet.

Sapientia
refert Dei
bonitatem
communi-
cando eam
rebus.

56.
Omnia of-
ficia præ-
stat.
Vna cum
sit, noua
semper ope-
ratur.

57.
Nunquam
sine amicis
Dei sapien-
tia transit.
Nulla natio
sine aliquo
Dei amico.

58.
Ambrosius.
Sapientes,
amici sunt
Dei.

59.

Sapientia
Soli, & stel-
lis prælata.

60.

Sapientia
non vinci-
tur à mali-
tia.

super omnem astrorum situm est collocata; vel potius quia est super, hoc est, quia superat omnem seriem stellarum. Luci quoque prior inuenitur ratione subiuncta.

Non vincit, Græcè, non vincet, quo significetur, nunquam sapientiam à malitia superandam, quemadmodum lux, vel dies à nocte superatur: nox enim lucem propulsat, & in nihilum redigit; at sapientiam non deficit malitia, quia integra, & in suo statu permanet, etsi ab homine recedat, dum in peccati sordibus iacet, quoad eius pertinet commendationem, quæ consuetudinem habere cum sordido animo non patitur: nam *in malivolam animam non introibit sapientia.*

SAPIEN

SAPIENTIAE SALOMONIS

CAPVT VIII.

V E T V S.

N O V A.

1. **A**tingit ergo à
fine vsque ad
finem fortiter,
& disponit o-
mnia 2. suauiter.

3. Hanc amauit, & exquisiuit à
iuuentute mea, & quasiui spon-
sam mihi eam assumere, &
amator factus sum formæ il-
lius.

4. Generositatem illius glori-
ficat, contubernium habens Dei:
sed omnium Dominus dilexit
illam.

5. Doctrina enim est discipli-
nae Dei, 6. & electrix operum
illius.

7. Et si diuitiae appetuntur in
vita, quid sapientia locuple-
tius, quæ operatur omnia?

Si autem 8. sensus opera-
tur, quis horum, quæ sunt, ma-
gis quàm illa est artifex?

9. Et

PErtingit autem à
fine in finem for-
titer, ac disponit
omnia utiliter.

Hanc amauit, & ab ineun-
te ætate exquisiuit, & quæ-
siuit sponsam ducere mihi
ipsi, & amator fui pulchri-
tudinis eius.

Nobilitatem eius illustrat,
quod habet cum Deo con-
uictum: Dominusque o-
mnium eam dilexit.

Est enim doctrina scien-
tiæ Dei initiata, eiusque
operum electrix.

Quod si diuitiarum est
in vita possessio desiderabi-
lis, quid sapientia omnia
operante locupletius?

Si autem prudentia ope-
ratur, quis eorum quæ sunt,
magis est artifex quam illa?

S 3

Si

9. Et si iustitiam quis diligit: labores huius magnas habent virtutes: sobrietatem enim, & prudentiam docet, & iustitiam, & virtutem, quibus utilius nihil est in vita hominibus.

10. Et si multitudinem scientiae desiderat quis, scit praeterita, & de futuris aestimat: scit versutias sermonum, & dissolutiones argumentorum: signa, & monstra scit antequam fiant, & euentus temporum, & seculorum.

Proposui ergo hanc 11. adducere mihi ad conuiuendum: sciens quoniam mecum communicabit de bonis, & erit allocutio cogitationis & iedij mei.

12. Habebo propter hanc claritatem ad turbas, & honorem apud seniores iuuenis.

Et acutus inueniar 13. in iudicio, & in conspectu potentium admirabilis ero, & facies principum mirabuntur me:

14. Tacetem me sustinebunt, & loquentem me respicient, & sermocinante me plura, manus ori suo imponent.

15. Praeterea habebo per hanc immortalitatem: & memoriam aeternam his, qui post me futuri sunt, relinquam.

Dispo

Si verò iustitiam quis diligit, labores huius sunt virtutes; sobrietatem enim, & prudentiam edocet; iustitiam, & fortitudinem; quibus nihil est hominibus in vita utilius.

Si autem etiam experientiam multarum rerum desiderat quis, hæc antiqua nouit, futuræque coniectat: versutias sermonum, atque ænigmatum solutiones intelligit: signa, & prodigia prenoscit, euentusque tempestatum, ac temporum.

Itaque hanc decreui mihi adiungere ad conuietum; sciens quod erit mihi consiliaria bonorum, & consolatrix curarum, ac molestiæ.

Gloriam in vulgus propter hanc adipiscar, & honorem apud seniores iuuenis.

Acutus inueniar in iudicio, in conspectuque potentium ero admirabilis.

Silentem me sustinebunt, ac loquenti attendent, me amplius adhuc loquente manum imponent ori suo.

Propter hanc immortalitatem obtinebo, & memoriam æternam post me futuris relinquam.

Popu

Disponam populos, & nationes mihi erunt subditæ.

Timebunt me audientes 16. reges horrendi: in multitudine videbor bonus, & in bello fortis.

17. Intrans in domum meam conquiescam cum illa: non enim habet amaritudinem conuersatio illius, nec tadium conuietus illius, sed letitiam, & gaudium.

Hæc cogitans apud me, & 18. commemorans in corde meo: quoniam immortalitas est in cognatione sapientia,

Et in amicitia illius delectatio bona, 19. & in operibus manuum illius honestas sine defectione, & in certamine loquela illius sapientia, & præclaritas in communicatione sermonum ipsius: circuibam quærens, ut mihi illam assumerem.

Puer autem eram 20. ingentiosus, & sortitus sum animam bonam.

21. Et cum essem magis bonus, veni ad corpus incoinquinatum.

22. Et ut sciui quoniam aliter non possem esse continens, nisi Deus det, & hoc ipsum erat sapien

Populos gubernabo, nationesque mihi subditæ erunt.

Tyranni formidabiles cum audierint, me extimescent; in vulgus bonus apparebo, & in bello fortis.

Cum intrauero in domum meam, conquiescam in ea: non enim habet amarulentiam conuersatio ipsius, nec ullam molestiam eius conuietus, sed letitiam, & gaudium.

Hæc apud me reputans, & curans in corde meo esse immortalitatem in cognitione sapientiæ.

Et bonam in amicitia illius delectationem, diuitiasque sine defectione in laboribus manuum illius, & in congressu colloquij eius sapientiam, atque in communicatione sermonum ipsius gloriam: circummeumdo quærebam, ut eam apud me reciperem.

Eram autem puer bonæ indolis, bonamque animam sortitus.

Imò verò cum essem bonus, in corpus veni impolutum.

Cum autem cognouissem quòd non aliter compos fierem eius, nisi Deus

eam

sapientiae, scire cuius esset hoc
donum: adi Dominum, & de-
precatus sum illum, & dixi
23. ex totis precordiis meis.

eam daret, atque hoc ip-
sum erat prudentiae, scire
cuius hæc gratia esset, adi
Dominum, eumque oravi,
ac dixi toto corde meo.

ARGUMENTVM.

Pergit sapientia laudes explicare, quæ omnia bona coniuncta
habeat; & simul ostendit quanto in pretio, & honore illam ha-
buerit.

COMMENTARIVS.

1.

Atingit ergo. In Græco non est, ergo, sed, δὲ, autem, & aduersatiue
potest accipi, ut sit sensus pendens ex fine capitis præcedentis.
Sapientiam non vincit malitia, sed pertingit à fine usque ad finem fortiter;
& propterea hunc versum quidam subiiciunt capiti septimo, & in-
choant octauum ab his verbis, *Hanc amavi*. Sed non malè ad hoc ca-
put referuntur. Attingit, Augustinus lib. 4. de Trinit. cap. 14. & lib. 83.
quæstionum, q. 53. & lib. de mirabilibus sacrae Scripturae, legit. *Perten-
dit*; alij *extendit*, seu *protendit ab extremo in extremum*; à fine cuiusque rei
usque ad finem fortiter. quia videlicet diuina sapientia nullis terminis
coarctatur, sed vniuersum mundum penetrat: nam Ecclesiastici 24. 8.
dicit de se, *Gyrum cæli circuiui sola, & profundum abyssi penetraui*. &
Prou. 8. 27. *Quando preparabat cælos, aderam, quando certa lege, & gyro
vallabat abyssos, cum eo eram cuncta cõponens*. Et rem quamlibet ita per-
meat, ac penetrat, ut nihil in ea relinquat intactum, aut non penetratum;
instar gladij, qui corpori defixus illud penetrat ab extremo ad extre-
mum, à latere in latus, nihil intus resistente. Atque ita accidit sapienti, ut
nihil sit in negotio aliquo, quod non prospiciat, & forti animo præstet.

Augustinus.

Sapientia
vis penetrã-
tis omnia.Sapiens in-
trospicit re.

2.

Suauiter. χρησῶς, *utiliter, commodè*. Et quia verbum, διοικῆι, *disponit*,
est œconomicum, ad omnem aliam rectionem, seu administrationem
transfertur. Atque ita docet Sapiens, non solum fortem esse sapien-
tiam in omnia penetrando, absque ullo resistente, sed omnia utiliter
regere, & commodè administrare; adeo ut nulla res in vniuerso repe-
riatur, quæ in eo non utiliter suo officio fungatur, & vniuerso com-
moda sit; dum vnaquæque res, quantumuis minima, fines sibi præstitu-
tos à natura adipisci conetur. Quod dixit Vulgatus, *suauiter disponere
omnia*, dum rem quamlibet iuxta suam naturam, & formam inditam
sinit operari. Demum, sicut fortis est in vniuerso negotio transigendo,
ita facit ut utiliter, suauiterque conficiatur; quod munus sapientis est.

Sapientia
utiliter ope-
rari dat.*Hanc*

Hanc amant. Amorem suum ostendit, quo flagrabat in Sapientiam; & compos factus est eius, quia *quiescunt, & sitiunt iustitiam, saturantur*, Matth. 5. 6.

A iuventute mea. in rebus, pro, ab adolescentia, siue ab ineunte aetate, in qua sapientiæ studium, & amor in eius animo exarsit, iuxta Ecclesiasticum cap. 6. 18. *Fili, à iuventute tua accipe doctrinam; & usque ad canos inuenies sapientiam sponsam.* Quod significet summam coniunctionem, ac consuetudinem, qualis sponso cum sponsa intercedit; qua similitudine non infrequenter utitur Scriptura. Ambrosius in lib. de viduis sic legit hunc locum: *Proposui hanc adducere ego mihi in coniugium.*

Forme pulchritudinis. quam si oculis cernere liceret, ut ex Platone dixit Cicero lib. 1. de Officiis, in omnium animis mirabiles sui amores excitaret. Hunc versum sic transfert Hieronymus, super 41. cap. Ezechielis: *Hanc dilexi, & quæsiui ab adolescentia mea, & quæsiui sponsam ducere mihi, & amator fui decoris eius.*

Generositatem. Græcè, nobilitatem illustrat, aut glorificat conuictum Dei habens: non est enim in Græco pronomen *illius*. Et quia verbum *dehagei* significat quoque putat, aut opinatur, Iansenius sic effert hanc sententiam, *Nobilitatem existimat, nempe sapientia, habere conuictum cum Deo.* Ad quem sensum Vulgati lectio sic est conformanda. *Sapientia habens conuictum Dei, eundem conuictum habere quem* quam celebrat, aut glorificat, ut veram generositatem, aut nobilitatem. Sed simplicius, veriusque sic intelligitur: Generositatem, seu nobilitatem eius hoc vnum illustrat, ac gloriosam facit, quod habeat conuictum cum Deo, ab eoque diligatur.

Contubernium. conuictum; summam familiaritatem sapientiæ, sapientumque cum Deo, ostendit quod consuetudinem habet, atque cum Deo vivit. Sed in Græco non est, *Sed.* Est autem integra nobilitas sapientiæ ratio, quod eam ipsa habeat cum Deo consuetudinem, ut cum eo coniunctissimè vivat, eoque potiatur familiariter; & quod Deus mutuò illam diligat: ex utroque enim vera, summaque nobilitas oritur.

Doctrix. *μύστις* cum significat, qui arcanis, sacrisque mysteriis initiatus est, atque in eorum disciplina vel percipiendis, vel tradenda versatur; unde quidam hoc loco transferunt: *Nam scientie Dei sacerdos est, seu initiatrix; aut, perita est scientie Dei, atque ei initiata.* Reddit autem rationem eius, quod dixerat, *Sapientiam diligam Deo,* quia videlicet, quasi quædam sacerdos, & mystica magistra, tanquæ Dei disciplinæ, & scientiæ, Deum hominibus declarat, & manifestat: nam si, ut dicitur Daniel. 12. 3. *qui docti fuerint fulgebunt quasi splendor firmamenti; & qui ad iustitiam erudunt multos, quasi stellæ, in perpetuas æternitates,* quanto magis quæ omnes erudit, & Dei amicos facit.

Et electrix. *αἰρετική*, electrix. Vatabli edulo venit, & antistes operum illius,

Sapientia præest rebus. *illius*, quod præsit operibus Dei, & ea seligat, quæ sunt re ipsa præstanda. Sunt qui legunt in Græco *εὐρητής*, *inuentrix*, ut sapientiæ illud assignetur officium: nam & ipsa initiatur, & inuenit opera Dei, siquidem ad eius miram inuentionem pertinet ornatus, varietas, summæque pulchritudo operum Dei. Sed prior lectio verior, vsûque recepta.

7. *Et si diuitia.* Si sapientia ipsa diuitias operatur, & est quasi scaturigo auri, & argenti, & gemmarum, qui illam possederit, omnes diuitias possidebit. Confert sapientiam cum rebus omnibus, & ab ea docet omnes, etsi præstantissimas, superari, quod illa sola habeat eorum omnium vsum.

8. *Sensus.* *φρόνησις*, *prudentia*: nam Vulgatus, ut iam notatum est, prudentiam vocat sensum. *Si autem*, ait, *prudentia operatur*. Est autem duplex horum verborum sensus; alter pender ex verbis versus præcedentis, *quæ operatur omnia*. hoc modo: Quod si prudentia, seu sapientia operatur omnia, aut opifex omnium est, quid illa in rerum natura est artificiosius? quasi dicat, nihil: & idcirco qui gaudent rebus artificiosè confectis, eam amplectantur. Sed quia in his laudibus collatio fit sapientiæ cum rebus ab hominibus in pretio habitis, ut cum diuitiis, cum iustitia, cum scientia, illisque præfertur: necesse est, ut in hoc versu intelligamus prudentiam cum sapientia conferri, & hanc illi præferri. Ex prælatione autem in artificiis cognoscimus quid nomine prudentiæ sit accipiendum, nempe omnem actionem, & factionem.

Nam comprehendit omnem rerum administrationem, tam ciuiliam, quam domesticarum, quæ prudentiæ est propria: & omnem effectiorem, molitionemque operum, quæ ad artem magis pertinet. atque hic erit sensus. Si ergo prudentia commendatur quod operetur, id est, agat, & efficiat opera; quis potest cum sapientia comparari, quæ & eorum, quæ in natura sunt, & in vita, potior artifex est? Nemo certè est hominum adeò in agendo prudens, & in faciendo artificiosus qui sapientiæ non primas det.

9. *Et si iustitia.* Iustitiæ nomine hoc loco omnem virtutem intelligit, cui confertur, præferturque Sapientia, cum statim pro iustitia speciali accipiatur, quæ à ceteris virtutibus distinguitur.

Labores. Non est in Græco, *magnas*, sed tantum, *labores huius sunt virtutes*. Nam sapientia omnes parit virtutes: siquidem res, in quibus elaborat, sunt virtutes, cum sapientia versetur in conformandis hominum moribus, ac in virtutibus inferendis.

Sobrietatem. hoc est, temperantiam & prudentiam, virtutum aurigam docet: nam proprius hic capitur, latius in versu præcedenti, & *iustitiam*, specialem, & *virtutem*, nempe fortitudinem, Græcè *ἀνδρείαν*. quatuor virtutes, quas Ambrosius lib. 5. in Lucam vocat cardinales, confert. Ecce in quibus serendis in agro humani cordis, & excolendis plantis, sese exerceat agricultrix sapientia.

Sapientia agricultrix.

Et

Et si multitudinē scientiæ. In Græco vna dictio est, πολυπειρίαν, *multam experientiam*, multarum rerum vsum, & peritiam. *Si autem*, inquit, & *experientiam multarum rerum desiderat quis.* Curiosam appetentiam sciendi præterita, & futura, & obscura explicandi, vult temperari possessione Sapientiæ, quæ ea omnia præstat.

10.

Rerum curiosā scientiā sapientia præstat.
Historia.

Scit præterita. Græcè, *antiqua*, per historiam, quæ lux temporum est, & valet plurimū ad prudentiam.

De futuris æstimat. quia ex his, quæ præterierunt, vel imaginatur, aut coniectat futura.

Scit versutias. ερροφάς, *fallacias orationis*, ab ερρέω verito, vnde versutus, & versutiæ; de quibus dicitur Ecclesiastici 39. 2. & in versutias parabolarum simul introiuit. Sed in eum sensum videtur accipere, quod deprehendat aliorum verba fallacia, vt Christus Phariseorum, & similia.

Argumentorum. αἰνιγμάτων, ænigmatum, quæ sunt obscuræ, inexplicatæque sententiæ, suntque soluendæ, & explicandæ, vt soluit Salomon.

Signa, & monstra scit antequam fiant. Hæc ad cælestes mutationes notandas proponuntur; ad eclipses Solares, lunares, cometas, & omnia signa meteorologica, & ad portenta, ex quibus coniectatio fit de futuris euentibus temporum.

Astronomia.

Euentus temporum, & sæculorum. καιρῶν, καὶ χρόνων, *opportunitatum, & temporum.* alij vertunt, *tempestatum, & temporum.* quia prænoscit occasiones, & articulos, in quibus vel tempestas est excitanda, vel eclipsis futura: tum etiam temporum mutationes, serenūne, ac pluviosum sit tempus futurum; quod ad Astrologiā pertinet, sicut quod præcessit ad Logicen, seu Dialecticam.

Adducere. Adiungere mihi ad conuictum, hoc est, conciliare ad vitæ societatem. Ambrosius lib. de viduis dixit, Proposui ergo adducere ego mihi in coniugium.

II.
Ambrosius.

Communicabit de bonis. Græcè dicitur, sciens quod erit mihi consiliaria, vel consiliatrix bonorum; hoc est, quod dabit mihi vtilia consilia, vt bene cogitem, & operer, id est, communicabit mihi de bonis, bona dando consilia, & me ad bonum instruendo.

Sapientia bonorum consiliatrix.

Et erit allocutio cogitationis. Græcè, & erit admonitio, seu consolatio curarum, & tædij moderatio seu leuamentum curarum, & tristitiæ. Nam parænesis, sicut paraclisis, & adhortationem, & consolationem significat. Admonere autem in curis & tristitia iacentem, nihil aliud est, quàm verba adhibere quæ ea admoneant, quibus curæ sedentur, & tædium, seu tristitia leniatur; aut loqui ea, quibus animus sollicitus, & mæstus leuetur, ac mitigetur. Vnde illud Ozeæ 2. 14. *Ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius*, idem est quod, & *consolabor eam*. quod munus proprium fidelium est amicorum.

Leuamen curarum.

12.
Gloriosos
reddit sa-
pientia.
Salomonis
gloria.

Habebo. Adipiscar propter eam gloriam in vulgus, quàm celebre fuerit nomen Salomonis propter eius sapientiam, satis ostendunt illa verba 3. Reg. 4. 29. *Dedit quoque Deus sapientiam Salomoni, & prudentiam multam nimis, & latitudinem cordis, quasi arenam, quæ est in litore maris & precedebat Sapientia Salomonis sapientiam omnium Orientalium, & Egyptiorum. & erat sapientior cunctis hominibus. & erat nominatus in uniuersis gentibus per circuitum. & veniebant de cunctis populis ad audiendam sapientiam Salomonis, & ab uniuersis regibus terra, qui audiebant sapientiam eius. Sed & regina Saba, audita fama Salomonis in nomine Domini, venit tentare eum in enigmatibus.* 3. Reg. 10. 1. Matth. 12. 42. vt propter hanc gloriam, si alia deessent, sapientia fuisset quærenda, & amplexanda.

13.
Iudiciũ Sa-
lomonis.

In iudicio. Acumen Salomonis in controuersis etiam occultissimis diiudicandis, declarat illa sententia, 3. cap. lib. 3. Regum, de infante dissecando, vt detegeret quæ illius esset mater, eique illum restituit. & audiuit omnis Israël iudicium, quod iudicasset Rex, & timuerunt Regem, videntes sapientiam Dei esse in eo ad faciendum iudicium. Membrum illud, & facies principum mirabuntur me, in nullo reperitur codice Græco, ad priorum maiorem explicationem additum.

14.
Salomon
quã attentè
auditus.

Tacentem. Tria notat ex auditoribus sumpta ad Sapientis commendationem. Primum, quod de se refert, Job cap. 29. *Tacentem me expectabunt:* id est, cum summa expectatione attendent, vt ego loquar. Deinde, & loquenti attendent, hoc est, omnium ora in me erunt conuersa, vt attentè audiant. Tertium, & me ampliùs loquente manum imponent orisuo, vt summum silentium indicant præ voluptate, quam capient in me audiendo, & præ admiratione mearum sententiarum.

15.
Amplicius
auditus.

Præterea. Hoc aduerbium in nullo codice Græco reperitur, sed tantum, *Propter hanc immortalitatem obtinebo,* hoc est, immortalem famam, quod mox declarat, *ac relinquam memoriam posteris sempiternam,* vt re ipsa reliquit.

16.
Sapientia in
bello, & in
pace iuuat.

Disponam. Pro gubernabo populos; nam verbum Græcum æconomicum est, vt iam diximus.

Reges. Tyranni horrendi, seu formidabiles timore corripientur, cum audierint meam sapientiam.

In multitudine. In vulgus bonus apparebo, & in bello fortis. Duas notat maximas virtutes ex sapientia prodeuntes; alteram, tempore pacis iustitiam, ex qua boni viri appellantur, quia nihil est, inquit ille, tam populare, quàm bonitas; alteram tempore belli, in quo summam habet fortitudo opportunitatē. Vtrique ergo tempori comoda est sapientia.

17.
Iocunditas
sapientiæ.

Intrans, vel recipiens me in domum meam. Ostendit priuatam delectationem, quam domi habiturus esset cum sapientia; quæ & publica habet adiumenta, vt iam dictum est, & priuata, vt modò dicit: & quæ experiantur vitam solitariam agentes.

Commemorans. Græcè, & curans in corde meo, hoc est, studiosè, ac sollicitè considerans: vel cogitans cum studio, ac cura, quòd immortalitatem, & omnia bona secum apportet sapientia.

Sapientia
bona omnia
portat.

18.

Et in operibus manuum eius honestas sine defectione. Græcè, & in laboribus manuum eius diuitia sine defectione, nempe inexhaustæ, & perennes, quia diuitias inexhaustas comparat sapienti cum sapientia laboranti: honestas rursus, Græcè πλῆτος, & hoc loco posita est pro diuitiis, ut suprà est adnotatum.

Mater di-
uitiarum,
sapientia.

19.

Et in certamine loquela illius. & in συγγραμμασίᾳ ὁμιλίας αὐτῆς, in coexercitatione colloquij illius, prudentia, hoc est, in colloquio, seu in congressu cum ea prudentia acquiritur. Συγγραμμασία est coexercitatio literaria, seu congressus literarius, sicut ὁμιλίας congressus, colloquiaque appellantur.

20.

Ingeniosus. εὐφυὴς, bene natus, seu natura optima præditus, aut ad virtutem bene à natura institutus. Vnde εὐφυΐα naturalem ingenij, animique bonitatem significat, quam Latini indolem vocant: quam explicat verbis sequentibus, cum addit, & sortitus sum animam bonam. Aristoteles 3. Ethico. c. 9. Is, inquit, est εὐφυὴς, cui est quid innatum bene, qui sit bene à natura formatus, & propensus: quemadmodum enim arbor virescens, & copiosè succrescens, & germinans, ac coalescens dicitur εὐφυὴς φύτον, ita ingenium amœnum, & acre, quod virescit, & germinat, & coalescit in virtute, & in his, quæ cum virtute, & sapientia coniuncta sunt, dicitur bene à natura institutum, & ad bonum procliue.

Ingenij bo-
nitas.

21.

Et cùm essem magis bonus. Græcè, *Magis autem bonus existens veni in corpus incoinquinatum.* μᾶλλον positum est, ut sæpe aliàs, pro, imò, aut potius, v. e. corrigentis, non amplificantis sit particula, & dicat: Imò bonus ipse cùm essem, in corpus veni incoinquinatum. Hoc loco malè intellecto suam hæresim confirmabant hæretici illi, qui existimabant animas diuersa corpora sortiri pro diuersitate meritorum illarum; quæ ratio negotium faceffit Augustino lib. 10. de Genesi ad literam, cap. 7. & 17. illam confutanti. Sic autem explicabant hunc locum, Ego eram puer bonæ indolis, & bonam sortitus animam; & quia eram magis bonus, pro ratione maioris bonitatis, adeptus sum corpus incoinquinatum; quia videlicet plurium meritorum animam eram consecutus. Verùm iam diximus aduerbium, *magis*, non accessionem bonitatis hîc significare, sed correctionem. Est ergo sensus verus, Cùm essem puer bona indole, & bonam sortitus animam, imò potius, ne quis putet me ingenio, & industria, bonitatem consecutum, cùm essem bonus, vel qua eram bonus, bonitate mihi à Deo indita cum bona anima, perueni ad corpus incoinquinatum: nam eiusdem Dei munere adeptus sum corpus optimè temperatum, & cum anima mirificè congruens. Quia ergo Deus indidit Salomoni animam bonam, & ad

Hæresis,
corporis
meritis ani-
mas tribuē-
tium.

Augustinus

Refutatio.
Sensus ve-
rus.

Theologo-
rum, Philo-
sophorum di-
uersitas de
animarum
diuersitate.

Sensus iux-
ta illos.

Obiectio.

Notatio.
Veni, pro
creui.
Cicero.
Virgilius.

Verus sen-
sus.

Ratio pri-
ma probans
sensem.

virtutem bene conformatam, adeptus est corpus bene ad virtutem temperatum, & obediens, affectibusque moderatum. Sic locus syn- cerè explicatus in nullo patrocinator prædictæ hæresi, quandoqui- dem id tantum concedit Salomon, se sortitum bonam animam, Dei quidem munere, non suis meritis; & in corpus missam, quod eius in- fusione, & coniunctione euasit impollutum, non quidem absque cul- pa veteri immaculatum, sed affectibus temperatum, & bene affe- ctum, animæque ipsi obediens. Sed quia Theologorum, ac Philo- sophorum non exigua concertatio est de animarum æqua dignitate, quibusdam asserentibus omnes pares esse dignitate, aliis esse distin- ctas si non specie, saltem numero; quamuis omnes assentiant ex cor- porum temperamento, diuersæque compositione prouenire ingenio- rum diuersitatem, & ad virtutem propensionem, bonamque indole- lem; Idcirco quidam sic hunc locum explicant, Salomonem sorti- tum animam bonam, id est, egregiam indolem ad sapientiam, & vir- tutes, non quidem ex maiori præstantia ipsi animæ insita, sed ex affe- ctione, & dispositione corporis, quæ etiam ad spirituales actiones multum confert. Sed quid est, *Imò verò bonus cum essem, veni in cor- pus incoinquinatum?* annon significat se prius bonum exstitisse, quam veniret in corpus? erat ergo bonus, quoad animam quidem, siquidem anima corpori impolluto infusa est. Eapropter huius loci sensum ve- riorem eruere est operæpretium.

Et primum est aduertendum, non esse inusitatam verbi, *veni*, siue Græci, siue Latini, significationem, ut accipiat pro creui, aut pro- ueni; nam Cicero in 2. Tuscul. Atque Oratorum laus (dixit) ab humi- li venit ad summum, pro creuit, & Virgilius lib. 1. Georgic.

Hic segetes, illic veniunt felicius vna. Et iterum:

Principio arboribus varia est natura creandis:

Namq; aliæ, nullis hominum cogentibus, ipsæ

Sponte sua veniunt, camposque & flumina latè

Curua tenent.

Ita igitur hoc loco dixit Salomon, Ego quidem cum à puero bo- na indole præditus fuisset, bonæque mente, & ad virtutem pro- pensa, imò quod magis bene eram institutus, eò magis creui in cor- pus immaculatum, illud impollutum conseruans: nam bona illa in- doles, qua me Deus, sua miseratione donauit, me inducebat ad con- seruandum corpus meum incoinquinatum vsque ad ætatem nubi- lem; ut ita aptior fierem ad postulandam, impetrandamque sapien- tiam, quæ non habitat in corpore subdito peccatis. Veritas huius sensus inde constat imprimis, quod nulla ratio cogit intelligere, quod loquatur Salomon de seipso ante coniunctionem animæ cum corpo- re, ita ut cum dicit, *ego*, intelligatur non ipse ex anima, & corpore con- flatus, sed anima sua: nam admodum improprie dixisset, *Ego puer*

eram.

eram ingeniosus, sortitus animam bonam, & venit in corpus incoinquinatum, non de seipso, sed de anima sua loquens. Numquid anima eius, vel quoad animam solam, erat puer, & bonæ indolis, & sortitus bonam animam; at non potius de se ex anima, & corpore constante loquitur, qui à pueritia bonam indolem nactus est, bonamque mentem sortitus, ita perseveravit usque ad tempus definitum, corpore integro? Quorsum etiam hic ad animam recurrisset infundendam corpori? qui tantum volebat ostendere, qua mente esset affectus ab ineunte ætate erga sapientiam, ut merito ei illam Deus, insigni beneficio contulerit? Neque est ullum verbum, quod huic intelligentiæ aduersetur: siquidem bonam animam sortitum fuisse, explicatio est eius, quod dixerat, *Puer eram ingeniosus*, hoc est, bene natus, bonæ indolis: nam anima hinc, non pro altera hominis parte accipitur, sed pro ingenio, aut pro natura cuique insita, quomodo dixit Plautus in Stichos; ubi facillimè spectatur mulier, quæ ingenio bono est; aut pro desiderio, appetentia, aut affectu ad aliquid innato; qua ratione fieri quippiam dicimus animi causa, hoc est, ut desiderio nostro satisfaciamus, & expleamus voluntatem: sic etiam non semel usurpatur in Scriptura, ut aliàs notauimus. Deutero. 23. 24. *Ingressus vineam proximi tui comede uvas secundum animam tuam*, hoc est, pro voluntate tua, aut desiderio, quod Vulgatus dixit: *Quantum tibi placuerit*. Est ergo bonam animam sortitum esse, naturam procliuem, inclinatam, facile ad bonum fuisse à natura consecutū, in qua bona institutione perseverans Salomō corpus suum incoinquinatū conseruauit.

Sed percontaberis, quid sit illud, *Et veni in corpus incoinquinatum*, & de quo tempore loquatur? Pro huius intelligentia ex lib. 3. Regum notandum est initium regni Salomonis. Salomon non ad 52. annos ut Eupolemus apud Eusebium lib. 10. de Præpar. Euang. c. 4. & Hebræi asseruere, quibus Hieronymus videtur suffragari; sed ad 60. suam vitam traduxit, ut probat Abulensis super cap. 3. lib. 3. Regum, Q. 5. & super cap. 2. lib. 2. Paral. Q. 31. Vnde natus colligitur anno 21. regni patris Davidis. Atque adeo cum duxisset Naamam Ammanitem conuersam ad verum Deum annos natus 17. aut 18. anno 19. habuit Roboam: & anno 20. qui idem erat 40. regni Davidis, & vitæ 70. eius mandato regnum suscepit: ac postquam patris funus regiè curauit, anno regni 2. agens vitæ annum 21. sustulit de medio omnes aduersarios; ac mox affinitate coniunctus est Pharaoni vafro regi Ægypti, ducta eius filia. Itaque aduersariorum sublatione, & affinitate contracta cum Pharaone 3. Reg. 31. confirmatus, ut iam regni administrationem Deo auspice inchoaret, abiit in Gabaon. 3. Reg. 3. 4. ubi super altare obtulit mille hostias Domino. Nocte verò insequenti, in somnis apparuit ei Dominus, & iussit postulare quod vellet; ille verò nactus occasionem, postulauit non nuper concupitam ad gubernandum

Ratio secundā.

Ratio tertiā.

Anima, pro natura.
Plautus.

Anima, pro desiderio.

Anima bona, bona natura, bona indoles.

Salomonis ætas.
Eupolemus
Eusebius.
Hieronymus.

In Gabaon sapientiam postulat.

Iosephus.

Impollutus
vsque ad 23.
annos.Matrimo-
nium non
polluit.22.
Augustinus.Continens,
pro posses-
sor, seu cō-
pos.

dum sapientiam illis verbis 3. Reg. 3. 7. *Et nunc Domine Deus, tu regnare fecisti seruum tuum pro David patre suo: ego autem sum puer paru-
lus, & ignorans egressum, & introitum meum, & seruus tuus in medio est
populi, quem elegisti, populi infiniti, qui numerari, & supputari non po-
test præ multitudine. Dabis ergo seruo tuo cor docile, ut populum suum iu-
dicare possit, & discernere inter bonum, & malum. Placuit ergo sermo co-
ram Domino, & dedit illi, ut postulauerat, &c.* Eadem historia repeti-
tur 2. Paral. 1. & in Iosepho lib. 8. Antiq. cap. 2. Cum autem è som-
no surgeret Salomon, rediit Ierosolymam, & statim specimen suæ sa-
pientiæ dedit in iudicio meretricum super filio vnico decertantium;
ac nota facta est omnibus sapientia Salomonis. Hoc ingens bene-
ficio sibi à Deo collatum in Gabaon, repetit hoc loco Salomon,
suam in Sapientiam voluntatem, propensionemque significans: &
quomodo vsque ad illam ætatem, annorum 22. aut 23. corpore perse-
uerauerit immaculato: nondum enim peccatis se polluerat, sed Deo
seruiebat, & legem custodiebat, patris institutus pietate, nec mulie-
rum contactu, ut post, coinquinauerat se: & hoc est, *veni in corpus in-
coinquinatum*; nempe creui cum corpore impolluto, & à sordibus
peccatorum libero: quemadmodum & Iesus Syrach cap. 51. 18. Salo-
monis hæc verba imitatus, dixit: *Cum adhuc iunior essem, priusquam
oberrarem, quasi sapientiam palam in oratione mea.* idem enim est, *ve-
ni in corpus incoinquinatum, & priusquam oberrarem*, hoc est priusquam
variis erroribus, & peccatis inuoluerer, ut postea inuolutus fui. Nam
quod matrimonium prius cum Naama Ammanitide, annutu patris
Dauidis, posterius cum Pharaonis filia contraxisset, non vllam ei
maculam inferebat, cum iuste liciteque matrimonia contrahantur.
Ita manet locus difficilis explicatus.

Et ut sciui. Verbum ἐγχατὴς, licet significet se continentem à Venere,
vino, ira, ceterisque vitiis, quo modo intelligit Augustinus hunc
locum de temperantia à vitiis lib. 10. Confessionum, cap. 21. & 31. &
lib. de continentia, cap. 1. & expositores communiter; tamen verius
est, & magis cum præcedentibus, & sequentibus cohæret, ut accipia-
tur pro compotē fieri alicuius rei, aut potiri ea; ut hic sit sensus: Cum
intellexissem quod non aliter compos esse possem sapientiæ, aut po-
tirer sapientia; vel quod non consequerer, aut adipiscerer sapientiam,
nisi Deus daret, conuerti me ad eum pro ea deprecandum: de sapien-
tia enim comparanda à Deo erat Salomoni cura suscepta. Atque in
hoc ipso sensu dixisse Vulgarum, *& ut sciui quoniam aliter non possem
esse continens, aut possessor, sapientiæ, videlicet.* Ex aliis locis fit satis
manifestum, in quibus in hac quoque accepit significatione ut cap.
6. Ecclesiastici ver. 28. *Inuestiga, inquit, sapientiam, & manifesta uer-
tibi, & continens factus eius videlicet, ne derelinquas illam, & cap. 15. 2.
& qui continens est iustitia, hoc est, & compos iustitiæ; vel, qui adeptus
fuerit*

fuerit iustitiam, apprehendet illam, sapientiam, & cap. 27.33. *Ira, & furor utraque execrabilia, & vir peccator continens erit illorum, id est, compos, aut particeps illorum erit, vel illis obnoxius.*

Ex totis precordiis. Græcè, ex toto corde meo. Cùm intellexissem, (ait) me non posse obtinere sapientiam, nisi à Deo, quòd scire cuius esset illud beneficium, & donum ex ipsamet sapientia, quam cupiebam, proficiscebatur, accessi ad Dominum, & oraui, atque in hunc modum dixi ex animo, toto intellectu, & affectu meo, vt sequitur in capite sequenti. Ex quo loco discimus multis antè diebus in desiderio habuisse, ac in votis, sapientiam, eamque à Deo postulasse, vnde in nocte illa dormienti in Gabaon, volens Deus votis eius satisfacere, iussit vt peteret quod veller, & postulauit sapientiam, vt sæpe aliàs postulauerat, & data est illi, tam eximia, vt præiret omne genus hominum, vt ait Hieron. in 12. Ecclesiastes, etsi in c.2. eiusdem libri, dicat non fuisse sapientiozem Abraham, Mose, & ceteris sanctis, sed iis qui fuerunt ante se in Ierusalem; quia postulauit in fide nihil hesitans, & postulauit à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat. vt dixit cap. 1. suæ canonice Iacobus.

23.

Votum sapientie cōquirendæ.

Salomon quibus fuerit sapientior.

omne verbo tuo.

V SAPIEN

creaturæ per se factæ.

et 4. dicitur ostendit.

viam in sapientia, & iustitia.

& in dictione cordis, & in

scientia in se.

et 12. ubi dicitur in

sapientia sapientiam, & in

scientia scientiam, & in

scientia scientiam, & in

scientia scientiam, & in

scientia scientiam, & in

scientia scientiam, & in

scientia scientiam, & in

scientia scientiam, & in

scientia scientiam, & in

scientia scientiam, & in

scientia scientiam, & in

SAPIENTIAE SALOMONIS

CAPVT IX.

V E T V S.

N O V A.

1.

*Eus patrū meo-
rum, & 2. Do-
mine misericor-
dia, qui fecisti*

omnia verbo tuo.

*3. Et sapientia tua constitui-
sti hominem, vt dominaretur
creatura, qua à te facta est.*

*Vt 4. disponat orbem ter-
rarum in equitate, & iustitia,
& in directione cordis iudi-
cium iudicet:*

*5. Da mihi sedium tuarum
assistricem sapientiam, & no-
li me 6. reprobare à pueris
tuis:*

*7. Quoniam seruus tuus
sum ego, & filius ancillæ tuæ,
8. homo infirmus, & exigui
temporis, & minor ad intelle-
ctum iudicij, & legum.*

*Nam 9. etsi quis erit con-
summatus inter filios homi-
num, si ab illo abfuerit Sapien-*

tia

*Eus patrum ac
Domine miseri-
cordia, qui omnia
creasti verbo tuo.*

*Et sapientia tua homi-
nem constituisti, vt domi-
naretur creaturis à te factis.*

*Vt administraret mun-
dum in sanctitate, ac iusti-
tia, rectitudineque cordis
iudicium exerceret.*

*Da mihi thronis tuis as-
sidentem sapientiam, & ne
me reprobes à seruis tuis.*

*Quoniam ego seruus
tuus sum, & filius ancillæ
tuæ, homo infirmus, ac exi-
gui tēporis, & minor quàm
vt iudicia, & leges intelligā.*

*Nam etiam si quis fue-
rit perfectus inter filios ho-
minum, tamen si sapien-*

tia

tia tua, in nihilum computabitur.

10. Tu elegisti me regem populo tuo, & iudicem filiorum tuorum, & filiarum:

11. Et dixisti me ædificare templum in monte sancto tuo, & in ciuitate habitationis tuæ altare, 12. similitudinem tabernaculi sancti tui, quod preparasti ab initio.

13. Et tecum Sapientia tua, quæ nouit opera tua, quæ & affuit tunc cum orbem terrarum faceres, 14. & sciebat quid esset placitum oculis tuis, & quid directum in præceptis tuis.

15. Mitte illam de cælis sanctis tuis, & à sede magnitudinis tuæ, ut mecum sit, & mecum labore, ut sciam quid acceptum sit apud te:

Scit enim illa omnia, & intelligit, & 16. deducet me in operibus meis sobriè, & custodiet me in sua potentia.

Et erunt accepta opera mea, 17. & disponam populum tuum iustè, & ero dignus sedium patris mei.

18. Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus?

19. Cogitationes enim mortaliū timide, 20. & incertæ pro-

uidentia

tia tua abfuerit, nihil æstimabitur.

Tu me elegisti regem populi tui, & iudicem filiorum tuorum, ac filiarum:

Iussisti ædificare templum in monte sancto tuo, & in vrbe habitationis tuæ altare ad imitationem tabernaculi sancti, quod preparasti ab initio.

Ac tecum sapientia, quæ tua nouit opera, quæque tunc affuit cum mundum efficeres, & quæ scit quid in oculis tuis gratum sit, ac rectum in tuis præceptis.

Emitte eam è sanctis cælis, & à sede gloriæ tuæ mitte eam, ut assistens mihi labore, atque intelligam quid acceptum sit apud te:

Nouit enim illa, ac intelligit omnia, ac me deducet in actionibus meis moderatè, atq; in gloria sua custodiet.

Et erunt accepta opera mea, & diuidicabo populum tuum iustè, eròque dignus folio patris mei.

Quis enim hominum consilium Dei intelligat? aut quid velit Deus animo comprehendat?

Nam cogitationes mortalium timidæ sunt, & no-

uidentia nostra.

21. Corpus enim, quod corrumpitur aggrauat animam, & terrena inhabitatio deprimit sensum multa cogitantem.

22. Et difficile aestimamus quæ in terra sunt: & quæ in prospectu sunt inuenimus cum labore. Quæ autem in cælis sunt quis inuestigabit?

23. Sensum autem tuum quis sciet, nisi tu dederis sapientiam, & miseris Spiritum sanctum tuum de altissimis?

24. Et sic correctæ sint semitæ eorum, qui sunt in terris, & quæ tibi placent, didicerint homines?

23. Nam per sapientiam sancti sunt quicumque placuerunt tibi Domine à principio.

ARGUMENTVM.

Docet Salomon suo exemplo modum, quo possimus à Deo Sapientiam adipisci, proponens obsecrationem affectibus plenam, & rationibus efficacissimis, quibus ipse eam postulauit. Conciliato ergo Deo largitore sapientiæ, suadet ei sibi eam largiri, ad suum officium rectè obediendum, ad quod à Deo creatus est, siquidem sapientia nouit omnia, & absque illa homo imbecillus, & ignorans, nihil efficiet, quod feliciter succedat.

COMMENTARIVS.

- I. **D**eus patrum. Pronomen, *meorum*, non est in Græcis; at satis intelligitur subauditi; siquidem Salomon suos patres ad memoriam

stræ rationes incertæ.

Corruptibile enim corpus aggrauat animam, ac terrenum domicilium, mentem multis curis occupatam deprimit.

Ac vix quæ in terra sunt coniectura assequimur, & quæ in manibus versantur cum labore inuenimus, quis autem ea peruestigabit quæ sunt in cælis?

Consilium autem tuum quis nouit, nisi tu dederis sapientiam, ac de altissimis Spiritum sanctum tuum miseris?

Et ita directæ fuerunt viæ eorum, qui in terra vixerunt, ac quæ tibi placent, didicerunt homines?

Et sunt sapientia conseruati.

riam reuocat. Conciliat in principio orationis sibi Deum à tribus, quibus Deus maximè gaudet, & gloriatur. Et primùm à nomine, quod Deus voluit habere commune cum tribus illis Patriarchis Abraham, Isaac, & Iacob, amicis, charisque Deo, & verum Deum amantibus ab eo redamatis, propter vitam ipsorum probatissimam: suum enim coaptauit cum illorum nominibus, cum Exodi 3. 15. dixit, *Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob, misit me ad vos: hoc nomen mihi est in aeternum, & hoc memoriale meum in generationem, & generationem*, ac humano generi suum nomen elargitus est, auctore Philone in libro de Abrahamo, ut habentes refugium ad preces, & supplicationes, à spe bona non excluderentur, tribus illis patribus ob Dei oculos præmissis; quod melius nunc facit nomen Iesu Christi Domini nostri, quo nostras omnes preces claudimus, & obsignamus. Nam maiorum merita, & præcipuè Sanctorum, Deo proponere ad postulandum quidpiam, consueuere probi in primis viri.

Domine misericordia. hoc est, misericors, aut miserator. Conciliat Deum nomine misericordis; quo maximè delectatur Deus, cuius proprium est misereri, quoniam *miserationes eius super omnia opera eius*, Psalm. 144. 9. & homini indigenti, & postulanti opem, nihil misericordia iocundius, vtiliusque sese offert, quam patronam, & patrocinantem sibi, ante Deum proponant.

Qui fecisti. Tertiò conciliat sibi Deum à potentia, quòd solo verbo mundum, & quæ sunt in mundo creauerit, simulque ostendit, quàm sit Deo facile, homini quod postulat tribuere, siquidem tam facili manu, verbo scilicet, omnia confecerit.

Et sapientiã. Iam incipit agere rationibus, quibus inducat Deum ad sapientiam communicandam, ut munere sibi ac Deo ipso credito ritè fungatur. & quidem casus ille auferendi, *sapientia tua*; potest referri ad Deum, qui sapienter hominem condiderit Dominum omnium, & mundi Imperatorem: & ad hominem, quem Deus condidit sapiètem, ut posset dominari, & gubernare mundum. Et hoc videtur magis ad rem, quia ex hac sententia nititur colligere sibi etiam deberi sapientiã. Format autem hanc primam rationem; Quòd hominem fabricasti, ut rebus à te factis dominaretur, & ut administraret orbem recto iudicio, sapientia tua præditum, & adornatum constituisti; sed me quoque constituisti regem populo tuo, & iussisti templum ædificare, & iudiciũ exercere; quod sine sapientia fieri nequaquam potest; mihi ergo sapièntiam præstare debes, ut munus, quod mihi credidisti, rectè obeam.

Ut disponat. Ut gubernaret, seu administraret mundum in æquitate, Græcè, *δσολότητι*, in sanctitate, & iustitia. Est igitur creatus homo, cum multo Dei consilio, dicentis, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram, & dominetur, seu præsit piscibus maris, & volatilibus celi, & bestiis, uniuersaq; terra, omniq; reptili, quod mouetur in terra.* Gen. 1. 26.

Conciliat
Deum sibi.
A nomine
Communi.

Philo.

Tres patres
Deo obiecti
valènt orãti.
Christi no-
men verius.

2.

A nomine
misericor-
dis.
Misericor-
dia iuuat
orantes.

Ab opere
Dei ipsius.

3.

Rationibus
Deum in-
ducit.

Ratio pri-
ma à pari.

4.

Homo
quorsum à
Deo crea-
tus.

Hoc est, faciamus hominem præditum libero arbitrio, ratione, & sapientia, in quo sit nobis similis, ut gubernet mundum in sanctitate, & iustitia, hoc est, in cultu & religione veri Dei, & in conseruatione iustitiæ erga alios homines.

Et in directione cordis. Græcè, in rectitudine animi, hoc est, & ut anima recta iudicium exerceret, ne affectu aliquo, aut personarum acceptione, in alteram iudicij partem propenderet, & iniuste ius suum non cuique seruaret.

5. *Da mihi.* Thesis est, & totius orationis argumentum, sapientiam adipisci; atque ut Deum ad elargiendam alliciat, omnes rationes, quæ mouere possint, & inducere pro sua facultate, & necessitate proponit: nihil enim magis orationis docet ornamenta ostentare; & Oratoris munus exacuit, quàm orantis indigentia.

Thesis orationis.

Indigentia inuentrix rationum ad postulandum.

6.

Seruis Dei annumerat se, ut uti seruo prouideat.

Reprobare à pueris tuis, pro à seruis tuis: nam statim subiungit, *seruus tuus sum ego.* Rationem seruitutis obiicit, qua Deum, qui Dominus eius est, magis obstringat; ne me, inquit, repuleris à seruis tuis, vel ne me à numero seruorum tuorum summoueas. Cupit enim numerari inter seruos Dei, ac ministros, utpote qui eius nomine regnum administret, ut quemadmodum Dominus seruis sibi subiectis prouidet ea, quæ necessaria illis sunt; ita Deus ipsi Salomoni regi sapientiam elargiatur, qua rectè regnum creditum administret.

7.

Seruus se agnoscit.

Pietatem matris proponit.

Suam inopiā agnoscit.

Natum esse de muliere fons est omnis miserie.

Quoniam. Se deprimat, suam imbecillitatem obiiciens, sciens quòd *oratio humiliantis se nubes penetrabit*, ut dicitur Ecclesiastici 35.21. Imitatur autem filius patrem in Psalmo 115.6. dicentem, *O Domine, quia ego seruus tuus, ego seruus tuus, & filius ancillæ tuæ.* Videtur primùm reddere rationem eius, quod petierat, ne me repellas è numero tuorum seruorum, quia, inquit, ego verè seruus tuus sum, natus ex ancilla tua Bersabee; & quidem nomen Græcum *παῖς σου* seruam, ancillam hoc loco significat; at nomen Hebræum *אמא* *amah*, quo usus est Dauid in Psalmo, & eò respexit Salomō, fidelem cultricem Dei significat, quasi ponat ob oculos Dei suam, matrisque pietatem quā est imitatus, quòd filij matrum ingenia, & mores ferè imitentur ob educationem primam, Prouerb. 4.3. *Nam & ego filius fui, ait, patris mei tenellus & unigenitus coram matre mea, & docebat me.* Qua ratione melius posuisset pietatem Dauidis patris sui, quæ adeò fuit grata Deo. Idcirco veriùs dicemus, hac forma loquendi voluisse Salomonem sese demittere, & suam inopiam, & indigentiam Deo manifestare, ut ita eum inducat ad Sapientiam largiendam; vnde ego, ait, sum seruus quidem tuus, filius ancillæ tuæ. Ex quo tanquam ex fonte quicquid infirmitatis, aut imbecillitatis, vel ignorantie est in me, profectum est: nam, ut dixit Iob c. 14.2. *homo natus de muliere breui viuens tempore, repletur multis miseriis.* Vnde statim subditur, *Homo infirmus, & exigui temporis.*

8.

Homo infirmus. Imbecillitatem obiectat, & oneris impositi grauitatem

tem, vt audiri mereatur, *Homo sum infirmus, & exigui temporis.* hoc est, exiguus tempore, nam iunior erat, vt minimum viginri duorum annorum, vel vitæ brevis, non diuturnæ, quæ posset adiumento esse ad intelligendas leges, ex studij assiduitate, nam hoc est illud Iob, *breui uiuens tempore:* & propterea non potest sufficere hominis vita ad discenda omnia, quæ sunt opus gabernationi.

Imbecillitatem obicit.
Vita brevis discendo non sufficit.

Et minor ad intellectum. Græcè, in intelligentiis iudicij, & legum: hoc est, aut imbecillior, quàm vt iudicia, & leges possim intelligere, quibus regem instructum esse oportet. ex Deuteron. 17. 18. & Iosue. 1. 8. Recognoscit inopiam aditurus diuitem Deum, & potentem subuenire; ignorantiam aperit, vt sapientiam adipiscatur.

Et si quis. Ostendit summam sapientiæ necessitatem.

Tu elegisti. Certos nos facit se à Deo electum in regem, qui modò gratuletur electori suo, qui res illius vt proprij ministri curet.

9.

10.

Et dixisti. Græca locutio, pro, iussisti vt ædificarem templum: quemadmodum Paulus 2. ad Cor. 4. 6. ait, *Deus, qui dixit, pro, iussit, è tenebris lucem splendescere.* Iussum autem fuisse Salomoni, templum ædificare, primum, ac totius orbis celeberrimum, dicitur 1. Par. 28. 5. his verbis: *Sed & de filiis meis elegit Salomonem filium meum, vt sederet super thronum regni Domini super Israël, dixitque mihi: Salomon filius tuus ædificabit domum meam, & atria mea.* Idipsum iussit Deus Dauidi 2. Reg. 7. 2. 3. Reg. 5. 5. & c. 8. 19. 1. Paral. 22. 10.

11.

Præceptum de templo ædificando.

Similitudinem. Μίμνημα, imitationem tabernaculi sancti, id est, altare factum ad imitationem, & exemplar altaris tabernaculi sancti, quod Moses construxit ad exemplar eius, quod illi in monte monstratum est Exodi 27. & 38. quod habebat quinque cubitos in longitudine, & totidem in latitudine; cuiusmodi formæ, ac mensuræ erat altare tabernaculi, quod tempore Salomonis situm erat in Gabaon, vt legimus 3. Reg. 3. 4. & 2. Paral. 1. 5. & ipse maius altare in suo tempore construxit. Nam, vt legimus 2. Par. 4. 5. *fecit altare aneum viginti cubitorum longitudinis, & viginti cubitorum latitudinis, & decem cubitorum altitudinis.* Seruata quidem est proportio in vasis omnibus constructis in templo, ad ea, quæ erant facta in tabernaculo, qualis erat templi ad tabernaculum, quia magnificentius opus fuit, vtpote orbe toto celeberrimum: nec oportebat ita arctum, angustumque construi, ac prius tabernaculum, quod humeris Leuitarum portabatur. Quemadmodum altare noui testamenti, quod per vniuersum orbem fundatum est, & portat potius sacerdotes, quàm portetur, superat vetus illud altare tabernaculi.

12.

Altaris tabernaculi mensura.

Altare templi maius tabernaculi.

Altare noui Testamenti superat illa.

Et tecum sapientia tua. Pronomen, *tua*, non est in Græco. Hæc verba quidam cum sequentibus contexunt ad hunc modum: Ac tecum vna est Sapientia, quæ nouit opera tua, & affuit tecum, cum orbem conderes, vt ipsa de se ait Prou. 8. 27. *quando preparabat celos aderam, cum*

13.

Sapientiam
postulat ad
templū ēdi-
ficandum.

14.

eo cuncta componens, quasi nutritia creaturarum; illam ergo mitte ē san-
ctis cœlis. Sed verius Vatablo, & Iansenio videntur præcedentibus
subiungenda. *Tabernaculi sancti tui, quod præparasti ab initio, & tecum
sapientia* simul præparauit, quæ nouit opera tua. Nam Exodi 31.1. Be-
sebeel, & Oolias artifices insignes impleuit Deus sapientia, & intelli-
gentia, & scientia in omni opere, vt facerent quæcumque præceperat
Moyſi Dominus, qua similiter se impleri postulat Salomon, vt tem-
plum illo priori tabernaculo amplius, & augustius ædificaret.

Et sciebat, pro, & qua scit. non tunc cū orbis conderetur tantū
sciebat, sed & nunc scit quid sit gratum in oculis tuis, & quid dire-
ctum in præceptis tuis, cum lege traditis in monte Sion, idē petit sa-
pientiam, vt sciam, inquit, quid acceptum sit coram te.

Sapientia
docet pla-
cere Deo.

Quid directum, pro, rectum in præceptis tuis, quod oporteret exe-
cutioni mandare. Sapientia enim docet quod placet Deo; & qua oc-
casionē, seu opportunitate, præcepta Dei recta & iusta possent cum
fructu compleri.

15.

Mitte illam. Bis dicitur in Græco, *mitte illam*, vt geminatio vehe-
mentiam ostendat orationis.

Labor sa-
pientiæ uti-
lis.

Vt mecum sit. Græcè, vt *assistens mihi laboret*, hoc est, vt præstō mihi
sit, & meos labores adiuuet: nam sapientia adiuuante quis labor non
felix, aut non utilis fuerit?

16.

Deducet me in operibus meis. σωφρόνως, sobriè, vel prudenter, vel mo-
deratè: nam sapientia sobrietatem, & prudentiam, & moderationem
docet in operando, ne remissiùs, aut vehementiùs quis operi insistat,
quàm ratio postulat.

In sua potentia. ἐν τῇ δόξῃ, in gloria sua, hoc est, custodiet me per suam
claritatem, & maiestatem; vel, vt gloriam sibi comparet ex meis actio-
nibus & ex mea gubernatione, custodiet me, vt Deus gloriosus osten-
datur in ministro suo.

17.

Et disponam. gubernabo, vel potiùs, diiudicabo populum tuum iu-
stè: nam verbum διαπίνω, significat forensem, ac iudicalem discepta-
tionem, in qua ius suum vnicaque tribuitur.

Vtrumque
parentem
Deo obie-
cit.

Et ero dignus sedium. Græcismus est, pro, ero dignus sedibus, hoc
est, throno, vel solio patris mei David. Vtrumque obiicit Deo paren-
tem, vt promereatur sapientiam obtinere, matrem ancillam, quo se
deprimit, & patrem Dauidem regem piissimum, quem imiteretur.

18.

Sapientia ne-
cessaria ad
Dei volun-
tatē scien-
dam.

Quis enim. Ostendit in fine orationis huius necessitatem sapientiæ ad
Dei voluntatem cognoscendam, vt illi obtēperetur, quam impossibile
est absque illa cognoscere: ex hoc enim pendet nostra salus, atque feli-
citas. Hunc locū videtur retulisse Paulus ad Ro. 11. ver. 34. cū ait: *Quis
enim cognouit sensum Domini? aut quis consiliarius eius fuit?* & 1. ad Cor. 2.
16. *Quis enim cognouit sensum Domini?* Nemo enim sine sapientia, quæ
nouit omnia secreta Dei, potest cognoscere Dei mentē, & voluntatem.

Cogitationes mortalium timida. Quia nunquam homo, dum mortalem hanc transigit vitam, certus, securusque est, se suo opere Deo placere, aut se cogitare quod acceptum sit, nisi magistram sequatur sapientiam. Sed quia duce sapientia, & gratia iuuante, adhuc homo non est certus an Deo placeat, veriùs explicabimus, timidas esse cogitationes hominum, dum incerti sunt, ac multo præpediuntur timore, quam vitæ rationem ingrediatur, quam agendi viam sequantur, quid in vnoquoque negotio seligant; maximè in Reipublicæ administratione, quam ingrediebatur Salomon: ad hoc enim sapientia magistra opus est, quæ nouit modum incipiendi, ac negotium quoduis promouendi, & perficiendi.

19.

Nemo celum
tò nouit,
quam viam
insistat.

Et incerta prouidentia nostræ. ἐπινοία, excogitationes, inuentiones, prouidentia, non malè, pro, consilia nostra incerta, & fallacia. quidam vertit, *opiniones nostræ* quia nihil certi, sed omnia ferè sub opinione cognoscimus. Quàm sint autem incerta hominum consilia, & fallaces cogitationes, nisi diuina sapientia gubernentur, innumera docent exempla in sacris literis, & in vita quotidiana. Quocirca Rex Iosaphat in magnas ab hostibus coniectus angustias, Deum obsecrans 2. Paral. 20. 12. ait: *Sed cum ignoremus quid agere debeamus, hoc solum habemus refugium, ut oculos nostros dirigamus ad te.*

20.

Incerta hominum
consilia sine
sapientia.

Corpus. Græcè, corruptibile enim corpus, ut legit Augustinus lib. 13. de Ciuit. Dei, cap. 16. & lib. 19. cap. 4.

21.

Augustinus.

Et terrena inhabitatio. Græcè, & terrenum tabernaculum, seu domicilium deprimit mentem multarum curarum, vel multis curis distractam, atque occupatam, id est, anxiam, & sollicitam, ut Martha Lucae 1. v. 41. sollicita erat, & turbabatur circa plurima: cum vnum sit necessarium. Augustinus lib. 2. contra Pelagian. refertur legisse, *sensum multa curantem*, non malè. Duas causas subiicit eius quod dixerat, sine sapientia neminem attingere Dei consilium, & voluntatem. Altera est, corporis grauitas, & multiplices molestiæ, & bellum assiduum ex propensione in vitia natum; quod tanto impedimento est, ut cum gemitu dixerit Apostolus ad Roma. 7. 24. *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Alteram addit in sequenti versu, ignorantiam.

Grauitas
corporis im-
pedit scire
Deum.
Augustinus.

Et difficile æstimamus. Græcè, & vix imaginamur, vel, coniectamus, aut coniectura assequimur, quæ in terra sunt. Argumento ducto à minori ad maius docet quàm longè à nostra cognitione sint res diuinæ, & animæ salutare, cum res, quæ inter manus versantur, needum assequamur.

22.

Ignorantia
quàm im-
pediat ho-
minem.

Et quæ in prospectu sunt. Græcè, & quæ in manibus, inuenimus cum labore. hoc est, quæ inter manus versantur, si assequamur, id sine multo labore non fit.

Quis inuestigabit? In Græco, præteritum est, quis inuestigauit? ut legit Hieronymus in cap. 12. Zachariæ, dicens: *Quæ in cælo sunt quis inuestigauit?*

Hieronym.

Et consilium tuum quis cognouit? Et particula illa, *autem*, cum dicitur, *Quæ autem in cælis sunt*, videtur concludentis esse, aut colligentis, ut dicat, *Quæ ergo in cælis sunt quis inuestigauit?*

23.
Sensus si-
gnificata.

Hieronym.
Idem.

Sensum autem. Interpres nomen, sensus, usurpat ad diuersa significanda: nam animam, prudentiam, & voluntatem sensum interpretatur: & hoc loco, Dei consilium: nam Græcè legimus βελήν, & Hieronymus eo loco vertit, *Et consilium tuum quis cognouit?*

Quis sciet? Præteritum est in Græco, ut habet etiam Hieronymus, *Et consilium tuum quis nouit?* Cyprianus in lib. de singularitate clericorum, cap. 10. præsentem effert. *quis scit?*

Cyprianus. *Nisi tu dederis sapientiam.* Ita communiter transferunt Interpretes, & Cyprianus eo loco. At Hieronymus loco dicto per præteritum exponit, *Et consilium tuum quis cognouit? nisi quod tu dedisti sapientiam, & Spiritum sanctum tuum misisti de excelsis.* Sed nihil refert, cum quod Hieronymus affirmanter, Vulgatus per interrogationem transtulerit ad eundem sensum. Donum autem Sapientiæ ab Spiritu sancto infusum, vocat Spiritum sanctum.

Donum sa-
pientiæ, Spi-
ritus sanctus.

24.
Hieronym.
Cyprianus.

Et sic. Nempe, quia dederis sapientiam, & miseris Spiritum sanctum tuum. *Correctæ sunt semitæ eorum, qui sunt*, vel versantur in terra, & quæ tibi placent, eruditi sunt homines. Ita Hieronymus interpretatur, & legit Cyprianus, de præsentem morum correctione, & eruditione. Alij legunt per præteritum, *Et ita directæ fuerunt viæ illorum, qui in terra fuerunt, vel, vixerunt.* quæ lectio congruit cum exemplis allatis in sequentibus capitibus, in quibus commemorantur exempla eorum, qui sapientia gubernati, præsentis vitæ pericula euaserunt, quomodo interpres Complutensis, & Regius quoque transtulit. Sed Vulgatus, dum sub interrogatione hanc sententiam vertit, ad præterita quodammodo respexisse videtur, præsertim cum addiderit, *Nam per sapientiam sanati sunt.*

25.
Sapientiæ
omnes sal-
uati.

Nam per sapientiam. In Græcis codicibus, & alijs Interpretibus, & in Cypriano, illa sola verba leguntur, *Nam per sapientiam sanati*, vel, *saluati sunt*, vel, *Et sapientia seruati sunt*, ut subiiciatur præmissæ clausulæ. Vnde alia, *Quicumque placuerunt tibi Domine à principio*, addita videntur, explicandi ea gratia, quæ implicabantur in prioribus illis verbis: etenim in sequenti capite incipit ostendere, quoniam à principio fuerint per sapientiam saluati. Quemadmodum Paulus ad Hebræ. 11. ab initio refert omnes, qui saluati sunt, fide Christi fuisse saluatos, Agni occisi ab origine mundi, ut dicitur Apocal. 13. 8.

SAPIEN

SAPIENTIAE SALOMONIS

CAP V T X.

V E T V S.

Hæc illum, 1. qui primus formatus est à Deo Pater orbis terrarum, cum solus esset creatus, custodivit.

2. Et eduxit illum à delicto suo, 3. & dedit illi virtutem continendi omnia.

4. Ab hac ut recessit iniustus in ira sua, 5. per iram homicidij fraterni deperiit.

6. Propter quem, cum aqua deleret terram, sanauit iterum sapientia, 7. per contemptibile lignum iustum gubernans.

8. Hac & in consensu nequitiae, cum se nationes contulissent, sciuit iustum, 9. & conseruauit sine querela Deo, 10. & in filij misericordia fortem custodruit.

11. Hac iustum à pereuntibus impiis

N O V A.

Hæc protoplastum mundi patrem, solūque creatum conseruauit.

Eūque à suo lapsu asseruit deditque illi robur dominandi omnibus.

Ab hac verò cum iniustus defecisset in ira sua, cum fratricidis periit indignationibus.

Propter quem, demersam diluuiō terram sapientia iterum conseruauit, cum iustum exiguo ligno gubernasset.

Hæc etiam in consensione prauitatis gentium confusarum inuenit iustum, seruauitque Deo inculpatum, atque in visceribus filij fortem conseruauit.

Hæc iustum pereuntibus impiis

X. z. impiis

impiis liberauit fugientem, descendente igne in Pentapolim.

12. *Quibus in testimonium nequitiae fumigabunda constat deserta terra, 13. & incerto tempore fructus habentes arbores, 14. & incredibilis animae memoria stans figmentum salis.*

Sapientiam enim 15. praeteriunt non tantum in hoc lapsi sunt, ut ignorent bona, sed & insipientiae suae reliquerunt hominibus memoriam, ut in his, quae peccauerunt, nec latere potuissent.

16. *Sapientia autem hos, qui se obseruant, à doloribus liberauit.*

17. *Hæc profugum iræ fratris iustum deduxit per vias rectas, 18. & ostendit illi regnū Dei, 19. & dedit illi scientiam Sanctorum: 20. honestauit illum in laboribus, & compleuit labores illius.*

21. *In fraude circumuenientium illum affuit illi, & honestum fecit illum.*

Custodiuit illum ab inimicis, & 22. à seductoribus tutauit illum, 23. & certamen forte dedit illi, ut vinceret, & sci-

ret

impiis liberauit, cum fugisset ignem descendentem Pentapolis.

Cuius etiamnum malitiae testimonium, fumigans extitit terra, ac imperfectis maturitatibus fructus ferentes plantæ; atque salis statua monumētum animæ diffidentis constituta.

Nam qui sapientiam per contemptum præterierunt, non solum sunt læsi in eo, quod res bonas ignorarunt, sed etiam vitæ reliquerunt, suæ insipientiæ monumentum, ut ne in his quidem, in quibus sunt lapsi, latere possint.

Eos autem, qui eam coluerunt sapientia ærumnis liberauit.

Hæc iustum fratris iræ profugum per rectas deduxit vias: Dei regnū ei ostendit cognitionemque Sanctorum ei dedit, locupletauit eum in ærumnis, ac eius labores summa bonorum copia compensauit.

In auaritia inualentium in eum affuit, illumque ditauit.

Conseruauit eum ab hostibus & ab insidiantibus tutata est, ac certamen forte vincere ei dedit, ut cognosceret

ret quoniam omnium potentior est sapientia.

24. Hæc venditum iustum non dereliquit, sed à peccatoribus liberavit eum: descenditque cum illo in foveam.

Et in vinculis non dereliquit illum, 25. donec afferret illi sceptrum regni, & potentiam adversus eos, qui eum deprimebant: & mendaces ostendit, qui maculauerunt illum, & dedit illi claritatem æternam.

26. Hæc populum iustum, & semen sine querela liberavit à nationibus, quæ illum deprimebant.

27. Intrauit in animam serui Dei, & stetit contra reges horrendos in portentis, & signis.

28. Et reddidit iustis mercedem laborum suorum, & deduxit illos 29. in via mirabili: & fuit illis in velamento diei, & in luce stellarum per noctem:

30. Transtulit illos per mare rubrum, & transuexit illos per aquam nimiam.

Inimicos autem illorum 31. demersit in mare, & ab altitudine inferorum eduxit illos. Ideo iusti tulerunt 32. spolia impiorum.

33. Et decantauerunt Domine

sceret pietatem omni re esse superiorem.

Hæc venditum non dereliquit iustum, sed à peccato eum seruauit, vnà cum eo descendit in foveam.

Neque in vinculis eum deseruit, donec ei attulit sceptrum regni, potestatemque in eius oppressores, & mendaces ostendit eos, qui eum criminosè insimularant ac gloriam ei conciliauit sempiternam.

Hæc populum sanctum, ac semen irreprehensibile ab affligente illum gente liberauit.

Intrauit in animam serui Domini, ac restitit regibus terribilibus in portentis, ac signis.

Reddidit Sanctis mercedem laborum suorum, deduxit eos per viam mirabilem; & fuit eis in tegumentum die, & noctu pro splendore stellarum.

Traiecit illos per mare rubrum, plurimásque per aquas eos traduxit.

Hostes verò ipsorum demersit, & ex profunditate abyssi ipsos fecit ebullire. ideo iusti impiis spolia detraxerunt.

Ac cecinerunt, ô Do-

ne nomen sanctum tuum, & victricem manum tuam laudauerunt pariter:

34. Quoniam sapientia aperuit os mutorum, & linguas infantium fecit disertas.

mine, nomē sanctum tuum, manūque victricem tuam vnanimiter laudauerunt.

Quoniā sapientia os mutorum aperuit, linguāsque infantium fecit disertas.

ARGUMENTVM.

Decantat sapientia triumphos, confirmātque illustribus exemplis, quæ sunt mandata sacrarum literarum monumentis: ab Adamo usque ad exitum de Aegypto probans saluatos per sapientiam fuisse omnes iustos à principio: quod in fine noni capitis proposuerat.

COMMENTARIVS.

1.
Sapientia
Adamū custodiuit.

Sapientia
saluti hominū præstō est.

2.
Adamum à peccato eripuit.

Quæstio,
Num Adam
seruatus sit?
Tatianus
negauit.
Irenæus.
Tertullianus.
Eusebius.
Epiphanius.

Qui primus formatus est: Vno vocabulo dicunt Græci Protoplastum. particula verò, à Deo, non est in Græco, nec in Augustino in Epistol. 99. non est tamen extra sensum. Adamum intelligit, qui primus à Deo ex terræ luto formatus est.

Custodiuit. Ne peccaret antequam deciperetur ab vxore; vel, ne propter commissum peccatum in æternum periret; aut, ne à quoquam læderetur. Nam sapientia præstō adest, ne peccemus, & si peccauerimus ne corpore intereamus, & ita in infernum detrudamur.

Et eduxit. In omni codice Græco habetur ἐξέλατο, *exemit, extulit illum à delicto proprio.* In quibusdam codicibus legimus, ἐξέτερε, *extendit, siue extraxit; asseruit, aut vindicauit eum à lapsu, vel delicto proprio.* Nam Adamo inspirauit pœnitentiam, & eripuit à suo delicto Sapientia. Ex hoc loco deducunt Ecclesiastici patres Adamum protoparentem æternam salutem consecutum; de qua differamus oportet, vt Patri omnium hunc honorem deferamus.

Quæstio ergo est, Vtrum Adam sit æternam salutem adeptus?

Tatianus, iustini Martyris discipulus auctor hæresis Encratitarum affirmabat Adam æternis suppliciis addictum. Sic referunt, Irenæus, lib. 1. aduersus hæreses, cap. 31. & lib. 3. à cap. 34. Tertullianus lib. de Præscriptionibus, cap. vltimo, Eusebius lib. 4. historiæ Eccles. cap. 27. Epiphanius hæresi 46. & in expositione fidei, Philaster in catalogo hæreseon, in Tatiano, & Augustinus in lib. de hæresibus, n. 25. Atque in Tatiani sententiam propendere videtur Rupertus lib. 3. in Genesim, cap. 31. Probatque illam in primis, quia nulla Scriptura canonica

nonica, inquit, mentionem facit de eius pœnitentia, aut de aliquo illius bono opere, sed tantum de peccato; ergo de lapsu certi sumus, de pœnitentia incerti. Deinde, quia Paulus sæpe, præsertim ad Roma. 5. & 1. ad Cor. 15. Christo opponit Adamum, quod hic fuerit peccati, mortis, & damnationis auctor; Christus verò iustitiæ, vitæ, & immortalitatis effector. Ille igitur sicut peccavit mortuus est, & damnatus. Tertiò, quia si Adam asserendum est seruatum fuisse, hoc ex verbis prædictis huius capituli 10. Sapientiæ, *Eduxit illum à delicto suo*, est deducendum: at huic obstat primum quod ait Rupertus, librum hunc non esse canonicum, imò falsum quid continere, illud videlicet, *dedit ei virtutem continendi omnia*; quod soli Christo concessum est. Obstat præterea, quod etiam si demus librum esse canonicum, ex eo tantum certò colligimus, è peccato illo commisso in esu pomi vetiti, eductum esse Adam à sapientia, non tamen in tam longo vitæ spatio in alia peccata non fuisse lapsum, vel saltem ornatum iustitia per Christum, decessisse; quod Tatianus negabat, & de quo Rupertus dubitabat.

Verum Adam salutem adeptum æternam absque nota hæresis, dubitari non potest. Primum, quia totius Ecclesiæ & Patrum concors sententia est, Irenæi lib. 1. cap. 31. & lib. 3. cap. 34. 35. 37. & 39. Tertulliani, & Epiphaniij locis dictis, Chrysostomi homil. 7. ad populum Antiochenum, Ambrosij lib. 2. de Pœnitentia, cap. 11. Macharij Ægyptij homil. 11. Anastasij monachi Sinaitæ lib. 6. in Hexameron, & Augustini in Epistol. 99. ad Euodium, ubi sic ait: De illo primo homine patre generis humani, quod Christus cum descendit ad inferos, inde eum liberauerit, Ecclesia ferè tota consentit; quod eam non inaniter credidisse credendum est, vnde cumque hoc traditum sit, etiam si canonicarum Scripturarum hinc expressa non proferatur auctoritas. Sic Augustinus. Secundò, quia similiter concors est plurimorum Patrum sententia, Adamum, postquam vixisset circum paradisum, venisse in montem Iebus, postea dictum, Golgotha, seu Caluariæ, ibique à suis filiis sepultum, ubi Christi sanguine è cruce pendentis aspergeretur, & illuminaretur. Hanc ut veram traditionem à maioribus acceptam referunt, probantque Origenes tract. 35. in Matthæum, Cyprianus sermone de Resurrectione Christi, post initium, Athanasius lib. de Passione Domini, Basilii in cap. 5. Isaïæ, & in quadam oratione, quam citat Simeon Metaphr. in vita S. Theodosij, apud Surium tomo 1. Chrysostomus homil. 84. in Ioannem, Epiphanius hæresi 46. Tatianorum, & hæresi 45. Ambrosius lib. 5. epistolarum, episto. 19. & in cap. 23. Lucæ, Paula, & Eustochium in epistola ad Marcellam, apud Hieronymum, Cyrillus super Isaïam relatus à Barcepha lib. 1. de paradiso, p. 1. cap. 14. Anastasius Sinaita lib. 7. Hexameron, & lib. 11. & libro 6. ait, in Golgotha hinc, & hinc, Adamum, & Euam sitos esse, &

medium

Philaster.
Augustinus.
Idem Rupertus.
Ratio prima
Ratio secunda.
Ratio Tertia.
Sapientiæ
liber num
canonicus.

Fide tene-
mus serua-
tum Adam.
Irenæus.
Tertullia-
nus.
Epiphanius.
Chrysosto-
mus.
Ambrosius.
Anastasius.
Augustinus.
Ecclesiæ cõ-
sensus.
Adam sepul-
tus in loco
Caluariæ.
Origenes.
Cyprianus.
Athanasius
Basilii.
Metaphra-
stes.
Chrysosto-
mus.
Epiphanius.
Ambrosius.
Paula & Eu-
stochium.
Cyrillus A-
lex.
Barcepha.
Anastasius.

Augustinus medium lignum viuificum. Est etiam prædictæ sententiæ Augustinus sermo 71. de immolatione Isaac. Theophylactus in cap. 27. Matthæi, Marci 15. Lucæ 23. & Ioan. 19. & Euthymius in Matth. 27. Refert autem Moses Barcephæ Syrus Episcopus in lib. de Paradiso, p. 1. cap. 14. ex mente Domini Iacobi orrohaitæ, seu Edessenæ, magistri Ephreni; Noë arcam conscensurum cum filiis suis, impendente diluuiio, ex eo Adæ sepulcro secum in arcam intulisse ossa Adam; eaque deinde post diluuium arca egressum, filiis distribuisse, iuxta partitionem, qua inter illos orbem terrarum partiebatur, & ita Caluariam Adam dedisse primogenito Sem, & terram illi Iudæam assignasse. Vnde posteritas Sem cum in Iudæam, seu in suam venisset hæreditatem, illam Adæ Caluariam, quæ sibi de patris ossibus iure hereditario obuenerat, in Adæ sepulcro, quod alioqui illic extabat, reposuit; Si c. Auctor ille.

Hieronymi sententia.

Adam pœnitentiam egit.

Irenæus. Folii ficus tectus ad pœnitentiã.

Epiphanius.

Psalmum composuit. Nicodemus.

Adæ ad Christum precatio.

Ad ratione primam.

Ad ratione secundam.

Hieronymo autem contrarium probanti ex loco Iosue, 14. alio in loco responsum est.

Tertiò communis sententia est Adamum grauissimam, ac diuturnissimam egisse pœnitentiam, quod probat Irenæus lib. 3. cap. 37. quòd foliis ficilneis semetipsum contigerit, existentibus & aliis multis, quæ minùs eius corpus vexare potuissent: condignum tamen inobedientiæ amictum fecisse, conterritum timore Dei, refundentem petulantem carnis impetum, quoniam indolem, & puerilem sensum amiserat. Quoniam, inquit, eam, quam habui à Spiritu sanctitatis stolam amisi per inobedientiam, & nunc cognosco, quoniam sim dignus tali argumento, quod delectationem nullam præstat, mordet autem, & pungit corpus. Epiphanius quoque hæresi 46. Castigatione ait, non vulgari plexus est, & è regione paradisi in exilium actus, quòd memor esset bonæ vitæ per pœnitentiam in memoriam reuocatæ. Quin & Hebræorum sententia est, in suo diuturnissimo exilio Adam se consolatum Psalmo 92. *Dominus regnavit decorem indutus est &c.* à se composito. Nicodemus quoque Christi discipulus, in historia de Passione & Resurrectione Domini, refert Christum Iesum, cum descendisset ad inferos, manum Adam tenuisse, ac dixisse: Pax tibi cum omnibus filiis tuis iustis meis, ipsum autem Christi genibus aduolurum lachrymabiliter sic deprecatur voce magna: *Exaltabo te Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me. Domine Deus meus clamaui ad te, & sanasti me: eduxisti ab inferis animam meam, saluasti me è descendantibus in lacum; & reliqua, vt habentur in 29. Psalmo.*

Ad rationes oppositas respondetur: Adami salutem manifestam communi Ecclesiæ consensu, vt iam probatum est; & ex hoc capite satis ostendi à sapientia è suo delicto erutū. Ad alteram, quòd Adam suo peccato fuerit auctor peccati mortis, & damnationis, non statim sequi ipsum damnatum: siquidem egit pœnitentiam de suo delicto, quamuis

quæ amnis per illam non potuerit vitare peccatum aliorum, mortem, & damnationem. Ad tertiam rationem dicimus, & librum hunc Sapientiae esse canonicum, & sacrum, ut initio huius operis probauimus, & nihil falsi continere, ut statim explicabimus. Deinde dicimus ex hoc Sapientiae loco, magis hoc colligi, quam quippiam aliud: ait enim Augustinus in epistola illa 99. ad Euodium, prope initium. Quamquam illud, quod in libro Sapientiae scriptum est: *hæc illum, qui primus factus est, patrem orbis terrarum, cum solus esset creatus, custodiuit, & eduxit illum à delicto suo, & dedit ei virtutem continendi omnia*: magis pro hac sententia, quam pro vilo alio intellectu, facere videatur. Sic Augustinus. Et quidem de diuina sapientia non est dubitandum, non permisisse hominem primum à se creatum in æternum periisse, quamquam, ut diximus, non adeò plenè verba illa hunc sensum præferant, si propriè accipiantur.

Et dedit. Propter hunc locum existimauit Rupertus loco iam dicto Sapientiae libri auctoritatem esse incertam, quod hoc falsò dixerat de Adam, quod soli Christo conueniebat, *Et dedit ei virtutem continendi omnia*. Verùm immeritò pius vir locum hunc ut falsum repudiavit, qui optimè conuenit Adamo, vno è duplici sensu; vel, dedit illi robur, aut vires vincendi omnia, hoc est, dedit illi virtutem, qua superaret omnia huius vitæ pericula: nam simul ac inimicas sensit omnes creaturas, circumseptus est Adā fortitudine, qua illas superaret. Aut, quod verius est dedit illi vim, seu virtutem dominandi omnibus, aut potestatem habendi in omnia, cum dixit Genes. 1. 28. *Domina- mini piscibus maris, & volatilibus cæli, & vniuersis animantibus, quæ mouentur super terram*. Quæ dignitas hominis decantatur in Psalm. 8. *Constituisi eum super opera manuum tuarum, omnia subiecisti sub pedibus eius, oues, & boues vniuersas, insuper & pecora campi, volucres cæli, & pisces maris, qui perambulant semitas maris*. Ecclesiastici quoque cap. 17. 4. dicitur: *Dedit illi potestatem eorum, quæ sunt super terram, posuit timorem illius super omnem carnem, & dominatus est bestiarum, & volatili- um*. Et ne quis putet hoc dominium illi datum ante lapsum, & non post eum, in cap. 9. Gen. v. 1. transacto diluuiò dixit Deus Noë, & filiis eius: *Terror vester, ac tremor sit super cuncta animantia terra, & super omnes volucres cæli, cum vniuersis, quæ mouentur super terram: omnes pisces manui vestræ traditi sunt*.

Ab hac. Græcè, *Ab hac apostatans iniustus in ira sua*, pro, *ira sua*, hoc est, dum à sapientia recessit iniustus Caim senior filius Adam per suam iram. Addit & hanc magnam sapientiae laudem, quod omnes, qui eius præsidio sunt destituti, scelera grauissima perpetrarunt. Cuius rei exemplum est Caim primogenitus Adæ, qui per summam stultitiam fratrem suum Abel, non alia de causa occidit, quam quod Deus eius innocentia, & sacrificio fuerit delectatus, &, ut ait Ioannes 1. sua epi-

Ad tertiam
hunc librū
esse cano-
nicum.
Augustinus.

3.
Ruperti
sententia.

Refutatur.
Adam vim
habuit con-
tra aduersa
omnia.
Adam o-
mnium do-
minus.

4.
Sapientiae
deseriores
facinorosi.
Exemplum
Caim, qui
fratrem oc-
cidit.

stola, cap. 3. 12. Quoniam opera eius maligna erant, fratris autem iusta. & Paulus ad Hebræ. 11. 4. Fide, ait, plurimam hostiam Abel, quàm Caim, obtulit Deo, per quam testimonium consecutus est, esse iustus, testimonium perhibente muneribus eius Deo, & per illam defunctus adhuc loquitur. Refertur hæc historia fratricidij Caim Genes. 4. cap.

5.
Origenes.

Caim mor-
tem primus
intulit fra-
tri.

Per iram. Græcè, fratricidis deperiit furoribus, aut, indignationibus, vel fraterni parricidij furis deperiit. In Origene Tracta. 20. in Ioan. legimus, *Recedens autem ab ipsa iniustus in ira sua, periit cum animis fratricidis.* hoc est, cum odio, quo ad necandum Abel est impulsus: vel, ut alij exponunt, *simul periit cum Abel, quem interfecit suis furoribus fratricidalibus.* Sed ita melius explicabitur. hac nempe sapientia deserta per iram ex inuidia in fratrem concitata; quia respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius, ad Caim autem, & ad munera eius non respexit: furore, quo fratrem interfecit, & ipse periit, dum fraternæ charitatis iura violauit, & prior ipse mortem peccato in orbem inductam, intulit fratri, quàm ipsa natura. Itaque destitutus à Sapientia, fratrem interfecit, & ipse in grauissimum barathrum decidit fratricidij: Vnde Philo lib. Quod deterius potiori induetur, Insurrexit, ait, Caim in Abelem fratrem suum, & interfecit ipsum; prima quidem specie Abelem occisum subindicat, sin autem diligentius rem expendas, ipsum Caim à seipso: proinde sic legendum: *Insurrexit Caim, & occidit seipsum, & c.*

6.
Iosephus.

Diluuium
inductum
propter
Caim.

Caini im-
pietas.

7.
Origenes.

Propter quem, nempe Caim iniustum. Volunt aliqui expositores, *relatiuum, propter quem,* referre iniustam collectivè, pro iniustos, qui Caim imitati, recedentes à Sapientia, inundatam terram, rursus seruauit Sapientia. Nam videns Deus quòd multa malitia esset in terra, & quòd filij Seth ingressi sunt ad filias hominum, posterorum Caim, Gen. 6. decreuit terram delere. Verius tamen est, illud relatiuum simpliciter referre ipsum Caim, tanquam caput, ducem, ac principem omnium impiorum, qui eum secuti sunt: ait enim Iosephus lib. 1. Antiquit. cap. 3. Ceterum tantum abfuit ut hac castigatione in melius vitam mutauerit, ut peior etiam sit factus suis voluptatibus, vel cum aliorum iniuria indulgens, & facultates domesticas per vim, ac rapinas accumulans, accitis vndecumque latrociniorum, & nequitie sociis, magister illis ad facinorosam vitam est effectus. Adhæc simplicem hætenus viuendi rationem, excogitatis mensuris, & ponderibus immutauit, pristinamque synceritatem, & generositatem ignaram talium artium in nouam quandam versutiam deprauauit. *Et post pauca.* Superstite etiam tum Adamo, Caini soboles sceleratissima euasit, dum posterior quisque fit deterius, nec solum imitatur priorum vitia, sed & superat.

Per contemptibile. Vili ligno instum gubernans, dixit Origenes: Alij clariùs, *per vile lignum insto gubernato,* hoc est, dum exiguo ligno, nempe

nempe arca, iustum Noë conseruauit, eius gerens curam, de quo Ecclesiasticus cap. 44. 17. *Noë inuentus est perfectus, iustus, & in tempore iracundia factus est reconciliatio. Testamenta seculi posita sunt apud illum, ne deleri possit diluuium omnis caro.* & Paulus ad Hebræ. 11. 7. *Fide Noë responso accepto de iis, quæ adhuc non videbantur, metuens aptauit arcam in salutem domus suæ, per quam damnauit mundum & iustitia, quæ per fidem est, hæres est institutus.*

Arcâ Noë
liberat sa-
pientia.

Hæc & in consensu. Græcè, hæc etiam in consensione malitia gentium confusarum ἐν τῷ, agnouit iustum. Alij legunt, εὕρη, inuenit: hoc est, hæc etiam inter gentes malitiosa concordia commixtas, vel conspiratione coniunctas. Omnes huius loci expositores iustum intelligunt Abraham, quem ex conspiratione superbiorum, ad turrem Babel construendam congregatorum, in qua confusæ sunt linguæ, Sapientia agnouit, ac custodiuit. Sed quis non videat quàm longè petita sit hæc Abrahamæ per Sapientiam ereptio? Nam confusio linguarum contigit anno 130. post diluuium, Abraham autem ereptus est de Vr Chaldæorum, anno 243. à linguarum confusione, cùm ipse natus esset annos 52. Qui ergo per tot annos nondum erat, quomodo ereptus dicatur, & custoditus à Sapientia, quæ de beneficiis re ipsa præstitis hîc commendatur, non de conceptis? alioquin etiam à diluuiio liberatus dici posset Abraham. Idcirco sunt qui hunc locum exponant de quatuor gentium regibus Gene. 14. quos Abraham fudit, Loth nepote cum præda restituto, qui societatem coierant, & ad bellum iniustum vires suas coniunxerant; ac tunc Sapientia iustum Abraham custodiuit, & spolia reportantem reduxit incolumem.

8.

De Abrahâ
seruato in
Babel.

Refutatio.

De Abra-
ham è bello
quatuor
Regum li-
berato.

Verius videtur, & rei, qua de agitur, commodius, fieri hîc sermonem de illo insigni beneficio, toties in Scriptura repetito, educationis Abrahamæ de Vr Chaldæorum. Nam de eo peculiari ratione gloriatur Deus, cùm Genes. 15. 7. dixit: *Ego sum Dominus, qui eduxi te de Vr Chaldæorum.* & Esdras 2. cap. 9. 7. quasi insigne referens beneficium, *Tu ipse, inquit, Domine Deus, qui elegisti Abraham, & eduxisti eum de Vr Chaldæorum.* Quo ostenditur, tunc Abraham agnitum à Deo, vt eriperetur è periculo, cùm impij Chaldæi persecutionem in eum commouerant, quod suæ impietati nolisset consentire. Nam hanc persecutionem contra Abraham motam, antequàm educeretur ex Vr Chaldæorum agnosunt Iosephus lib. 1. Antiqui. cap. 15. Hieronymus in Traditionibus in Genesim, Augustinus lib. 16. de Ciuit. Dei, cap. 3. & R. Moses in libro Directionis perplexorum, quem refert Burgenus in 11. Genesim, eamque Philo indicat in lib. Quis rerum diuinarum hæres, & in libro de Sombiis. Est ergo huius loci hic dilucidus sensus: Hæc etiam sapientia; cùm gentes Chaldæorum praua consensione conspirassent aduersus iustum Abraham, agnouit illum, & curam eius habere exorsas est, & eripuit è manu persecutorum.

Liberatus à
Sapientia
Abrahâ de
Vr Chal-
dæorum.

Abraham
Chaldæi
persecuti
sunt.
Iosephus.
Hierony-
mus.
Augustinus.
R. Moses.
Philo.
Sensus ve-
rus.

9. *Et conseruauit sine querela Deo.* Græcè vnum est nomem ἀμύπτου, quod inculpatum, seu irreprehensibilem significat. Itaque ait: Sapien-
tiam agnouisse iustum Abraham, hoc est, non fuisse eius oblitam in illa graui persecutione, sed charum habuisse, & inde eduxisse, & conseruasse inculpatum, non tantum à culpa consentiendi cum impietate Chaldæorum, sed etiam deinceps. & *sine querela Deo*, ita vt Deus nullam de illo querelam haberet, quòd non deprehenderet culpam aliquam, de qua queri posset. Ex quo loco patet verior sententia Iosephi lib. 1. Antiq. cap. 8. & Hieronymi quæstio. in Genes. cap. 12. Suidæ in verbo, Abraham, Abulensis q. 6. in 24. Iosue, Abraham idololatria non fuisse contaminatum. quod probat testimonium Achioris Iudith 5. 7. dicentis. *Hic populus primum in Mesopotamia habitauit, quoniam noluerunt sequi deos patrum suorum, qui erant in terra Chaldæorum. Deserentes itaque caremonias patrum suorum, quæ in multitudine deorum erant, vnum Deum cœli coluerunt, qui & præcepit eis vt exirent inde, & habitarent in Charan.* Hoc præceptum Abraham traditum est, ac proinde illi conuenit, quòd noluerit sequi deos patrum suorum. Nec locus Iosue 24. 2. contradicit, qui de Thare, & Nachor tantum loquitur.

Iosephus.
Hierony-
mus.
Suidas.
Abraham
idololatra
non fuit.

10. *Et in filij misericordia fortem custodiuit.* Græcè, & *in filij visceribus fortem præstitit.* De obedientia Abraham loquitur in filio immolando. Nam Sapiencia adeò fortem, constantem, ac inuictum custodiuit illum, ne naturali misericordia, vel amore paterno, quo in filium Isaac erat incensus, moueretur, quominus illum immolaret, vt constantiam eius, quasi admiratus Deus, cum iureiurando promiserit illi Genes. 22. 18. *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terre quia fecisti hanc rem, & non pepercisti filio tuo vnigenito propter me.* Fortem ergo præstitit Sapiencia Abrahamum, ne filij amore retardaretur ab implendo mandato Dei. Etsi libet sic accipere, *in visceribus filij*, hoc est, per viscera Christi Abraham filij: eius enim meritis, eius misericordia præstitum est Abraham, vt fortis existeret, & Deo charus. *Hæc instum.* Loth intelligit, quem Sapiencia illustri facinore, de incendio liberauit, pereuntibus impijs ciuibus quatuor ciuitatum, vt Genes. 19. refertur.

Abrahæ vir-
tus in filio
immolan-
do.

Christi mi-
seratione
fortis fuit
Abraham.
Loth libe-
ratio.

11. *Cum fugisset,* Græcè in accusandi casu est, *fugientem, descendentem ignem Pentapolis.* Fugiebat enim incendium, quo quatuor illæ ciuitates conflagrarunt: nam quinta Segor precibus Loth seruata est. Regio autem Pentapolis, seu Pentapolitana dicebatur à quinque eius ciuitatibus quibus constabat, quamuis non omnes fuerint concrematae. Itaque cum ait Loth fugisse ignem Pentapolis, significat ignem descendentem in Regionem illam dictam Pentapolis.

Pentapolis.

12. *Quibus.* Tria insignia monumenta nequitiae illius impiæ gentis assignat, quibus illustrior ostenditur Sapiencia impios puniendo, & Loth victum eripiendo, Græcè dicitur, *cuius etiamnum testimonium nequitia.*

nequitia. Refert autem relatum cuius, Pentapolis. Vnde alij vertunt, *Quarum*, nempe ciuitatum, *nequitia testimonium hoc primum extat.* Vulgatus dixit, *quibus.*

Fumigabunda. Græcè, *fumigans extitit terra.* *χέρος* propriè est terra inculta, deserta, & vastata. vt significet terram illam prorsus vastatam fumum emittere iudicij Dei in se facti indicem; ideo Vulgatus transtulit *deserta terra.* Loquitur autem de terra circum mare mortuum iacente: siquidem non solum regio, in qua sitæ erant illæ ciuitates, obruta est, sed vicina regio circumquaque terra pestilentium aquarum euaporatione, eodem malo infecta est. Huius rei ipsi etiam prophæti scriptores meminere. Strabo lib. 17. Geographiæ, Solinus in Poli historia, cap. 37. & Tacitus lib. 5. Historiarum, sic ait: haud procul inde campi, quos ferunt olim vberes, magnisque urbibus habitatos, fulminum ictu aruisse. Ego sicut Iudaicas quondam vrbes igne cœlesti flagrasse concesserim, ita halitu lacus infici terram, corrumpi superfusum spiritum, eoque foetus segetum putrescere reor. Sed oculus testis Burchardus 1. p. Descriptionis terræ sanctæ, cap. 7. n. 3. sic describit latius, circum mare per mediam dietam ferè sterilis, & inutilis redita est, ita vt ne germen quidem producat in sui latitudine, quæ allucubi quinque leucarum est, alibi, sex: tanta verò calamitas ei regioni accidit, vt etiam regio ipsa pœnas luere perpetuò videatur. A dextris insuper, & à sinistris montes steriles sunt, & aridi, per multâ, & longa terrarum stadia: quatenus scilicet exitialis ille vapor, impellente vento pertingere potest. hæc ille. Ex quibus constat, terram tenebris obrui, & vapore infici, non ex ipsa efflante, sed è mari emissio. Atque ideo vocatur terra fumigans, seu fumosa, quòd fumo, vel vapore illo lacus Asphaltitis oppleatur.

Et incerto tempore. Græcè, & imperfectis maturitatibus fructus ferentes plantæ. *ῥῆγας*, temporibus transferunt alij: nam nomen *ῥῆγας* & pulchritudinem significat, & maturitatem, tempus quoque florentis ætatis. Imperfectis ergo temporibus fructus ferre plantas, vel arbores, nihil aliud est, quàm nondum tempore opportuno adueniente, quo solent arbores fructus maturare, eos ferre, ac proinde intempestiuos, immaturos deformatos vocat Quintilianus, in quibus nondum forma perfecta est. Vnde in Origene Tract. 20. in Ioan. legimus, *ἡ γὰρ ἡμετέρα ἡμετέρα ἡμετέρα* *intempestiuum fructum ferentes*, vt legit hoc loco Vatablus: nam terra illa maledicta maturandi vim non habet. Vulgatus autem ideo dixit, *incerto tempore*, quia nullum certum tempus assignari potest, in quo fructus maturecant, vt fit in aliis regionibus, quia semper sunt immaturi in testimonium diuini iudicij. Habemus huius rei testem, præter iam dictos, & ipsum Iosephum lib. 5. de bello Iudaico, cap. 5. qui sic

Regio cir-
cum mare
mortuū fu-
mum eua-
porans.
Strabo.
Solinus.
Tacitus.

Burchard.

Fructus in-
tempestiui
regionis
Pentapolis.
Quintil.
Origenes.

Iosephus.

quidem sunt edulibus similes, carpentium verò manibus in fumum dissoluuntur, & cinerem.

14.
Vxor Loth
in salem
conuersa.

Sal monu-
mentum in
credulitatis
mulieris.
Sal foederis
signum per-
petuò dura-
turi.
Iosephus.
Burchard.
Cōtra retrò
respiciētes

Et incredibilis. Græcè, & *incredula anima monumētum stans columna salis, siue statua salis.* De vxore Loth sermo est, quæ secuta virum, antequàm ingrederetur urbem Segor, non credens diuinæ comminationi, quasi nihil mali Deus esset illaturus, etiamsi retrò respiceret, indignatione plena ob patriam, bonæque relictæ, & in Deum iracundia incensa, nihil referre putans, retrò respexit, ac inobedientiæ pœnas dedit, conuersa in statuam salis ad perpetuum monumentum: nam sal inuiolabile, & perpetuò duraturum notat monumentum incredulitatis, & inobedientiæ mulieris, & diuinæ iustitiæ. Id enim vetustis notabat pactum salis. Num. 18. 19. & 2. Paralip. 13. 5. hoc est, inuiolabile, & sempiternum: quod reipsa euenisse illi statuae, testes sunt Iosephus lib. 1. Antiq. c. 12. & Burchardus in Descriptione terræ sanctæ, p. 1. cap. 7. num. 34. qui eam viderunt; & Thargum Ierosolymitanum super 19. Genesis, dicit columnam salis duraturam vsque ad tempus Resurrectionis, quo mortui reuiuiscunt; ad exemplum quidem eorum, qui mittentes manum ad aratrum, respiciunt retrò, quos monuit Christus Lucæ 17. hac pœna vxoris Loth, dicens: *Memores estote vxoris Loth.*

15.

Prætereuntes. Πραρδ' εὐειν est contemptim præterire, spernere, vel contemnere. Vnde dicit, *Sapientiam per contemptum prætereuntes*, aut, *Sapientie enim contemptores*, vt alij vertunt.

Lapsi sunt. Non tantum læsi sunt, quòd non cognouerunt pulchra, hoc est, non solum sunt eo incommodo affecti, quòd res bonas ignorarunt, ad quas à Sapientia informabantur.

Impij suæ
impietatis
monumēta
relinquunt.

Sed & suæ insipientiæ reliquerunt vita monumentum: est enim *μνημὸν* res aliqua ad memoriam conseruandā statuta, vt statua, columna.

Vt in his. Græcè, vt in quibus peccauerunt, neque latere potuissent. Itaque relinquunt insipientiæ suæ monumenta adeò impressa, vt cum delictis suis latere nullo modo possint.

16.
Sapientia
suos cultores
curat.

Sapientia hos qui se observant. θηράντωντα, colentes eam; vel, cultores suos, ab ærumnis seu doloribus liberauit; quasi per antithesim dicat, desertores suos, ita vt diximus, punit; at suos cultores, vt Loth, ab ærumnis, malisque liberauit.

17.
De Iacob.

Hac profugum. Profugum iræ, dixit, pro ab ira fratris, iustum Iacob; hoc est, exulem, atque extorrem propter fratris Esau iram, qui illi infensus parabat insidias. Historia refertur Genes. 28.

Deduxit per rectas vias, securas, & tutas à calamitatibus, & prosperè ad finem deducentes, vt ei promiserat Deus, cum dixit: Et ero custos tuus quocumque perrexeris, & reducam te in terram hanc, nec dimittam, nisi complenero uniuersa, quæ dixi.

18.

Et ostendit illi regnum Dei. Cum Iacobo dormienti ostensa est scala, cuius

cuius fastigio Deus innitebatur, vt septuaginta, Iosephus, Philo, Chal-
dæus, & Interpretes intelligunt, & Angeli ascendebant, & descende-
bant. Nam ea visione significata est Dei summi prouidentia omnia
prospicientis, & gubernantis, & ministerio Angelorum administran-
tis. Expositores putant tunc reuelatam fuisse Iacob cælestem felicita-
tem, quoniam dixit, *Non est aliud nisi domus Dei, & porta cæli*. Videtur
& aliis tunc fuisse Iacob reuelatum, se vnum fuisse ex electis, & præ-
destinatis, quò pergeret alacrior. At spem Iacob erigi voluit Deus ea
visione, quò nosset omnia suæ subesse potestati, omniâque ad fines
suos deducere ministerio Angelorum, atque ita ipsum suæ curæ futu-
rum, vt indicant Iosephus lib. 1. Antiq. cap. 19. & Philo, in libro de
somnia, Theodoretus, Diodorus, & Procopius.

Prouidentia
& cura Dei,
qua suos
seruat.
Iosephus.
Philo.
Theodoret.
Diodorus.
Procopius.

Et dedit illi scientiam. Græcè, *cognitionem Sanctorum*, hoc est, Ange-
lorum ascendentium, descendentiumque per scalam: nam cognouit,
his ministris vti Deum, in regni sui, mundi videlicet, gubernatione.
vel potius, *Sanctorum*. neutro genere, id est, rerum sanctarum, ad san-
ctitatem, animique sui cultum, ac Dei ipsius pertinentium. Quales
fuere, erigere lapidem in titulum, oleo de super ungere, vota Deo nun-
cupare, decimas promittere, & locum Bethel diuino cultui sacrare:
hæc enim nosse; quæ Deo placeant, scientia Sanctorum est.

19.
Sciētia San-
ctorū quæ.

Honestauit illum in laboribus. Græcè, *locupletauit illum in arumnis*,
hoc est, per ærumnas artis pastoritiæ. Diximus iam Interpretis consue-
tudinem exponentis verbo honestare, quod Græcè est locupletare; &
nomine honesti, diuitem, vt in versu sequenti.

20.

Et compleuit labores illius. Græcè, *& multiplicauit labores eius*, hoc est,
maxima honorum copia compensauit, seu, auxit, accumulauit eum
bonis, in fœtibus ouium: atque ita eius labores sua benignitate suble-
uauit, quod Scriptura solet dicere, *benedixit*: quantum autem fuerit
Iacob ditatus, sic dicitur Genes. 30. 43. *Ditatusque est homo valde ultra
modum, & habuit greges multos, ancillas, & seruos, camelos, & asinos*. Sed
quid mirum, si sapientia illi aderat, eius agens curam?

Iacob locu-
pletatus.

In fraude. ἐν πλεονεξίᾳ, in cupiditate plus habendi, quàm par est,
etiam per fraudem, inualescentium in eum, vel opprimentium eum
affuit. hoc est, cum per auaritiam Laban, & filiorum eius, qui summa
cupiditate labores Iacob defraudabant, eumque oppressum apud se
retinebant, & decem vicibus mutarunt eius mercedes, vt ipse conque-
stus dixit Gene. 31. 7. *illi affuit, tanquam patrona, & tutrix. & honestum
fecit illum*, hoc est, ditauit, vt iam notauimus.

21.
A Laban li-
beratus.

A seductoribus. Græcè, *ab insidiatoribus tutauit*, vel, *tutum reddidit, ac
protexit*: nempe à Laban, cum Iacob fugientem cum vxoribus, ac filiis
insecutus est: dixit enim illi in somniis, *Caue ne quicquam asperè loqua-
ris contra Iacob*. Ab Esau quoque, qui illi insidiabatur; tum etiam à
Chananæis, à quibus in magno periculo fuit, ne penitus cum vniuer-

22.
Iacob à pe-
riculis tu-
tatus.

sa

sa familia deleretur, cum Simeon & Levi filij eius, furore perciti ob sororem Dinam à Sichem violatam, Sichimitas omnes crudelissime occiderunt, Genes. 34. à quibus periculis sapientia illum tutata est.

23.

Et certamen forte dedit illi ut vinceret. aut, *vincere dedit ei.* hoc est victoriam acerrimi certaminis cum Deo suscepti vincere, seu adipisci concessit, unde vocatus est Israël. De certamine, aut lucta cum Angelo, omnes hunc locum exponunt. Sed fortasse collectio est vniuersa, quia concludit tandem, ita Sapientiam curam habuisse serui sui Iacob, ut quò illustriora ferret trophæa, & insigniores victorias reportaret, ei acerrima diuersa certamina cum præmiis proponeret: nam id significat verbum *βεβαιωσ*, certamen cum victoria, & præmio alicui proponere. Quò ergo clarior, & illustrior Iacob redderetur, variis certaminibus oblatis exercuit Sapientia, ut Martyres quoque ad suam, illorumque gloriam. Hunc autem esse veriore sensum ostendit, quòd in lucta cum Angelo, dum Angelum Dei nomine luctantem vicit, Sapientiam ipsam, cuius agebat partes Angelus, vicisse ostenditur, quapropter non verè diceretur, & certamen forte dedit illi ut vinceret, & sciret quoniam omnium potentior est Sapientia, cum in eo certamine Iacob contra Deum præualuerit, sed Deo ipso id agente: ac proinde fuerit potentior in Sapientiam.

Certamina Iacob proposita, ut illustrior fieret victoriis.

Sapientia religionis comes.

Sapientia. *εὐσέβεια*, pietas, transfertur ab aliquibus; ab aliis, religio. Ut cognosceret, inquit, quòd omnium potentior est religio, quæ cum sapientia coniuncta, Deum promeretur, ut religiosum, ac cultorem Dei in omni certamine faciat superiorem.

24.

De Ioseph.

Hac venditum, à fratribus. Ioseph, ut refertur Genes. 37. & sequentibus, non dereliquit, sed ei comitem se præbuit.

Sed à peccatoribus. Græcè, *sed à peccato eum liberauit*, videlicet adulterij, ad quod sollicitabatur ab uxore Putipharis. Non loquitur ergo de crimine pessimo fratrum, quibus ne consentiret liberatus est. Nam ordine historiarum seruato, post venditum Ioseph dicit, liberatum à peccato, & descendisse cum eo in foueam: à fratribus alij volunt liberatum, cum venditus ab eis est.

In foueam. lacum intelligunt aliqui, in quem à fratribus coniectus est; sed verius est accipi carcerem: nam eius explicationis gratia additur, *Et in vinculis non dereliquit eum.*

25.

Ioseph prorex Ægypti.

Donec afferret. Græcè, *Donec ei attulit sceptrum regni*, hoc est, insigne regium: siquidem Ioseph fuit decoratus & regia dignitate, & potestate, cum Genes. 41. 42. Pharaon tulit annulum de manu sua, & dedit eum in manu eius: vestiuitque eum stola byssina, & collo torquens auream circumposuit. Fecitque eum ascendere super currum suum secundum, clamante præcone, ut omnes coram eo genu flecterent, & prapositum esse sciens vniuersa terra Ægypti.

Et potentiam. Græcè, & *potestatem imperantium ei*, hoc est, tyrannice

dominantium, aut vi iniusta opprimentium, aut vexantium eum: hoc enim significat verbum Græcum, itaque accepit potestatem in Putipharem, & reliquos eius oppressores, qui falsò delatum carceri manciparunt vt adulterum.

Maculauerunt. Græcè, qui accusarunt, qui criminosè insinularunt, aut calumniati sunt, falsòve detulerunt: nam id est verbi *μωμᾶσαι*, significatum, quomodo Ioseph accusatus est, & delatus ab vxore Putipharis, eiusque seruis, cuius tamen innocentia confictum improbæ mulieris crimen coarguit: nam liberatus est, & gloriam ei Sapientia conciliauit æternam, vt decantat David in Psalmo 104. Hactenus ex historia Geneseos deducta exempla.

Hæc populum iustum. ἱσθον, *sanctum, & semen sine querela*, Græcè, inculpatum, irreprehensibile, omni culpa, & crimine carens.

Liberauit à nationibus. Græcè, à natione prementium, seu affligentium, vel, à gente, quæ deprimebat, ipsum scilicet.

Dubitatur, qua ratione populum iustum, seu sanctum, & semen inculpatum, vocet Israël, quem Scriptura non semel idololatriæ insinulat: nam ex Ægypto deduxit procliuitatem, qua tam præcepibat in idola, & ad montem Sina more Ægyptiorum vitulum seu apim adorauerunt. Quin & Ezechiel cap. 23. 2. id affirmat his verbis: *Dux mulieres filia vnius matris fuerunt, & fornicatae sunt in Ægypto in adolescentia sua.* Et intra: *Multiplicauit fornicationes suas, recordans dies adolescentie sue, quibus fornicatae est in Ægypto.* Et mox. ver. 21. *Visitasti scelus adolescentie tue, quando subacta sunt in Ægypto vbera tua, & confracta sunt mammae pubertatis tue.* Ergo in Ægypto idololatriæ studuerunt Israëlita, vt intelligunt Ezechielem Hieronymus, Theodoretus, & Commentatores alij; & Tostatus q. 7. in 1. caput Exodi.

Nihilominus verius videtur, populum Israëliticum nullo idololatriæ scelere fuisse contaminatum, dum fuit in Ægypto; vsque ad vitulum adoratam ad montem Sina quarto mense ab egressu ex Ægypto, vt colligitur ex cap. 19. & 30. Exodi. & probatur, quia nulla mentio fit illius sceleris in toto Pentateucho; & quia Deus, & Moses de populo loquitur tanquam de sibi deuoto, & præcepit Exod. 3. 18. dicere Pharaoni, *Dominus Deus Hebræorum vocauit nos: ibimus viam trium dierum in solitudinem, vt immolemus Deo nostro:* Et postea postulabat Moses dimitti populum, vt sacrificaret Deo, & in plagis, Israëlita liberi agebant, Ægyptiis percussis: quæ omnia, & multa alia, quæ notari possunt, satis ostendunt, populum adhuc sanctum fuisse Domino: nec à Dei veri cultu recessisse. Ezechiel autem, ceterique Prophetæ, qui insinuât ex Ægypto propagatam in populum Israëliticum idololatriam, loquuntur de vitulo adorado in exitu de Ægypto ad montem Sina ad imitationem Ægyptiorum. Vocatur ergo populus sanctus, & iustus, & semen inculpatum, propter vocationem, & electionem Dei, qua

Ioseph à testimonio liberatus.

26.

Quæstio.
Num Israël in Ægypto idololatriæ studuit?
Sententia
asserens.

Hieronym.
Theodor.
Sententia
negans.

Ratio.

Israëlidololatra à vitulo adorado.
Israel sanctus & iustus cur dicatur.

illum populum, reliquis præteritis selegit, & sibi sanctificauit, ad cultum verum sibi præstandum. quemadmodum Ecclesia Christi sancta, sine macula, & sine ruga vocatur, propter verum cultum, sanctas leges, fidem immaculatam, & Spiritum sanctum eam gubernantem.

27. *Intrauit.* Græcè, in animam serui Domini, nempe Mosis, cum dixit illi Exod. 4. 12. *Perge igitur, & ego ero in ore tuo, doceboque te quid loquaris.* & alia quæ eo loco referuntur.

Amenophis
rex Ægypti.

Et stetit. Græcè, & restitit regibus terribilibus in portentis, & signis. hoc est, restitit Pharaoni, & principibus eius, quorum aliqui similiter reges erant suarum gentium, subiecti tamen Pharaoni, qui vocabatur Amenophis, per admiranda signa, percussa Ægypto decem grauissimis plagis, quæ referuntur Exodi 3. & deinceps.

Merces pro
seruitute da-
ta Israëlitis.

28.

Et reddidit iustis. Græcè, sanctis, ratione suprâ adducta. *Mercedem laborum.* in Complutensi codice additur, *mercedem* ἐκ μέρους, pietatis, seu sanctitatis laborum suorum. Verum ille genitiuus in nullo alio codice Græco inuenitur, nec in Vaticano. Dedit ergo Israëlitis mercedem, qua fraudati erant ab Ægyptiis: siquidem eduxit eos cum argento, & auro, quæ commodauerant Ægyptij. Psalmo 104. 37. Seruierant Hebræi Ægyptiis diu, multumque, cum essent tamen liberi, atque ingenui homines, nec ullam tam laboriosæ, ac diutinae seruitutis mercedem receperant. Vnde hac ratione potuerunt bona ab Ægyptiis comodata absque vlla furti culpa sibi retinere, vt illis præceperat Deus, Exod. 3. 22. c. 11. 2. c. 12. 35. & 36. Adducit eandem rationem Philo lib. 1. de vita Mosis, Irenæus lib. 4. contra hæreses, cap. 49. Tertull. lib. 2. contra Marcio. cap. 20. & lib. 4. c. 24. Augustinus quoque lib. 22. cont. Faustum, cap. 71. cum nonnullis aliis, qui hanc præcipuam inter alias adducunt rationes, quibus Israëlitas excusant à furto perpetrato.

Iter Israël
mirandum.

29.

In via mirabili. Vel, *via mirabili*, hoc est, deduxit eos per viam mirabilem, solitudinis, spacio quadraginta annorum. mirabilem quidem non soli amœnitate, vbertate, & copia aquarum, cum esset sterilis, inopia, & inaquosa; sed quia multa in illa edita sunt prodigia, & miracula, quæ profectionem filiorum Israël admirandam nationibus reddabant, & valde stupendam.

In velamento diei. Græcismo vsus, *diei*, dixit, pro *die*: nam Græci genitiuo vtuntur pro ablatiuo, vt Psal. 77. 14. *Et deduxit eos in nube diei*, sed è Græco sic clariùs vertitur, & fuit illis in velamentum, vel, tegumentum die. hoc est per diem fuit illis pro tegumento, dum per nubem in illa profectione vmbraculum aduersus æstus præbuit.

Eadem nu-
bes nocte,
dièque ser-
uiebat.

Et in luce. Græcè, & in flammam stellarum nocte. hoc est, loco ac vice splendoris; vel, pro splendore astrorum, ac syderum: ignis enim columina in itinere illis prælucebat.

Videtur autem hic locus insinuare Sapientiam diuinam per vnam eandemque nubem duo officia in Hebræos exercuisse: nam & inter-
diu

diu æstum sua vmbra temperabat, & noctu suo splendore prælucebat ad viam. Nam vnam, eandemque fuisse columnam vtrique vsui deseruientem veriùs existimant Hugo Victorinus, Lyra, ac Tostatus in cap. 13. Exodi, idque non obscure indicat Scriptura Exodi 14. 24. dum ait: *Iamque aduenerat vigilia matutina, & ecce respiciens Dominus super castra Ægyptiorum per columnam ignis, & nubis interfecit exercitum eorum.* Erat ergo eadem columna ignis, & nubis. Idem colligitur ex ver. 19. eiusdem capitis; & clariùs ex cap. 9. Numer. ver. 15. vbi dicitur: *Igitur die, qua erectum est tabernaculum, operuit illud nubes, à vespere autem super tentorium erat quasi species ignis usque manè: sic fiebat iugiter: per diem operiebat illud nubes, & per noctem quasi species ignis.* Cùmque ablata fuisset nubes, qua tabernaculum protegebat, tunc proficiscebantur filij Israël, & in loco vbi stetisset nubes, ibi castra metabantur. Cunctis diebus, quibus stabat nubes super tabernaculum, manebant in eodem loco: & si euenisset, ut multo tempore maneret super illud, erant filij Israël in excubiis Domini, & non proficiscebantur; quot diebus fuisset nubes super tabernaculum: si fuisset nubes à vespere usque manè, & statim diluculo tabernaculum reliquisset, proficiscebantur: & si post diem, & noctem recessisset, dissipabant tentoria. Si verò biduo, aut vno mense, aut longiori tempore fuisset super tabernaculum, manebant filij Israël in eodem loco. Ex his veriùs patet, vnam eandemque nubem fuisse die tegentem populum, & nocte illuminantem.

Transiit. Græcè *traiecit*, vel, *traduxit* illos mare rubrum: nam verbum Græcum, sicut & Latinum, duos admittit accusatiuos. Clarior tamen efficitur oratio adhibita præpositione, per mare rubrum: dedit enim eis expeditum transitum per mare rubrum.

30.

Transitus rubri maris.

Et transiit eos per aquam nimiam. Græcè, *per aquam multam*: erat enim aqua instar muri à dextra, læuâque, dum populus transiret.

Demersit in mari: Non est in Græco, *ablatius*, *in mari*, quanuis bene suppleatur: nam id significant, depressit in profundum mare, & vndis obruit. Ægyptios enim, qui persequebantur Israëlitas, ingressos in medium maris, refluxus aquæ penitus operuerunt.

31.

Submersio Ægyptiorum.

Et ab altitudine. Græcè, & à profunditate abyssi *eduxit* eos, vel ebullire fecit eos. Israëlitas intelligunt aliqui, quos è profundo illo maris desiccato Deus incolumes eduxit in litus versum desertum. Sed verius aliis videtur, Ægyptios intelligendos, quorum cadauera Deus è profundo fecit vt emergerent super aquas maris in litus deserti, vt essent spoliū Israëlitis, & cibus incolentium desertum. Nam de Pharaone, & eius exercitu dicitur in Psalmo 73. 14. *Tu confregisti capita draconis, dedisti eum escam populis Æthiopum.*

Cadauera Ægyptiorum ad litus eiecta.

Spoliauerunt impios. siue, impiis spolia detraxerunt, dum vestes, arma, ceteraque ornamenta detraxerunt Ægyptiis, & quasi victores de illis spolia retulerunt. Aduerbiū, *ideo*, satis ostendit, non esse hîc sermonem

32.

monem de spoliis relatis ab Ægyptiis, cum exeuntes Israëlita com-
modato acceperunt ab eis vasa aurea, & argentea, & cetera, de quibus
suprà facta est mentio versu 17. sed de spoliis detractis è cadaueribus
Ægyptiorum è profundo mari in littus eiectionis, vt præcedens docet
sententia: hac enim ratione, Deo pro Israëlitis pugnante, Deo ipsi
agentes gratias, victoriam de illis reportarunt. Quod verò Israëlita
spolia detraxerint Ægyptiorum in littus eiectionis, quanuis aliàs Scri-
ptura non referat, erat tamen certum Hebræis ex traditione, itaque
refert Iosephus lib. 2. Antiq. c. vltimo, & Philo tertio libro de vita Mo-
sis; & insuper tantæ cladis inquit, ostentatio, fluitantibus cadaueribus,
quæ totam maris superficiem texerant: postremò tempestas procello-
sa, quæ in littus aduersum eiecit eneclorum cumulos, quò magis ser-
uati Hebræi salutem suam agnoscerent, non solùm euadendo peri-
cula, sed etiam spectando hostes suos deletos ope diuina sine huma-
nis viribus.

Iosephus.
Philo.

33.
Gratiæ, pro
victoria.

Et decantauerunt. ὑμνεῖν verbum est Eucharisticum: nam est hymnis,
& canticis celebrare, & laudare, ad gratiarum actionem, vnde hymnus
eiusmodi laudem Eucharisticam significat.

Pariter. Græcè, *vnanimiter*, hoc est, summo consensu; vno & corde,
& ore Deum triumphatorem laudauerunt, viris seorsim à fœminis, vt
refertur Exod. 15. dicentes: *Cantemus Domino*, &c.

34.
De metu
obmutescē-
tibus.

Quoniam. Laudauerunt, ait, vnanimiter omnes adusque mutos, &
infantes, *quoniam Sapia* vtrosque ad id opus disertos fecit. Exposi-
tores volunt hoc intelligi de Hebræis, qui cum prius Ægyptiorum ti-
more, nec mutire quidem auderent, nec fari, sed quasi muti, & infan-
tes esse viderentur ad Dei laudes celebrandas, instar illorum, qui di-
cebant Psal. 136. 4. *Quomodo cantabimus canticum Domini in terra alie-
na?* nunc verò metu vndiquaque expulso, propter Dei tam illustres
victorias, silentium soluerunt, & infantiam reliquerunt, & in laudes
tot annis intermissas, Sapientiæ ope proruperunt. Sed nihil obstat
propriè verba accipere, & affirmare pueros balbutientes, & adhuc in-
fantes, simul cum parentibus, & ceteris viris, ac fœminis laudes quo-
que cecinisse gratulatorias, cum infantium maximè loquelis delectetur
Deus: nam *ex ore infantium, & lactentium perfecit laudes propter ini-
micos suos, & ultores.* Psalmo 8.

In infantium
laudes.

SAPIEN

SAPIENTIAE SALOMONIS

CAPV T XI.

V E T V S.

I. **D**irexit opera eorum in manibus Prophetæ sancti.

2. Iter fecerunt per desertum, quæ non habitabantur, & in locis desertis fixerunt casas.

Steterunt contra hostes, & de inimicis 3. se vindicarunt.

4. Sitierunt, & inuocauerunt te, & data est illis aqua, 5. de petra altissima, & requies sitis de lapide duro.

6. Per quæ enim pœnas passi sunt inimici illorum, à defectione potus sui, & in eis, 7. cum abundarent filij Israël, lætati sunt;

8. Per hæc cum illis deessent, bene cum illis actum est.

9. Nam pro fonte quidem sempiterni fluminis 10. humanum sanguinem dedisti iniustis.

Qui

N O V A.

BEne direxit opera eorum in manu Prophetæ sancti.

(Qui) iter fecerunt per desertum inhabitable, & in inaccessis fixerunt tentoria.

Contra hostes steterunt, atque inimicos repulerunt.

Sitierunt, atque inuocauerunt te, & ex alta petra illis aqua data est, ac è duro lapide remedium sitis.

Nam per quæ pœnas dederunt eorum inimici;

Per eadem hi, cum inopia laborarent, beneficium acceperunt.

Nam pro fonte quidem perenni fluminis tabido sanguine perturbati.

Z 3

In cor-

*Qui cum minuerentur 11.
in iraductione infantium oc-
cisorum, dedisti illis abundan-
tem aquam insperatè.*

*12. Ostendens per sitim, quæ
tunc fuit, quemadmodum tuos
exaltares, & aduersarios illo-
rum necares.*

*13. Cum enim tentati sunt, &
quidem cum misericordia di-
sciplinam accipientes, scierunt
quemadmodum cum ira iu-
dicati impij tormenta pateren-
tur.*

*14. Hos quidem tanquam
pater monens probasti: illos au-
tem tanquam durus rex inter-
rogans condemnasti.*

*15. Absentes enim, & præ-
sentes similiter torquebantur.*

*16. Duplex enim illos accepe-
rat tedium, & gemitus cum
memoria præteritorum.*

*17. Cum enim audirent per
sua tormenta bene secum agi,
commemorati sunt Dominum,
admirantes in finem exitus.*

*18. Quem enim in exposi-
tione praua proiectum derise-
runt, in finem euentus mirati
sunt: non similiter iustis si-
tientes.*

*19. Pro cogitationibus autem
insensatis iniquitatis illorum,
quod quidam errantes cole-
bant mutos serpentes, & be-*

stias

In correptionem infan-
tium occisoris mandati, de-
disti eis aquam abundan-
tem insperatò.

Ostendens per sitim, quæ
tunc fuit, quemadmodum
aduersarios puniuiſſes.

Cum enim tentati fue-
runt, & quidem cum mise-
ricordia castigati, cognoue-
runt, quomodo in ira iudi-
cati impij cruciabantur.

Siquidem hos, ut pater
admonens probasti, illos ve-
rò, ut sæuus rex condem-
nans in quæſtionē vocasti.

Et absentes autem, &
præsentes similiter torque-
bantur.

Duplex enim mœror ce-
perat illos, & gemitus me-
moriarum præteritarum.

Nam cum propriis pœ-
nis audiuiſſent beneficio af-
fici ipsos, Deum ſenſerunt.

Et quem in expositione
olim abiectum, abnegaue-
rant irridētes, in fine euen-
tuum admirati sunt, non ea-
dem, qua iusti ſiti affecti.

Porro pro stultis iniusti-
tiæ ipsorum cogitationibus,
in quibus errore seducti co-
lebant irrationabiles ser-
pentes

stias superuacuas, immisisti illis multitudinem mutorum animalium in vindictam.

20. Ut scirent, quia per quæ peccat quis, per hæc & torquetur.

21. Non enim impossibilis erat omnipotens manus tua, quæ creauit orbem terrarum ex materia inuisa, immittere illis multitudinem ursorum, aut audaces leones.

22. Aut noui generis ira plenas ignotas bestias, aut vaporem ignium spirantes, aut fumi odorem proferentes, aut horrendas ab oculis scintillas emittentes:

23. Quarum non solum læsura poterat illos exterminare, sed & aspectus per timorem occidere.

Sed & sine his vno spiritu poterant occidi persecutionem passi 24. ab ipsis factis suis: & dispersi per spiritum virtutis tuæ: sed omnia 25. in mensura, & numero, & pondere disposuisti.

26. Multum enim valere tibi soli supererat semper: & virtuti brachij tui quis resistet?

Quoniam tanquam 27. momentum statera, sic est ante te orbis terrarum, & tanquam gutta roris antelucani, quæ de-

scendit

pentes, vilesque bestias, immisisti in eos multitudinem animalium irrationabilium ad vindictam.

Ut cognoscerent, quod per quæ quis peccat, per eadem punitur.

Non enim impotens erat omnipotens manus tua, quæ mundum ex informi materia effecit, ut ursorum multitudinem, audacesque leones in eos immitteres.

Aut iræ recens creaturæ plenas feras, ignotas, aut igniuomum spirantes halitum, aut strepitus fumi ventilati, aut horribiles ab oculis scintillas fulgurantes.

Quarum non solum noxa poterat eos conterere, verum etiam aspectus timorem incutiens disperdere.

Atque etiam sine his, iudicij tui persecutionem passi, atque flatu tuæ potentie dissipati, vno spiritu cadere poterant; sed omnia mensura, & numero, & pondere disposuisti.

Nam plurimum valere tibi semper adest, ac robori brachij tui quis resistat?

Quoniam tanquam momentum ex stateris totus mundus ante te; & quasi gutta roris matutini in ter-

ram

scendit in terram.

28. Sed misereris omnium, quia omnia potes, & 29. dissimulas peccata hominum propter poenitentiam.

Diligis enim omnia, quae sunt, & 30. nihil odisti eorum, quae fecisti: nec enim odiens aliquid constituisti, aut fecisti.

31. Quomodo autem posset aliquid permanere, nisi tu voluisses? aut quod à te vocatum non esset conseruaretur?

32. Parcis autem omnibus, quoniam tua sunt Domine, qui amas animas.

ram delapsa.

Sed tu omnium misereris, quoniam potes omnia: & dissimulas peccata hominum ad poenitentiam.

Omnia enim quae sunt, diligis, ac nihil abominaris eorum, quae fecisti: nihil enim odiens effecisses.

Quomodo autem permansisset quicquam, nisi tu voluisses; aut non vocatum ab te conseruatum fuisset?

Sed tu parcis omnibus, quoniam tua sunt Domine, amator animarum.

ARGUMENTVM.

Amplificat beneficium, quo vniuersum populum affecit diuina Sapiencia in exitu Israël de Aegypto, collatum cum suppliciis, quibus Aegyptios vexauit, non quidem quoad poterat, sed quatenus oportebat.

COMMENTARIVS.

1. **D**irexit. ἐβλόχευε, benedirexit opera Israëlitarum; significat autem verbum illud, commodum, ac prosperum iter alicui concedere. Quo eodem verbo vsus est Paulus ad Roma. I. 10. in voce passiuā, *Si quomodo aliquando prosperum iter habeam*, vel, *naetus fuero*. Per metaphoram autem hoc loco idem est, quod, bene, ac feliciter gubernauit eorum opera.

Mosis
catus.

du-

In manu. Hoc est, opera, & ministerio Mosis Prophetæ sancti, quo duce vsa est Sapiencia ad deducendum populum per vastissimam Arabiae solitudinem.

2.

Iter. Suppleri debet relatiuum, *qui*, quod referat Israëlitas, qui iter fecerunt per inhabitabile desertum, & tentoria fixerunt in inaccessis. τὰ ἀβρὰτα vocat loca, ad quae nullus pater aditus, vel accessus.

Se vindi-

Se vindicauerunt. vel vlti sunt, vt communiter transferunt Interpretes. Vnus vertit, & *inimicos repulerunt*, hoc est, vim, ac impetum eorum exceperunt, ac propulsarunt, quod Græcum verbum significet aliquem vim inferentem repellere ac prohibere: & sunt qui sermonem fieri putent contra eos, qui iurgati contra Mosē, querebantur, quod Israëlē eduxisset de Ægypto, vt siti periret in solitudine, vt refertur Exod. 17. 3. Numer. 20. 4. Verū nec verē Israëlitas vocas, sed inimicos, nec vltio de eis sumpta est, sed de Mose, qui dubitauit. Certius ergo est, commendari sapientiam, quod in toto illo itinere hostes obuiam populo prodeuntes, sua virtute profligauerit, protriuuerit, & viam peruiam præbuerit Israëlī.

Sitierunt. De beneficio aquæ ad potum datæ sitientibus Israëlitis in Cades, agitur, collato cum siti Ægyptiorum, vt per collationem maius constet donum. Historia autem refertur Exodi 17. 1. & Numer. 20. 4.

Inuocauerunt te. Moses quidem, & Aaron nomine populi: nam Numer. 20. 6. ingressi Moses & Aaron in tabernaculum fœderis, clamauerunt ad Dominum, atque dixerunt: *Domine Deus audi clamorem huius populi, & aperi eis thesaurum tuum fontem aquæ viuæ, vt satiati cesset murmuratio eorum.* Alioqui enim populus querebatur potius, & obloquebatur, detrahebatque ducibus suis, & Deum veriùs prouocabat ad iram.

De petra altissima. ἀπερὸς ὕψους alta, ac profunda, seu ex summa rupe: nam aqua interiùs inclusa, ex ipsis visceribus terræ, vastissima rupe aperta erupit. Videtur autem petra constituta in alto loco montis Oreb: nam Exod. 17. 6. vocatur petra Oreb: vnde alij transferunt de petra prærupta, & è summo secta. Quamuis autem nomen illud duplex hoc habeat significatum, de petra alta, & de petra dura: nam vulgatus Deuter. 8. 16. *de petra durissima*, vertit, vbi Septuaginta Græco hoc vocabulo sunt vsi, & hic interpretes Vaticanus: at quia statim adicitur, *de lapide duro*, ne idem bis repeti dicamus, in priori significato hoc loco accipimus cum Vulgato.

Requies fitis. ἱαμα δι-ψης, remedium, aut curatio fitis, hoc est, fitis leuatio: nam sicut famis cibus, ita aqua fitis remedium est. An verò ordinario, & communi defluxu aquæ è petra manauerint, vena aperta, an aquis denuò confluentibus, aut creatis à Deo, diuersa est Auctorum sententia. Philoni placet lib. 1. de vita Mosi, venam opportuno loco apertam aquam dedisse: placet quoque aquam per miraculum in rupem continuatam per occultos cuniculos, & dirupram in fontem profluxisse. Sunt qui putent petram scissam conuersam in stagna aquarum: aut certè absque vlla ruptione petram in aquam dissolutam. Sic indicat Gregorius Nyssæ. Episcopus in vita Mosi, & Ambrosius de initiandis, cap. 9. qui hoc exemplo confirmat, panis, & vini in corpus, & sanguinem Christi conuersionem: etenim non tantum Dei be-

3.

Sapientia
hostes obu-
ios protri-
uit.

4.

5.
Aqua de
petra bene-
ficio.

Quæstio de
fluxu aquæ
è rupe.
Philo.

Gregor.
Nys.
Ambrosius.

beneficium fuit aqua, etiamsi naturaliter fluxisset, sed & miraculum: ac propterea & copiosissima fuit, & limpidissima, & dulcissima, cuiusmodi esse conueniebat aquam datam diuinitus.

6.

Per quæ. In omnibus Græcis codicibus hæc sola verba legimus, [*per quæ enim cruciati sunt inimici illorum, per hæc ipsi indigentes beneficium acceperunt,*] Vulgatus autem addidit illa verba [*à defectione potus sui, & in eis, cum abundarent filij Israël lætati sunt,*] quæ ad explicationem sensum prioris hemistichij conducunt; absoluitur autem sensus in sequenti versu. Est ergo sensus Græcæ sententiæ: Nam per quæ pœnas dederunt inimici eorum Ægyptij, nempe per aquas in sanguinem conuersas; per eadem Israëlita, cum aquæ inopia laborarent, largissimarum è rupe aquarum beneficio sunt affecti. Vulgati autem lectio sic est accipienda: Per illa, per quæ inimici illorum Ægyptij puniti sunt, cum defecit illis potus, & filij Israël, cum aquis abundarent lætabantur; per hæc ipsa cum inopia aquæ in deserto laborarent, accepto aquæ beneficio, suam sitim sedauerunt, vnde bene cum illis actum est.

Aquæ domum cum siti Ægyptiorum collectum.

7.

Cum abundarent. Verba hæc à Vulgato adiecta, expositores ferè omnes volunt intelligi de aquis puris, ac nitidis, quibus filij Israël abundabant in terra Gessen, dum Ægyptij siti perirent, propter aquas per vniuersam Ægyptum versas in sanguinem. Nam ita accidisse filiis Israël, inde potest probari; quod etsi in secunda plaga, Exodi 7. 15. aquæ in sanguinem conuersæ id non asseratur, at in aliis excepta ponitur terra Gessen, in qua erant filij Israël; quam plagæ non attingerent. Ita factum est in plaga muscarum, Exod. 8. 22. & in plaga pestis, cap. 9. 4. & in grandine, versu 26. & in tenebris, versu 24. & in primogenitorum cæde, cap. 11. 7. similiter ergo in plaga aquarum factum fuisse credendum est: siquidem pro filiis Israël contra Ægyptios pugnabat diuina sapientia; idque ita factum affirmat Augustinus q. 23, 26. & 44. in Exodum. Quamuis quia Scriptura dicit aquas in sanguinem versas in vniuersa terra Ægypti, ac propterea in terra Gessen, alioqui sitim suam sedauissent ex aqua potabili conseruata Hebræis, sunt qui putent, etiam aquas Hebræis versas in sanguinem, cum hoc tamen discrimine, quod assignat Iosephus lib. 2. Antiq. cap. 5. nam si quis Ægyptiorum siti coactus gustaret de sanguineo flumine, confestim a erimis doloribus corripiebatur: sed erat talis aqua solis Ægyptiis: Hebræis autem dulcis, ac potabilis, & omnino pristinam naturam retinens. Volunt ergo hi Auctores filios Israël lætatos in copia aquarum in terra Gessen eis concessa, cum deficeret potus Ægyptiis. Verum ex antecedentibus, & sequentibus certius probatur, sermonem esse de largissimis aquis, quæ virgæ tactu è petra fluxerunt: nam propterea præmissum est in versu præcedenti admirandum Sapientiæ factum, quæ dedit aquas abundantes ex petra illa profunda; cuius in hoc versu

In terra Gessen aquas limpidas conseruatas.

Augustinus.

Aqua versa in sanguinem Hebræis. Iosephus.

Sententia vera.

Aqua virga eruta.

versu

versu ratio redditur per collationem Israëlitarum, & Ægyptiorum, in eo quod cum utrique sitim sint passi, at Ægyptij, ut serui, & hostes, Israëlita ut amici, & filij, unde illis aqua non est data, & ablata, quam habebant; his verò copiosissima, & præter spem denuò data est, quam non habuerant. At in terra Gessen nulla sunt siti pressi Israëlita; neque aqua abundarunt tunc, qua prius caruissent: potiebantur enim habita prius aqua, siue intacta, siue versa in colorem sanguineum, dulci tamen, & potabili, quæ Ægyptiis erat amara, & insalubris. Tunc ergo lætati dicuntur Israëlita, cum ad leuandam sitim abundantes aquæ e petra illis profluxerunt.

Per hæc. Diximus hunc versum pendere ex præcedenti, & cum eo integram reddere sententiam, ad hunc modum, Per hæc eadem, per quæ inimici sunt cruciati, Israëlita sunt beneficio affecti.

8.

Cum illis deessent. Græcè, ipsi indigentes, nempe Israëlita, de quibus dixerat, quod sitierunt; non, ut quidam intelligunt, inimici Ægyptij: nam si intelligerentur, per ablativum absolutum fuisset dicendum, *Per hæc, illis indigentibus, Israelita beneficio sunt affecti.*

Bene cum illis actum est, εὖ ἐργετήθησαν, beneficio affecti sunt, benignè sunt tractati: nam data aqua de petra, leuata est illorum sitis, quæ ad exercitium eos parumper afflixerat.

Nam pro fonte. Et hi duo, qui sequuntur, versus, ita cohærent, ut vnam efficiant sententiam, quæ è Græco ad verbum sic habet: Pro quidem fonte perenni fluminis sanguine cruento perturbati, in corruptionem infanticidalis præcepti, dedisti illis abundantem aquam insperatò. Quæ oratio manca videtur, si legamus participium illud, *perturbati*, ut nominativum pluralem, ut est in Græco, *ταραχθέντες*, & referat Ægyptios: non enim est cum quo conveniat: nec enim concordat cum genitиво, *fluminis* quod cruento sanguine sit turbatum. Quare vel dicendum est pro *ταραχθέντες*, legi debere in genitиво *ταραχθέντος*, ut rectè cum altero genitиво, *fluminis*, conveniat; vel, quoniam nusquam aliter legitur quàm in recto plurali, ille accipiat absolute; turbatis, supple, inimicis, ut aliquoties solet accipi; ut sit sensus: Etenim pro fonte perenni fluminis Nili sanioso sanguine turbatis Ægyptiis, vel cum turbati fuissent Ægyptij, ad exprobrationem edicti de infantibus occidendis editi, dedisti illis, nempe Israëlitis, copiosam aquam præter spem.

9.

Lectio-
ratio.Infanti-
cij pœna.

Humanum sanguinem. Græcè *αἵματι λυθρόδῃ*, sanguine cruento, sanioso, aut tabido, turbati, nempe Ægyptij, cum essent. Isidorus, quia legit, *λυθρόδῃ*, vertit, *redemptorio* de illo sanguine intelligens, quo postes domorum Hebræorum peruncti sunt, sed sermo est de aquis fluminis Nili in sanguinem conuersis, ita ut pisces interirent, & potari, quod insalubres essent, & tabefactæ, minimè possēt. Vulgatus explicuit cum addidit, *humanum sanguinem dedisti iniustis*, nempe Ægyptiis.

10.

Aquæ Nili
sanguinea.

Qui cum minuerentur. Ita vertit Vulgatus illum nominatiuum Græcum *ταραχθέντες*, qui est idem ac perturbati, confusi, territi, consternati, & alij vertissent, cum turbati, aut consternati fuissent Ægyptij.

II.
Contra edictum de infanticidio.

Theodore-
tus.
Sanguis flu-
uij, pro san-
guine in-
fantium fu-
it.

Ægyptiorū
interitus
pro siti.
Philo.

Iustinus.

In translatione. *εἰς ἐλεγχον*, in correptionem, redargutionem, vel exprobrationem, vel ad redargutionem, aut exprobrationem infanticidalis edicti, vel præcepti traditi à Pharaone de occidendis infantibus Hebræorum. His verbis rationem reddit Sapiens aquæ versæ in sanguinem per vniuersam Ægyptum. Præcepit Pharaon populo Exod. 1. 22. *Quicquid masculini sexus natum fuerit, in flumen proiicite*: Deus ergo ad redarguendum hoc præceptum, præcepit Mosi Exod. 7. 19. vt diceret Aaron, *Tolle virgam tuam, & extende manum tuam super aquas Ægypti, & super fluuios eorum, & riuos, ac paludes, & omnes lacus aquarum, vt vertantur in sanguinem, & sit cruor in omni terra Ægypti, tam in ligneis vasis, quàm in saxeis: & factum est ita, & non poterant Ægyptij bibere aquam fluminis, & fuit sanguis in tota terra Ægypti.* Eandem rationem reddit Theodoretus q. 19. in Exod. Propter pueros, inquit, Iudæorum in illum demersos: fluuius enim ille mutatus in sanguinem velut conquerebatur de cæde puerorum per Ægyptios commissa. Colligitur satis apertè à Græca lectione, quæ habet: *Nam pro fonte quidem perenni fluminis, tabido sanguine cum fuissent consternati Ægyptij ad exprobrationem edicti de infantibus in flumen proiiciendis, dedisti Israëlitis aquam abundantem in speratō.* Sed ex Vulgatillectione videtur aliter ratio formari: nam primū humano sanguine putrefactum fluuium affirmat, cum ait: *Nam pro fonte quidem sempiterni fluminis humanum sanguinem dedisti iniustus*, nempe aquam conuersam in sanguinem humanum. Cumq; *minuerentur*: nam homines minuebantur, ac deficiebant siti; qua hominum enecatione exprobrabat Deus enecationem infantium Hebræorum in flumen proiectorum: itaque idcirco Deus aquas in sanguinem conuertit, vt Ægyptiorum enecatione siti pereuntium vltionem sumeret pro filiis Hebræorum plurima Nili aqua extinctis. Nam multos ex Ægyptiis periisse, ita affirmat in 1. lib. de vita Mosi Philo; hominum quoque siti enectorum magnus numerus iacebat in triuiis, non sufficientibus domesticis ad sepulturæ officia. Verū & ratio hæc ad superiorem reduci potest, cum minuere non omnino deficere, sed extenuari, ac debilitari significet. Aqua ergo fluminis humano sanguine cruentata Ægyptij valde cruciabantur siti ac extenuabantur, debilitabanturque ad vltionem edicti de cæde infantum; & periissent quidem, nisi puteos fecissent Ægyptij per circuitum fluminis Nili, vt & ipsi biberent, suaque animalia sustentassent, cum bibere de aqua fluminis minimè possent, vt dicitur Exodi 7. 24. & notauit rectè Iustinus Martyr in Responsione ad 27. quæstionem Orthodoxorum.

Dedisti eis. Nempe Israëlitis, sitim patientibus, vberriam aquæ copiam

copiam è rupe, vt iam dictum est, *in speratò*, aut præter spem, nihilque illis sperantibus; imò adeò illis spe destitutis, vt potius contra Mo- sem, & Aaron murmurarent.

Ostendens. In Græco hæc tantùm habentur, *Ostendens, per, qua tunc fuit, sitim, quemadmodum aduersarios puniuiſſes.* At Vulgatus antithesim magis explicuit, cùm adiecit, *quemadmodum tuos exaltares.* Et est sen- sus: Ostendens eo genere sitis, quo tuos exercuiſti, ac tentasti, quàm se- uerè eorum inimicos tractasſes. Aut, Simulque per sitim illius tem- poris ostendisti, quantopere tuos extolleret, cùm hostes ipsorum tan- topere cruciastiſſes. Quo docet quàm dissimiliter immittat Deus af- flictiones piis, ac impiis; illos punit vt exerceat, purget, & erudiat; hos vt puniat, & conficiat, nisi resipiscant.

Cùm enim. Explicat versum præcedentem eius ratione reddita. Cùm enim, inquit, tentati fuerunt, castigatione, quanuis clemente illa, & ex misericordia profecta, cognouerunt quomodo, cùm iracundè puni- rentur, impij fuerint cruciati. In suis quippe afflictionibus moderatè, & misericorditer tanquam filiis iniectis, cognouerunt magnitudinem, acerbitatèque malorum, quibus Deus inimicos solet vexare, vt ipsi pij suos moderatè ferant cruciatus, conferentes eos cum iis, quibus cruciantur impij; ne eis inuideant, & querantur de sua sorte. Particula illa aduersatiua *οὐκ*, quanuis, vel etsi, non ineptè redditur per, & quidem, vt Vulgatus vertit; præpositio quoque *in* pro cùm, accipitur sæpe in Scriptura, vnde rectè dixit Vulgatus, *cùm enim tentati sunt, & quidem cum misericordia disciplinam accipientes.* Quod in Græco dici- tur, quanuis in misericordia castigati.

Hos quidem. Alij vertunt, *hos siquidem*; vt reddatur ratio versus præ- cedentis, siquidem Hebræos, vt pater filios, admonuit ad correctio- nem; at Ægyptios damnauit ad cruciatum.

Interrogans condemnasti. In Græco, vniuerso ordine dicitur, *condemnans interrogasti*, hoc est, è Græci verbi significatu, quæstionem ha- buisti, vel cruciatu, aut tormento adhibito torlisti, aut examinasti: nam vt durus, aut sæuus rex Ægyptios damnauit ad cruciatus, & tor- menta; cùm plagis immixtis valde sunt contorti, ac cruciati.

Absentes. Græcè, & *absentes autem, vel quinetiam tam absentes, quàm præsentibus similiter torquebantur.* Nam Ægyptij cùm præsentibus erant, Hebræis manentibus adhuc in Ægypto, siue cùm absentes erant eis- dem iam Ægypto egressis, torquebantur: præsentibus quidem He- bræis cruciabantur siti aquis in sanguinem conuersis, aliisque plagis; absentibus autem, & iam profectis, cùm audirent beneficia Dei in ipsos collata, vt sitim aqua de petra fluente sedatam, dolore rumpe- bantur. Sequenti versu hic sensus roboratur verior ceteris.

Duplex. Duplici dolore, ac gemitu, inquit, torquebantur Ægyptij ex præteritorum memoria excitato. Nam recordati præteritæ sitis,

12.

Sitis He-
bræorum,
& Ægyptio-
rū collatio.
Piorum, &
impiorum
afflictio di-
uersa.

13.

Cruciati-
bus impio-
rum conſo-
lantur in
suis pij.

14.

Ægyptij
duriter cru-
ciati.

15.

Ægyptij do-
lor de He-
bræis pota-
tis.

16.

Duplex do-
lor Ægy-
ptiorum.

qua torti sunt propter vlciscendos Israëlitas, & eam conferentes cum siti Hebræorum copiosa aquarum è petra manantium vbertate sedata, duplicato tædio, gemituque cruciabantur, & quod non interfecissent tunc eos, quorum causa tam dirè puniebantur; & quod in deserto tam mirabiliter fuissent potati.

17. *Cum enim.* Græcè, *Cum enim propriis tormentis audiissent beneficio affligi eos, senserunt Dominum.* Pronomen Græcum *αὐτὰς*, & refertur potest ad Ægyptios, & verti, *se*, ad hunc modum, cum Ægyptij audissent, cum propriis suppliciis, plagisque afficerentur, beneficium à Deo sibi fuisse collatum in eo, quod monebantur Israëliticum populum relinquere abire in desertum, quod eos Dominus vocabat, ni vellent consummari, senserunt Dominum ultorem, & tormentorum auctorem. Sed quia de beneficio sedatæ sitis sermo est, filiis Israël in deserto præstito, vt patet ex antecedentibus, & sequentibus, ceteri referunt illud pronomen ad Israëlitas, & ita vertunt, *Cum per propria tormenta audiissent beneficio affligi ipsos, vel, illos.* & est sensus, Cum audirent Ægyptij, dum ipsi afflictabantur, bene cum his, vel cum illis, nempe Israëlitis, agi, Dominum senserunt. vel, Cum Ægyptij audiissent Israëlitas in ea re, scilicet in siti mitiganda, fuisse affectos beneficio, in qua ipsi fuerant afflicti, Dominum senserunt, seu cognouerunt, eorum fuisse auctorem: Israëlitarum enim præclaram conditionem Ægyptij ex summa suorum malorum acerbitate cognouerunt, Deumque senserunt pro ipsis pugnasse contra se. Iuxta hunc sensum in lectione Vulgati dicentis, *bene secum agi*, accipiendum est, pro *bene, cum ipsis*, aut *illis agi*, nempe cum Israëlitis. Certò porro impij colligunt ex beneficiis in simili causa pijs collatis, se affligi à Deo, non casu, sed volente pios vlcisci, eorumque res tueri.

Admirantes in finem exitus. Hæc verba nusquam in Græco reperiuntur, huc videntur transumpta ex versu sequenti, vbi collocantur.

18. *Quem.* è Græco, *Quem enim in expositione quondam proiectum abnegauerunt subsannantes, in fine euentorum mirati sunt, non similia iustis futientes.* Arbitratur Iansenius reddi hoc versu rationem eius, quod dictum est in extremo verbo præcedentis versus, *senserunt Dominum*, ac proinde esse de Deo hoc modo intelligendum. Nam Deum, quem proiectum à se subsannando, & irridendo abnegauerunt, repudiaueruntque, in illa expositione, qua infantes Hebræorum, in fluuio Nilo exponebantur necandi, in fine euentuum felicius Hebræorum admirati sunt. Sed ceteri expositores de Mose accipiunt, quo ministro Ægyptij Deum senserunt vindicem, sic itaque explicant: Et Mosem, quem olim, in flumine cum irrisione expositum, pro deplorato habuerunt, in exitu rerum, cum Deus suum populum eo duce liberauit, admirati sunt, vel, Et Mosem, quem meminerant olim in ripa fluminis expositum, & eductum ex aquis, proicientes à se cum sannis, &

rifu abnegauerunt, & pro nihilo habuerunt, postea in exitu de Ægypto admirati sunt. Videtur autem loqui de insidiis, quibus compulsus est Moses domum regiam deserere, & fugere in Madian, ne interficeretur, ut referunt Iosephus lib. 2. Antiq. cap. 5. & Philo lib. de profugis, & lib. 1. de vita Moysi, & Paulus ad Hebræ. 11. 14. *Fide, inquit, Moses grandis factus negavit se esse filium filia Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere iucunditatem; maiores divitias estimans thesauro Ægyptiorum improprium Christi.* Quo verbo indicat, improprium fuisse Mosi, ac risu, & sannis exceptum, ex Ægypto profligatum.

Moses & do-
mo regia
pulsus.
Iosephus.
Philo.
Paulus.

Non similiter. Græcè, *non similia iustis sicientes.* hoc est, non eadem, qua iusti siti affecti. Nam cum utrique à Deo sint afflicti, tamen exitus afflictionum diuersus, ac dissimilis ostendit dissimilem fuisse Dei affligentis voluntatem, & mentem in affligendo: dissimilis enim sitis Ægyptiorum, & Hebræorum in deserto, & huius mirabilis leuatio, illiusque maior acerbitas, ostendebat Deum contra Ægyptios durum vindicem; & in Israëlitis pium patrem.

Dissimilis
exitus affli-
ctionum
piorum, &
impiorum.

Atque hætenus à versu quarto prima Ægypti plaga, qua puniti sunt Ægyptij dira siti, propter aquas in sanguinem versas, cum beneficio sedatae sitis, per aquas è petra Israëlitis in deserto elargitas, collata est. Iam deinceps agat Salomon de plagis bestiolarum.

Pro cogitationibus. Ægyptiorum videlicet, qui coluerunt serpentes, & bestias. Et quoniam nomen λόγος, & sermonem significat, & rationem, ἀλόγος ἔρρετα plurimi Interpretum vertunt, *irrationabiles serpentes*, ut mox animalia rationis expertia. At Vulgatus accepit, pro sermonis expertibus, id est, mutis. Agit de afflictione Ægyptiorum, quatuor plagas comprehendente bestiæ immissarum, nempe secundam ranarum, de qua Exodi 8. 2. tertiam sciniphum, de qua Exodi 8. 16. quartam muscarum, de qua Exod. 8. 21. & octauam locustarum, de qua Exod. 10. 4.

19.
De plagis
bestiolarum.

Ut scirent. Rationem reddit plagarum bestiæ diuersarum, quibus afflicti sunt Ægyptij, ut per easdem bestias punirentur, per quas peccauerant, diuinum cultum à Deo commutando in bestias, & animalia rationis expertia. Res enim, quas adorabant, ad eorum perniciem, infamiamque conuertebantur. Quod si queras, num per eadem bestiæ genera punierit Deus Ægyptios, per quæ peccauerant, cultum Deo vero debitum illis tribuendo? Respondetur, minimè quidem, sed per minora earum. Nam constat Ægyptiis pro Diis adoratos ex terrestribus animantibus leones, cynocephalos, canes, feles, lupos, serpentes, & aspides, ut tradunt Philo in libro de Decalogo, Tertullia. in Apologetico, cap. 24. Cyprianus lib. ad Demetrianum, num. 5. & Athenagoras in Apologia pro Christianis, ex aquaticis crocodilos, & pisces alios; è volucribus ibides, & accipitres, eodem Philone aucto-

Ægyptis
animalculis
puniti pro
animalibus
adoratis.
Philo.
Tertullian.
Cyprianus.
Athenag.

Sciniphes
quales.

Phil.
Origenes.
Augustin.

Phil.
Origenes.
Augustin.

Dei exerci-
citus qualis.

Phil.

Nō feris pu-
niuit Deus
Ægyptios,
sed minutis
animalibus.

Deus exi-
guis punit.

21.

Augustinus.

Materia in-
uisa.

re. At tantum à Deo puniti sunt ranarum copia molesta, & non me-
diocriter noxia; chinnim quoque multitudine, quos sciniphes voca-
uit Interpres verus, genus animalculi molestissimum, quanuis minu-
tissimum, non solum superficiem cutis lædens pruritu noxio, verum
etiam interiora per aures, narēsque penetrat, inuolat in oculos, nisi
quis caueat. Sed quī caueri tunc poterant tot eorum dira examina?
Sic Philo describit lib. 1. de vita Moſis; nec dissimiliter Origenes super
Exodum, & Augustinus Sermo 87. de Tempore, & lib. de conuenien-
tia decem præceptorum, & decem plagarum Ægypti, vt videantur
indicare genus fuisse culicum. Tertiò muscarum omnis generis mole-
stis ictibus, & demum innumerabili locustarum exercitu, quæ & ho-
mines exederent, & segetes corroderent. Ecce, ait Rupertus lib. 1.
comment. in Exodum, cap. 38. quales instruxit acies, quibus ex ordini-
bus sua castra compleuit Dominus pugnando pro Israël in Ægyptios?
ranæ, sciniphes, muscæ, atque locustæ, fuerunt castrorum eius acies, &
ex huiusmodi cohortibus totas contra sortes Ægyptios composuit
legiones, singuli milites secundum se, breues quidem, & infirmi, ve-
rū pro exercitibus Pharaonis satis valentes fuere, duce imperio
Dei. Nempe quod multus hominum exercitus facere non potuisset,
istæ phalanges locustarum strenua peregrare militia. Cur autem, in-
quies, ingentium animantium idololatriam, minorum supplicio
voluit Deus compensari? in huius quæstionis responsione, quæ restant
in hoc capite insumuntur, quam Philo in lib. 1. de vita Moſis, his ver-
bis comprehendit. Sed quæret fortasse aliquis, cur Deus tam minutis,
& vilibus animalibus ad vindictam vti maluerit, quàm vrsis, pardis,
& leonibus, ceterisque feris carniuoris? aut si hæ non placebant, sal-
tem familiaribus Ægypto aspidibus, quarum morsus & subitam, &
ineuitabilem affert mortem. Is si nescit, discat Deū voluisse Ægyptios
castigare, non è medio tollere. Nam si eos omnino delere voluisset,
non opus erat animalibus, sed diuinitus immissa fame, aut pestilentia,
homines quidem cum bella gerere volunt, auxilia sibi consciscunt
potentissima, quibus suam infirmitatem suppleant. Deus vero omni-
potens, & nullius egens, si quando vult, tanquam instrumentis qui-
busdam vti, ad exigenda supplicia, non valida eligit, sed vilia paruaque,
atque ita noxios plectit, quod tunc etiam Ægyptiis accidit.

Non enim impossibilis. ἡ ἀδυναμία, impotens, vel potentia destituta, aut
ita debilitata, vt non possit: ἀδυναμία enim est destitui facultate, vt dixit
Paulus 2. ad Cor. 4. 8. *Laborauimus, sed non destituimur.*

Ex materia inuisa Græcè, *ex informi materia*, vt notat legi in multis
exemplaribus Augustinus lib. de fide, & Symbolo, cap. 1. Non loqui-
tur de prima rerum creatione, qua ex nihilo creata sunt cælum, & ter-
ra, sed de secunda, qua ex materia inani, confusa, & incompofita per
sex sequentes dies creauit Deus res singulas, inducens formas diuer-
fas,

fas, ut legimus initio Genesis. Dicta est autem materia inuisa, non quod non videretur, sed quod indigna esset, quæ videretur, quod esset inepta, incondita, & inornata.

Audaces leões. id est, feroces: est enim leo animosus, & audax. Ex quo loco fit certum, inter bestias illas, & animalia irrationalia, quæ versu 16. dicuntur à Deo immissa in Ægyptios, non fuisse comprehensos vrsos, & leones: ac proinde, nec sub nomine Hebræo, *habob*, quod *muscas varias*, reddit Interpres, intelligi multas animalium species, aut omne genus ferarum, aut serpentum, & scorpionum, aliorumque animalium venenatorum, aut incurSIONUM leonum, pardorum, ac luporum, ut Hebræi existimant, & cum eis Pagninus.

Aut noui. Non noui generis bestias creatas dicit, quasi tunc primum fuissent natæ, sed iram noui generis bestiis iam creatis inditam; quod Deus subito, ac primò tunc impetum illum, furorémque excitavit; ut significet nouam, & inusitatam iram, etiam in bestiis: poterat enim Deus nouum iræ impetum, nouumque furorem ignotis feris indere, quibus Ægyptios impeterent, & occiderent.

22.
Bestiis furor
nouus indi-
tus.

Aut vaporem ignium spirantes. Græcè. *aut ignium spirantes halitum*, id est, quæ igneum vaporem emitterent, quo spiritus ardore maxima earum bestiarum rabies significatur.

Aut fumi odorem proferentes. In codice Complutensi Græco legimus in singulari, aut *βρόμῳ* crepitum, vel strepitum ventilati fumi. In Vaticano, & aliis, in plurali *βρόμους*, crepitus ventilati fumi, supple spirantes: est enim *βρόμος* crepitus, strepitus, aut sonitus venti vehementis.

Aut horrendas. Ab oculis scintillas fulgurum instar emittentes. Nam hic oculorum emicans ardor indicat internum furorem incitatum.

Quarum læsura, id est, noxa; non enim solùm poterant nocere, verum aspectu ipso incusso timore disperdere.

23.

Ab ipsis factis suis. ὑπὸ τῆς δίκης, à iudicio. Quod hoc nomen *δίκη* significet causam, quæ apud Iudicem agitur, iudicium, sententiam, aut pœnam: quidam hunc locum vertunt, Sed & sine his vno spiritu cadere poterant à iudicio tuo pressi, aut impulsivi, quo eos, scilicet, coarguis, & condemnas per conscientiam, ipsorum viscera corrodentem. Alij, ut editio Complutensis, & Vatab. *pœna*, transferunt, quasi dicat: Quid? quod sine his perurgente pœna scelerum suorum disperdi facile potuissent. Vulgatus dixit, *ab ipsis factis suis*, ad eundem sensum, quod sola conscientia factorum suorum pessimorum pressi, ac stimulari, poterant disperdi, ac spiritu potentiæ hac illacque in minutas partes dispergi.

24.
Sensus prior.

Aliter.

In mensura. In Græco desideratur præpositio, *in*. Illustrem hanc sententiam ex ordine, quem Deus seruat in rebus omnibus, quas creauit,

25.

Metaphora
à negotia-
tione.

Numerus,
pondus, &
mensura re-
rum quid
sit.

Vera intel-
ligentia.
Deus meti-
tur pœnas
iuxta sa-
pientiam,
non iuxta
potentiam.

26.

Multum. Græcè: Nam plurimum valere, aut posse hoc est, summa, vel ampla potestas semper est penes te & quis robori brachij tui resistat?

27.

Mundus uti
statera.

Momentum statera. Græcè, tanquam momentum ex stateris, aut trutinis totus mundus ante te. Comparat totum mundum momento stateræ, quòd omnes creaturæ nutui diuino facillè pateant, ut nunc huc, nunc illuc propendeant, & guttæ roris, quæ Sole exorto dissipatur, quòd Dei sit posse quascumque res perdere; quibus metaphoris utitur Isaias cap. 40. 15. cum ait: *Ecce gentes quasi stila sit ule, & quasi momentum statera reputatae sunt.*

28.

Deus suis
prospicit.

Sed misereris. Quauis totus mundus coram tua potentia sit, ut momentum, inquit, stateræ, & ut gutta roris, quem vel tuo nutu possis in nihilum redigere, nihilominus non perdis, ut potes, sed tua misericordia conseruas, quia potes omnia, id est, quia Dominus omnium es, & omnia tua sunt, & tanquam Dominus eorum conseruationi pro

prospicis. Hæc est illa sententia infra versu 27. repetita. *Parcis omnibus, quoniam tua sunt Domine.* & cap. 12. v. 16. *Et ob hoc quod omnium Dominus es, omnibus te parcere facis.* Vel quia omnia potes, cum omnia possis perdere, & saluare, punire, & misereri, potes tuam potentiam exercere, & eam tua misericordia continere, & temperare. Hoc est illud Dei elogium, in Scriptura valde repetitum, *Dominus mortificat, & vivificat, deducit ad inferos, & reducit: Dominus pauperem facit, & ditat; humiliat, & subleuat.* Cum ergo in Dei potestate sit perdere, & saluare, nihilominus quia natura propensior ad saluandum, miseretur omnium; & cum Ægyptios posset omnino perdere, misericorditer, ac temperatè puniuit.

Deus potentiam continet misericordia.

Dissimulas. παρορᾶν, est oculis aliquid præterire, & quasi ad rem aliquam connuere; quæ clementia, seu lenitas Deo tribuitur Michæ 7. 18. illis verbis: *Quis similis tibi, ô Deus, qui tollis iniquitatem, & transis peccatum reliquiarum hereditatis tuæ?* id est, connuies ad peccatum, atque oculos claudis, ut acerbè non observes. quod rectè dixit Vulgatus, *dissimulas.*

29. Clementia Dei.

Propter pœnitentiam. Græcè, ad pœnitentiam, ut scilicet, resipiscant: non enim significat propter pœnitentiam iam peractam Deum dissimulare ne puniat, & quasi qui non videat, præterire, expectans ut pœniteant; iuxta illud Isaïæ 30. 18. *Expectat Dominus ut misceatur vestri.* & Pauli ad Roma. 2. 4. *Benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit.*

Nihil odisti. Nihil abominaris eorum, quæ fecisti: siquidem tuas creaturas agnoscis, ac diligis.

30.

Nec enim. Græcè, Nihil enim odiens effecisses, aut meliùs, Nam tu quidem nihil umquam tibi inuisum effecisses: nam si odiuisses, non condidisses. Augustinus lib. 1. de diuersis quæstionibus ad Simplicianum, legit: Neque enim odio habens aliquid constituisses. Et Hieronymus in cap. 1. ad Ephesios: Diligis omnia, & nihil abiicis eorum, quæ fecisti: neque enim odio quid habens condidisti. Itaque illud secundum verbum (*aut fecisti*) quod adiecit Vulgatus, non est in Græco.

Augustin. Hieronym.

Quomodo. hoc est, nihil contra tuam voluntatem, & auctoritatem manere umquam, nec saluum esse potuisset; ita omnia, auctore Deo, ac volente effecta fuere, & conseruantur.

31.

Aut quod. hoc est aut quod tu non iussisses conseruari, incolumè-que esse, non conseruaretur.

Parcis autem omnibus, quoniam tua sunt Domine. hoc est illud supra dictum versu 24. *Misereris omnium, quia omnia potes.*

32.

Qui amas animas. φιλόψυχος, amice animarum, vel, amator animarum. Dei erga homines suauissimum elogium & beneficiis ostensum, & in periculis pro animabus usque ad mortem subitis demonstratum satis. vel, qui amas vitas hominum, quas ut conserues, non pœnas infligis, ut potes, sed cum mediocritate.

Elogium Dei erga homines.

SAPIENTIAE SALOMONIS

CAPVT XII.

V E T V S.

N O V A.

I. **Q**uam bonus & suavis est Domine Spiritus tuus in omnibus!

Ideoque eos, qui exerrant, 2. partibus corripis: & de quibus peccant, admones, & alloqueris: ut relicta malitia, credant in te Domine.

Illos enim antiquos inhabitatores terræ sanctæ tuæ, 3. quos exhorruisti,

Quoniam odibilia opera 4. tibi faciebant per medicamina, & sacrificia iniusta,

5. Et filiorum suorum necatores sine misericordia, & comestores viscerum hominum, 6. & deuoratores sanguinis 7. à medio sacramento tuo,

8. Et auctores parentes animarum

Nam incorruptus tuus Spiritus inest omnibus.

Ideo eos, qui labuntur, paulatim corripis, & de quibus peccant, commonefaciens admones, ut cum à malitia recesserint, credant in te Domine.

Etenim antiquos illos habitatores terræ sanctæ tuæ cum odisses,

Eò quòd odiosissima facerent opera veneficiorum, & sacrificia impia,

Atque immisericordes liberorum interfectores, & viscerum comestores humanarum carniurn, & epulum sanguinis ex abominatione, è medio sacramenti tui.

Ac patres auctores cædis ani

marum inauxiliatarum, perdere per manus parentum nostrorum.

Ut dignam perciperent 9. peregrinationem puerorū Dei, quæ tibi omnium charior est terra.

10. Sed & his tanquam hominibus pepercisti, & misisti antecessores exercitus tui vespas, ut illos paulatim exterminarent.

Non quia impotens eras in bello subiicere impios iustis, aut bestiis sauis, aut 11. verbo duro simul exterminare:

12. Sed partibus iudicans dabas locum pœnitentiæ, non ignorans, quoniam nequam est natio eorum, & naturalis malitia ipsorum, & quoniam non poterat mutari cogitatio illorum in perpetuum.

Semen enim erat maledictum ab initio: 13. nec timens aliquem, veniam dabas peccatis illorum.

Quis enim dicet tibi, quid fecisti? 14. aut quis stabit contra iudicium tuum? aut quis in cōspectu tuo veniet vindex iniquorum hominum? aut quis tibi imputabit, si perierint nationes, quas tu fecisti?

15. Non

animarum auxilio destitutarum, perdere per manus patrum nostrorum voluisti.

Ut dignam serui Dei coloniā acciperet terra apud te omnium honoratissima:

Sed his quoque ut hominibus pepercisti, & misisti præcursores exercitus tui vespas, quæ illos paulatim exterminarent.

Non impotens in acie impios sub manū iustorum tradere, aut feris truculentis, aut verbo seuero simul abolere:

Sed iudicans paulatim dabas locum pœnitentiæ, non ignorans, quod praua esset generatio eorum, & ingenita malitia ipsorum, & quod non immutaretur cogitatio eorū in perpetuum.

Semen enim erat execrationi deuotum ab initio: neque quemquam metuens ob ea, quæ peccauerunt, veniam dabas.

Quis enim dicat (tibi), quid egisti? aut quis resistat iudicio tuo? quis verò crimen intendat tibi de gentibus, quæ perierunt, quas tu fecisti? aut quis in cōspectum tuum veniet vindex pro iniquis hominibus?

Bb 3

Neque

15. Non enim est alius Deus, quam tu, cui cura est de omnibus, ut ostendas quoniam non iniuste iudicas iudicium.

Neque Rex, neque Tyrannus
16. in conspectu tuo inquirent de his, quos perdidisti.

Cum ergo sis iustus iuste omnia
17. disponis: ipsum quoque, qui non debet puniri, condemnare, exterum aestimas à tua virtute.

18. Virtus enim tua iustitiae initium est: & ob hoc, quod omnium Dominus es, omnibus te parcere facis.

19. Virtutem enim ostendis tu, qui non crederis esse in virtute consummatus, 20. & horum, qui te nesciunt, audaciam traducis.

21. Tu autem dominator virtutis, cum tranquillitate iudicas, & cum magna reuerentia disponis nos: subest enim tibi, cum volueris, posse.

Docuisti autem populum tuum per talia opera, 22. quoniam oportet iustam esse, & humanam, & bonae spei fecisti filios tuos: quoniam iudicans das locum in peccatis paenitentiae.

Si enim inimicos servorum tuorum, & 23. debitos morti, cum tanta cruciasti attentione, dans tempus, & locum, per quae

possent.

Neque enim est Deus praeter te qui curam habes omnium; ut ostendas quod non iniuste iudicasti.

Neque Rex, aut Tyrannus intueri contra te poterit, de his, quos tu punieris.

Iustus autem cum sis, iuste gubernas omnia: eum, qui non debet puniri, condemnare, existimans alienum à tua potentia.

Robur enim tuum iustitiae principium est; ac omnibus te dominari, omnibus parcere te facit.

Robur enim ostendis cum non crederis in potentiae perfectione, te esse, & in scientibus audaciam redarguis.

Tu autem dominans potentiae, in aequitate iudicas, & cum multa indulgentia gubernas nos: quoniam posse, cum volueris, praestò tibi est.

Per huiusmodi autem opera docuisti populum tuum quod iustum oportet esse humanum, & bonae spei fecisti filios tuos, quod in peccatis paenitentiae locum concedis.

Si enim inimicos servorum tuorum, & debitos morti cum tanta virtus es attentione, ac obrestatione,

dans

possent mutari à malitia.

24. Cum quanta diligentia iudicasti filios tuos, quorum parentibus iuramenta, & conventiones dedisti bonarum promissionum?

25. Cum ergo das nobis disciplinam, inimicos nostros multipliciter flagellas, ut bonitatem tuam cogitemus iudicantes: & cum de nobis iudicatur, speremus misericordiam tuam.

Vnde & illis, qui in vita sua insensate, & 26. iniuste vixerunt, per hæc, quæ coluerunt, dedisti summa tormenta.

27. Etenim in erroris via diutius errauerunt, deos æstimantes hæc, quæ in animalibus sunt superuacua, infantium insensatorum more viuentes.

28. Propter hoc tanquam pueris insensatis iudicium in derisum dedisti.

29. Qui autem ludibriis, & increpationibus non sunt correcti, dignum Dei iudicium experti sunt.

30. In quibus enim patientes indignabantur, per hæc quos putabant deos, in ipsis cum exterminarentur videntes illum, quem olim negabant se nosse,

variū

dans illis tempus, & locum, quo à malitia recederent.

Cum quanta diligentia iudicasti filios tuos, quorum patribus iuramenta, & conventiones dedisti bonarum promissionum?

Nos igitur castigans, in mille flagellas inimicos nostros, ut tuam bonitatem sollicitè cogitemus iudicantes; iudicati autem speremus misericordiam.

Vnde & eos, qui in insipientia vitæ vixerunt iniuste, excruciauiſti per suas ipſorum abominationes.

Nam longius viis erroris aberrauerunt, Deos existimantes etiam quasdam infames inimicorum animantes, infantium more stultorum decepti.

Propterea ut pueris ratione carentibus iudicium in derisum miſiſti.

Illi autem ludibriis increpationis non correcti, dignum Dei iudicium experientur.

In quibus enim ipsi patientes indignabantur, in his, quos putabant deos, in ipsis puniri videntes, quem olim negabant nosse, Deum

agnoue

verum Deum agnouerunt:
propter quod & finis conde-
mnationis eorum venit super
illos.

agnouerunt verum: quam-
obrem extrema etiam in
eos condemnatio superue-
nit.

ARGUMENTVM.

*Ad Sapientiam commendandam beneficium amplificat Israël-
itico populo collatum in introitu terra sancta, expulsis ex ea impiis
habitatoribus, magna cum moderatione flagellatis, ut eos ad pœ-
nitentiam induceret; quo hoc exemplo filij quoque ipsi ad bene de
Deo sperandum inducerentur.*

COMMENTARIVS.

1.
Hierony-
mus.

Spiritus
Domini ad
bonum ho-
mines exci-
tat.

Quam bonus. Græcè est, Nam incorruptus tuus Spiritus est in omni-
bus, ut habent alij omnes interpretes. & Hieronymus in cap. 3.
Epistolæ ad Galatas. Est autem ratio extremi versus capitis præce-
dentis, nempe, parcis omnibus cum sis amator animarum, quarum
curam, & amorem in eo ostendis, quod incorrupto tuo Spiritu ades
omnibus, etiam impiis, ut eos à sua reuoces impietate: nec tamen
corrumpitur, læditur, aut polluitur ab eis. Et præterea suavis est, &
bonus omnibus, quia omnium bonum procurat, & incorruptus, quia
lædi non potest. Est autem in omnibus, quia omnes afflat, ad bonum
omnibus inspirat pietatem; omnes incitat ad virtutem, & ut peccata
sua deserant.

2.
Malos sen-
sim corri-
pit.

Partibus corripis. Hoc est per partes, aut paulatim aut sensim. Ita hic
modus loquendi Vulgati hinc & inferius versu 10. est accipiendus:
nam per suum incorruptum Spiritum lapsos Deus paulatim coarguit,
ut leniter, ac moderatè eos reuocet ad pœnitentiam. Non enim accen-
dit omnem iram suam. Psalmo 77. 38.

Alloqueris. In corde scilicet, eos admonens in quibus peccauerint,
ait, commune faciens admones, in memoriam peccatorum reducens,
quorum cogitationem, ac sensum sæpe nullum habent.

Chananeos
ad pietatem
Deus indu-
xit.

Ut relicta. Græcè ut liberati à malitia, vel, cum recesserint à malitia, vel,
prauitate, credant in te Domine, vel, collocent in te fiduciam. Hoc boni
Dei officium in Chananeos terræ promissæ habitatores ostendit sua
misericordia.

3.

Quos exhorruisti. Græcè, odio habens, vel, cum odio habuisses Chana-
neos intelligit, qui terram Chanaan postea dictam Iudæam, seu terram
sanctam incoluerunt.

Tibi faciebant. Pronomen tibi adiecit Vulgatus, cum in Græco non
sit, ut

sit, ut ostenderet, quàm essent Deo infensa, & inuisa illarum gentium opera.

Per medicamina. Græcè, opera φαρμακείων, medicamentorum, pro veneficiorum, sumpto vocabulo in malam partem; sicut pharmacum in 1. huius libri capite versu 14. diximus accipi pro veneno. Itaque hoc loco eo nomine comprehenduntur incantationes, quibus venefici, magicique utuntur, omniaque superstitiosa, ac diabolica maleficia.

Sacrificia iniusta. ἀνόμιμα, non sancta, aut impia, quòd sacrificiis impiis essent dediti, qualia sunt quæ fiebant idolis, vel quòd sacrificia obirent impij ipsi cum essent, cum non nisi Sanctis eo munere fungi liceat. quod alij dicunt, quoniam erant sacerdotes initiantes sacris impiis, vel ipsi sacris impiis initiati.

Chananeo
rum sacra.

Et filiorum. Satis immisericordes, & inclementes, qui immolabant filios suos & filias dæmoniis, ut alio in loco diximus latius.

5.

Viscerum. Græcè, & viscerum comestores, seu voratores humanarum carniū, hoc est, qui visceribus, ac carnibus vescerentur humanis. Ita Complutensis codex Vulgato conformius, comestores ponit, in casu accusandi. At codex Græcus Vaticanus collocat in genitiuo plurali, & comestorum viscerum humanarum carniū conuiuium & sanguinis: quasi oratio pendeat ex superiori verbo, faciebant, hoc modo: Et quoniam faciebant conuiuium comedentium viscera humanarum carniū, & sanguinis: nam θείων conuiuium interpretantur illius loci translatores, & præcedentibus adiungunt, quia ponitur ante coniunctionem, θείων καὶ αἱμάτων, conuiuium & sanguinis. Sed Græca altera lectio verior videtur, quatenus Latine Vulgati conformior est, ut diximus. Viscerum autem nomine non tantum extra significatur, sed caro potius ipsa. Vnde Virg. 6. Aneid. dixit,

Lectio
ratio.

Viscera
quid sint.
Virgilius.

Et solida imponi taurorum viscera flammis.

Vnde visceratio priscis erat carnis crudæ distributio, quæ fieri solebat in festis solennibus, vel in funere excellentis personæ. Hinc lib. 8. Livius refert, & populo viscerationem datam à M. Flauio in funere matris. Itaque Chananaei turpius in hoc delinquebant, quòd viscerationem dabant non aliarum animantium carniū, sed humanarum, & fortasse filiorum, quos immolabant: quo quid immanius, & horribilius?

Visceratio
quid.
Livius.

Et deuoratores sanguinis καὶ θείων αἱμάτων, & deuoratores sanguinis, ut vertit Complutensis. Alij, & dapes, seu epulum sanguinis, hoc est, epulum sanguinolentum, seu cruentum; nisi quòd Vatablus & recentiores alij iungunt huic membro sequentem genitiuum cum sua præpositione, legentes ἐκ μύσων, vel, ἐκ μύσεος, contractè pro μύσεος, ex scelere, vel, ex abominatione, vel, ex fastidio, aut, nausea, ut integrum membrum sit, & epulum sanguinis ex abominatione, hoc est, epulas

6.

Lectio
ratio.

Conuiuium
sanguinolē-
tum.

Chananeo-
rum sacrifi-
cia, & epu-
læ.

7.
Lectio-
nis
ratio.

Sensus pri-
mus.

Sensus se-
cundus.

Enthusias-
mus.

Plato.
Sensus ter-
tius.

Sensus quar-
tus.

abominabiles, quæ fastidium, aut nauseam hominibus afferre pos-
sent. Aptè autem *θόιναν* vocauit conuiuium, ac epulum, à *θεός*, &
οἶνος, quod in festis deorum largiùs solerent bibere. Vtque quædam
erant conuiuia vinolenta, ita harum gentium epulæ erant sanguino-
lentæ, ac cruentæ. Voluit autem Interpres vulgatus, vt cum nomini-
bus præcedentibus necatores, comestores, conueniret, epulum in
epulatores, seu deuoratores conuertere: nam simul Hebræi, qui vo-
luere perdere epulum, & epulatores cum eo perdere conati sunt. Il-
lud autem *ἐκ μέσσης*, ex abominatione, non conuenit cum Græca le-
ctione Complutensi, Regia, & Vaticana, *ἐκ μέσσης*, è medio, quam se-
cutus est vulgatus Interpres, estque difficilis explicatu, vt dicemus.
Ex hoc loco certum sit Chananeos consueuisse, & homines sacrifi-
care dæmoniis, & parte sacrificiorum vesci in suis sacris conuiuiis, aut
epulis, quamuis nusquam huius legatur facta mentio.

A medio sacramento tuo. Græca huius lectio loci nequaquam con-
uenit. Complutensis & Regia sic habent, *ἐκ μέσσης μύσσης θείας σου*, è
medio sacramento diuini tui. Sed quomodo accusatiuum *μύσσης* ver-
tat per Genitiuum, *sacramenti*, non video: potius dicendum erat, è
medio mystas, sacerdotes initiatos, vel cultores diuini tui vt pendeat
ex sequentibus oratio, voluisti perdere per manus patrum nostro-
rum. Vt possit esse utcumque hic bonus sensus, inter alios illius terræ
habitatores, voluisti perdere initiatos sacris impiis, mystas, seu culto-
res è medio diuini tui, hoc est, è terra, in qua tu colendus eras. ita
ἐκ μέσσης conuenit cum *θείας*, è medio diuini tui. Plerique manuscri-
pti codices legunt, *ἐκ μέσσης μύσσης διασών*, mystas, sacerdotes, seu ini-
tiatos è medio choro debacchantium, qui componunt vnum nomen
ex *θίας*, & *σών*, qua si dixerit, voluisti perdere per manus patrum no-
strorum, necatores filiorum, comestores humanarum carniū, vota-
tores sanguinis, & sacerdotes è medio choreæ Bacchi. Sunt alij, qui
pro *θείας σου* volunt legi *θειασμόν*, quod nomen significat furorem di-
uinum, afflatum aut furiosam inspirationem hominum, quorum in-
genia, & corda spiritu diaboli potius quàm Dei occupantur, agitan-
turque, qui fanatici dicuntur, & diuino quodam numine afflati, quem
furorem, seu afflatum diuinum, *ἐνθουσιασμόν* appellat Plato. Iuxta
hanc lectionem Vatabli interpretatio, & Vatablus volunt sic legi, *μύ-
σσης θείας σου*, & sacerdotes diuini furoris, vel, sacerdotesque fanaticos:
nam *ἐκ μέσσης* cum præcedentibus verbis coniungunt, legentes *μύσσης*,
vel *μύσσης*, vt iam notauimus. Quod si hîc transferamus, è medio, non
erit sensus ineptus è medioque fanaticos sacerdotes perdere voluisti cum ce-
teris facinorosis supra relatis. Vaticanus codex habet, *ἐκ μέσσης μύσσης
θείας σου*, faciens genitiuum *μύσσης θείας*, compositum ex *μύσσης*, & *θείας*,
vt ita Latinè vertatur, è medio sacramento tui; quod est, è medio ar-
cani diuini tui. Quæ lectio propterea ceteris præferenda, quod cum

Vulgata

Vulgata per omnia consentiat : atque ita erit sensus communis expositorum : Hos omnes idolorum cultores voluisti perdere è medio sacramenti tui, id est, è medio terræ, in qua tua sacramenta constituisti, arcana tua, aut cultum tuum ; nempe è medio cultorum tuorum : non enim decenserat, ut in medio tot impiorum pius populus moraretur, aut inter tot execranda sacra cultus Dei verus exerceretur.

Ecclesia Dei
separanda à
cultu im-
piorum.

Et auctores. Græcè, καὶ αὐθέντας γονεῖς. Vocat αὐθέντας, qui manu sua aliquem percutiunt, ac cædunt, atque ita hoc loco transferendum, & parentes principes, seu auctores cadis animarum auxilio destitutarum; aut, percussores animarum miserarum, quas genuerant. Quod si à parentibus filij occidebantur, à quibus vel maximè defendi deberent, quinam illis opem ferrent?

8.

Filiorum
caesores.

Peregrinationem. Pro peregrinis dixit, qui peregrè aduenerunt, sicut transmigratio sumitur pro his, qui aliò transmigrant, coloniam clariùs vertunt alij, ut terra, inquit, dignam seruis Dei coloniam acciperet.

9.

Iudæam de-
dit Israël
Deus.

Charior. Omnium honoratissima, seu pretiosissima terra. Ita vocatur Iudæa propter electionem Dei, & benedictionem: nam eam delegit Deus, in qua habitaret, ac conquiesceret.

Sed & his. Nempe Chananæis, tanquam hominibus pepercisti, ut non simul, ac statim interirent, sed paulatim, ut interim ad poenitentiam reuocarentur, & simul Iudæi exercerentur.

10.

Antecessores. Græcè, præcursores exercitus tui vespas, σφῦνας, insecta enim, noxiæque animalia præmissa sunt ad hostes vexandos, paulatimque profligandos, ut promiserat Deus Exodi 23. 27. *Terrorem meum, inquit, mittam in præcursum tuum, & occidam omnem populum, ad quem ingredieris. Emittere crabrones prius, qui fugabunt Heuæum, & Chananæum, & Hethæum antequam introeas. Non eiiciam eos à facie tua anno uno, ne terra in solitudinem redigatur, & crescant contra te bestia. & Deuteron. 7. 20. Insperet crabrones mittet Dominus Deus tuus in eos, donec deleat omnes, atque disperdat, qui te fugerint, & latere potuerint.* Et ne quis putet per metaphoram hæc esse accipienda, re ipsa præstitam hanc Dei promissionem refert Iosue cap. 24. 12. cum ait: *Misiq; ante vos crabrones, & eieci eos de locis suis, duos reges Amorrhæorum, non in gladio, nec in arcu tuo.* Septuaginta ubique σφῦνας vocant vespas: sunt autem crabrones vespis similes, sed maiores, alati, spiculisque armati, vulgò tabanos dicimus. Hebræum nomen *ibrah*, illis in locis positum speciem muscæ significat venenum emittentis, quæ percutiebat oculos, & veneno illos afficiebat. Vnde non poterant gentes pugnare & tunc Israël occurrebat, & facillè illas occidebat.

Crabrones,
muscarum
species.

Verbo duro. Pro peste sunt qui verbum durū, seu seuerum accipiant, quòd nomen Hebræum *danar* eam quoque habeat significationem, ut etiam exponunt illud Psalm. 90. 3. *Ipsi liberabit me de laqueo*

11.

Verbi signi-
ficatum pro
peste.

Iussus seu-
rus Dei.

venantium, & à verbo *aspero*, à peste exitiali, à noxio periculo. Sed simplicius, ac verius est idem esse dicere, *verbo duro*, quod nutu diuino, ac iussu seuero, aut aspero: nam vult exaggerare vim diuinæ potentiae, quæ vel nutu ipso posset abolere gentes illas impias.

12.

Sed partibus. hoc est, per partes, vt notauimus versu 2. quod est, paulatim, vt dixerat versu 8. ait ergo, iudicans autem paulatim dabis locum pœnitentiæ, id est, paulatim puniens, aut damnans inuitabas ad pœnitentiam, vt Paulus dixit ad Roman. 2. 4. *sua lenitate, ac mansuetudine, ad pœnitentiam te adducit*: laneis enim pedibus quasi incedit, seroque se vindicat.

Chananeo-
rum mali-
tia conge-
nita.

Nequam. praua, seu improba esset generatio eorum, hoc est, non ignorans, quod ab origine sua mali essent, & filij iræ.

Et naturalis. Græcè, & *ingenita*, seu *innata*, vel, *insita malitia eorum*, quam scilicet à suis parentibus imbibissent, & longa consuetudine velut in naturam conuertissent. Ne quis naturam à Deo creatam, tamque ex se malam calumnietur cum Manichæis.

Non poterat. Græcè, & quod non mutaretur cogitatio eorum in perpetuum. Nam illorum voluntas ira erat in impietate obfirmata, vt ad timorem Dei reuocari se minimè pateretur.

13.

Nec timens. Græcè, *Neque metuens aliquem, veniam, vel impunitatem dabis.* hoc est, sponte parcebas eis, & punitionem differebas, paulatim supplicio afficiens, non metu alicuius compulsus. Potest & hoc modo intelligi. Nullius metu compelli potuisti, vt eis veniam dares, hoc est, vt non tandem eos deleres, qui sensus sequentibus probatur verior.

14.

Aut quis stabit. Græcè, *aut quis resistet aut se opponet iudicio tuo, quod damnaueris, aut deleueris gentes illas?*

Nemo Deū
damnet im-
pios pu-
nientem.

Aut quis in conspectu. Hoc membrum in fine huius versus, post id quod sequitur, *aut quis tibi imputabit* exponitur in Græco. *In conspectum,* Græcè, *εις κατάσασιν*, vt habent codices Complutensis, Regius, & Vaticanus. Alij legunt, *εις κατάσασιν*, *in constitutionem*, vt sit sensus, Quis constituetur iudex, aut vindex, cum agatur causa hominum iniustorum vindicanda? Quis illud ius occupabit, sibi que usurpabit, quod Dei proprium est, dicentis, *Mihi vindictam, & ego retribuam.* Illud autem, *vindex iniustorum hominum*, idem est quod vindex pro iniustis hominibus aduersus te, qui tanquam patroni eos tueantur. Vnde subiicitur: *Neque enim est alius Deus præter te, qui rationem à te reposcat de his.*

Aut quis tibi imputabit? Græce, *quis autem accusabit te.* hoc est, quis crimen intendet tibi de gentibus, quæ, te agente, perierunt, cum perdere eas tanquam dominus potueris, utpote qui feceris eas.

15.

Non enim. Græcè, *Nec enim est Deus præter te, & vt ostendas quod rectè iudicasti.* *Iudicium*, quod adiicit Vulgatus, non est in Græco.

Docet

Docet neminem esse, qui possit Deum reprehendere propter impios punitos; primò, quia neminem habet superiorem, vel æqualem, qui rationem de facto eius ab eo reposcat, cum nullus sit alius Deus præter ipsum; ut aliàs ipse affirmat Deuteron. 32. 39. *Videte quòd ego sim solus, & non sit alius Deus præter me: ego occidam, & ego vivere faciam: percutiam, & ego sanabo; & non est, qui de manu mea possit eruere.* Deinde quia ipse curat omnia, & omnibus prouidet, ut Dominus omnium; quo ostendit summam iudiciorum Dei æquitatem, siquidem non ex incuria, aut ex maleuolentia iniustos afficit supplicio.

Dei æquum
iudicium
punientis.

In conspectu tuo. hoc est, resistet coram, vel, ut vulgò dicitur, in faciem. Græcum verbum *ἀντιφθαλμίᾳ*, significat aspectum contra aliquem torquebit; aut oculos coniciet animi indignantis, aut irati iudices: sumpta metaphora à contendentibus, qui seipsos non rectis aspiciunt oculis. Est ergo sensus. Nullus vel rex, vel tyrannus oculos contra te attollere audeat, ut tacitè saltem, quæstionem tibi moueat, cur ita punieris.

16.

Disponis. Græcè, iustè omnia gubernas. Dixerat in versu præcedente, neminem adeò esse potentem, qui audeat cum Deo contendere, illique se opponere, ut de factis eius poscat rationem; in hoc versu ostendit neminem esse, qui iustè possit iudicium Dei de iniustitia arguere.

17.
Iudicium
Dei iustum.

Ipsam quoque. Iustè, ait, gubernas omnia, iudicans indignum tua summa potestate condemnare innocentem, qui nullam commereuit pœnam. Hæc est vera huius loci lectio, Græcis omnibus codicibus consona, & meritò prælata in editione vulgata correctæ. Nam altera, quam habent Augustinus lib. 83. q. q. 53. & Gregorius lib. 3. Moralium, cap. 11 & expositores interpretantur, videlicet, Eum quoque, qui non debet puniri condemnas, & externum existimas à tua virtute: impietatem potius sonat, & iniustitiam, & vix aliquem bonum sensum præfert; cum sententia satis sensu aliena sit à præcedentibus, & sequentibus, in quibus Dei summa iustitia asseritur, & commendatur.

Lectio vera.

Deus inno-
cetem non
damnat.
Augustinus.
Gregorius.
Sententia
difficilis.

A tua virtute. *δυνάμει*, à tua potentia: non enim de virtute sermo est vitio opposita, sed de potestate faciendi aliquid.

Virtus enim tua. *ἰσχύς*: nam vis tua, robur, aut fortitudo tua iustitiæ initium est. In aliis, inquit, potentia, & fortitudo est iniustitiæ initium, qui sua potentia abutuntur in miserorum afflictorum, & oppressorum perniciem; at in te tua potestas, & fortitudo initium iustitiæ est. Rationem reddit statim.

18.

Dei poten-
tia, iustitiæ
fons.

Et ob hoc. Quia tuus, ait, in omnia dominatus facit ut ignoscas omnibus; tua in omnes potestas non te impellit ad sæuendum in omnes, sed potius ad parcendum: nam summum tuum imperium summa lenitate, & misericordia temperatum est, ut quò maior es, eò sis clementior; quæ est virtus boni Principis, nempe ut & Dominus sit

Princeps
Dominus,
& pater.

subditorum, & pater, ut Christus dixit Matth. 11. 25. *Confiteor tibi Pater Domine cæli, & terræ*: nam potentiam Domini liberè opprimere potentis, patris affectus frænat, ac temperat.

19.
Potentia
exerit se in
non ei sub-
iectos.

Virtutem. Robur enim ostendis cum non crederis in potentia perfectione; hoc est, cum non existimaris, ac crederis summa, ac perfecta pollere potentia, vim tuam exeris, & summam potestatem declaras in eos, qui eam nolunt agnoscere.

20.

Deus super-
bis sapien-
tiis resistit.

Et horum. Græcè, & in scientibus audaciam redarguis, seu palam reprehendis, quod Vulgatus dixit, *traducis*. Legit & Augustinus loco iam dicto similiter: Sed in his, qui sciunt audaciam traducis; hoc est, & intelligentiam, ac sapientum huius mundi, qui tuam potentiam nouerunt, expertique sunt, & tamen insolenter contra eam se efferunt, audaciam, ac superbam persuasionem reprehendis, & confundis contumaciam. Itaque contra sapientes hæc dicit, qui potentem Deum nouerunt, & sicut potentem non glorificauerunt, & contra potentes, qui Dei potentiam experti pro nihilo habuerunt. Quod verò dixit Vulgatus, & horum, qui te nesciunt, audaciam traducis, cum in Græco legamus, & in scientibus audaciam redarguis, eundem sensum præfert: eos enim significat, qui per humanam philosophiam, & sapientiam huius mundi nouerunt Dei potentiam; at nolunt eam reuereri, timere, illique se subiicere, ac proinde nolunt utiliter scire: unde etsi humano ingenio sciant Deum potentem, at piè, & religiosè nesciunt, cum illi non se summittant. Atque hi sunt superbi, quibus *Deus resistit*, cum humilibus dei gratiam Iacobi. 4. 6. nam, ut ait Ecclesiasticus cap. 3. 21. *magna potentia Dei solius, & ab humilibus honoratur*. & hæc est vera sapientia, ut inquit Salomon Prou. 11. 3. *Vbi fuerit superbia, ibi erit & contumelia; ubi autem est humilitas, ibi & sapientia*.

Potentiam,
honorant
humiles.

21.
Augustinus.

Tu autem dominator virtutis. Augustinus eo loco legit, *Tu autem Dominus virtutum*. Græcè est, *Tu autem dominans potentia*, vel, qui summa potestate polles, vel, qui sub tua potestate aliorum potentiam contines, ne ea abutantur, & iniquitate, in aequitate, vel, mansuetudine iudicas: nam amplissimum imperium tuum cum æquissimo iudicio coniunctum est, non puniens pro potestate.

Clementia
Dei.

Et cum magna reuerentia. Græcè, & cum multa parcitate gubernas nos. *πεισμός* namque indulgentiam, seu ignoscentiam significat, itaque hic pro clementia, & misericordia sumitur, quam Vulgatus vocauit reuerentiam, quod se Deus habeat ad modum reuerentis suam potestatem, ut non per omnia eam exerat.

22.
Iustus hu-
manus esse
debet.

Subest. hoc est, non quod non possis, cum volueris perdere; siquidem posse pro tuo nutu præstò tibi est, at quia tuæ potentia dominaris, eam tua clementia contines, & miseratione moderaris.

Quoniã oportet iustum esse, & humanum. Græcè, quod oportet iustum esse humanum, vel quod qui iustus est, debet esse & humanus vel benignus.

nus. Vnde coniunctio illa, &, non copulat, sed auget, ac pro etiam ponitur; quoniam, inquit, virum iustum etiam humanum esse oportet.

Et bona spei. vel, & bene sperantes fecisti filios tuos; quòd das existentibus in peccato locum pœnitentiæ. Itaque ex misericordia, qua vsus est in seruos Chananæos, duo suo exemplo tradidit documenta Deus; alterum, iustum iudicem debere cum humanitate iudicare, vt Deus sese benignum præstitit Chananæis; alterum, quò bene sperare fecit filios, quâ ipsis etiam peccantibus dabit locum pœnitentiæ, siquidem & hostibus, ac seruis illum concessit.

Misericordiae fructus geminus.

Quoniam iudicans. Hoc participium, *iudicans*, non est in Græco, nec tamen sensui obest, qui est huiusmodi. Cùm sententiam fers in aliquem, vel damnas peccata, non illicò executioni mandas, sed longanimitas differs, dans locum pœnitentiæ.

Debitos morti. Vocat debitos morti, mortem commeritos, morti obnoxios, qui ea commiserunt propter quæ debitas, meritaque mortis pœnas luere debeant.

23.

Crucifasti. vindicasti, ultus es, aut puniisti.

Attentione. *ἀποροχῆς*, prouida ratione, vel moderatione. Significat autem Deum, non sicut potentem crapulatum à vino, vt dixit Dauid Psalmo 77. 65. qui non attendat rationem, nec modum seruet; sed vt prudentem Dominum, curare, non perdere; qui cogitabundus paulatim applicat remedia, & salutis ingerit spem. In codicibus aliis Græcis, vt in Vaticano, inuenitur alius genitiuus *καὶ δεινότητος*, qui non est in Complutensi & Regio, nec in Vulgato. Vertitur, & obtestatione; in versione Vaticana transfertur, & parsimonia, est, & indigentia: quo significatur Deum ultum se de Chananæis cum tanta attentione, quantum diximus: & cum tanta obtestatione, petendo ab illis, & obtestando nisi sibi consulerent, tandem perituras; & cum tanta parsimonia, moderatione, indigentia, ac si Deus illis indigeret, ac propterea nollet eos perdere. Quod ostendit sumendam Dei nostri sustentiam, ac ingentem clementiam.

Deus punit vt medeat.

Dans tempus, & locum. *τόπον*, locum habent Græci codices communiter, & Vaticanus; & hanc lectionem secutus est Vulgatus. Complutensis habet *τρόπον*, modum, quo à malitia recederent.

Diligentia. Græcè *ἀκριβείας*. Est autem accurata, & attenta consideratio, seu exquisita animaduersio, quæ negligentia, iracundiaque temeraria, atque inconsiderata opponitur: est enim ira præceps ad supplicium sumendum. At Deus diligenti, ac sollicita consideratione, (quam cautionem alij, seu circumspectionem vocant) iudicauit, supplicium sumpsit, aut castigauit filios suos.

24.

Quorum patribus. quoniam heredes fecit bonorum patribus promissorum, propterea filios vocat: nam si filij & heredes, heredes quidem Dei, coheredes autem Christi.

Cum

25.

Cum ergo das. Græcè, *Nos ergo* καὶ ἐμὴν, *castigans inimicos nostros in mille flagellas.* Castigans, ait, nos, ut pater filios paterna castigat disciplina; hostes flagellas in mille, id est, infinito grauius, aut infinitis partibus grauius affligis inimicos.

Clementia
Dei in no-
bis pœnas
in aliis vi-
dentibus.

Vt bonitatem. Græcè, *ut tuam bonitatem,* μετὰ πόρον, *solicite cogitemus, aut anxie cognosceremus iudicantes;* ut sit sensus, *Vt tuam, quam nobis ostendis, bonitatem, iudicantes, & expendentes, solícite consideremus, ac curemus, ne ab ea excidamus:* ea enim consideratio in fiducia, ac in Dei timore continebit. vel, *Vt iudicantes, nempe, alios, cum scilicet alios damnamus, bonitatem tuam cogitemus, ut clementius, ac humanius res illorum tractemus, iuxta illud suprà dictum in versu 19. Atque hunc sensum indicat sequens sententia.*

Flagellum
Dei ipem
generat.

26.

Et cum de nobis indicatur. Græcè, *iudicati autem speremus misericordiam.* *Iudicati,* dixit passiuè, ut Paulus 1. ad Corinth. II. 32. *Nam si nos ipsos diiudicaremus, nequaquam iudicaremur; cum iudicamur autem à Domino corripimur.* & est sensus, *Cum verò fuerimus à te iudicati, damnati, aut flagellati, eadem tua bonitate perpensa, non desperemus.*

Iniuste. Hoc aduerbium non est in Græcis aliquibus codicibus; reperitur tamen in Complutensi, Regio, & Vaticano: atque ita habet *Vulgaris.*

Vnde. Hoc loco *vnde,* sumitur pro, *idcirco,* vel, *quocirca:* redit enim ad ostendendum grauissimum supplicium, quo Deus idololatras excruciauit propter scelus idololatriæ.

Per hæc. Græcè, *Per suas abominationes; per idola quæ coluerunt.* nam idola consuevit Scriptura vocare abominationes, ut hîc, & inferius; quibus impulsus est Deus ipsos cultores cum idolis suis exterminare.

27.
Hyperbole.
Chananæo-
rum scelera.

Etenim. Græcè, *etenim erroris viis longius errauerunt.* Hyperbolica locutio, qua ostenditur quàm longius in errore fuerint gentes illæ progressæ, ut peius aberrarent, quàm ipsæ erroris viæ: nam sic stultitia stultiorem hominem supra modum stultum vocamus; & sapientia sapientiore, præstantem in sapientia. Aut qui diutius perstiterant in erroris viis. Etsi autem de Israëlitis quidam hîc sermonem fieri exponant, alij de Ægyptiis. At verius videtur, de Chananæis institui antiquis terræ sanctæ habitatoribus, cum quibus in hoc capite Israëlita comparantur.

Chananæi
viliū ani-
malium cul-
tores.

Deos astimantes. Græcè, *Deos existimantes quæ in animalibus inimicorum vilia.* hoc est, viles quasdam animantes, etiam apud hostes suos infames, Deos putauerunt. Nam gentes, quæ incolebant terram Chanaan, finitimarum gentium viles deos, ex infamibus animantibus constitutos, etiam si hostes essent, deos putauerunt. Ita Beehebub muscarum Deum coluerunt, crocodilos, cynocephalos, feles, & ceteros Ægyptiorum Deos.

Infantium. Græcè, *infantium more stultorum decepti, seu ludificati.*

hoc

hoc est, in modum stolidorum puerorum: nam vilissima quæque animalia admirabantur, & observabant quasi numina.

Propter hoc. Quoniam puerorum more gentes peccauerant, tam friuolas res, ut Deos venerantes, tanquam imprudentibus pueris, ridiculis pœnis, & planè puerilibus illusisti, dum graviter eas punisti per res leviculas, vespas, crabrones, & huiusmodi, ad earum derisionem, ac ludibrium. Nónne satis leviculè ad septem circuitus urbis Iericho, Iosue 6. 15. & ad clāgores buccinarum, & voces populi, muri urbis funditus ceciderunt; & propterea valde mirabiliter? Quid urbs Hai? nónne puerilibus capta est insidiis, & clypeo à Iosue in altum sublato? Iosue 8. 19. Nónne & Gedeon Iudic. 7. 19. trecentis cum viris tubas personantibus, & lampadibus splendentibus post fractas lagenas, exercitum fudit Madiam? Nec opus est cetera huiusmodi referre, multa quidem, & admiranda.

Qui autem. Græcè, illi autem ludibriis increpationis non correcti dignum Dei iudicium experientur. Futurum positum est pro præterito, Hebræo more: siquidem Sapiens antiquam refert historiam; illi enim priscei habitatores Chanaan, cum admirandis modis increpati, & probrosis ipsis ludificationibus admoniti, nollent subici populo Dei, usque ad internecionem tandem, Dei iudicio atque sententia, interimebantur, ut satis ostenditur in libro Iosue.

In quibus. Clarius Vatablus: nam iis ipsis rebus, quas passi sunt (incolæ scilicet terræ Chanaan) indignabundi, cum propter eos, quos deos existimabant, punirentur, quem olim se nosse negabant, sentientes, verum esse Deum perceperunt.

Propter. hoc est, Propterea quòd Deo agnito superbè restiterunt, in extremam damnationem delapsi sunt; qua tandem omnes illæ gentes, usque ad internecionem percussæ perièrunt, vel è terra expulsæ sunt aut si subiectæ Israëlitis manserunt, tributa penderunt.

28.

Tanquam
pueri rebus
puerilibus
puniti.

Iericho rui-
na.

Hai urbis.

Madianita-
rum fuga.

29.

Chananæo-
rum interi-
tus.

30.

Dd

SAPIEN

SAPIENTIAE SALOMONIS

CAPVT XIII.

V E T V S.

N O V A.

1. **V**ani autem sunt
sensus hominis,
in quibus non
subest sciētia Dei:
& de his quæ videntur bona,
non potuerunt intelligere eum,
qui est, neque operibus atten-
dentes agnouerunt quis esset
artifex:

2. Sed aut ignem, aut spiri-
tum, aut citatum aërem, aut gy-
rum stellarum, aut nimiam
aquam, aut Solem & Lunam,
retores orbis terrarum deos
putauerunt.

Quorum si 3. specie delecta-
ti, deos putauerūt; sciant quantò
his dominator eorum speciosior
est: speciei enim generator hac
omnia constituit.

4. Aut si virtutem, & opera
eorum mirati sunt, intelligant
ab

Etenim vani sunt
omnes homines
natura, quibus
adest Dei igno-
rantia, & ex his, quæ viden-
tur, bonis, non potuerunt
intelligere eum, qui est, ne-
que operibus attendentes
agnouerunt artificem:

Sed aut ignem, aut spiri-
tum, aut citatum aërem, aut
circulum astrorum, aut vio-
lentam aquam, aut lumina
coeli, & gubernatores mun-
di deos esse putauerunt.

Quorum si quidem pul-
chritudine delectati deos
putauerunt, sciant quantò
his Dominus est melior:
nam pulchritudinis gene-
randæ auctor creauit ea.

Sin potentiam, atque ef-
ficaciam sunt admirati, ex
eisdem

ab illis, quoniam qui hoc fecit, fortior est illis.

5. A magnitudine enim speciei, & creaturæ, cognoscibiliter poterit creator horum videri.

6. Sed tamen adhuc in his minor est querela: & hi enim fortasse errant, Deum quærentes, & volentes inuenire.

7. Etenim cum in operibus illius conuersentur, inquirunt: & persuasum habent quoniam bona sunt quæ videntur.

8. Iterum autem nec his debet ignosci.

9. Si enim tantum potuerunt scire, ut possent æstimare faculum: quomodo huius Dominum non facilius inuenerunt?

10. Infelices autem sunt, & inter mortuos spes illorum est, qui appellauerunt Deos opera manuum hominum, aurum, & argentum, artis inuentionem, & similitudines animalium, aut lapidem inutilem opus manus antiquæ.

11. Aut si quis artifex faber de sylua lignum rectum secuerit, & huius doctè eradat omnem corticem, & arte sua usus, diligenter fabricet vas utile in

conuer

eisdem animaduerrere, quanto est potentior is, qui ea effecit.

Nam ex magnitudine pulchritudinis, ac creaturarum proportionem conditor horum conspicitur.

Sed tamen in his reprehensio parua est: etenim ipsi forsitan errant, Deum quærentes, ac volentes inuenire.

Nam in operibus eius versantes perscrutantur, & credunt vilui, quoniam pulchra sunt quæ videntur.

Rursus autem neque ipsi sunt venia digni.

Si enim tantam vim intelligendi habuerunt, ut possent coniectura mundum comprehendere, quomodo horum Dominum non potius inuenerunt?

Infelices autem, & in mortuis spes ipsorum, qui manuum humanarum opera, aurum, & argentum, artis meditationem, atque simulachra animalium, aut lapidem, inutile manus opus antiquæ, deos appellarunt.

Si autem quis cæso materia, cum arborem accommodatam secuerit, circumrasit scienter omnem corticem eius, & arte adhibita,

D.d. 2.

decorè

conuersionem vitae

12. Reliquiis autem eius operis, ad preparationem escæ abutatur:

13. Et reliquum horum, quod ad nullos usus facit, lignum incuruum, & vorticibus plenum, sculpat diligenter per vacuitatem suam, & per scientiam suæ artis figuret illud, & assimilet illud imagini hominis,

14. Aut alicui ex animalibus illud comparet, per liniens rubrica, & rubicundum faciens fuco colorem illius, & omnem maculam, quæ in illo est, per liniens,

15. Et faciat ei dignam habitationem, & in pariete ponens illud, & confirmans ferro,

16. Ne foris cadat, prospiciens illi, sciens, quoniam non potest adiuuare se: imago enim est, & opus est illi adiutorium.

17. Et de substantia sua, & de filiis suis, & de nuptiis votum faciens, inquit. Non erubescit loqui cum illo, qui sine anima est:

Et pro sanitate quidem infirmum deprecatur, & pro vita rogat mortuum, & in adiutorium 18. inutilem inuocat:

19. Et

decorè parauit vas vtile in ministerium vitæ,

Reiectamenta verò operis, cum in præparationem escæ consumpsit, expletus est:

Quod autem ex illis reiectum ad nihil vtile, lignum incuruum, ac ramis nodosum accepit; sculpsit in diligentia otij sui, & peritia intelligentiæ figurauit illud, & similauit illud imagini hominis.

Aut animali alicui vili simile effecit illud, deliniens minio, & fuco rubrum faciens colorem eius, & omnem, quæ in eo erat, maculam per liniens.

Et facta ei ipso digna ædícula, in pariete posuit illud, stabiliens ferro.

Itaque ne decideret, prouidit ei, sciens illud non posse sibi opitulari: est enim imago, & opus habet auxilio.

Ac pro possessionibus, & nuptiis suis, & liberis orans, non veretur in animum alloqui.

Et pro valetudine quidem infirmum inuocat, pro vita autem mortuum rogat, pro auxilio verò in expertissimo supplicat.

Pro

19. Et pro itinere petit ab eo, qui ambulare non potest: & de acquirendo, & de operando, & de omnium rerum euentu, petit ab eo, qui in omnibus est inutilis.

Pro itinere autem suscipiendo, quod ne gressu quidem vti potest (ei supplicat) pro quæstu autem, & opere, & manuum successu ab ignauissimo manibus vim postulat.

ARGUMENTVM.

Occasione accepta ex suppliciis, quibus propter idololatriam affectos fuisse Chananeos dictum est, in eorum inuehitur insaniam, qui vanos deos vel primi coluerunt, vel huius sceleris inuentores imitati sunt; quorum duo recensentur genera, vnum eorum qui admirati pulchritudinem, aut magnitudinem, aut utilitatem rerum, quarum Deus opifex est, diuinitatem illis tribuerunt: alterum eorum, qui operibus artificiosè factis, ex argento, auro, aut quauis alia materia, eandem præstiterunt.

COMMENTARIVS.

Vani autem. In Græco est, *μὲν γὰρ*, quam particulam sunt qui verant, *siquidem*, sunt qui, *etenim*, alij enim, quod hîc reddatur causa, cur Chananeî in tot scelera deuoluti, tam grauib. suppliciis plexi fuerint. Ait ergo, *vani siquidem erant omnes homines natura.*

Hominiis. In Græco hîc subiicitur *φύσει*, *natura*. hoc est, reuera vani erant omnes homines, vel indole, & propensione, vel natura peccato infecta, peccatique legi subiecta.

In quibus. Græcè, quibus *aderat Dei ignoratio*, hoc est, qui versabantur in Dei ignoratione.

Et de his. Græcè, & ex his, *quæ videntur, bonis*. In aliquibus Græcis codicibus desideratur coniunctio *καὶ*, &. Non autem loquitur de bonis apparentibus, quæ talia videntur, cum non sint, sed de bonis veris visibilibus, de quibus dixit Paulus ad Roma. i. 20. *Inuisibilia Dei per ea, quæ facta sunt intellecta conspiciuntur.*

Cum qui est. τὸν ὄντα, ens quod semper est, ortumque non habet, ut vocat Plato, qui in Timæo, fuit, & erit, sempiternæ attribui essentiæ non debent, cui tantummodò congruit, est, vnde Exod. 3. 14. à septuaginta vocatur ὁ ὢν, qui est. Thales Milesius interrogatus quid esset Deus, respondisse fertur, quod semper est. Refert Plutarchus in quodam

- Salutatio. dam opusculo, à viris sapientibus in foribus templi Apollinis Delphici hanc vocem adscriptam, *εἰ, Tu es*, qua ingredientes Deum salutabant, ipsum verum esse confitentes. Et Deus ipse Moysi illo in loco, *Ego sum qui sum*, dixit, & *qui est, misit me ad vos*. Quod nomen respondet nomini Tetragrammato, de quo aliàs sæpe. Inuehitur autem in primis Sapiens in illud genus idololatriæ, quo colebantur res inanimes à Deo creatæ, vt Sol, Luna, stellæ, & elementa.
2. *Sed aut ignem*. Vulcanum nominabant in sua mystica philosophia philosophi, vt spiritum puriorem, & æthereum Iouem, citatū aërem, Iunonem, gyrum, seu circulum stellarum, quarum plerisque decorum nomina sunt tributa. *aut nimiam*. Græcè, vehementem aquam Tethim appellabant; aut lumina cœli, quæ Vulgatus explicuit, Solem, quem Apollinem, seu Phœbum, & Lunam, quam Dianam, seu Phœben nominabant. His nominibus vocabant Gentiles creaturas Dei, non sine documento: nam propterea Petrus 2. sua epistola, cap. 1. 16. *doctas fabulas* appellauit, quòd sub illis inuolucris aliquid præferrent doctrinæ ad naturam, vel mores pertinentis.
3. *Rectores*. Deos mundi gubernatores putauerunt, tribuentes eis potentiam, prouidentiam, & diuinitatis honorem, Dei proprium.
- Specie*. Hoc nomine pro pulchritudine solet vti Vulgatus: nam Græcè est *καλλονή*.
- Specie decepti deos coluère. *Sciant*. Hoc verbum resolui potest, in, *scire debuerunt*, aut *potuerunt*. Pronomen autem *τῶν*, referri potest vel ad nomen comparatiuum, *melior*, & ita verti, *quantò his melior*, aut *speciosior est*; vel ad nomen, *Dominus*; & dicendum erit. Quantò horum Dominus melior est.
- Cyprianus. *Speciosior*. Græcè, *melior*. Cyprianus lib. 3. Testimoniorum ad Quirinum, cap. 59. legit, *preciosior*, conformiùs Græco.
- Deus genesiarcha pulchritudinis. *Speciei*. Græcè, *nam pulchritudinis genesiarcha creauit ea*. Genesiarcha fons est, & prima origo, auctor, aut princeps pulchritudinis generandæ.
4. Cyprianus. *Aut si*. Ex collatione facultatum creaturarum, & earum operatione debuère colligere infinitam Dei potentiam, & opera. Cyprianus aliquantò differentiùs legit lib. de exhortatione Martyrum, cap. 1. & lib. 3. ad Quirinum, cap. 59. inquit: Aut si virtutes, & opera eorum mirati sunt, intelligant ab ipsis, quoniam qui hæc constituit fortia, fortior est illis.
- Dei excellentia è creatis colligitur. 5. *A magnitudine*. Aliter habent Græca: ex magnitudine enim pulchritudinis, & creaturarum analogicè conditor horum conspicitur. Complutensis codex, & Regius legunt, *ex magnitudine enim, & pulchritudine, & creaturis*. In Chrysostomo homil. 4. in Genesim sic habetur: *Ex magnitudine, & pulchritudine creaturarum vniuersi conditor decenter consideratur*. Et nõ dissimiliter Gregorius lib. 26. Moral. cap. 8.
- Chrysostomus. Gregorius.

Per magnitudinem enim, ait, creaturæ, & speciem potest intelligibiliter creator videri.

Cognoscibiliter. ἀναλογίως, analogicè, proportionè, seu collatione pulchritudinis, & creaturarum cum Deo: argumentando, seu ratio- cinando à minori ad maius, vel ab effectis ad causam; qui est modus homini concessus Deum intelligendi, & contemplandi decens, pro- pterea Vulgatus dixit, *cognoscibiliter*, Gregorius, *intelligibiliter*, & apud Chrysostomum, *decenter*, translatum est, quòd hoc modo hominem Deum cognoscere magis deceat.

Deus ex re-
rum pul-
chritudine
cognosci-
tur.

Sed tamen. Adhuc, non est in Græco. Verbum autem, *est*, sumitur per concessionem pro, *sit*. Sed tamen in his parva sit reprehensio. Nam videtur quædam forma concessionis, qua hanc philosophorum culpam extenuat, ut aliam inferat, quasi dicat: Verum tamen in his par- uam hi reprehensionem mereantur, vel, fortasse minorem hi repre- hensionem mereantur: nempe si cum sequentibus conferantur.

6.

Philoso-
phorum to-
lerandus
error.

Et hæc enim. hoc est, Nam etsi errant, studio inuestigandi, & asse- quendi Deum fortasse errant, & idcirco eorum error tolerabilior est.

Etenim. hoc est, Nam in operibus eius inquirendis occupati, oculis obsequuntur, ostendentibus quoniam pulchra sunt quæ videntur. & hæc est causa, cur licet errauerint, sint aliquantò venia digni.

7.

Iterum. Græcè, *Rursum autem neque ipsi venia digni.* hoc est, sed nec hac quidem excusatione studij, summæque voluntatis veniam me- rentur.

8.

Si enim tantum potuerunt scire. Valere legit Augustinus lib. 5. de Ge- nes. cap. 16. ut possent coniectura consequi sæculum, aut contempla- tione assequi naturam huius mundi, horum Dominum quomodo ci- tiùs non inuenerunt? hoc est, Nam si tantum labore, & industria pro- ficere potuerunt, ut mundum, & res, quæ complexu eius continen- tur, peruestigarent, quomodo conditorem omnium rerum non in- uenerunt? cum, ut diuinus ait Dionysius in epistola ad Titum, ipsa mundi fabrica diuinarum rerum, quæ non videntur, sit integumen- tum, quemadmodum dicit Paulus: & vera est ratio. Sic ille referens epistolam ad Romanos, c. 1. 19. ubi similiter philosophi accusantur ut ingrati.

9.

Augustinus.

Philosophi
ingrati Deo.

Dionysius.

Infelices autem. id est, multò miserius est, & infelicius alterum ge- nus hominum, qui colunt idola inanima, ex auro, argento, aliave ma- teria, humano artificio fabricata: nam priores illi colebant opera Dei, hi verò opera hominum.

10.

Cultores o-
perum ho-
minum mi-
seri.

Et in mortuis spes ipsorum. hoc est, spes illorū mortuis est annumeran- da: mortua enim est: nā planè sunt desperati, & nulla reliqua est de eo- rum salute spes. Alij explicant, *in mortuis rebus spes habentes sunt*, in idolis scilicet, mutis, & surdis, omni motu sensuque carētib. *Similes illis fiant qui faciunt ea, & omnes, qui confidunt in eis*, ut canitur in Psal. 113.

Spes illorū
mortua.

Artis inuentionem. Seu meditationem, hoc est, opus summa arte excogitatum, & elaboratum, ut vocat Paulus Actuum. 17. 29. *Sculpturam artis, & cogitationis hominis*, id est, effigiem ab homine artificiosè excogitatam, & expressam.

11.

Aut si quis. Græcè, Si autem & quis lignarius faber rectam arborem cum secuerit, circumrasit scitè omnem corticem eius, & arte usus decorè præparauit utile vas in ministerium vitæ. hoc est, Si quis materiæ cæsor, faberue lignarius eximiam aliquam arborem cædens, doctè amputauit circumquaque corticem eius, & arte adhibita politè parauit vas utile in ministerium vitæ: plerumque enim accidit, ut peritus aliquis artifex in sylua eximiam aliquam arborem, ut cedrum, aut abietem, præcidat, & ex eius præcipua parte faciat aliquid ad suum usum, ut arcam, aut scrinium.

Faber lignarius.

Artifex faber. ὑλοτόμος τέκτων, cædens materiam, aut cæsor materiæ, faber materiarius, vel lignarius. Ita vocatur, qui parat materiam ad opus aliquod.

Lignum rectum. εὐτεκτον φυτόν, erectam, vel, eximiam arborem, legit Complutensis, & Regius codex, & hanc lectionem secutus est Vulgatus. Alij legunt, εὐτεκτον φυτόν parabilem arborem, aptam, accommodatam, hoc est, factu facilem, tractabilem, quæ manu, & arte elaborari possit. Vaticana editio legit εὐκίνητον φυτόν, bene mobile lignum, aut arborem.

In conuersionem. in ministerium vitæ; quod Paulus 2. ad Timoth. 2. 21. dixit, *Vas utile domino ad omne opus bonum paratum.*

12.

Reliquiis. Græcè, *Reiectamenta verò operis in præparationem esca expendens, satiatus est.* Exaggerat vilitatem materiæ idolorum; Siquidem ex eodem ligno conficitur idolum, ex cuius ramentis, seu ramis cibus coquitur, quo recreetur, & saturetur.

Exprobrat idololatriæ artis opus.

Ad præparationem. εἰς ἐτοιμασίαν, in ignem, quo cibus coquitur, aut paratur: nam ligne è ramis accenso cibum parat. Quod præterit Vulgatus, *satiatus, seu expletus est*, in omnibus Græcis codicibus reperitur, sed sensui non multum obest, quòd desideretur.

13.

Et reliquum. hoc est, & sumens illud lignum, quod reiectum est, nulli vsui aptum, quòd curuū sit, & nodosum, summa cura, ac diligentia, quam otio abundans adhibere potuit, & summa artis experientia formauit illud figura hominis.

Vorticibus plenum. ὄζοις συμπεφυκός, compressum ramis, nodosum, cum nodis natum, vel natura nodosum. Nodos autem Vulgatus vortices vocat, quòd in seipsos vertantur, & contorqueantur.

14.

Aut alicui. hoc est, in eo ligni trunco alicuius vilis animalis effinxit simulacrum, quod minio fucòque deliniens, rubrum facit eius colorem, omni, quæ in eo erat macula, obducta.

15. Et

Et faciat. hoc est, & sacello illi extructo pro eius dignitate, posuit in pariete ferro firmatum ne cadat.

Ne forte. Imago enim in becilla eum sit, ope indiget. Irrisione idololatriæ profecutur eadem, qua Isaias cap. 44. 12.

Et de substantia. Græcè, *Pro possessionibus autem & nuptiis suis, & liberis orans.* Inquit, non est in Græco.

Votum faciens. προσευχόμενος, orans, vertunt ferè omnes, est, & votum nuncupans, non veretur, seu erubescit inanimum alloqui: nam sic connectenda hæc sententia, remoto è medio verbo inquit, quamuis sensui non obsit. Votum, inquit, faciens, inquit de suis bonis, nuptiis, & filiis & non erubescit alloqui inanimum.

Inuilem. τὸ ἀπειρότατον, ignauissimum, vel, inexpertissimum supplicat. Vatabli lectio vertit, inopem; at nomen eum significat, qui nulla experientia, & usu rerum præditus sit, quod nihil intelligat, sentiat, animaduerrat: huiusmodi enim, qui nihil sunt experti, nequaquam effici possunt aliorum incommodis; sicut Paulus ad Hebræ. 2. 18. Christum dicit Tentatum per omnia, ut nostras expertus infirmitates, nostris miseris condoleret. Et Dido Virgiliana ait:

Non ignara mali, miseris succurrere disco.

Et pro itinere. Petit, addidit Vulgatus, quod subintelligebatur. Pro profecutione, inquit, suscipienda, supplicat ei, qui ne gressu quidem uti potest, cum nullum habeat motum, aut vim ambulandi, quia, ut dicitur in Psalm. 119. 7. *Pedes habent, & non ambulant.*

De acquirendo. Plutum, & Pecuniam notat Deos, & lucrios. De operando Mercurios.

De omnium rerum euentu. Et manuum successu, ab ignauissimo manibus εὐοπραγείν vim, facultatem, efficacitatem, aut gnauitatem postulat, ut bene succedat opus.

Profecutus est hoc argumentum eisdem penè rationibus, ac sententiis Danid in Psalmo 113. Isaias cap. 44. v. 12. Ieremias cap. 10. & in exemplari epistolæ, quæ continetur cap. 6 Baruch, venustissimè, & copiosissimè, & Ioannes in Apocalypsi cap. 9.

15.
Idololatriæ
origo.

16.

17.
Irridet illa.

18.

19.

Contraido-
latriam
inuctores
sacri.

E e SAPIEN

SAPIENTIAE

SALOMONIS

CAPVT XIV.

VETVS.

NOVA.

1. **T**erum alius nauigare cogitans, & per feros fluctus iter facere incipiens, ligno portante se, fragilius lignum inuocat.

2. Illud enim cupiditas acquirendi excogitauit, & artifex sapientia fabricauit sua.

3. Tua autem Pater, prouidentia gubernat: quoniam dedisti & in mari viam, & inter fluctus semitam firmissimam.

Ostendens quoniam potens es 4. ex omnibus saluare, etiam si sine arte aliquis adeat mare.

5. Sed ut non essent vacua sapientiae tuae opera: propter hoc etiam & exiguu ligno credunt homines animas suas, & transeuntes mare per ratem liberati sunt.

Sed & ab initio cum perirent

Rursus quis ad nauigandum se comparans, & feros pertransiturus fluctus, nauigio ipsum portante putrius lignum inclamat.

Nam illud quidem lucrorum cupiditas excogitauit, artifex autem Sapientia confecit.

Tua verò, Pater, gubernat prouidentia, quoniam dedisti & in mari viam, & in fluctibus iter tutum.

Ostendens quòd ex omni seruare potes, etià si sine arte quis ascenderit.

Neque tamen vis opera sapientiae tuae esse otiosa: propterea minimo etiam ligno credunt homines animas. & cum transissent tempestatem, rate seruati sunt.

Nam & initio cum superbi

rent superbi gigantes, 6. spes orbis terrarum ad ratem confugiens, remisit saeculo semen natiuitatis, quae manu tua erat gubernata.

7. Benedictum est enim lignum, per quod fit iustitia.

8. Per manus autem quod fit idolum, maledictum est & ipsum, & qui fecit illud: quia ille quidem operatus est: illud autem cum esset fragile, Deus cognominatus est.

9. Similiter autem odio sunt Deo impius, & impietas eius.

Etenim quod factum est, cum illo, qui fecit, 10. tormenta patietur.

11. Propter hoc & in idolis nationum non erit respectus: quoniam creatura Dei in odium facta sunt, & in tentationem animabus hominum, & in miscalpulam pedibus insipientium.

12. Initium enim fornicationis est exquisitio idolorum, & ad inuentio illorum corruptio vitae est.

13. Neque enim erant ab initio, neque erunt in perpetuum.

14. Superuacuitas enim hominum haec adinuenit in orbem terrarum: & ideo breuis illorum finis est inuentus.

Acerbo

perbi perirent gigantes, spes mundi cum ad ratem confugisset, reliquit saeculo seminem generationis, tua gubernata manu.

Benedictum enim lignum, per quod fit iustitia.

Ac manufactum, maledictum ipsum, & qui fecit illud: quoniam hic quidem effecit; illud verò Deus nominatus est, cum esset obnoxium corruptioni.

Nam ex aequo inuisi sunt Deo impius, eiusque impietas.

Etenim quod factum est, cum eo, qui fecit, puniatur.

Quamobrem in simulachra etiam gentium visitatio erit, quoniam in creatura Dei in abominationem facta sunt, & in scandala animabus hominum, & in laqueum pedibus insipientium.

Initium enim fornicationis excogitatio idolorum, inuentio autem eorum, corruptio vitae.

Neque enim erant ab initio, neque in aeternum erunt.

Vana enim hominum gloria introierunt in mundum, & ideo breuis eorum finis excogitatus est.

Ec a

Acerbo

15. Acerbo enim luctu dolens pater, citè sibi rapti filij fecit imaginem: & illum, qui tunc quasi homo mortuus fuerat, nunc tanquam Deum colere cæpit, & constituit inter seruos suos sacra, & sacrificia.

16. Deinde interueniente tempore, conualescente iniqua consuetudine, hic error tanquam lex custoditus est, & tyrannorum imperio colebantur figmenta.

Et hos, quos in palam homines honorare non poterant propter hoc, quòd longè essent 17. è longinquo figura eorum allata, euidentem imaginem regis, quem honorare volebant, fecerunt, ut illum, qui aberat, tanquam presentem colerent sua sollicitudine.

18. Prouexit autem ad horum culturam, & hos, qui ignorabant, artificis eximia diligentia.

Ille enim volens placere illi, qui se assumpsit, elaborauit arte sua, ut similitudinem 19. in melius figuraret.

Multitudo autem hominum 20. abducta per speciem operis, eum, qui ante tempus, tanquam homo honoratus fuerat, nunc Deum aestimauerunt.

21. Et hæc fuit vita humana
deceptio:

Acerbo enim luctu afflctus pater, citò abrepti filij imagine facta, tunc mortuū hominem, nunc ut Deum honorauit, & tradidit subditis mysteria, & sacrificia.

Deinde in tempore confirmata impia consuetudo, tanquam lex custodita est; & tyrannorum mādatis colebantur simulachra.

Et quos in conspectu nō poterant honorare homines, eo quòd longè haberent, eorum aspectum longè remotum cum figurassent, claram imaginem honorati regis fecerunt, ut absenti tanquam præsenti assentarentur per studium.

Ad intentionem autem cultus etiam ignorantes artificis adhortata est ambitio.

Nam hic quidem fortasse domināti volēs placere, elaborauit arte similitudinem, quā pulcherrimè potuit.

Vulgus autem attractum per venustatē operis, eum, qui paulò antè homo honoratus fuerat, nunc ut numen habuit.

Et hoc fuit vitæ in infidias

deceptio: quoniam aut affectui,
aut regibus deseruientes homi-
nes, incommunicabile nomen
lapidibus, & lignis imposue-
runt.

22. Et non suffecerat errasse
eos circa Dei scientiam, sed &
in magno viuentes inscientia
bello, tot, & tam magna mala
pacem appellant.

Aut enim 23. filios suos sa-
crificantes, aut obscura sacrificia
facientes, aut 24. insanie ple-
nas vigilias habentes.

Neque vitam, neque nuptias
mundas iam custodiunt, sed
alius alium per inuidiam occi-
dit, aut adulterans contristat:

25. Et omnia commista sunt,
sanguis, homicidiū, furtum, &
fictio, corruptio, & infidelitas,
turbatio, & periurium, tumultus
bonorum,

26. Dei immemoratio, anima-
rum inquinatio, natiuitatis im-
mutatio, nuptiarum inconstan-
tia, inordinatio mæchie & im-
pudicitia.

27. Infandorum enim idolo-
rum cultura, omnis mali causa
est, & initium, & finis.

Aut enim dum letantur in-
saniunt:

dias, quoniam aut calamita-
te, aut tyrannide in seruitu-
tem redacti homines, no-
mē non cōmunicabile lapi-
dibus, ac lignis imposuerūt.

Deinde non suffecerat
errasse circa Dei cognitio-
nem, sed etiam in maximo
ignorantiæ bello viuentes,
hæc tot, ac tanta mala pa-
cem appellant.

Aut enim sacrificia, qui-
bus liberos occidunt, aut se-
creta mysteria, aut insanas
ex aliis ritibus comessatio-
nes agitantes,

Neque vitam iam, neque
coniugia conseruant pura,
sed alter alterum aut insi-
diās occidit, aut adulterans
tristitia afficit.

Omnes autem promiscuè
habet sanguis, & cædes, fur-
tum ac fraus, corruptela, in-
fidelitas, turbulenti motus,
periurium, tumultus bono-
rum.

Gratiæ obliuio, anima-
rum inquinatio, generatio-
nis immutatio, nuptiarum
inordinatio, adulterium, &
impudicitia.

Innominatorum enim si-
mulachrorū cultus, omnis
mali origo, & causa, & finis
est.

Aut enim (eorum cultores)

*faniunt: aut certe vaticinantur
falsa, aut viuunt iniuste, 28.
aut peierant citò.*

*Dum enim confidunt in ido-
lis, quæ sine anima sunt malè
iurantes 29. noceri se non spe-
rant.*

*30. Vtraque ergo illis euenient
dignè, quoniam malè senserunt
de Deo, attendentes idolis, &
iurauerunt iniuste, in dolo con-
temnentes iustitiam.*

*Non enim 31. iuratorum
virtus, sed peccantium pœna
perambulat semper iniustorum
præuaricationem.*

ARGVMENTVM.

*Prosequitur inuectiuam in idola ex ligno confecta, quibus na-
uigantes se commendant, cum nauis inuentio, & gubernatio Dei
opus sit. Inuehitur deinde in idola homines referentia, eorūque
initium describit, innumerāque mala, quæ in mundum inuexe-
runt, & pœnam, qua idololatra essent puniendi.*

COMMENTARIVS.

1. *Iterum.* hoc est, Rursus alius nauigationem suscipiens, mare procel-
losum, sæuum, ac periculofum decursurus magno clamore inuocat
simulachrū ligneum, vitiosius, ac corruptius eo nauigio, quo ipse per
mare deportatur. *Ligno portante se* dixit, cum Græcè legatur, *πλoίε, na-
ui*, vel, *nauigio portante se*, posita materia pro naue ex ea confecta, vt
comparatio fieret manifestior ligni cum ligno.

2.
Nauigandi
ars præfer-
tur idolis.

Illud. Quæstus, inquit, homines excitauit, vt illud nauigium sibi
compararent, quo sua maritima negotia obire possent, sed artifex pe-
rita Sapientia, artisque magistra id effecit. Docet nauigium plurimum

ido-

res) dum lætantur, infaniūt,
aut falsa vaticinantur, aut
viuunt iniuste, aut facile
peierant.

Inanimatis enim confi-
dentes idolis, cum malè iu-
rauerint, se læsum iri non
expectant.

Vtraque verò ipsos com-
plectentur iusta (supplicia)
quòd & attendentes idolis
malè de Deo senserunt, &
quòd spreta sanctitate iniu-
stè per dolum iurauerunt.

Non enim eorum, qui
iurantur potentia, sed pec-
cantium ultio exequitur
semper iniustorum trans-
gressionem.

idolis excellere, & pluris illis æstimandum esse, tum ab eius auctore: siquidem homo lucri gratia, & nauigandi excogitauit, vnde magnam sibi vtilitatem decerperet: ars autem peritorum confecit.

Tua autem. Tum quòd Dei summi prouidentia gubernat; quod valde extollit artem nauigandi, contrà ac accidit idolo, cùm in mediis fluctibus iter tutum parauerit Israëlitis. Licet autem expositores hîc sermonem fieri putent de transitu maris rubri, per quod Israëlita pedibus iter fecerunt: sunt tamen qui hunc locum intelligant de via ostensa per mare hominibus, qua naui conscensa tutò per medios fluctus transigant. Verùm prior intelligentia verior: argumentatur enim à maiori ad minus: qui sine nauibus per mare rubrum aperuit iter Israëlitis, poterit etiam cum nauibus incolumes homines seruare, & in quæuis loca perducere. De nauium inuentore multi varia scripsere, Neptunum, Cretenses primum artem nauigandi inuenisse putarunt. Mineruam primam nauim molitam fuisse dixit Tertullia. in lib. de corona militis, cap. 8. Athlantem in Africa Clemens Alexand. lib. 1. Stromat. Phœnicas Pomponius Mela. Longa naui Iasonem primum nauigasse scripsit Plinius lib. 6. Histor. naturalis, cap. 26. alij alios eius artis primos inuentores retulerunt. Sed nemo prius Noë, qui Dei iussu ingentem nauem, ad similitudinem arcæ fabricauit, in qua humani satores generis, paucos illos quidem ab communi eluione conseruauit, Genesis 6. Non est tamen negandum, diuersis in locis, negotiationis causâ, vt Sapiens hîc dicit, diuersos fuisse inuentores artis nauigandi.

Ex omnibus. Græcè, *ex omni seruare*, nempe ex omni loco periculoso, vt ex mari, vel ex omni periculo: vel ex omni, hoc est, omni modo seruare, sine naui arte confecta, siue sine naui: nam subditur, etiam, si sine arte quis ascenderit, vel ingressus sit, supple, mare, vt contigit filiis Israël absque artis adminiculo, sola nixis Dei prouidentia.

Sed vt. Iocunda in hac sententia continetur allusio, dum dicitur. vis autem non *ἀργα* otiosa esse, sapientiæ tuæ *ἔργα* opera. Quanuis possis, inquit, sine naui seruare, aut eripere è maris periculis, nihilominus vis opera tuæ sapientiæ non esse otiosa, hoc est, vis exportari res tua sapientia apud aliquam gentem factas in aliam eis indigentem, ne dum ibi delitescunt otiosa sint, & inutilia tuæ sapientiæ opera: ita quidam hunc locum intelligunt. Alij veriùs, & iis, quæ subiiciuntur conformiùs explicant de arte nauigandi, & naues conficiendi, in qua maximè elucet diuina sapientia. Voluisti hoc fieri per nauigationem, ne opera tua essent otiosa, hominèsq; inertia languerent, sed potiùs laborarent, & industriam adhiberent in fabricandis nauibus, & scientia nauigandi, & syderum obseruatione.

Propter hoc. Propterea vitam, ac salutem suam exiguo homines nauigio committunt, & tam paruo vase: quantum est *ὀξύς* ex tam vasto, pro

3.

Deus iter
præbuit per
mare Israël.
li.

Nauium in-
uentores.

Noë nauis
inuentor
primus.

4.

Nauigandi
vſus.

5.

- procelloso, ac periculoso mari incolumes euadunt. quod ostendit vim Sapientiae diuinæ. *Arca* genus est nauigij, inconditum, trabibus tantum inter se connexis ratem appellant. Nam ante nauem conditam, ratibus, & paruis quibusdam actuariis nauigare solitos antiquos, scribit Diodorus.
6. *Spes orbis.* Spes mundi fuit Noë, in quo totius mundi instaurandi Noë spes mundi seruatus. spes sita erat: nam in arca seruatus, & Dei manu gubernatus, semen pereunti mundo reliquit: nempe tres filios cum eorum vxoribus, qui salui facti sunt in rate ex aquis, omnibus aliis pereuntibus, quemadmodum per Baptismum fideles seruantur Deo per aquam omnibus peccatis summersis, vt dixit Petrus in i. sua canonica, cap. 3. 20.
7. *Benedictum lignum.* De patibulo aliqui intelligunt, in quo iuste plectuntur rei. Alij de naui in vniuersum, quæ huius vsui deseruit, vt exerceatur iustitia in mercimoniis; cum idolum nec hanc apportet utilitatem. Verius alij de arca Noë exponunt, in qua iustus Noë cum sua familia iuxta legem iustitiæ seruatus est, impiis iuste pereuntibus, vnde ait, benedicta naus, aut arca ex ligno confecta, in qua iustitia exercita est, secundum quam iustus seruatus est; & impij iuste ex ea profligati perierunt, cum ligneum idolum neminem liberauerit, nec seruare potuerit; vnde naus in multis præstat idolo. Ambrosius in Psal. 118. sermo. 8. videtur legisse, *Benedictum lignum, quod sit per iustitiam;* quanuis in commentariis Vulgari lectionem sequi videatur: explicatque de cruce Christi, per quem iustitiam obtinuimus, & vitam, peccatis cum ceteris humani generis inimicis profligatis, & destructis, sed mysticè hunc sensum profecutus est.
8. *Per manus.* Græcè, *at manufactum.* Sic per contemptum vocat idolum. Ambrosius legit, *maledictum autem lignum quod sit per manum hominum.* Igitur, manufactum maledictum ipsum, & qui fecit illud. *Quia.* Reddit rationem cur tam manufactum sit execrandum, quam eius effector; quia illud cum sit obnoxium corruptioni, & periturum, nominatur Deus qui incorruptibilis est, & æternus; hic autem, quia effecit manu sua, & manu sua factum, qua posset etiam destruere, nominauit Deum.
9. *Similiter autem.* Græci codices communiter, & Vaticanus habent, *sed hoc est, ex aquo enim, vel, nam ex aquo, aut similiter inuisa sunt Deo impius, & impietas eius.* Codices Complutensis, & Regius particula rationali carent, & legunt, *similiter, vel æquè odiosa sunt Deo.* Redditur ratio eius, quod fuerat dictum, maledictum esse manufactum, & qui fecit illud, quia videlicet æquè Deo inuisa sunt impius, & impietas eius: si enim impius, quia impius, Deo inuisus est, ergo impietas eius inuisa est: ac proinde pari odio dignus cum sua impietate.
10. *Tormenta patiuntur.* Græcè, *panietur, vtrumque penam sibi debitam susti-*

sustinebit; impius propriè perpetuis afficietur suppliciis; idolum verò ligneum impropriè, flammis comburetur, vt cetera ligna, & sic destruetur, nisi velis dæmonem intelligi in idolo cultum, qui perpetuò cruciandus est, vt Lyra videtur.

Impius & idolum punietur.

Propter hoc. Ipsum scelus vsurpandi nomen diuinitatis, & tribuendi idolo; & in idolis gentium non erit respectus. Cum negatione legitur Vulgatus.

Non erit respectus. quia absque vlllo respectu visitanda sunt, & destruenda idola; non enim vlllo respectu eximentur à visitatione, & destructione. vel, Nullus respectus, nullus honor, nulla reuerentia exhibebitur idolis, Christi religione abolendis, & è medio tollendis. In Græco affirmanter legimus, *& in idolis nationum visitatio erit*; vel, vt Vulgatus ait, *respectus erit* nam respectum pro visitatione solet Vulgatus vsurpare. Atque ita ait, inquirendum esse in idola nationum, vt penitus deleantur. Nam Deus in gentium idola suum exercebit iudicium, vel ea delendo, vel animaduertendo in actiones hominum Dei creaturis abutentium.

*Idola erant non su-
cigo nec
dib
Quæstio
ne origi-
is idola
Scilicet
Respectus
pro visita-
tione.*

Quoniam creatura. Græcè, quoniam in creatura Dei, videlicet, quoniam in creatura Dei bona, qualis est aurum, argentum, lignum, & quæuis alia materia, confecta sunt ab hominibus ad rem abominabilem, nempe, vt adorentur tanquam Deus, eis diuinitatem affingentibus cum Creatoris contumelia. Vulgatus dixit ad eundem sensum, quoniam creaturæ Dei, à Deo factæ bonæ, vt aurum, argentum, lignum, odiosæ, & abominabiles Deo sunt factæ, dum ex illis sunt idola fabricata.

Et in tentationem. Græcè, *& in scandala animabus*, vel, *animarum hominum*, hoc est, quò offendant hominum animæ, & pereant.

Et in inscipulam. Græcè, *& in laqueum pedibus insipientium*, hoc est, ad pedes insipientium illaqueandos. Tribus nominibus vituperat simulachra, abominationis, scandali, & laquei: cum enim qui rectè animo affecti sunt, cum Dauide in Psalmo 91. 5. dicant, *Delectasti me Domine in factura tua, & in operibus manuum tuarum exultabo*. At stulti illis abutuntur, vel ad superbiam, vt ambitiosi, vel ad voluptatem, vt libidinosi, vel ad superstitionem, vt idololatræ, vel ad similia scelera, & flagitia, quæ inde oriuntur.

*Simulachro-
rum in-
ectiua.
Abusus re-
rū ad vitia.*

Initium. Idololatrædi initium ex eo sumptum est, quòd simulachra sunt excogitata; postquam autem inuenta sunt, statim orta est vitæ corruptela, dum vita pura, & integra hominum in varia distracta flagitia, quæ in hoc capite enumerantur, corrupta est. Nomine fornicationis, seu scortationis, vsu Scripturæ, intelligit idololatriam: nam quanuis anima, quoties aliquo scelere disiungitur à Deo sponso aman- tissimo fornicari, aut adulterium committere dicitur vt Psalmo 72.

*12.
Idololatria,
fornicatio.*

27. *Perdidisti omnes, qui fornicantur abste*; at præcipuè hoc illis conue-

nit, qui idolis diuinitatem tribuunt, & cultum Deo debitum dæmōnibus exhibent. Leuit. 17. *Nunquam immolabunt hostias suas dæmōnibus, cum quibus fornicati sunt.* Iudic. 8. 33. Auerſi ſunt filij Iſraël, & fornicati ſunt in Baalim.

13. *Neque enim.* Probat initium habuiſſe idola, & finem habi tura, cū nec ab initio mundi fuerint, nec ſint in æternum futura, ac proinde nulla eis ineſt diuinitas, quæ æternitatem habet coniunctam.

Idola æterna non ſūt, ergo nec dij. De idololatriæ initio, quoniam hic locus nobis præbet occaſionem, breuiter nobis dicendum eſt, ne celebrem quæſtionem indiſcuſſam prætereamus.

Quæſtio de origine idololatriæ. Primū igitur Irenæus in oratione parænetica ad Gentes, & Epiphanius hæreſi 37. Ophitarum, & Auctor quæſtionum veteris, & noui Testam. q. 83. referunt initium idololatriæ ad vocem ſerpentis Genef. 3. 5. *Eritis ſicut dij, ſcientes bonum, & malum,* qua decepti primi parentes diuinitatem ſibi arrogare voluerunt, vnde in idololatriæ crimen delapſi ſunt. At certè nec protoparentes ſe vt Deos adorari voluerūt, nec ſimulachrum aliquod conſtruxerūt, de quo in præſentiarum nobis ſermo eſt, ſed tantū ſtudioſi fuerunt ſciendi, & experimentum ſumendi, quidnam boni eibus vetitus contineret.

Refutatio. Sententia prima. Irenæus. Epiphanius. Secundò Hebræorum ſententia fuit, cuius meminit Hieronymus, tempore Enos filij Seth, Adæque nepotis ortam eſſe idololatriam, probant illis verbis Genef. 4. 26. Sed & Seth natus eſt filius, quem vocauit Enos: iſte cœpit inuocare nomen Domini, quæ illi legunt. Tunc prophanata eſt, aut pollui cœpit inuocatio nominis Domini, quia videlicet nomen Domini cœpit accommodari creaturis, & idolis. Verū hæc Hebræi verbi acceptio reiicitur ab Hieronymo in lib. quæſtio. in Genefim ſuper illa verba, & aliis Hebræis, qui eo verbo ſignificari dicunt, incipere, vt ex locis aliis probamus lib. 2. q. in Genef. q. 29. vnde Chaldaus, Aquila, cum ceteris Interpretibus transferunt, *Tunc cœpit inuocari nomen Domini.*

Sententia ſecunda. Hieronymus. Tertio quibuſdam videtur ſub Enoch, quem Iudas in ſua canonica ſeptimū prædicat ab Adam, ſummopere idololatriam vigiſſe, in quam grauiter inuectus eſt: ſic enim idololatræ ſui temporis alloquitur, vt refert Tertullianus lib. de idololatria, 4. c. iure vobis peccatores, quòd in diem ſanguinis perditionis poenitentia parata eſt, qui ſeruitis lapidibus, & qui imagines facitis aureas, & argenteas, & ligneas, & lapideas, & fictiles, & ſeruitis phantaſmatibus, & dæmoniis, & ſpiritibus infamibus, & omnibus erroribus, non ſecundū ſcientiam, nullum ab iis inuenietis auxilium. Hæc ille, & plura alia. Verū inuectiua hæc non ferit illius temporis idololatræ, ſed futuros prædamnat in cōminatione, vt ibi ait Tertullia. & cap. 15. Hæc igitur ab initio (inquit) præuidens Spiritus ſanctus, etiam oſtia in ſuperſtitionem ventura præcecinit per antiquiſſimum Prophetam Enoch. Imò &

Refutatio. Sententia tertia. Tertullianus. Apo

Apostolus Iudas in sua canonica vers. 14. *Prophetauit autem e& de his,* ait, *septimus ab Adam Enoch.* Itaque Scriptura Enoch Prophetias futurorum temporum continebat; non increpationes sui temporis vitiorum. Atque in vniuersum per primam illam mundi ætatem ab Adam vsque ad Noë, quam Barbarissimum vocant Epiphanius, & Damascenus, quod nullus tunc gereret principatum, sed vnusquisque suo arbitratu vitam traduceret: nulla fuit idololatria, vt affirmant Clemens Roman. lib. 1. *Recognit.* & lib. 4. ad finem. Epiphanius in præfatione librorum de hæresibus, & in initio Panarij, & in Ancoratu, & Damascenus in principio libri de hæresibus, & ceteri qui sequenti ætate constituunt originem idololatriæ.

Quartò in sequenti ætate, à diluuiò vsque ad Sarug proauum Abrahamæ, per 193. annos, quam Epiphanius, & Damascenus vocant Scytissimum, quod ædificatores turris Babel dispersi vtramque Scythiam occuparint, exortum fuisse genus quoddam idololatriæ, nō quidem per imaginem, & statuas, fatetur Clemens Roman. locis iam dictis. Nam Zoroaster, quem Misraim filium Cham esse existimat, magicis, & astrologicis artibus induxit plebem, vt se scintillas è cœlo retrahentem admiraretur, & igni opera demonis consumptum, in cœlum subleuatam putaret, & sydus vniuersum, hoc enim sonat Zoroaster, nuncuparent, & adorare ausi sunt. Deinde Nembroth, pronepos Noë, facta diuisione linguarum, ignem sacrum, quem Orimafda vocabant, in Persiam, & Chaldæam, tanquam Deum adorandum inuexit, ad imitationem ignis sacri, qui in piorum sacrificia solebat cælitus demitti; hunc autem tanti fecere Persici reges, vt equo impositum sibi vellent anteferri, eiusque cultum vsque ad Theodosij tempora durasse refert Nicephorus lib. histo. 14. cap. 19.

Quintò à diebus Sarug proauis Abrahamæ cepit Hellenismus, seu Græcismus, vsque ad tempus Abrahamæ, in quo idolorum cultus exortus est, non quidem ex lapide, & auro, sed penicillo, coloribus, & delineamentis eos, quos honore afficere nitebantur, depingebant. Deinde Thare, pater Abrahamæ, etiam per statuas idololatriæ errorem induxit, primos suos parentes per effigies colendo, & eos qui ante ipsos vita functi erant fabricandos ex figulari primùm arte, præterea successu temporis, & reliqui artifices ex lapide, ligno, argento, & auro, statuas iuxta propriam artem construxerunt: ita Egyptij, Babylonij, Phryges, ac Phœnices huius superstitionis primi auctores fuere; deinde ad Græcos translata est, qui innumeros homines in Deorum catalogum contulerunt. Hæc ita de idololatriæ initio tanquam certiora sint constituta ex Epiphanio, & Damasceno locis iam dictis, ex Cantecuzeno in Apologia. 3. circa principiu, & ex Theophylacto in illa verba Matth. 1. *Iudas autem genuit Phares, Zoraim de Thamar.* Vnde verum censetur quod Hieronymus affirmat in 2. caput Osee. Ninum, qui tempore

Barbarissimus.
Epiphanius.
Damascenus.
Nulla tunc idololatria.
Clemens Rom.
Epiphanius.
Damascenus.
Sententia quarta.
Scytissimus.
Genus idololatriæ in Scytismo inuentum.
Clemens Rom.
Zoroaster quis.
Nembroth ignem adorandum inuexit.
Ignis prælatus regibus Persicis.
Nicephorus.
Sententia quinta.
In Græcismo imaginum idololatria.
Statuas inuexit Thare.
Auctores idololatriæ.
Epiphanius.
Damascenus.
Cantecuzenus.
Theophyl.
Hieronymus.

Belus Deus.

Saturnus.

Plinius.

14.

Ambitio
idola inue-
xit.Diaboli in-
uidia.

Tertullian.

Idololatriæ
exortæ ve-
ra religio
obiecta.

15.

Amor cha-
rorum cau-
sa idolola-
triæ.

16.

17.

Theophyl.

Thare cœpit regnare, in tantam gloriam peruenisse, vt patrem suum Belum referret in Deum, qui Hebraicè dicitur Bel. Saturnum. voca- bant gentes, aliàs Iouem, vt putat Plinius lib. 6. Natural. histor. c. 36. & lib. 37. cap. 10.

Supernacuitas. uero dicitur quidam quasi rectum accipiunt, vt Vulga- tus cum dixit, *supernacuitas*, id est, inanitas, vana gloria. Alij vt dati- um, vt Athanasius in oratione contra idola, & ceteri, qui vertunt, *vana gloria*, vel *ambitione idola ingressa sunt in mundum*: nam homines ambitiosi honorem diuinitatis appetentes, idolum in mundum in- uexerunt. Quauis autem ambitio prima fuerit homini causa idola effingendi, eisque sacrificandi; ac inuidia diaboli, odiûmque, quo Deum, hominesque prosequitur, vt scribit Tertullia. in libro de ido- lolatria, hunc ignem accendit, & auxit.

Et ideo brevis illorum finis est inuentus. Excogitatus à Deo, vel desti- natus. Athanasius legit eo loco, *Et ideo compediaria eorum consumma- tio excogitata est.* quatenus statim ac cœpit idololatria in statu illo, quem Græcismum vocarunt Epiphanius, & Damascenus, cœpit veri- vnus Dei cultus in Iudaismo, in Abrahamæ familia palàm ostendi, & conualescere. Itaque statim exortæ idololatriæ obstitit Deus, vero suo cultu, ac religione, per Abraham, & posteros eius instaurata, & confirmata legibus. Hic sensus verior, quàm ille qui ait inuentum am- bitionis humanæ, breuiter desisse idololatriam: nec enim breuiter de- siit, quæ usque ad Christum multis annis permansit.

Acerbo. Græcè. ἀσπρὸν, ἀσπρὸν dicitur in fructibus intempestiuum, ac immaturum, quod calore Solis non est coctum, sed adhuc acerbum manet, transfertur ad vitæ incommoda, & mala, & ad hominis cele- rem decessum, vt suprâ cap. 10. v. 7. Luctus ergo acerbus, seu intem- pestiuus dicitur, quod filius ante tempus raptus lugeretur.

Sacra, Græcè, mysteria, & sacrificia. hoc est, caeremonias, & ritus, & quicquid ad cultum pertinet, parauit, sacrificiaque constituit. Primam causam assignat idola conficiendi, amorem inordinatum, siue paren- tum in filios, siue filiorum in parentes, siue aliorum charorum: quam in vniuersum assignat quoque Cyprianus initio libri de Idololatria, & Sapiens hoc loco adducit in exemplum imaginem effictam à pa- tre, dilecti filij, cum posset adducere effictam à filio Nino ad hono- rem Beli patris.

Deinde. id est, progressu temporis cum inualesceret impia con- suetudo pro lege seruata est, & tyrannorum mandatis simulachra re- ligioso cultu afficiebantur.

E longinquo. Græcè, ἀπὸ τοῦ μακροῦ *conspēctum figurantes.* hoc est, eorum aspectum, aut vultum longè remotum figurantes: namio *ἀπὸ τοῦ μακροῦ* sunt qui formam, vultum, figuramque hominis absentis, ac remoti sculptura, picturæ referunt, ac exprimunt, & hoc est quod dixit

dixit Vulgatus, attulisse figuram è longinquo, & Athanasius legit, *Athanasius.*
eoram speciem imaginibus expresserunt.

Sua solitudine, Græcè, *studiosè*, vt summo studio colerent,
 & obseruarent, vt tanquam præsens hęc opera adularen-
 tur.

Prouexit. Græcè, ad extensionem, seu intentionem cultus, hoc est,
 ad amplificationem cultus instituti, accessit ipsius artificis ambitiosa
 diligentia, quæ commendatione artis imperitos homines magis alle-
 xit, atque ad hominis venerationem excitauit: vulgus enim imperi-
 tum operis venustate deceptum, diuinitatem tribuit hominibus, qui
 morte fuerant sublati, cuiusmodi fuere Saturnus, Iupiter, & ceteri.
 Huc pertinet quod Actuum 19. 23. refertur de opificibus, qui Ephesi
 populum concitauerunt in Apostolum, quod eorum quæstum im-
 pediret.

In melius. Græcè, elaborauit arte similitudinem in pulchrius,
 vel ad maiorem pulchritudinem, aut venustatem. hoc est, quàm
 elegantissimè, ac pulcherrimè arte effinxit, in eaque omnem vim
 artis, ac facultatem adhibuit. hoc totum significat verbum Græcum
 ἐξελίσσασθαι.

Abducta. ἐφελκόμενον, attracta multitudo, vel abducta; sed hęc at-
 tractio, abductio quædam est, vt rectè vertit Vulgatus.

Nunc Deum. σέβασμα, *numen.* est autem id, quod colimus, venera-
 mur, adoramus honore Deo proprio; quo nomine vsus Paulus 2. ad
 Timoth. 2. 4. de Antichristo dixit, *Effertur aduersus omnem, qui Deus*
nominatur, aut σέβασμα quod colitur.

Et hæc fuit deceptio. Græcè, *hoc fuit vitæ in insidias.* id est, fuit hu-
 manæ vitæ insidiosum, ac perniciosum. Ideo versu 8. vocatum est li-
 gnum execrandum, & maledictum: nihil enim magis homini cala-
 mitosum, quàm Deo vero despecto; creaturis numen tribuere, quæ
 nec studiosos virtutis præmio afficere, nec vitis deditos supplicio po-
 terunt.

Affectui. συμφορᾷ, *calamitati*, seu *incommodo*, & *tyrannidi inservien-*
tes homines, ne scilicet à Tyrannis opprimerentur calamitatibus, &
 vi seu potestate, vel quo vitarent calamitates: nam existimantes se id
 posse à Diis suis obtinere, eos effinxerunt; & hoc est, quod dixit Vul-
 gatus, *aut affectui.*

Et non. Græcè, *postea*, aut *deinde.* Bellum ignorantia vocat: quod
 tot mala ex illa concitata tanquam quidam Tyranni contra rationis
 arcem bellum mouerent.

Filios suos sacrificantes. Græcè, *filiorum cadentia sacrificia*; quæ sci-
 licet polluebantur filiorum cæde, cum in illis immolarentur: nam
 immolabant filios suos, & filias suas demonibus.

Obscura sacrificia. Græcè, *occulta mysteria* id est, nocturna sacra Ve-
 neris,

neris, Priapi, Cybeles, ac similia, in quibus turpissima committebantur scelera in locis subterraneis, & occultis.

24. *Infantie plenas vigilas.* Græcè, aut infanas ex aliis legibus, aut ritibus *comeffationes, seu bacchationes*; sic vocat Bacchanaliorum ritus, & cæremonias.

25. *Et omnia.* πᾶντας omnes, legunt alij: nam omnes, nullo excepto, sunt iis vitis implicati; ac contaminati; quæ sunt, fictio, quæ dolum, fraudemve significat; infidelitas, qua fides omnis violatur. Turbatio ταραχος perturbatio, motus turbulentus, qui paci, otio, ac quieti opponitur; tumultus bonorum, hoc est, bonarum rerum confusio.

26. *Dei immemoriatio.* gratiæ obliuio, χάριτος, gratiæ, seu doni obliuio, aut ingratitudo, qua beneficia obliuioni traduntur, præsertim Dei.

Natiuitatis immutatio. vel generationis. Notatur vitium contra naturam, ex quo nulla spes generationis; vel rei genitæ immutatio, dum supponitur filius adulterinus loco legitimi.

Nuptiarum inconstantia. Græcè, nuptiarum inordinatio, seu connubiorum confusio, quod idololatræ vxores alias, aliasque pro libidine ducerent, ac commutarent.

27. *Infandorum.* Græcè, innominatorum. Infanda, seu innominata vocat idola, quæ ne nominanda quidem sunt, à quibus nostra etiam oratio abhorreere debet, vt Psal. 16. 4. negat David se sacrificia eorum labiis assumpturum, *Vt non loquatur, inquit, os meum opera hominum.*

28. *Aut peierant citò.* Facile, vel temerè, quod videant se ab idolis sensu carentibus non posse affici supplicio: nam sequitur.

29. *Noceri se non sperant.* lædi se non expectant, pro, non metuunt ab iis pœnis periurij plecti.

30. *Vtraque.* Vtraque iusta vindicta eos inuadet, aut pœnam de illis sumet. Vtraque supplicij iusta causa, ratioque eos corripiet, iusque suum exequetur. Vtrumque hoc ad supplicium illis imputabitur, & quod de Deo malè senserunt, & quod peierauerunt. In Græco plurale est, vtraque iusta comprehendunt eos: videlicet supplicia; vel quia duo hæc scelera illos pœnis subiicient. Pro iustitiam, Græca habent *sanitatem* seu, *religionem iuramenti.*

31. *Iuratorum.* ὀρκωποῦντες, eorum, per quos iuratur, quod passiue dixit Vulgatus, *iuratorum* quoniam dixerat, ideo homines idololatrias non timere supplicium pro periuriis, quod non timeant inanimatos Deos, addit, falli eos quidem: non enim potentia, visque idolorum, per quæ fit iuramentum est, quæ pœnas sumet de eorum periuriis: sed ipsa vltix pœna debita malefactorum; perambulatur, id est, expetit supplicium prauè factorum: non enim quid

Culpa pœnā indicit.

quid possint idola, considerandum est, sed quæ committant impij.

Pœna. Si hîc sumitur pro vindicta iniquitati improborum debita. Ipsa, inquit, iustissima ultio pœnas ab improbis reperet. hoc est, quod dixit Vulgatus: *peccantium pœna perambulat semper iniustorum transgressionem.* nempe, definita peccantibus pœna ambulat per iniustorum transgressionem. ipsa enim prava conscientia pœnas expetit transgressionis. Similiter enim dictum est Caino Genes. 4. 7. *Nonne si bene egeris, recipies, sin autem malè, statim in foribus peccatum aderit: id est, ultio peccati instat, & persequitur te.*

Ultio sequitur peccantem.

SAPIEN

SAPIENTIAE SALOMONIS

CAPVT XV.

V E T V S.

N O V A.

IV autem Deus no-
ster, 1. suavis & ve-
rus es, patiens, & in
misericordia disponens omnia.

Etenim si peccauerimus, tui
sumus, 2. scientes magnitudi-
nem tuam: & si non peccaueri-
mus, scimus quoniam apud te
sumus computati.

3. Nosse enim te consummata
iustitia est: & scire iustitiam,
& virtutem tuam, radix est
immortalitatis.

Non enim in errorem indu-
xit nos hominum 4. mala
artis excogitatio, nec umbra
pictura labor sine fructu, effi-
gies sculpta per varios colo-
res.

5. Cuius aspectus insensato
dat concupiscentiam, & diligit
mortuae imaginis effigiem sine
anima.

6. Malorum

IV verò Deus no-
ster benignus, &
verus es, longani-
mis, ac misericordia guber-
nans omnia.

Etenim si peccauerimus,
tui sumus, scientes tuam
potentiam: non peccabimus
autem, scientes quòd tui
censemur.

Scire enim te cōsumma-
ta iustitia est; & tuam intel-
ligere potentiam, radix im-
mortalitatis.

Neque enim decepit nos
malum moliens hominum
excogitatio, neque pictorū
labor infructuosus, species
maculata coloribus varie-
gatis.

Quorū aspectus insipien-
tibus in cōcupiscētiā venit,
desiderātq; mortuæ imagi-
nis formam spiritu carentē.

Malorum

6. Malorum amatores, digni sunt qui spem habeant in talibus, & qui faciant illos, & qui diligunt, & qui colunt.

7. Sed & figulus mollem terram premens laboriosè fingit ad usus nostros unumquodque vas, & de eodem luto fingit quæ munda sunt ad usum vasa, & similiter quæ his sunt contraria: homini autem vasorum quis sit usus, iudex est figulus.

8. Et cum labore malo Deum fingit ex eodem luto: ille qui paulò antè de terra factus fuerat, & post pusillum reducit se unde acceptus est, repetitus anima debitum quam habebat.

Sed cura est illi, 9. non quia laboraturus est, nec quoniam brevis illi vita est, sed concertatur aurificibus, & argentariis: sed & ærarios imitatur, & gloriam præfert, quoniam res superuacuas fingit.

10. Cinis est enim cor eius, & terra supernacua spes illius, & luto vilior vita eius:

Quoniam ignorauit qui se finxit, & qui inspirauit illi animam, quæ operatur, & qui insufflauit ei spiritum vitalem.

12. Sed & aestimauerunt lusum vitam nostram, & conuersationem vitæ compositam ad lucrum,

& oper

Malorum amatores, digni talibus spebus, & qui faciunt, & qui concupiscunt, & qui venerantur.

Etenim figulus mollem terram premens laboriosè fingit ad ministeriū nostrū unumquodque vas: sed ex eodem luto finxit & mūdis operibus seruientia vasa, & contraria omnia similiter: horum autē vtriusque quis cuiusque est usus, iudex figulus.

Et malè laborans ex eodem luto Deum effingit vanum, qui paulò antè è terranatus, paulò post abiit, ex qua sumptus est, animæ repetitus debitum.

Sed ei cura est, non quòd sit laboraturus, neque quòd breuem vitā habet: sed certat quidem cum aurificibus, & argentariis, ærariósque imitatur, & gloriā arbitrat quòd adulterina fingit.

Cinis est cor illius, spes item eius terra vilior, & abiectior luto vita eius.

Quoniam eum, qui se finxit, ignorauit, & qui inspirauit illi vegetam animā, qui insufflauit spiritū vitalem.

Verūm isti ludicram vitam nostram sunt arbitrati, & cōuersationem conuen-

G g

tum

& oportere vndecumque etiam ex malo acquirere.

13. Hic enim scit se super omnes delinquere, qui ex terra materia fragilia vasa, & sculptilia fingit.

14. Omnes enim insipientes & infelices supra modum anima superbi, sunt inimici populi tui, & imperantes illi.

15. Quoniam omnia idola nationum deos aestimauerunt, quibus neque oculorum usus est ad videndum, neque nares ad percipiendum spiritum, neque digiti manuum ad tractandum, sed & pedes eorum pigri ad ambulandum.

16. Homo enim fecit illos: & qui spiritum mutuatus est, is finxit illos. Nemo enim sibi similem homo poterit Deum fingere.

17. Cum enim sit mortalis, mortuum fingit manibus iniquis. Melior enim est ipse his, quos colit, quia ipse quidem vixit, cum esset mortalis, illi autem numquam.

18. Sed & animalia miserrima colunt: insensata enim comparata his, illis sunt deteriora.

19. Sed nec aspectu aliquis

ex his

tum lucrosum: oportere enim dicunt, vndecumque etiam ex malo acquirere.

Hic enim præter omnes nouit quod peccat, materiae ferreae vasa fragilia, & sculptilia fabricans.

Omnes autem longè sunt insipientissimi, & infelices supra animas infantium, hostes populi tui, qui eum in potestatem redegerunt.

Quoniam omnia idola gentium deos existimauerunt; quibus neque oculorum usus ad visionem: neque nares ad attractionem aeris: neque aures ad audiendum: neque digiti manuum ad contrectationem; & pedes eorum pigri ad ingressum.

Homo enim eos effecit, & qui mutuatus est spiritum, effinxit illos: neque enim ullus est homo, qui similem sibi Deum formare possit.

Mortalis autem existens mortuum operatur manibus iniquis: præstantior est enim numinibus suis, quoniam ipse quidem vixit, illa verò nunquam.

Et animalia autem odiosissima colunt: dementia enim aliis comparata sunt deteriora.

Nec quatenus desiderare

(ca

*ex his animalibus bona potest
conspicere : effugerunt autem
Dei laudem, & benedictionem
eius.*

(ea possint, habent) quòd in
conspetu animalium pul-
chra sint: effugerunt autem
& Dei laudem, & eius be-
nedictionem.

ARGUMENTVM.

*Gratius Deo actis, quòd populo Dei non ita contigerit, ut Genti-
bus idololatriis, rursus inuehitur in figulos, qui ex luto Deos finge-
bant, sicut supra inuectus fuerat in artifices, & reliquos fabricandi
arte peritos.*

COMMENTARIUS.

SVAVIS. *χρησδς*, benignus, benignitas autem Dei facit eum suauem
hominibus: idcirco Vulgatus nomen hoc consuevit vertere, *suavis*.

Patiens. μακροθυμος, longaminis. hoc est, multa lenitate, ac patientia
præditus: cui animi affectioni contraria est iracundia, quæ subito ad
vltiscendum exardescit.

Disponens. Gubernans omnia, qui misericordia moderaris omnia.
Quali dicat, Hæc quidem est idolorum imbecillitas, & inanium deo-
rum fallacia. At tu Deus noster omnipotens cum sis, & nutu possis
omnes disperdere, benignus tamen, & magnificus es, & omnia mode-
raris patientia, & misericordia.

Scientes magnitudinem tuam τὸ κράτος, potentiam tuam, ut legit Au-
gustinus lib. de fide, & operibus, cap. 22. & omnes Interpretes. ut sit
sensus, Si peccauerimus, profiteamur ingenuè quòd non possimus te
effugere, ut putabant idololatræ effugere se posse deos suos, qui tui
sumus, tuoque dominio subiecti. Et scimus summam tuam poten-
tiam, qua nos punire potes quocumque tandem fugerimus aliter
quàm idola imbecilla, & impotentia. Nam, ut ait Dauid Psalmo 138.
8. *Si ascendero in cælum, tu illic es, si descendero in infernum ades, si sum-
psero pennas meas diluculo, & habitauero in extremis maris: etenim illic
manus tua deducet me & tenebit dextera tua.* Augustinus paulò diffe-
rentius explicat, *Et si peccauerimus, tui sumus*, quoniam scilicet, bo-
num, & magnum Deum habemus, qui velit, atque possit pœniten-
tium peccata sanare; non qui nequaquam audeat permanentes in
malignitate disperdere. Vnde subdit, *scientes potentiam tuam*, cui se sub-
trahere nequeat aut occultare peccator.

Et si non peccauerimus, Græcè est, non peccabimus autem. Augustinus
per præteritum dixit, *non peccauimus autem.* In Vulgato autem, ut cum

1.
Benignitas
suauē Deum
reddit.

2.
Augustinus.
Peccatores
à Deo fuge-
re nequeūt.

Dei amor
efficit ut nō
Peccemus.

Augustinus.

Populum
esse Dei, re-
trahit à
peccando.

3.
Vera iusti-
tia unde.

Potentia-
morem ge-
nerat, timor
virtutes.

4.

Dei benefi-
cium ingēs,
vera reli-
gio.

Græco conueniat, ita legendum, *Et si non peccauerimus*, ideo est, quia scimus quoniam apud te sumus computati. Est ergo sensus, At ex eo confidimus non peccaturos nos, quod sciamus tibi esse in pretio, tibi nos charos esse, in tuam nos adscriptos esse amicitiam, & familiaritatē.

Apud te sumus computati. Græcè, *scientes quod tui censemur*, aut *habemur*. vel ut legit Augustinus, *quoniam tui sumus deputati*. Quis enim ait ille, dignè cogitans habitationem apud Deum, in qua omnes prædestinatione sunt deputati, qui secundum propositum vocati sunt, non enitetur ita viuere, ut tali habitationi congruat? Verum Salomō loqui videtur de populi electione præ alijs populis, non de prædestinatione, de qua Moses Deuteronomio 32. 8. *Quando diuidebat Altissimus gentes: quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israel. Pars autem Domini populus eius: Iacob fanticulus hereditatis eius.* Hæc igitur cognitio, & persuasio quod sumus de numero populi Dei, & quod sumus adscripti in catalogum fidelium eius, maximè nos continet, aut continere debet in omni pudore, ac timore ne peccemus, & eò magis, quod magis in eius familiaritatem insinuamur. Vulgatus sua translatione hunc sensum indicat: Non peccando magis tui sumus, adscripti in tuam amicitiam. Sed prior sensus verus, & vulgato accommodandus eo modo, quo diximus.

Nosse: hoc est, cognitio vera, & perfecta iustitiam integram, ac solidam affert secum. Nam cum Dei voluntas sit omnis regula iustitiæ, quæ in lege illius est declarata, qui eius habuerit cognitionem perfectam omnis iustitiæ compos efficietur, aliter quàm qui philosophorum cognitione præditus est, quæ adducit dimidiatam iustitiam.

Et scire iustitiam. Græcè, *et nosse tuam potentiam radix est immortalitatis*, seu *tuam virtutem*, ut vertit Vulgatus. Itaque in Græco non est, *tuam iustitiam*. Igitur cognitio diuinæ potentiæ, cum ingeneret nobis timorem Dei, qui nos facit abstinere ab omni peccato, omnis corruptionis ac mortis origine, ideo inducit omnem virtutem, quæ est radix immortalitatis, & incorruptionis, ac felicitatis.

Male artis. *κακὸς τεχνος*, malum texens, malum moliens, aut mali artifex excogitatio, aut insidiosum inuentum. quasi dicat, inter cetera beneficia, quibus cumulasti populum tuum, illud eximium est, quod à fallacibus, ac perniciosis hominum inuentis conseruasti eum, qui contra Dei legem multa excogitant, multaque constituunt.

Nec umbra pictura. Græcè, *σκιὰ γραφῶν*, adumbratio picturarum. Ita cum vulgato legunt codices Complutensis, & Regius. Alij vna dictione dicunt *σκιὰ γραφῶν* pictorum, seu adumbrantium, ut habet Vaticanus: sunt enim *σκιὰ γραφοί*, qui lineamenta, umbrasque inducunt, quibus ea, quæ plana sunt in picturis eminere videantur: horum enim inanis labor, inquit, non decepit nos.

Effigies sculpta. Græcè, *maculata*, hoc est, figura coloribus distincta, ornata,

ornata, & polita; maculas vocat notas, quibus pictores solent imagines distinguere, & illustrare.

Imaginis
pictura.

Cuius aspectus. ὅν, quorum, scilicet colorum aspectus: nam dum varios colores aspiciunt stulti homines, excitantur ad amanda, colendaque simulachra: nam amor (vt est in prouerbio) ex oculis nascitur. Vulgatus, cum dixit, *cuius*, voluit referre effigiem sculptam.

5.

Concupiscentiam. εἰς ὁρεξιν, in concupiscentiam, habent ferè omnes Græci codices, quos est secutus Vulgatus. Alij, vt Vaticanus, legunt, εἰς ὁνειδὸς, in opprobrium: nam probri illis vertitur aspicere, ac colere eiusmodi imagines.

Quæritur meritò hoc loco, quàm verè dixerit Salomon, *Non enim induxit nos in errorem, hominum mala artis excogitatio, nec umbra pictura, aut effigies sculpta per varios colores*; cum luce clarius sit, Israëlitas pestifero idololatriæ morbo valde laborasse. Nam, vt ait Stephanus Actuum 7. in deserto per quadraginta annos omnem militiam cœli coluerunt, ac fecerunt vitulum in Oreb & adorauerunt sculptile; ingressi deinde terram promissam, tempore Iudicum, per quadringentos annos hac ipsa de causa, crebrò sunt à tyrannis oppressi; tempore quoque Samuelis, vt constat 1. Regum 7. 3. seruebant Baalim, & Astaroth; tum etiam senescente Salomone, & eo vita functo, decem tribus, auctore Ieroboam, vitulos aureos adorauerunt, donec sexto anno Oseæ eorum regnum deletum est per Salmanassarem, sicut & duarum tribuum, eandem ob causam, per Nabuchodonosorem. Responderi potest in primis, loqui Salomonem de communi populi errore: nam eximium est beneficium, ita vniuersum populum Deo affectum, vt publicè simulachra colere nemo auderet; nec populus omnis se in idolorum cultum duci pateretur; quod tempore Eli, Samuelis, Saulis, & maximè Davidis, & ipsius Salomonis, vsque ad eius senectam, verum fuisse compertum est, licet aliqui ei malo se subiicerent. Deinde toto Davidis tempore, & ipsius Salomonis vsque ad eius senium, quo cœpit delirare, nulla inuenitur de idolo tunc ab aliquo culto facta mentio, quo tempore hunc librum ab eo scriptum credimus, atque tunc verè dicebat, gratias agendas quàm maximas Deo, quòd ipse cum populo in vero Dei cultu persisteret, nulla idololatriarum arte deceptus, aut à nationibus in errorem inductus. Verùm quia ab Ægyptiis sumpta est occasio insurgendi in idola, & in Ægyptios sermo redit, de eo tempore loqui videtur, quo Israël erat in Ægypto, quando nullum coluit idolum, nulla Ægyptiorum arte deceptus est, cum Ægyptij hostes Israëlitis infestissima, & amentia colerent animalia, vt inferiùs dicitur.

Quæstio,
Num Israël
fuerit ido-
lolatra?
Multis con-
stat, idola
coluisse.

Responsio.

Palàm ne-
mo idolola-
tra sub Da-
uide.

De tempo-
re Ægypti.

Malorum. hoc est, qui capti amore, studioque idolorum, & digni, qui vanam in illis habeant spem, hi sunt, tam qui ea faciunt, quàm qui desiderant, vel amant, quàm qui colunt.

6.

7.
Sed & Græcè, Nam &

Sed & Græcè, Nam &, seu etenim figulus mollem terram, seu argillam premens, modum refert Eccles. c. 38. 32. Et de eodem luto, vel argilla, fingit, ut ait Paulus ad Rom. 9. 2. aliud vas in honorē, aliud in contumeliā.

Horum autem figulus autem est arbiter, ac moderator totius eorum facultatis, ac commoditatis ad aliquem usum opportunæ: sub arbitrio enim eius est & vas fingere, & Deum ex illo luto.

8. Et cum *κακὸς ἔσθις*, male laborans, aut male laboriosus, pessimè locans operas, cuius labor, & opera in rebus malis ponitur. Ille, inquit, figulus, qui ad opera nefaria laborem suum confert ex eodem luto, ex quo finxit vasa munda, & immunda, Deum vanum, & idolum fingit: ille ipse, qui ex terra formatus est, ex qua idolum, in quam paulò post est abiturus.

Moriturus
Deum facit
immortalē.

Repetitū debitum. hoc est, reddens debitum vitæ exactum, quæ mutuò data est, ut reddatur cum reposcitur. Est autem ridiculum valde, ac detestabile, qui paulò antè natus non multò post mortem obiturus est, suo arbitrio deos fingere, & mortalem immortalitatem, & numen eis tribuere; qua insania nulla maior esse, aut cogitari potest.

Et pœnæ
futuræ obli-
tus.

9. Non quia laboraturus est. Nullam rationem habet de labore suo in conficiendo idolo: nec quòd breuiorem reddat vitam suam per lato labore, dummodò lucrum reportet, ut versu 12. Sic expositores communiter exponunt. Alij verò sic: Nullam curam habet de labore, qui eum manet post hanc vitam, de afflictione, aut supplicio, quo afficiendus est non multo post tempore, nempe, post vitam suam adeò breuiem, cuius breuitatem si considerasset, reuocatus fortasse opus illud dimitteret.

Sed concertatur. hoc est, tota illi concertatio est cum aurificibus, & argentariis, & fabris ærariis, ut eis paria cōfingat idola, id solum curat, ut vel superare, aut saltem æquare possit in arte aurifices, argentarios, & ærarios, licet in materia superetur.

Et gloriam præfert. Et gloriam suam putat simulachra facere, aut gloriam sibi ducit quòd fingat idola inania.

Res supernacuas. imposturas, seu adulterina fingat, quæ nempe speciem habeant eorum, quæ faciunt aurarij, argentarij, & ærarij, ut tan illustria opera faciat ipse ex luto, quàm faciunt illi ex auro, argento, & ære; & quanuis in materia superent, in arte superentur, vel saltem æquentur.

10.

Cinis. *σπέρμα*, propriè cinis est puluerulentus, sordidusque, qui mixtos habet carbunculos. Pro puluere hîc accipiunt alij, quòd res puluerulentas meditetur, nempe deos ex puluere fictitios. In Græco desideratur particula rationalis, enim, quòd nulla reddatur ratio prædictorum; quin potius incipiat inuectiua in figulum idola fingentem.

Inuehitur
in figulum.

Terra supernacua. Græcè, *terra vilior spes illius.* Complutensis legit, *illorum.* est certè spes figuli illius vilior terra, ex qua fingit idola, & luto

luto, seu argilla, ex qua frustum sumpsit ad Deum suum cōficiendum.

Et luto vilior. Et luto abiectior vita eius, quia spem sitam habet in luteo idolo, quod ideo terra ipsa vilior est: nam terra, uti à Deo creata, manet id, quod est; at idolum habet id, quod non est: existimatur enim Deus, cum minimè sit. Vnde & abiectius figulus viuit, quàm est ipsa terra, seu lutum idoli, quia luto se subiicit, ut seruum domino, & ut creaturam creatori suo.

Figulus lu-
to vilior.

Idolum ter-
ra vilior.

Animam, quæ operatur. ἐνεργῶσα, operantem, vegetam, efficacem, quæ non est cassa, sed agit semper aliquid, quod vim eius declarat. Reddit rationem eius, quod dixerat, quòd cinis sit cor figuli, & terra vilior, & luto abiectior, quia luto se subiicit, ignorans Deum vitæ suæ, & omnium bonorum auctorem, & largitorem.

11.

Sed &. Coniunctio hæc non est in Græco; cum vero hætenus locutus sit in singulari de figulo, iam ad similes extendit sermonem dicens, verum isti, aut qui eiusmodi sunt, arbitrantur vitam nostram non esse aliquam rem seriam, cuius postea sit ratio reddenda.

12.

Lusum esse. παίγιον, ludum puerilem esse vitam, veluti cum pueri ludunt imaginibus fictis, & nihil serij habere.

Vita homi-
nis non est
ludus.

Et conuersationem. Et viuendi rationem, seu vitam nundinationem quæstuosam, id est, ad lucrum, & quæstum comparatam, quod dixit Vulgatus, *compositam ad lucrum*; ut Aristoteles vitam utilem, & quæstuosam, in qua auari summum bonum constituunt. Vnde & quæstum sibi proponunt Deum.

Undecumque. Quæstum esse faciendum putant modis omnibus, ac rationibus, siue per fas, siue per nefas; siue bonis artibus, siue malis; nam, ut quidam dixit, bonus est odor lucri ex re qualibet.

Hic enim. Confert artifices cum aliis idololatriis, sic dicens: Alioquin enim cum vnus Dei notitia omnibus hominibus natura insita sit, si nolit insanire, supra omnes nouit se grauissimum committere scelus, dum ex materia terrea vasa fragilia simul, & sculptilia, aut effigies fabricat: quia ex eadem argilla, ex qua finxit vasa fragilia ad ministerium, finxit & idola non minùs fragilia; quæ sola ratio illum suæ impietatis conuincit, si nolit cæcutire.

13.
Infantia ar-
tificis.

Omnes enim. In Græco non est, *enim*, sed *δὲ, autem*, cum non reddatur ratio præcedentium, sed in vniuersum conuertat sermonem ad gentes idololatrias, quæ hostili odio populum Dei persequebantur. Longè autem, ait, vincunt ceteros miseria, & stultitia populi Ilii, qui Israëlitas veros Dei cultores odio prosequuntur, cum ipsi idola colant simulachra, ut Ægyptij, Ammonitæ, Moabitæ, & similes aliæ nationes.

14.

Supra modum animæ superbi. Græcè, *ὑπερβόητος*, & *infelices super animas infantium.* id est, infeliciores, miserioreque animis infantium. Infantes accipit pro stultis, in quibus non plus est intelligentiæ, ac prudentiæ, quàm

Infantes
stulti.

quàm in infantibus, qui fari nondum norunt. Et hoc est, quod dixit Vulgatus, *supra modum animæ superbi*, id est, præsumentes supra id quod valent animo concipere; & ut pueri stulti desipientes.

Et imperantes ei, vel, dominantes ei, qui cum sua potestate subiecerunt, vel, qui eum potentia sua oppresserunt. Ex sequenti capite videtur colligi hunc sermonem esse contra Ægyptios.

15.
Cyprianus.

Simulachra
sine vita.

Quoniam. Hunc locum, ut habet Vulgatus, affert Cyprianus lib. de exhortatione Martyrum, cap. 1. & lib. 3. Testimoniorum ad Quirinum, cap. 59. tantum differt, quod illud Vulgati, *neque digiti manuum ad contrectandum*, sic ille legit, *neque digiti in manibus ad contrectandum*. Ait ergo; insipientissimi sunt, & miserrimi hostes populi tui, (de Ægyptiis quidam intelligunt omnes nationum deos colentibus) quod omnia simulachra gentium pro diis habeant, seque viliora, quibus neque est oculorum usus ad videndum opportunus: neque nares ad attrahendum, aut hauriendum aërem: neque digiti ad contrectandum, tangendum, aut palpandum; & pedes eorum ad ingrediendum immobiles sunt; quibus si similes fierent, homines esse desinerent.

16.

Homo enim. Et hunc integrum versum habet Cyprianus locis dictis. Non mirum, inquit, si omnia Gentium simulachra sensibus orata sint, cum homo sit, qui facit illa: is scilicet, qui mutuò accepit à Deo, spiritum suo tempore redditurus.

Homo Deū
facit se in-
feriorem.

Nemo enim. Cyprianus legit, *nemo autem*; & Complutensis, ac Regius codices, pro *autem*, *sibi*, legunt, *αὐτῶν*, *illorum*; & addunt, *virtute*, hoc modo: *Nullus enim illorum similem homo virtute fingere poterit Deum.* Verior est lectio Vulgati: nam redditur ratio præcedentis sententiæ, qua dictum est, sensibus idola carere, quia homo fecit illa, qui mutuò spiritum accepit. Cum ergo non possit illis inferere spiritum, quem ipse à Deo accepit, nullus homo erit, qui possit sibi similem Deum formare.

17.

Cum enim. Cyprianus & hunc versum affert: tantum differt, quod legit, *melior est autem*; & illa verba, *cum esset mortalis*, quæ nulli Græci codices habent, nec ipse habet.

His quos colit. *σεβασμάτων*, culturis suis, id est, rebus quas colit, quæ sunt ficta numina. Diximus de hoc nomine supra.

18.

Sed & animalia. Græcè. *καὶ animalia autem, odiosissima colunt.*

Miserrima. *ἐχθίστα*, odiosissima, vel, infestissima, & idcirco miserrima, colunt Ægyptij, ut crocodilos, feles, serpentes, ibides, & similes bestias hominibus noxias, & valde infestas.

Ægyptiorū
idola despi-
cit.

Insensata. Græcè, *ἄνοια*, quod nomen si in recto sit, concordat cum *animalia*, ut coniunxit Vulgatus, sic sentiens: Quæcunque animalia insensata, vel amentia, si cum his comparentur, quæ colunt Ægyptij, inueniemus hæc illis deteriora. hoc est, Animalia ab Ægyptiis culta, cum, si aliis comparentur, amentia inter rationalia sint habenda, proinde

inde deteriora sunt; nam cum omnia expertia rationis sint, illa alia magis cum mente humana consonant, quoniam benigna sunt, hominique utilia; hæc verò sunt illi inimica, quòd venefica sint, & illi infestissima, ut mireris quæ colant homines suæ obliti humanitatis. Alij putant αἰνοῖα esse in dandi casu, pro Latino auferendi, ut sit sensus: Hæc animalia infestissima, quæ colunt Ægyptij amentia hac, seu propter hanc amentiam, qua capti Ægyptij cultum eis exhibent, comparata cum ceteris animalibus, eis sunt deteriora, quòd illa Deo placeant, cum vñibus humanis deseruiant, ad quos sunt creata; hæc verò execranda, cum vsui sibi indebito vsurpatæ diuinitatis accommodata sint.

Deteriora animalia culta ab Ægyptiis aliis.

Sed nec aspectu. Græcè, *Neque quatenus desiderare, vel, Nec quatenus desiderentur, quòd, vel, quasi in conspectu animalium pulchra sint.* Sunt qui nomen ὄψις, *conspectus*, accipiant pro forma, & pulchritudine, vertentes, *in animalium pulchritudine formosa sunt:* hoc sensu: Sed nec ea sunt forma, ac pulchritudine inter animalia, ut desiderare ea; aut illis affici quis possit, cum sint omnium deformissima: multò minùs ut coli debeant. Vnde rectè vertit quidam, *Quæq;* nec tanta pulchritudine præditæ sunt, qualem animalium forma capit, ut expetatur. Ait ergo Sapiens: Hæc animalia infestissima, quæ colit Ægyptus, si vel inter animalia conspiciantur, nihil habent speciosum, pulchrumve, propter quod desiderentur; multò minùs propter quod colantur. Cui sensui hoc modo Vulgatus conformandus: Sed nec si quis aspiciat aliqua ex his animalibus, bona ea, vel pulchra potest conspicere: nulla enim prædita deprehendet pulchritudine, ut propter eam sint amanda, necdum colenda.

19.

Nulla pulchritudine prædita, qua colantur.

Effugerunt. Græcum verbum singulare est, ἐκπέφυγε, *effugit*, ut huius verbi suppositum esse non possint cultores idolorum, ut volunt expositores, sed ζῷα animalia, quia Græcis neutrum plurale iungitur eleganter verbo singulari. Ait ergo, non solum eiusmodi animalia, in conspectu aliorum animalium non sunt bona, aut pulchra; sed etiam sunt aliena à Dei laude, & benedictione: siquidem illis diuino cultui expositis neque benedicit Deus neque probat; imò potius maledicit, sicut in Genesi cap. 3. *maledixi serpenti*, quòd protoparentes seduxisset, dicens, *Quia fecisti hoc, maledictus es super omnia animalia terra.*

Sunt à Deo maledicta.

SAPIENTIAE SALOMONIS

CAPVT XVI.

V E T V S.

N O V A.

1. **R** Propter hac, & per his similia passi sunt dignè tormenta, & per multitudinem bestiarum exterminati sunt.

2. Pro quibus tormentis bene disposuisti populum tuum; quibus dedisti concupiscentiam delectamenti sui nouum saporem, escam parans eis origometram:

3. Vt illi quidem concupiscentes escam propter ea, quæ illis ostensa & missa sunt, etiam à necessaria concupiscētia auerterentur; hi autem in breui inopes facti, nouam gustauerunt escam.

4. Oportebat enim illis sine excusatione quidem superuenire interitum exercentibus tyrannidem: his autem tantum ostendere quemadmodum ini-

mici

O B hanc causam, per similia dignè puniti sunt, & per multitudinem bestiarum cruciati.

Pro quo supplicio beneficium populo tuo præstitisti: quibus in concupiscentiam appetitus nouum saporem, cibum parasti coturnicem.

Vt illi quidem cibum appetentes propter ostensam immissorum etiam necessariam appetentiam auerterentur: hi verò ad breue penuria affecti, noui etiam saporis participes fierent.

Oportebat enim illis quidem penuriam ineuitabilem superuenire tyrannidem exercentibus: his verò tantummodò ostēdi, quem-

admo

mici eorum exterminabantur.

5. Etenim cum illis superuenit saeva bestiarum ira, moribus peruersorum colabrotum exterminabantur.

6. Sed non in perpetuum ira tua permansit, sed ad correptionem in breui turbati sunt, signum habentes salutis ad commemorationem mandati legis tue.

7. Qui enim conuersus est, non per hoc, quod videbat, sanabatur, sed per te omnium saluatorem.

8. In hoc autem ostendisti inimicis nostris, quia tu es, qui liberas ab omni malo.

9. Illos enim locustarum, & muscarum occiderunt morsus, & non est inuenta sanitas anima illorum: quia digni erant ab huiusmodi exterminari.

Filios autem tuos nec draconum venenatorum vicerunt dentes: misericordia enim tua adueniens sanabat illos.

11. In memoria enim sermonum tuorum examinabantur, & velociter saluabantur, ne in altam incidentes oblivionem, non possent tuo uti adiutorio.

Etenim

admodum hostes ipsorum cruciarentur.

Etenim cum ipsis grauis superueniret bestiarum ira, moribusque peruersorum perimerentur serpentum.

Non ad finem usque mansit ira tua; ad admonitionem autem ad breue fuere perturbati, signum habentes salutis ad reminiscenciam mandati legis tue.

Nam conuersus non per id, quod videbatur, seruabatur, sed per te omnium seruatores.

Et in hoc autem persuasisti inimicis nostris, te eum esse, qui omni ex malo eripis.

Illos enim locustarum, ac muscarum interficiebant morsus; nec remedium vite ipsorum repertum est, quia digni erant qui a talibus punirentur.

Filios vero tuos ne venenatorum quidem draconum dentes vicerunt: misericordia enim tua venit in auxilium, & sanauit ipsos.

In memoriam enim sermonum tuorum stimulantur, & celeriter seruabantur, ne in profundam delapsi oblivionem, retrahi non possint tuo beneficio.

Hh 1

Ne

Etenim neque herba, neque
12. malagma sanauit eos, sed
tuus, Domine, sermo, qui sanat
omnia.

Tu es enim Domine, qui vi-
ta, & mortis habes potestatem,
& 13. deducis ad portas mor-
tis, & reducis.

14. Homo autem occidit qui-
dem per malitiam, & cum exie-
rit spiritus non reuertetur, nec
reuocabit animam, quæ recepta
est.

15. Sed tuam manum effuge-
re impossibile est.

16. Negantes enim te nosse
impij, per fortitudinem brachij
tui flagellati sunt nouis aquis,
& grandinibus, & pluuiis per-
secutionem passi, & per ignem
consumpti.

Quod enim mirabile erat,
in aqua, quæ omnia extinguit,

17. plus ignis valebat: vindex
est enim orbis iustorum.

18. Quodam enim tempore
mansuetabatur ignis, ne com-
bureretur quæ ad impios missa
erant animalia: sed ut ipsi vi-
dentes scirent, quoniam Dei iu-
dicio patiuntur persecutionem.

19. Et quodam tempore in
aqua supra virtutem ignis, ex-
ardescibat undique, ut iniqua
terræ nationem exterminaret.

20. Pro quibus Angelorum

esca

Neque enim herba, nec
fomentum curauit eos: sed
tuum, ô Domine, verbum
sanans omnia.

Tu enim vitæ, & mortis
potestatem habes, ad por-
tasque inferorum deducis,
& reducis.

Homo autem mortem
quidem infert malitia sua,
spiritum autem egressum
non facit reuerti, neque a-
nimam assumptam reducit.

Tuam verò manum ef-
fugere impossibile est.

Nam impij te nosse ne-
gantes vi brachij tui flagel-
lati fuerunt nouis pluuiis,
grandinibus, imbribus, per-
secutionem passi ineuitabi-
liter, atque igne consumpti.

Nam, quod maximè ad-
mirabile est, in aqua omnia
extinguente plus operaba-
tur ignis: propugnator enim
mundus est iustorum.

Interdum enim mitesce-
bat flamma, ne immissa in
impios combureret anima-
lia: sed ipsi se iudicio Dei
exagitari palàm viderent.

Interdum autem etiam
supra vim ignis exardesc-
bat, ut iniustæ terræ germi-
na vastaret.

Pro quibus cibo Ange-
loru

esca nutriuisti populum tuum,
& paratum panem de cælo præ-
stitisti illis sine labore, omne de-
lectamentum in se habentem,
& omnis saporis suauita-
tem.

21. Substantia enim tua dul-
cedinem tuam, quam in filios
habes, ostendebat: & deseruiens
vniuscuiusque voluntati, ad
quod quisque valebat, conuer-
tebatur.

22. Nix autem, & glacies su-
stinebant vim ignis, & non ta-
bescebant: ut scirent, quoniam
fructus inimicorum extermi-
nabat ignis ardens in grandi-
ne, & pluuia coruscans.

23. Hic autem iterum ut nu-
trirentur iusti, etiam suæ vir-
tutis oblitus est.

24. Creatura enim tibi fa-
ctori deseruiens, exardescit in
tormentum aduersus iniustos:
& lentior fit ad benefaciendum
pro his, qui in te confidunt.

Propter hoc & tunc in o-
mnia transfigurata omnium nu-
trici 25. gratia tuæ deseruie-
bat, ad voluntatem eorum, qui à
te desiderabant:

26. Ut scirent filij tui, quos
dilexisti Domine, quoniam
non natiuitatis fructus pascunt
homines, sed sermo tuus, hos,

qui

lorum cibasti populum tuum,
& paratum panem ipsis de
cælo misisti sine labore, qui
omnem voluptatem posset
efficere, atque omni gustui
congrueret.

Nam tua quidem sub-
stantia tuam in filios dulce-
dinem ostendebat: admo-
uentis autem cupiditati sub-
ministrans, ad quod quisque
volebat, temperabatur.

Nix autem, & glacies ita
vim ignis sustinebant, ut
non liquescerent, ut intelli-
gerent quod ignis ardens,
per grandines, pluiasque
coruscans, fructus inimico-
rum absumpsisset.

Hoc autem iterum, ut
nutrarentur iusti, & suæ pro-
priae potentiae oblitum esse.

Creatura enim tibi effe-
ctori subseruiens intenditur
ad poenā aduersus iniustos,
& remittitur ad beneficium
pro his, qui in te confidunt.

Propter hoc & tunc in
omnia transformata tuæ
gratiæ omnia nutrienti de-
seruiebat ad indigentium
voluntatem.

Ut discant filij tui, quos
dilexisti Domine, quod
proventus fructuum non
nutriunt hominem, sed ver-
bum

Hh 3

bum

qui in te crediderint, conseruat.

27. Quod enim ab igni non poterat exterminari, statim ab exiguo radio Solis calefactum tabescebat.

Vt notum omnibus esset, quoniam oportet praeuenire solem.

28. ad benedictionem tuam, & ad ortum lucis se adorare.

29. Ingrati enim spes tanquam hybernalis glacies tabescet, & disperiet tanquam aqua superuacua.

bum tuum eos, qui tibi credunt, conseruat.

Quod enim ab igne non consumebatur omnino, ab exiguo Solis radio calefactum liquecebat.

Vt notum esset quod oportet Solem anteuerrere ad agendas tibi gratias, & ad ortum lucis tibi obuiam procedere.

Nam ingrati spes tanquam prunia hyberna colliquecet, & sicut aqua inutilis diffluet.

ARGUMENTVM.

Digressus Sapiens è Sapietia encomiis impios supplicio afficientis, & pios defendentis, ut contra idololatrias inueheretur, iterum redit ad Sapientie laudes, collato beneficio cibi in deserto parati Israëlitis cum supplicio, quo affecit Deus eorum hostes Ægyptios.

COMMENTARIVS.

1. **P**ropter hæc. Græcè, propter hoc autem similiter sunt puniti dignè, vel meritò. non est sensus, propter hæc scelera, & his similia puniti sunt; sed, propter hæc scelera colendi bestias, passi sunt his similia supplicia, cum bestias vltices senserunt. De Ægyptiis loquitur, qui propter supradictum scelus colendi animalia, per similia animalia, muscas, ranas, ciniphes, & alia, puniti sunt pro suo merito, pœna scilicet suo maleficio conueniente: nam per quæ peccauerunt, per eadem puniti sunt; & cum bestias coluissent, easdem vltices habuerunt.

2. **Pro quibus.** Ostendit Dominum diuersa ratione suos, ac inimicos tractauisse: quorum supplicia cum beneficiis in populum collatis componit: nam res hac contrariorum contentione illustriores efficiuntur.

Concupiscentiam. Græcè, in concupiscentiam appetitus: nam cum in deserto immoderata edendi cupiditate permoti fuissent; illis tamen cibum inusitati saporis comparasti, ac præbuiisti.

Ortygometram. ὀρτυγομήτραν, corurnicum matrem, regem, ac ducem,

Ægyptii puniti per animalia, per quæ peccauerunt.

Supplicia beneficio opponit.

cem significat, quæ coturnice aliquantò maior est, ac nigrior; quæ duce coturnices aduolant, ut refert Plinius lib. 10. Natural. historiae, cap. 23. quia verò ea duce totus coturnicum exercitus aduolabat ad filios Israël, ideo ortygometrae fit hîc mentio, vel certè asserendum multitudinem illam coturnicum Dei iussu aduentantium fuisse ortygometrarum quæ pinguiiores sunt, ac suauiores. Nam septuaginta Exod. 16. 13. & Nume. 11. 31. Hebræum nomen שֵׁלָו *Selau*, ortygometram vertunt, quamuis in Psalmo 104. 40. legant, *coturnicem*.

Ut illi. Confert Aegyptios cum Hebræis, & cibos illorum cum cibis his immixtis è cælo in solitudine.

Propter ea, quæ illis ostensa, & missa sunt. Græcè, *propter ostensam immisforum*, supple, τροφήν *escam*, ex præcedenti oratione. Nam Aegyptij edendi cupidi propter immissa in eos animalia, magna vi in mensas, cibosque irrudentia, & inficientia, non solum non sunt saturati, sed necessariorum etiam appetitum amiserunt, ac fastiditi sunt. Πιο τὴν δειχθεῖσαν, *ostensam*, sup. *escam*, quæ est communis lectio, quam secutus est Vulgatus. Vaticanus codex legit, εἰς δειχθεῖσαν, deformitatem odiosam, & detestabilem; confirmatque sensum iam dictum: nam Aegyptij propter odiosam deformitatem immisforum animalium, quæ in eos immissa sunt, etiam necessariorum appetentiam auersati sunt. Quo supplicio affectos fuisse Aegyptios, constat ex cap. 8. Exodi, ver. 3. ubi sic comminatur Moyses: *Et ebulliet fluvius ranas, quæ ascendent, & ingredientur domum tuam, &c. & in reliquias ciborum tuorum.* Iosephus quoque lib. 2. Antiqui. cap. 5. sic explicatiùs tradit: *Quia & domesticum cibum fœdabant, in esculentis, atque poculentis nusquam non repertæ, & in cubilibus quoque passim oberrantes, ita ut omnia fœterent, putore è ranis mortuis exhalante infecta.*

Ortygometra.
Plinius.
Beneficium
coturnicū.

3.

Cibi Aegyptiorum cum cibo Israëlitis collatio.

Ciborum fastidium.

Iosephus.

Sapore coturnicum Israëlitis recreati.

4.

In breui inopes facti: Græcè, *hi verò ad breue penuria affecti, vel, paululum famem experti:* nouum, seu peregrinum participarent saporem, aut suauitate cibi recrearentur, nempe coturnicum, de quibus est factus sermo: nam cibos infectos à bestiis Aegyptiorum, comparat cum cibis volucrum Israëlitis immixtarum.

Oportebat. Oportebat, inquit, illis, qui populum Dei acerba, & iniusta dominatione tenebant oppressum, ineuitabilem penuriam accidere, quæ interitum pararet; his autem Israëlitis eam tantum penuriam, qua experiri possent, quam grauius inimici eorum puniri essent.

Sine excusatione. Græcè inexcusabilem, seu ineuitabilem, aut ineuitaliter superuenire indigentiam, seu penuriam quæ scilicet illis interitum adduceret.

Exterminabantur. cruciabantur, vel puniebantur, hoc est, cruciati fuissent, qualem cruciatum hostes eorum pertulissent. Cruciatu ergo piorum Dei beneficium est, quo cognoscant se Dei munere à grauiissimo

Piorum cruciatus Dei beneficium.

uiffimo impiorum supplicio liberatos, cuius aliquam significationem & ipsi accipiunt sua calamitate.

5.
In murmu-
rantes.

Etenim. Pendet ex sequenti versu hæc oratio. Refertur historia Numero. 21. 6. quando in murmur excitantes, ac dicentes: *Deest panis, non sunt aquæ: anima nostra iam nauscat super cibo isto lenissimo*, misit Dominus ignitos serpentes, qui plagas eis inflixerunt, mortemque plurimis intulerunt.

Morsibus. In Græco legitur cum coniunctione, *morsibusq; tortuoso- rum*, hoc est, noxiorum, & ignitorum corrumpere serpentum.

6.
Israël mor-
su serpentū
admonitus
ad bonum.

Sed non. Cū populus, inquit, in deserto serpentum morsibus deleteretur, non vsque ad internecionem desauit ira tua; sed vt admone- rentur, ad teque reuerterentur, abs te sunt ad tempus afflicti, dato il- lis in signum salutis æneo serpente, quo reuocarent in memoriam ob- seruandum mandatum legis, vt ex illo symbolo discerent quā salu- tare esset, legi obedire.

Sed. Non est in Græco: sine ea enim particula cohæret cum hoc versus præcedens; non obest tamen.

Ad correptionem. Græcè, *ad admonitionem ad breue sunt afflicti ser- pentum morsibus.*

Serpens, sa-
nitatis sym-
bolum.

Signum. Græcè, *symbolum salutis*: nam serpens æneus tantum erat sanitatis symbolum, cū Deus ipse conferret sanitatem.

Admonitio
ad legis ob-
seruantiam.

Ad commemorationem. *Ad reminisceniam mandati legis tue.* Hic accusatiuus, *ad commemorationem*, potest coniungi cum illis verbis, *in breui turbati sunt ad commemorationem mandati legis tue*, cū statim symbolo ænei serpentis sanarentur. Et est sensus, quod illo breui cru- ciatu, à quo sunt confestim erepti, venerint in memoriam legis diui- næ, admoniti breui flagello, vt Dei legem diligenter in posterum ob- seruarent, ne quemadmodum tunc ob tumultum excitatum, & mur- mur motum contra Mosem, & Deum, cruciati sunt, sic in posterum punirentur, ac dicerent quod Dauid Psalmo 118. 71. *Bonum mihi quia humiliasti me, vt discam iustificationes tuas.*

Sanitas ex
aspectu
Christi in
serpente.

Potest & coniungi cum illis verbis, *Signum habentes salutis ad commemorationem mandati legis tue.* & erit sensus, Quemadmodum obedientes mandato Dei iuben- tis aspicere serpentem æneum, si vellent salutem adipisci, sanaban- tur, ita nossent non posse se à cruciatibus liberari, & ab infligendis ma- lis præcripi, nisi aspicerent in legem, & eius mandatis parerent vel ne de diuinis præceptis amplius obloquerentur, sed assuescerent pa- rere Dei ministris: aut certè se non posse sanitatem comparare nisi aspicerent in auctorem legis, & à malis liberatorem Christum; quia, *sicut Moses exaltauit serpentem in deserto, ita oportet exaltari Filium homi- nis, vt omnis qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam eternam.* Ioan. 2.

7.

Qui enim. Græcè, *Nam conuersus*, videlicet ad respiciendum ser- pentem, non sanabatur à serpente, sed à Deo.

In hoc

In hoc. Græcè, *ἔν τῷ τούτῳ*, hoc est, inimicos repugnantes, negantesque antea te servatorem esse, conuicisti, atque in eam cognitionem, mentemque adduxisti, ut vel inuiti crederent te tuos ex omni periculo liberare.

8.

Illos enim. Græcè, in omnibus exemplaribus legimus *ἐς quos*, & accipitur pro *τῶν*, vel, *αὐτῶν*, illos, ut rectè vertit Vulgatus, quamuis & possit ita conteri oratio: Etenim non inuenta est sanitas animarum, quos locustarum, ac muscarum interficiebant morsus, quia digni erant qui ab huiusmodi cruciarentur.

9.

Sanitas animæ. Græcè, remedium, seu medicamentum illorum vitæ seruandæ, non est inuentum vllum: nisi enim Deus abegisset, aut impediuisset, ipsi Ægyptij nullo remedio auertere potuissent malum.

Adueniens. *ἀντιπαρήλθε*, adfuit illis, opem tulit in periculo, intercessit, venit in auxilium contra eiusmodi dracones, ne ita morderent, ut interimerent: aut etiam si momordissent, ænei serpentis præsentatione remedio, per aspectum, incolumitatem recipiebant Dei miseratione.

10.

In memoria. In memoriam enim sermonum tuorum.

Examinabantur. Græcè, *ἐκτιμιζομένων*, hoc est, pungebantur à serpentibus, ut eorum puncti aculeis, quasi stimulis quibusdam incitati, & admoniti, in memoriam redirent oraculorum tuorum, vel eloquiorum tuorum: nam *vexatio dat intellectum*, & probam mentem inducit, ut quanti Dei lex facienda sit, eiusque obseruantia, cognoscant.

Vexatio

dat intel-
lectum.

Non possent uti tuo adiutorio, Græcè, immobiles fierent vel irretrahibiles fierent tuo beneficio, hoc est, fierent tales, ut non possent ad se trahere tuum beneficium, nempe, ut non possent potiri tuo beneficio quo sanasti eos, vel, ut non possint retrahi tuo beneficio: cum enim serpentum moribus reuocarent in memoriam Dei mandata, liberabantur à profunda obliuione, qua permanente non possent retrahi à morte, & ab ictibus serpentum liberari Dei beneficio: nam prius recordabantur legis non obseruatæ, & definiebant animo illam nequaquam transgredi, & deinde à Deo tributa sanitate potiebantur. Sed veriùs redditur his verbis ratio noui beneficii contenti in adverbio, *velociter saluabantur*, Non enim Deus contentus erat eo beneficio, quod filiis suis conferebat, ut scilicet stimulatì venirent in memoriam mandatorum transgressorum, nec diu differebat, ut posset, sanitatem, sed hoc etiam vlteriùs addebat, ne sanitas differretur, multis ac diuturnis medicamentis adhibitis, ut adhibere solent homines, & differre in multos dies curationem, & sanitatem. Sed statim, celeriter, vno aspectu ænei serpentis sanabantur. huius habita ratione, ne si diu sanitas differretur, obliuiosi facti legis Dei, difficilè postea retraherentur ab ea obliuione, beneficio sanitatis, quam tunc non Deo, sed medicamentis adscriberent.

Afflictio legis memoriam inducebat.

Cita sanitas Deo tribuebat beneficium.

12. *Malagma*. μάλαγμα fomentum est, dictum à μάλαγνεν, quod est, mollire, mitigare, ac fouere aliquam plagam, quod officium præstitit imperium Dei: nam virtute sermonis Dei, quo locutus est Dominus ad Moysen, Numer. 21.8. dicens. *Fac serpentem aneum, & pone eum pro signo: qui percussus aspexerit eum, viuet; omnes percussi aspicientes in eum sanabantur.*
13. *Deducis ad portas mortis.* Ad portas. αἱ πόρται, inferni, vel inferorum. Ita vocauit Christus Matth. 16. 18. cum dixit, *Et portæ inferi non preualebunt aduersus eam.* Extremum vitæ, nempe mortem, per quam tanquam per portam, quam nemo potest effugere, homines deducuntur ad inferos; explicat enim quod dixit, *Tu vitæ, & mortis habes potestatem;* quia deducis ad portas inferorum, nempe ad mortem, seu ad articulum mortis, & reducis ad vitam, *qui exaltas me de portis mortis,* dixit Dauid Psalm. 9. 14. hoc est, de mortis faucibus, de extremo periculo; ita nullum est mortis genus, quod possit confessionem Petri, & fidem Ecclesiæ abolere, vt non sit in Ecclesia, qui non libenter mortem oppetat pro ea tuenda; vnde & Paulus ad Roma. 8. 38. dixit, *Certus sum enim quia neque mors, neque vita, neque creatura alia poterit nos separare à charitate Dei.* quia non tantum fortis est vt mors dilectio, sed omnino superior est ipsa morte, de qua meritò sapissime triumphat.
14. *Homo autem.* Assignat differentiam inter Deum occidentem, & hominem, quod homo cum occidit alium hominem, occidit per malitiam, & Spiritum, postquam è corpore exierit, reuocare non potest, neque animam semel ad Deum assumptam reducere, ac proinde vitæ, & mortis non habet potestatem. At Deus occidit sua bonitate ductus, & potest occisum hominem vitæ restituere. Loquitur autem de homine priuata auctoritate occidente: hic enim malè occidit, at iudices bene, quia Dei auctoritate occidunt, licet non possint ad vitam semel occisos reuocare, quod Dei proprium est.
15. *Sed tuam manum.* fieri nequaquam potest, vt quis effugiat manum Dei, siue percutientis, siue sanantis.
16. *Negantes.* Probat impios Ægyptios non potuisse effugere manum Dei, siquidem qui negabant prius Deum, postea tormentis adacti sunt eum confiteri.
- Dei manum nemo effugit. *Flagellati.* id est, quasi flagellis quibusdam cæsi, & verberati fuerunt Ægyptij insuetis pluuiis, grandinibus, & imbribus.
- Plaga grandinis. *Persecutionem passi.* ἀπαραιτήτως inexcusabiliter, seu potius inexcusabiliter addunt Græca, quia ea euitare non poterant, vnde nec effugere poterant manum Dei.
- Et per ignem consumpti.* Græcè, atque igni consumpti. In libro Exodi cap. 9. 23. ita describitur hæc plaga: *Extendit Moyses virgam in cælum, & Dominus dedit tonitrua, & grandinem, ac discurrentia fulgura super terram:*

terram: & grando, & ignis mixta pariter ferebantur: & percussit grando in omni terra Ægypti cuncta, quæ fuerunt in agris ab homine usque ad iumentum, cunctamque herbam agri percussit grando, & omne lignum regionis confregit. & in Psalm. 77. 47. additur, Et occidit in grandine vineas eorum, & moros eorum in pruina; & tradidit grandini iumenta eorum, & possessionem eorum igni. Itaque ignis è fulgure ei aculatus, & fulmine multos combussit.

Plus ignis valebat. Plus operabatur ignis fulminum; seu maiorem vim habebat, quam aqua, cuius summam vim extinguentis omnia suo ardore superabat.

Vindex. seu propugnator est mundus iustorum: solet enim mundus pugnare pro iustis, eorumque iniurias vlcisci, & vt dictum est cap. 5. 18. Orbis terrarum pugnabat pro Deo aduersus insensatos, & omnis creatura armabat se aduersus impios.

Mundus iustorum propugnator.

Quodam enim. Interdum enim mansuetabatur flamma. De Ægyptiis loquitur, contra quos ignis cælitus missus, ita diuinitus temperabatur, vt ne ranas, muscas, reliquaque animalia, ad eos puniendos excitata, combureret, ac disperderet. Aut verius cum Ægyptij ignem accenderent vbique, vt eo obiecto sese à ranis, muscis, ciniphibus, & aliis bestiis liberarent; quas Deus immittebat opera Moïsis, vt eos plecteretur, ac plagis afficeret; at nullam vim in animalia illa exerebat, sed diuina virtute continebat sese, ne illa combureret, vt Dei voluntati per omnia parerent.

18.

Ignis vis impedita.

Quoniam Dei iudicio. Ita Deus ignem temperabat, vt Ægyptij id tam mirum Dei opus videntes, nossent se iudicio Dei persecutionem pati; seu, vt ipsi se iudicio Dei exagitari palàm viderent, non casu.

Et quodam. pro aliquando, vel interdum autem & inter aquam ignis ardet; cum ignis mixtus grandini simul ferebatur, vt iam dictum est.

19.

Exardescibat undique. Græcè, ardet, pro ardebat, cum grando, & ignis imbribus permixti decidebant.

Nationem. γενήματα, genimina, vel, germina, sunt qui vertant, progeniem, vt non ad plantas solùm, frugesque, sed etiam ad homines, & ad alia animalia referatur: constat enim ex cap. 9. Exodi, calamitatem illam, seu plagam septimam, ac vastitatem, in plantas, arbores, ac fruges, tum etiam in animalia delatam fuisse. Verùm de sola frugum, arborumque vastitate hinc sermonem fieri ostendit primùm, quòd plaga illa in agros inflicta est, non in homines, & iumenta, nisi in agris inuenirentur. Deinde quia supplicia Ægyptiorum Sapiens confert cum beneficiis similis rationis Israëlitis collatis. Cum ergo in sequenti versu agat de Mâna missò filiis Israël, pro flagello, Ægyptiorum simili, nempe pro frugibus, fructibusque disperditis, ratione cuius fame premebantur, intelligendū est nomine geniminis hæc debere accipi.

Plaga in germina inflicta.

20.

Pro quibus. His modis Aegyptiis escas eripuisti, at populo tuo contrariam vicem rependisti: nam praeuisti cibum illi de caelo absque labore.

Manna panis Angelorum cur dicitur.

Angelorum. Cibus Angelorum dicitur, vel quia in aërea regione ministerio Angelorum formatus est. Vnde Psalm. 77. 23. dicitur, *Et mandauit nubibus desuper, & ianuas caeli aperuit, & pluit illis manna ad manducandum, & panem caeli dedit eis. Panem Angelorum manducauit homo, cibaria misit eis in abundantiam.* & Exodi 16. 4. vocantur panes de caelo, ut refert quoque Christus Ioan. 6. 31. quo significatur, hanc escam è caelo demissam, in caelo seu aëre confectam ab Angelis; vel potius ob tenuitatem, suauitatem, & exquisitum saporem, & ob locum unde decidebat: nam eiusmodi cibus erat, ut si corporeum aliquem cibum edituri fuissent Angeli, is certè fuisset.

.81

Sine labore. Græcè, *illaboratè*, panem illaboratum, nullo capientium labore, sine quo ceteri cibi comparari non possunt, sed sola Dei benignitate, ac virtute paratum, atque tributum.

Mannæ sapor.

Diuinitus omnis sapor insitus.

Aut pro omni sapore valeret.

Omne delectamentum. Legimus Exodi 16. 31. *Appellauit domus Israël nomen eius Man, quod erat quasi semen coriandri album, gustusq; eius quasi simile cum melle.* Et Numer. 11. 8. *Circuibat populus, & colligens illud, frangebant mola, sive terebant in mortario, coquens in olla, & faciens ex eo tortulas saporis, quasi panis oleati.* Si ergo certum saporem habebat quasi similæ cum melle, oleoque mixtæ, quomodo hinc dicitur, quod omne delectamentum habuisset, & omnem saporem suauitatis? Responderi potest, Mannæ gustum naturalem, similam oleo, melleque litam referre; at supra naturam Dei virtute factum, ut omnem, pro edentium gustu, saporem contineret. Nisi quis veriùs existimet, illa periphrasi mannæ suauitatem declarari; quod dulcedo, ac suauitas illius adeò omnes ceterorum saporum ciborum superaret, ut, omnium cum esset suauissimus, vnus cum esset, pro omni sapore valeret, & omni gustui congrueret. Quem sensum Græca verba tradunt, quæ sic habent, ad omnem voluptatem valentem, & ad omnem congruum gustum. Itaque talis erat cibus, ut omnem voluptatem posset efficere, atque omni gustui congrueret. Sed priorem responsionem comprobabat sequens versus.

21.

Hypostasis, Deus.

Victor Fulgentius Dei filius.

Substantia enim tua. Etenim ὑπόστασις σου, *hypostasis tua.* Patres, & Interpretes varias huic loco adhibent expositiones: nam quidam naturam ipsam Dei, ac vim præsentissimam volunt hinc significari, qui cibo Mannæ suum amorem populo ostendebat, & pro cuiusque gustu attemperabat se, tribuens ei cibum omnis generis suauitatem continentem.

Victor Vticensis in lib. de Catholica fide, & Fulgentius contra Arianos ad 4. obiectionem, nomine substantiæ Filium Dei intelligunt, quem in figura Mannæ dedit filiis Israël; dicente Domino Ioan. 6. 32.

Non

Non Moyses dedit vobis panem de cælo: se vtiq; panem esse designans, cum dicit: Ego sum panis viuus, qui de cælo descendi. Sed iidem ipsi satis se explicant in figurato sensu locum exposuisse; quod Deus quidem dederit populo illi Mannam figurantem panem verum Christum è cælo demissum. Verius ergo cum Higone recentiores ipsum Manna intelligunt, quod verè subsistebat, nec deludebat comedentes: quam enim enim vocauerat escam Angelorum, & paratum panem de cælo, nunc substantiam Dei nominat, Dei iussu per Angelos in aëre paratam, & indigenti populo demissam.

Manna, figura panis Christi.

Manna substantia.

Vniuscuiusque voluntati deseruiens. Græcè, oblati autem desiderio, aut cupiditati subseruiens. Oblati, passiuè usurpat, eius, cui cibus ille oblatus erat vel potius assumentis illum, vel adiuuentis ori, desiderio subseruiens; quod dixit Vulgatus rectè, vniuscuiusque voluntati deseruiens.

*Conuertebatur. trans Temperabatur: nam ad eorum voluptatem, cupiditatem, ac desiderium sese accommodabat, eorumque desiderio obsequēbatur, seseque attemperabat. Quod iustis accidisse fatendum est per quodraginta annos: nam impiis & propter nauseam fastidientibus, & repetentibus ollas Aegypti, qui à ratione filiorum degenerabant, non mirum si cibus ille, non pro cupiditate saperet, & eorum desiderio non sese attemperaret. Verum commune beneficium cum esset, ab eo nullus exicipiebatur, vt Nazianzenus Orat. de Compositi. differen. ratio. affirmat, cum ratione. Porò autem certum cum sit, cibum illum, qui sua natura placentæ saporem ex similia cum melle confectæ præferebat varios sapes ad appetentium votum induxisse, vt satis apertè constat ex v. 20. 21. & 25. difficile est explicatu quomodo id fieret. Sunt qui existiment substantiam ipsam Mannæ in rem illam conuersam, quam quisque appetebat, in piscem videlicet, leporem, gallinam, malumve, aut quippiam aliud, sub Mannæ accidentibus, eodem prorsus modo, quo credimus in sacra Eucharistia substantiam panis in Christi corpus conuersam, sub panis desinentis accidentibus. Idque verum comprobant verba illa v. 21. *Substantia tua ad quod quisque volebat conuertebatur.* Manna ergo quoad substantiam conuertebatur in rem; quam quisque appetebat. Deinde & illa v. 25. *Et tunc in omnia transfigurata omnium nutriti gratie tuæ deseruebat, ad voluntatem eorum, qui a te desiderabant.* hoc est, tunc Manna in cibos quoslibet transmutatum nutrienti eos voluntati tuæ deseruebat ad voluntatem expetentium.*

Sapiebat ad votum cuiusque.

Nazianzen. Quæstio. Diuersitas saporis vnde.

Manna instar Eucharistiae vertebatur.

Verum quid opus est frequenti illa transubstantiatione pro appetentium leuitate facta, quam pro eximio miraculo in Eucharistico sacramento confitemur, cum ex ea non consequeretur Deus quod volebat? Nam quemadmodum ex conuersione panis in corpus Christi, non manente pane, sapit nihilominus panis, qui disparuit, non tamen caro, quæ subest accidentibus panis: ita si illa conuersio Mannæ vera esset,

Refutatio.

esset, dispareret Manna, & adesset perdix, piscis, aut lepus sub speciebus mannæ, & ita non saperet pro cuiusque gustu perdix, piscis, aut lepus, sed Manna solùm: cuius species apparerent, & sentirentur, non perdix, piscis, aut lepus, quæ obregerentur Mannæ speciebus, atque adeò cùm vnus fuisset sapor Mannæ, non diuersificaretur pro gustantium appetitu, nec haberet omne delectamentum suauitatis.

Refutatioz.

Deinde vel sapor ille diuersus inerat Mannæ naturaliter, vel ex miraculo; vel non inerat, sed tunc vnicuique communicabatur, cùm appeteret. Non inerat naturaliter, cùm Manna instar esset similæ oleatæ; nec ex miraculo, ne pro diuersitate gustuum oporteret inhaerentem mutare saporem; qui si mutabatur, non manebat. Ergo pro diuersitate gustuum appetentium, ad votum communicabatur sapor diuersus: ad patrationem autem huius transeuntis miraculi, & ad votum repetiti, nihil opus fuisset substantiam Mannæ mutari à Deo, cùm ipsa immutata, posset Deus, vt fecit, communicare diuersum saporem, in gustu edentis diuerso.

Manna non erat panis.

Confirmat hoc Moïsis testimonium Deuteron. 8. 3. quod repetit Christus Matth. 4. 4. *Affluxit te penuria, & dedit tibi cibum manna; quod ignorabas tu, & patres tui: vt ostenderet tibi, quod non in solo pane uiuat homo sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei.* Cibus ergo, quo tot annis suum populum Deus sustentauit, Manna fuit, non perdix, non lepus, non panis: siquidem dixit, Deum sustentasse populum, non pane, sed Manna Dei iussu in aëre conflata: vt certum fiat, non solo pane hominem nutriri, sed re quacunque Dei nutu parata.

Sapor in gustu mutatus.

22.

Ignis, & pluuia permant intacta.

Verbum autem, *conuertebatur*, Græcè est, *attemperabatur*, quia ad votum cuiusque saporem mutabat; & ita creatura transfigurata in varios sapores, voluntati Dei beneficæ deserviebat, ad voluntatem eorum, qui desiderabant, vt scirent non fructibus è terra profectis hominem pasci, sed sermone, seu iussione Dei; quo etiam notatur clarè Manna diuersum fuisse alimentum à ceteris omnibus terræ fructibus: nec in illos fuisse mutatum: sed in palato vrescentium, saporem pro libito diuersimodè mutatum.

Nix autem. Redit ad plagam grandinis, & ignis, qua destructi sunt fructus Ægyptiorum. Nam quemadmodum dixerat ignem permanisse nequaquam extinctum ab aqua; ita nunc addit, niuem, & glaciem simul cum igne decidentem, ita sustinuisse vim ignis, vt minimè liquefcerent, nec tabescerent: nec enim nix, grando, aut pluuia extinguiebant ignem, nec ignis liquefaciebat grandinem, glaciem, aut niuem. Quod prodigium ita extollit Philo in lib. de vita Moïsis. Grando enim intermixta ignibus, nec ipsa liquefcebatur, nec extinguebat fulmina, sed vtrique eodem deferebantur impetu.

Vt scirent. Vt intelligerent filij Israël, ad quorum hæc referuntur, & amplificantur vtilitatem, fructus Ægyptiorum ab igni inter grandinem,

nem, & pluuiam coruscante fuisse absumptos: vnde escis sublatis, in famem ingentem deciderunt miseri.

Hic autem. Græcè, τὸτο, *hoc autem*, quia refert nomen μῦρ, quod est neurrius generis; quare Latinè rectè dixit Vulgatus, *hic autem*, referens ignem. Et hoc, inquit, maximè admirandum, quòd idem ipse ignis, qui vim suam retinuit inter niuem, grandinem, & aquam, ad destruendum Ægyptiorum fructus, idem ipse suam virtutem amiserit, ne alimentum filiorum Dei impediret, aut corrumpere. Nam Manna ignis vim ferebat cùm coqueretur, & in tortulas indurescebat, vt dicitur Numer. 11. & infra versu 27.

23.

Ignis diuersus effectus.

Creatura. Reddit generalem rationem duorum tam contrariorum effectuum eiusdem ignis, qui nocuit Ægyptiis, & profuit Israëlitis. Nam creatura suo obsequens creatori, vim suam ad eius voluntatem exerit, ac remittit; operamque dat, vt supplicio afficiat iniustos, iustos verò summa cum benignitate conseruet, & tractet.

24.

Gratia. Sapientia dicitur hinc gratiosa voluntas Dei, eiusque beneficentia omnium nutritia: nam benignitate eius plena est terra. *Aperis tu manum tuam*, dixit Dauid Psalm. 144. 16. *& imple omne animal benedictione.* Omnia alma tua benignitati, pro, altrici tue benignitati, vertunt quidam, qui à te desiderabant ad Deo μὲνενον indigentium voluntatem, quia indigebant, desiderabant, & orabant, imò murmurabant, vt dicitur Exodi 16. & ideo dixit Mosi, *Audi in murmurationes Israël, loquere ad eos, vespere comedetis carnes, & mane saturabimini panibus.*

25.

Benignitas Dei altrix omnium.

Vt scirent. Græcè, vt discant, pro, vt discerent, aut intelligerent filij tui.

26.

Quoniam non natiuitatis fructus. γενέσεως, ἢ κατὰ τὴν, quòd non natiuitates fructuum, generationes, vel prouentus fructuum nutriunt hominem.

Sed sermo tuus eos, qui in te crediderint, vel tibi fidentes conseruat, vt discerent non egere hominem prouentu fructuum, sed iussu, ac voluntate tua posse conseruari. Vnde Deutero. 8. 3. & refertur à Christo Matth. 4. 4. & Lucæ 4. 4. dicitur: *Afflixit te penuria, & dedit tibi cibum Mannæ, quod ignorabas tu, & patres tui, vt ostenderet tibi quòd non in solo pane viuat homo, sed in omni verbo, quod egreditur de ore Dei.*

Deus non solo sustentat pane.

Quod. Auget miraculum iam dictum, quòd Manna nisi summo manè colligeretur, statim Solis exortu, eius caloris radio liquefiebat, cùm tamen nequicquam ab igne, dum coquebatur, corrumperebatur, aut liquidum fieret; quin potius indurescebat.

27.

Manna igne durum, sole liquidum fiebat.

Ad benedictionem tuam. ἐν εὐχαριστίᾳ σου, *ad Eucharistiam tuam, ad bonam gratiam tuam*, vel accipiendam, vel reddendam: sicut possumus intelligere nomen, *ad benedictionem tuam*, vel qua Deus nobis benedicit, vel qua nos Deo benedicimus; hoc tamen loco verius est accipi pro benedictione, & gratia, quam Deo reddimus, nempe pro gra

28.

Eucharistia Deo debita.

gratiarum actione, ad quam reddendam Deumque adorandum oportet Solem praeuenire, ne ingratitude damnemur, ut damnantur ingrati statim versu 29. Eucharistiam autem hoc loco pro grata benefici animi significatione, seu pro gratiarum actione accipi, & verbi, unde oritur, significatio ostendit, cum *εὐχαριστῶν*, sit ostendere se benefici memorem, gratiasque pro eo agere: nam ad significandas gratias, quas Christus agebat Deo, hoc verbo vsi sunt Euangelistae; quin & quod sequitur, *Et ad ortum lucis te adorare*, satis ostendit priore hemistichio significari oportere praeuenire Solem ad gratias agendas Deo: siquidem ipse praeuenit Manna demittendo. Tum etiam quod subiicit, *ingrati spes tabescet*, quasi dicat, nam qui ingratus fuerit diuino beneficio, nec egerit gratias, aut Deum adorauerit ante exortum Solis, ut Manna post Solem collectum tabescebat, ita spe ipse colligendi Manna frustrabitur.

Et ad ortum lucis. Non locum designat, quod versus Orientem orarent, sed tempus, orientem lucem, ut faciebat Dauid, cum Psalmo 87. 14. dicebat, *Mane oratio mea praeueniet te.* Cum enim Manna primo mane decideret, ac colligeretur ante Solis exortum, ne eius calore liquefceret, instruebantur filij Israel, ut colligentes simul pro tam eximio beneficio gratias agerent.

Te adorare. *ἐντροχάειν*, occurrere, obuiam prodire, siue adire, aut conuenire te; ut faciebant illi, qui primo mane ad fores Principum praestolabantur, ut egredientibus obuiam prodirent, ac salutem precarentur, quin & Diis prima hora nunciabatur, quasi quibus item primae salutationes essent gratissimae. Hinc à Paulo 1. ad Timoth. 2. 1. *ἐντρέξεις* dicuntur supplicationes, ac orationes, quibus Deum conuenimus, cum eoque de rebus nostris agimus.

Ingrati. Comparatur spes ingrati hyemali glaciei, quae Sole exoriente liquefit; & aquae fluenti inutiliter, quia non assequetur quod sperat: erit enim, ut dictum est cap. 5. *spes impij tanquam lanugo.* Ita hortatur Sapientia, ut sint homines grati, ac memores beneficiorum Dei, cumque grato animo optimum, benignissimumque patrem recognoscant, & omni vitae tempore inuocent, & colant: nam sine hac gratitudine, & pietate vanissimae sunt omnes hominum spes.

SAPIEN

Prima sal-
lutatio gra-
ta Deo.

29.
Gratos Deo
esse oportet.

SAPIENTIAE SALOMONIS

CAPVT XVII.

V E T V S.

N O V A.

Magna sunt enim iudicia tua I. Domine, & inenarrabilia verba tua: propter hoc indisciplinatae animae errauerunt.

Dum enim persuasum habent iniqui posse 2. dominari nationi sanctae: vinculis tenebrarum, & longae noctis compediti, inclusi sub tectis, fugitini perpetuae prouidentiae iacuerunt.

Et dum putant se latere 3. in obscuris peccatis, tenebroso obliuionis velamento dispersi sunt, pauentes horrendè, & cum admiratione nimia perturbati.

Neque enim quae continebat illos 4. spelunca, sine timore custodiebat: quoniam sonitus descendens perturbabat illos, & persona tristes illis apparentes pauorem illis praestabant.

s. Et

Magna enim tua iudicia, & narratu difficilia, propterea imperitae animae in errorem sunt inductae.

Arbitrati enim iniqui se dominari genti sanctae, vincti tenebris, & longa implicati nocte, tectis inclusi, exules aeternae prouidentiae iacuerunt.

Siquidem occultis se peccatis latere arbitrati, obscuro obliuionis velamento dissipati sunt, grauiter perterriti, atque laruis perturbati.

Neque enim quae continebat ipsos spelunca intrepidè custodiebat: sed sonitus pauore eos percellentes circumstrepebant, & spectra tristitia mœstis vultibus apparebāt.

K k

Et

5. Et ignis quidem nulla vis poterat illis lumen præbere; nec syderum limpida flamma illuminare poterant illam noctem horrendam.

Apparebat autem illis 6. subitaneus ignis, timore plenus: & timore perculsi illius, quæ non videbatur, faciei, aestimabant deteriora esse quæ videbantur:

Et Magiæ artis 7. apppositi erant derisus, & sapientiæ gloriæ correptio cum contumelia.

8. Illi enim qui promittebant timores, & perturbationes expellere se ab anima languente, hi cum derisu pleni timore languebant.

9. Nam etsi nihil illos ex monstris perturbabat: transitu animalium, & serpentium sibilatione commoti, tremebundi peribant: & aërem, quem nulla ratione quis effugere posset, negantes se videre.

10. Cum sit enim timida nequitia, dat testimonium condemnationis: semper enim præsumit seua, perturbata conscientia.

11. Nihil enim est timor, nisi proditio cogitationis auxiliorum.

Et ignis quidem nulla vis poterat lucere: neque stellarum splendida flammæ illuminare sustinebant tristem illam noctem.

Apparebat autem illis solum spontanea pyra timore plena, exterriti verò non visa illa visione, putabant peiora, quæ cernebantur.

Magiæ autem appposita erant ludibria artis, & ob prudentiam iactantiæ redargutio contumeliosa.

Qui enim pollicebantur timores ac terrores se depulsuros ab animo ægro tante, ipsi eodem timoris morbo ridiculè afficiebantur.

Etenim si nihil ipsos terrificum terruisset, bestiarum transitu, ac serpentum sibilis commoti peribant trepidantes: & nulla ex parte euitabilem aërem aspicere negantes.

Timida enim res est prauitas, proprio teste condemnata; semper autem assumit mala constricta à conscientia.

Nihil enim aliud est timor, nisi auxiliorum è ratione proficiscentium proditio.

12. Et dum ab intus minor est expectatio, maiorem computat inscientiam eius cause, de qua tormentum præstat.

13. Illi autem qui impotentem verè noctem, & ab infimis, & ab altissimis inferis superuenientem, eundem somnum dormientes,

Aliquando monstrorum exagitabantur timore, aliquando animæ 14. deficiebant translatione: subitaneus enim illis, & insperatus timor superuenerat.

15. Deinde si quisquam ex illis decidisset, custodiebatur in carcere sine ferro reclusus.

16. Si enim rusticus quis erat, aut pastor, aut agri laborum operarius præoccupatus esset, ineffugibilem sustinebat necessitatem.

17. Vna enim catena tenebrarum omnes erant colligati, siue spiritus sibilans, aut inter spissos arborum ramos auium sonus suavis, aut vis aquæ decurrentis nimum.

18. Aut sonus validus præcipitatarum petrarum, aut ludentium animalium cursus inuisus, aut mugientium valida bestiarum vox, aut resonans de altissimis montibus Echo, deficiantes

Intus autem existens minor expectatio, maiorem putat ignorantiam præbente cruciamentum causa.

Illi autem impotentem verè noctem, ac ex impotentis Orci speluncis aduenientem, eodem somno dormientes;

Tum monstris phantasmatum agitabantur; tum animæ dissoluebantur defectione: subitus enim, nec expectatus timor eis superuenerat.

Deinde sic quicumque ibi erat collapsus, in carcerem citra ferrum inclusus custodiebatur.

Nam si quis agricola, siue pastor erat, aut operarius solitariorum laborum præoccupatus, inuitabilem sustinebat necessitatem.

Siquidem omnes vna tenebrarum catena constricti erant, siue flatus sibilans, siue deos inter ramos auium sonus suavis, ac numerosus; aut murmur aquæ euntis vi.

Aut sonus validus præcipitatorum saxorum; aut salientium animalium cursus non aspectabilis: aut vlulantium immanissimarum ferarum vox, siue Echo mon-

cientes faciebant illos præ timore.

19. Omnis enim orbis terrarum limpido illuminabatur lumine, & non impeditis operibus continebatur.

20. Solis autem illis supposita erat grauis nox, imago tenebrarum quæ superuentura illis erat, ipsi ergo sibi erant grauiiores tenebris.

tium cauernis repercussa, metu illos exanimabat.

Totus enim mundus clara luce resplendebat, atque non impeditis continebatur operibus:

Solis autem illis expansa erat grauis nox, imago quædam earum tenebrarum, quæ illos erant excepturæ: ipsi denique sibi tenebris grauiiores erant.

ARGUMENTVM.

Dei iudicia in puniendis impiis Ægyptiis declarat, quòd velent Israëlẽ oppressum tenere. Sapientissimè, & elegantissimè describit spissas tenebras tam externas, quàm internas, plenas timoris, quibus obducti latebant; & spectra horribilia, quibus inter illas terrebantur.

COMMENTARIVS.

1.

Domine. In nullo codice Græco reperitur hæc vox *Domine*, sed quia facilè intelligitur, Vulgatus explicuit.

Inenarrabilia. Græcè, *narratu, memoratu, seu explicatu difficilia*: vix enim explicari potest, quàm grauis fuerit nona illa plaga tenebrarum, quæ Ægyptios occupauit, in qua multa acciderunt, Exodi 10. à versu 21. prætermittenda, quæ hoc loco sunt adiecta. Sunt ergo iudicia Dei, quibus puniuit Ægyptios, difficilia narratu, quæ Paulus ad Roman. 11. 33. vocat *iudicia inscrutabilia*.

Verbatua. Nec hæc sunt in Græco, & *inenarrabilia* refert iudicia. Ad sensum autem verba hîc accipiuntur pro factis, per quæ Deus sua exerit iudicia; dum causis ignoratis admiramur, cur hos tam grauius puniat, illos verò incolumes tantis prodigiis seruet.

Indisciplinata. Indoctæ, ineruditæ, imperitæ animæ, & ignorantes illa iudicia, in errorem inductæ sunt; ignoratione scilicet tuorum iudiciorum, quorum cognitio, ac meditatio homines in timore Dei continere potest. Ita ergo verba coordinanda. Propter hoc, quia scilicet iudicia Dei, quæ sunt narratu, & explicatu adeò difficilia, putauerunt

De plaga tenebrarum.

Verba pro factis.

Ægyptij in scij iudiciorum Dei populum retinebant.

uerunt sese comprehendisse, & eis obsistere potuisse, animæ in illis in-
disciplinatæ, illorum imperitæ, & nequaquam expertæ, aut assuetæ
eorum cognitioni, in errorem inductæ sunt; dum voluerunt illis sese
opponere, & illis spretis, retinere nihilominus populum Dei: nam eo
ipso miserius irretitæ perierunt.

Dominari. Arbitrati se vi ac iniusta dominatione oppressos iam te-
nere gentem sanctam, nempe filios Israël. hoc enim significat ver-
bum Græcum oppressos tenere. quo ipso Lucas Actuum 10. 38. usus
est, cùm dixit de Christo: *Qui pertransiit benefaciendo, & sanando o-*
mnes oppressos à diabolo.

Vinculis. Græcè, nomina sunt genitium regentia, vincitij tene-
brarum, & longæ noctis compeditij, *esclauos de las tinieblas, & aerrosa-*
dor de la larga noche. Sed quia insueta sunt nomina, Latinis verbis ex-
plicanda sunt, ad hunc modum, *vinculis tenebrarum, longæq; noctis*
compeditibus consticti. Longam noctem appellat, quia tenebræ illæ
horribiles Ægyptios occupauerunt per tres dies, & tres noctes, vt Exo-
di 10. 22. refertur.

Longa nox
trium die-
rum.

Inclusi tectis. Quia nemo mouit se de loco, in quo erat, vt dicitur
Exod. 10. 23. qui enim erant in domiciliis, tanto timore occupati
iacebant, & oppressi densitate tenebrarum; putantes totum mun-
dum perueriti, ac dissolui, ob idque quocumque irent grauiora ventu-
ra mala, vt domi se continerent.

Exules ab æterna prouidentia. hoc est, expulsi, ac profligati à diuina
prouidentia, quæ perpetuò homines visitat per dies singulos Solis
claritate, qua toto illi triduo caruerunt.

In obscuris peccatis. Occultis peccatis, cùm existimarent se latere,
quòd occulta essent eorum peccata, quasi Deo abscondi, ac celari
possent.

Tenebroso. Horrendis tenebris quasi velamento operti, sui inuicem
obliti, dispersi iacebant: siquidem nemo vidit fratrem suum, nec mo-
uit se de loco, in quo erat, vt dicitur in Exodo vel potius, quemadmo-
dum tenebrarum velamento cooperiebantur, ita simili obliuionis
diuinæ velamento subiacebant: siquidem quasi illorum oblitus Deus,
non communicabat illis lucem, ceteris omnibus communem; & sic
manebant exules à diuina prouidentia, vt iam dictum est, & dissipa-
ti à seipsis, & horrendo pauore perculsi.

Exclusi à di-
uina proui-
dentia.

Dispersi sunt. Quia scilicet, vt dicitur Exod. 10. 23. nemo vidit fra-
trem suum, cùm densissimarum tenebrarum caligine offusi oculi, non
possent aspicere: nam non sola luminis priuatione, sed tenebroso ipso
aëre, qui crassissimorum vaporum admixtione densatus, & confertus,
manu palpabatur, impediabantur ne se inuicem viderent.

Crassitas
aëris.

Cum admiratione nimia. Græcè, ἐν δ' ἄλμασιν, simulachris, laruis, seu
phantasmatibus perturbati, à verbo ἐν δ' ἄλλομαι, appareo, videor,

Spectris de-
lusi terre-
bantur.

4.

quod præ timore Aegyptiis inter densas tenebras phantasmata, vel spectra apparere viderentur. Atque hæc in Exodo non legimus.

Spelunca. Pro latebra quacumque accipitur, in quam confugiebant, sed quia dictum est, nullum mouisse se de loco suo, viderur loqui de spelunca, in qua comprehendit aliquos illa plaga, è qua non sunt egressi, dum tenebræ permanserunt.

Intrepide. Intrepidus, aut sine timore custodiebat: quamvis enim intra profundam speluncam se continuisserent, at timore non poterant illo vacare.

Sonitus. Soni cum impetu decedentes, vel percellentes strepebant circum eos: hoc est, fragores tonitruum instar circumstrepebant, & terrorem incutiebant.

Et personæ. Apparitiones, spectra, larvæ, mæstis vultibus, id est, in terram præ tristitia demissis, apparebant.

5.

Philo.

Lucis arti-
ficialis usus
nullus.

Et ignis. Ostendit nullo remedio luminum artificialium, facum, tedarum, aut lucernarum, potuisse Aegyptios illas tenebras vel paululum illuminare. Nam, ut ait Philo lib. 1. de vita Mosis, ignis, quo utimur quotidie, vel aëre turbato extinguebatur, vel vincebatur à crassissimis tenebris: nam, ut diximus, crassissimorum vaporum admixtione refertus erat, qui lucem quamlibet extinguebat, ut verum esset, quod nemo vidit fratrem suum.

Philo.

Lumen stel-
larum nul-
lum.

Neque stellarum. Philo ibi, ita huius loci rationem reddit. sereno die repente offusæ sunt tenebræ, continuis, densisque nubibus cœlum subtexentibus, & nimia constipatione interclusis radiis syderum, ut dies nihil differret à nocturna caligine: tantus enim fuit horror, id est, densitas caliginosi aëris, ut non admitteret lumen syderum propter horrendam crassitiam. & hoc est, neque stellarum splendida flammæ illuminare sustinebant, vel audebant tristem illam noctem, quia non poterant aërem crassum penetrare.

6.

Pyræ ter-
ror.

Subitanus ignis. Græcè, spontanea pyra. pyram vocat maximum cumulum ignium collucentium: nam inter densas tenebras, cum nulla vel cœlestis, vel terrestris colluceret lux, sola pyra quædam, sponte, ultro, vel casu emicans, illis sese obiectabat, terrorem incutiens, non ad consolationem.

Et timore perculsi. Exterriti à non visa illa facie ignis, vel pyræ apparentis in tenebris, concipiebant adhuc animo maiorem horrorem, quam illa externa species, non ita bene spectata præ se ferebat: cum enim quædam in tenebris se videre viderentur quæ non poterant perfecte videre, peiora putabant quæ apparebant, quam re ipsa essent: huius causam infra docet malam eorum conscientiam, quæ magis ipsos conturbabat.

7.

Præstigiis
terrebat.

Appositi erant derisus. hoc est, ludibria, illusiones, & præstigiæ ad-
rant, quibus oculi eorum inani, & falsa specie rerum capti teneban-

tur:

tur: delusi quidem, ut ipsi suis impostaris alios deluserant, vel Magos opposuisse suas magicas artes frustra. Atque adeo pœnas debitas vanissimæ artis magicæ persoluebant. Versio Vatab. & Iansenius volunt, verbum κατέκριντο, hîc idem esse, quod, posita erant, seu iacebant artis magicæ ludibria; ut sit sensus, Illæ Magorum illusiones, quibus illudebant Pharaoni, & ceteris Ægyptiis contra Mosem, iam necquicquam poterant.

Et sapientia. hoc est, & redarguti sunt magno cum opprobrio ob sapientiam artis magicæ, de qua gloriabantur, cum experirentur ni hil iam suam illam artem valere contra diuinam virtutem. vel, fuit contumeliosa redargutio magicæ sapientiæ, de qua Magi se iactabant, dum nihil illis prodesse viderent contra Dei supplicium, quo premebantur.

Magicæ ar-
tis Ægyptio-
rum vani-
tas.

Illi enim. hoc est, Magi qui profitebantur animos perturbatos, ac territos, omni metu, ac perturbatione liberare, ipsi eodem timoris morbo ridiculè afficiebantur, qui ea quæ non erant, timebant.

8.

Nam etsi. Etiam si nihil terrificum ipsum metum attulisset, solo bestiarum transitu, solo serpentum sibilo, qui inter tenebras vagabantur, escas quærentes, consternati, tremore affecti interibant, nolabantque & ipsum aspicere aërem, quem euitare nulla ratione possent. Nam ita sunt affecti, qui timore corripiuntur, ut oculi eorum, cœlum, aërem, terramque refugiant.

9.

Quis mo-
tus natura-
lis eos ter-
rebat.

Cum sit. Græca hoc in loco variant: nam Varicanus codex ita legit, δειλὸν ὃ ἰδίῳ πονεῖα μαρτυρεῖ καταδικαζομένη; cum sit enim timida nequitia, dat testimonium condemnata. Quam lectionem videtur secutus Vulgatus; secundum quem, nequitia timida sui mali dat testimonium per conscientiam condemnationis. Gregorius lib. 27. Moral. cap. 18. legit, dat testimonium condemnationi. hoc est, testatur media conscientia hominem nequam condemnandum. Alij codices, ut Complutensis, & Regius legunt, δειλὸν ὃ ἰδίῳ πονεῖα μάρτυρι καταδικαζομένη: timida enim res est nequitia proprio teste condemnata, vel, conuicta. Nam dum conscientia tanquam fidus, & verus testis conuincit hominem de sua nequitia, timet ille quidem meritò, & dum manet improbitas, non est quo pellatur supplicij infligendi timor, & ita semper manet testimonium condemnationis, quod fert ipsa conscientia, quæ ut testis, & iudex hominem damnat. Vnde ipsa nequitia clamat, & testificatur media conscientia hominem obnoxium condemnationi, ut dixit Vulgatus; quare licet variet lectio, sensus tamen idem ferè est.

10.

Lectionis
ratio.

Gregorius.

Conscientia
mala timi-
da.

Præsumit scilicet. προσείληφε, assumit, sibi representat: aut ea, quæ extrinsecus offeruntur mala, ita suspicit, atque animo comprehendit ut adiungat semper aliquid. Suspiciatur scilicet, grauiora, mala cum augmen-
to. προσείληφε legunt alij, præsumit, præoccupat, anticipat, præfagit,

Maiora præ-
fagit mala.

anteuertit,

anteuertit, animoque antè capit, ac cogitatione informat grauiamala. quam lectionem videtur secutus Vulgatus.

Lectionis
ratio.

Plutarchus.

Conscientia
mala vlcere
premitur.
Flagitiosus
crucem fert
in se.

II.

Metus quid.

Metus con-
siliū adi-
mit.

12.

Ignorantia
causæ cru-
ciarum au-
get.
Sensus pri-
mus.

Perturbata conscientia. hoc est, nequitia perturbata à conscientia. Variant & hoc loco Græca. Codices Complutensis, & Regius, & Vaticanus legunt, συνεχομένη τῇ συνεδήσει, contenta, vel delitescens in conscientia, vt dixit Vat. versio, vel coniuncta conscientia, vel comes conscientia. hoc est, nequitia, quæ delitescit, & continetur in conscientia, semper sibi timet supplicium. Alij legunt, συναγχεμένη, constricta, coarctata, vel compressa sua conscientia, vel per conscientiam; hoc est, quod dixit Vulgatus, *perturbata à conscientia*: nam nequitia constricta, & turbata propriæ remorsu conscientia, hoc est, homo impius, & nequam semper sibi timet mala imminere constrictus, ac perturbatus conscientia, quæ illum arguit suæ nequitia. Eandem ferè sententiam latè tractat Plutar. & in lib. de Tranquillitate animi, cūm dicit: Facinorosa conscientia instar est in anima vlceris in corpore, vt pote, quæ pœnitentiam relinquat lancinantem iugiter, peruelentemque animam. Et in libro de fera Numinis vindicta, Malitia, inquit, coniunctum, assiduoque ipsam torquentem, ac affligentem gestat dolorem: quemadmodum enim flagitiosus quisque vltimo affligendus supplicio, corpore suo propriam fert crucem, ita improbitas ex seipsa supplicium sibi struit, & cetera.

Nihil enim. Reddit communem rationem timoris iniquorum, quia videlicet, deserit, abiicitque auxilia, quæ cogitatio posset suppeditare ad euadendum malum, quod timet. *προδοσία* est defectio, ac destitutio earum rerum, quarum spe, ac fiducia animus bonorum, etiam in aduersis sustentatur; quæ fiducia cūm desit improbis, metuunt omnia malè sibi conscij. Est ergo metus diffidentia, ac malæ conscientia index, qui prodit omnia, quæ iuuare possent, ad sui depulsionem. Cūm autem Vulgatus dicit, *proditio cogitationis auxiliorum*, genitiuus ille, *cogitationis*, non regitur à nomine *proditio*, sed ab altero genitiuo, *auxiliorum*, quia metus nihil est aliud, quàm proditio auxiliorum à cogitatione ostensorum: conscientia enim per cogitationem subministrat media, & auxilia præbet, quibus homo sese tueatur, & defendat, timore depulso: nam *Metus adimit consiliū*, vt dixit ille.

Et dum. Vulgati lectio hunc præbet sensum. Dum minùs expectatur ratio, seu modus euadendi malum quod timetur, maior existimatur causa ignorata præsentis, quod cruciat, mali: nam ignorantia causæ; ob quam quis torquetur, auget calamitatem. Secundūm verò Græcam lectionem hic erit sensus. Interior expectatio, seu potius, metus mali venturi, minor quidem est quàm malum ignoratum, quod reipsa venturum est, & magis cruciat quàm res ipsa, vel causa præsens cruciamenti: cūm enim quis in se habet culpam conscientiam cruciantem,

cruciantem, & incutientem metum futuri mali, quod quale, quantumque futurum sit ignorat, minus est quod reuera expectat vel timet, & deterius malum est, quod prælagit. Secundò videtur & hic verior sensus, propriè accepto nomine expectationis, seu spei, dum interior expectatio euadendi malum quod timetur venturum, minor est; qui timet maiorem putat ignorantiam, hoc est, maius suspicatur malum ignoratum, quod futurum est, dum ipsum cruciat causa. Qui enim timet, habet in se scelus excrucians, quod est causa timoris, & hoc facit minùs sperare salutem, & euasionem mali; imò dum ignoratur malum imminens, quia nescit quantum futurum sit, auget metum, & cum eo cruciamentum, vt videas quantis malis implicetur qui peccat, & quantis catenarum vinculis constrictum teneat eum Deus. Addidit autem hanc sententiam Sapiens, ad magis declarandam præcedentem: cum enim timor sit abiectio auxiliorum, quæ ratio suppeditat ad euadendum malum, qui timet minus, habet quo expectet mali euasionem, & ideo magis timet malum imminens ignoratum, dum habet in se causam cruciatus.

Sensus fecundus.

Malum ignoratum magis cruciat.

Mala implicant impium.

13.

Nox tenebrarum.

Tenebræ mentis illusionis contractæ.

Impotens nox, intolerabilis.

Illi autem. Oratio hæc suspensa est vsque ad versum sequentem.

Noctem. Accusatiuus temporis est, qui totam illam tenebrarum noctem insumpserunt, eundem somnum dormientes: aut, qui eodem somno dormierunt per totam illam noctem, ex inferis profundissimis quasi deductam, ob parem cum illis obscuritatem, & caliginem. Somnum dormisse dicit eos, qui fortasse toto illo triduo non potuerunt vel per momentum conuiuiescere: quòd longam illam noctem instar dormientium tranlegerint, nihil agentes inter densas tenebras, nisi quod dormientibus consuetum est agere in nocte.

Impotentem verè noctem. Quidam explicant inanem, quia reuera non erat nox, sed densissima illa caligo certo Dei iudicio impiorum mentibus offusa, vt eorum oculi perstricti, in clarissima luce meras tenebras esse arbitrarentur: ita nox non erat in natura rerum, sed in eorum falsa opinione, atque mentis illusionem. Vnde fiebat, vt Hebræi, qui in terra Gessen habitabant, permixti Ægyptiis, eisque vicini, vt patet ex cæde primogenitorum, & ex eo, quòd in discessu commodato acceperunt à vicinis suis Ægyptiis bona eorum a motis oculorum præstigiis, quibus oculi Ægyptiorum tenebantur ne viderent lucem, luce cœlesti & ipsi fruerentur, si quidem, vt dicitur Exodi 10. 23. *ubicunque habitabant filij Israel, lux erat.* Verum difficile intelligimus illas non fuisse veras tenebras, si quidem Scriptura dicit fuisse densissimas, & palpabiles in vniuersa terra Ægypti, aëre quidem crassissimorum vaporum admixtione densato. Quare Ian senio videtur impotentem idem esse quod intolerabilem. Verius dicemus, propriè noctem illam dictam impotentem metrometonymicè ab effectu,

Nox impo-
tens, infir-
ma.

Orcus im-
potēs quod
reddat im-
potentes.

Nox impo-
tens, immo-
derata.

Quintilia-
nus.

Cicero.

Homo im-
potens qui
sui non sit
compos.

Nox non
potens mo-
dum impo-
nere malis.

Nox Orci
filia.

14.

Animi deli-
quium pa-
tiebantur.

15.

debilem, infirmam, quod Ægyptios impotentes redderet ad quod-
vis opus humanum, vel tenebrarum caligine impeditos, vel metu de-
bilitatos: instar eorum, qui somno compediti nihil operantur: nam
propterea dixit Ægyptios per totam illam noctem eundem somnum
dormisse. Eadem ratione Orcum, seu infernum vocat impotentem;
quod suos hospites reddat impotentes, & imbecilles ad quodvis opus.
Potest & hac ratione non impropriè nox illa verè impotens appellata
dici, sicut & infernus impotens, hoc est, nimis potens, & immoderata;
quæ non possit Ægyptios non cruciare, quemadmodum tyrannum
impotentem vocavit Quintilianus, cuius principatus esset immoderatus;
& Cicero. 5. Philippica Antonium vocavit hominem impoten-
tissimum, hoc est, sceleratissimum, qui sui, suorumque affectuum
compos non esset. Ita igitur Ægyptij instar dormientium se habue-
runt in illa nocte verè impotenti, immoderata, quæ nullum modum
ponebat cruciatibus, & malis illatis Ægyptiis, cum nox ad requiem
data sit; nec quidē poterat id boni afferre fatigatis corporibus, quod
ceteræ noctes afferre solent. Vnde quasi exorta videbatur ex profun-
dissimis speluncis inferni impotentis, qui non potest ullum modum
imponere malis, quibus afficit eos, quos in se continet, nec crucia-
menta moderari ac temperare, sed cæco quodam impetu omnes ex-
cruciat. Itaque meritò nox illa impotens filia Orci impotentis pu-
tabatur.

Deficiebant ἀπελύοντο, dissoluebantur. Vnde paralyptis dissolutio
omnium virium animæ, & quasi quædam effusio, atque liquefactio;
quæ in Scriptura effluenti aquæ, aut ceræ liquefcenti comparatur.

Traductione animæ. ἡ χῆς, genitivus est, qui regitur à nomine tra-
ductione; vnde suppositum verbi *deficiebant*, non est, *anima*, sed Ægy-
ptij dormientes eundem somnum per noctem illam triduanam, ut in
præcedenti versu dictum est. Pro, *traductione*, est hoc loco nomen
ἀποδοσία, quod versu 11. diximus significare prodicionem, traditio-
nem, defectionem, ut sit sensus, quod Ægyptij partim dissoluebantur
animæ, seu virium animæ defectione, aut desertione. Itaque duobus
malis cruciabantur, exterius terrore à monstris apparentibus excita-
to; & interiùs animi deliquio.

Insuperatus timor. Pro inexpectatus, seu inopinatus ponitur, qui Æ-
gyptios inuaserat, vel irruerat.

Deinde. hoc est, ubi quis in illum timorem cecidisset, ita cadebat,
ac si carcere conclusus teneretur. Hoc est quod dixit Vulgatus, *Dein-
de si quisquam ex illis decidisset in eiusmodi timorem*, & quod Græca le-
ctio tradit, *Deinde sic quicumque ibi erat collapsus*, id est, quicumque
cecidisset ibi in Ægypto, sic timore inopinato; vel, quicumque ibi
erat sic occupatus timore, collapsus in carcerem, &c.

Inferratum carcerem. Vocataque ferro, citra ferrum: non enim
vinculis

vinculis ferreis, aut parietibus continebatur, sed defectione ex timore profecta.

Si enim. Siue agricola fuisset, siue pastor, siue cæsor lignorum, ea tempestate præoccupatus, non poterat effugere, vel euitare eam necessitatem.

16.

Agri laborum operarius. Græcè, aut in deserto operarius laborum, qui scilicet, in solitudine, vel eremo suscipiuntur; qui labores suscipit, qui in solitudine, vel deserto suscipi solent, ut sunt eorum, qui ligna cædunt.

Vna enim catena. Nam Ægyptij ita stupore, & horrore tenebrarum perstitere immobiles, quasi essent vinculis, & catenis constricti, & tanquam in carcere, vel in spelunca quapiam reclusi.

17.

Spiritus sibilans. Aura tenuis, aut animalis cuiusvis respiratio.

Auium sonus suavis. garritus, aut cantus suavis ac numerosus, vox auium canora in vere, quo contigit exitus Israël de Ægypto.

Aut vis aquæ. aut murmuraquæ violenter decurrentis; seu, concentus aquæ euntis vi.

Aut sonus. aut sonus vehemens præcipitatorum saxorum.

18.

Aut ludentium. seu lasciuientium animalium cursus inuisus.

Aut mugientium. *ῥοῦπῆν*, ululantium, quod luporum est: nam mugire est bouum. *Fremementium*, vertunt quidam; alij *rugientium*, quod est leonum; sed per ululatum luporum, ceterarum ferarum voces, fremitusque intelliguntur.

Quarumcumque rerum motu terrebarur. Hypotyposis.

De altissimis montibus. Græcè, aut percussa de concauitate montium echo; vel de cauernis altissimorum montium echo.

Omnis. Totus mundus, etiam ubi Ægyptij erant: nam, ut Roberto, ac Iansenio videtur, Sol tunc aërem illustrabat, ipsi tamen delusi tenebras se videre putabant; quæ sententia mox expendetur. Communis expositio hoc intelligit de reliquo orbe præter Ægyptum.

19.

Et non impeditis. id est, natura habebat liberum, & non impeditum cursum operum suorum, quia natura rerum non impediabatur quominus opera sua obiret. Sed Ægyptiorum mens ita erat timore commota, ut tota rerum natura illis immutata, ac inuersa esse videretur.

Totus orbis lucidus.

Solis. Illis Solis erat effusa densissima caligo, qua & oculi tenebantur ne possent videre, & mentes ipsorum cæco timore perturbatæ, ac confusæ, nihil præter tenebras, horribilesque rerum formas conspiciebant.

20.

In tenebris spectra conspiciebant.

Imago. Nox illa erat imago tenebrarum, quæ debebant eos excipere; vel, quæ debebant eis succedere: nam nox illa externa erat veluti umbra, & imago internarum tenebrarum, quæ præter externas, illis superueniebant: nam grauiore tenebras patiebantur interiùs timore percussæ; quàm erant externæ. Sed quia tenebræ internæ simul erant cum externis, nec hæ illis succedebant, aut superuenturæ erant,

Tenebræ internæ grauiore externis.

Nomine tenebrarum ingens calamitas notatur.

Mortis domus, sepulcrum.

Tenebrae sepulcri succedunt tenebris eternis.

Quaestio, De veritate tenebrarum Aegypti.

Sententia prima.

Tenebras in oculis Aegyptiorum factas, non in aere.

Modus tenebrarum.

Ratio prima.

Obiectio.

verius exponemus, si eam esse intelligamus mortis, seu sepulcri descriptionem, imaginem tenebrarum, quae superuenturae illis erant: nam consuevit Scriptura diem calamitosum, aut locum, denique quamcumque grauem calamitatem, umbram mortis, aut terram tenebrosum, seu tenebrarum appellare; quod idem est quod imago mortis, aut tenebrarum. Et Ieremias cap. 2. 6. solitudinem vocauit imaginem mortis. Ouidius quoque hac phrasi usus somnum dixit esse gelidae mortis imaginem. Vnde & Iob. 10. 22. sepulcrum, quod est mortis domicilium, caliginosum, & tenebris obsitum vocauit, *terram tenebrosum, & opertam mortis caligine, terram miseriae, & tenebrarum, ubi umbra mortis, & nullus ordo, sed sempiternus horror inhabitat.* Erat igitur longa illa nox umbra quaedam, & imago umbrae mortis, seu tenebrarum, quae Aegyptios tandem erant excepturae in inferno, vel potius in sepulcro: quae sunt perpetuo duraturae.

Ipsi ergo. Graece, *ipsi autem.* Tristitia summa, & metus, quem conscientia sceleribus polluta excitabat grauiore se illos reddebat ipsis: nam ut liber a culpa, quod liber idem sit a metu poenae infligendae, hilari sibi ipsi est, & summa potitur pace, ita scelestus, quod metuat supplicium, grauior ipse sibi est, quam quoduis cruciamentum.

Quaestio hoc loco sese offert discutienda, ad explicationem eorum, quae paulo ante attigimus; quis modus fuerit, quaeue ratio tenebrarum Aegypti; de quibus tot admiranda retulit hoc loco sapiens. Num reuera tenebrae illae aërem occupauerint, an potius aëre illuminato, oculi Aegyptiorum tenerentur ne eum viderent?

Sententiam Iansenij, ac Roberti, coepimus superius ostendere, quam & nonnulli alij secuti sunt, qui ingenuè asserunt, tenebras illas externas non fuisse factas in aëre, sed in oculis duntaxat Aegyptiorum: nam sole tunc aërem illustrante, ita oculorum acies impediabatur, ut delusi tenebras se videre putarent: vel percussi cecitate, per potentiae laesionem, ut accidit Sodomitis Genes. 19. & militibus regis Syriae 4. Reg. 6. vel impedito lumine Solis, ne ad oculum perueniret, unde verè in oculis Aegyptiorum esset priuatio luminis oculos diaphanos pertingentis, ac proinde tenebrae, quo rerum imagines, quae oculos informarent, ne suo munere fungerentur, impediabantur. Hanc rationem intelligendi probabilem multa reddunt, quae nisi hoc modo difficiles habent explicatus. In primis qua alia ratione exponi possunt illa verba huius cap. 17. 19. *Omnis enim orbis terrarum limido illuminabatur lumine, & non impeditis operibus continebatur. Solis autem illis superposita erat gravis nox*, nisi dicamus, vniuersum orbem, etiam aërem, Aegyptum circumstantem Solis sereno lumine illustratum, at solis Aegyptiis grauissimam illam noctem obiectam, dum oculi eorum cecitate occlusi, claritatem illam videre non poterant. Quod si dicas, totum orbem, alium à terra Aegypti

ptile esse accipiendum, responsum hoc falsum esse, ostendit particula rationalis *enim*, cum dicitur, *Omnis enim orbis*; qua reddit Sapiens rationem dicti precedentis, quo dixerat, *Ægyptios vna catena colligatos tenebrarum, dissolutos metu, vel exanimatos, aut spiritu sibilante, aut auium cantu suiui, aut vehementi aquarum defluxu, aut ingenti sonitu saxorum precipitatorum, aut lasciuientium animalium cursu inuiso, aut ferarum valido ululatu, aut echo resonante.* Nam, quasi tacite obiectioni respondeat, à se ipso conquirentis, quid fieri posset, ut *Ægyptiis tam longa nocte oppressis, & aëre crassissimo vapore densato, tenuis spiritus sibilaret, auesque inter opacos arborum ramos, numerosas ederent voces, aut homines essent, qui ingentia saxa precipitarent, aut demum lasciuientia animalia per lulum discurrerent, quæ nisi cælo sereno, atque hilari fieri non solent, ut concedamus defluxus aquarum, & ululatus ferarum, & similia alia noctu fieri posse.* Respondet, nimirum si hæc fierent in terra *Ægypti, & Ægyptiis* timorem incuterent; quia omnis orbis terrarum, etiam *Ægyptus*, limpido illuminabatur lumine; & non impeditis continebatur operibus, hoc est, idcirco illa animalia sua à natura concessa munera obibant, nec impediabantur ab operibus suis, quia luce Solis ipsa quoque illustrabantur, ut orbis vniuersus; solis autem ipsis *Ægyptiis* effusa erat grauis nox, dum oculorum ipsorum acies impediabatur ne lucem, qua totus aër illustrabatur, aspicerent. Deinde quo alio meliori modo explicari potest id quod dicitur *Exodi 10. 23. Nemo vidit fratrem suum.* & *Sap. 18. 1. Et horum quidem vocem audiebant, sed figuram non videbant.* & *Sap. 17. 5. Et ignis quidem nulla vis poterat illis lumen præbere,* quam si dicamus propterea lumen nullum artificiale potuisse illis ad se inuicem videndum prodesse: quod tenebræ illæ oculos occupabant *Ægyptiorum*, non aërem, qui si adeò densus esset, & crassus vaporibus, non possent in eo videre monstra apparentia, & terrificas laruas, & ignem subitaneum. Quod ergo hæc cernerent, & alia nequaquam, non varietas eiusdem aëris crassi, aut rari; sed modus cæcitatibus oculorum *Ægyptiorum* faciebat. Tertiò demum, vnde fiebat ut ubicumque habitabant filij *Israël*, lux esset, ut dicitur *Exod. 10. 23. Et sanctis autem tuis maxima erat lux,* *Sap. 18. 1.* cum tamen filij *Israël* intermixti essent *Ægyptiis*, & utrorumque domus coniunctæ; imò & personæ ipsæ audiebantur, licet non viderentur, ac proinde commixtæ cum illis erant, constat id ex cap. 11. *Exod. ver. 2.* vbi dicitur, *Postulet vir ab amico suo, & mulier à vicina sua vasa argentea, & aurea.* & cap. 12. 35. *Feceruntque filij Israël, sicut praeceperat Moyses, & petierunt ab Ægyptiis vasa argentea, & aurea, vestemque plurimam.* Constat quoque ex cap. 12. *Exodi 13.* vbi præcipitur filiis *Israël* perungere limen domorum sanguine, ut cum Angelus peruaderet domos singulorum ad interficiendos primogenitos, præteriret domos *Hebræorum* vicinas *Ægyptiis.* Quod

Solutio.

Totus orbis lucidus erat, in quo animalia sua obibant munera.

Ratio secunda.

Ratio tertia.

Lux Israël,
& nox Ægy-
ptiis conui-
ctis in oculo-
lis.

Tenebræ
quæ palpa-
biles.

Delusi aëre
tenebris
offusum vi-
dere se pu-
tabant.

Si adeò spis-
sus aër erat,
quomodo
non interi-
bant homi-
nes.

Sententia
secunda.
Aërem fuisse
tenebris
obductum.
Philo.

Ratio ex
verbis Exo-
di.

ergo eundem aërem haberent Ægyptij offusum tenebris, & filij Israël luce perfusum, non proficiscebatur ex ipso aëre, in quo necesse fuisset assidua, ac diuersa fieri miracula, vt quasi per orificia lux Solis transferret ad Hebræos, & occluderetur Ægyptiis; sed vnum satis erat miraculum cæcitatibus, quæ oculos Ægyptiorum tenebat, ne lucem, quæ sine miraculo lucebat, viderent; & qua filij Israël perfruebantur, sicut in aliis diebus, & clariùs, ex collatione cum tenebris Ægyptiorum. Verba autem Exodi 10. quibus dicitur, Dei iussu extendisse Moysen manum in cælum, & factas fuisse tenebras horribiles in vniuersa terra Ægypti tribus diebus, tam densas, vt palpati possent, sic sunt accipiendæ, Moysen extendisse manum in cælum aëreum, quo eo signo ostenderet Ægyptiis, tenebras, quas patiebantur per Moysen causa populi Israëliti factas, & tales exultimatas ipsis, ac si aër totus densus, & horribilibus tenebris esset circumcinctus. Nam quemadmodum *magice artis appositæ erant ludibria, ad redarguendam Magorum ipsorum artem, qui delusi pleni timore languebant*, vt dicitur versu 7. huius capituli, ita & tenebræ illis apparebant, vt omnino omnes hæc ludibria paterentur; & aërem, quem nemo potest euitare, videre se negarent. Vnde transitu animalium, & serpentum sibilatione commoti, tremebundi peribant, vt dicitur versu 9. Quomodo autem animalia transibant, & serpentes serpebant, aues cantabant, & lasciuientia animantia discurrebant per aërem adeò densum, & vaporum crassitudine confectum, per quem ipsi Ægyptij non poterant se mouere: siquidem *nemo mouit se de loco suo*, sed quasi ferreis vinculis compediti, subsistebant præ stupore, ac horrore. Deinde si tam crassus ac densus erat aër vaporum copia, vt eum nec lux Solis, aut stellarum, aut quorumcumque artificialium luminum posset penetrare, & illuminare, quomodo vel ipsis hominibus, & animalibus vitalis esset, & aspirationi, respirationique aptus esset; & non potius illo suffocati omnes interibant? Vt ergo has omnes, & similes difficultates superare possimus, satius est has tri-
duanas tenebras oculis Ægyptiorum adicere; & vniuersum aërem illuminatum, vt natura solebat illuminari, relinquere.

Sententia altera præcedenti opposita pluribus, ac grauioribus placuit, reuera totum Ægypti aërem fuisse tenebris obductum, & ita elevatione vaporum multorum crassissimorum admixtione condensatum, vt tactum admitteret, fieretque palpabilis. Sic sentit Philo in lib. 1. de vita Moysi, his verbis: Sereno die repente offusæ sunt tenebræ, continuis, densisque nubibus cælum subtexitibus, & nimia constipatione, interclusis radiis syderum, vt dies nihil differret à nocturna caligine; illique per omnia suffragatur Paulus Burgenis super Exodum; & ex parte Lyra, Tostatus, Caietanus, & Holcorth hoc loco; & probatur ipsis verbis Exodi 10. quæ durè admodum à propria significatione abstrahuntur. Iussus est Moyses extendere manum in aërem, vt fierent tene-

tene

tenebræ in vniuersa terra Ægypti, præterquàm in terra Gessen, vbi habitabant filij Israël. Ergo verè, & propriè oppleuit tenebris aërem circumfidentem vniuersæ terræ Ægypti, & non tantum Ægyptiorum oculos. Deinde, densitas qualitas aëris est, & quòd sit palpabilis, ex crassitudine prouenit, quæ aëri ipsi conuenit, non oculorum cæcitate; ergo verè aër tenebris offusus est.

Ratio secunda.

Potèstque vtcumque pro hac sententia tuenda responderi ad alterius rationes. Ad primam, vniuersum orbem, præter Ægyptum, limpidò illustratum lumine, ipsam quoque terram, vbi habitabant filij Israël, in qua res naturales sua munera obibant, atque in illa existimari debet canoras auium voces editas, & animalium lasciuientium lusus factos, & similia, quæ audiebantur ab Ægyptiis, sicut & voces Hebræorum, & metu dissoluebantur. Ad alteram ex densitate, & crassitudine aëris prouenisse, quòd nemo videret fratrem suum, neque lumine artificiali posset se iuuare. Quòd si monstra, & ignis subitaneus videbantur, id fiebat peculiari miraculo; vel tantum per imaginationem, cum hæc sufficeret ad metum incutiendum. Ad tertiam rationem dicimus, difficile intelligi discrimen aëris illuminati, & offusi tenebris, in Ægyptios intermixtos Hebræis; at Deus ingenti miraculo ita moderabatur lumen Solis, & syderum, vt ad Hebræos perueniret, non autem ad Ægyptios, quorum oculis offusa erat illa aëris caligo; itaque licet aër esset illuminatus, oculi tamen Ægyptiorum eius luce non fruebantur, quòd aër oculis eorum circumstantis crassitudine sua prohiberet.

Ab obiecta responsio.
Ad primam rationem.

Ad secundam rationem.

Ad tertiam rationem.

Ad explicationem adiectam verbis Exodi, dicendum est, durè admodum ad tenebras phantasticas redigi verba, quæ suam habent proprietatem, de externis tenebris explicata.

Ad expositionem verborum Exodi.

Quòd autem mouerentur animalia, non homines, ex horrore, & pauore oriebatur; qui in hominibus vehementior erat, propter internum scelus, quod illius timoris causa erat; non interibant autem suffocati crassitudine aëris vel homines, vel animalia; quòd densus erat aër ad tenebras obiiciendas, non adeò tamen, vt respirationem impediret. Et hæc sint dicta pro difficilis quæstionis dissolutione: nam prior opinio sua probabilitate non caret, quòd rationibus nitatur non leuibus.

Animalium motus ex pauore.

SAPIEN

SAPIENTIAE SALOMONIS

CAPVT XVIII.

VETVS. NOVA.

S Anctis autē tuis
maxima erat
lux, & horum
quidē vocem
audiebant, sed figuram non vi-
debant.

2. Et quia non & ipsi eadem
passi erant, magnificabant te:

3. Et qui ante laesi erant, quia
non ladebantur gratias age-
bant: 4. & ut esset differen-
tia; donum petebant.

5. Propter quod ignis arden-
tem columnam ducem habue-
runt ignota via, & Solem sine
lesura boni hospitij praestitisti.

Digni quidem illi carere lu-
ce, & pati carcerem tenebra-
rum, qui inclusos custodiebant
filios tuos, 6. per quos incipie-
bat incorruptum legis lumen
seculo dari.

7. Cū cogitarent iustorum

occi.

S Anctis autem
tuis maxima erat
lux, quorum qui-
dem vocem au-
dientes, figuram autem non
videntes, quod non quidem
& ipsi passi essent, beatos
prædicabant.

Quoniam autem non læ-
derent iniuria ante affecti
gratias agebant, & inimici-
tiarum veniam orabant.

Pro quibus inflammata
columnam, ducem quidem
ignotæ profectionis, solem
verò innocuum honorificæ
peregrinationis exhibuisti.

Nam digni quidem illi
priuari luce, & custodiri in
tenebris, qui inclusos custo-
diebant filios tuos, per quos
debebat incorruptum legis
lumen seculo dari.

Cū decreuissent autem

iplos

occidere infantes: & vno exposito filio, & liberato, in translationem illarum, multitudinem filiorum abstulisti, & pariter illos perdidisti in aqua valida.

8. Illa enim nox antè cognita est à patribus nostris, 9. ut verè scientes quibus iuramentis crediderunt, anima quietiores essent.

10. Suscepta est autem à populo tuo sanitas quidem iustorum, iniustorum autem exterminatio.

11. Sicut enim lesisti aduersarios: sic & nos prouocans magnificasti.

12. Absconsè enim sacrificabant iusti pueri bonorum, & iustitia legem in concordia disposuerunt: 13. similiter & bona, & mala recepturos iustos, 14. patrum iam decantantes laudes.

15. Resonabat autem inconueniens inimicorum vox, & flebilis audiebatur planctus ploratorum infantium.

16. Simili autem pœna seruus cum domino afflictus est, & popularis homo regi similia passus.

Similiter ergo omnes 17. vno nomine mortis mortuos habebant

iplos Sanctorum occidere infantes vnusque expositus, & seruatus ad redargutionē fuisset, orbasti illos multitudine liberorum, & vnanimiter perdidisti in aqua vehementi.

Illa nox præcognita fuit patribus nostris, ut securè scientes quibus crediderant iuramentis, bono forent animo.

Suscepta est autem à populo tuo salus quidem iustorum, hostium verò perditio.

Vt enim puniisti aduersarios, eo nos vocatos glorificasti.

Occultè enim sacrificabant sancti pueri bonorum, ac diuinitatis: legem in concordia disposuerunt, eorum pariter & bonorum, & periculorum participes futuros iustos, patrum iam præcinentes laudes.

Resonabat autem dissonus inimicorum clamor, & miserabilis dispergebatur vox ploratorum infantium.

Simili autem pœna seruus cum domino punitus, & popularis eadem cum rege patiens.

Pariter enim omnes in vno nomine mortis mortuos

bant innumerabiles. Nec enim ad sepeliendum viui sufficiebant: quoniam uno momento quæ erat præclarior natio illorum, exterminata est.

18. De omnibus enim non credentes propter veneficia, tunc verò primum cùm fuit exterminium primogenitorum, sponponderunt populum Dei esse.

19. Cùm enim quietum silentium contineret omnia, & nox in suo cursu medium iter haberet.

20. Omnipotens sermo tuus de cælo à regalibus sedibus, durus debellator in mediam exterminij terram profiliuit.

21. Gladius acutus in simulatum imperium tuum portans, & stans repleuit omnia morte, 22. & vsque ad cælum attingebat stans in terra.

Tunc continuo 23. visus somniorum malorum turbauerunt illos, & timores superuerunt insperati.

Et alius alibi 24. proiectus semiuiuus, propter quam moriebatur, causam demonstrabat mortis.

25. Visiones enim, quæ illos turbauerunt, hæc præmonebant,

tuos habuerunt innumeros. Neque enim ad sepeliendum viui erant sufficientes, quia ad vnum momentum honoratior eorum proles abolita est.

Qui enim nihil credebant propter veneficia, in primogenitorum interitu confessi sunt Dei filium populum esse.

Tacito enim silentio tenente omnia, & nocte in propria celeritate dimidiata.

Omnipotens sermo tuus à cælis, ex sedibus regalibus asper bellator in medium terræ exitio destinatæ defiliit.

Gladium acutum, non simulatum imperium tuum ferens; & stans omnia morte impleuit, ac cælum quidem attingebat, descendere verò in terram.

Tunc repente visiones quidem somniorum grauius turbauerunt eos, timores verò institerunt inexpectati.

Et alius alio abiectus semi-mortuus, quam ob causam moreretur ostendebat.

Nam somnia, quæ turbauerunt eos, hoc præsignificabant,

ne inscī, quare mala patiebantur, perirent.

26. Tetigit autem tunc & iustos tentatio mortis, & commotio in eremo facta est multitudinis: sed non diu permansit ira tua.

27. Properans enim homo sine querela deprecari pro populo, proferens seruitutis suæ scutum, orationem, & per incensum deprecationem allegās, restitit iræ, & finem imposuit necessitati, ostendens quoniam tuus est famulus.

28. Vicit autem turbas, non in virtute corporis, nec armaturæ potentia, sed verbo, illum, qui se vexabat, subiecit, iuramenta parentum, & testamētum commemorans.

29. Cū enim iam aceruatim cecidissent super alterutrum mortui, interstitit, & amputavit impetum, & diuisit illam, quæ ad viuos ducebat, viam.

30. In veste enim poderis, quam habebat, totus erat orbis terrarum: 31. & parentum magnalia in quatuor ordinibus lapidum erant sculpta, & magnificentia tua in diademate capitis illius sculpta erat.

His autem cessit, 32. qui exterminabat, & hæc extimuit: erat enim sola tentatio iræ sufficiens.

cabant, ne ignorantes cur mala paterentur, perirent.

Tetigit autem etiam iustos tentatio mortis, & clades in deserto facta est multitudinis, sed non diu permansit ira:

Properans enim vir irreprehensibilis propugnauit, proprii ministerij arma, precationem, & incensi propitiationem ferens, restitit iræ, & finem imposuit calamitati, ostendens quoniam tuus est famulus.

Vicit autem vastatorem non viribus corporis, nec armorum efficacia, sed verbo punientem subiecit, iuramenta patrum, & testamenta commemorans.

Aceruatim enim iam mortuis iacentibus, aliis super alios, in medio stans, præcidit iram, & interrupit ad viuos viam.

In talari enim tunica vestimenti erat totus mundus, & patrum gloriæ in quadruplicis ordinis lapidis sculptura: & maiestas tua in diademate capitis illius.

His exterminator cessit, hæc verò extimuit: sola enim iræ experientia sufficiebat.

A R G V M E N T V M.

Adhuc confert Hebraeorū felicem sortem cū infelici Ægyptiorum, siquidem hi offusi tenebris, illi Solis illustri perfruebantur luce, imò Deum via sua pralucem habuerunt. Deinde insigni antithesi amplificat beneficium seruati populi Israëliti, occisis prius Ægyptiorum primogenitis, & posterius patribus in mari rubro; ostendit & ipsos Israelitas in eremo aduersitate probatos, ut filios, à qua sacerdotis precibus sunt liberati.

C O M M E N T A R I V S.

1.
Sanctus populus.

Filius lucis.

Ex visa afflictione
Ægyptiorū
Israelitiæ
beati habebantur.

2.
Lectio-
ratio.

Sanctis. Populo Israëlítico, qui, quòd veri Dei cultui dicatus, sanctus dicitur, iuxta illud Psalmi 103. *facta est Iudæa sanctificatio eius, Israel potestas eius.* Israël ergo splendidissima lucebat lux, quia ubique habitabant filij Israël lux erat, ut dicitur Exod. 10. 23. meritò filij lucis appellandi, quòd Deo seruirent, sicut Ægyptij filij tenebrarum.

Et horum. ^{ov}, quorum scilicet Sanctorum Israëlitarum, cū Ægyptij voces audirent, at eos videre non possent præ tenebrarum densitate: quod non & ipsi Israëlitiæ paterentur, beatificabant eos Ægyptij, aut beatos prædicabant. Secundum sensum adiciunt alij, *relatium, quorum*, referentes ad Ægyptios, de quibus in calce capitis 17. dictum erat, *Ipsi ergo sibi erant grauiore tenebris*, quorum Ægyptiorum Israëlitiæ vocem audientes flebilem, figuram autem non videntes, quòd offusi essent tenebris, quòd & ipsi, nempe Hebræi, non fuissent passi eadem quæ illi Ægyptij, beatificabant se, vel te. Vtrumque sensum præbent nobis tam Græca lectio, quàm Latina, quòd *relatium, quorum*, tam Israëlitis, quàm Ægyptiis potest accommodari.

Et quia non. In Græcis diuersitas est huius hemistichij. Nam co-
dices omnes Græci communiter cum negatione legunt, *ov* quod non & illi passi essent; quæ verba de Israëlitis debent intelligi, qui videntes quòd ipsi non eadem passi fuissent, quæ Ægyptij, magnificabant Deum, & hanc legendi rationem Vulgatus, & recentiores omnes Interpretes secuti sunt. Vaticanus tamen codex legit affirmanter, quoniam quidem & illi passi erant, ut sermo sit de Ægyptiis, ad hunc sensum, Et Israëlitiæ videntes quidem, quòd illi, nempe Ægyptij, passi erant tenebras illas densissimas, cum iis, quæ illis sunt adiuncta, Deo vltionem sumente ob iniurias ipsis Israelitis illatas, beatificabant, vel se, vel te, ô Deus. Sed prior lectio verior, quàm communis, & Vulgato conformis.

Magni

Magnificabant te. ἐμάρτυρον, beatificabant; absolute, absque ullo prædicato, quod tamen supplendum est: nam si de Ægyptiis sermo sit, qui videbant Israëlitas non pati, quæ ipsi patiebantur, tunc Ægyptij intelligendi sunt, quod beatificabant eos Israëlitas, ob tam certam felicitatem. Si de Israëlitis, qui videbant Ægyptios pati, vel se non pati quæ illi, sic accipiendi sunt, quod beatificabant seipsos, vel potius, te, ô Domine, ut accepit Vulgatus, cui acceptum referebant tantum beneficium. Et hic sensus consonat versui sequenti, in quo Israëlita gratias agebant Deo, quod non ipsi læderentur.

Dei beneficium non pati, quæ alij.

Et qui. Græcè, quoniam autem non lædunt antè iniuria affecti, gratias agebant. hoc est, quod autem Israëlita non læderent tunc Ægyptios, seseque vlciscerentur cum possent, præsertim ob tot illatas ipsis acceptasque iniurias ab illis Ægyptiis, gratias eis agebant ipsi Ægyptij. Et hunc sensum lectio Græca manifestè porrigit, cui Latina lectio potest accommodari hoc modo. Et quia Ægyptij non lædebantur ab Israëlitis, qui antè ab ipsis læsi fuerant, gratias illis agebant. Potest secundò ita explicari hæc sententia de Israëlitis. Et quoniam Ægyptij tunc non aliqua in re nocerent, tenebris impediti, & immobiles in loco, ubi erant manentes, antea affecti iniuria ab Israëlitis, quorum causa tantis plagis cruciabantur, gratias Deo agebant. Sic & Vulgatus accipiendus. Et quia tunc non lædebantur ab Ægyptiis, qui antè læsi fuerant variis calamitatibus, & plagis superioribus afflicti, gratias Deo agebant. Tertiò possunt & sic explicari hæc verba. Quia modò non lædebantur ab Ægyptiis Israëlita, qui antè læsi erant ab eis, gratias agebant Deo. quod Græcè dictum est, quoniam autem non lædunt, vel lædebant Israëlitas Ægyptij, quos antè ipsi Ægyptij iniuria affecerant, gratias Deo agebant. Vulgatus Græcum verbum actiuum, *non lædunt*, passivè interpretatus est, ut idem sit, & qui antè iniuria affecti fuerant Israëlita, quia modò non lædunt ipsos Ægyptij, vel non lædebantur ab ipsis Ægyptiis, gratias Deo agebant, vel ipsis.

3.

Sensus primus.

Sensus secundus.

Sensus tertius.

Et ut esset differentia, donum petebant. Græcè, καὶ τὰς διαφορὰς. Complutensis, & regius interpretes vertunt, *Et differendi gratia orabant*, hoc est, orabant ut esset differentia inter utrumque populum, Ægyptiorum, & Hebræorum. Propriè, *Et quod inimicati essent*, vel, *quod se inimicè erga ipsos gessissent*: quod contendissent, pugnasent, aut inimicitias, vel differentias aduersus ipsos exercuissent, gratiam orabant, aut condonari petebant. hoc est, Ægyptij Israëlitarum inimicitias deprecabantur, ac recusabant; petebant ne ipsos Israëlita ut inimicos tractarent, ut possent; nolebant Israëlitas habere inimicos, quos metuebant. Videbant illos habere summam vlciscendi facultatem, deerat tantum voluntas, quæ in animo offenso, atque inimico inest; idcirco postulabant hanc gratiam ab illis, ne inimicarentur, ne scilicet inimiciuas ad ipsos exercerent; quod dixit Vulgatus, *ut esset differen-*

Ægyptij pacem ab Israëlitis postulabant.

ria, hoc est, ut longius secederent, & à seipsis discederent, postulabant: saepe enim plagis affecti, & calamitatibus afflicti eos abire compellebant. Vnde Exodi 10, 7. dixerunt serui Pharaonis ad eum. *Vsq̃ue quò patiemur hoc scandalum, dimitte homines ut sacrificent Domino Deo suo: nonne vides quòd perierit Ægyptus?* & cap. 12, 33. *Urgebant Ægyptij populum de terra exire velociter dicentes: Omnes moriemur.*

4.

Donum petebant. χαριῶν ἐδ' ἐύτο, gratiam, aut veniam orabant; hoc sibi donari postulabant; hanc gratiam petebant, ne cum illis se gererent, tanquam cum inimicis: ut relinquerentur illæsi: ut longius abirent; & esset differentia, longumve interuallum inter vtrumque populum.

Sunt qui de ipsis Israëlitis, iuxta præcedentem, explicent hanc periodum, hoc modo: Et ut ab Ægyptiis differrent, & remouerentur ab eorum inimicitis, tanquam donum, & gratiam eximiam à te petebant, ô Domine. Aut obsecrabant te, ut inter se, & Ægyptios semper esset similis differentia, ut ipsi quidem diuinis gauderent beneficiis: illi verò durissimis, ut merebantur, afficerentur suppliciis.

De Ægyptiis.

Duo versus præcedentes etsi de Israëlitis explicari possint, veriùs tamen, & simplicius intelliguntur de Ægyptiis, qui Israëliitarum vocem audientes, figuram autem minimè videntes, quòd ab iis, quibus ipsi afficiebantur suppliciis essent liberi, beatos prædicabant: & quòd non sese vlciscerentur, antè variis iniuriis laceffiti, gratias eis agebant, & inimicitiarum præteritarum veniam postulabant, & ut à se abirent, rogabant.

5.

Ægyptij
Hebræos
abire roga-
bant.

Propter quod, αὐτ' ὧν, propter quæ, vel, pro quibus. Hæc particula potest esse rationalis, & habere rationem causæ, relata ad res, & sic dicat: Propter quæ Ægyptiorum supplicia, vel angustias tenebrarum, intra quas constricti tanquam inter catenas, continebantur, & grauiter dolebant audientes voces Hebræorum, eos tamen non videntes, liberos tamen à suis calamitatibus inuiti licèt beatificabant, & petebant ut se inultos relinquerent, pro hoc tanto supplicio tenebrarum Ægyptiorum, vel pro quibus tenebris, ducem te præbuiſti itineris Iudæis per columnam ignis, & nubis. Nam ut suprâ cap. 16, 20. cibum Mannæ contulit cum plaga priuatorum fructuum, dicens, *Et quodam tempore in aqua supra virtutem, ignis exardescbat undiq̃, ut iniquæ terra nationem exterminaret.* αὐτ' ὧν, pro quibus Angelorum escam nutriuiſti populum tuum, & paratum panem de cælo præstitiſti illis; ita modò plagæ tenebrarum Ægyptiorum, & angustiarum, quibus constringebantur, opponit beneficium columnæ ignis & nubis, Israëlitico populo in profectioe collatum. Vnde sequitur de Ægyptiis; *Digni quidem illi carere luce, &c.* Vel propius ad rem, Quia Ægyptij postulabant Israëlitas abire, & longè à se recedere, constricti angustia plagarum, quibus afficiebantur; propterea tu, ô Domine, eduxiſti eos de Ægypto, & itineris ducem te præbuiſti, per columnam ignis, & nubis.

Cibus Mânæ cum cibis Ægyptiorum collatus.
Tenebræ cum columna ignis, & nubis collatæ.
Sensus secundus.

nubis. Potest deinde particula illa referri ad personas Iudæorum, pro quibus ducendis, tuendisque illa itineris adiumenta præbuiſti, quæ referuntur Exod. 13. 21. illis verbis: *Dominus autem præcedebat eos ad ostendendam viam per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis: ut dux esset itineris utroque tempore. Numquam defuit columna nubis per diem, nec columna ignis per noctem, coram populo.*

Habuerunt. Verbum hoc non est in Græco: nam accusatiuum illum *ardentem*, seu inflammatam columnam regit verbum, *præstitisti*, sicut & accusatiuum, *solem*: est tamen adiectum gratia claritatis; non enim sensui nocet.

Boni hospitij. φιλοτίμων ξενιτείας, honorifici hospitij, vel honorificæ peregrinationis: nam desertum vocat hospitium, in quo egere, & hospitati sunt quadraginta annis Israëlitarum; erat autem Deus, qui eos eo hospitio excipiebat, & honorificè, ut tantum decebat hospitem, providebat omnia; unde & velamento nubis ab æstu liberabat, & à noctis tenebris ingenti face columnæ ignis lucem afferebat.

Quæstionis implicitæ nobis præbent explicationem probabilem verba huius versus, de nubis illius, quæ filios Israël proficiscentes in terram promissam, comitabatur, natura, & conditione; essetne vna, eademque, quæ & protegebat ab æstu, & quæ interdum præducebat exercitum, & quæ noctu illuminabat. Et ne in referendis opinionibus longiores simus, illa tantum breuiter proferamus, quæ videantur verosimiliora, & Scripturæ sacre magis consona.

Primum autem verius comprobatur, nubem castra Israël protegentem ab æstu diuersam fuisse à nube, quæ præducebat exercitum. Et in primis cum Scriptura frequenter vtramque nubem coniungat, tanquam geminum beneficium populo illi collatum, ostendit profecto diuersas fuisse nubes: sic enim ait Moses Numer. 14. 54. *Audierunt habitatores terræ huius, quod tu Domine in populo isto sis: & nubes tua protegat illos; & in columna nubis præcedas eos per diem, & in columna ignis per noctem.* Psalmo 104. 39. *Expandit nubem in protectionem eorum, & ignem ut luceret eis per noctem.* Sapientie 10. 17. *Deduxit illos in via mirabili, & fuit illis in velamento diei, & in luce stellarum per noctem.* Et in hoc capite versu 3. *Ignis ardentem columnam ducem habuerunt ignota via, & Solem sine lesura boni hospitij.* Diuersa ergo nube protegebat populum ab ea, quæ viam præmonstrabat. Deinde vterque nubis usus, & officium non potuit præstari per vnā, & eandem nubem, necesse ergo est fuisse diuersam: id pater, quia nubes, quæ protegebat totum populum à solis ardoribus, in sublimi aëte obtenta erat, atque oppansa. Soli ex ea parte, qua suis radiis sol feriebat castra, atque ita Solis motum sequeretur retro etiam, aut ad latera, ut ei sese obiceret: non poterat ergo præisse castra, nec operire tabernaculum Domini supra ipsum manens. Quod si tanquam dux præibat iter præmonstrans, aut

Sensus tertius.

Desertum, hospitium populi.

Quæstio. De nubis populi ducis natura.

Ratio prima. Nubes ab æstu defendens non præducebat exercitum.

Ratio secunda.

fixis

Ratio ter-
tia.

Columna
nubis figu-
ra.

Nubes præ-
monstrat iter
diu, noctu-
que eadem.

Ratio pri-
ma.

fixis castris, ipsa tabernaculo superhærebat, tanquam columna, qui fieri posset, ut à Solis æstu undique discurrentis protegeret totum populum, tanquam nubes expansa. Terriò, diuersitatem nubis ostendit Scriptura ipso nomine: siquidem nubem à Solis ardoribus protegentem, nubem tantum semper appellat, ut Numer. 14. 14. & Psal. 104. quæ paulò antè retulimus. & Sap. 19. 7. nam nubes castra eorum umbrabat; quòd instar nubis expansæ Solis æstum impediret, & arceret. At nubem præmonstrantem iter communiter vocat columnam nubis, ut Exod. 13. 11. Nume. 14. 14. Deutero. 1. 33. Psalmo 96. Sap. 18. 3. quòd similis esset columnæ quantum ad rectitudinem, & figuram; quanuis quantum ad calorem, & qualitatem materiæ nubi erat similis: erat enim angusta secundum crassitudinem: secundum altitudinem autem versùs cælum ingentis proceritatis; semperque manebat, quòd vsus eius semper fuit necessarius, cum altera non semper, quia Solis ardores arcere non omni tempore fuisset opus. Rectè ergo ex dicto Sapientis in hoc loco deduximus, diuersam esse nubem ducem ignotæ viæ, ab ea quæ reddebat Solem innocuum.

Secundum quoque satis nobis certum ostendit suis verbis Sapiens columnam præmonstrantem iter Hebræis per desertum, siue diu, siue noctu, eandem fuisse, diuerso affectam modo: dum enim ignis columnam ducem ignotæ viæ condistinguit à nube solem innocuum reddente, ostendit columnam ignis, & columnam nubis ducem ignotæ viæ non fuisse diuersam, idque locus Numer. 9. 21. satis comprobatur, ubi columnam nubis dicitur, tam die, quam nocte manere solitam super tabernaculum: cum ergo columna ignis noctu maneret super tabernaculum, eadem erat quæ columna nubis: sic autem dicitur ibi: *Si fuisset nubes à vespera usque mane, & statim diluculo tabernaculum reliquisset, proficiscebatur & si post diem, & noctem recessisset, dissipabant tentoria: si autem bi duo, aut vno mense, vel longiori tempore fuisset super tabernaculum, manebant filij Israël, &c.* Tum deinde verba Exodi 14. 19. hoc manifestant: *Tollens se Angelus Domini qui præcedebat castra Israël, abiit post eos: & cum eo pariter columna nubis priora dimittens post tergum, stetit inter castra Ægyptiorum, & castra Israël: & erat nubes tenebrosa, & illuminans noctem, ita ut ad se inuicem toto noctis tempore accedere non valeret.* Quæ verba sic explicatiùs tradit Chaldaeus, *Et recessit Angelus Domini, qui gradiebatur coram castris Israël, & abiit post eos, & recessit columna nubis à facie eorum: & stetit post tergum eorum: & ingressa est inter castra Ægyptiorum, & inter castra Israël: & erat nubes, & obscuritas Ægyptiis, Israël autem erat lux tota nocte: & non accesserunt ad se inuicem tota nocte.* Nubis igitur columna ea nocte præcedebat Israël, & postea tenebris offudit Ægyptios, & lucem præbuit Israëlitis, & dicta est columna nubis, & ignis eadem cum esset. Vnde statim eo capite versu 24. subditur: *Iamq; aduenerat vigi-*

lia matutina, & ecce respiciens Dominus super castra Ægyptiorum per columnam ignis, & nubis, interfecit exercitum eorum. Eandem illam columnam, quæ versùs Ægyptios erat obscura, & versùs Israëlitas illuminans, vocat ignis, & nubis; quo ostendatur vnam fuisse quæ nocte ignea erat, & die lucida, & candida, vt nubes. Idem ipsum planè tradit Philo lib. 1. de vita Mosis his verbis: Fertur, illo tempore accidisse ingens naturæ miraculum, quale nunquam auditum fuerat post hominum memoriam. Præcedebat populum nubes in magnæ columnæ speciem, solari splendore lucens interdiu, noctu autem flammeo, vt eius ductu absque periculo erroris incederent. Diuerso autè modo cùm columna nubis affecta fuisset: nam noctu splendida vt ignis, instar cœlestium syderum, illuminabat castra Israëlitis: interdiu lucida vt nubes suum ducatum præstabat: dicebatur columna ignis, & nubis. Poterat autem hæc diuersitas contingere, vel in ipsa columna, quæ ex igneo, flammeoque splendore mutabatur in colorem nubis, vel in videntibus eam, eo quòd ipsa semper ignea, flammeaque existens, vt preciosi lapides, aut, vt stellæ, noctu quidem inter noctistenebras sese ostendebat, vt ignem emicantem flammæ lucidas; at interdiu propter lucem Solis, suum remittebat splendorem, & nubem colore referebat. Priorem modum verba Exodi ostendunt, posteriorem verba Sapientis hoc loco, qui columnam igneam, aut flammeam vocat ducem ignotæ viæ, quia interdiu, cùm dux erat populo, ignea erat, licet remisso splendore obiectu Solis, nubes aliàs appelletur. Atque hæc vt veriora, & curiosiora habeantur.

Philo.

Diuersitas
columnæ
ignis, & nubis
vnde.

Per quos incipiebat. Græcè, per quos debebat incorruptum legis lumen populo dari. vel, per quos integerrimum legis lumen orbi erat impertendum, in monte Sina, vt refertur cap. 20. Exodi. Vulgatus dixit, incipiebat seculo dari, pro, iam dabatur, vsu Scripturæ, quæ inchoationem actus solet quandoque ponere pro ipso actu. Cantic. 1. 6. *Ne vagari incipiam post gregem sodalium tuorum;* pro, ne vager. Lucæ 13. 25. *Incipietis foris stare,* pro, stabitis foris, & pulsabitis ostium. Apocal. 3. 16. *Quia tepidus es, & nec frigidus, nec calidus, incipiam te euomere,* pro, euomam ex ore meo. quæ forma loquendi & profanis Auctoribus insueta non est. Grauitè autem affligebantur Ægyptij, & quasi carcere conclusi, tenebris constringebantur, quòd filios Dei, per quos diuina lex erat orbi terrarum promulganda, captiuos tenebant; quantò magis affligendi essent, qui Euangelij promulgatores conclusos opprimebant, quamuis verbum Dei, vt dixit Apostolus, non est alligatum.

6.

Lex Dei per
Israële orbi
data.Initium a-
ctus, pro
actu ipso.

Cùm cogitarent. Iam agit de decima, & extrema plaga Ægyptiorum, nempe de primogenitorum occisione, inflicta propter infantium Hebræorum in flumen submersionem; quin & eandem ob causam Ægyptios aquis maris rubri petiisse affirmat; & quidem primum in

7.

Decima
plaga de ca-
de primo-
genitorum.

Nn

hoc

hoc capite iocundè tractat, secundum in sequenti.

Abstulisti. Verbum ἀφελον, duos in Græco regit accusatiuos, vt si Latinè dicas, cogitantes ipsos Sanctorum occidere infantes filiorum multitudinem orbasti, hoc est, filiorum multitudine orbasti Ægyptios, qui cogitauerant, ac decreuerant Israëlitarum occidere infantes.

Populus sanctus ab electione.

Iustorum. ἱσίων, sanctorum, nempe Israëlitarum: populum illum sanctum sæpe vocat, ob electionem, & quòd veri Dei cultui esset dicatus, qua ratione sancta dicuntur quæcumque illi vsui de feruiunt.

Moses ultor cædis infantium.

In traductionem illorum, in correptionem, redargutionem, seu reprehensionem ipsorum; vel, in probrum Ægyptiorum, qui eiusmodi tulere decretum de filiis in flumen coniciendis. Nam Moses illi mortis periculo ab Ægyptiis expositus, à Deo ad ipsos redarguendos, & castigandos seruatus est, ultor futurus eius crudelitatis, qua illi in infantes Hebræorum vsi fuerant. Refertur historia seruati Moysi in capite. 2. Exodi. Ad duo autem Sapiens videtur allusisse, & ad nomen Moyse, quod ab educatione ex aquis sortitus est: nam Ægyptij aquam vocant. Moyse verò seruatos, vt notat Iosephus lib. 2. Antiqui cap. 5. & ad vaticinium cuiusdam sacrorum scribæ, qui prænuñciauit Regi nasciturum per id tempus apud Israëlitas quendam res Ægyptiorum olim grauitè afflictorum, Israëlitas contra euecturum, si modò ad ætatem adultam peruenisset, qui postea cum Moyse diadema capiti pueriliter detractum, prolabi in humum pateretur, pedibus etiam conculcaret, occidere puerum volebat vociferans, Rex, puer iste, per cuius necem securitatem nobis Deus pollicetur, vaticinium iam confirmauit, insultando tuo regno, & diadema calcando.

Mosis etymon. Iosephus.

Vaticinium de Moise.

Mosis pueri factum diadema calcantis.

8.

Nox cædis primogenitorum.

Illa enim nox. Græcè, illa nox, sine rationali particula enim.

Antè cognita. præostensa fuit nox illa Hebræis ab Angelo per Moysen, in principio mensis primi, cum nox esset futura die, vel luna 14. in qua primogenitis Ægyptiorum interfectis, Israël egressus est de Ægypto: sic enim dicitur Exodi 12. *Dixit quoque Dominus ad Moysen, & Aaron, Loquimini ad vniuersum cœtum filiorum Israël, & dicite eis: Decima die mensis huius tollat quisque agnum per familias, & domos suas; & seruabit eum vsque ad quartam decimam diem mensis huius. Et sument de sanguine eius, ac ponent super utrumque postem, & in super liminaribus domorum, & transibo per terram Ægypti nocte illa, percutiamq; omne primogenitum in terra Ægypti, & videbo sanguinem, & transibo vos.*

9.

Securitas ex impletis ali- quibus promissis.

Vt verè scientes. ἀσφαλως, securè scientes, quibus crediderant iuramentis, cum multa simul promittuntur diuerso tempore adimplendi qui vnum, aut alterum vidit completum, securus certoque sperat cetera similiter adimplenda: ex occisione ergo primogenitorum, ab Angelo paucis antè diebus præostensa, securi redditi sunt, & confir-

mati

mati filij Israël, Deum adimpleturum quoque promissa, quæ iurauerat olim patribus eorum Abraham, Isaac, & Iacob, de suo ex Ægypto egressu, & de possidenda terra promissa: sic enim dictum est ad Abram Genes. 15. 13. *Scito prenosces quod peregrinum futurum sit semen tuum in terra non sua, & subiiciet eos seruituti, & affligent quadringentis annis: verumtamen gentem, cui seruituri sunt, ego indicabo, & post hæc egredientur cum magna substantia.* & versu 18. *In illo die pepigit Dominus fœdus cum Abram, dicens, Semini tuo dabo terram hanc.* & Gen. 26. 3. *Dixit Deus Isaac, Tibi enim & semini tuo dabo vniuersas regiones has, complens iuramentum, quod sponendi Abrahe patri tuo.* Id ipsum promisit Iacob Gen. 28. 13. *Ego, inquit, sum Dominus Deus Abraham patris tui, & Deus Isaac; Terram, in qua dormis, tibi dabo, & semini tuo.*

Terra Chanaan promissa filiis eius.

Anima quiores essent. ἐπευθυμῶσι, securo, bonoque forent animo, ac confidenti, ut animum securum, tranquillumque constanter retinerent: ut posthac animi illam cogitationem, & optimam in Deo spem haberent: nam ea nox illis veritatem promissionum confirmavit, eorumque animos ad optimè, certoque sperandum in posterum, vel ad omne reliquum tempus excitauit. quod totum illo verbo significatur; quamuis Complutensis, & Regius interpretes, *latarentur*, tantum vertant.

Promissionum confirmatio.

Suscepta. hoc est, populus tuus & iustorum salutem cum gaudio vidit, & excepit, & iniustorum interitum Ægyptiorum, in illa nocte. Quo significat salutem populi cum hostium perniciem coniunctam fuisse: nunquam enim Deus solet populum suum liberare, quin simul iniurias ab hostibus illatas vlciscatur, quo singularem quendam in suos amorem declarat.

10.

Sicut. ὡς capi debet hîc pro, *cum*, ut ei respondeat altera particula similitudinis τέτω, hoc modo, cum enim puniisti aduersarios, eo, vel ea in re nos vocatos gloria affecisti. hoc est, cum supplicium sumpsisti de inimicis, ea re nos gloria, honoreque affecisti: nam in ea quidem ultione, & amor Dei erga suos, & honos, quem illis habet, perspicitur.

11.

Ultio ex amore filiorum nata.

Abscense. Græcè, clàm sacrificabant sancti bonorum filij agnum Paschalem, nocte videlicet, & intra domos suas, ut refertur Exodi 12. ne viderentur ab Ægyptiis.

12. Agnus clàm sacrificatus.

Et iustitia. τῆς θεοτητας, ac diuinitatis legem vno consensu disposuerunt, vel sanxerunt. Sunt qui hanc diuinitatis legem intelligant de celebrando Phæse: nam omnes vno consensu statuerunt in perpetuum obseruare, tanquam legem à Deo per Moysen, & Aaron constitutam. Sed non est necesse aliam legem intelligere, quàm eam, quam Sapiens adiecit, nempe, quod agnum sacrificantes, & comedentes, hanc secum inuicem, legem diuinam, ac sanctam vno consensu statuerunt: qua se omnes ad omnium rerum communionem constringebant, & in e-

Lex de Phæse.

Lex de uni-
tate populi
seruanda.

gressus, & in profectioe, & in ingressum terræ promissæ. Diuinitatis legem vocat, quod obediētes præcepto Dei præcipientis vt omnes simul exirent, vno consensu statuerunt & in mortem, & in vitam abire: vt tanquam vnus populus & bonorum eorundem, & periculorum similiter fierent participes.

13.
Sancta pa-
ctio.

Similiter. Græcè, ipsorum similiter & bonorum & periculorum participaturos iustos. hoc est, futuros consortes eorundem tum bonorum tum malorum: hæc enim erat lex, hæc pactio, & sancta animi conspiratio, qua testabantur se in promptam cum Deo coniunctionem, & obediētiā: & secum in omnium rerum tum secundarum, tum aduersarum societatem coire.

14.

Patrū lau-
des canebant.

Hymnus
post cœnā.

15.
Chorus canentium, & flentium.

Primogenitorum cædes deplo-
rata.

Patrum. Græcè, Patrum iam præcinentes laudes, aut hymnos, nempe ante flebilem Ægyptiorum concentum. Sunt qui ita hunc locum transferant: *Patribus iam hymnos præcinentibus*, quasi inchoarent patres, quasi præcentores, Dei laudes, & filij prosequerentur, vt post transitum maris rubri, Mose præcinente, *Cantemus Domino*, Exodi 15. ceteri eum secuti sunt. Verum Græcis verbis non consonat hæc translatio. Illa autem prior, quæ ex Græco est desumpta, duplici ratione accipitur vel vt patres, maioresque tanquam materiam, & argumentum suarum laudum assumpserint eis hymnos compositos, & laudes continentes; quia videlicet, tot visis mirabilibus sibi inuicem congratulantes, suos maiores laudabant, quibus liberatio hæc fuerat promissa; itaque se inuicem beatos prædicabant, quod tales omni laudum genere commendandos, sortiti fuissent progenitores. Vel vt patres habuerint institutores eius generis laudum, quos filij imitarentur. Nam ita Dei laudes quas à patribus didicerant in edendo Paschali Agno, & deinceps cantauerunt; vel easdem Dei laudes, quibus gratias agebant post cœnam, quemadmodum fecit Christus ex more gentis, cum *hymno dicto exiit cum discipulis suis in montem.*

Resonabat. Nam luctuosa lamentatio ac deploratio mortuorum gratulationi Hebræorum, lætitiæque contraria referebatur, vt diuersæ voces, ac clamores eodem tempore aërem personarent, ac duo essent chori, Hebræorum præcinentium patrum laudes, & Ægyptiorum flebili clamore subsequentiū, filiorumque cædes deflentium.

Ploratorum ὁ πένθος μένων αἰδῶν, actiue accipiunt aliqui deplorantium puerorum, vt Israëlitis hymnos concinentibus, flebilis & inconditus clamor audiretur Ægyptiorum primogenitorum deplorantium. Verum passiuè accepit Vulgatus, & omnes Interpretes, *ploratorum puerorum*, id est, resonabat dissonus inimicorum clamor, plorantium liberos suos primogenitos mortuos: hoc est enim, *ploratorum*, quo plorabantur primogeniti. Conuenitque hæc intelligentia historię, in qua nullus ipsis primogenitis locus, aut tempus relinquitur, in quo deflare possent, cum ceteri deflere referantur: sic enim dicitur Exodi

12.29. Factum est autem in noctis medio percussit Dominus omne primogenitum in terra Egypti, à primogenito Pharaonis qui in solio eius sedebat, usque ad primogenitum captivæ, quæ erat in carcere, & omne primogenitum iumentorum. Surrexitque Pharaon nocte, & omnes servi eius, cunctaq; Egyptus, & ortus est clamor magnus in Egypto: neque enim erat domus, in qua non iaceret mortuus.

Simili. Ita diuersa hominum conditio nullum habuit pœnæ discrimen; omnes in eo supplicij genere æquati sunt.

16.

Vno nomine mortis. hoc est, vno mortis genere, quia omnes eandem ob causam eadem morte perierunt.

17.

Omnium
cædes æqua.

Præclarior natio. γένεσις proles honoratior: nam primogeniti honore, ac dignitate ceteris præstabant liberis: à primogenito enim Pharaonis, qui in solio eius sedebat, vt dicitur Exod. 12. usque ad primogenitum captivæ, quæ erat in carcere, omnes extincti sunt.

De omnibus. Græcè, omnia enim non credentes, quod est dicere: qui enim nihil credebant.

18.

Veneficia. φαρμακείας appellat incantationes, & magicas artes, seu præstigias, quibus se, & alios Magi excæcauerant, vt nullam fidem Mosi, Deoque mirâ operanti adhiberent, eiusque populum nequaquam agnoscerent.

Sponderunt. ὁμολόγησαν, confessi sunt Dei Filium, id est, Deo charissimum populum illum fuisse; maximo igitur illorum malo confessio eis extorta est, vt liberam abeundi facultatem concederent ad sacrificandum, vt solet à peccatoribus vel inuitis, suppliciis immissis extorqueri. De Egyptiis ergo sermo est, non de ipsis Hebræis, vt quidam putant.

Inuiti agno-
scunt Dei
populum.

Cum enim. Elegantissimam adiicit descriptionem decimæ plagæ Egypti, qua sunt occisi primogeniti.

19.

Et nox in suo cursu. hoc est, cum nox dimidium spatium celeris sui cursus confecisset; nempe, in nocte media, quo tempore homines somno sopiti quietum dant silentium.

Hypotypo-
sis cædis pri-
mogenito-
rum.
Media no-
cte cædes
facta.

Omnipotens sermo tuus. Sententia scilicet aspera, & dura in regio Dei lata solio per Angelum bellatorem in media nocte executioni mandata, è cælo defiliit.

20.

In mediam exterminij terram. Græcè, in medium perniciosæ, siue exitialis terræ, hoc est, in medium terræ perniciæ, vel exitio destinatæ: nam venit Egyptios destructurus.

Gladius acutus. Græcè, gladium acutum non simulatum iussu tuum ferens: nam sermo Dei ferebat iussu non simulatum, qui gladii instar acuti erat, cum esset diuina iussio, ac sententia lata de occidendis primogenitis Egyptiorum: ita enim Scriptura consuevit verbum Dei appellare; vt ad Hebræ. 4. *Viuus est sermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti.* Sic enim dicitur Exod. 12, 23. *Transibit*

21.
Gladius,
verbū Dei.

Dominus percutiens Aegyptios, & non sinet percussorem ingredi domos vestras, & ledere.

In simulatum imperium, vocat, non fictum; non comminatorium tantum, sed reuera executioni mandandum. *iudicium certum*, transtulit supra Vulgatus cap. 4.

Celeritas
executionis.

22. *Et usque ad caelum.* Græcè, & caelum quidem attingebat, descendebat autem, vel ingrediebatur autem in terram. Nam tanta erat magnitudo, & potentia diuinæ iussionis, ut partim caelum attingens, partim terræ insistens, occuparet omnia, suamque vim in caelo explicaret, & in terra: siquidem cum in terra executioni mandabatur, Angelos etiam attingebat, qui sententiam ipsam à caelo in terram detulerunt. Vel certe notat hoc modo loquendi celeritatem completi verbi Dei, quod adeo celer fuit Angelus percussor in percutiendis primogenitis, & complendo praecepta Dei, ut necdum caelo relicto, vnde mittebatur, iam terram pede calcaret, & iussum exequeretur.

Primogeni
ei territi.

23. *Visus somniorum malorum.* seu grauium. Græcè, est *grauiter*, nempe tunc repente visiones quidem somniorum grauius turbant eos; videlicet, primogenitos Aegyptiorum, quibus per aetatem percipere licebat.

causam suam

Supervenerunt. Timores institerunt, hoc est, presserunt eos inexpectati, nempe eosdem primogenitos, ut constat ex sequenti versu: refert enim hic Sapiens quod nusquam alias narratur in diuinis literis primogenitos Aegyptiorum horrificis somniis territos ostendisse causam suam mortis.

Causam suam
cedis ostendebant.

24. *Proiectus.* id est vim terroris, impulsus, & exagitationem maximam significat, qua ita agitabantur primogeniti, ut consternati, prostratique iacerent semimortui.

Causa mortis
ostensa
patribus.

Causam demonstrabat mortis. Primogeniti enim semiuiui declarabant suis patribus, & ceteris causam, ob quam interficerentur, quod nempe Hebraeorum primogenitos occidere voluissent: & quod primogenitum Dei filium populum eius, nollent, eo iubente, dimittere: nam sic legimus Exodi 4.22: *Hac dicit Dominus: Filius meus primogenitus Israël. Dixi tibi, dimitte filium meum, ut seruiat mihi, & noluisti dimittere eum, ecce ego interficiam filium tuum primogenitum.*

Causa mortis
ostensa
patribus.

25. *Visiones enim.* Græcè, nam *somnia*: horrificis enim somniis territi, quibus hac significabantur, intellexerunt causam suam necis; ne perirent ignati causae, ob quam interficerentur, & conqueri merito putarentur. Nullus enim Dei iudicio punitus interit, cui non constet, cui interficiatur.

Ultio Aegyptiorum, & Israël diuersa.

26. *Tetigit autem tunc & iustos.* Græcè, *Tetigit autem etiam iustos.* Complutensis codex, & Regius habent, *Tetigit autem tandem, & iustos.* Ostendit quanto discrimine Deus in suos deserviat, ac in Aegyptios. Nam etiam, inquit, in suos Israëlitas deservit ira Dei in deserto, sed non ut in Aegyptios: in hos enim ut in inimicos exeruit gladium, in illos

illos vt in filios, tentandi, experiendique causa. Loquitur de strage Serages Da-
Dathan, & Abiron, & ducentorum aliorum, quos deglutiuit terra; ihan.
& refertur historia cap. 16. Numerorum, & Psal. 105. 17.

Et commotio. ταραχή, fractio, seu quassatio, seu clades, quo nomine
vsi sunt Septuaginta eo in loco, & Psalmo 105. 30. *Et sterit Phinees, &*
placauit, & cessauit quassatio. hæc autem clades multitudinis illa est,
qua perierunt quatuordecim millia hominum cum septingentis, Strages mur-
quod murmurassent contra Mosem, & Aaron, Numer. 16. 42. muratium.

Properans enim homo sine querela. Vir inculpatus, irreprehensibilis,
nempe Aaron frater Moysi; cui dixit Moyses Numer. 16. 46. *Tolle thn-*
ribulum, & hausto igne de altari, mitte incensum de super, pergens cū ad
populum, vt roges pro eis: iam enim egressa est ira à Domino, & plaga de-
scendit.

Deprecari pro populis. Græcè tantum legimus, παρεμάρχισε, propugna-
uit, & propugnatorem se præbuit populi, armis indutus sui muneris, seu Aaron ora-
ministerij, proferens seruitutis suæ scutum. λειτουργίας ὄπλον, ministe-
rij sui arma orationem, seu precationem, & incensi placationem, seu
expiationem: nam sic dicitur eo loco: *Quod cū fecisset Aaron, & cu-*
currisset ad mediam multitudinem, quam iam vastabat incendium, obtu-
lit thymiama: & stans inter mortuos, ac viuos pro populo deprecatus est, &
plaga cessauit. ritus occur-

Vicit autem turbas: tumultū aut turbationem. Græci aliqui codices
habent, τὸ ὄχλον, turbas, quos secutus videtur Vulgatus. Sed emendatio
res, vt Complutensis, Regius, Vaticanus, & similes habent, ὁλοθρεύοντα,
vastatē, seu vastatorem, aut exterminatorem, vt infra versu 25. tran-
stulit Vulgatus, qui per turbas, accepit, turbas mouentem, aut turban-
tem, & vastantem populum.

Illum qui se vexabat. Græcè, verbo punientem subiecit; eum nempe
qui ipsum populum puniebat, ac torquebat, qui illi sese opponebat:
nam iratum vi orationis ita pressit, vt eum quodammodo ad volun-
tatem suam coëgerit, allegans promissa, iuramenta, ac pacta cum pa-
rentibus Abraham, Isaac, & Iacob inita: his enim patronis consecutus
est perturbationis sedationem.

Hunc versum quidam de Mose intelligunt, qui irato Deo restitit,
eūque ita pressit, vt se ab eo vrgeri, ac dimitti velle dixerit; victusque
precationibus Moysi sententiam mutauit, vt refertur Exodi 32. 10.
Sed certius est referri historiam prædictam Numer. 16. in qua Aaron
suo functus munere iræ Dei restitit, idque ostendit versus sequens.

Cū enim. Hoc est acerbatim aliis super alios mortuis cadentibus
vsque ad quatuordecim millia, Aaron cū cucurrisset ad mediam
multitudinem, quam iam vastabat incendium, obtulit thymiama; &
stans inter mortuos, ac viuentes pro populo deprecatus est, & plaga
cessauit, & igni viam, seu aditū ad viuos præclufit: repressit enim iram
Dei,

De Aaron,
non de Mo-
se sermo est.

Viam ignis
grassantis
præclufit.

Dei, eumque prohibuit, ne in ceteros omnes, qui adhuc viuerent eodem modo incendium grassaretur.

30. *In veste.* Græcè, in talari tunica vestimenti erat totus mundus. *πῶς* talarem tunicam significat, à *πῶς*, *πὸς*, pes, quòd ad pedes usque demissa esset summi Sacerdotis. Ostendit quibus armis indutus Aaron summus Sacerdos, aut quibus secum deprecatoribus adhibitis, vicerit vastatorem, sibi que subiecerit.

Totus erat orbis terrarum. Græcè, erat totus κόσμος, quod nomen quia significat ornatum, recentiores Interpretes volunt hîc trāsferendum; *omnis in tunica talari ornatus inerat*, quia omni ornatus genere erat distincta. Verùm in veste summi Sacerdotis vniuersum mundum significatum fuisse, cùm testes fidelissimi asseuerent, ex Hebræa gente, Philo in lib. de somniis paulò ante finem, & lib. de Monarchia, & Iosephus lib. 3. Antiq. c. 8. & è nostris Hieronymus in epistola 128. ad Fabiolam & alij nonnulli eos secuti, non est cur quis inficietur, ac Salomonem ab hoc sensu auertat.

Quæstio. Quæritur meritò circa hunc versum in primis, de qua tunica talari hîc sit sermo? nam legimus duabus fuisse indutum summum Sacerdotem.

De qua tunica sit sermo. Est autem notandum, vt de qua podere, seu talari tunica sit Sacerdoti sermo intelligamus, vt docet Hieronymus in epistola illa ad Fabiolam, & colligitur ex libro Exodi cap. 28. quatuor fuisse communia Sacerdotibus omnibus indumenta cum summo Pontifice in lege: quatuor deinde huic propria. Communia sunt. Primum est *מִכְנֶסֶת* Michnese, Græcè, *περικνηλή*, Latine feminalia, vel brachæ ad genua usque pertingentes. Secundum genus vestimenti est linea tunica, *ποδήρης*, id est, talaris, quam byssinam vocat Iosephus. Hæc adhæret corpori, & tam arcta est, & strictis manicis, vt nulla omnino in veste sit ruga, & usque ad crura descendat. His similes habent milites lineas, quas camisas vocant. Linea stricta dicitur Exodi 28. 4. & tunica linea v. 40. & subucula linea vocatur c. 29. 8. & Leuit. 8. 7. Tertium genus est cingulum, seu balthæus, vel zona, in similitudinem pellis colubri. Est autem cingulum textum sub tegmine cocci, purpuræ, hyacinthi, & stamine byssino, ob decorem, & fortitudinem, atque ita polymita arte distinctum, vt diuersos flores, ac gemmas artificis manu non textas, sed additas arbitreris. Hoc balthæo quatuor digitos lato, linea tunica stringebatur, de qua iam diximus. Quartum genus vestimenti est rotundum pileum, Tiaram Græci vocant. Est autem byssinum, & in occipitio vitta constrictum; cidarim vocat Vulgarus Leuit. 8. 9. Tiaram Exod. 28. 37. & 29. 6. & mitram eodem cap. v. 9. hæc sunt tam Sacerdotum, quàm Pontificum vestimenta; inter quæ vides poderem, seu tunicam talarem, lineam tamen numerari.

Vestes quatuor communes Sacerdotibus. Feminalia. Talaris tunica. *Balthæus.* *Tiara.* *Pontificis quatuor ornamenta.*

Quatuor super hæc sunt ornamenta summo propria Pontifici. Primum

mum est מַעִיל *meil*, id est, tunica talaris tota hiacynthina ex lateribus
 eiusdem coloris affutas habens manicas, & in superiore parte, qua
 collo inducitur, aperta, in extrema parte, id est, ad pedes, 70. habet tin-
 tinnabula, & totidem mala punica, quatuor illis coloribus contexta,
 quibus supra cingulum distinctum diximus. Hæc vocatur tunica su-
 perhumeralis tota hiacynthina Exod. 28. 31. & c. 39. 20. vocatur & tu-
 nica solum Exod. 29. 5. & cum addito tunica hiacynthina, Leuit. 8. 7.
 Secundum Hebraica lingua dicitur עֲפֹד *ephod*. Septuaginta vocant Ephod.
 ὀπορμίδα, superhumeralis, ex quatuor supradictis coloribus hiacyntho,
 bysso, cocco, purpura, auróque cōtextum; efficiturque palliolum mi-
 ræ pulchritudinis, perstringens fulgore oculos, in modum caracalla-
 rum, sed absque cucullis. In utroque humero habet singulos lapides
 clausos, & adstrictos auro, & in singulis sena patriarcharum nomina.
 Tertium vestimentum est mensura paruum, sed cunctis supra dictis
 sacratius, Hebraicè vocatur חֶסֶן *hesen*, Græcè, λόγιον, Latinè, *Rationale*.
 pannus est brevis ex auro, & supradictis quatuor textus coloribus,
 habens magnitudinem palmi per quadrum, & duplex, ne facilè rum-
 patur. Intexti erant ei duodecim lapides miræ magnitudinis, atque
 precij per quatuor ordines, ita ut in singulis versiculis terni lapides
 collocarentur, & in singulis lapidibus secundum ætatem, duodecim
 tribuum sculpta essent nomina. Hoc genus ornamenti annectebatur
 superhumerali, in loco vacuo, in eius pectore relicto, habebatque in-
 tra logion doctrinam, & veritatem, de quibus in lib. 3. de Vaticinio,
 latius differuimus. Quartum ornamentum fuit lamina aurea, in qua
 scriptum erat nomen Dei sanctum Iehouah; & in fronte vitta hia-
 cynthina pileo communi, seu cidari constringebatur. Aurea lami-
 na.

Ex his cum compertum sit duabus tunicis indutum summum Sa-
 cerdotem, tunica linea communi & aliis Sacerdotibus, & tunica hia-
 cynthina illi propria, quarum utraque cidaris, ac talaris dicebatur; hoc
 loco à Salomone de talari tunica hiacynthina summo Sacerdoti pro-
 pria sermo est: tū quia de vestibis agit summo Sacerdoti propriis, quibus
 placuit Deum; quorum primum est tunica hiacynthina; tum quia in
 hac sculptus erat orbis terrarū mira varietate, ut statim dicemus; cum
 tunica linea unico byssi colore non posset totum mundum referre.

Quæritur secundò, quomodo in talari tunica hiacynthina summi
 Sacerdotis mundus totus fuisset expressus? Explicationem è variis co-
 loribus ac formis, quibus illa vestis constabat, tradunt nobis Philo, Io-
 sephus, & ex illis Hieronymus, è quibus hanc accipe, longiorem
 apud ipsos auctores videbis. Quatuor in primis colores quatuor si-
 gnificant elementa: Byssus terram, ex qua conficitur; Purpura aquam
 maris, ex cuius cochleolis tingitur; Hiacynthus aërem propter colo-
 ris similitudinem; Coccus ignem, & ætherem, & vestis ipsa hiacyn-
 thina à capite usque ad talos veniens, aërem indicat de cælis usque
 ad terram fusum. Mala autem Punica, & tintinnabula in inferioribus

In tunica
 hiacynthi-
 na totus or-
 bis erat.

Quæstio.
 In tunica
 quæ fuisset
 totus orbis.
 Philo.
 Iosephus.
 Hieronym.
 Significatio
 colorum.
 Mala puni-
 ca, & tintin-
 nabula.

posita fulgura, tonitruaque demonstrant; siue omnium elementorum in se consonantiam. Quod autem supradicti colores auro sint intexti, id significari volunt, quod vitalis calor, & diuini sensus prouidentia vniuersa penetret. Superhumeralis cum duobus lapidibus super humeros Sacerdotis duo hemisphera interpretantur quorum vnum super terram, alterum sub terra sit, & Solem, & Lunam, quæ desuper rutilant. Zona, qua linea tunica, id est, terra, constringitur, Oceanum exprimit. Rationale in medio positum terram edisserit, quæ instar puncti, licet omnia in se habeat, tamen à cunctis vallatur elementis. Duodecim lapides, vel duodecim signa zodiaci, vel duodecim menses, exponunt, & singulis versiculis singula tempora assignant, ternis mensibus constantia. Rationale in medio positum notat, quod ratione cuncta sint plena, & Dei prouidentia cuncta secum inuicem cohæreant. Veritas, & doctrina. Veritas ostendit, quod in Dei ratione non sit mendacium; manifestatio, seu doctrina, quod Dei veritas multis signis, & argumentis monstratur hominibus, vnde cælestia omnia, ac terrestria nobis cognita sunt accipientibus à Deo sapientiam, super omnia cidaris cum vitta hiacynthina cælum monstrat, & auri lamina in fronte Pontificis cum Dei nomine inscripto, vniuersa, quæ subter sunt, Dei arbitrio gubernari. Hæc est brevis Sacerdotalium vestium expositio, quatenus in illis continetur mundus significatus.

Si fortè quæras cur nos hîc totum orbem significatum diximus in vniuersis vestibus summi Sacerdotis; at Sapiens in veste poderis, seu in tunica talari vestimenti fuisse totum mundum. Non ergo conuenimus cum verbis sapientis? Respondetur, Sapientem non id solum voluisse, vt in tunica hiacynthina & talari propria summo Sacerdoti totus esset orbis expressus, sed quod contineretur in illa; quia summus Sacerdos super illam stolam ferebat superhumeralis, & quæ in illo erat, ac proinde totum orbem; alioquin, vt tunica illa vocabatur tunica superhumeralis, quod sine illa non esset, ita & superhumeralis tunicam hiacynthinam postulabat; ac proinde qui dixit, in tunica talari, comprehendit, & alia ornamenta, quæ illi adhærebant.

31. *Et parentum magnalia.* Græcè, *ἡ πατρὸς δόξα*, glorie in quadruplicis ordinis lapidum sculptura. Loquitur de quatuor lapidum ordinibus, qui erant in Rationali, & in quibus Sculpta erant nomina duodecim tribuum Israël, per singulos ordines terna. Sunt autem, qui doxas interpretentur, non nomina duodecim tribuum literis Hebraicis incisa; sed glorias excellentias trophæa, nobilitatis insignia, stemmata parentum, de quibus iure gloriabantur: nam in singulis lapillis Bullæ Pontificis, signa sacra, & hieroglyphica, Ægyptio more, insculpta erant, non literæ exarata. Insinuat id Philo in libro de profugis, ad finem, dum ait: Moses quoque non parum laudat hunc numerum duodenarium, descripta sua natione in tribus duodecim, & totidem lapillis cum suis

fuis sculpturis, qui in Pontificali veste talati circum Rationale, quod vocant, intexerentur.

Verum Salomonis verba non cogunt confirmatam tot Scripturæ, & interpretum testimoniis intelligentiam reiicere, afferentium tam in duobus Superhumeralis, quam in duodecim Rationalis lapidibus insculpta fuisse duodecim nomina duodecim Patriarcharum Hebraicis literis exarata. Ita dicitur Exodi 28. 9. *Sumes duos lapides onichynos, & sculpes in eis nomina filiorum Israël, sex nomina in lapide uno, & sex nomina in altero, iuxta ordinem natiuitatis eorum. Portabitque Aaron nomina eorum coram Domino ob recordationem.* Sic quoque transfudere septuaginta, & Chaldaus, opere artificis lapidis preciosi Scriptura distincta, sicut sculptura, quæ fit in annulis, sculpes duos lapides per nomina filiorum Israël. Iosephus lib. 2. Antiq. cap. 8. oculatus testis ita hæc nobis tradit: In utroque humero singuli sardoniches autem inclusi fibularum vice epomidem adnectunt. His insculpta sunt Iacobi filiorum nomina literis vernaculis linguæ nostratis, in utroque lapide sena, ita ut seniores dextrum humerum obtineant. Eadem est Hieronymi sententia in episto. ad Fabiolam, & reliquorum omnium. Rursus de duodecim lapidibus Rationalis dicitur Exod. 28. 21. *Habebuntque nomina filiorum Israël duodecim nominibus calabuntur singuli lapides nominibus singulorum per duodecim tribus.* Vbi Chaldaus, Lapidēs erunt duodecim iuxta nomina filiorum Israël, sculpti Scriptura distincta, sicut sculptura annuli, & Ecclesiasticus de his loquens cap. 45. 13. è Græco. *Lapidibus preciosis sculpturis signaculi in ligatura auri, opere gemmarij, cum Scriptura in monumentum incisa secundum numerum filiorum Israël.*

Nomina 12.
Hebraicis
literis exarata.

Chaldaus.

Iosephus.

Hieronym.

Ex his existimo satis fore compertum, nomina duodecim filiorum Israël in illis lapidibus incisa literis Hebraicis, & non signa aliqua, aut stemmata parentum. Quod verè Sapiens doxas, seu glorias vocauerit, non abs re fecit: satis enim gloriosum fuit duodecim filiis Israël, quòd eorum nomina in præcipuis partibus vestis sacræ, & in humeris, & supra cor, coram Domino portarentur; & eorum perpetua, in tam sublimi loco, memoria haberetur.

Gloria filiorum
Israel in
veste sacra
portari.

Et magnificentia tua. Græcè, & *maiestas tua in diademate capitis illius.* De nomine loquitur ineffabili Iehouah, quod incisum in lamina aurea, in fronte Pontificis cidari adnectebatur vitta hyacinthina.

Nomen
Iehouah.

Qui exterminabat. Græcè, *his exterminator cessit, hæc verò extimuit.* Quidam nomine exterminatoris ignem serpentem in illos Iudæos oblocutores Numer. 16. intelligunt. Alij Deum ipsum, vel Angelum, per quem percutiebat populum qui reuocatus est ab exequenda sententia de populi interitu, vi, ac dignitate orationis Sacerdotalis, in qua erat imago summi Sacerdotis Iesu Christi. His ergo vestibus sacris, & eis quæ in illos continebantur cessit ille exterminator, & hæc ipsa omnia in veste contenta, & Sacerdotem ornantia reueritus ille extimuit,

32.

Angelus exterminator
cessit.

Tentatio
ad proba-
tionem.

Quæstio.
Cui cessit
angelus ex-
terminator.

Philo.
Sacerdos
cum toto
mundo pre-
cabatur.

Nomina m.
Patriarcha-
rum ad me-
moriā po-
sita.

Diptycha.
Dionys.
Dei Nomi-
ni, & Patrū
meritis ces-
sit.

mult, & gladiū reduxit. In Vaticano codice, & aliis legimus in plurali
Et hæc extimuerunt, quasi plures essent exterminatores aut vastatores.
Erat enim sola tentatio. Tentationem vocat experientiam iræ diuinæ:
nam Dei indignatio ad probationem filiorum deseruit. Satis, inquit,
erat, expertos fuisse iram tuam, & non vsque ad internecionem de-
sæuientem sentire: & ideo repressus est exterminator.

At quæres fortasse quibusnam ille Angelus exterminator cessit,
quæve extimuit, num mundum contentum in vestibus, aut nomina
duodecim Patriarcharum; an solum Dei nomen ineffabile? Philo lib.
de somniis existimat idcirco Pontifici datum esse, vt ferret similitudi-
nem cæli, ac mundi, vt mundus vnâ cum Sacerdote operetur, & ho-
mo cum hac vniuersitate vota, & sacra faciat. Et in libro de Monar-
chia, Hoc cultu, inquit, Pontifex vtitur, totum mundum referens or-
natu mirando, vel menti, vel oculis: admonet enim Pōtificem, vt con-
siderata vniuersi, quam gestat, imagine, vitam præstet à natura non
degenerem; Deinde vt operando sacris totum mundum deprecato-
rem alleget. Decet enim vt patris Sacerdos, filium eius mundum hunc
ad preces, votaque adhibeat.

Deinde nomina duodecim Patriarcharū, idcirco lapidibus incidi,
& portari in humeris, ac in pectore coram Domino iubentur, ad me-
moriale filiis Israël, Sic Exodi 28. 12. dicitur, *Portabit Aaron nomina eo-
rum coram Domino super utrumque humerum ob recordationem.* Et ver-
su 29. *Portabitque Aaron nomina filiorum Israël in rationali iudicij super
pectus suum, quando ingreditur Sanctuarium, memoriale coram Domino
in æternum.* Sanè vt recordetur Dominus duodecim Patriarcharum,
& præstet eorum meritis, quod Pontifex precatur, quemadmodum
Sāctorum nomina Episcoporum in diptychis scripta inter sacrifican-
dum solebant in primæua Ecclesia recitari, vt refert Nicephorus lib.
13. Eccles. historię cap. 30. Sacras tabulas vocat Dionys. Eccles. hierar-
chiæ cap. 3. de communione.

Reueritus ergo est ille exterminator ineffabile Dei nomen, cui
vniuersa se prosternit natura, cessit Sacerdoti summo deprecanti, &
mundum vniuersum deprecatores alleganti, & merita gloriāque
patrum ante Dominum proponenti, vt misereretur.

Ex quibus omnibus satis concinnè Sacerdotis ministerium decla-
ratur: id enim est munus propugnatoris, simul & expugnatoris armis
sacris induti: nam vestibis pro galea, & lorice vsus, & oratione pro
secuto, & telo aduersus Deum, ipsum vrget, vt cedat, & parcat, præ-
stetque quicquid postulatur; instar luctantis Iacobi, qui Deum relin-
quere nolebat donec benediceret. Ita vrgebat Abraham, Gene. 18. 23.
vt parceret Sodomitis, & Moses Exod. 32. 11. Deut. 9. 18. & Ierem. c. 7.
18. & alij quàm plures. Psal. 105. 13. *Moses stetit in confractioe in cōspectu
eius, vt auerteret iram eius ne disperderet populum.*

SAPIENTIAE SALOMONIS

CAPVT XIX.

V E T V S.

1. **I**mpis autem usque in nouissimum sine misericordia ira superuenit. Præsciebat enim & futura illorum:

Quoniam cum ipsi permisissent, 2. ut se educerent, & cum magna solitudine præmisissent illos, consequebantur illos pœnitentia acti.

3. Adhuc enim inter manus habentes luctum, & deplorantes ad monumenta mortuorum, aliam sibi assumpserunt cogitationem inscientia: & quos rogantes proiecerant, hos tanquam fugitivos persequerentur:

4. Ducebat enim illos ad hunc finem digna necessitas: & horum, quæ acciderant, commemorationem amittebant, ut quæ deerant tormentis, replet punizio:

N O V A.

Impis autem usque in finem immisericors indignatio institit: præuidebat enim eorum etiam futura.

Quoniam ipsi cum permisissent abire atque cum studio præmisissent illos, pœnitentia ducti essent persecuturi.

Adhuc enim in manibus habentes luctus, ac lamentantes ad monumenta mortuorum, aliud asciuerunt amentia consilium, ut quos supplicando proiecerant, hos tanquam fugitivos persequerentur.

Traxit autem eos digna ad hunc finem necessitas, & eorum, quæ acciderant obliuionem iniecit, ut quæ restabat tormentis adimplerent pœnam.

Et

O o 3

Et

Et populus quidem tuus 5. mirabiliter transiret, illi autem nouam mortem inuenirent.

Omnis enim creatura ad suum finem 6. ab initio figurabatur, deseruiens tuis praeceptis, ut pueri tui custodirentur illasi.

Nam 7. nubes castra eorum obumbrabat, & ex aqua, quæ antè erat, terra arida apparuit, & in mari rubro via sine impedimento, 8. & campus germinans de profundo nimio:

9. Per quem omnis natio transiuit, quæ tegebatur tua manu, videntes tua mirabilia & monstra.

10. Tanquam enim equi depauperunt escam, & tanquam agni exultauerunt, magnificantes te Domine, qui liberaisti illos.

11. Memores enim erant adhuc eorum, quæ in incolatu illorum facta fuerant, quemadmodum pro natione animalium eduxit terra muscas, & pro piscibus eructauit fluuius multitudinem ranarum.

Nouissimè autem viderunt 12. nouam creaturam auium, cum adducti concupiscentia posularerunt.

Et populus quidem tuus admirabilem profectionem tentaret, illi verò nouam mortem inuenirent.

Vniuersa enim creatura in suo genere rursus de integro configurabatur, inseruiens propriis mādatis, ut tui filij conseruariētur illasi.

Nubes castra inumbrabat, quæ autem prius aqua fuerat, sicca emergens terra visa est: è mari rubro via non impedita, & viridem herbam ferens campus è gurgite violento:

Per quem tota gens transierunt, qui tua manu protegebantur, conspicientes miranda portenta.

Tāquam enim equi hinnierunt, & quasi agni exultauerunt, laudantes te, Domine, qui liberaasses ipsos.

Nam in memoria adhuc tenebant, quæ in peregrinatione ipsorum, (acta essent) quomodo pro generatione quidem animalium, terra muscas produxisset: pro aquatilibus autem euomit fluuius multitudinem ranarum.

In nouissimo autem viderunt & nouam generationem auium, cum concupiscentia

stularerant escas epulationis.

13. In allocutione enim desiderij, ascendit illis de mari ortygometra: 14. & vexationes peccatoribus superuenerunt, non sine illis, quæ antè facta erant, argumētis per vim fulminum: iustè enim patiebantur secundum suas nequitiās.

15. Etenim detestabiliorem inhospitalitatem instituerunt: alij quidem ignotos non recipiebant aduenas, alij autem bonos hospites in seruitutem redigebant.

16. Et non solum hæc, sed & alius quidam respectus illorum erat: quoniam inuiti recipiebant extraneos.

17. Qui autem cum letitia receperunt hos, qui eisdem vti erant iustitiis, sæuissimis afflixerunt doloribus.

18. Percussi sunt autem cæcitate: sicut illi in foribus iusti, cum subitaneis cooperti essent tenebris, unusquisque transitum ostij sui quærebat.

19. In se enim elementa dum conuertuntur, sicut in organo qualitatis sonus immutatur, & omnia suum sonum custodiunt: unde æstimari ex ipso visu certo potest.

Agrestia

piscentia adducti postulassent cibos deliciarum.

Nam ad consolationem eorum ascendit è mari ortygometra, ac supplicia peccatoribus superuenerunt, non sine factis signis vi fulminum: iustè enim patiebantur suis nequitiis.

Nam & grauiorem inhospitalitatem exercuerunt: illi enim ignotos non recipiebant præsentēs, hi autem benemeritos hospites in seruitutem redegerunt.

Et non solum, sed quædam visitatio erit illorum, quoniam odiosè recipiebant extraneos.

Alij verò, quos cum festiuitatibus acceperant, eos iam eiusdem iuris participes factos grauib. affligerunt laboribus.

Percussi sunt autem & cæcitate, sicut illi in foribus iusti, cum vastis circumfusi tenebris, unusquisq; suarū portarū transitū quærebat.

Per se enim elementa aptè commutata (sic habent) quemadmodum in Psalterio soni cōcentus nomen permutant, semper manentia sono. quod quidem licet cōiicere ex inspectione rerū exactè factarū,

Terræ

20. *Agrestia enim in aquatica conueriebantur: & quicumque erant natantia in terram transibant.*

21. *Ignis in aqua valebat supra suam virtutem, & aqua extinguentis naturæ obliuiscatur.*

22. *Flammæ è contrario corruptibilium animalium non vexauerunt carnes coambulantium, nec dissoluebant illam, quæ facile dissoluebatur sicut glacies, 23. bonam escam.*

24. *In omnibus enim magnificasti populum tuum, Domine, & honorasti, & non despexisti, in omni tempore, & in omni loco assistens eis.*

Terrestria enim in aquatilia commutabantur, & natatilia in terram transibant.

Ignis in aquam vim habebat propriæ facultatis oblitus, & aqua extinctiæ naturæ obliuiscatur.

Flammæ è contrario facile corruptibilium animalium non marcescere fecerunt carnes inambulantium: neque liquabile glacialis formæ liquefaciebat genus ambrosij cibi.

Per omnia enim Domine magnificasti populum tuum, & honorasti, & non despexisti, in omni tempore, & loco assistens ei.

ARGUMENTVM.

Diuersum esse Deo modum affligendi impios, ac iustos ostendit, & frequenti antithesi amplificat, & supplicia Ægyptiis inflicta, præsertim, quo summersi sunt in mari rubro; culpis eorum in medium adductis; & illis opposita beneficia suo populo collata in exitu de Ægypto, & in deserto, & tandem pro omnibus gratias agens concludit opus.

COMMENTARIVS.

1.

Ægyptij ad
interitum
puniti.

Impius. Nam iudicium sine misericordia iis, qui in alios fuerint immiserordes, ut dicitur in epistola Iacobi cap. 2. 13. Pender hæc oratio ex versu extremo capitis 18. Plaga, qua oblocutores illos sui populi puniuit Deus, non usque ad extremum desæuiit, quia tantum ad probationem fuit; at supplicium Ægyptiorum finem non habuit, ob causas, quas iam explicabit.

Præsciebat

Præsciebat. Præuidebat enim ea, quæ essent in suum populum exequuturi, corde indurati, & propterea non destitit indignatio contra eos; sed extrema sunt illi parata supplicia.

Ut se educerent. Græcè, quoniam ipsi permittentes abire, vel, cum permisissent abire, Hebræos nēpe, ne propter illos tot plagæ infligerentur, tot calamitatibus punirentur.

Et cum magna sollicitudine. Græcè, & cum studio, vel, studiosè præmisissent. vel, studiosè deduxissent, non honoris gratia, sed ut celerius à se repellerent. Dicitur enim Exodi 12. 31. post necem primogenitorum, *Vocatisq; Pharaon Mose, & Aaron, nocte, ait: Surgite, & egredimini à populo meo, vos, & filij Israel: ne, immolate Domino, sicut dicitis. Oves vestras, & armenta assumite, ut petieratis: & abeuntes benedicite mihi: urgebaniq; Egyptij populum de terra exire velociter; dicentes, omnes moriemur.* & v. 39. *Neque enim poterant fermentari, cogentibus exire Egyptiis, & nullam facere sinentibus moram.*

Pœnitentia. Pœnitentiam agentes, vel ducti displicentia de eo, quod bene fuerat factum. Complutensis interpretes vertit hoc verbum sic: *Consequebantur illos pœnitentia actus*, de Egyptiis intelligens, qui cum studiosè præmisissent Hebræos, statim eos cepit pœnitentia facti: sed Græca communem translationem præferunt, persequiebantur eos, nempe Hebræos, vel persecuturi essent pœnitentia ducti.

Adhuc inter manus, Græcè, in manibus. id est, adhuc luctum præsentem habentes: nam in manibus ea habere dicimur, quæ adsunt, & nobis præsentia sunt.

Cogitationem inscientie. aliud insanum consilium arripuerunt. hoc est illud Exodi 14. 3. *Dicturus est Pharaon, super filijs Israel; coarctati sunt in terra, conclusit eos desertum.* & ver. 5. *Et nunciatum est Regi Egyptiorum quod fugisset populus: immutatumq; est cor Pharaonis, & seruatorum eius super populo, & dixerunt: Quid volumus facere, ut dimitteremus Israel, ne seruiret nobis? Iunxit ergo currum, & omnem populum suum assumpsit secum. Tulitq; sexcentos currus electos, & quicquid in Egypto currum fuit, & duces totius exercitus. Induravitq; Dominus cor Pharaonis regis Egypti, & persecutus est filios Israel: at illi egressi erant in manu excelsa.* Hoc fuit insanum consilium, quod cepit Pharaon in suam, populique sui perniciem: nam durum est contra stimulum calcitrare.

Ducebat. hoc est, ad hunc exitum eos necessitas diuinæ permissionis, & iusti illius iudicij deduxit, ut ad priores pœnas hæc postrema accessio fieret: nondum enim iusta pœnarum mensura in illos fuerat completa. Et quia priorum calamitatum memoria arcere posset illos à persequendo populum Israëliticum, earum obliuionem iniecit.

Mirabiliter transiret. Græcè, admirabilē itineris rationē, vel admirabilē profectio ē tentaret, in transitu maris rubri, per quod ingressi filij Israël mirabiliter transierūt, at Egyptij nouo quoque modo perierūt.

supra

Pp

Ab

2.

Exitus Hebræorum exitus.

3.

In manu esse, præstò esse. Pharaonis consilium insanum.

4.

Obliti calamitatum priorum, Israël sunt persecuti.

5.

Ab initio refigurabatur. Græcè, *ἄνωθεν*, *desuper, ab initio*, vel, *de integro refingebatur*: reuocabatur ad initium creationis, quasi de nouo crearetur, & reformaretur in gratiam Israëlitarum: videbatur enim rursus reformata à Deo, à quo facta fuerat in initio.

Creatura
omnis pare-
bat Deo.

Deseruens tuis praeceptis. Græcè, *propriis mandatis*, hoc est, in seruie ns certis, ac propriis officiis à te mandatis, quæ Deus ad salutem suorum singulis creaturis dabat.

7.
Officia cre-
aturarum in
Israëlem.

Nubes. Distributione enumerat aliqua officia, & opera à creaturis tunc præstita populo Dei, in quibus erat illa nubis obumbratio ad æstum Solis vitandum opportuna; & quòd terra aquis antea obruta, illis remotis arida existeret, & appareret; & via in mari sine impedi- mento, & campus viridis in profundo maris.

Et ex aqua. Græcè, *ex prius autem existente aqua sicca emersio terra conspecta est*; vel, *sicca emergens terra visa est*.

8.
Campus in
gurgite ger-
minauit.

Et campus germinans. Græcè, *ἔξ viridem herbam ferens campus è gurgite violento.* Aut,

Profilit herbosus violenti è gurgite campus.

E solo scilicet, ex quo diuina virtute aquæ expulsæ sunt in vtrum- que latus, & tota ferè nocte solum maris exsiccatum flatu vehementi venti Orientalis: sic enim legimus Exod. 14. 21. *Cumq; extendisset Mo- ses manum super mare, abstulit illud Dominus flante vento vehementi; & vrente tota nocte, & vertit in siccum: diuisaq; est aqua: & ingressi sunt filij Israël per medium sicci maris: erat enim aqua quasi murus à dextra eorum,*

Quæstio.
An via ma-
ris reipsa
germinarit.
Hyperboli-
cè dictum
putatur.

& laua. Vtrum autem reuera germinauerit via maris instar herb o- si campi, dubitatur? Per hyperbolem id dictum putat Iansenius, id- que ceteri expositores videntur asserere, dum dicunt profundum ma- ris instar germinantis campi apparuisse, quòd via illa fuerit Hebræis loco campi germinantis, propter securitatem, & amœnitatem, seu propter summam alacritatem, & lætitiā transeuntium. Nec enim cū sæpe huius ingentis miraculi fiat mentio in Scriptura, tale quid recensetur: siquidem in 14. cap. Exodi, vbi historia refertur, nihil aliud dicitur, quàm mare versum in siccum, & transisse filios Israël per medium sicci maris, & Psalmo 105. 9. dicitur: *Et increpuit mare ru- brum, & exsiccatum est: & deduxit eos in abyssis sicut in deserto.* Sed hoc non obstat: multa enim in hoc libro agnoscimus noua miracula nus- quam aliàs relata: quare id videtur hoc loco significari, solum maris rubri natura sua herbosum, vt sunt aliquæ hebræ, quæ sub aquis na- scuntur, Dei virtute nudatum aquis, & vi Orientalis venti exsiccatum, naturali herba relictā, herbosum, ac instar campi viridis apparuisse, per quem transierunt filij Israël.

Campus
herbosus
proprie ap-
paruit.

9.

Per quem. Nempe campum transierunt omnes filij Israël Dei ma- nu protecti, conspicientes miranda τέρατα, portenta, vel monstra, vel stupenda miracula. Vulgatus dixit, *mirabilia, & monstra.* Quot autem, quantaque

quantaque miracula in eo maris transitu contigerint, longum esset recensere, cum in cap. Exodi 14. clarè referantur, & usque ad gentes eorum rumor peruenerit: nam Ægyptij heliopolitæ, ex vetusta traditione referebant, Mosè baculo percussum mare diuisisse, factaque per illud via, incolumem cum populo suo transisse. Sic scribit Artapanus relatus ab Eusebio lib. 9. de præparatione Euangelica, cap. ultimo, & Rahab in libro Iosue cap. 2. *Audiuimus, ait, quod siccauerit Dominus aquas maris rubri ad vestrum introitum.* Id ipsum retulit Achior Holopherni Iudith cap. 5. Quin & vestigia miraculi in mari facti, nempe tractus curruum, rotarumque orbitas non solum in littore, sed etiam in profundo, quousque visus admittitur, mari se reciprocante, ac littora destituente, ad sua tempora, gentibus etiam conspecta, perdurasse asseruerunt Diodorus Tharsensis, Chrysostomi præceptor, & Paulus Orosius in libro 1. suæ Historiæ cap. decimo.

Miracula
transitus ma-
ris.

Artapanus.
Eusebius.

Signa tran-
situs perdu-
rasse.

Diodorus.
Paulus O-
rosius.

10.

Pastus Is-
raël à Deo.

exultatio
filiorum Is-
raël.

Canticum
triumpha-
le.

11.

Tanquam enim equi depauperunt escam. Græcè, ἐν ἐμὴν ὄνον, *pasti sunt*, ut legitur in codice Complutensi, Regio, & Vaticano, quam lectionem secutus est Vulgatus: sunt enim filij Israël in solitudine affluenter nutriti à Deo instar equorum, & agnorum, qui in pinguiissimis pascuntur, & amœnissimis pascuis. In aliis codicibus legitur, ἐκπεπρωμένοι, *hinnierunt*, quod conuenit equis, quorum est, cum exultant, hinnire: nam huic coniungitur, *Et tanquam agni exultauerunt.* Describitur enim summa exultatio, ac lætitia filiorum Israël, cum ipsi incolumes inimicos aquis obrutos viderunt, quam depinxit quoque David Psalmo 113. 3. *Mare vidit, & fugit, Montes exultauerunt ut arietes, & colles sicut agni ouium. Quid est tibi mare quod fugisti? Montes exultastis sicut arietes, & colles sicut agni ouium. A facie Domini mota est terra, à facie Dei Iacob.* Exultantes igitur in morem equorum, aut agnorum, quibus læta suppetunt pabula, diuersas laudes personarunt: siquidem superato mari rubro cecinit Moyses cum filiis Israël canticum hoc Domino Exodi 15. *Cantemus Domino, gloriosè enim magnificatus est, equum, & ascensorem protexit in mare.* Et Maria soror Aaron sumpsit tympanum in manu sua; egressæque sunt omnes mulieres post eam cum tympanis, & choris, & ipsa præcinebat idem canticum.

Memores. Augebat Israëlitarum in tantis Dei beneficiis lætitiā, quod memoria usurpabant ea supplicia, quæ hostibus suis Ægyptiis, in ipsorum gratiam Deus irrogauerat, cum adhuc Ægyptum incolerent.

In incolatu. *περιεργία*; peregrinatione, vel, peregrinitate sua, in Ægypto videlicet, in qua peregrini degerant, iuxta vaticinium illud Genes. 16. 13. ad Abram: *Scito prænoscens, quod peregrinum futurum sit semen tuum in terra non sua, & subsicient eo seruituti, & affligent quadringentis annis. Quod Stephanus Actuum 7. 6. dixit: Quia erit semen*

Memoria
præterito-
rum ad ca-
nendū in-
citabat.

innum accola in terra aliena. Recens ergo memoria rerum præterita-
rum, & conspectus præsentium ad Dei laudes concinendas inci-
tabat.

Pro natione. γένεσος, *pro sobole animalium*, quæ solet terra producere
hominibus vtilia, muscas protulit noxias.

Pro piscibus. Græcè, *pro aquatilibus* fluuius Nilus euomuit multi-
tudinem ranarum, adeò innumerabilium, vt operirent terram Æ-
gypti.

12.
Coturnicū
beneficiū.

Novam creaturam, γένεσιν, *generationem novam anium*, nempe co-
turnicum, de qua versu sequenti. Nam & hoc refert beneficium ad
amplificationem lætitiæ filiorum Israël, quòd non solùm memoria
recrearentur animalium, quibus cruciati sunt hostes; sed nouo cibo
anium illis opposito.

Esca ad de-
licias.

Esca epulationis. Græcè, *esca deliciarum*, *delicatas*, *ad delicias præsti-
tas*, quæ in epulis solemnioribus solent apponi, quia non tantum ad
sustentationem, sed etiam ad delicias deseruiebant, cum auidè po-
stulassent.

13.
Coturnicū
donum du-
plex.

In allocutione desiderij. Græcè: nam ad consolationem, siue leua-
tionem eorum; ad eos subleuandos, ac reficiendos è mari coturnices
aduolarunt, vt refertur Exodi 16. 13. vbi hoc subsidio succurrit Deus,
vnà cum Manna, primùm, mense secundo ab egressu Israël de Ægy-
pto, in deserto Chin inter Elim, & Sinai, nullo inflicto supplicio. Nā
suprà cap. 16. 2. de alia ortygometrarum præbitione longè diuersa agi-
tur, multò post tempore facta: nam facta est anno 11. post exitum de
Ægypto, vt patet, Numer. 10. 11. & in monte Pharan, post trium die-
rum profectionem è monte Sinai, vt patet cap. illo 10. v. 11. & 33. cum
iam nauseam paterentur ob cibum Mannæ, ac tunc plaga magna per-
cussi sunt filij Israël à Domino, vt refertur Numer. 11. præsertim ver-
su 31. de qua Dauid Psalmo 77. 27. canit. *Et pluit super eos sicut pulue-
rem carnes: & sicut arenam maris volatilia pennata; & ceciderunt in me-
dio castrorum eorum, circa tabernacula eorum. Adhuc esca eorum erant in
ore ipsorum, & ira Dei ascendit super eos.* Nam de altera coturnicum
concessione videtur loqui Psalmo 105. 13. cum ait: *Citò fecerunt, obli-
sunt operum eius: & non sustinuerunt consilium eius, & concupierunt con-
cupiscentiam in deserto: & tentauerunt Deum in aquoso: & dedit eis pe-
titionem ipsorum, & misit saturitatem in animas eorum.*

14.
Ægyptiorū
supplicia.

Et vexationes. Græcè, & *supplicia peccatoribus supervenerunt.* Ad
Ægyptios redit. contrà verò inquit, Ægyptij de nouo puniti sunt gra-
uissimo supplicio in mari rubro: nam fulguribus territi, ac fulminibus
oppugnati sunt, priusquā aquis obruerentur. De his esse sermonē con-
stat ex sequētibus. nō de Hebræis, qui exacerbauerūt Deum in deserto,
vt quidā putant. Hac autē fulgurū, fulminumque tempestate multos
Ægyptiorum ante summersionem periisse, colligitur ex cap. 14. Exo-
di

di 24. illis verbis: *Iamque aduenerat vigilia matutina, & ecce respiciens Dominus super castra Ægyptiorum per columnam nubis, & ignis, interfecit exercitum eorum: & subuertit rotas currum, ferebanturque in profundum. Dixeruntque Ægyptij, Fugiamus Israël, Dominus enim pugnat pro eis contra nos.* Et mox iussit Mosi vt extenderet manum super mare, vt reuersæ aquæ obruerent exercitum Ægyptiorum fugientium. Ergo antequàm obruerentur aquis, multos interfecerat Dominus è nube, haud dubium quàm iaculatis fulminibus. Atque id confirmat verus historicus Artapanus apud Eusebium lib. 9. de Præparatione Euangel. cap. vlt. qui ait fuisse Heliopolitarum opinionem de Ægyptiorum interitu in mari rubro. Mosem celesti præmonitum voce, baculo suo mare percussisse, & sic diuiso mari transisse: Ægyptios verò cum nihilominus Iudæos per idem mare insequerentur, tum fulminibus tum refluentibus aquis periisse. Accedit huc Philo lib. 1. de vita Mosi, qui dum hunc Ægyptiorum interitum describit, inter alias eius causas, sic ait. Accessit nubis extremum agmen protegentis subsidium, emicante inde Numinis effigie, haud dubiè per fulmina: clariùs Iosephus lib. 2. de Antiquit. cap. 7. sic ait: Ergo cum iam vniuersus exercitus introgressus esset, refunditur iterum mare, & Ægyptios fluctibus inuoluit, ventis etiam eodem impellentibus, accesserunt & imbres de cælo, & aspera tonitrua, fulguribus simul intermicantibus fulmina quoque deferebantur, & nihil omnino deerat eorum, quæ ab irato Deo hominibus ad perniciem immitti solent. Hucusque Iosephus.

E nube fulmine iaculata.
Artapanus.
Eusebius.

Philo.

Dei effigies visa.
Iosephus.

Quæ antè facti erant. Græcè, *Non sine antè factis signis vi fulminum.* hoc est, non sine signis, similibus iis, quæ sunt antè facta vi fulminum. Argumenta vocant indicia, aut signa. Sed de quibus signis loquitur antefactis, vi fulminum? Expofitores communiter arbitrantur, conferri à Salomone signa facta aduersus Ægyptios in mari rubro cum similibus paulò antè factis in Ægypto in plaga grandinis; de qua sermo habitus est suprà cap. 16. à versu 16. ex lib. Exodi cap. 9. 23. Nam similia illis fulmina iacta sunt in Ægyptios, Hebræos per mare insequentes. Verùm nouam cum Sodomitis iniri conferendi rationem, quos vi fulminum disperdidit Deus ob suam in hospites inhumanitatem, quam hîc confert Salomon cum duriori, quam exercuerunt Ægyptij in Israëlitas. Qui sensus ex sequenti collatione manifestus est: loquitur ergo de vi illa fulminum longè antè facta Genes. 19. 24. de qua dicitur: *Igitur Dominus pluit super Sodomam, & Gomorrhæam sulphur, & ignem à Domino de cælo, & subuertit ciuitates has, & omnem circà regionem.* Cui simile supplicium passi sunt Ægyptij in mari rubro propter suas similes nequitias, de quibus iam loquitur.

Etenim. Comparat inhospitalitatem Ægyptiorum cum inhospitalitate Sodomitarum, qui propter eam vi fulminum multò antè perierant:

Signa signis conferri in Ægyptiis factis putat quidam.

Fulmina in Sodomitis confert cum fulminibus in Ægyptios iaculatis.

Inhospitalitas Ægyptiorum, & Sodomitarum collata.

nam grauiorem illi cum Israëlitis exercuerunt, quàm hi cum Angelis, Genes. 19. quòd Sodomitæ ignotos Angelos habitu hominum non recipiebant præsentes; at Ægyptij benefactores hospites seruitute presserunt.

Hospites v-
tiles Ægy-
ptiis Israël-
itæ.

Vulgus pro
miscuum
conuersum
ad legem.

16.

Inhospitali-
tatis ampli-
ficatio.

Bonos hospites. Græcè, *benefactores, benemeritos*, qui salutem Ægypto attulerant, tum per Iosephum, tum per ipsos Israëlitas, quorum opera multi Ægyptiorum verum Dei cultum agnouerant, & cum ipsis recedentibus ex Ægypto recesserunt, quos vulgus promiscuum solet Scriptura vocare: nam Exod. 12. 38. dicitur. *Sed & vulgus promiscuum innumerabile ascendit cum eis.* & Num. 11. 4. *Vulgus quippe promiscuum, quod ascenderat cum eis, flagrauit desiderio sedens, & flens, iunctis sibi pariter, & filiis Israël.* Tum etiam aliis modis per Mosem; & nihilominus homines tam benemeritos, mortuo Iosepho, immemores beneficio- rum, redegerunt in seruitutem, & quidem durissimam.

Et non solum hæc. Græcè, *& non solum, sed quadam visitatio erit illo- rum.* hoc est, & non solum hæc faciebant; sed alius etiam respectus, seu aliud discrimen inter illos fuit, vel, Et non solum prædicta modò po- test obseruari inhospitalitatis Ægyptiorum sæuities, sed etiam observa- tio, vel inspectio eius erit, aut ex hoc poterit inspicere, quòd Sodomitæ iniusti recipiebant extraneos; at Ægyptij iam suos conciuies factos.

Iniusti. ἀπεχθῆς, *odiosè*, aut *inimicè*, hoc est, acerbò, & inimico animo recipiebant extraneos: vnde Angeli confidentes in platea ciuitatis ne- minem habuerunt, qui hospitio exciperet præter Loth.

17.

Iacob hila-
riter exce-
ptus ab Æ-
gyptiis.

Qui autem. hoc est, Ægyptij autem, quod multò est detestabilius, Israëlitas, quos cum ingenti gaudio initio exceperant, præterea eisdem iam legibus vtentes, in seruitutem intolerabilem redegerunt.

Cum letitia. Ex hoc loco discimus, cum Iacob ingressus est in Ægy- ptum Genes. 47. & 48. magno gaudio, ac lætitia exceptum ab ipsis Æ- gyptiis propter Ioseph filium eius: at filios eius in eandem iam admis- sos rempublicam, & eodem vtentes iure, seruitute oppresserunt.

Eadem iura
Israëlitis, &
Ægyptiis.
Idem quo-
que ritus ad
cultum Dei.

Iustitiis. δικαιοσύνη, qui iam ipsorum participauerunt iustorum. *ἰουδαία* vocat eadem religionis iura, eosdem ritus, ac cæremonias, in quibus maximum coniunctionis est vinculum. Sed quia Israëlita non seque- bantur Ægyptiorum religionem, siquidem illi Deum verum, hi verò Isidem, & Osirim, & similia monstra colebant; per iusta, aut iustitiam intelligere debemus easdem leges, eadem ciuilia iura, quibus Respu- blica continetur in pace. Vel, si eadem sacra secuti sunt Israëlita ver- sùs Deum, est intelligendum: nam magna ex parte ritus, & cæremo- nias, & sacrificiorum diuersitatem ab Ægyptiis didicisse, & propterea quòd difficile dediscerent, à Mose illis præcepta, & in cultum Dei veri commutata, multorum Sanctorum certa opinio est.

18.

Percussi sunt autem & cecitate. Et, pro, etiam, vt ob similem culpam similem poenam ostendat inflictam, hoc est, sunt quoque Ægyptij, sicut

sicut Sodomitæ in floribus iusti Loth, cæcitate percussi, ob similem inhospitalitatem.

Cum subitaneis. Græcè, cum vastis cooperti, vel, circumfusi tenebris, unusquisque suarum portarum transitum querebat. Hoc quidam Sodomitis applicant, sed falsò: nam similitudo est huiusmodi; Quemadmodum Angeli suscepti à Loth, Genes. 19. 10. introduxerunt illum ad se in domum, clauferuntque ostium, & eos, qui foris erant, percusserunt cæcitate à minimo vsque ad maximum, ita vt ostium Loth inuenire non possent: ita Ægyptij, cum per triduum densissimis circumfusi sunt tenebris, cæcitate percussi sunt, adeò vt unusquisque ostia quæreret domus suæ, per quæ transire solebat, & nequaquam poterat inuenire.

Ægyptij cæcitate pressi, vt Sodomitæ.

In se enim. Græcè ad verbum, *Per se enim elementa transmutata,* quemadmodum in Psalterio soni, rythmi, vel concētus nomen commutant, semper manentia sono. Quæ verba sic sunt coordinanda. *Per se enim elementa transmutata concentus nomen commutant, semper manentia sono.* Quemadmodum in Psalterio soni concentus nomen commutant, semper soni manentes. Quod paulò antè versu 6. dixerat, elementa quodammodo suam mutasse naturam, & aliam figuram induisse, vt Dei populo seruirent; pulchra declarat similitudine musici concentus, qui ex variis sonis concinnatur: est enim harmonia sonorum, ac vocum concinna compositio proportionē comparata. Ait ergo: elementa dum inter se permutantur à Deo, perinde se habent ac scita harmonia, seu suavis concentus in psalterio, qui ex diuersis sonis existit, nunquam suum sonum deferentibus, vel, Quemadmodum in harmonia manente sono cuiusque vocis, transponuntur, & mutantur concentus; ita in elementis cuiusque naturæ manente, vnus confurgit in opere concentus.

Elementorum concentus deferentium populo.

Unde estimari. Græcè, quod licet conicere ex inspectione rerum factarum exactè. hoc est, quod licet conicere ex rebus, quæ antè acciderunt populo Dei diligenter consideratis. vel, quod hinc licet æstimare; vel, quod potest constare ex his rebus, quæ in Dei populo antè extiterunt, nempe vt sequitur.

Agrestia. Probat harmoniam, vel concentum, qui seruatus est in elementis, ipsis permanentibus, Dei iussui inseruientibus. Nam armenta, & greges Israëuitarum, quibus terra data est ad degendum, per maris rubri fundum transibant, ac si forent aquatilia: & ramæ aquis assuetæ, vniuersam terram Ægypti operuerunt, & pisces mortui eiectioni.

20. Harmoniā probat exemplis.

Ignis. Quando ignis cum grandine mixtus decidebat, ille non amittebat vim suam: siquidem simul cum aqua integer permanebat, vt suprà cap. 16. v. 22. consideratum est.

21. Ignis & grando.

Flammæ. Et de hoc dictum est. cap. 16. v. 18. cum vellent Ægyptij

22. Ignis naturæ oblitus.

com

comburare igni ranas, muscas, & locustas in regos congestas, quæ facile comburi possent, ignis suæ naturæ oblitus, & mansuetus factus, illis pepercit, cum in medio ignis imambularent.

Manna non
liquefiebat.

23.
Ambrosia
quid

Nec dissoluebant. Græcè, neque liquabile glacialis formæ liquefaciebatur genus ambrosij cibi. supple, flamma. De Manna loquitur, quæ ignis calore non liquefiebat, dum coquebatur, ut diximus cap. 16.

Bonam escam. ἀμύρσιος τροφῆς, ambrosij cibi; immortalis escæ, vertunt alij. Erat Ambrosia Ethnicis Deorum cibus, ita dictus cibus Mannæ, quia è cælo demissus, unde vocatus est panis cælestis, & panis Angelorum. Quemadmodum nectar potum Deorum existimabant Ethnici, sic Ambrosiam cibum, unde Martialis:

Iuppiter ambrosia satur est, & nectare viuit.

Quamuis apud auctores confundantur, qui & cibum Ambrosiam, & potum existimant Eucharistiæ. Dictum nomen ab α, & βρωτός, mortalis, vel quod mortales eam escam non edant, vel quod qui eam comederint immortales euadent; ut quidem euadunt immortales, qui Manna, vel Christiana vescuntur ambrosia, quæ est corpus Christi, seu Eucharistia.

24.
Conclusio
cum gratia-
rū actione.

Actio gra-
riarum ma-
gis à fidei
debita.

In omnibus. Conclusio est operis, qua Sapiens Deo refert acceptum honorem, & nobilitatem, curam paternam, ac patrociniū, quibus in omni tempore, & loco profecutus est populum suum: nam non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis. Sed multò magis accepta referre debet beneficia sibi collata, honorem, nobilitatem, & curam, quod multò hæc excedant illa Israël præstita; quod in figura Israël tribuebantur, quæ populo Christiano in veritate, & superabundanter tribuuntur, & in cælo affluentius tribuentur, à Domino Iesu, cui omnis gloria, & honor in sæcula sæculorum, Amen.

Absolutum est hoc opus Compluti die 6. Iulij, anni 1604. dum octauus Apostolorum Petri, & Pauli dies festiuis agitur.

*Ad gloriam, & honorem summa Triadis, &
B. Virginis Deiparæ Mariæ.*

INDEX

I N D E X LOCORVM OMNIVM

SACRÆ SCRIPTVRÆ, QVI
HOC IN COMMENTARIO VEL
citantur, vel explicantur.

EX GENESI.

Cap. 1. **F**aciamus homi-
nem ad imagi-
nem, & similitu-
dinem nostram.

60. 157. *Eod.* 28. Dominamini piscibus maris,
& volatilibus cæli, & vniuersis
animantibus, quæ mouentur su-
per terram.

Eod. 31. Vidit Deus cuncta, quæ fece-
rat, & erant valde bona.

2. 4. Hæ sunt generationes cæli, &
terræ.

Eod. 17. De ligno autem scientiæ bo-
ni, & mali, ne comedas, in quo-
cumque enim die comederis ex
eo, morte morieris.

3. 5. Eritis sicut dii, scientes bonum,
& malum.

Eod. 19. In sudore vultus tui vesceris
pane tuo, donec reuertaris in ter-
ram. &c.

4. 7. Nōne si bene egeris, recipies;
sin autem malè, statim in foribus
peccatum aderit?

5. 21. Cū trecentis sexaginta quin-

que annis vixisset, ambulauit cum
Deo, & non apparuit, quia tulit
eum Deus.

9. 1. Terror vester, ac tremor sit super
cuncta animantia terræ, & super
omnes volucres cæli, cum vni-
uersis, quæ, &c.

15. 7. Ego sum Dominus, qui eduxite
de Vr Chaldæorum.

Eod. 13. Scito prænoscens, quod pere-
grinum futurum sit semen tuum
in terra non sua, & subiicient eos
seruituti, &c.

Eod. 18. In illo die pepigit Dominus
fœdus cum Abram, dicens, Semi-
ni tuo dabo terram hanc.

19. 24. Igitur Dominus pluit super
Sodomam, & Gomorrhæ sul-
phur, & ignem à Domino de cæ-
lo, & subuertit ciuitates has, &
omnem circà regionem.

22. 18. Benedicentur in semine tuo
omnes gentes terræ, quia fecisti
hanc rem, & non pepercisti Filio
tuo vnigenito propter me.

26. 3. Dixit Deus Isaac, Tibi enim, &
semini tuo dabo vniuersas regio-
nes has, complens iuramentum,

Q q quod

Index sacra Scriptura.

Quod sponendi Abraham patri tuo. 283
 28.13. Ego sum Dominus Deus Abraham patris tui, & Deus Isaac. Terram, in qua dormis, tibi dabo, & semini tuo. 283
 30. 43. Ditatusque est homo valde ultra modum, & habuit greges multos, ancillas, & seruos, camelos, & asinos. 175
 37. 22. Non interficiatis animam eius, nec effundatis sanguinem. 30
 41.42. Tulit annulum de manu sua, & dedit eum in manu eius: vestiuitque eum stola byssina, & collo torquem auream, &c. 176
 45.3. Non poterant respondere nimio terrore perterriti. 102

E X E X O D O.

3.6. Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob; non est Deus mortuorum, sed viuorum. 42.71
Eod. 15. Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob, misit me ad vos: hoc nomen mihi est in æternum, & hoc memoriale meum in generationem, & generationem 157
Eod. 18. Dominus Deus Hebræorum vocauit nos: ibimus viam trium dierum in solitudinem, vt immolemus Deo nostro. 177
 4.12. Perge igitur, & ego ero in ore tuo, doceboque te quid loquaris. 178
Eod. 22. Hæc dicit Dominus: Filius meus primogenitus Israël. Dixi tibi, dimitte filium meum, vt seruiat mihi, & noluisti dimittere eum; ecce ego interficiam filium tuum

primogenitum. 286
 7.19. Tolle virgam tuam, & extende manum tuam super aquas Ægypti, & super fluuios eorum, & riuos, ac paludes, & omnes lacus, &c. 188
 8. 3. Et ebulliet fluius ranas, quæ ascendent, & ingredientur domum tuam, &c. & in reliquias ciborum tuorum. 247
 9.23. Extendit Moyses virgam in cælum, & Dominus dedit tonitrua, & grandinem, ac discurrentia fulgura super terram, &c. 250
 10. 7. Vsquequò patiemur hoc scandalum? dimitte homines vt sacrificet Domino Deo suo: nonne vides quòd perierit Ægyptus. 278
Eod. 23. Vbicunque habitabant filij Israël, lux erat. 265.269
 11.2. Postulet vir ab amico suo, & mulier à vicina sua vasa argentea, & aurea. 269
 11. 1. Dixit quoque Dominus ad Moysen, & Aaron, Loquamini ad vniuersum cœtum filiorum Israël, & dicite eis, &c. 282
Eod. 15. Peribit anima eius de Israël. 30
Eod. 23. Transibit Dominus percussiens Ægyptios, & non sinet percussorem ingredi domos vestras, & lœdere. 285
Eod. 29. Factum est autem in noctis medio, percussit Deus omne primogenitum in terra Ægypti, à primogenito Pharaonis, qui in solio eius sedebat, vsque ad primogenitum captiue, &c. 285
Eod. 31. Vocatisque Pharaon Moise, & Aaron, nocte, ait: Surgite, & egredimini à populo meo, vos, & filij Israël; ite, &c. 297
Eod.

Index sacra Scriptura.

Eod. 33. Virgebant Ægyptij populum de terra exire velociter dicentes: Omnes moriemur. 278

Eod. 35. Feceruntque filij Israël, sicut præceperat Moyſes, & petierunt ab Ægyptiis, &c. 269

Eod. 38. Sed & vulgus promiscuum innumerabile ascendit cum eis. 302

13. 21. Dominus autem præcedebat eos, ad ostendendam viam per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis: ut dux esset itineris utroque tempore. 279

14. 3. Dicturus ſte Pharaon super filiis Israël, coarctati sunt in terra, &c. 298

Eod. 19. Tollens se Angelus Domini, qui præcedebat castra Israël, abiit post eos: & cum eo pariter columna nubis, &c. 280

Eod. 21. Cumque extendisset Moſes manum super mare, abstulit illud Dominus, flante vento vehementi, & vrente tota nocte, &c. 298

Eod. 24. Iamque aduenerat vigilia matutina, & ecce respiciens Dominus super castra Ægyptiorum per columnam ignis, & nubis, interfecit exercitum eorum. 179. 280. 301

16. 31. Appellauit domus Israël nomen eius Man, quod erat quasi semē coriandri album, gustusque eius quasi similæ cum melle. 252

23. 27. Terrorem meum mittam in præcursum tuum, & occidam omnem populū, ad quem, &c. 203

28. 9. Sumes duos lapides onichinos, & sculpes in eis nomina filiorum Israël, sex nomina in lapide vno, & sex nomina in altero, &c. 291

Eod. 12. Portabit Aaron nomina eo-

rum coram Domino, super vtrumque humerum ob recordationem. 292

Eod. 21. Habebuntque nomina filiorum Israël: duodecim nominibus cælabuntur, singuli lapides nominibus singulorum per duodecim tribus. 291

Eod. 29. Portabitque Aaron nomina filiorum Israël in rationali iudicii super pectus suum, quando ingreditur Sanctuarium memoriale coram Domino in æternum. 292

EX LEVITICO.

17. 7. Nunquam immolabunt hostias suas dæmonibus, cum quibus fornicati sunt. 226

EX NUMERIS.

9. 15. Igitur die, qua erectum est tabernaculum, operuit illud nubes; à vespere autem super tentorium erat, &c. 179

Eod. 21. Si fuisset nubes à vespere usque manē, & statim diluculo tabernaculum reliquisset, proficiscerentur, &c. 280

11. 4. Vulgus quippe promiscuum, quod ascenderat cum eis, flagrauit desiderio sedens & flens; iunctis sibi pariter & filiis Israël.

Eod. 8. Circuibat populus, & colligens illud, frangebat mola, siue terebat in mortario, &c. 252

14. 29. Omnes, qui murmurastis contra me, non intrabitis terram, super quam leuaui manum meam, ut darem eam vobis. 29

Eod. 54. Audierunt habitatores terræ huius, quod tu Domine in popu-

Index sacra Scriptura.

- lo isto sis, & nubes tua protegat illos, &c. 279
16. 26. Recedite à tabernaculis hominum impiorum, & nolite tangere quæ ad eos pertinent, ne inuoluamini in peccatis eorum. 55
- Eod.* 46. Tolle thuribulum, & hausto igne de altari, mitte incensum de super, &c. 287
20. 6. Domine Deus, audi clamorem huius populi, & aperi eis thesaurum tuum fontem aquæ viuæ, ut satiati, cesset murmuratio eorum. 185
21. 6. Deest panis, non sunt aquæ: anima nostra iam nauseat super cibo isto leuissimo. 248
- Eod.* 8. Fac serpentem æneum, exponere eum pro signo, qui percussus aspexerit eum, viuet. 250
24. 21. Decreueram quidem magnificè honorare te, sed Dominus priuauit te honore disposito. 126
25. 10. Moriatur anima mea morte iustorum. 30

EX DEUTERONOMIO.

4. 5. Scitis quòd docuerim vos præcepta, atque iustitias, sicut mandauit mihi Dominus Deus meus, &c. 10
7. 20. Insuper & crabrones mittet Dominus Deus tuus in eos, donec deleat omnes, atque disperdat, qui te fugerint, & latere poterint. 203
19. 6. Et percutiat animam eius, qui non est reus mortis. 30
22. 26. Et occidit animam eius. 30
23. 1. Non intrabit eunuchus attritis, vel amputatis testiculis, & abscisso veretro, Ecclesiam Dei. 81

Eod. 2. Non ingreditur manzer, hoc est, de scorto natus, in Ecclesiam Domini, vsque ad decimam generationem. 84

Eod. 24. Ingressus vineam proximi tui comede vvas secundum animam tuam. 151

32. 8. Quando diuidebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israël. Pars autem Domini populus eius: Iacob funiculus hæreditatis eius. 236

Eod. 39. Videte quòd ego sim solus, & non sit alius Deus præter me: ego occidam, & ego viuere faciam: percutiam, & ego sanabo; & non est, qui de manu mea possit erueri. 205

EX IOSUE.

2. 10. Audiuius quòd siccauerit Dominus aquas maris rubri ad vestrum introitum. 299

24. 12. Misique ante vos crabrones, & eieci eos de locis suis, duos reges Amorrhæorum, non in gladio, nec in arcu tuo. 203

EX LIB. IUDICVM.

8. 33. Auerfi sunt filij Israël, & fornicati sunt in Baalim. 226

EX I. REGVM.

18. 9. Neque rectis oculis aspiciebat Saul Dauidem. 55

EX III. REGVM.

3. 7. Et nunc Domine Deus, tu regnare fecisti

Index sacra Scriptura.

fecisti seruum tuum pro Dauid
patre suo, &c. 152

Eod. 11. Quia postulasti verbum hoc,
& nō petisti tibi dies multos, nec
diuitias, aut animas inimicorum
tuorum, &c. 126

4. 29. Dedit quoque Deus sapien-
tiam Salomoni, & prudentiam
multam nimis, &c. 130. 148

Eod. 32. Locutus est quoque Salo-
mon tria millia parabolas, & fue-
runt carmina eius quinque & mil-
le. ibid.

18. 20. Vsq̃uequò claudicatis in duas
partes, si Dominus est Deus, se-
quimini eum; si autem Baal, sequi-
mini illum. 21

EX IV. REGVM.

9. 11. Quid venit insanus iste ad te?
102

EX I. PARALIPOM.

28. 5. Sed & de filiis meis elegit Salo-
monem filium meum, vt sederet
super thronum regni Domini su-
per Israël, dixitque mihi: Salomon
filius tuus ædificabit domū meā,
& atria mea. 159

EX II. PARALIPOM.

4. 5. Fecit altare æneum viginti cubi-
torum longitudinis, & viginti cu-
bitorum latitudinis, & decem cu-
bitorum altitudinis. 159

19. 6. Videte quid faciatis: non enim
hominis exercetis iudicium, sed
Domini: & quodcunque iudica-
ueritis, in vos redundabit. 113

20. 12. Sed cū ignoremus quid age-

re debeamus, hoc solū habemus
refugij, vt oculos nostros diriga-
mus ad te. 161

EX II. ESDRAS.

9. 7. Tu ipse Domine Deus, qui ele-
gisti Abraham, & eduxisti eum de
igni Chaldæorum. 171

EX TOBIA.

Cap. 1. 4. Qui cū esset iunior omni-
bus in tribu Nephthali, nihil ta-
men puerile gessit in opere. 94

2. 12. Hanc autem tentationem cæ-
citatis ideo permisit Dominus
euenire illi, vt posteris daretur
exemplum patientiæ eius, sicut &
sancti Iob. 22

12. 7. Etenim sacramentum regis ab-
scondere, bonum est. 57

Eod. 13. Quia acceptus eras Dei, ne-
cesse fuit, vt tentatio probaret te.
74

EX IVDITH.

5. 7. Hic populus primū in Mese-
potamia habitauit, quoniā nolue-
runt sequi deos patrum suorum,
qui erant, &c. 172

EX LIBRO IOB.

7. 7. Memento quia ventus est vita
mea, & non reuertetur oculus
meus, &c. 43. 46

Eod. 9. Sicut consumitur nubes, &
pertransit: sic qui descenderit ad
inferos, non ascendet. 46

10. 21. Vbi vmbra mortis, & nullus
ordo, sed sempiternus horror in-
habitat

Index sacrae Scripturae.

- habitat. 33
 10.22. Terram tenebrosam, & oper-
 tam mortis caligine, terram mise-
 ria, & tenebrarum, vbi vmbra
 mortis, & nullus ordo, &c. 268
 14.1. Homo natus de muliere breui
 viuens tempore, repletur multis
 miseriis. 43
Eod. 2. Homo natus de muliere bre-
 ui viuens tempore, repletur multis
 miseriis. 158
Eod. 5. Breues dies hominis sunt, nu-
 merus, mensium eius apud te est,
 &c. 43
 17.13. Si sustinuero, infernus domus
 mea est, & in tenebris strau lectu-
 lum meum. Putredini dixi. Pater
 meus es; mater mea, & soror mea
 vermibus. 33
 19.25. Scio quod Redemptor meus
 viuit, & in nouissimo die de terra
 surrecturus sum; & rursus circun-
 dabor, &c. 71
 22.14. Nubes latibulum eius, nec no-
 stra considerat, & circa cardines
 coeli perambulat. 27
Eod. 17. Qui dicebant Deo, recede a
 nobis, & quasi nihil posset facere
 omnipotens, aestimabant eum. 41
 23.10. Probauit me quasi aurum,
 quod per ignem transit. 74
 28.11. Sapientia vbi inuenitur? & quis
 est locus intelligentiae? Noscit,
 &c. 125
 30.23. Scio quia morti trades me, vbi
 constituta est domus omni viuen-
 ti. 33
 34.25. Nouit enim opera eorum, &
 idcirco inducet noctem, & conte-
 rentur, &c. 57

EX LIB. PSALMORVM.

- 1.3. Sicut arbor plantata secus decur-

- sus aquarum, quae fructum suum
 dabit in tempore suo. 91
 2.10. Et nunc Reges intelligite, &
 erudimini, qui iudicatis terram.
 Seruite Domino in timore, &c. 14
 8.7. Constituisti eum super opera
 manuum tuarum, omnia subiec-
 sti sub pedibus eius, oues, & boues
 vniuersas, insuper & pecora cam-
 pi, volucres coeli, & pisces maris.
 169
 9.14. Qui exaltas me de portis mor-
 tis. 250
 10.5. Palpebrae eius interrogant filios
 hominum. 28
Eod. 17. Desiderium pauperis exau-
 diuit Dominus, praeparationem
 cordis eorum audiuit auris tua. 125
 13.1. Dixit insipiens in corde suo,
 Non est Deus: corrupti sunt, &
 abominabiles facti sunt in studiis
 suis, &c. 41
 17.14. Et intonuit de coelo Dominus,
 & Altissimus dedit vocem suam,
 grando, &c. 107
 18.2. Coeli enarrant gloriam Dei, &
 opera manuum eius annuntiat fir-
 mamentum. 28
Eod. 6. In sole posuit tabernaculum
 suum. 90
 21.26. Vota mea reddam in conspe-
 ctu timentium eum. 124
 24.14. Arcanum Domini timenti-
 bus eum, & testamentum ipsius,
 vt manifestetur illis. 57
 25.2. Proba me Domine, & tenta me,
 vre renes meos, & cor meum. 74
 26.13. Credo videre bona Domini in
 terra viuentium. 71
 29.1. Exaltabo te Domine, quoniam
 suscepisti me, nec delectasti inimi-
 cos meos super me. Domine Deus
 meus,

Index sacra Scriptura.

- meus, &c. 168
- 32.7. Ponens in thesauris abyssos. 90
- 36.1. Noli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatem. 30
- 37.5. Iniquitates meas supergressæ sunt caput meum, & sicut onus grane grauata sunt super me. 104.
- 38.4. Concaluit cor meum intra me, & in meditatione mea exardescit ignis. 46
- 41.1. Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te Deus. 71
- 43.14. Posuisti nos opprobrium vicinis nostris, subannationem, & derisum iis, qui, &c. 102
- 48.12. Et sepulcra eorum domus illorum in æternum. 33.48
- 50.8. Incerta, & occulta sapientiæ tuæ manifestati mihi. 129
- 51.4. Sicut nouacula acuta fecisti dolum. 91
- 72.27. Perdidisti omnes, qui fornicantur abs te. 225
- 73.14. Tu confregisti capita draconis, dedisti eum escam populis Æthiopum. 179
- 77.14. Et deduxit eos in nube diei. 178
- Eod.* 18. Tentauerunt Deum in cordibus suis, ut peteret escas animabus suis, &c. 22
- Eod.* 21. Ideo audiuit Dominus, & distulit, & ignis accensus est in Iacob, &c. 24
- Eod.* 23. Et mandauit nubibus desuper, & ianuas cœli aperuit, & pluit illis manna ad manducandum, & panem cœli dedit eis. Panem Angelorum manducauit homo, &c. 251.
- Eod.* 27. Et pluit super eos sicut puluerem carnes, & sicut arenam maris volatilia pennata; & ceciderunt in medio, &c. 300
- Eod.* 38. Non accendit omnem iram suam. 200
- Eod.* 47. Et occidit grandine vineas eorum, & moros eorum in pruina, & tradidit grandini iumenta eorum, & possessionem eorum igni. 251
- 81.1. Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem Deos diiudicat. 113
- 83.1. Quàm dilecta tabernacula tua, Domine virtutum. 71
- 87.14. Manet oratio mea preueniet te. 256.
- 90.3. Ipse liberabit me de laqueo venantium, & à verbo aspero. 204
- 91.5. Delectasti me Domine in factura tua, & in operibus manuum tuarum exultabo. 225
- 92.1. Dominus regnauit, decorem indutus est, &c. 168
- 101.4. Defecerunt sicut fumus dies mei. 46
- Eod.* 11. Dies mei sicut umbra declinauerunt, & ego sicut scenum arui. ibid.
- 104.19. Expandit nubem in protectionem eorum, & ignem ut lucret ei per noctem. 279
- 105.9. Et increpuit mare rubrum, & exsiccatum est: & deduxit eis in abyssis sicut in deserto. 298
- Eod.* 13. Citò fecerunt, obliti sunt operum eius: & non sustinuerunt consilium eius, & concupierunt concupiscentiam in deserto, &c. 300.
- 106.34. Terram fructiferam in saluginem à malitia inhabitantium in ea. 107

Index sacrae Scripturae.

113. 3. Mare vidit, & fugit, montes exultauerunt vt arietes, & colles sicut agni ouium. Quid est tibi mare, quod fugisti? Montes exultastis sicut arietes, & colles sicut agni ouium. A facie Domini mota est terra, a facie Dei Iacob. 299
115. 6. O Domine, quia ego seruus tuus, & filius ancillae tuae. 158
- Eod.* 15. Preciosa in conspectu Domini mors Sanctorum eius. 55
118. 71. Bonum mihi, quia humiliasti me, vt discam iustificationes tuas. 248
126. 3. Cum dederit dilectis suis somnū, ecce haereditas Domini filijs, merces, fructus ventris. 83
134. 6. Et quidquid voluit fecit in caelo, & in terra, & in omnibus abyssis. 77
136. 4. Quomodo cantabimus canticum Domini in terra aliena? 180
138. 8. Si ascendero in caelum, tu illic es, si descendero in infernum, ades; si sumpsero pennas meas diluculo, & habitauero in extremis maris, &c. 235
143. 4. Homo vanitati similis factus est, dies eius sicut ymbra praeterunt. 47
144. 9. Miserationes eius super omnia opera eius. 157
- Eod.* 16. Aperis tu manum tuam, & imples omne animal benedictione. 255

EX PROVERBIIIS.

3. 14. Melior est acquisitio eius negotiatione argenti, & auri primi, &c. 125
- Eod.* 32. Cum simplicibus sermocinatio eius, & abominatur omnem

- illusorem. 2157
4. 3. Nam & ego filius fui patris mei tenellus, & vnigenitus coram matre mea, & docebat me. 158
8. 2. Sapientia in summis, excelsis verticibus, in medijs semitis stans, & iuxta portas ciuitatis, &c. 116.
- Eod.* 27. Quando praeparabat caelos, aderam, quando certa lege, & gyro vallabat abyssos, cum egeram cuncta componens. 144. 159
9. 4. Si quis est paruulus, veniat ad me. 12
10. 9. Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter. 21
11. 3. Vbi fuerit superbia, ibi erit & contumelia: vbi autem est humilitas, ibi & sapientia. 206
15. 15. Secura verò mens quasi iuge conuiuium. 103
16. 32. Melior est patiens viro forti: & qui dominatur animo suo, expugnatore urbium. 112
22. 15. Stultitia colligata est in corde pueri. 19
31. 11. Disciplinam Domini, fili mi, ne abiicias, nec deficias cum ab eo corripieris, &c. 79

EX ECCLESIASTE.

3. 19. Vnus interitus est hominis, & iumentorum, & aequa vtriusque conditio, &c. 42
9. 16. Et dicebam ego meliorem esse sapientiam fortitudine. 112

EX CANTICO CANTICORVM.

- Cap.* 1. 6. Ne vagari incipiam post gregem sodalium tuorum. 284

EX

Index sacrae Scripturae.

EX SAPIENTIA.

Cap. 1. 13. Quoniam Deus mortem non fecit, ne claretur in perditione viuorum. 60

2. 13. & 17. Filium Dei se nominat: si enim est verè Filius Dei, suscipiet illum, & liberabit de manibus contrariorum. 2

5. 18. 19. Accipiet armaturam zelus illius, & induet pro thorace iustitiam, & accipiet pro galea iudicium certum, sumet scutum inexpugnabile, æquitatem. 2. 251

6. 10. Ad vos ergo, Reges, sunt hi sermones mei, vt discatis Sapientiam, & non excidatis. 18

Eod. 13. Facile videtur ab his, qui diligunt eam, & inuenitur ab his qui quærunt illam. 12

7. 18. Initium enim illius verissima est disciplinæ concupiscentia, &c. 9

9. 7. Tu elegisti me regem populo tuo, & iudicem filiorum tuorum, & filiarum: & dixisti me ædificare templum in monte sancto tuo, & in ciuitate habitationis tuæ altare. 6

Eod. 13. Quis enim hominum poterit scire consilium Dei? aut quis poterit cogitare quid velit Deus? 2

10. 17. Deduxit illos in via mirabili, & fuit illis in velamento diei, & in luce stellarum per noctem. 279

17. 5. Et ignis quidem nulla vis poterat illis lumen præbere. 269

18. 1. Et horum quidem vocem audiebant, sed figuram non videbant. 269

EX ECCLESIASTICO.

Cap. 1. 36. Non sis incredibilis timori

Domini, & ne accesseris ad eum duplici corde. 21

2. 4. In dolore sustine, & in humilitate patientiam habet: quoniam in igne probatur aurum, & argentum, &c. 74

Eod. 15. Væ dissolutis corde, qui non credunt Deo, & ideo non proteguntur ab eo: nam qui timent Dominum, non erunt incredibiles. 21

3. 21. Magna potentia Dei solius, & ab humilibus honoratur. 206

6. 18. Fili, à iuuentute tua accipe doctrinam, & vsque ad canos inuenies sapientiam sponsam. 145

Eod. 28. Inuestiga sapientiam, & manifestabitur tibi, & continens factus eius, ne derelinquas eam. 152

11. 25. Facile est in oculis Dei subito honestare pauperem. 127

16. 22. Et interrogatio omnium in consummatione erit. 28

17. 4. Dedit illi potestatem eorum, qui sunt super terram, posuit timorem illius super omnem carnem & dominatus est bestiarum, & volatilium. 169

18. 20. Ante orationem præpara animam tuam, & noli esse quasi homo tentans Deum. 23

20. 32. Sapientia absconsa, & thesaurus inuisus: quæ vtilitas in vtrisque? 118

21. 11. Via impiorum complanata lapidibus, & in fine eorum inferi, tenebræ, & pœnæ. 85

23. 34. Hæc in Ecclesiam adducetur, & in filiis eius respicietur. Non tradent filij eius radices, & rami eius non dabunt fructum. 83

24. 8. Gyrum cœli circuiui sola, & profundum abyssi penetraui. 144

Eod. 26. Transite ad me omnes, qui

Rr concu

Index sacra Scripturae.

concupiscitis me, & à generationibus meis adimplemini. 12
 25. 33. A muliere initium factum est peccati & per illam omnes morimur. 60
 27. 33. Ira, & furor vtraque execrabilia, & vir peccator continens erit illorum. 153
 35. 21. Oratio humiliantis se nubes penetrabit. 158
 38. 32. Et de eodem luto fingit. 238
 39. 2. Et in versutias parabolarum simul introiuit. 147
 44. 14. Quorum corpora in pace sepulta sunt, & nomen eorum vixit in generationem, & generationē. 55. 89
Eod. 16. Enoch placuit Deo, & translatus est in paradysum, vt det gentibus pœnitentiam. 94
Eod. 17. Noë inuentus est perfectus, iustus, & in tempore iracundiæ factus est reconciliatio. Testamenta sæculi posita sunt apud illum, ne deleri possit diluuiο omnis caro. 171
 45. 13. Lapidibus preciosis sculpturis signaculi in ligatura auri, opere gemmarij: cum scriptura in monumentum incisa secundum numerum filiorum Israël. 291
 46. 16. Impletus est quasi flumen sapientia, & repleuit in comparationibus ænigmata, in cantilenis, & prouerbiis, & comparationis, & interpretationibus eius minatæ sunt terræ. 130
 48. 26. In diebus ipsius retrò rediit Sol. 47
 49. 1. Memoria Iosif in compositione odoris facta, opus pigmetarij, in omni ore quasi mel indulca-

bitur, & vt musica in conuiuiο. 89
 51. 18. Cùm adhuc iunior essem, priusquàm oberrarem quæsiui sapientiam palàm in oratione mea. 152

EX ISAIA.

2. 22. Cauete ab homine, cuius spiritus in naribus eius est. 44
 6. 9. Dedit illis Dominus spiritum compunctionis, oculos vt nō videant, & aures vt non audiant. 103
 26. 19. Viuent mortui tui, interfecti mei resurgent: expergiscimini, & laudate, qui habitatis in puluere, quia ros lucis ros tuus. 72
 30. 18. Expectat Dominus vt misereatur vestri. 195
 35. 6. Aperta erit lingua mutorum. 133
 40. 2. Loquimini ad cor Ierusalem. 85
Eod. 6. Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos agri: exsiccatum est fœnum, & cecidit flos. 104
Eod. 15. Ecce gentes quasi stila situlæ, & quasi momentum stateræ reputatæ sunt. 194
 48. vlt. Non est pax impiis, dicit Dominus. 104
 55. 1. Omnes sitiētes venite ad aquas, & qui non habetis argētum, properate, emite, &c. 115
 56. 3. Et non dicat eunuchus, Ecce ego lignum aridum, quia hæc dicit Dominus eunuchis, Qui custodierint sabbata mea, &c. 81. 83
 57. 20. Cor impij quasi mare feruens. 103
 59. 17. Indutus est iustitia vt lorica, & galea

Index sacra Scriptura.

18. galea salutis in capite eius: indutus
est vestimentis vltionis, & opertus
est quasi pallio zeli. 107

EX EZECHIELE.

23.2. Duæ mulieres filiae vnius ma-
tris fuerunt, & fornicatæ sunt in
Ægypto in adolescentia sua. 177

Eod. 21. Visitasti scelus adolescentiæ
sua, quando subactæ sunt in Æ-
gypto vbera tua, & confractæ sunt
mammæ pubertatis tuæ. 177

EX DANIELE.

7.27. Vnde regnum & potestas da-
bitur populo Sanctorum altissi-
mi. 77

12.13. Et in tempore illo saluabitur
populus tuus omnis, qui inuentus
fuerit scriptus, &c. 72

Eod. 3. Qui docti fuerint, fulgebunt
quasi splendor firmamenti; & qui
ad iustitiam erudiunt multos,
quasi stellæ, in perpetuas æterni-
tates. 145

EX OSEA.

EX MICHAËA.

7.18. Quis similis tibi, ô Deus, qui
tollis iniquitatem, & transis pec-
catum reliquiarum hereditatis
tuæ? 195

EX ZACHARIA.

2.14. Ducam eam in solitudinem, &
loquar ad cor eius. 85. 147

4.14. Cum initiatis sacrificabant. 83

10.2. Diuisum est cor eorum, nunc

supiteribunt. 21

13.3. Erunt quasi nubes matutinæ, &
sicut ros matutinus præteriens, si-
cut puluis turbine raptus ex area,
& sicut fumus de fumario. 47

Eod. 9. Et ducam tertiam partem per
ignem, & vram eos sicut vritur ar-
gentum, & probabo eos sicut pro-
batur aurum. 74

EX II. MACHAB.

7.9. Tu quidem scelestissime, in
præsenti vita nos perdis: sed rex
mundi defunctos nos pro suis le-
gibus in æternæ vitæ resurrectio-
ne suscitabit, &c. 72

EX MATTHÆO.

4.4. Afflixit te penuria, & dedit tibi
cibum manna quod ignorabas
tu, & patres tui: vt ostenderet tibi,
quod non in solo pane viuat ho-
mo, sed in omni verbo, quod pro-
cedit de ore Dei. 254. 255

5.45. Siquidem Solem suum oriri fa-
cit super bonos, & malos, & pluit
super iustos, & iniustos. 126

6.33. Quærite ergo primùm regnum
Dei, & iustitiam eius, & hæc om-
nia adiicientur vobis. 126

Eod. vlt. Sufficit diei malitia sua. 69

11.25. Confiteor tibi, Pater, quia
abscondisti hæc à sapientibus, &
prudentibus, & reuelasti ea paru-
lis. 12

13.42. Tunc iusti fulgebunt sicut Sol
in regno Patris eorum. 2.75

Eod. 44. Quem qui inuenit homo,
abscondit, & præ gaudio illius va-
dit, & vendit vniuersa quæ habet,
& emit agrum illum. 125

Rt 2 15.5

Index sacrae Scripturae.

15.5. Vos autem dicitis, Quicumque dixerit patri vel matri, munus quodcunque est ex me tibi proderit, &c. 127

16.18. Et portae inferi non praevalent adversus eam. 250

19.12. Sunt enim eunuchi, qui de matris utero sic nati sunt: & sunt eunuchi, qui facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui se castraverunt propter regnum coelorum. 81

22.13. Ligatis manibus, & pedibus mittite eum in tenebras exteriores. 57

Eod. 32. Non est Deus mortuorum, sed vivorum. 71

25.41. Discedite à me maledicti in ignem aeternum, qui paratus est diabolo, & Angelis eius. 63.76

Eod. 34. Venite benedicti Patris mei percipite regnum, quod paratum est vobis à constitutione mundi. 106

27.42. Confidit in Deo, liberet nunc si vult eum: dixit enim quia Filius Dei sum. 54

EX LUCIA.

2.7. Et pannis involuit eum. 124

10.21. Confiteor tibi Pater, Domine coeli, & terrae, quia abscondisti haec à sapientibus, & prudentibus, & revelasti ea paruulis. 57

11.9. Petite, & accipietis, quærite, & invenientis, pulsate, & aperietur vobis. 116

Eod. 19. Si ego in Beelzebub eiicio daemonia, filij vestri in quo eiiciunt? &c. 76

12.33. Thesaurus indeficiens in coelo. 127

13.25. Incipietis foris stare. 281

19.34. Ecce ascendimus Ierosolyma, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum. 58

24.22. Nonne cor nostrum ardens erat, dum loqueretur nobis in via? 46

EX IOHANNES.

3.10. Et non venit ad lucem, ut non redarguantur opera eius. 54

Eod. 14. Sicut exaltauit Moses serpentem in deserto, ita oportet exaltari Filium hominis, ut omnis qui credit in ipsum, &c. 248

4.14. Aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam. 115

7.3. Si quis sitit, veniat ad me, & qui biberit de aqua, quam ego dederō ei, flumina de ventre eius fluent aquae vitae. 115

8.44. Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere, ille homicida erat ab initio. 64.

8.46. Quis ex vobis arguet me de peccato? 106

Eod. 54. Est Pater meus, qui glorificat me, quem vos dicitis, quia Deus noster est, & non cognovistis eum. 55

12.48. Sermo, quem locutus sum, ille iudicabit vos in novissimo die. 76

14.2. Et manifestabo ei meipsum. 23

Eod. 26. Paracletus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomen meo, ille vos docebit omnia, & suggeret vobis, &c. 131

16.13. Cum autem venerit Spiritus ille veritatis, docebit vos omnem veritatem

Index sacre Scripturæ.

veritatem.

131

EX ACTIS APOSTOLORVM.

2. 4. Cœperunt loqui variis linguis
magnalia Dei, prout Spiritus san-
ctus dabat eloqui illis. 133

7. 6. Quia erit semen tuum accola in
terra aliena. 299

10. 3. 8. Qui pertransiit benefaciendo,
& sanando omnes oppressos à
diabolo. 261

14. 14. Viri, quid hæc facitis? & nos
mortales sumus, similes vobis ho-
mines. 124

17. 29. Sculpturam artis, & cogita-
tionis hominis. 216

EX EPIST. AD ROMA.

Cap. 1. 10. Sed quomodo aliquando
posterum iter habeam. 184

Eod. 20. Inuisibilia Dei per ea, quæ
facta sunt intellecta conspiciun-
tur. 213

Eod. 21. Qui euauerunt in cogita-
tionibus suis, & obscuratum est
insipiens cor eorum. 41. 80

2. 4. Benignitas Dei ad pœnitentiam
te adducit. 195. 204

5. 3. Tribulatio patientiam operatur,
patientia autem probationem,
probatio verò spem. 56. 73

Eod. 5. Charitas Dei diffusa est in cor-
dibus nostris per Spiritum san-
ctum qui datus est nobis. 46

Eod. 11. Per vnum hominem pecca-
tum in hunc mundum intrauit,
& per peccatum mors, & ita in
omnes homines mors pertransiit,
in quo omnes peccauerunt. 31. 60

Eod. 12. Et mors regnauit ab Adam
vsque ad Mosem. 33

7. 24. Infelix ego homo, quis me li-
berabit de corpore mortis huius?
161

8. 18. Non sunt condignæ passionēs
huius temporis, quæ cum futura
gloria comparentur. 73

Eod. 29. Nam quos præsciuit, & præ-
destinauit conformes fieri imagi-
nis filij sui, &c. 78

Eod. 35. Quis nos separabit à chari-
tate Christi? tribulatio, an angus-
tia, &c. 77

Eod. 38. Certus sum enim quia neque
mors, neque vita, neque creatura
alia potest nos separare à charitate
Dei. 250

9. 2. Aliud vas in honorem, aliud in
contumeliam. 238

11. 16. Si radix sancta, & rami. 83

Eod. 34. Quis enim cognouit sensum
Domini? aut quis consiliarius eius
fuit? 160

13. 1. Non est potestas nisi à Deo. 113

EX I. AD CORINTH.

Cap. 1. 22. Dedit pignus Spiritus in
cordibus nostris. 46

Eod. 24. Christus Dei virtus, & Dei
sapientia. 130

2. 12. Tempus breue est: ergo qui ha-
bent vxores, tanquam non ha-
bentes sint. 48

Eod. 16. Quis enim cognouit sensum
Domini? 160

4. 13. Tanquam purgamenta huius
mundi facti sumus omnium peri-
psēma vsque adhuc. 102

9. 25. Et illi quidem vt corruptibilem
coronam accipiant, nos autem
incorruptam. 90

10. 10. Neque murmuraueritis, sicut
quidam eorum murmurauerunt,

R r 3 & pe

- & perierūt ab exterminatore. 29
 11. 32. Nam si nos ipsos diiudicarem
 mus, nequaquam iudicaremur;
 cū iudicamur autem à Domino
 corripimur. 208
 15. 32. Comedamus, & bibamus, cras
 enim moriemur. 51

EX II. AD CORINT.

4. 6. Deus, qui dixit, è tenebris lucem
 splendescere. 159
Eod. 8. Laborauimus, sed non desti-
 tuimur. 192
Eod. 17. Et quod momentaneum est,
 & leue tribulationis nostræ supra
 modum æternum gloriæ pondus
 operatur. 73
 12. 7. Datus est mihi Angelus Sata-
 næ, qui me colaphizet. 63

EX EP. AD GALAT.

6. 14. Mihi absit gloriari nisi in cruce
 Domini nostri Iesu Christi: nam
 in ea est salus, vita, & resurrectio
 nostra. 58

EX EPIST. AD EPHES.

- Cap.* 1. 9. Vt notum faceret sacramen-
 tum voluntatis suæ. 57
 4. 3. Solliciti seruare vnitatem Spiritus
 in vinculo pacis: vnum corpus; &
 vnus spiritus, sicut vocati estis in,
 &c. 132
Eod. 30. Nolite contristare Spiritum
 sanctum. 26
 5. 13. Omnia autem, quæ redarguun-
 tur, à lumine proferuntur, vel ma-
 nifestantur. 54
 6. 17. Induite vos armaturam Dei, vt
 possitis stare aduersus insidias dia-

boli.

107

EX EPIST. AD PHILIP.

3. 8. Existimo omnia detrimentum
 esse propter eminentem sciētiam
 Iesu Christi Domini mei: propter
 quem omnia detrimentum feci,
 & arbitror vt stercora, vt Chri-
 stum lucrifaciam. 125
Eod. 19. Quorum finis interitus, quo-
 rum Deus venter est. 41
 4. 5. Modestia vestra sit nota omni-
 bus hominibus. 56
Eod. 7. Pax Dei, quæ exuperat omnē
 sensum. 104
Eod. 13. Omnia possum in eo, qui me
 confortat. 135

EX EPIST. AD COLOSS.

- Cap.* 1. 12. Dignos nos fecit in partem
 sortis Sanctorum in lumine. 103
 2. 3. In quo sunt omnes thesauri sa-
 pientiæ & scientiæ Dei abscon-
 diti. 125
Eod. 23. Non in honore aliquo ad sa-
 turitatem. 126
 3. 9. Expoliantes vos veterem homi-
 nem cum actibus suis, & induen-
 tes nouum eum, qui renouatur in
 agnitionem, secundum imaginem
 eius qui creauit illum. 61
 11. 14. Fide Moses grandis factus ne-
 gauit se esse filium filiae Phara-
 onis, magis eligens affligi cum po-
 pulo Dei, quàm, &c. 191

EX I. AD THESSAL.

5. 8. Nos autem, qui diei sumus, so-
 brij simus, induti lorica fidei, &
 charitaris, & galeam spem salu-
 tis.

Index sacra Scriptura.

tis.

107

na, &c.

71

EX I. AD TIMOTH.

- 4.10. In hoc & laboramus, seu persecutionem patimur, & maledicimur, seu probris afficimur, quoniam speramus in Deo viuente. 56
5.3. Viduas honora, quæ verè viduæ sunt. 126

EX II. AD TIMOTH.

2. 21. Vas vtile domino ad omne opus bonum paratum. 216
3. 4. Effertur aduersus omnem, qui Deus nominatur, aut σελασμα colitur. 229

EX EPIST. AD HEBR.

- 4.12. Viuus est sermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio accipiti. 185
Eod. 13. Omnia enim sunt munda & aperta oculis Dei Episcopiorum animarum nostrarum. 27
9.27. Statutum est hominibus semel mori. 48
10.31. Nam horribile est incidere in manus Dei viuentis. 102.113
11. 4. Fide plurimam hostiam Abel, quàm Cain, obtulit Deo, per quã testimonium consecutus est, esse iustus, &c. 170
Eod. 5. Enoch translatus est, ne videret mortem, & non inueniebatur, quia, &c. 94
Eod. 7. Fide Noë responso accepto de iis, quæ adhuc non videbantur, &c. 171
Eod. 9. Fide demoratus est in terra repromissionis, tanquam in alie-

- na, &c. 71
12. 5. Fili mi, noli negligere disciplinam Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris. Quem n. diligit Deus, castigat, &c. 79
Eod. 8. Si extra disciplinam estis, ergo adulteri estis, & non filij. 84

EX I. PETRI.

2. 22. Qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius. 134
5.8. Circuit quærens quem deuoret. 95

EX I. IOANNIS.

- Cap. 1.5. Lux est, & tenebræ in eo nō sunt vllæ. 134
3.2. Similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est. 102
Eod. 12. Quoniam opera eius maligna erant, fratris autem iusta. 170

EX IACOBO.

- Cap. 1. 4. Patientia opus perfectum habet. 56
Eod. 5.6. Si quis indiget sapientia, postulet à Deo; postulet autem in fide nihil hæsitans: qui enim hæsitat, similis est fluctui maris, qui à vento mouetur, & circumfertur. Vir duplex animo inconstans est in omnibus viis suis. 22. 23. 116. 153
3. 17. Quæ de sursum est sapientia, primùm quidem pudica est. 132
4.6. Superbis Deus resistit, cum humilibus det gratiam. 206
Eod. 15. Quæ est vita vestra? vapor ad modicum parens, & deinceps exter

Index sacrae Scripturae.

exterminabuntur. 46

EX EPIST. IVDÆ.

Vers. 12. Arbores autumnales, infructuosæ, bis mortuæ, eradicatæ. 91

14. Prophetavit autem de his septimus ab Adam Enoch. 227

EX APOCALYPSI.

Cap. 3. 16. Quia tepidus es, & nec frigidus, nec calidus, incipiam te

euomere ex ore meo. 281

Eod. 20. Ego sto ad ostium, & pulso. 116

6. 8. Et ecce equus pallidus: & qui sedebat super eum nomen illi mors, & infernus sequebatur eum, &c. 33

12. 9. Proiectus est ille draco serpens antiquus, qui vocatur diabolus, & Satanas, & proiectus est in terram. 63

14. 13. Vox de cælo audita est, Beati mortui, qui in Domino moriuntur. 55-93

RERVM

RERVM AC VERBORVM

OMNIVM, QVÆ HOCCE IN

COMMENTARIO TRACTANTVR,

atque continentur INDEX generalis.

A

Aaron.

Aron oratione armatus
occurrit. 287. continuit
exterminatorem, ibid.

Aaron ignis grassantis
vim præclufit, ibid. quibus armis
indutus vicit vastatorem, fibique
subiecit. 288

Abiron, & Dathan strages. 287

Abraham.

Abraham feruatus in Babel, è bello
quatuor Regum liberatus, & de
Ur Chaldæorum à sapientia. 171

Abraham idololatra non fuit. 172

Abrahæ virtus in filio immolando.
172

Abusus rerum ad vitia. 225

Academici auditoris mos. 26

Actio, Agere.

Actio gratiarum magis à fideli debi-
ta. 304

Actus initium, pro actu ipfo. 281

Agere cum Deo, nobilitas sapien-
tiæ. 145

Adam.

Adam à Lucifero tentatus. 63

Adam vtrum fit adeptus æternam
salutem. 166

Adam sepultus in loco Caluariæ.
167

Adam pœnitentiam egit foliis ficus
textus, Pfalmum composuit. 168

Adam vim habuit contra aduerfa
omnia. 169. omnium dominus.
ibid.

Adæ ad Christum precatio, ex Nico-
demo eius discipulo. ibid.

Adæ caluaria obtigit Sem eius pri-
mogenito. ibid.

Adæ ossa filiis Noë partita. ibid.

Adamum custodiuit sapientia, & à
peccato eripuit. 166

Adamo solo Salomon inferior. 129

Admonitio ad legis obseruantiam.
248

Ægyptij.

Ægyptij duriter cruciati, eorumque
dolor duplex. 189

Ægyptij animalculis puniti pro ani-
malibus adoratis. 191

Ægyptij puniti per animalia, per quæ
peccauerunt. 246

Ægyptij infcij iudiciorum Dei popu-
lum

Index Rerum

lum retinebant. 260
 Ægyptij quarumcunque rerum mo-
 tu terrebantur. 267
 Ægyptij pacem ab Israëlitis postula-
 bant. 277
 Ægyptij Hebræos abire rogabant. 278
 Ægyptij ad interitum puniti. 297
 Ægyptij obliti calamitatum prio-
 rum, Israëlém sunt persecuti. ibid.
 Ægyptij cæcitate pressi, vt Sodomi-
 tæ. 303
 Ægyptiorum submersio. 179
 Ægyptiorum cadauera ad littus eie-
 cta. ibid.
 Ægyptiorum interitus præfati. 188
 Ægyptiorum visa afflictione, Israëliti-
 tæ beati habebantur. 276
 Ægyptiorum primogeniti cædis suæ
 causam ostendebant. 286
 Ægyptiorum, & Israël ultio diuersa. 286
 Ægyptiorum supplicia noua. 300
 Ægyptiorum, & Sodomitarum in-
 hospitalitas collata. 301
 Ægyptiis, & Israëlitis eadem iura. 30
 Æmulari, aut zelare quid sit. 30
 Æqualis in vitam introitus, & exi-
 tus. 124

Aër.

Aër, quo viuimus, pro tempore vitæ
 accipitur. 49
 Aër Ægypti obductus tenebris. 270
 Aëris crassitas. 261
 Ærumnis vitæ transactis, iusti in pace
 degunt. 70
 Ætas prima ab Adam vsque ad Noë
 Barbarismus vocata. 227

Afflictio.

Afflictio piorum, & impiorum di-
 uersa. 189

Afflictio legis memoriā induce-
 bat. 249
 Afflictionum dissimilis exitus, pio-
 rum, & impiorum. 191
 Agnus clam sacrificatus. 283
 Ἀλογα ἐρπετα, quæ intelligantur. 191

Altare.

Altare templi maius est altari taber-
 naculi: item & noui Testamenti
 superat illud. 159
 Altaris tabernaculi mensura. ibid.
 Ambitio idola inuexit. 228
 Ambrosia quid. 304
 Amenophis Rex Ægypti. 178

Amor.

Amor charorum, causa idololatriæ. 228
 Amor Dei efficit, vt non peccemus. 236
 Amoris signum, mors præ propere. 94

Anaxarchus.

Anaxarchus cur iustitiam Iouis assef-
 sorem esse dixerit. 18
 Anaxarchi celebre dictum. 69

Angelus.

Angelus exterminator cui cessit. 292
 Angelorum panes, manna, & quæc. 252
 Angor iniustorum in iudicio. 102

Anima. Animus.

Anima, pro vita. 30
 Anima, seu ratio, quid. 45
 Anima, pro natura. 151. pro deside-
 rio, ibid. bona, bona bona, natura,
 bona indoles. ibid.
 Animæ charitate destituta mors. 46
 Animæ iustorum curæ sunt Deo. 69

Ani

Verborum.

Animam hominis aëreā fuisse, mul-
torum placitum Philosophorum.

44

Animus in auribus, cur. ibid.

Animi deliquium patiebantur ægy-
ptij. 266

Animalia.

Animalia culta ab ægyptiis deterio-
ra aliis. 241. nulla pulchritudine
prædita, qua colantur. ibid. sunt à
Deo maledicta. ibid.

Animalium motus ex pauore. 271

Animalibus minutis, non autem fe-
ris, puniti sunt ægyptij. 192

Anthropomorphitarum hæresis. 61

Aqua.

Aqua versa in sanguinem Hebræis.
186. virga eruta è petra. ibid.

Aquæ de petra beneficium. ibid.

Aquæ donum eum siti ægyptiorum
collatum. 186

Aquæ limpida servata in terra Ges-
sen. ibid.

Aquæ Nili sanguineæ. 187

Arbor.

ab Arbore metaphora propagatio-
nis filiorum. 83

Arbores bis mortuæ, impij. 91

Arca.

Arca Noë iustum servavit, idolum
nullum. 224

Arcae instar est baptismus. ibid.

Arcâ Noë liberat sapientia. 171

Architectus sapiens quis vocatur. 6

Aristotelis de homine sententia. 42

Ars.

Ars nauigandi præfertur idolis. 222

Ars auxit idoli cultum. 229

Artis Magicæ ægyptiorum vanitas.

263

Artis opus exprobratur idololatriis.

216

Artificis idolorum insania. 239

Astronomia per sapientiam acquiri-
tur. 147

Athenagoræ dictum egregium de
Deo. 27

Attributa Sapientiæ num creatæ, an
increatæ sint. 130

Auctor.

de Auctore libri Sapientiæ, prima
sententia. 3. secunda, & tertia. 4

Auctoris admonitio ad pium Lecto-
rem, ac Sapientiæ studiosum. 15

Auctores primi idololatriæ qui fue-
rint. 227

Augustinus quem auctorem assignet
libro Sapientiæ. 4

Aurum.

Aurum vim diuinam notat. 290

Auri lamina quid significet. ibid.

B

Bacchanalia quid. 230

Baiethos, & Sadoc hæresim Sa-
maritanorum promouerunt. 41

Baltheus, seu cingulum, vel zona
quid. 288

Baptismus.

Baptismus instar arcæ. 224

Baptizati, initiati sunt. 84

Bellum ignorantia quodnam voce-
tur. 229

Belus Deus quis fuerit. 228

Beneficium.

Beneficium aquæ de petra quod. 185

Index Rerum

Beneficium Dei ingens, vera religio.

236

Beneficium coturnicum quale. 247

Beneficium Dei maximum est, non
pari quæ alij. 277

Benignitas.

Benignitas suauem Deum reddit.

235

Benignitas Dei alatrix omnium. 255

Bestia.

Bestiis furor nouus inditus. 193

Bestiolarum plagæ quatuor. 191

Bonus.

Bonum mortis quod. 73

Bonorum calamitas, quæ bona eis
apporret. 69

Bonorum confiliatrix sapientia. 147

Bonis malus prodest. 190

Bonitas Dei in rebus elucet. 138

Bonitas ingenij à sapientia proficisci-
tur. 149

Brachæ, vel feminalia, quid. 288

Breuitatis, ac imbecillitatis vitæ sym-
bolum. 50

C

Cadauer.

CAdauer impiorum vile. 97

Cadauera Ægyptiorum ad lit-
tus eiecta. 179

Cæci serò videbunt. 103

Cædes.

Cædes omnium æqua. 285

Cædis primogenitorum in Israël
tempus. 282

Cædis suæ causam ostendebant pri-
mogeniti Ægyptiorum. 286

Caim.

Caim impius. 41

Caim vita, ex Iosepho. 52

Caim sapientiæ delertoris exēplum,
qui fratrem occidit. 169

Caim mortem primus intulit fratri.
170. eius impietas. *ibid.*

Calamitas.

Calamitas bonorum, quæ bona eis
apporret. 69

Calamitas ingens tenebrarum no-
mine notatur. 268

Calamitatum priorum obliti Ægy-
ptij, Israëllem sunt persecuti. 297

Caluaria Adæ obtigit Sem eius pri-
mogenito. 168

Calyx quid. 49

Campus.

Campus ingurgite germinasse quo-
modo intelligatur. 298

Campus herbosus propriè apparuit.
ibid.

Canticum triumphale filiorum Is-
raël. 299

Casu omni facta, qui senserint Phi-
losophi refutantur. 44

Celeritas executionis verbi Dei. 286

Certamina Iacob proposita, ut illa-
strior fieret victoriis. 176

Chaldæi persecuti sunt Abraham.
171

Chananei.

Chananei vilium animalium cultores.
208. tanquam pueri rebus
puerilibus puniti. 209. eorum in-
teritus. *ibid.*

Chananeorum sacra. 201

Chananeorum sacrificia, & epulæ.
202

Chana

Verborum.

Chananeorum malitia congenita.

204

Chananeorum scelera. 208

Chananeos ad pietatem Deus induxit. 200

Charitas.

Charitas emicat in omni actione. 46

Charitas officina, cor. ibid.

Chorus canentiam, & flentium Hebraeorum. 284

Christus.

Christus, & Apostoli sumunt testimonia ex libro Sapientiae. 2

Christus Dei filius. 54

Christus solus ex auctoritate iudex. 76

Christus auctor sapientiae omnibus praeferendus. 125

Christi ratio, ob quam inuectus fuisse videtur in Scribas, & Phariseos. 65

de Christi aduentu posteriore. 108

Christi miseratione fortis fuit Abraham. 172

Christi nomen Deo obiectum valet melius oranti, quam trium Patrum. 157

Christi crux iuste seruat. 224

Christum regem lex parturiebat. 72

Christianus populus hodie merito sapiens dicitur, & quare. 8

Cibus.

Cibus Mannae cum cibis Aegyptiorum collatus. 278

Cibi Aegyptiorum cum cibo Israelis collatio. 247

Ciborum fastidium. ibid.

Cingulum, seu balthus, vel zona quid. 288

Clementia.

Clementia Dei quanam sit. 195

Clementia Dei in nobis poenas in aliis videntibus. 208

de Cognitione Dei cum vera religione coniuncta differit Salomon. 181 9

Colores quatuor significant quatuor elementa. 290

Columna.

Columnae nubis figura quae. 280

Columnae ignis, & nubis diuersitas vnde. 281

Conceptio nocte salutarior. 123

Conditio prima pueri discantis. 19

Conclusio operis cum gratiarum actione. 304

Conscientia mala timida. 263. maiora praesagit mala. ibid. vlcere premitur. 264

Consilium.

Consilium Dei de iustis. 96

Consilium insanum Pharaonis. 297

Consilia hominum incerta sine sapientia. 161

Consiliator malus fascinator est. 95

Constantia iusti describitur. 77

Consuetudo cauenda impiorum. 55

Continens, pro possessor, seu compos. 152

Contumeliosi, & maledici in Deum poena. 27.30

Conuiuium sanguinolentum. 202

Cor.

Cor duplex quid sit. 21

Cor simplex non tentat. 23

Cor, caloris, & spirituum officina. 45

Cor, officina charitatis. 46

Corona ex rosis sacra Musis fuit. 49

Index Rerum

Corpus.

- Corpus, ligamen animi. 73
 Corpus resurgentium emicabit. ut
 scintilla. 75
 Corporis extincti index. 45
 Corporis grauitas impedit scire Deū.
 161
 Corripere, propriè est celeriter rape-
 re. 26

Coturnices.

- Coturnicum sapore recreati Israëli-
 tæ. 247
 Coturnicum beneficium quale, &
 quantum. 300
 Coturnicum donum duplex. 300
 Crabrones, muscarum species. 203

Creatura.

- Creatura omnis parebat Deo. 297
 Creaturarum officia in Israëlēm.
 ibid.

Crux.

- CruX Christi iustè seruat. 224
 CruciatuS grauior est validiorum.
 114
 CruciatuS piorum, Dei beneficium.
 247
 Cruciatibus impiorum consolantur
 pij in suis. 189
 Culpa pœnam indicit. 230

Cultus.

- Cultui Dei dicata, Sancta sunt. 132
 Cultum idoli ars auxit. 229
 ad Cultum Dei iudem ritus Israëlitis
 & Aegyptiis. 302
 Cultores operum hominum miseri.
 215

Cupiditas.

- Cupiditas sapientiæ ostium. 116
 Cupiditatis rotatio quæ. 95

Cura.

- Cura, & prouidentia Dei, qua suos
 seruat. 175
 Curarum leuamen, sapientia. 147

D

- D** Athan, & Abiron strages. 287
 De particula Græca pro con-
 iunctione, &, accepta. 23
 an Defluxus aquæ de rupe fuerit or-
 dinarius, & communis. 185
 Delusi aërem tenebris offusum vi-
 dere se putabant. 270

Deus.

- Deus qui quærendus. 22
 Deus mortis factor qui dicatur. 31
 Deus qui venefica fecit. 32
 Deus creauit hominem ad immorta-
 lem vitam. 59
 Deus iustos excipit uti sacerdotes. 75
 Deus tutum se, suumque iustum ser-
 uat. 97
 Deus exigui miserebitur. 113. iude
 æquus. ibid.
 Deus sponte se offert pro homini-
 bus. 115
 Deus eloquentiæ, & sapientiæ au-
 ctor. 128
 Deus supra postulata dat. 129
 Deus non puniuit Aegyptios feris,
 sed minutis animalibus. 192
 Deus metitur pœnas iuxta sapien-
 tiam, non iuxta potentiam. 194
 suis prospicit. ibid.
 Deus potentiam suam continet, &
 temperat sua misericordia. 195

Deus

Verborum.

Deus induxit Chananæos ad pietatem. 200
 Deus dedit Iudæam Israël. 203
 Deus innocentem non damnat. 205
 Deus superbis sapientibus resistit. 206
 Deus punit, ut medeatur. 207
 Deus genesiarcha pulchritudinis. 214
 Deus ex rerum pulchritudine cognoscitur. 215
 Deus iter præbuit per mare Israël. 223
 Deus, hypostasis. 252
 Deus non solo sustentat pane. 255
 Dei consilium de iustis. 96
 Dei imperatoris munus, eiusque ultio. 106
 Dei ultoris, & irati hypotyposis. 107
 Dei cultui dicata, Sancta sunt. 132
 ex Dei potentia prodit sapientia. 137
 Dei bonitas in rebus elucet. 138
 Dei cura, & providentia, qua suos servat. 175
 Dei exercitus qualis. 192
 Dei clementia quænam sit. 195
 Dei elogium erga homines. ibid.
 Dei æquum iudicium punientis. 205
 Dei potentia, iustitiæ fons. ibid.
 Dei clementia in nobis pœnas in aliis videntibus. 208
 Dei descriptio, tam ex sacris, quam ex aliis scripturis. 213
 Dei excellentia ex creatis colligitur. 214
 Dei amor efficit, ut non peccemus. 236
 Dei beneficium ingens, vera religio. ibid.
 Dei est occidere, & viuificare, cum homo solum occidat. 250
 Dei benignitas alitrix omnium. 255
 Dei beneficiû, non pati quæ alij. 277

Dei nomini, & Patris meritis cessit Angelus exterminator. 293
 Dei effigies visa. 301
 Deo iustorum animæ maximæ curæ sunt. 69
 Deo quod curæ sit iustus, veritas est. 78
 cum Deo agere, sapientiæ nobilitas. 145

Deo parebat omnis creatura. 298
 Deum nil latet, ideo dicitur Episcopus animarum nostrarum. 27
 Deum scire impedit grauitas corporis. 161
 Deum impios punientem nemo damnet. 204
 Dij gentium quid significabant. 214
 Desertum, hospitium populi Israëliti. 279
 Desiderium habens sapientiam. 145

Diabolus.

Diabolus cui bono inuidit. 62
 Diabolus mortem omnem inuexit. 65
 Diaboli astu homo cum cecidit, perdidit immortalitatem. 62
 Diaboli sequaces mortem incurrun. 63. necem inuehunt. 64
 Diaboli nomine Lucifer intelligitur. 63
 Diaboli inuidia idola aduexit. 228
 Dicere sentiendo quid sit. 128

Dies.

Dies iudicij iudicatur. 85
 in Die iudicij iusti fulgebunt. 75
 Dierum trium nox longa. 261

Diffidentia.

Diffidentia Deo contraria cur. 24. 25
 Diffidentis cogitatio contumeliosa Deo. 23

Diluuium

Index Rerum.

Diluvium inductum propter Caim. 170

Discipulus. Disciplina.

Discipulus qualis debet esse erga magistrum. 20

Discipulus sapientiæ qualis. 26

Discipuli negligentis incommoda. 79

Discipulorū duplex genus repellitur ab schola Sapientiæ. 11

Discipulorum Sapientiæ conditiones quæ. 12. 13

Disciplina quid, & quotuplex. 79

Disciplina, via ad sapientiam. 114

Disciplinæ veræ magistra sapientia. 145

Disertus, & certus quī differant. 134

Diuitia.

Diuitiarum vsus qualis. 104

Diuitiarum mater, sapientia. 149

Doctrina.

Doctrina recta sub nominibus deorum. 214

Doctrina, & Veritas quid denotent. 290

Dolor duplex Ægyptiorum duriter cruciatorum. 189

Donum coturnicum duplex. 301

Dotes claritatis, & agilitatis. 75

Duplicitas quid sit. 21

E

Ecclesia.

Ecclesia accommodavit hæc verba, *Et is ipse, qui continet omnia*, aduentu spiritus sancti in die Pentecostes super Apostolos. 28
Ecclesia ferè tota consentit, quòd Christus descendens ad inferos

inde Adamum liberauerit. 167

Ecclesia Dei separanda à cultu impiorum. 203

Edictum de infanticidio redarguitur. 188

Effigies.

Effigies sculpta quæ diceretur. 236

Effigies Dei visa. 301

Ελέγχειν, verbum Græcum, quid significet 25

Elementa.

Elementa quatuor, per quatuor colores significantur. 290

Elementorum concentus deseruientium populo. 303

in Elementis harmonia seruata probatur exemplis. 304

Elogium Dei erga homines. 195

Eloquentia.

Eloquentiæ, & sapientiæ auctor quis. 128

Eloquentiæ partes Salomoni datæ. ibid.

Enoch exemplo probat 94. non est mortuus. 95

Enthusiasmus quid sit. 202

Epicurus.

Epicurus voluptatem summum esse bonum statuit. 48

Epicuri dictum, & oratio. 52

Episcopus.

Episcopus animarum nostrarum cur Deus dicatur. 27

Episcopus omnium sapientia. 135

Episcoporum nomina in diptychis scripta. 293

Epulæ, & sacrificia Chananæorum. 202

De Verborum.

ἔρρετα ἄλογα, quæ intelligentur. 191
Error philosophorū tolerandus. 215
Escæ ad delicias quæ dicebātur. 300
Esse in manu, præstò esse. 298

Eucharistia.

Eucharistia Deo debita. 255
Eucharistiæ instar manna vertebatur. 253

Eunuchus.

Eunuchus verus non fuit admissus in Ecclesiam. 81
Eunuchus dicitur castus coniugatus. 82
Eunuchi Euangelici qui fuerint. 81
Eunuchorum genus triplex. ibid.
Eunuchis quæ sors promittatur. 82
Ex sententia dicere, quid sit. 127
Exaltatio filiorum Israël describitur. 300
Excellentia Dei ex creatis colligitur. 214

Exclusi à diuina prouidentia. 261

Exercitus.

Exercitus Dei, quem armaturus est contra impios. 107
Exercitus Dei qualis. 192
Exercitum Israëliticum non præducebat nubes ab æstu defendens. 279
Exhortatio ad Sapientiam. 11

Exitus.

Exitus inspicendus in homine. 56
Exitus Hebræorum citus. 297
Exterminatorem continuit Aaron armatus oratione. 287
Exultatio filiorum Israël. 299

F

Faber lignarius quis dicatur. 216
Facūdia, & seria dicere, duo sunt,

quæ sibi à Deo data gratulatur Salomon. 127
Feminalia, vel brachæ quid. 288

Fides.

Fides docet librum Sapientiæ esse canonicum. 2
Fides Christi, quinta Sapientiæ acceptio. 7
Fides, prima conditio discipulorum Sapientiæ. 12
Fides certa fuit de resurrectione in lege. 72
Fidem diuinam, sapientiam esse existimandam, probatur ex Clemente Alexandrino. 8
Fide tenemus seruatum Adam. 167
pro Fide mors appetenda. 250
Figulus luto vilior. 239

Filius.

Filius impius à sacris arcebitur. 84
Filius Dei bonitatem solam habet. 139
Filij diaboli inuidi. 64
Filij diaboli mortem inferunt iustis. 65
Filij adulterini à sacris arcebantur. 84
Filij adulterini non prosperantur. 91
Filij patrum imitatores. 93
Filiorum adulterorum perditio. 92
Filiorum cæsores quinam dicebantur. 203
Flagellum Dei spem generat. 208
Flagitiosus crucem fert in se. 264
Fiatu narium, anima. 44
Fletus homini naturalis. 124
Flos temporis quis. 49
Fœdus impiorum. 36
Foliis ficus reclus Adam pœnitentiam egit. 168

Index Rerum

Fons.

Fons probitatis, institutio recta. 19
Fons malorum, peccatum. 36
Fons malorum omnium, iniquitas. 107

Fons omnis miseriae, natum esse de muliere. 158

Fons iustitiae, Dei potentia. 205

Fructus.

Fructus, pro filio. 83

Fructus intempestiui regionis Pentapolis. 173

Fulmina.

Fulmina è nube iaculata. 301

Fulmina in Sodomitas conferuntur cum fulminibus in Aegyptios iaculatis. ibid.

G

GAbaon, locus in quo sapientiam à Deo postulauit Salomon, & accepit. 151. 152

Gentium dii quid significabant. 214

Gladius, verbum Dei. 285

Gloria.

Gloria futura qualis sit, & quibus diuitiis floreat. 106

Gloria filiorum Israël, in veste sacra portari. 292

Gradatio ad sapientiam. 116. 117

Græcismus, seu Hellenismus quando cœpit. 227

Gratia, pro victoria. 180

Grauitas corporis scire Deum impedit. 161

Grunnitus, seu murmur propriè est seruorum pigrorum. 29

H

Hæresis.

Hæresis, corporis meritis animas tribuentium, refutatur. 149

Hæresim Samaritanorum quis promouit. 41

Harmonia seruata in elementis probatur exemplis. 303

Harpocrates cur in aditu collocabatur. 57

Hebræus.

Hebræus populus olim meritò sapiens dicebatur, & quare. 8

Hebræi metu obmutescentes. 180

Hebræorum canentium, & flentium chorus. 284

Hebræorum exitus citus. 297

Hebræos abire rogabant Aegyptij. 278

Hemispheria duo per superhumorale Sacerdotis significantur. 290

Heracliti sententia de anima. 45

Hieronymus, & alij, quem auctorem assignent libro Sapientiae. 4

Holocarpoma, & holocaustoma in quo differant. 74

Homo.

Homo qui tentet Deum verbis, aut factis. 22

Homo hominem non redimet. 43

Homo utrùm sit imago Dei animo, an corpore. 60

Homo naturâ Deo similis in ratione. 161

Homo cum cecidit astu diaboli, perdidit immortalitatem. 62

Homo, paruus mundus. ibid.

Homo natus omnibus destitutus. 124

Homo

Homo quorsum à Deo creatus. 157
 Homo facit Deum se inferiorem.
 240
 Homo impotens, qui sui nō sit com-
 pos. 266
 Hominis status felix. 32. quem pœ-
 na secuta est. ibid.
 Hominis fragilitas. 123
 Homini infernus dominatur per
 mortem. 33
 Homini quid afferat nasci. 73
 Hominem liberum iustitia facit. 34
 Hominem creavit Deus ad immor-
 talem vitam. 59
 Hominem quantum impediat igno-
 rantia. 161
 Homines Deo gratos esse oportet.
 256
 Homines quomodo non interibant,
 si adeo spissus aer erat. 270
 Hominum consilia incerta sunt sine
 sapientia. 161
 Honos, pro subsidio. 126
 Hospites utiles Aegyptiis Israëlitis. 302
 Hospitium populi Israëliti quod.
 279
 Humiles honorant potentiam. 206
 Hymnus post cœnam. 284
 Hypotyposis cœdis primogenito-
 rum. 285

I.

Jacob.

Iacob cur profugus iræ dicatur.
 174
 Iacob locupletatus, & quantum.
 175. à Laban liberatus. ibid. à pe-
 riculis tutatus. ibid.
 Iacob hilariter exceptus ab Aegyptiis.
 302
 Iacula Dei recta in quos desiliēt. 107

Idolum. Idololatra. Idololatria.

Idolum homini perniciosum. 229
 Idolum terrâ vilius. 239
 Idoli cultum ars auxit. 229
 Idola æterna non sunt, ergo nec dij.
 226
 Idola inuexit ambitio. 228
 Idola infanda, seu innominata quæ
 dicebantur. 230
 Idola coluisse Israëlitas, multis con-
 star. 237
 Idololatra nemo palàm sub Dauide.
 ibid.
 Idololatræ pro utroque puniendi.
 230
 Idololatræ exprobratur artis opus.
 216
 Idololatria rerum inanimatarum re-
 prehenditur. 214
 Idololatria, fornicatio. 225
 Idololatriæ origo. 217. 226. contra
 illam inuectores facti. ibid.
 Idololatriæ causa, amor charorum.
 228
 Idololatriæ exortæ vera religio obie-
 cta. ibid.

Ignis.

Ignis prælatus Regibus Persicis. 227
 Ignis vis impedita. 251
 Ignis, & pluuia permanent intacta.
 254
 Ignis diuersus effectus. 255
 Ignis, & nubis columnæ diuersitas
 vnde. 281
 Ignis grassantis viam præclufit Aa-
 ron. 287
 Ignis naturæ suæ oblitus. 303
 Igne durum manna, Sole liquidum
 fiebat. 255
 Ignem adorandum quis inuexit. 227

T. 2

Ignis.

Index Rerum

Ignorantia.

- Ignorantia quantum impediatur hominem. 161
 Ignorantia causæ cruciarum auget. 264
 Illiteratis etiam philosophari licet. 13
 Imagini Dei diabolus inuidit. 62
 Imbecillitatem suam obiicit Salomon. 158
 Immortalitas quænam sit, de qua sit sermo à Sapiente. 59
- Impius.*
- Impius cur non sit abiturus impunitus ex diuino iudicio. 28
 Impius, & impietas infensa Deo. 224
 Impius, & idolum punietur. 225
 Impium mala implicant. 265
 Impia intelligentia de resurrectione. 43
 Impij tollunt spem, & metum. 58
 Impij, arbores bis mortuæ. 91
 Impij suæ impietatis monumenta relinquant. 174
 Impiorum quatuor principia. 43
 Impiorum impia collectio. 48
 Impiorum animus, & capitale odium describitur, quo accensi sunt aduersus quemque iustum. 53
 Impiorum cæcitas quænam sit. 57
 Impiorum consuetudo cauenda. 55
 Impiorum dirus finis. 85
 Impiorum cadaver vile. 97
 Impiorum pauer in iudicio. 102
 Impios punientem Deum nemo damnet. 204
 In manu esse, præstò esse. 298
 Incoinquinatus quis dicatur. 134
 Incommoda negligentis discipuli. 79
 Indigentia, inuentrix rationum ad postulandum. 158

Infantes.

- Infantes, pro stultis. 239
 Infantium nutritio fragilibus, & molestis. 124
 Infantium laudes Deo gratæ. 180
 Infanticidij poena. 187

Infernus.

- Infernus dominatus homini per mortem. 33
 Infernus homini cæpit dominari per culpam. 34
 Inferni rex cur *αδης* appellatus. ibid.
 Inferni locus ubi. 105
 Inferorum regnum quod Poëtis. 34
 Infidelis Deo, & homini infidelis. 80
 Infirmitas cognita quid faciat. 124
 Ingenij bonitas, à sapientia proficiscitur. 149
 Ingratitudo philosophorum erga Deum. 215
- Inhospitalitas.*
- Inhospitalitas Aegyptiorum, & Sodomitarum collata. 301
 Inhospitalitatis amplificatio. 302
 Iniquitas omnia subuertit. 107. maiorum omnium fons. ibid.

Initium.

- Initium actus, pro actu ipso. 281
 Initiati ad sacra qui dicebantur. 84
 Initiatio quædam mors est. 74

Iniusti.

- Iniusti, iusti gloriam videbunt, inuidi. 101
 Iniustorum stupor subitus, & angor in iudicio. 102
 Inopiam suam agnoscit Salomon. 158

Insania

De Verborum.

Infamia artificis idolorum. 239
Inscitia res mala est temerariaque,
& eius remedia. 19

Instituta, seu vitæ rationes, viæ dictæ.
55

Institutio recta, est fons probitatis.
19

Interrogare, pro inquirere, aut examinare.
28

Invidia.

Invidia, Angeli peccatum. 63. æquissima simul, & iniquissima. ibid. viperæ similis. ibid. superbix filia. ibid.

Invidia diaboli idola inuexit. 228

Invidiæ natura. 117

Invidorum exempla præcipua. 64

Inuiti agnoscunt Dei populum. 285

Iocunditas sapientiæ quanta. 148

Ioseph à peccatoribus liberatus, prorex Ægypti proclamatur. 176. à falso testimonio liberatur. 177

Irati, & ultoris Dei hypotyposis. 107

Isaias à quo sectus, & occisus. 53

Israël. Israëlita.

Israël num in Ægypto idololatriæ studuit. 177. sanctus, & iustus cur dicatur. ibid.

Israël num fuerit idololatra. 237

Israël morfu serpentum admonitus ad bonum. 248

Israël, & Ægyptiorum ultio diuersa. 286

Israël data Iudæa à Deo. 203

Israëlem persecuti sunt Ægyptij, obli-
ti calamitatum priorum. 298

Israël pastus à Deo. 300

Israëlita cur filij lucis appellati. 276

Israëlita patrum laudes canebant. 284

Israëlita recreati sapore coturni-

cum.

Israëlita hospites vtilis Ægyptiis. 247

302

Israëlitum hospitium, desertum. 279

Israëlitis merces data pro seruitute. 178

Israëlitis, & Ægyptiis eadem iura. 302

Israëlitas quid ad canendum incitabat. 300

Iter Israël mirandum. 178

Iudæis librum Sapientiæ in arca minime reposuerunt. 2

Iudicium. Iudicare. Iudex.

Iudicium Sanctorum redarguendo fiet. 76

Iudicium Salomonis celebre. 148

Iudicium æquum Dei punientis. 205

Iudicij dies indicatur. 85

Iudiciorum Dei inscijs Ægyptij, populum Israëliticum retinebant. 260

Iudicare ex potestate, quid sit. 75

Iudicare, pro redarguere. 76

Iudex duriter iudicabitur. 113

Iudicis scutum, sanctitas. 106

Ius.

Ius in armis, ex Platone. 51

Iura eadem Israëlitis, & Ægyptiis. 302

Iussus asper, aut seuerus Dei. 204

Iustus.

Iustus est lux mundi, & quare. 54

Iustus quod curæ sit Deo, veritas est. 78

Iustus festinat exire de vita. 96

Iustus humanus esse debet. 206

Iusti constantia describitur. 77

Iusti, & iniusti differentia. 103

Iusti in pace degunt ærumnis vitæ

Index Rerum

- transactis. 70
 Iusti fulgebunt in die iudicij. 75
 Iusti insani habiti. 102
 Iustorum mors preciosa. 55
 Iustorum mors ignota impiis. 58
 Iustorum animæ curæ sunt Deo. 69
 Iustorum præmium quodnam sit. 73
 Iustorum propugnator mundus. 251
 Iustos excipit Deus uti sacerdotes. 75
- Iustitia.*
- Iustitia liberum hominem facit. 34.
 seruabat à morte. 35
 Iustitia, pro virtute. 146
 Iustitia vera vnde. 236
 Iustitiæ fons, Dei potentia. 205
 Iustitiam Iouis assessorem cur dixerit Anaxarchus. 18
- L**
- Labor.*
- L** Abores impiorum, ac piorum quid differant. 79
 Labores iusti vilipendunt iniusti. 101
 Lamina auri quid significet. 290
 Lapides duodecim, duodecim signa, vel duodecim menses significant. ibid.
- Laudes.*
- Laudes infantium Deo gratæ. 180
 Laudes patrum suorum canebant Israëlita. 284
- Lex.*
- Lex parturiebat Christum regem. 72
 Lex Dei per Israël em orbi data. 281
 Lex de celebrando Phasce. 283
 Lex de unitate populi seruanda. 284
 Legis peccata quæ. 53
 Legis obseruantia dux ad immortalitatem. 116
 ad Legis obseruantiam admonitio. 248
 Legis memoriam afflictio inducebat. 249
 in Lege certa fuit de resurrectione fides. 72
- Liber.*
- Libri Sapientiæ varia nomina, & distributio. 10.11
 Libro Sapientiæ quem auctorem assignet Augustinus. 4
 Librum Sapientiæ canonicum esse, fides docet. 2
 Librum Sapientiæ minimè reposuerunt in arca Iudæi. ibid.
 Libri duo, vnus Sapientiæ, alter qui inscribitur Ecclesiasticus, inter Prophetas numerandi sunt. 3
 Lingua, pro verbis per eam relatis. 27
 Loth liberatio à quo facta. 172
 Lumen stellarum nullum. 262
- Lux.*
- Lux mundi, iustus. 54
 Lux Israël, & nox ægyptiis conuictis in oculis. 270
 Lucis artificialis vsus nullus. 262
 Lucifer, diaboli nomine intelligitur. 63
- M**
- M** Adrianitarum fuga. 209
 Magicæ artis ægyptiorum vanitas. 263
 Magistratus instruit Sapientia. 14
 Mala punica, & tintinnabula quid designent. 290
- Malus. Malitia.*
- Malus prodest bonis. 90
 Malum

De Verborum.

Malum ignoratum magis cruciat.
265
Mala implicant impium. ibid.
Malitia levis, & inconstans est. 21
Malitia, pro pœna. 69
Malitia Chananæorum congenita.
204

Manasses, gener Sanabalat hæresim
Samaritanorum promouit. 41

Manna.

Manna, panis Angelorum cur di-
ctus. 252. eius sapor. ibid.
Manna figura panis Christi. 253. in-
star Eucharistiæ vertebatur. ibid.
Manna, non erat panis: sapor eius in
gustu mutatus. 254
Manna igne durum, Sole liquidum
fiebat. 255
Manna non liquefiebat. 304
Mannæ cibus cum cibus ægyptio-
rum collatus. 278

Manus.

Manus, pro tutela. 68
Manum Dei nemo effugit. 250
in Manu esse, præstò esse. 297
Manfuetudo reuerendum facit. 56
Maris via an re ipsa germinarit. 298
Materia inuisa quæ dicatur. 192
Matrimonium non polluit. 152

Memoria.

Memoria peccatorum inutilis. 97
Memoria præteritorum ad canen-
dum incitabat Israëlitas. 300
Mensura, pondus, & numerus rerum
quid sint. 194
Merces pro seruitute data Israëlitis.
178

Metaphora.

Metaphora propagationis filiorum

ab arbore sumpta. 83
Metaphora à negotiatione. 194
Metaphysica, est tertia Sapientiæ ac-
ceptio. 7

Metus.

Metus quid. 264. consilium adimit.
ibid.
Metum, & spem tollunt impij. 58
Miracula transitus maris. 298

Misericordia.

Misericordia iuuat orantes. 157
Misericordiæ fructus geminus. 202
Misericorum genera tria. 52

Mors.

Mors animæ quid sit. 30
Mors non est creata à Deo. 31
Mors amica finis omnium. 35
Mors inuitabilis. 43
Mors animæ charitate destitutæ. 46
Mors obfignata quomodo dicatur.
48
Mors iustorum pretiosa. 55
Mors iustorum ignota impijs. 58
Mors, corpori pœna inflicta. 60
Mors, malorum finis. 70
Mors, è vita in meliorem mutatio. 73
Mors, animi solutio. ibid. alia eius
definitio. 74
Mors, initiatio quædam est. ibid.
Mors immatura, iustis & iniustis di-
uersa. 93
Mors præpropere, amoris signum. 94
Mors præpropere Dei beneficium.
96
Mors oppetenda pro fide. 250
Mortis factor quæ Deus dicatur. 31
Mortis regia domus dicitur sepul-
crum. 33
Mortis secundæ nulla mentio in
lege. 36
Mortis

Index Rerum

Mortis bonum quod. 73
 Mortis portæ quæ. 250
 Mortis domus, sepulcrum. 268
 Mortem impij adsciuerunt. 35
 Mortem incurrunt diaboli sequaces. 63

Mortem omnem inuexit diabolus. 65
 à Morte ad vitam non est reditus. 47
 Moriturus Deum facit immortalem. 238

Moses.

Moses è domo Regia pulsus. 191
 Moses ultor cædis infantium. 282
 Mosi ducatus circa populum per
 vastissimam Arabiæ solitudinem. 184
 Mosi etymon quod. 282
 Mosi pueri factum diadema calcan-
 tis. ibid.
 Motus quiuis naturales terrebant
 ægyptios. 263
 Mulieres, pro adulteris. 89

Mundus.

Mundus vti statera. 194
 Mundus iustorum propugnator. 251
 Murmur, seu grunnitus, propriè est
 feruorum pigrorum. 29
 Murmuratio inutilis dicitur per
 miosin. ibid.
 Musarum fores patent. 118

Mysterium.

Mysterium quomodo definiatur. 57
 Mysteria oracula despiciebant. ibid.
 Mysteria cui pateant. ibid.
 Mysteria, sacrificia. 58
 Mysteria in cruce latentia. ibid.

N

Nasci.

Nasci, homini quid afferebat. 73
 Natum esse de muliere, fons est
 omnis miseræ. 158

Natio.

Natio nulla est sine Dei amico. 139
 Nationes, pro natales, origines, vel
 ortus mundi. 31
 Natura non est damnanda, quòd
 cum vtilibus perniciofa genera-
 rit. 32

Nauigare.

Nauigandi ars præfertur idolis. 222
 Nauigandi vsus. 223
 Nauium inuentores. ibid.
 Necem inuehunt sequaces diaboli. 64
 Ne habite sortem habebant in tent-
 plo. 82
 Nembroth ignem adorandum inue-
 xit. 227

Nemo.

Nemo certò nouit, quam viam infi-
 stat. 161
 Nemo damnet Deum punientem
 impios. 204
 Nemo Dei manum effugit. 250
 Nili aquæ sanguineæ. 187
 Ninus patrem suum in Deum reru-
 lit. 228

Nobilitas.

Nobilitas sapientiæ, cum Deo agere. 145
 Nobilitatis veræ origo quæ. ibid.

Noë.

Noë nauis inuentor primus. 223
 Noë,

Verborum.

Noë, spes mundi, seruatus. 224

Nomen.

Nomen regni cœlorum ignotum
veteri legi. 72

Nomini Dei, & Patris meritis cessit
Angelus exterminator. 293

Nomina duodecim Patriarcharum
Hebraicis literis exarata. 291

Nomina duodecim tribuum sculpta
in lapidibus, quid designent. ibid.

Nomina duodecim Patriarcharum
ad memoriam posita. 293

Nothi arcebantur ab Ecclesia. 84

Nox.

Nox longa trium dierum. 261

Nox tenebrarum quæ. 265. im-
pens, inanis, intolerabilis. ibid. in-
firma. 266

Nox immoderata, non potens mo-
dum imponere malis, Orci filia.
ibid.

Nox cædis primogenitorum in Is-
raël. 282

Nubes.

Nubes eadem nocte diēque serui-
bat. 178

Nubes ab æstu defendens non præ-
ducebat exercitum Israëliticum.
279. de hoc rationes adferuntur.
ibid. & 280

Nubes præmonstrat iter diu, noctū-
que eadem. 280. & de hoc ratio-
nes diluuntur. ibid. & 281

Nubis populum Israëliticum prædu-
centis natura. 279

Nubis, & ignis columnæ diuersitas
vnde. 281

è Nube fulmina iaculata. 301

Numen quid sit. 229

Numerus, pondus, & mensura re-

rum quid sint. 194

Nutritio fragilis infantium, & mole-
sta. 124

O

Oblatio grata sapientiæ. 116
Observantia legis dux ad im-
mortalitatem. ibid.

Occidere, & viuificare Dei est, cum
homo solum occidat. 250

Odium capitale, & animus impio-
rum describitur, quo accensi sunt
aduersus quemque iustum. 53

Officia creaturarum in Israël. 298

Officina.

Officina caloris, & spirituum, cor. 45

Officina charitatis, cor. 46

Opus.

Opus artis exprobratur idololatriæ.
216

Opus, & factor eius execrandi. 224

Operis conclusio cum gratiarum
actione. 305

Operum hominum cultores miseri.
215

Oratio, & dictum Epicuri. 52

Orbis.

Orbis totus lucidus, in quo animalia
sua obibant munera. 267. 269

Orbis totus in veste summi Sacerdo-
tis significatus. 288

Orcus.

Orcus ab virgendo dictus Festo. 34

Orcus impotens, quod reddat impo-
tentes. 266

Ornamenta Pontificis quatuor ex-
plicantur. 288

Ossa Adæ filiis Noë partita. 168

V u.

Pactio.

Index Rerum

P

Pactio sancta populi Israëlitici
quæ. 284

Panis Angelorum, cur manna dicta.
252

Παροργν, quid sit apud Græcos. 195
non Pati quæ alij, beneficium Dei
est maximum. 277

Patientia, iustitiæ probatio. 56

Pater.

Patris sapientia quid. 130

Patris meritis, & nomini Dei cessit
Angelus exterminator. 293

Patres tanquam ex diuina Scriptu-
ra, sumunt testimonia ex libro
Sapientiae. 2

Patres tres Deo obiecti valent oran-
ti, Christi nomen veriùs, ac me-
liùs. 157

Patrum laudes canebant Israëlitæ.
284

Patriarcharum duodecim nomina
Hebraicis literis exarata, & ad
memoriam posita. 291.293

Pax.

Pax, tertia discipulorum Sapientiae
conditio. 12

Pax, pro felicitate. 69

Pax post bellum. 70

Peccatum.

Peccatum, malorum fons. 36

Peccatum, mors; & quare. 55

Peccata legis quæ. 53

Peccatorum memoria inutilis. 97

Peccatores à Deo fugere nequeunt.
235

Pentapolis, seu Pentapolitana regio,
vnde sic dicta. 172

Peierantes citò qui sint. 230

Pharaonis consilium insanum. 297
in Phariseos, & Scribas ob quam ra-
tionem inuectus videtur Chri-
stus. 65

Pharmacum, vocabulum medium.
32

Philo.

Philo Alexandrinus, & Philo senior
non fuerunt auctores libri Sa-
pientiae. 4

Philo quid sapientiam esse dixerit. 8

Philonis dictum egregium de Deo.
27

Philosophus.

Philosophus quis habendus. 128

Philosophi voluptarij. 42

Philosophorum multorum placitum,
animam hominis aëream
fuisse. 44

Philosophorum, ac Theologorum
diuersitas de animarum diuersi-
tate. 150

Philosophorum tolerandus error.
215. ingratitude erga Deum. ibid.

Philosophia quomodo definiatur:
quot & quibus constet Christia-
na. 13.20

Philosophia data Salomoni. 128

Philosophari etiam licet illiteratis.
13

Pij.

Pij duobus modis exercentur. 56

Pij consolantur in suis, cruciatibus
impiorum. 189

Piorum, ac impiorum labores qui
differant. 79

Piorum, & impiorum afflictio di-
uersa. 189

Piorum cruciatus, Dei beneficium.
247

Pietas

¶ Verborum.

Pietas matris proponitur à Salomone. 158

Plaga.

Plaga grandinis quæ. 250

Plaga in germina inflicta. 251

Plaga tenebrarum quæ fuerit. 260

Plaga decima de cæde primogenitorum. 281

Plagæ bestiolarum quatuor. 191

Plato, & eius sectatores, quomodo sapientiam definierint. 8

Pluto, inferni rex. 34. ad hoc cur appellatus. ibid.

Pluuia, & ignis, permanent intacta. 254

Pœna.

Pœna maledici, & contumeliosi in Deum. 27.30

Pœna abiicientium sapientiam. 85

Pœnam culpa indicit. 230

Pœnas metitur Deus iuxta sapientiam, non iuxta potentiam. 194

Pondus, mensura, & numerus rerum quid sint. 194

Pontificis quatuor ornamenta. 288

Populus.

Populus Israëliticus cur sanctus fuerit dictus. 276

Populus sanctus ab electione dictus. 282

Populi Israëlitici hospitium, desertum. 279

Populum esse Dei, retrahit à peccando. 236

Portæ mortis quæ. 250

Potentia.

ex Potentia Dei prodit sapientia. 137

Potentia Dei, iustitiæ fons. 205

Potentia timorem generat, timor

virtutes. 236

Potentia exierit se in non ei subiectos. 206

Potentiam honorant humiles. ibid. ex Potestate iudicare, quid sit. 75

Præceptum.

Præceptum de templo ædificando factum Salomoni. 159

Præceptor pueris qualis quærendus. 19

Præmium iustorum quòdnam sit. 73

Præteritorum memoria incitabat Israëlitas ad canendum. 300

Primogenitus.

Primogeniti Ægyptiorum territi. 286

Primogeniti Ægyptiorum cædis suæ causam ostendebant. ibid.

Primogenitorum in Israël cædes quo tempore facta. 282

Primogenitorum cædes deplorata. 284

Princeps.

Princeps efficitur cuncta ordinantis simulachrum Dei. 18

Princeps, dominus, & pater. 205

Principia quatuor impiorum. 43

Probitatis fons, recta institutio. 19

Promissorum Dei confirmatio. 283

Propagationis filiorum metaphora ab arbore sumpta. 83

Prouidentia.

Prouidentia, & cura Dei, quâ suos seruat. 175

Prouidentiam negantes tempore Iob. 41

Prudentia.

Prudentia carnis, vel spiritus. 20

Prudentia senem facit. 93

V u 2 Pru

Index Rerum

Prudentia effectrix rerum humana-
rum. 146
Psalmum composuit Adam. 168
Pudor in iudicio iniustorum. 97

Puer.

Pueri discentis conditio prima. 19
Pueri inscij naturâ sunt. ibid.
Pyrae terror quâ fiat. 262

Pythagoras.

Pythagoras fide suos auditores ad
sapientiam instruebat. 8
Pythagoras primus philosophus, &
cur ita dictus. 12
Pythagoræ dictum, *Ipse dixit.* 20
Pythagoræ silentium quale. 26
Pythagoreorum fides quæ. 12

R

R Adix, pro patre. 83
Rationale in medio positum
terram edisserit. 290
Regio circum mare mortuum fu-
mum euaporans. 173

Rex. Regnum.

Rex, solus sapiens. 14
Regum exhortatio. 19
Regibus Persicis præferebatur ignis.
227
Regnum inferorum quod Poëtis. 34
Regni cœlorum nomen ignotum
veteri legi. 72
Regia mortis apud inferos. 33

Religio.

Religio vera obiecta idololatriæ ex-
ortæ. 228
Religio vera, beneficium Dei ingens.
236
Reprehensio infensum facit iustū. 54

Respectus, pro visitatione. 225
Resurgentium corpus emicabit vt
scintilla. 75
Retrò respicientes admonentur. 174
Reuerentia, pro clementia Dei. 206
Ritus ad cultum Dei iidem Israëli-
ris, & Ægyptiis. 303

Rosa.

Rosa sine spinis non capitur: & quid
significet. 50
Rosa contra crapulam valet. ibid.
Rosâ coronari cur. 49
Rosæ Veneri dicatæ, breuitatis sym-
bolum. 50
ex Rosis corona sacra Musis fuit. 49
Rotatio cupiditatis, quæ. 95
Ruperti sententia refutatur. 169

S

Sacerdos.

S Acedos cum toto mundo pre-
cabatur. 292
Sacerdotis ministerium concinnè
declaratum, & vnde. 293

Sacra.

Sacra, seu sacrificia, & epulæ Chana-
næorum. 201. 202
Sacra obscura, seu occulta quæ dice-
bantur. 229
Sacrificia, & epulæ Chananæorum.
202

Sadducei.

Sadducæorum hæresis. 41
Sadducæorum vita, ex Iosepho. 52
Sadoc, & Baiethos hæresim Samari-
tanorum promouerunt. 41
Sal, monumētum incredulitatis mu-
lieris, fœderis quoque signum per-
petuū

¶ Verborum.

petuò duraturum. 174

Salomon.

Salomon, libri Sapientiae auctor fuit
5. cur & auctor Ecclesiastici di-
ctus. ibid.

Salomon dederit de cognitione Dei
cum vera religione coniuncta. 9

Salomon duo sibi à Deo data gratu-
latur. 127

Salomon inferior solo Adamo. 129

Salomon quàm attentè auditus. 148

in Gabaon, sapientià postulat. 151

Salomon impollutus vsque ad vige-
simum tertium annum. 152

Salomon quibus fuerit sapientior.

153. conciliat Deum sibi, à nomi-

ne cõmuni, à nomine misericor-

dis, ab opere 157. quibus itè ratio-

nibus Deum inducat ad sapien-

tiam ipsi communicandam. ibid.

Salomon pietatem matris suæ pro-

ponit. 158

Salomon obiicit suam imbecillita-

tem. 158

Salomon inopiam suam cognoscit.

ibid.

Salomõ seruis Dei se annumerat, vt

vti seruo prouideat, suamque ino-

piam agnoscit. ibid.

Salomonis iudicium celebre. 148

Salomonis gloria quàm celebris fue-

rit. ibid.

Salomonis ætas. 151

Salomoni data philosophia. 128

Salomoni præceptum factum de

templo ædificando. 159

Salus.

Salutem æternam vtrùm sit adeptus
Adam. 166

Salutatio prima grata Deo. 256

Samaritanorum hæresim quis pro-

mouit. 41

Sancti.

Sancti qui intelligendi. 72

Sanctorum iudicium redarguendo
fiet. 76

Sancta sunt ea, quæ cultui Dei dica-
ta. 132

Sanctitas, iudicis scutum. 106

Sanguis fluuij, pro sanguine infan-
tium fuso. 188

Sanitas.

Sanitas ex aspectu Christi in serpẽte.
248

Sanitas prompta tribuebat Deo be-
neficium. 249

Sanare pro saluare. 31

Sapientia. Sapiens.

Sapientia, & religio segregari ne-
queunt, & quare. 8

Sapientia, pro disciplina, & custodia
legis Dei vsurpatur. 10

Sapientia instruit Magistratus. 14

Sapientia quæ fugiat. 24

Sapientia quid. 79

Sapientia præstat viribus. 112

Sapientia iustitia est Salomoni. 114

Sapientia occurrit omnibus. 115

Sapientia terrenum regnum dat. 117

Sapientia bonis corporis preciosior,
& quanti facienda. 125

Sapientia bona affert omnia. 126

Sapientia Patris, quid. 130

Sapientia creata, & increata quid.

ibid.

Sapientia impellit ad Deum 131. in-

telligentiam indit salutarium 132.

Deo deuouet. ibid. ad vnum fi-

nem omnia refert. ibid.

Sapientia se, suosque illæsos seruat.

134. non impeditur ibid. tutum

Index Rerum

- facit 135. omnipotens. ibid.
 Sapientia, omnium magistra spirituum 137. ex Dei potentia prodit.
 ibid. omnia permeat ut vapor ibid
 pura, ex puro fonte gloriæ Dei
 prodit. ibid. ex Deo, ut candor è
 Sole prodit. 138. efficacem reddit
 potentiam Dei. ibid.
 Sapientia omnia officia præstat: una
 cum sit, noua semper operatur:
 nunquam sine amicis Dei transit.
 139
 Sapientia refert Dei bonitatē, com-
 municando eam rebus. ibid.
 Sapientia Soli, & stellis prælata. 140
 non vincitur à malitia. ibid. utili-
 ter operari dat. ibid.
 Sapientia, magistra veræ disciplinæ.
 145. præest rebus, omnibus rebus
 præstantior, in cultu versatur vir-
 tutum, quæ dicta agricultrix. 146
 Sapientia rerum curiosam scientiam
 præstat: est bonorum consilia-
 trix. 147
 Sapientia, curarum leuamen. ibid.
 Sapientia reddit homines gloriosos.
 148. in bello, & in pace iuuat.
 ibid.
 Sapientia, diuitiarum mater. 149
 Sapientia docet placere Deo, estque
 necessaria ad Dei voluntatem
 sciendam. 160
 Sapientia Adamum custodiuit. 166.
 salutem omnium hominum præstò
 est. ibid.
 Sapientia suos cultores curat. 174
 Sapientia religionis comes. 176
 Sapientia hostes obuios protriuit.
 185
 Sapientia librum non esse canoni-
 cum, qui asserant. 2
 Sapientia librum canonicum esse, fi-
 des docet. ibid.
- ex Sapientia libro Patres, tanquam
 ex diuina Scriptura, sumunt testi-
 monia. ibid.
 Sapientia liber inter Prophetas nu-
 merandus. 3
 Sapientia liber canonicus definitur
 ab Ecclesia. ibid.
 Sapientia libri auctor non fuit Phi-
 lo Alexandrinus. 4
 Sapientia libro quem auctorem as-
 signet Augustinus. ibid.
 Sapientia nomen quodupliciter so-
 leat usurpari. 6.7
 Sapientia libri varia nomina, & di-
 stributio. 10.11
 Sapientia in discipulos officia. 11
 Sapientia liber primum Hebraicè
 scriptus. 15
 Sapientia discipulus qualis. 26
 Sapientia ostium, cupiditas. 116
 Sapientia oblatio grata, quæ. ibid.
 Sapientia pretium quod. 125
 Sapientia lumen inextinctum. 126
 Sapientia, & eloquentia auctor
 quis. 128
 Sapientia attributa, num creatæ, an
 increatæ sint. 130
 ex Sapientia increatæ laude creatam
 optamus, & petimus. 131
 Sapientia vis penetrantis omnia.
 144
 Sapientia nobilitas, cum Deo agere.
 145
 Sapientia iocunditas quanta. 148
 Sapientia liber num canonicus. 167
 Sapientia desertores facinorosi. 169
 Sapientiam quomodo definierit Pla-
 to, & eius sectatores. 8
 Sapientiam abiicientium pœna. 85
 Sapientiam postulat Salomon ad
 templum ædificandum. 160
 iuxta Sapientiam Deus metitur pœ-
 nas, non iuxta potentiam. 194
de Sa

De Verborum.

de Sapiencia omnigena, aut de increata num agat Salomon. 9

Sapiencia omnes saluati. 162

Sapiens quis dicatur, ex Aristotele. 6

Sapiens facile mobilis ad bonum. 134

Sapiens introspicit rem quamcunque, & forti animo præstat. 144

Sapientes, Dei imagines. 138

Sapientes, amici sunt Dei. 139

Sapientes, Deo sunt familiares. 145

Sapere, quid sit. 8

Sapor.

Sapor omnis est insitus mannae diuinitus. 252

Sapor mannae in gustu mutatus. 254

Saporis diuersitas in manna, vnde. 253

Sapore coturnicum Israëlitæ recreati. 247

Scalae Iacob visione quid significetur. 175

Scelus.

Scelus omne patrandum, & quare. 52

Scelera Chananæorum. 208

Exedra, quod genus nauigij. 224

Scientia.

Scientia Sanctorum quæ. 175

Scientiam rerum curiosam sapientia præstat. 147

Scientia indita Salomoni. 129

Sciniphes quid sint. 192

In Scribas & Phariseos ob quam rationem inuectus est Christus. 56

Scytismus quid vocetur à Damasceno, & Epiphanio. 227

Securitas ex impletis aliquibus promissis. 282

Senecæ de vitæ breuitate sententia. 42

Senex.

Senex, pro adolescente. 93

Senectus honesta quæ. ibid.

Sententiæ impiorum, & piorum discrimen. 46

Sepulcrum.

Sepulcrum, mortis regia domus. 33.

268

Sepulcrum dicitur mortis domus regia. 33. 268

Sepulcri tenebræ succedunt tenebris externis. 268

Seria dicere, & facundia, duo sunt, quæ sibi à Deo data gratulatur Salomon. 127

Sermo, scintilla cordis. 45

Serpens.

Serpens, sanitatis symbolum. 248

Serpentum morfu admonitus Israël ad bonum. ibid.

Signa.

Signa transitus maris perdurarunt. 299

Signa signis conferri in Ægyptiis factis putant quidam. 302

Silentium.

Silentium indoctorum est, & quare. 20

Silentium in mysteriis quid. 57

Simplicitas in discipulo esse debet. 21

Simulacra.

Simulacra sine vita. 240

Simulacrorum inuectiua. 225

Sitis Hebræorum, & Ægyptiorum collatio. 189

Sodomitarum, & Ægyptiorum inhospita

Index Rerum

hospitalitas collata.

302

Sol.

Sol, orbis princeps. 19

Solis, & sapientiæ similitudo. 136

Solstitia quæ appellentur. 129

Solei Tespeſij reſurrectio. 43

Somnus.

Somnus, pro concubitu. 93

Somnum dormiſſe qui dicantur. 265

Sors.

Sors, pro patrociniſio Dei. 82. pro miniſterio templi. ibid. pro filio. 83

Sors iuſtorum quæ. 103

Sortem habebant in templo Necha-bitæ. 82

Spado, orbis liberis. 81

Spectra.

Spectra in tenebris conſpiciebantur. 267

Spectris deluſi terrebantur. 262

Spes.

Spes eorum mortua, qui opera hominum colunt. 215

Spes mundi, Noë ſeruatus. 224

Spem, & metum tollunt impij. 58

Spiritus.

Spiritus ſanctus diſciplinæ, Hebraiſmus eſt. 25

Spiritus quid ſit. 131

Spiritus ſapientiæ penetrat omnia. 136

Spiritus ſanctus, donum ſapientiæ. 162

Spiritus Domini ad bonum homines excitat. 200. malos ſenſim corripit. ibid.

Stellarum lumen nullum. 262

Stoici.

Stoicorum placitum dignum admiratione. 14

Stoicorum ſententia de anima. 45

Strages Dathan, & Abiron. 287

Strenuitas voluptuariorum. 51

Studium.

Studium virtutis, quarta diſcipulorum Sapientiæ conditio. 13

Studium voluptatis quantum impiis. 48

Stultitia mundanorum. 96

Stupor ſubitus iniuſtorum. 102

Supplicia beneficio opponit Sapiēs. 246

Suſpicioſi hominis conditio. 29

Syllogiſmus, ſeu ratio impiorum qualis. 40

Syncerum cor quodnam dicatur. 21

T

TAbernaculi altaris mēſura quæ. 159

Tatianus auctor hæreſis Encratitarum. 166

Τελειν duo ſignificat. 83. 84

Templi altare maius eſt altari tabernaculi: item & noui Teſtamenti ſuperat illud. 159

Temporis partes quæ. 129

Tenebra.

Tenebræ mentis illuſione contractæ. 265

Tenebræ internæ grauiores externis. 267

Tenebræ ſepulcri ſuccedunt tenebris externis. 268

Tenebræ quæ palpabiles. 270

Tenebræ cum columna ignis, & nubis

nubis collata. 278
Tenebrarum plaga quæ fuit. 260
Tenebrarum nox impotens, inanis,
 intolerabilis, infirma, immodera-
 ta, non potens modum imponere
 malis, Orci filia. 265. 266
Tenebrarum nomine ingens cala-
 mitas notatur. 268. modus qualis
 Ægyptiis. ibid.
Tenebras in oculis Ægyptiorum fa-
 ctas, non in aëre. ibid.
Tentare. Tentatio.
Tentare, quid sit. 22
Tentatio quid sit, & ad quid deser-
 uiat. 292
Tentatio, purificatio est. 74
Terra Chanaam promissa filiis eius.
 283
Thales Milesius quid de Deo sene-
 rit. 213
Thare, pater Abrahamæ, per statuas
 idololatriæ errorem inuexit. 227
Theologia.
Theologia, quarta Sapientiae acce-
 ptio. 7
Theologorum, ac Philosophorum
 diuersitas de animarum diuersita-
 te. 150
Thraseas inuisus Neroni. 55
Tiara, seu rotundum pileum. 288
Timorem generat potentia, timor
 virtutes. 236
Tintinnabula, & mala punica quid
 designent. 290
Tradere, quid sit. 54
Transitus rubri maris. 179
Tribuum duodecim nomina scul-
 ptæ in lapidibus, quid designent.

Tunica.

Tunica talaris, seu byssina, quid. 288
Tunicæ nomine omnia ornamenta
 significata. 290

V

Validiorum cruciatus est gra-
 uior. 114
Vaporis, & sapientiæ similitudo 137
Vastatorem quibus armis indutus
 superauit Aaron, sibi que subiecit.
 288

Vaticinium.

Vaticinium de odio Phariseorum
 aduersus Christum. 53
Vaticinium de Mose. 282
Venefica quæ fecit Deus. 32
Veni, pro, creui. 150

Verbum.

Verbi Græci ὁρῶντες significatū. 20
Verbi duri, seu seueri significatum
 pro peste. 203
Verba, pro factis. 260

Veritas.

Veritas secunda conditio discipulo-
 rum Sapientiæ. 12
Veritas, quod Deo curæ sit iustus. 78
Veritas tenebrarum Ægypti. 268
Veritas, & doctrina quid denotent.
 290

Vestis.

Vestis summi Sacerdotis totum or-
 bem.

bem significauit. 288
 Vestes quatuor communes Sacerdotibus omnibus. 288
 Vexatio dat intellectum. 249

Via.

Via ad sapientiam quæ sit. 114
 Via maris an re ipsa germinarit. 299
 quam Viam insistant, nemo certò nouit. 161
 Viam ignis grassantis præcluserit Aaron. 287

Vir.

Vir sapiens quare virtutem omnibus aliis præferat. 8
 Vir duplex cur inconstans dicatur in omnibus viis suis. 22
 Virginitatis symbolum, rosa. 50

Virtus.

Virtus, pro potentia; Græcè δύναμις. 23
 Virtus præferenda soboli. 89
 Virtus triumphat, & quomodo. 90
 Virtus Abrahamæ in filio immolando. 172
 Virtutis præmia incorrupta. 90
 Virtutes timor generat, timorem verò potentia. 236
 Vis ignis impedita. 251

Viscera.

Viscerum nomine quid significetur. 201
 Visceratio quid erat priscis. ibid.

Vita.

Vita, ignis cordis. 45

Vita nubi similis quomodo. 46. quibus aliis comparetur. 47
 Vita impia sequitur impiam sententiam. 52
 Vita impij longior, turpior est. 85
 Vita hominis alea. 69. theatrum. ibid.
 Vita æterna sub typis nota olim. 71
 Vita sine labe, senilis. 94
 Vita brevis discendo non sufficit. 159

Vita hominis non est ludus. 239
 Vitæ molestia brevis. 42. vnde. 43
 Vitæ differentia, odij causa. 54
 Vitæ rationes, seu instituta, vitæ dictæ. 55
 Vitæ ærumnis transactis, iusti in pace degunt. 70
 Viuificare, & occidere Dei est, cum homo solum occidat. 250
 Vitium facilius contrahitur. 55

Vltio.

Vltio sequitur peccantem. 231
 Vltio ex amore filiorum nata. 283
 Vltio Israël, & Ægyptiorum diuersa. 286
 Vltoris, & irati Dei hypotyposis. 107

Vnitas.

ex Vnitate pacifica est Sapientia. 132
 de Vnitate populi seruanda lex. 284

Voluptas.

Voluptas malorum quorum fons. 40. interitum animi, & Dei iniuriam suadet. 41
 Voluptas quam cauenda. 49
 Voluptatem summum esse bonum, statuit Epicurus. 48

Voluptarij

& Verborum.

Voluptarij philosophi. 42
 Voluptariorum strenuitas, & crudelitas. 51
 in Voluptarios inuehitur. 40

Votum.

Votum sapientiæ conquirendæ. 153
 ad Votum cuiusque sapiebat manna. 253
 Utilitatis causâ facienda omnia, dixit Epicurus. 52
 Vulgus promiscuum conuersum ad legem. 302

Vxor.

Vxor Loth in salem conuersa. 174

Vxores insipientum, insipientes. 80

X

X Enocrates quomodo definiuerit sapientiam. 8

Z

Z Elare, aut æmulari, quid sit. 30

Zona.

Zona, seu cingulum, vel baltheus, quid. 288

Zona, qua linea tunica constringitur, Oceanum exprimit. 290

Zoroaster quis fuerit. 227

F I N I S

*Indicum omnium, tam sacrae Scripturae, quàm
 Rerum, ac Verborum.*

Voxes in quibus, in quibus, in quibus.

X

Ennotares quomodo definiat
in lapidibus.

5

30. Elate, aut emolant, quid sit.

Σον.

quid.
288
Zona seu cingulum, vel balteus.

the Oceanum exhibit.

Στοκοκκός της Σουηδίας.

Vierteljahr in einem connect. 174.

FINIS

Requis, ac Verborum.
Indicium omnium, tam Sacre Scripturæ, quàm

F I N I S

Index omnium, tam sacre scripturæ, quam
Rerum, ac Verborum.

X Enchiridion quomodo defini-
tur sapientia.

Z Elare, aut amulari, quid sit.
Zona, seu cingulum, vel baltheus.
Zona, quæ linea tunica cingit.
Zonaster, quæ fuerit.

Castro, Cristóbal <<de>>,

In Sapientiam Salamonis brevis ... Commentarius

Lugdunum 1613

4 Exeg. 638#Beibd.1

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10354365-2